ALEKSANDRAS SOLŽENICYNAS

Gulago archipelagas

I TOMAS

Briansko frontas, 1943

ALEKSANDRAS

SOLŽENICYNAS

Gulago archipelagas

1918–1956:
literatūrinė studija

PIRMAS TOMAS

Iš rusų kalbos vertė
VIKTORAS BERŽINIS

Žara

UDK 882-3+343.8(47+57)
So-68

Александр Солженицын
АРХИПЕЛАГ ГУЛАГ
1918–1956
Опыт художественного
исследования

Том первый
Москва, Вагриус, 2008

Knygos leidimą rėmė
LIETUVOS KULTŪROS FONDAS

ISBN 978-5-9697-0488-6 (*rus. leid.*)
ISBN 878-9986-34-204-1 (*1 tomas*)
ISBN 878-9986-34-206-9 (*bendras*)

© 1973–1980 by The Russian Social Fund for
Persecuted Persons and their Families
© Viktoras Beržinis, vertimas, 2009
© Leidykla „Žara“, 2009

SKIRIU
visiems, kam pristigo gyvenimo
apie tai papasakoti.
Ir tegu jie man atleidžia,
kad aš ne viską pamačiau,
ne viską prisiminiau,
ne viską perpratau.

1949 metais Mokslų akademijos žurnale *Priroda* su bičiuliais aptikome įdomią žinutę. Smulkiu šriftu ten buvo parašyta, kad prie Kolymos upės kasinėjant rastas požeminis ledo luitas – sustingęs senovės upelis – ir jame įšalę daugelio tūkstantmečių senumo faunos atstovai. Pasak mokslinio korespondento, tos žuvys ir tritonai išlikę tokie švieži, kad kasinėtojai, prakirtę ledą, bemat pasigardžiuodami juos suvalgę.

Negausius savo skaitytojus žurnalas, galimas daiktas, gerokai nustebino, kad žuvų mėsa lede gali taip ilgai išsilaikyti. Tačiau retas iš jų galėjo pagauti tikrąją drąsią neatsargios žinutės prasmę.

Mes – išsyk supratom. Ryškiai, ligi menkiausių smulkmenų įsivaizdavom tą sceną: kaip kasinėtojai su didžiausiu nekantrumu kirto ledą, kaip, nė kiek nepaisydami taurių ichtiologijos interesų ir stumdydami kits kitą alkūnėmis, kapojo tūkstantmetės mėsos gabalus, vilko juos prie laužo ir pasigardžiuodami šlemštė.

Mes supratom todėl, kad patys buvom iš tų *kasinėtojų*, iš tos vienintelės žemėje didžiulės zekų padermės, kuri ir tegalėjo *pasigardžiuodama* suvalgyti tritoną.

O Kolyma buvo didžiausia ir garsiausia sala, atšiaurumo ašigalis toje nuostabioje Gulago šalyje, geografiškai išsimėčiusioje salomis, bet psichologiškai sukaustytoje į vieną kontinentą – beveik nematomą, beveik nenujaučiamą šalį, kurioje ir gyveno zekų padermė.

Tas Archipelagas suraižė, išmargino kitą, inkorporuojančiąją šalį, įsirėžė į jos miestus, pakibo viršum jos gatvių – ir vis dėlto dažnas

žmogus ničnieko apie tai nenumanė, daugelis žmonių tik šį bei tą apie jį buvo girdėję, o viską apie Archipelagą žinojo tik jame pabuvusieji.

Tačiau šie laikė liežuvį už dantų, lyg virtę tame Archipelage nebyliais.

Įvykus netikėtam mūsų istorijos posūkiui, šį tą – menkutę dalelę – visuomenė apie Archipelagą išgirdo. Tačiau tos pačios rankos, kurios dėjo mums antrankius, dabar taikiai atkiša delnus: „Nereikia!.. Nereikia kapstytis po praeitį!.. Kas buvo – pražuvo!" Bet juk yra ir kita patarlė: „Melo trumpos kojos".

Eina dešimtmečiai – ir nesugrąžinamai lieka praeityje senos žaizdos ir randai. Kurios ne kurios salos per tą laiką sudrebėjo, prasmego poliarinėje užmarštyje jūroje. Ir kada nors ateinančiame amžiuje šis Archipelagas, jo oras, jo gyventojų kaulai, įšalę į ledo luitą, žmonėms atrodys kaip neįtikėtinas tritonas.

Nesu užsimojęs rašyti Archipelago istorijos, nes man neprieinami dokumentai. Bet ar kam nors kada nors jie bus prieinami?.. Tie, nenorintys *prisiminti*, jau turėjo (ir dar turės) ganėtinai laiko visiems aliai vieno dokumentams sunaikinti.

Ten praleidęs vienuolika metų, tą absurdišką pasaulį suvokęs ne kaip gėdą, ne kaip baisingą sapną ir beveik jį pamilęs, o dabar, palankiai susiklosčius aplinkybėms, dar tapęs ir daugelio vėlesnių pasakojimų ir laiškų patikėtiniu, gal sugebėsiu šiaip taip išsaugoti tuos kaulelius ir mėsą – dar, beje, gyvą mėsą, dar, beje, ir šiandien gyvą tritoną.

Šioje knygoje nėra nei prasimanytų veikėjų,
nei prasimanytų įvykių.
Žmonės ir vietos čia vadinami tikraisiais vardais.
Jeigu jie vadinami inicialais, tai tik asmeniniais
sumetimais. Jeigu jie neįvardijami, tai tik todėl,
kad žmogaus atmintis nepajėgė
jų vardų išsaugoti.
O visa kita buvo būtent šitaip.

Vienam žmogui parašyti šitą veikalą būtų buvę neįmanoma. Be viso to, ką aš Archipelage patyriau savo kailiu, ką pats mačiau ir girdėjau, ką iš ten parsinešiau atmintyje, šiame veikale panaudojau nemažai medžiagos iš pasakojimų, atsiminimų ir laiškų, kurių autoriai –

[*227 pavardžių sąrašas*][1]

Nesiryžtu visų šių talkininkų čia įvardyti ir viešai jiems padėkoti, tik jaučiu pareigą pasakyti, kad šis veikalas – bendromis mūsų pastangomis sukurtas paminklas Archipelage nukankintiems ir nužudytiems.

Norėčiau skyrium padėkoti talkininkams, kurie įdėjo daug darbo, kad aš galėčiau šiame veikale pasinaudoti dabartinių bibliotekų ir seniai konfiskuotų ir sunaikintų knygų fondų bibliografinėmis retenybėmis, kurių paieškos pareikalavo didelio atkaklumo. Ir dar labiau norėčiau padėkoti tiems, kurie rūsčiomis dienomis padėjo šį rankraštį paslėpti, o paskui ir padauginti.

Bet dar neatėjo laikas, kai aš išdrįsiu juos įvardyti[2].

Šį veikalą turėjo redaguoti senas solovkietis Dmitrijus Vitkovskis. Tačiau jį, pusę gyvenimo praleidusį *tenai* (jo atsiminimai apie lagerius taip ir pavadinti – *Pusė gyvenimo*), pirma laiko ištiko paralyžius.

---

[1] Šį (dar papildytą) liudytojų sąrašą paviešinu tik dabar. (*2005 m. past.*).

[2] Ir apie juos, mano Nematomuosius, jau papasakojau („Bodalsia telionok s dubom", Moskva: Soglasije, 1996). (*2005 m. past.*).

Jau neįstengdamas kalbėti, jis dar pajėgė perskaityti kelis užbaigtus skyrius ir įsitikinti, kad veikale apie viską b u s p a p a s a k o t a.

O jeigu dar ilgai mūsų šalyje neprašvis laisvė ir šį veikalą platinti bus labai pavojinga, iš anksto su padėka lenkiu galvą ir būsimiesiems knygos skaitytojams – nuo *tų*, nuo žuvusiųjų.

1958 metais, pradėdamas rašyti šį veikalą, dar nebuvau turėjęs rankose nė vieno kito autoriaus memuarų arba grožinės literatūros kūrinių apie lagerius. Veikalą rašydamas (iki 1967) atidžiai perskaičiau Varlamo Šalamovo *Kolymos apsakymus* bei D. Vitkovskio, J. Ginzburg, O. Adamovos-Sliozberg atsiminimus ir jų epizodais savo veikale tolydžio naudojausi kaip literatūriniais, visiems žinomais (juk galų gale šitaip ir bus!) faktais.

Kad ir vedami visai kitokių intencijų, kad ir prieštaraudami savo valiai, neįkainojamos medžiagos, daug svarbių faktų ir netgi skaičių šiam veikalui davė, gyvenamojo meto atmosferą užfiksavo: M. Lacis (Sudrabs); daugelį metų buvęs vyriausiasis valstybinis kaltintojas N. Krylenka; jo įpėdinis A. Vyšinskis ir jo bendrininkai teisininkai, ypač I. Averbachas.

Medžiagos šiam veikalui taip pat davė trisdešimt šeši sovietiniai rašytojai su Maksimu Gorkiu priešakyje – gėdingos knygos apie Baltosios-Baltijos jūrų kanalą autoriai, pirmąkart rusų literatūroje šlovinę vergų darbą.

ARCHIPELAGO LIUDYTOJAI,
kurių pasakojimai, laiškai, atsiminimai ir pataisymai panaudoti rašant šią knygą

Aleksandrova Marija Borisovna
Aleksejev Ivan A.
Aleksejev Ivan Nikolajevič
Aničkova Natalja Miljevna
Babič Aleksandr Pavlovič
Bakst Michail Abramovič
Baranov Aleksandr Ivanovič
Baranovič Marina Kazimirovna
Belinkov Arkadij Viktorovič
Bernštam Michail Semionovič
Bernštein Ans Fricevič
Bezrodnyj Viačeslav
Bykov M. M.
Borisov Avenir Petrovič
Bratčikov Andrej Semionovič
Breslavskaja Anna
Brodovskij M. I.
Bugajenko Natalja Ivanovna
Burkovskij Boris Vasiljevič
Burnacev Michail
Butakov Avlim
Civilko Adolf Mečeslavovič
Chlebunov Nikolaj Nikolajevič
Chlodovskij Vsevolod Vladimirovič
Chrabrovickij Aleksandr Venjaminovič
Čavčavadze Olga Ivanovna
Čebotariov Sergej Andrejevič

Četveruchin Serafim Iljič
Čiavdarov D. G.
Čiulpeniov Pavel Vasiljevič
Dejeva A.
Dikler Frank
Dobriak Ivan Dmitrievič
Dojarenko Jevgenija Aleksejevna
Dolgan Aleksandr Maikl
Džigurda Anna Jakovlevna
Efroimson Vladimir Pavlovič
Fadejev J. I.
Faliks Tatjana Moisejevna
Filippova Galina Petrovna
Formakov Arsenij Ivanovičius
Furfanskij T.E.
Garasiova Anna Michailovna
Garasiova Tatjana Michailovna
Ger R. M.
Geršuni Vladimir Lvovič
Ginzburg Venjamin Lazarevič
Glebov Aleksej Glebovič
Goldovskaja Viktorija Juljevna
Goliadkin Andrej Dmitrjevič
Goliadkina Jelena Michailovna
Golicyn Vsevolod Petrovič
Goršunov Vladimir Sergejevič
Govorko Nikolaj Kallistratovič
Grigorjev Grigorij Ivanovič
Grigorjeva Anna Grigorjevna
Grodzenskij Jakov Davydovič
Hercenberg Perec Moisejevič
Inčik Vera
Ivakin Vasilij Aleksejevič
Ivanov Viačeslav Vsevolodovič

Ivašiov-Musatov Sergej Michailovič
Jakubovič Michail Petrovič
Jefimova-Ovsjenko
Jelistratova Liubov Semionovna
Jermolov Jurij Konstantinovič
Jesenin-Volpin Aleksandr Sergejevič
Judina Marija Venjaminovna
Jung Pavel Gustavovič
Kadackaja Marija Venediktovna
Kadenko
Kagan Viktor Kusielevič
Kalganov Aleksandr
Kalinina M. I.
Kallistov Dmitrij Pavlovič
Kaminov Igor
Kaminskij Jurij Fiodorovič
Karbe Jurij Vasiljevič
Karpunič (Karpunič-Braven) Ivan Semionovič
Kartel Ilja Aleksejevič
Kasjanov Aleksandr
Kaupuž Anna Vladislavovna
Kavešan V. J.
Kekušev Nikolaj Lvovič
Kiula Konstantin
Kniaginin Viačeslav Iljič
Kolokolnev Ivan Kuzmič
Kolpakov Aleksej Pavlovič
Kolpakov S.
Komogor Leonid Aleksandrovič
Končic Andrej Andrejevič
Kononenko Mark Ivanovič
Kopelev Lev Zinovjevič
Kornejev Ivan Aleksejevič
Kornejeva Vera Aleksejevna

Kovač Roza
Kozak Olga Petrovna
Kozakov Viktor Sergejevič
Kozyriov Nikolaj Aleksandrovič
Kravčenko Natalja Ivanovna
Kuznecova K.I.
Ladyženskaja Olga Aleksandrovna
Larina Anna Michailovna
Lazutina Raisa Aleksandrovna
Lesovik Svetlana Aleksandrovna
Levin Mejer Ovsejevič
Levitskaja Nadežda Grigorjevna
Lichačiov Dmitrij Sergejevič
Lilenkov I.
Lipaj I. F.
Lipšic Samuil Adolfovič
Lobanov
Loščilin Stepan Vasiljevič
Lukjanov V. V.
Lunin
Makejev Aleksej Filippovič
Makovoz Grigorij Samoilovič
Maliavko-Vysockaja Nina Konstantinovna
Markelov Daniil Iljič
Martyniuk Pavlo Romanovič
Matvejeva S.P.
Meike Irina Jemeljanovna
Meike Viktoras Aleksandrovičius
Mežova Izabella Adolfovna
Miliučichin Valentin Jegorovičius
Mitrovič Georgij Stepanovič
Nagel Irina Anatoljevna
Nedov Leonid Ivanovič
Nekrasov Nikolaj Aleksejevič

Nikitin Ivan Ivanovič
Nikitin Viačeslav
Nikitina Ksenija Ivanovna
Niklias Anna
Oleniov Aleksandr Jakovlevič
Olickaja Jekaterina Lvovna
Oluchov Piotr Aleksejevič
Orlova Jelena Michailovna
Orlovskij Ernst Semionovič
Ostrecova Aleksandra Ivanovna
Pašina Jelena Anatoljevna
Pavlov Boris Aleksandrovič
Pavlov Gelij Vladimirovič
Peregud Nina Fiodorovna
Petropavlovskij Aleksej Nikolajevič
Petrov Aleksandr Aleksandrovič
Pičiugin V.
Pikalov Piotr
Pinchasik M. G.
Pisarev I. G.
Plastar Valentin Petrovič
Polev Gennadij Fiodorovič
Politova N. N.
Polskij Leonid Nikolajevič
Popkov A.
Posia Piotr Nikityč
Pospelov V. V.
Postojeva Natalja Ivanovna
Potapov Michail Jakovlevič
Potapov Sergej
Prytkova Tamara Aleksandrovna
Prochorov-Pustover
Pronman Izmail Markovič
Pticyn Piotr Nikolajevič

Punič Ivan Aristaulovič
Pupyševas Ivanas Aleksejevičius
Radonskij
Rappoport Arnold Lvovič
Retc Roland Vilhelmovič
Reut S.
Riabinin N. I.
Ročev Stepan Ignatjevič
Romanov Aleksandr Dmitrjevič
Rožaš Janoš
Rubailo Aleksandr Trofimovič
Rudina Viktorija Aleksandrovna
Rudinskij (Petrov) V.
Rudkovskij SM.
Rudnev
Sačkova Jekaterina Fiodorovna
Samšel Nina
Sedova Svetlana Borisovna
Semionov Nikolaj Andrejevič
Semionov Nikolaj Jakovlevič
Sergijenko Tamara Sergejevna
Sgovio Tomas
Sinebriuchov Fiodor Aleksandrovič
Sipiagina Liudmila Aleksejevna
Skačinskij Aleksandr Sergejevič
Skripnikova Anna Petrovna
Smelov Pavel Georgijevič
Snegiriov Vladimir Nikolaevič
Solomin Ilja Matvejevič
Sorokin Gennadij Aleksandrovič
Statnikov Anatolij Matusovič
Stepovoj Aleksandr Filippovič
Stoliarova Natalija Ivanovna
Stotik Aleksandr Michajlovič

Strachovičius Jelena Viktorovna
Strachovič Konstantin Ivanovič
Strutinskaja Jelena
Suchomlina Tatjana Ivanovna
Sučkov Fedot Fedotovič
Sumberg Marija
Surovceva Nadežda Vitaljevna
Susalov Rafail Izrailevič
Suščichin Sergej Fiodorovič
Suzi Arno
Suzi Arnold Juchanovič
Suzi Cheli
Šalamov Varlam Tichonovič
Šatalov Vasilij Archipovič
Šavirin F. V.
Ščerbakov Valerij F.
Šefner Viktor Vikentjevič
Šelgunov Aleksandr Vasiljevič
Šipovalnikov Viktor Georgijevič
Šved Ivan Vasiljevič
Tabaterov Ilja Danilovič
Taraškevič Georgij Matvejevič
Tarnovskij V. P.
Tchorževskij Sergej Sergejevič
Tenno Georgij Pavlovič
Terentjeva L. J.
Tichonov Pavel Gavrilovič
Timofejev-Resovskij Nikolaj Vladimirovič
Tokmakov Mstislav Vladimirovič
Trofimov Vladimir
Tuse Ch. S.
Tvardovskij Konstantin Trifonovič
Ulanovskaja Nadežda Markovna
Ulanovskij Aleksej Petrovič

Ulaščik Olga Nikolajevna
Vaišnoras Juozas, Tomo
Vasiljev Maksim Vasiljevič
Vasiljev Vladimir Aleksandrovič
Vatrackov L. V.
Veljaminov S. V.
Venediktova Galina Dmitrijevna
Vendelštein Jurij Germanovič
Verbovskij S. B.
Vesterovskaja Anastasija
Vinogradov Boris Michailovič
Vinokurov N. M.
Vitkovskij Dmitrij Petrovič
Vlasov Vasilij Grigorjevič
Vojčenko Michail Afanasjevič
Volkov Oleg Vasiljevič
Zabolovskij Jefim Jakovlevič
Zadornyj Vladilen
Zarin V. M.
Zdaniukevič Aleksandr Klimentjevič
Zobunkov
Zubov Nikolaj Ivanovič
Zubova Jelena Aleksandrovna
Zvedre Olga Jurjevna
Žebelenko Nikolaj Petrovič
Žukov Viktor Ivanovič

PIRMOJI DALIS

KALĖJIMŲ PRAMONĖ

Diktatūros epochoje, iš visų pusių
apsupti priešų, mes kartais būdavome
be reikalo švelnūs,
Be reikalo minkštaširdžiai.

N. Krylenka,
iš kalbos „Pramonės partijos"
teismo procese

Pirmas skyrius

AREŠTAS

Kaipgi patenkama į tą paslaptingąjį Archipelagą? Tenai kas valandą skrenda lėktuvai, plaukia laivai, dunda traukiniai – bet ant jų nė kaip nepažymėta paskyrimo vieta. Ir bilietus pardavinėjantys kasininkai, ir Sovturisto ir Inturisto agentai labai sutriktų, jei paprašytum į tenai bilieto. Nei apie visą Archipelagą, nei apie kurią nors vieną iš begalės jo salelių jie nieko nežiną, nieko nesą girdėję.

Tie, kurie važiuoja Archipelago valdyti, – ten patenka per MVD[1] mokyklas.

Tie, kurie važiuoja Archipelago saugoti, – mobilizuojami per karinius komisariatus.

O tie, kurie tenai važiuoja mirti, kaip mudu, skaitytojau, tie neišvengiamai ir būtinai turi būti patyrę viena – areštą.

Areštas!! Ar bereikia sakyti, kad tai viso jūsų gyvenimo lūžis? Kad tai jus kirste pakertantis žaibas? Kad tai nepakeliamas dvasinis sukrėtimas, kurį ne kiekvienas atlaiko, o dažnas nuo jo ir išprotėja?

Visatoje tiek centrų, kiek gyvų būtybių. Kiekvienas iš mūsų – visatos centras, ir pasaulis griūva, kai jums kas sušnypščia: *„Jūs areštuotas!“*

Jeigu jau *jūs* areštuotas – tai negi dar kas nors liko nežuvęs per šį žemės drebėjimą?

Tačiau aptemusiu protu nepajėgdami suvokti šios pasaulio griūties, ir patys gudriausi, ir patys naiviausi iš mūsų, kad ir kiek patyrę gyvenime, tą akimirką visiškai sutrinka ir nesumeta nieko daugiau, tik nusistebėti:

– Aš?? Už ką?!?

---

[1] MVD (Ministerstvo vnutrrennych del) – Vidaus reikalų ministerija. (*Vert. past.*).

Tą klausimą milijonai žmonių yra kartoję ligi mūsų, tik niekada į jį nebuvo atsakyta.

Areštas – tai staigus, stulbinamas žmogaus permetimas, persviedimas, perbloškimas iš vienos būklės į kitą.

Ilga vingiuota savo gyvenimo gatve mes laimingi lėkėm arba nelaimingi kėblinom palei kažkokias užtvaras, užtvaras, užtvaras – palei papuvusias medines tvoras, krėstines sienas, mūro ir geležies pertvaras. Tik nepagalvojom: o kas už jų? Nei akimis, nei protu nemėginom už jų pasižiūrėti – o kaip tik ten ir prasideda Gulago šalis, visai čia pat, per du metrus nuo mūsų. Be to, nepastebėjom, kad tose užtvarose – devynios galybės sandarių, gerai užmaskuotų durelių, vartelių. Visi, visi šie varteliai buvo parengti mums! Ir štai akimoju vieneri, lemtingieji, atsiveria, ir keturi baltarankiai vyrai, nepratę dirbti, bet graibštūs, čiumpa mus už kojos, už rankos, už pakarpos, už kepurės, už ausies – įvelka kaip kokį maišą, o vartelius už mūsų pečių, vartelius į buvusį mūsų gyvenimą visam laikui užtrenkia.

Viskas. Jūs – areštuotas!

Ir nie-e-eko nesumetate į tai atsakyti, tik ėriuko balsu subliūvate:

– A-aš?? Už ką??..

Štai kas yra areštas: tai akinamas žybsnis ir smūgis, kurie dabartį išsyk permeta į praeitį, o negalimybę paverčia visateise dabartimi.

Ir viskas. Ir nieko daugiau negalite suvokti nei pirmą valandą, nei pirmą parą.

Ir dar iš nevilties jums sublyksi kaip cirke žaislinis mėnulis: „Čia klaida! Išsiaiškins!"

Visa kita, kas dabar virtę tradiciniu ir net literatūriniu arešto vaizdiniu, nuosekliai susiklosto jau nebe jūsų sujauktoje atmintyje, o jūsų šeimos ir buto kaimynų prisiminimuose.

Tatai – naktį gaudžiai suskardėjęs skambutis arba grasus beldimas į duris. Tatai – žvalių operatyvininkų įžengimas prie slenksčio nenusivalytais batais. Tatai – už jų pečių sustingęs persigandęs kviestinis. (O kuriam galui tas kviestinis? – nedrįsta pagalvoti aukos, neprisimena operatyvininkai, bet šitaip nustatyta pagal instrukciją,

ir jam reikia visą naktį prasėdėti, o paryčiui pasirašyti. Ir išvilktam iš patalo kviestiniam šitai taip pat ne pyragai: kasnakt vaikščioti ir padėti areštuoti savo kaimynus ir pažįstamus.)

Tradicinis areštas – tatai dar drebančiomis rankomis dedamas krepšelis suimtajam: baltinių pakaita, gabalėlis muilo, kažkoks valgis, ir niekas nežino, ko reikia, ko galima ir kaip geriau apsirengti, o operatyvininkai skubina ir tyčiojasi: „Nieko nereikia. Ten pašers. Ten šilta". (Viską meluoja. O skubina – kad jų labiau bijotų.)

Tradicinis areštas – tatai dar paskui, išvedus vargšą suimtąjį, ilgas valandas trunkantis šiurkščiōs, svetimōs, gniuždančios jėgos savavaliavimas bute. Tatai – laužymas, darinėjimas, mėtymas ir lupimas nuo sienų, svaidymas ant grindų iš spintų ir nuo stalų, purtymas, žarstymas, plėšymas – ir krūvos ant grindų pridraikytų daiktų, ir traškesys po auliniais batais. Ir nieko per kratą nėra švento! Areštuojant garvežio mašinistą Inošiną, kambaryje stovėjo karstelis su ką tik mirusiu jo kūdikiu. *Teisininkai* išmetė kūdikį iš karstelio, jie ieškojo ir ten. Ir išverčia ligonius iš patalo, ir atvynioja tvarsčius[1]. Ir joks šniukštinėjimas per kratą negali būti laikomas absurdu! Iš senovės mylėtojo Četveruchino buvo konfiskuota „tiek ir tiek lapų caro įsakų" – būtent įsakas dėl karo su Napoleonu užbaigimo, dėl Šventosios Sąjungos sudarymo, 1830 metų malda nuo choleros. Iš geriausio mūsų Tibeto žinovo Vostrikovo buvo konfiskuoti vertingi senoviniai Tibeto rankraščiai (velionio mokiniai vargais negalais juos išplėšė iš KGB[2] po 30 metų!). Areštuojant orientalistą Nevskį buvo konfiskuoti tungūzų rankraščiai (o po 25 metų už jų iššifravimą velioniui po mirties paskirta Lenino premija). Iš Kargerio atėmė Jenisejaus ostiakų archyvą, uždraudė jo išrastą raštą ir elementorių – ir liko tautelė be rašto. Inteligentiška kalba tam viskam aprašyti reikėtų daug laiko, o liaudis apie kratą sako šitaip: *ieško ko nepametę*.

---

[1] Kai 1937 metais buvo siaubiamas daktaro Kazakovo institutas, „komisija" daužė indus su jo išrastais *lizatais*, nors aplinkui strypčiojo išgydyti ir gyjantys luošiai ir maldavo išsaugoti stebuklinguosius vaistus. (Pagal oficialią versiją lizatai buvo laikomi nuodais – tad kodėl nevertėjo jų išsaugoti kaip daiktinių įrodymų?)

[2] KGB (Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti) – Valstybės saugumo komitetas. (*Vert. past.*)

Konfiskuotus daiktus išveža, o kartais priverčia juos nešti patį suimtąjį: šitaip Nina Palčinskaja vilko ant pečių maišą su savo amžinai nenustygstančio velionio vyro, didžiojo Rusijos inžinieriaus, popieriais ir laiškais – visam laikui, nesugrąžinamai į nasrus *jiems*.

O po arešto namie likusius užgula neišbrendami rūpesčiai – sujaukto ir nykaus gyvenimo slogulys. Ir bandymai kaip nors perduoti suimtajam siuntinėlį. Tačiau nuo visų langelių nubloškia lojantys balsai: „toks nefigūruoja!", „tokio nėra!" O prie tokio langelio sunkiosiomis Leningrado dienomis dar reikia penkias paras prasistumdyti eilėse. Ir galbūt tik po pusmečio ar metų pats suimtasis atsilieps arba jums bus tėkšta: „Be teisės susirašinėti". O šitai jau reiškia – visam laikui. „Be teisės susirašinėti" – tai beveik tikrai: sušaudytas.

Vienu žodžiu, „gyvename prakeiktomis sąlygomis, kai žmogus be žinios pradingsta ir artimiausi žmonės, žmona ir motina... metų metus nežino, kas jam atsitiko". Teisybė? O gal ne? Šitaip 1910 metais rašė Leninas nekrologe apie Babuškiną. Tik pasakysim tiesiai: Babuškinas vežė ginklų transportą sukilimui, su tuo transportu buvo užkluptas ir sušaudytas. Jis žinojo, kokiam žygiui ryžosi. Tai ne tas pat kas mes, triušiukai.

Šitaip įsivaizduojam areštą.

Ir tikrai, aprašytojo tipo naktinis areštas pas mus yra labai mėgstamas, nes turi svarbių pranašumų. Visus buto gyventojus apima siaubas jau po pirmo pabeldimo į duris. Suimamasis išverstas iš šilto patalo, jis dar mieguistas ir bejėgis, jo protas miglotas. Naktinio arešto metu operatyvininkai turi jėgų persvarą: atvažiuoja keli ginkluoti prieš vieną, nespėjusį užsisagstyti kelnių; kol vyksta krata ir dedamas krepšys, prie namo tikrai nesusirinks galimų aukos šalininkų minia. Be skubos, iš eilės apeidami vieną, paskui kitą, o rytojaus naktį trečią ir ketvirtą butą, operatyvininkai našiau panaudoja savo etatus ir susodina į kalėjimą daug kartų daugiau miesto gyventojų, nei patys turi darbuotojų.

Be to, naktiniai areštai turi tą pranašumą, kad nei gretimi namai, nei gatvės nemato, kiek per naktį išvežama. Įvarydami baimės artimiausiems kaimynams, tolimesniems gyventojams jie panikos nesu-

kelia. Lyg jų ir nebūta. Ta pačia asfaltuota gatve, kuria naktį zujo operatyvininkų „juodvarniai", dieną su vėliavomis ir gėlėmis žygiuoja smagūs jaunuoliai, dainuodami linksmas dainas.

Tačiau patys *suiminėtojai*, kuriems suimamųjų siaubas yra kasdienis ir įgrisęs daiktas, arešto operaciją supranta kur kas plačiau. Jiems areštas – didelė teorija, nereikia naiviai manyti, kad jos nėra. Arešto mokslas – tai svarbus bendrosios kalėjimų teorijos kurso skyrius, pagrįstas plačia visuomenine teorija. Areštai klasifikuojami pagal įvairius požymius: naktiniai ir dieniniai; naminiai, tarnybiniai, kelioniniai; pirminiai ir pakartotiniai; individualieji ir grupiniai. Areštai skirstomi pagal reikiamą netikėtumą, pagal tikėtiną pasipriešinimą (tačiau dešimtim milijonų atvejų jokio pasipriešinimo nebuvo tikimasi, o jo ir nepasitaikė). Areštai skirstomi pagal numatytos kratos rimtumą; pagal būtinumą daryti konfiskuojamų daiktų aprašą, antspauduoti kambarius arba butus; pagal būtinumą suimti ne tik vyrą, bet ir žmoną, o vaikus pasiųsti į vaikų namus arba visus kitus šeimos narius, net senius, ištremti ar išvežti į lagerį.

Ir dar skyrium yra ištisas Kratos Mokslas (man pavyko perskaityti brošiūrą, skirtą Alma Atos teisininkams neakivaizdininkams). Ten labai giriami teisininkai, kurie darydami kratą nepatingėjo perkratyti 2 tonų mėšlo, 6 kubinių metrų malkų, 2 vežimų šieno, nuvalė sniegą nuo viso sodybinio sklypo, išiminėjo iš krosnies plytas, iškapstė išmatų duobes, tikrino unitazus, ieškojo šunų būdose, vištidėse, inkiluose, badė čiužinius, plėšė nuo kūno pleistrus ir net rovė metalinius dantis, tikėdamiesi rasti juose mikrodokumentų. Studentams labai rekomenduojama ne tik pradėti, bet ir baigti kratą asmens apkratymu (o gal žmogus pasikišo ką nors iš kratomų objektų); ir paskui dar kartą netikėtai apsilankyti toje pačioje vietoje, bet jau kitu paros metu – ir vėl padaryti kratą.

Kad ir ką sakytum, o areštai labai įvairiopi. Irma Mendel, vengrė, Kominterne kartą (1926) gavo du bilietus į Didįjį teatrą, į pirmąsias eiles. Tardytojas Klegelis apie ją sukosi, ir Irma jį pasikvietė į teatrą. Juodu labai meiliai praleido laiką teatre, o po spektaklio jis nuvežė ją... tiesiai į Lubianką. Ir jeigu 1927 metų birželio saulėtą dieną Kuzneckij Moste stambiaveidę rusvakasę gražuolę Aną Skripnikovą, ką tik nusipirkusią sukniai mėlyno audeklo, kažkoks jaunas dabita

sodina į vežiko karietaitę (o vežikas jau supranta ir paniūra: *Organai* jam nesumokės) – žinokite, kad tai ne meilės pasimatymas, o taip pat areštas: jie bemat pasuks į Lubianką ir įvažiuos į juodus vartų nasrus. Ir jeigu (praėjus dvidešimt dviem pavasariams) antrojo rango kapitonas Borisas Burkovskis baltu kiteliu, pasikvėpinęs brangiu odekolonu, perka merginai tortą – neguldykite galvos, kad šis tortas atiteks merginai, kad kratytojai nesupjaustys jo peiliais ir antrojo rango kapitonas nenusineš jo į pirmąją savo kamerą. Ne, niekada pas mus nebuvo niekinamas ir dieninis areštas, ir areštas kelionėje, ir areštas žmonių knibždyne. Tačiau jis atliekamas visai sklandžiai ir – stebėkis nesistebėjęs! – pačios aukos sutartinai su operatyvininkais elgiasi kuo prakilniausiai, kad tik aplinkiniai nepastebėtų pasmerktojo žūties.

Ne kiekvieną galima areštuoti namie pabeldus į duris (ir jeigu jau beldžia, tai „namų valdytojas", „laiškanešys"), ne kiekvieną dera areštuoti ir darbe. Jeigu suimamasis piktavalis, patogiau jį areštuoti atokiau nuo įprastinės aplinkos – nuo šeimos narių, nuo bendradarbių, slaptų podėlių, kad jis nespėtų nieko sunaikinti, paslėpti, perduoti. Aukšti pareigūnai, kariškiai arba partiečiai kartais gaudavo naujus paskyrimus, išvažiuodavo saloniniais vagonais nė nenujausdami, kad kelionėje jų laukia areštas. O koks eilinis mirtingasis, krūpčiodamas nuo masinių areštų ir jau savaitę jaučiantis grėsmingą viršininkų dėbčiojimą, staiga iškviečiamas į vietos komitetą, kur smagus profsąjungos veikėjas jam įteikia kelialapį į Sočio sanatoriją. Triušiukas pasijunta kaip devintame danguje – vadinasi, jo įsibaiminta be reikalo. Jis dėkoja, džiūgaudamas skuba namo dėtis lagamino. Ligi traukinio dvi valandos, jis plūsta nerangią žmoną. Štai ir geležinkelio stotis! Dar yra laiko. Keleivių salėje arba prie alaus bufeto jam šūkteli simpatiškas jaunuolis: „Negi manęs nepažįstate, Piotrai Ivanyčiau?" Piotras Ivanyčius sutrinka: „Lyg ir ne, nors..." Jaunuolis nerdamasis iš kailio gerinasi: „Na kaipgi, kaipgi, aš jums priminsiu..." — ir pagarbiai nusilenkia Piotro Ivanyčiaus žmonai: „Atleiskite, jūsų vyras po *poros minučių*..." Žmona sutinka, o nepa-

žįstamasis draugiškai nusiveda Piotrą Ivanyčių už parankės – visam laikui arba dešimčiai metų!

O žmonės zuja aplinkui – ir nieko nepastebi... Piliečiai, mėgstantys keliauti! Nepamirškite, kad kiekvienoje geležinkelio stotyje yra GPU[1] skyrius ir kelios grotuotos kameros.

Tie tariamieji pažįstami tokie prieplaikūs, kad žmogus, neragavęs vilkiško lagerių mokslo, jų įkyrumui niekaip negali atsispirti. Nemanykite, kad jeigu jūs – Amerikos ambasados bendradarbis, vardu, pavyzdžiui, Aleksandras Dolganas, tai jūsų negali vidury šviesios dienos areštuoti Gorkio gatvėje, prie Centrinio telegrafo. Nepažįstamas bičiulis pripuls prie jūsų per žmonių spūstį išskėtęs kibias rankas: „Sa-ša! – jis nesislepia, o stačiai rėkia: – Keriucha! Šimtas metų nesimatę!.. Na, pasitraukim į šalį, kad žmonėms netrukdytume". O pasitraukus į šalį, palei šaligatvį, kaip tik privažiuoja „Pobeda"... (Po kelių dienų TASS'as visuose laikraščiuose su pasipiktinimu pareikš, kad kompetentingiems sluoksniams apie Aleksandro Dolgano dingimą nieko nežinoma.) Ir ko čia stebėtis? Mūsų šaunuoliai tokius areštus darė ne tik Maskvoje, bet ir Briuselyje (šitaip suimtas Žora Blednovas).

Dera Organams pripažinti tai, ko jie nusipelnė: mūsų amžiuje, kai oratorių kalbos, teatro pjesės ir moterų mados atrodo atėjusios nuo konvejerio, areštai nėra praradę įvairumo. Gamyklos kontrolinėje jūs parodote leidimą, čia pat jus pasivedėja į šalį ir suima; jūs gulite karinėje ligoninėje, jums 39° temperatūros, vyrukai ateina jūsų suimti (Ansas Bernšteinas), ir gydytojas prieš areštą neprotestuoja (pamėgintų jis protestuoti!); jus suima tiesiai nuo operacinio stalo, kai operuojama skrandžio opa (N. Vorobjovas, krašto liaudies švietimo inspektorius, 1936), – ir leisgyvį, krauju paplūdusį atveža į kamerą (Karpuničiaus prisiminimai); jūs (Nadia Levitskaja) prašote leidimo pasimatyti su nuteista motina, jums leidžia! – o pasimatymas virsta akistata ir areštu! Gastronome jus pakviečia į užsakymų skyrių ir ten suima; jus areštuoja keliaujantysis maldininkas, Kristaus vardu

[1] GPU (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) – Valstybinė politinė valdyba. (*Vert. past.*)

pasiprašęs naktigulto; jus areštuoja monteris, atėjęs patikrinti elektros skaitiklio duomenų; jus areštuoja dviratininkas, susidūręs su jumis gatvėje; geležinkelio konduktorius, taksi šoferis, taupomosios kasos tarnautojas ir kino administratorius – visi jus areštuoja, ir jau per vėlai jūs pamatote giliai paslėptą tamsiai raudoną pažymėjimą.

Kai kurie areštai – lyg koks žaidimas. Kiek juose perdėtos išmonės, sočios energijos! O juk auka ir be viso šito nebūtų priešinusis. Ar operatyvininkai nori šitaip pateisinti savo tarnybą ir kadrų gausumą? Rodos, tik išsiuntinėk visiems nužiūrėtiems triušiukams šaukimus – ir pažymėtą valandą ir minutę jie patys, pasibrukę po pažastim krepšelį, atvyks prie juodų geležinių Valstybės saugumo vartų ir klusniai nutipens užimti grindų plotelio jiems skirtoje kameroje. (O juk kolchozninkus šitaip ir suiminėja – negi dar važiuosi pabjurusiais keliais nakčia prie jo trobos? Jį iškviečia į kaimo sovietą, o ten ir areštuoja. Juodadarbį iškviečia į kontorą.)

Žinoma, kiekviena mašina ryja ne daugiau negu pajėgia. Įtemptais ir karštais 1945–1946 metais, kai iš Europos ėjo ir ėjo ešelonai ir reikėjo visus juos išsyk praryti ir pasiųsti į Gulagą, jau nebebuvo tokio perdėto žaidimo, pati teorija labai nubluko, nusišėrė ritualinės plunksnos, ir dešimčių tūkstančių areštas panėšėjo į eilinį pavardžių tikrinimą: sargybiniai stovėjo su sąrašais, iš vieno ešelono šaukė, į kitą sodino, va tau ir visas areštas.

Kelis dešimtmečius politiniai areštai mūsų šalyje pasižymėjo būtent tuo, kad buvo suiminėjami niekuo nekalti ir todėl nepasirengę kaip nors priešintis žmonės. Brendo visuotinis pasmerktumo jausmas, įsitikinimas (beje, esant mūsų pasų sistemai, gana pagrįstas), kad iš GPU arba NKVD[1] nagų ištrūkti neįmanoma. Ir net areštų epidemijos įkarštyje, kai žmonės, išeidami į darbą, kasdien atsisveikindavo su šeima, nes negalėdavo būti tikri, kad vakare grįš namo, – netgi tada jie beveik nebėgdavo (o kai kada nusižudydavo). Juo geriau. Kaip kas išmano, taip save gano.

[1] NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennych del) – Vidaus reikalų liaudies komisariatas. (*Vert. past.*)

Šitaip dėjosi dar nesuvokiant areštų epidemijos mechanikos. Organai dažniausiai neturėjo aiškaus pagrindo rinktis – kurį žmogų suimti, kurio neliesti, o tik stengėsi pasiekti kontrolinį skaičių. Skaičius galėjo būti dėsningas, bet galėjo būti ir atsitiktinis. 1937 metais į Novočerkasko NKVD priimamąjį atėjo moteris paklausti, ką daryti su areštuotos kaimynės žindomu kūdikiu. „Pasėdėkite, – pasakė jai, – išsiaiškinsim". Pasėdėjo kokias dvi valandas – priimamajame ją suėmė ir nuvedė į kamerą: reikėjo skubiai sudaryti skaičių, trūko darbuotojų lakstyti po miestą, o šitoji jau buvo čia! Atvirkščiai, prie Oršos enkavedistai patys atėjo suimti latvio Andrejo Paulo. Tas, neatidaręs durų, iššoko pro langą, suspėjo pabėgti ir tučtuojau išvažiavo į Sibirą. Ir nors ten gyveno savo pavarde, nors pagal dokumentus buvo aišku, kad jis – iš Oršos, niekada nebuvo nei sulaikytas, nei iškviestas į Organus, nei kuo nors įtariamas. Mat esama trijų rūšių paieškų: sąjunginės, respublikinės ir sritinės, ir beveik dėl pusės per tas epidemijas suimtųjų nebūtų skelbiamos aukštesnės paieškos negu sritinės. Žmogus, numatytas areštuoti dėl atsitiktinių aplinkybių, pavyzdžiui, įskundus kaimynui, būdavo lyg niekur nieko pakeičiamas kitu kaimynu. Panašiai kaip A. Paulas, žmonės, atsitiktinai pakliuvę į gaudynes arba į butą, kur paspęsta pasala, bet išdrįsę tučtuojau, dar prieš pirmą tardymą, pabėgti, niekada nebūdavo gaudomi ir persekiojami; o tie, kurie likdavo laukti teisingumo, būdavo įkalinami. Ir beveik visi, dauguma elgėsi būtent šitaip: silpnadvasiškai, bejėgiškai, pasmerkti žūti.

Teisybė ir tai, kad NKVD, nesant reikiamo asmens, versdavo jo giminaičius pasirašyti, kad jie niekur neišvažiuos, o paskui, žinoma, lengva ranka juos *įformindavo* vietoj pabėgusiojo.

Visuotinis nekaltumas sukelia ir visuotinį neveiklumą. O gal tavęs dar ir *nesuims*? Gal aplenks? A. Ladyženskis buvo atkampaus Kologrivo mokyklos vyresnysis dėstytojas. 1937-aisiais turguje prie jo priėjo vyriškis ir kažkieno vardu perspėjo: „Aleksandrai Ivanyčiau, išvažiuok, tu įtrauktas *į sąrašus*!" Bet šis pasiliko: juk ant manęs laikosi visa mokykla, ir jų pačių vaikai pas mane mokosi – kaipgi jie gali mane suimti?.. (Po kelių dienų suėmė.) Ne kiekvienam lemta

suprasti, kaip suprato keturiolikmetis Vania Levitskis: „Kiekvienas doras žmogus turi pakliūti į kalėjimą. Dabar sėdi tėtis, o užaugsiu aš – ir mane pasodins". (Jį pasodino dvidešimt trejų.) Daugelį kausto blykčiojanti viltis. Jei tu nekaltas – už ką gi gali tave suimti? Tai klaida! Tave jau velka už pakarpos, o tu vis dar patyliukais save apgaudinėji: „Tai klaida! Išsiaiškins – paleis!" Kitus masiškai suiminėja, tai irgi negerai, bet tenai kiekvienu atveju dar esama neaiškumų: „o gal *tas* kaip tik...?" O jau tu! – tu juk tikrai nekaltas! Tu dar žiūri į Organus kaip į žmonišką, logišką įstaigą: išsiaiškins – paleis.

Tad kam gi tau bėgti?.. Ir kaipgi tu gali priešintis?.. Juk tik pabloginsi savo padėtį, sutrukdysi išsiaiškinti klaidą. Ne tik kad nesipriešini – tu ir laiptais leidiesi pirštų galiukais, kaip liepta, kad negirdėtų kaimynai.

Kaip paskui lageriuose dilgino širdį: o kas, jeigu kiekvienas operatyvininkas, naktį eidamas suiminėti, nebūtų buvęs tikras, ar grįš namo gyvas, ir būtų turėjęs atsisveikinti su savo šeima? Jeigu masinių suiminėjimų laikais, pavyzdžiui, Leningrade, kai suimta ketvirtadalis miesto gyventojų, žmonės nebūtų lindėję savo urveliuose, stingdami iš baimės nuo kiekvieno paradinių durų bilstelėjimo ir žingsnių laiptinėse, o būtų supratę, kad jie nebeturi ko prarasti, ir savo prieangiuose būreliais slapta tykoję nekviestų svečių su kirviais, kūjais, žarstekliais, su kuo pakliuvo? Juk iš anksto žinoma, kad tie nevidonai eina anaiptol ne gerais tikslais – taigi neapsiriksi tvodamas galvažudžiui į galvą. Arba tas „juodvarnis" su vienišu šoferiu, likęs gatvėje, – kodėl jo nenuvarius arba nepradūrus padangų. Organai būtų greitai netekę dalies savo operatyvininkų bei šoferių, ir kad ir kaip būtų raginęs Stalinas, būtų sustojusi prakeiktoji mašina!

Jeigu... jeigu.. Mes stačiai nusipelnėm viso to, kas vyko vėliau.

Ir dar – būtent kam priešintis? Ar tam, kad iš tavęs atimamas diržas? Ar tam, kad tau įsakyta stoti į kampą? peržengti namų slenkstį? Areštą sudaro smulkūs formalumai, gausybė mažmožių – ir nė dėl vieno iš jų lyg ir neverta ginčytis (kai suimtojo mintys sukasi apie didįjį klausimą: „už ką?!"), – o visi tie mažmožiai neišvengiamai ir sudaro areštą.

Ar maža kas slegia suimtojo širdį! – juk vien tai verta knygos. Čia gali būti jausmų, kurių mes nė neįtariam. Kai 1921 metais suė-

mė devyniolikmetę Jevgeniją Dojarenko ir trys jauni čekistai rausėsi jos pataluose, baltinių komodoje, ji buvo rami: nieko nėra, nieko ir neras. Tik staiga jie čiupo intymų jos dienoraštį, kurio ji nebūtų drįsusi parodyti netgi motinai, – ir tai, kad jos rašytas eilutes skaito priešiški svetimi jaunuoliai, ją sukrėtė stipriau negu visa Lubianka su jos grotomis ir rūsiais. Ir šie arešto sutrypti intymūs jausmai ir simpatijos daugeliui gali būti kur kas stipresni už politines mintis ar kalėjimo baimę. Žmogus, dvasiškai nepasirengęs prievartai, visuomet silpnesnis už prievartautoją.

Tik reti gudruoliai ir drąsuoliai žaibiškai susigaudo. Mokslų akademijos Geologijos instituto direktorius Grigorjevas, kai 1948 metais atėjo jo suimti, užsibarikadavo ir dvi valandas degino popierius.

Kartais pagrindinis suimtojo jausmas – palengvėjimas ir netgi... džiaugsmas, ypač taip būdavo areštų epidemijų laikais: kai aplinkui suiminėja ir suiminėja tokius kaip tu, o tave kažkodėl vis aplenkia, kažkodėl vis delsia, – juk tai visiškai sugniuždo, tai kančia, baisesnė už bet kokį areštą, ir ne tik silpnai dvasiai. Vasilijus Vlasovas, bebaimis komunistas, kurį dar ne kartą minėsim, atsisakęs bėgti, kaip jam buvo patarę nepartiniai jo padėjėjai, nusikamavo nuo to, kad visa Kadyjaus rajono valdžia areštuota (1937), o jo vis neima ir neima. Jis tegalėjo viena – atstatyti smūgiui kaktą, gavo tą smūgį, nurimo ir pirmomis dienomis po arešto jautėsi kuo puikiausiai. Šventikas tėvas Jeraksas (Bočiarovas) 1934 metais nuvažiavo į Alma Atą aplankyti ištremtų tikinčiųjų, o tuo metu į jo butą Maskvoje triskart brovėsi operatyvininkai, norėdami jį suimti. Grįžtantį parapijietės pasitiko jį geležinkelio stotyje ir neleido eiti namo, aštuonerius metus slapstė čia viename, čia kitame bute. Nuo tokio slogaus gyvenimo šventikas taip išsikankino, kad 1943-iaisiais, kai jį vis dėlto suėmė, giesme padėkojo Viešpačiui Dievui.

Šiame skyriuje vis kalbam apie žmonių daugumą, apie triušiukus, pasodintus nežinia už ką. Tačiau knygoje dar teks paminėti ir tuos, kurie ir naujaisiais laikais liko iš tiesų *politiniai*. Vera Rybakova, studentė socialdemokratė, laisvėje būdama *svajojo* apie Suzdalės izoliatorių: tik

tenai tikėjosi susitikti su vyresniaisiais draugais (laisvėje jų nebebuvo likę) ir subrandinti savo pasaulėžiūrą. Eserė Jekaterina Olickaja 1924 metais netgi tarėsi esanti neverta būti pasodinta į kalėjimą: juk jį perėjo geriausieji Rusijos žmonės, o ji tebėra jauna ir dar nieko Rusijos labui nenuveikusi. Tačiau ir *laisvė* jai buvo nebemiela. Taip jiedvi ėjo į kalėjimą – išdidžiai ir džiaugsmingai.

„Pasipriešinimas! Kurgi buvo jūsų pasipriešinimas?" – kankiniams dabar prikiša tie, kurie liko nepaliesti.

Taip, jis turėjo prasidėti nuo čia, nuo pat arešto.

Neprasidėjo.

Ir štai – jus veda. Per dieninį areštą būtinai esti toks trumpas nepakartojamas momentas, kai jus – neatvirai, pagal baikštų sutarimą, arba visai atvirai, su neslepiamais pistoletais, – *veda* per minią tarp šimtų tokių pat nekaltų ir pasmerktų žmonių. Ir burna jums neužkimšta. Ir jums būtų galima, ir būtinai reikėtų šaukti! Šaukti, kad jūs suimtas! Kad persirengę piktadariai gaudo žmones! Kad čiumpa pagal melagingus įskundimus! Kad tylomis susidorojama su milijonais! Ir, girdėdami tokius šūksnius daug kartų per dieną ir visose miesto dalyse, mūsų tėvynainiai gal sukiltų! Gal areštai nebebūtų tokie lengvi!?

1927 metais, kai dėl nuolankumo dar nebuvo taip suminkštėjusios mūsų smegenys, Serpuchovo aikštėje dieną du čekistai mėgino suimti moterį. Ji įsikibo į žibinto stulpą, pradėjo šaukti, nesidavė vedama. Susirinko minia. (Tokia jau pasitaikė moteris, bet tokia jau pasitaikė ir minia! Ne visi praeiviai nusuko akis, ne visi skubėjo mauti pro šalį!) Tie miklūs vyrukai išsyk sutriko. Jie negali *dirbti* visuomenės akivaizdoje. Jie sėdo į automobilį ir nudūmė. (Ir kad moteris tučtuojau būtų lėkusi į geležinkelio stotį ir išvažiavusi! O ji parėjo nakvoti namo. Ir naktį ją nugabeno į Lubianką.)

Bet iš sukepusių *jūsų* lūpų neišsprūsta nė vieno garso, ir praeinanti minia naiviai laiko jus ir jūsų budelius šiaip vaikštinėjančiais bičiuliais.

Aš pats daug kartų galėjau šaukti.

Vienuoliktą dieną po mano arešto trys dykaduoniai kontržvalgybininkai (smeršininkai), daugiau sergintys tris trofėjų lagaminus negu mane (ilgoje kelionėje manimi jie jau pasitikėjo), atvežė mane į Maskvos Baltarusijos stotį. Jie vadinosi speckonvojus, o iš tiesų automatai tik trukdė jiems tempti labai sunkius lagaminus – gėrybes, kurių Vokietijoje buvo prisiplėšę jie patys arba jų viršininkai – 2-ojo Baltarusijos fronto kontržvalgybos vadai – ir kurios dabar manęs lydėjimo dingstimi buvo vežamos Tėvynėje gyvenančioms šeimoms. Ketvirtą lagaminą be jokio noro tempiau aš, jame buvo sudėti mano dienoraščiai ir kūriniai – įkalčiai prieš mane.

Jie visi trys nepažinojo miesto, ir aš turėjau parodyti trumpiausią kelią į kalėjimą, pats turėjau juos nuvesti į Lubianką, kurioje jie niekada nebuvo buvę (o aš ją painiojau su Užsienio reikalų ministerija).

Taigi po paros, praleistos armijos kontržvalgyboje, ir po trijų parų, praleistų fronto kontržvalgyboje, kur toje pat kameroje sėdintys kariai mane praprusino (apie tardytojų apgaules, grasinimus, mušimą; apie tai, kad kartą suimtas niekada nebepaleidžiamas; apie *dešimtinės* neišvengiamybę), per stebuklą staiga ištrūkau ir štai jau keturias dienas važiuoju kaip *laisvas* ir tarp laisvų, nors ant papuvusių šiaudų prie parašos jau nugulėjau šonus, nors mano akys jau regėjo sumuštų ir neužmiegančių, ausys girdėjo teisybę, burna ragavo balandos (bizalo), – kodėl gi aš tyliu? Kodėl gi paskutinę viešą savo valandėlę nepadedu susivokti apgautai miniai?

Aš tylėjau ir Lenkijos mieste Brodnicoje – bet gal ten rusiškai nesupranta? Nė žodžio nešūktelėjau Bialystoko gatvėse – bet gal lenkų visa tai neliečia? Nė mū mū nepratariau Volkovysko stotyje – bet ten buvo nedaug žmonių. Lyg niekur nieko tipenau su tais plėšikais per Minsko peroną – bet stotis tebebuvo sugriauta. O dabar vedu smeršininkus į apskritą viršutinį Baltarusijos stoties metro vestibiulį su baltais kupolais, nutviekstą elektros šviesos, ir iš apačios į viršų priešais mus dviem gretimais eskalatoriais kyla susispietę maskviečiai.

Regis, visi jie žiūri į mane! Begaline juosta iš ten, iš nežinios gelmės, po švytinčiu kupolu jie slenka, slenka į mane, tikėdamiesi bent žodelio teisybės – tai ko gi aš tyliu??!..

O kiekvienas visada turi aibių aibes subtilių priežasčių, kuriomis teisina savo nenorą aukotis.

Vieni dar tiki laiminga baigtimi ir bijo savo šauksmu ją sugriauti (juk mes dar neturim jokių žinių iš ano pasaulio, juk nenutuokiam, kad nuo pat arešto akimirkos mūsų likimas jau pasmerktas kone blogiausiam variantui ir labiau jo pabloginti neįmanoma). Kiti dar nesubrendę tam, kad šauktų miniai. Juk tik revoliucionierius yra įsikandęs lozungus, kurie patys veržiasi lauk, o iš kur jų gali turėti ramus, niekuo nedėtas žmogelis? Jis stačiai nežino, ką jam šaukti. Ir pagaliau dar yra tokios rūšies žmonių, kurių širdis pernelyg perpildyta, akys pernelyg daug regėjusios, kad būtų galima visą tą gausybę ištėkšti keliais nerišliais šūksniais.

O aš – aš tyliu dar dėl vienos priežasties: todėl, kad tų maskviečių, susispietusių ant dviejų eskalatorių laiptelių, man vis tiek per maža – p e r m a ž a! Čia mano klyksmą išgirstų du šimtai, dukart du šimtai žmonių – o kaipgi su dviem šimtais milijonų?.. Man neaiškiai vaidenasi, jog kada nors sušuksiu dviem šimtams milijonų...

O kol kas nepravėrusį lūpų eskalatorius nesulaikomai velka mane į pragarą.

Ir tylėsiu Ochotnyj Riade.

Nesušuksiu prie „Metropolio".

Nepamosiu rankomis Lubiankos Golgotos aikštėje...

* * *

Mano areštas tikriausiai buvo iš pačių lengvųjų, kokius tik galima įsivaizduoti. Jis neišplėšė manęs iš artimųjų glėbio, neatskyrė nuo mums brangaus namų gyvenimo. Vieną patižusią vasario dieną jis išrovė mane iš siauros mūsų strėlės link Baltijos jūros, kur mes lyg ir buvom apsupę vokiečius, lyg ir jie buvo apsupę mus – ir atėmė iš manęs tik įprastinį divizioną ir paskutinių trijų karo mėnesių vaizdus.

Brigados vadas iškvietė mane į vadavietę, kažkodėl liepė atiduoti pistoletą, aš atidaviau, neįtardamas jokios klastos, – ir staiga iš kampe nustėrusių karininkų grupės išniro du kontržvalgybininkai ir, keliais šuoliais perbėgę kambarį, keturiomis rankomis išsyk griebdami man už kepurės, už antpečių, už diržo, už planšetės, dramatiškais balsais suriko:

– Jūs – areštuotas!!

Nutvilkytas, persmelktas nuo galvos iki kojų, aš nesumečiau pasakyti nieko protingesnio:

– Aš? Už ką?!..

Nors paprastai į šį klausimą neatsakoma, nuostabu, kad atsakymą aš vis dėlto išgirdau! Šitai verta paminėti, nes toks atsitikimas labai jau nepanašus į mūsų paprotį. Vos tik smeršininkai baigė mane doroję, drauge su planšete atėmė iš manęs rankraščius, kur buvo surašyti politiniai mano apmąstymai, ir, būgščiodami dėl vokiečių artilerijos sviedinių drebinamų stiklų, skubom grūdo mane prie išėjimo, – staiga išgirdau tvirtai kreipiantis į mane – taip! per tą nebylų tarpą tarp pasiliekančiųjų ir manęs, tarpą nuo sunkiai smogusio žodžio „areštuotas", per šią maro ribą, per kurią jau nė garsas nedrįso persismelkti, – mane pasiekė neįtikimi, pasakiški brigados vado žodžiai:

– Solženicynai. Grįžkite.

Staiga pasisukęs, ištrūkau iš smeršininkų rankų ir puoliau prie brigados vado. Mažai jį pažinojau, jis niekada nesileisdavo į šnekas su manim. Jo veidas visuomet reiškė man įsakymą, komandą, rūstybę. O dabar jis nušvito susimąstymu – gal gėda dėl priverstinio dalyvavimo niekšybėje? gal polėkiu pakilti aukščiau už įprastinį apgailėtiną paklusimą? Prieš dešimt dienų iš *maišo*, kur buvo likęs jo artilerijos divizionas, dvylika sunkiųjų patrankų, aš išvedžiau beveik sveiką savo žvalgybos bateriją – ir štai dabar jis turėjo manęs atsižadėti dėl skiautelės popieriaus su antspaudu?

– Jūs... – pabrėžtinai paklausė jis, – turite bičiulį Pirmajame Ukrainos fronte?

– Negalima!.. Jūs neturite teisės! – suriko ant pulkininko kontržvalgybos kapitonas ir majoras. Kampe išsigandę apmirė būrelis štabo karininkų, tarytum bijodami pritarti negirdėtam brigados vado neapdairumui (o politinio skyriaus darbuotojai – ruošdamiesi pateikti prieš brigados vadą *medžiagos*). Tačiau man šito jau pakako: išsyk supratau, kad esu areštuotas už susirašinėjimą su savo mokyklos draugu, ir dar supratau, iš kokios pusės galiu tikėtis pavojaus.

Ir kad Zacharas Travkinas būtų šitiek ir tepasakęs! Bet ne! Stengdamasis dar labiau atsiriboti nuo įsibrovėlių ir parodyti gerą valią, jis atsikėlė iš už stalo (seniau niekada neatsistodavo manęs pasitikti!), per maro ribą padavė man ranką (laisvam man rankos niekada nepaduodavo!). Visuomet buvęs rūstus jo veidas iš pasibaisėjimo nustėrusios palydos akivaizdoje išsigiedrijo, ir spausdamas man ranką jis be baimės, iš reto pasakė:

– Linkiu jums laimės, kapitone!

Aš ne tik nebebuvau kapitonas, bet netgi buvau tapęs demaskuotu liaudies priešu (pas mus kiekvienas suimtasis jau nuo pat arešto momento yra galutinai demaskuotas). Tai jis linkėjo laisvės – priešui?..

Drebėjo langai. Vokiečių artilerijos sviediniai sproginėjo už kokių dviejų šimtų metrų, primindami, kad ten toliau, mūsų žemėje, nusistovėjusioje buityje, *toks poelgis* nebūtų buvęs įmanomas, kad šitai atsitikti galėjo tik čia pat alsuojant viskam abejingai mirčiai[1].

Ši knyga nebus atsiminimai apie mano paties gyvenimą. Todėl nepasakosiu apie įdomiausias keisto mano arešto detales. Tą naktį smeršininkai visiškai nustojo vilties susivokti žemėlapyje (jie niekuomet apie jį ir nenutuokė), maloningai įteikė jį man ir paprašė sakyti šoferiui, kaip važiuoti į armijos kontržvalgybą. Save ir juos

[1] Ir štai kas nuostabu: žmogumi vis dėlto g a l i m a būti! Travkinas nenukentėjo. Neseniai mudu bičiuliškai susitikom ir susipažinom. Jis – atsargos generolas ir medžiotojų sąjungos revizorius.

aš pats nuvežiau į tą kalėjimą ir tučtuojau susilaukiau padėkos – buvau pasodintas ne šiaip į kokią kamerą, o į karcerį. Tačiau būtent apie šią vokiečių valstiečio trobos kamarą, paverstą laikinu karceriu, nutylėti negalima.

Ji buvo ilgio sulig žmogaus ūgiu, o pločio – trejetui gulėti ankšta, o ketvertui – tik glaudžiai sugulus ant šonų. Aš kaip tik buvau ketvirtas, įgrūstas jau po vidurnakčio, trejetas gulinčiųjų pro miegus dirstelėjo į mane žibalinės spingsulės šviesoje ir pasislinko. Taigi ant pakreiktų šiaudų dabar mūsų buvo aštuoni batai į durų pusę ir keturios milinės. Jie miegojo, aš kaitau. Koks pasitikintis savimi kapitonas buvau prieš pusdienį ir kaip skaudu man buvo dabar gūžtis ant šio kambariūkščio grindų! Protarpiais vyrukai pabusdavo nutirpusiais šonais ir mes išsyk apsiversdavom.

Paryčiu jie atsibudo, nusižiovavo, nusikrenkštė, parietė kojas, susėdo vienas prieš kitą kampuose ir ėmėm pažindintis.

– O tu už ką?

Tačiau slogioje SMERŠ'o pastogėje mane jau buvo nusmelkęs nerimas, ir aš atlapaširdiškai nusistebėjau:

– Neįsivaizduoju. Argi jie pasakys, nevidonai?

Tačiau kameros draugai – tankistai juodais minkštais šalmais – nieko neslėpė. Tai buvo trys dori, negudraujantys kareiviai, prie kurių karo metais prisirišau, nors pats buvau sudėtingesnis ir blogesnis. Visi jie buvo karininkai. Jiems taip pat buvo su įtūžiu nuplėšti antpečiai, daiktais pradrėksta palaidinių medžiaga. Šviesios dėmės ant nudėvėtų palaidinių buvo nusuktų ordinų žymės, tamsūs ir raudoni randai ant veidų ir rankų – nuo sužeidimų ir nudegimų. Jų divizionas per nelaimę apsistojo pasiremontuoti šičia, tame pat kaime, kur buvo įsikūrusi 48-osios armijos kontržvalgyba – SMERŠ'as. Atsipalaidavę nuo užvakarykščio mūšio, jie vakar išgėrė ir galukaimyje įsilaužė į pirtį, kur buvo pastebėję įėjus praustis dvi patrauklias merginas. Nuo šlitinėjančių vyrukų pusnuogės merginos spėjo pasprukti. Bet vienos iš jų būta ne kieno nors kito, o paties armijos kontržvalgybos viršininko meilužės.

Taip! Jau tris savaites karas ėjo Vokietijoje, ir visi mes gerai žinojom: jei būtų pasitaikiusios vokietaitės – jas būtų buvę galima išprievartauti, paskui sušaudyti, ir šitai būtų buvęs kone žygdarbis; jei būtų buvusios lenkės arba išvežtos mūsų rusaitės – jas būtų buvę galima bent jau gainioti nuogas daržais ir plekšnoti per šlaunis, – smagus pokštas, ir tiek. Bet kadangi tai buvo kontržvalgybos viršininko „frontinė žmona" – trims fronto karininkams kažkoks užnugario seržantas tučtuojau piktai nuplėšė antpečius, jiems patvirtintus fronto vado įsakymu, nukabino Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo išduotus ordinus – ir dabar šių karių, perėjusių visą karą ir pralaužusių, galimas daiktas, ne vieną priešo tranšėjų liniją, laukė karinis tribunolas, kuris be jų tanko nė nebūtų prisigavęs ligi šio kaimo.

Spingsulę užgesinom – ir taip ji buvo išdeginusi visa, kuo mes čia turėjom kvėpuoti. Duryse buvo išpjautas pašto atviruko dydžio vilkelis, ir pro jį krito netiesioginė koridoriaus šviesa. Tartum susirūpinę, kad išaušus dienai mums karceryje bus per erdvu, mums čia *įbruko* dar ir penktą suimtąjį. Jis įžengė naujitelaite raudonarmiečio miline, nauja kepure, o kai atsistojo prie vilkelio, išvydom žvalų to riestanosio veidą su nuoraudžiu per visą skruostą.

– Iš kur, brolau? Kas toks būsi?

– Iš *anos* pusės, – guviai atsakė jis. – Šnipas.

– Juokauji? – apstulbom mes. (Kad šnipas pats pasisakytų toks esąs – šito dar nėra rašę nei Šeininas, nei broliai Turai!)

– Kur čia juokausi, kai karas! – atsiduso vyrukas. – O kaip iš nelaisvės namo sugrįžti? Na, pamokykit!

Vos jam pradėjus pasakoti, kaip jį prieš parą vokiečiai pervedę per frontą, kad šnipinėtų ir sprogdintų tiltus, o jis išsyk prisistatęs į artimiausią batalioną pasiduoti, kaip nemigęs, išvargęs bataliono vadas nieku gyvu negalėjęs patikėti, kad jis esąs šnipas, ir siuntęs pas medicinos seselę išgerti tablečių, staiga į kamerą įsiveržė nauji įspūdžiai:

– Į išvietę! Rankas už nugaros! – pro atidarytas duris sušuko plačiakaktis viršila, kuris būtų labai tikęs traukti 122 milimetrų patrankos atramai.

Valstiečio kiemą jau buvo apsupusi automatininkų sargyba, sauganti mums parodytą takelį, vedantį už daržinės. Nesitvėriau pykčiu, kad kažkoks stačiokas viršila mums, karininkams, drįsta komanduoti „rankas už nugaros“, bet tankistai susidėjo rankas už nugaros, ir aš nupėdinau iš paskos.

Už daržinės buvo nedidelis kvadratinis aptvaras – sutryptas sniegas ten tebebuvo nenutirpęs ir ištisai kūpsojo krūvelės žmonių išmatų, taip pakrikai ir tankiai visame plote, kad buvo nelengva rasti vietą, kur būtų buvę galima atsistoti dviem kojom ir pritūpti. Vis dėlto mūsų penketas šiaip taip įžerglojo ir kas kur sutūpė. Į mus, žemai sutūpusius, du automatininkai atstatė automatus, o viršila nė minutei nepraėjus griežtai paragino:

– Na, paskubėkit! Pas mus užsitupėti neleidžiama!

Netoli už manęs tupėjo vienas iš tankistų, rostovietis, augalotas, niaurus vyresnysis leitenantas. Jo veidas buvo aptrauktas metalo dulkių arba dūmų, bet per skruostą ėjo ryškus, didelis raudonas randas.

– Kur tatai – pas jus? – tyliai paklausė jis, nerodydamas didelio noro skubėti į karcerį, perdvokusį žibalu.

– Kontržvalgyboje, SMERŠ'e! – išdidžiai ir skardžiau nei reikėjo atkirto viršila. (Kontržvalgybininkai labai mėgo šį neskoningą lipdinį – žodį, sudarytą iš „smert špionam!“. Jie buvo įsitikinę, kad šis žodis kiekvienam įvaro baimės.)

– O pas mus – leidžiama, – mąsliai atsakė vyresnysis leitenantas. Jo šalmas buvo atsismaukęs ant pakaušio, iš po šalmo kyšojo dar nenukirpti plaukai. Į užpakalį, sudiržusį nuo tanko sėdynės, jam pūtė vėsus malonus vėjelis.

– Kur tatai – pas jus? – garsiau nei reikėtų suamsėjo viršila.

– Raudonojoje armijoje, – labai ramiai atsakė tupėdamas vyresnysis leitenantas, matuodamas akimis kariuomenei neatitekusį patrankos atramininką.

Tokie buvo pirmieji mano nelaisvės dienų įspūdžiai.

Antras skyrius

MŪSŲ KANALIZACIJOS ISTORIJA

Kai dabar plūstamas *kulto smurtas*, tolydžio įstringama prie 1937–1938 metų. Ir šitai taip įsiėdė į atmintį, kad rodosi, jog *nei anksčiau* nebuvo sodinama, *nei vėliau*, o tik 1937–1938-aisiais.

Nors neturiu rankose jokios statistikos, vis dėlto nebijau suklysti sakydamas: 1937–1938-ųjų *srautas* nebuvo nei vienintelis, nei gausiausias, o gal tik vienas iš trijų didžiausių srautų, spranginusių niaurius, dvokiančius mūsų kalėjimų kanalizacijos vamzdžius.

Pirma jo buvo 1929–1930 metų srautas, platumo sulig Obe, nusinešęs į tundrą ir taigą kokius penkiolika milijonų valstiečių (jeigu tik ne daugiau). Tačiau valstiečiai – žmonės nešnekūs, beraščiai – nei skundų nerašė, nei atsiminimų. Su jais ir tardytojai naktimis nesiplūkė, jiems nei protokolų neeikvojo – gana ir kaimo sovieto nutarimo. Nuplūdo tas srautas, susigėrė į amžinąjį įšalą, net karščiausios galvos jo beveik neprisimena. Tarytum rusų sąžinės jis nė nebūtų sudrumstęs. O juk tai pats sunkiausias Stalino (ir mūsų visų) nusikaltimas.

Vėliau buvo 1944–1946 metų srautas, platumo sulig Jenisejumi: varė nutekamaisiais vamzdžiais ištisas tautas ir milijonų milijonus žmonių, kurie pabuvojo (juk ir per mus!) nelaisvėje, buvo išvežti į Vokietiją ir vėliau grįžo. (Tai Stalinas pridegino žaizdas, kad jos greičiau užsitrauktų ir neprireiktų visai liaudžiai ilsėtis, gaivintis, gydytis.) Tačiau ir šiame sraute vyravo paprasti žmogeliai, jokių atsiminimų jie neparašė.

O 1937 metų srautas pagriebęs nubloškė į Archipelagą ir daug žmonių, visuomenėje prasisiekusių, turinčių partinę praeitį, išsilavinusių, o iš jų aplinkos miestuose pasiliko daugelis sužalotų, ir kiek jų su plunksna rankose! – ir visi dabar drauge rašo, kalba, prisimena: trisdešimt septintieji! Liejasi žmonių sielvarto Volga!

O pasakyk Krymo totoriui, kalmukui ar čečėnui – „trisdešimt septintieji", – jis tik pečiais patrauks. O kas trisdešimt septintieji Leningradui, kai pirma buvo trisdešimt penktieji? O *pakartotiniams* arba pabaltijiečiams ar ne sunkesni buvo 1948-ieji ir 1949-ieji? Ir jei papriekaištaus man stiliaus ir geografijos žinovai, kad dar ne visos Rusijos upės suminėtos, tai pasakysiu, kad dar ne visi suminėti ir srautai – duokite daugiau puslapių! Iš srautų susilies ir visa kita.

Yra žinoma, kad bet kuris organas nemankštinamas nunyksta.

Taigi žinant, kad *Organams* (šiuo bjauriu žodžiu jie patys pasivadino), išliaupsintiems ir iškeltiems viršum visko, kas gyva, nenunyko nė vienas čiuptuvas, o atvirkščiai, tie čiuptuvai augo ir tvirtėjo, lengva nuspėti, kad Organai mankštinosi nuolatos.

Vamzdžiuose vyko pulsacija – slėgis čia pakildavo viršum projektinio, čia krisdavo, tačiau kalėjimų kanalai niekada nelikdavo tušti. Jais be perstojo tryško iš mūsų sunkiamas kraujas, prakaitas ir šlapimas. Šios kanalizacijos istorija yra nepaliaujamo springimo ir tėkmės istorija, tik kaitaliojosi potvyniai ir atoslūgiai, į vieną srautą liejosi čia didesnės, čia mažesnės srovės, iš visų pusių dar sruvo upeliai, upokšniai, įvairiais loveliais tekėjo mažesni intakai ir stačiai atskiri įsiurbti lašeliai.

Toliau pateikiamas chronologinis sąrašas, kur lygiomis suminimi ir srautai, kuriuos sudarė milijonai suimtųjų, ir upeliai – paprasčiausios nežymios dešimtys, yra dar labai nepilnas, su spragomis, apribotas mano gebėjimo įsiskverbti į praeitį. Čia dar daug ką turėtų papildyti išmanantys ir išlikę gyvi buvę kaliniai.

* * *

Sunkiausia šį sąrašą pradėti. Ir todėl, kad kuo daugiau dešimtmečių praėjo, tuo mažiau liko liudytojų, atsiminimai išblėso ir apsitraukė migla, o metraščių nėra arba jie užrakinti. Ir todėl, kad ne visai teisinga čia vienodai vertinti ir ypatingo žiaurumo metus (pilietinį karą), ir pirmuosius taikos metus, kai galėtum tikėtis gailestingumo.

Bet dar ir prieš pilietinį karą buvo matyti, kad Rusija, turinti tokią gyventojų sudėtį, jokiam socializmui, žinoma, netinkama kad ji visa pribjaurota. Vienas pirmųjų diktatūros smūgių kliuvo kadetams (caro valdymo metais – didžiausia revoliucijos šlykštynė, proletariato valdžios metais – didžiausia reakcijos šlykštynė). 1917 metų lapkričio pabaigoje, pirmą kartą bandant sušaukti Steigiamąjį susirinkimą, kadetų partija paskelbta už įstatymo ribų, ir prasidėjo kadetų areštai. Maždaug tuo pačiu laiku *sukišta už grotų* „Steigiamojo susirinkimo gynimo sąjunga" ir „kareivių universitetų" sistema.

Pagal revoliucijos prasmę ir dvasią lengva numanyti, kad tais mėnesiais į Krestus, Butyrkas ir daugelį panašių provincijos kalėjimų buvo grūdami stambūs turtuoliai, žymūs visuomenės veikėjai, generolai ir karininkai, ministerijų ir viso valstybės aparato valdininkai, nevykdantys naujosios valdžios potvarkių. Viena pirmųjų ČK[1] operacijų – Rusijos tarnautojų sąjungos streikų komiteto areštas. Viename pirmųjų MVD cirkuliarų, išplatintame 1917 metų gruodį, buvo reikalaujama: „Atsižvelgiant į valdininkų sabotažą..., parodyti vietose maksimumą iniciatyvos, *nevengiant* konfiskacijų, prievartos ir areštų"[2].

Ir nors, siekdamas „griežtos revoliucinės tvarkos", V. Leninas 1917 metų pabaigoje reikalavo „negailestingai slopinti girtuoklių, chuliganų, kontrrevoliucionierių ir kitų asmenų mėginimus sukelti anarchiją"[3], tai yra svarbiausio pavojaus Spalio revoliucijai jis tikėjosi iš girtuoklių, kontrrevoliucionierius palikdamas kažkur atokiau, trečioje eilėje, – tačiau kėlė ir platesnį uždavinį. Straipsnyje „Kaip organizuoti lenktyniavimą" (1918 m. sausio 7 ir 10 d.) Leninas paskelbė bendrą tikslą *„išvalyti* iš Rusijos žemės visokius kenksmingus vabzdžius". Ir *vabzdžiais* jis laikė ne tik visus klasiniu požiūriu svetimus elementus, bet taip pat „darbininkus, vengiančius darbo", pavyzdžiui, Piterio partinių spaustuvių rinkėjus. (Štai ką daro laiko toliai. Mums dabar sunku ir suprasti, kaip galėjo darbininkai, ką tik tapę *diktatoriais*,

[1] ČK (Črezvyčainaja komissija) – Ypatingoji komisija. (*Vert. past.*)

[2] *Vestnik NKVD*, 1917, Nr. 1, p. 4.

[3] V. I. Lenin, *Polnoe sobranije sočinenij*, 5-asis leid., t. 35, p. 68.

tučtuojau vengti darbo savo labui.) Ir dar: „...kuriame didelio miesto kvartale, kuriame fabrike, kuriame kaime... nėra... sabotažininkų, vadinančių save inteligentais?"[1] Teisybė, šiame straipsnyje Leninas numatė įvairias vabzdžių išvalymo formas: vienur suims, kitur pristatys valyti išviečių, dar kitur, „atbuvus karcerį, išduos geltonus bilietus" arba *dykaduonį sušaudys*; čia pasirinktinai – kalėjimas „arba baudimas sunkiausiais priverčiamaisiais darbais"[2]. Numatydamas ir nurodydamas svarbiausias bausmių kryptis, Vladimiras Iljičius siūlė geriausių valymo būdų suradimą padaryti „komunų ir bendruomenių" lenktyniavimo objektu.

Kas įėjo į šią plačią vabzdžių sąvoką, dabar ligi galo neištirsim: labai jau nevienodi buvo Rusijos gyventojai, tarp jų būta ir užsisklendusių, visai nereikalingų, o dabar ir pamirštų mažų grupių. Tokie vabzdžiai buvo, žinoma, zemstvų darbuotojai. Vabzdžiai buvo kooperatininkai. Visi namų savininkai. Nemažai vabzdžių buvo tarp gimnazijų mokytojų. Vien vabzdžiai buvo susimetę į bažnytines parapijų tarybas, vabzdžiai giedojo cerkvių choruose. Vabzdžiai buvo visi šventikai, o juo labiau – visi vienuoliai ir vienuolės. Ir tolstojininkai, kurie, stodami į sovietinę tarnybą arba, tarkim, eidami dirbti geležinkelyje, nedavė privalomos raštiškos priesaikos ginti sovietų valdžią su ginklu rankose, – taip pat pasirodė esą vabzdžiai (ir mes dar matysim, kaip jie buvo teisiami). Išėjus iš kalbos apie geležinkelį – tai va labai daug vabzdžių slypėjo po geležinkelininkų uniforma, ir būtinai reikėjo visus juos *išrankioti*, o kuriuos ne kuriuos ir *pribaigti*. O jau telegrafistai, tai dauguma jų kažkodėl buvo nepataisomi vabzdžiai, neprijaučiantys Sovietams. Nieko gero nepasakysi nei apie VIKŽEL'ą[3], nei apie kitas profsąjungas, dažnai perpildytas vabzdžių, priešiškų darbininkų klasei.

Netgi tos grupės, kurias išvardijome, sudaro jau didžiulį skaičių – keleriems valymo darbų metams. O kiek visokių nenaudėlių

[1] *Ibid.*, p. 204.

[2] *Ibid.*, p. 203.

[3] VIKŽEL (Vsesojuznyj ispolnitelnyj komitet železnodorožnikov) – Rusijos geležinkelininkų profsąjungos vykdomasis komitetas. (*Vert. past.*)

inteligentų, nenuoramų studentų, įvairiausių keistuolių, teisybės ieškotojų ir pranašautojų Dievo kvailelių („jurodivyj"), kuriuos dar Petras I stengėsi išguiti iš Rusijos ir kurie visuomet trukdo darniam ir griežtam Režimui?

Ir nebūtų buvę įmanoma atlikti šio sanitarinio valymo, o dar karo sąlygomis, laikantis pasenusių baudžiamojo proceso formų ir teisinių normų. Bet buvo priimta visai nauja forma: *neteisminis susidorojimas*, ir šį nedėkingą darbą pasiaukojamai prisiėmė VČK[1] – Revoliucijos Sargybinis, vienintelis žmonijos istorijoje baudžiamasis organas, sutelkęs vienose rankose: sekimą, areštą, tardymą, prokuratūrą, teismą ir *nuosprendžio* vykdymą.

1918 metais, norint paspartinti ir kultūrinės revoliucijos pergalę, imta griozti ir kratyti šventąsias relikvijas ir atiminėti šventovių turtą. Žmonės subruzdo, stodami ginti plėšiamų cerkvių ir vienuolynų. Ir šen, ir ten suskambo aliarmo varpai, ir stačiatikiai puolė gelbėti šventovių, pasičiupę į rankas bent lazdą. Žinoma, teko vienus *nurašyti* vietoje, o kitus areštuoti.

Apmąstant 1918–1920 metus, dabar sunku spręsti, ar galima prie kalėjimų srovių priskirti visus tuos, kurie buvo *supyškinti* neprivedus iki kalėjimo kameros? Ir į kokią skiltį traukti visus tuos, kuriuos varguomenės komitetų komisarai *nukepė* už kaimo sovietų vartelių arba kiemuose? Ar spėjo bent koją įkelti į Archipelago žemę dalyvavusieji sąmoksluose, atskleidžiamuose įvairiose gubernijose (du sąmokslai Riazanėje, sąmokslai Kostromoje, Vyšnij Voločioke, Velіže, keli sąmokslai Kijeve, keli Maskvoje, sąmokslai Saratove, Černigove, Astrachanėje, prie Seligero, Smolenske, Bobruiske, kavalerijos sąmokslas Tambove, sąmokslai Čembare, Velikije Lukuose, Mstislavlyje ir kiti), ar nespėjo ir todėl neįeina į mūsų tyrinėjimo objektą? Mes čia neliečiam garsiųjų maištų (Jaroslavlyje, Murome, Rybinske, Arzamase), o apie kai kuriuos įvykius žinom tik iš pavadinimo – pavyzdžiui, apie sušaudymą Kolpine 1918 metų birželį – kas tai? Ką tenai?.. Kam priskirti?

[1] VČK (Vserossijskaja črezvyčainaja komissija) – Rusijos ypatingoji komisija. (*Vert. past.*)

Labai sunku apsispręsti dar štai dėl ko: ar čia, kalėjimų srautams, ar pilietinio karo balansui reikia priskirti dešimtis tūkstančių *įkaitų*, tų niekuo asmeniškai neprasikaltusių ir net pieštuku pavardėmis nesurašytų taikių gyventojų, kurių ėmimu ir naikinimu buvo siekiama įvaryti baimės ir atsikeršyti kariniam priešui arba sukilusiai žmonių masei? Po 1918 metų rugpjūčio 30 dienos NKVD davė nurodymą į vietas „tučtuojau areštuoti *visus* dešiniuosius eserus, o iš buržuazijos ir karininkijos paimti *daug įkaitų*"[1]. (Būtų buvę panašu, jeigu po Aleksandro Uljanovo grupės pasikėsinimo būtų buvusi suimta ne tik toji grupė, bet ir visi Rusijos studentai, ir *daug zemstvų darbuotojų*.) Taip tiesiai ir buvo sakoma (Lacis, laikraštis „Krasnyj terror", 1918 m. lapkričio 1 d.): „Mes nekariaujame prieš atskirus žmones. Mes likviduojame buržuaziją kaip klasę. Neieškokite per kvotą duomenų ir įrodymų, jog kaltinamasis veiksmu ar žodžiu ėjo prieš sovietus. Pirmas klausimas, kurį turite jam užduoti, – kokiai jis priklauso klasei, kokios jis kilmės, auklėjimo, išsilavinimo arba profesijos. Šie klausimai ir turi nusverti kaltinamojo likimą. Tokia raudonojo teroro esmė ir prasmė". Gynybos ministerijos 1919 metų vasario 15 dienos nutarimu – matyt, priimtu pirmininkaujant Leninui – ČK ir NKVD žinybai pasiūlyta imti įkaitais *valstiečius* iš tų vietovių, kur sniegas nuo geležinkelių „valomas ne visai patenkinamai", įspėjant, kad „jeigu sniegas nebus nuvalytas, jie bus sušaudyti"[2]. Liaudies komisarų tarybos 1920 metų pabaigos nutarimu leista imti įkaitais ir socialdemokratus.

Tačiau net apsiribodami tik paprastais areštais, turime konstatuoti, kad jau 1918 metų pavasarį ėmė plūsti daugelį metų trukęs nepaliaujamas išdavikų socialistų srautas. Mat visos tos partijos – eserai, menševikai, anarchistai, liaudies socialistai – dešimtmečius tik apsimetinėjo esančios revoliucinės, tik dangstėsi kauke – todėl ir į katorgą ėjo vis apsimetinėdamos. Ir tik veržlioje revoliucijos eigoje išsyk atsiskleidė buržuazinė šių sociališdavikų esmė. Taigi natūralu

[1] *Vestnik NKVD*, 1918, Nr. 21–22, p. 1.

[2] *Dekrety sovetskoj vlasti*, Moskva, 1968, t. 4, p. 627.

buvo neatidėlioti jų areštų! Po kadetų, po Steigiamojo susirinkimo išvaikymo, po Preobraženskо ir kitų pulkų nuginklavimo netrukus, pirmiausia patyliukais, pradėta suiminėti ir eserus su menševikais. Nuo 1918 metų birželio keturioliktosios, kai jie buvo pašalinti iš visų sovietų, šių areštų ypač pagausėjo. Nuo birželio 6 dienos – ten pat imta grūsti ir kairiuosius eserus, klastingiau ir ilgiau apsimetinėjusius vienintelės nuoseklios proletariato partijos sąjungininkais. Nuo to laiko tereikėdavo kokioje gamykloje arba kokiame miestelyje kilti darbininkų bruzdėjimui, nepasitenkinimui, streikui (jų apsčiai buvo jau 1918 metų vasarą, o 1921-ųjų kovo mėnesį jie sukrėtė Petrogradą, Maskvą, vėliau – Kronštatą ir privertė griebtis nepo[1]), ir net tais atvejais, kai darbininkai būdavo nuraminami, kai būdavo patenkinami teisingi jų reikalavimai, ČK naktimis patyliukais gaudydavo menševikus ir eserus kaip tikruosius šių bruzdėjimų kaltininkus. 1918 metų vasarą, 1919 metų balandžio ir spalio mėnesiais buvo gausiai suiminėjami anarchistai. 1919 metais susodinta visa pasiekiama eserų Centro komiteto dalis – ir išsėdėjo Butyrkose ligi jų proceso 1922 metais. Tais pačiais 1919-aisiais žymus čekistas Lacis apie menševikus rašė: „Per maža pasakyti, kad tie žmonės mums trukdo. Štai kodėl mes šalinam juos iš kelio – kad nesipainiotų po kojomis... Mes juos sodinam į nuošalią vietelę, į Butyrkas, ir priverčiam sėdėti, kol baigsis darbo kova su kapitalu"[2]. 1918 metų liepą Kremliaus sargybinių latvių buvo suimti visi nepartinių darbininkų suvažiavimo delegatai ir Tagankoje vos tuoj pat nesušaudyti.

Jau 1919 metais gerai suprasta, kokie įtartini yra mūsų rusai, grįžtantys iš užsienio (kodėl? su kokia užduotimi?). Šitaip sodinti iš Prancūzijos grįžtantys ekspedicinio rusų korpuso karininkai.

1919 metais su plačiais užgriebiais aplink tikruosius sąmokslus ir pseudosąmokslus („Nacionalinį centrą", Karinį sąmokslą) Maskvoje, Petrograde ir kituose miestuose buvo šaudoma *pagal sąrašus* (tai yra laisvieji išsyk imami sušaudyti) ir šiaip į kalėjimus grūdama

[1] NEP (novaja ekonomičeskaja politika) – naujoji ekonominė politika. (*Vert. past.*)

[2] M. J. Lacis (F. Sudrabs), Dva goda borby na vnutrennem fronte. Populiarnyj obzor dejatelnosti ČK, Moskva: GIZ,1920, p. 61.

inteligentija, artima kadetams. O kokia gi inteligentija laikyta „artima kadetams"? Ogi ne monarchistinė ir ne socialistinė, tai yra visi mokslo darbuotojai, visi universitetų dėstytojai, visi menininkai, literatai ir visi inžinieriai. Išskyrus kraštutinius rašytojus, išskyrus teologus ir socializmo teoretikus, visi kiti inteligentai, 80 procentų inteligentijos, buvo „artimi kadetams". Prie jų, pavyzdžiui, Leninas priskyrė Vladimirą Korolenką – „apgailėtiną miesčionį, persiėmusį buržuaziniais prietarais", pridurdamas, kad „tokiems „talentams" neprošal kelias savaites pasėdėti kalėjime"[1]. Apie kai kurias suimtųjų grupes sužinome iš M. Gorkio protestų. 1919 metų rugsėjo 15 dieną Iljičius jam atsako: „mums aišku, kad ir čia būta klaidų"[2], bet „Kokia nelaimė, tik pamanyk! Kokia neteisybė!"[3] – ir pataria Gorkiui „neeikvoti jėgų verkšlenant dėl supuvusių inteligentų"[4].

Nuo 1919 metų sausio paskelbus maisto produktų atliekų nusavinimą, buvo sudaromi maisto produktų nusavinimo būriai. Kaimas visur ėmė jiems priešintis – vienur atkakliai išsisukinėdamas, kitur audringai. Šio pasipriešinimo malšinimas taip pat sukėlė (neskaitant sušaudytųjų vietoje) gausų suimtųjų srautą, trukusį dvejus metus.

Mes čia sąmoningai neliečiame tos didelės ČK, Ypatingųjų skyrių ir Revoliucinių tribunolų veiklos dalies, kuri buvo susijusi su fronto pasistūmėjimu, su miestų ir sričių užėmimu. Ta pati NKVD 1918 metų rugpjūčio 30 dienos direktyva skatino „besąlygiškai šaudyti visus, įsipainiojusius į baltagvardiečių veiklą". Tačiau kartais sunku spręsti: kaip teisingai apsiriboti? Jeigu nuo 1920 metų vasaros, kai pilietinis karas ne visai ir ne visur pasibaigęs, tačiau prie Dono jau pasibaigęs, bet iš ten, iš Rostovo ir Novočerkasko, karininkai gausiai siunčiami į Archangelską, o toliau baržomis į Solovkus (ir kelios baržos Baltojoje jūroje, kaip, beje, ir Kaspijos jūroje, paskandintos), – argi galima visa tai priskirti pilietiniam karui arba taikios statybos pradžiai? Jeigu tais pačiais metais Novočerkaske

[1] V. I. Lenin, *Polnoe sobranije sočinenij*, 5-asis leid., t. 51, p. 48.
[2] *Ibid.*, p. 47.
[3] *Ibid.*, p. 48..
[4] *Ibid.*, p. 49.

nėščia karininko žmona sušaudoma už vyro slapstymą, sakykite, kokiai aukų kategorijai ją vertėtų priskirti?

1920 metų gegužę buvo priimtas Centro komiteto nutarimas „Dėl kenkėjiškos veiklos užnugaryje". Iš patyrimo žinome, kad kiekvienas toks nutarimas davė impulsą iš visur plūstelėti suimtųjų srautui, kad toks nutarimas yra išorinis to srauto požymis.

Ypač sunku (bet ir ypač lengva!) organizuoti visus šiuos srautus buvo todėl, kad iki 1922 metų nebuvo Baudžiamojo kodekso, kokios nors baudžiamųjų įstatymų sistemos. Suiminėtojai ir kanalizatoriai, spręsdami, ką imti ir ką su jais daryti, vadovavosi tik revoliucine juridine nuovoka (bet visuomet neklysdami!).

Šioje apžvalgoje neliesime kriminalistų ir buitininkų srautų ir todėl teprisiminsime, kad, pertvarkant administraciją, įstaigas ir visus įstatymus, visuotinės nelaimės ir trūkumai galėjo tik padidinti vagysčių, užpuolimu, prievartavimų, kyšių ir perpardavinėjimų (spekuliacijos) skaičių. Šie kriminaliniai nusikaltimai, nors ir ne tokie pavojingi Respublikos egzistavimui, taip pat buvo iš dalies persekiojami ir suimtųjų srautais didino kontrrevoliucionierių srautus. Kaip nurodoma Lenino pasirašytame Liaudies komisarų tarybos 1918 metų liepos 22 dienos dekrete, būta ir grynai politinio pobūdžio *spekuliacijos*: „Už Respublikos monopolizuotų maisto produktų pardavimą, supirkimą arba laikymą norint parduoti verslo tikslais (valstietis laiko grūdus – parduoti verslo tikslais; o koks gi jo verslas?? – *A. S.*) baudžiama *ne mažiau* kaip 10 metų laisvės atėmimu, nutremiant į *sunkiausius* priverčiamuosius darbus ir konfiskuojant visą turtą".

Nuo tos vasaros į ožio ragą suriestas kaimas kasmet atiduodavo derlių veltui. Šitai paskatino valstiečių sukilimus, vadinasi, ir jų malšinimą ir naujus areštus. („Darbščiausia žmonių dalis buvo tolydžio naikinama" – V. Korolenka, 1921 m. rugpjūčio 10 d. laiškas M. Gorkiui.) Žinom (nežinom...), kad 1920 metais įvyko „Sibiro valstiečių sąjungos" procesas, o 1920 metų pabaigoje preventyviai sutriuškintas Tambovo valstiečių sukilimas. (Teismo proceso čia nebuvo.)

Tačiau daugiausia žmonių Tambovo kaimai neteko 1921 metais. Tambovo gubernijoje įsteigta daug koncentracijos lagerių sukilime

dalyvavusių valstiečių šeimoms. Plyno lauko plotai buvo aptveriami spygliuota viela ir tris savaites ten laikoma kiekviena šeima, įtarta tuo, kad vyras iš jos dalyvauja sukilime. Jeigu per tris savaites tas nepasirodydavo savo galva išpirkti šeimos, – toji būdavo ištremiama[1].

Dar anksčiau, 1921 metų kovo mėnesį į Archipelago salas per Petropavlovsko tvirtovės Trubeckojaus bastioną ištremti visi sukilusio Kronštato jūreiviai, kurie liko nesušaudyti.

Tie patys 1921 metai prasidėjo VČK 1921 metų sausio 1 dienos įsakymu Nr. 10: „represijas prieš buržuaziją sustiprinti!" Dabar, kai pilietinis karas pasibaigė, represijas ne susilpninti, o *sustiprinti*! Kaip šitai vyko Kryme, atsispindi kai kuriuose Vološino eilėraščiuose.

1921 metų vasarą areštuotas Pagalbos badaujantiesiems visuomeninis komitetas (Kuskova, Prokopovičius, Kiškinas ir kiti), mėginęs užkirsti kelią neregėtam badui Rusijoje. Mat tos maitinančios rankos buvo *ne tos* rankos, kurioms buvo galima badaujančiuosius maitinti. Šio komiteto pirmininkas V. Korolenka, kurio buvo pasigailėta, mirdamas pavadino komiteto sutriuškinimą „blogiausiu politikavimu, vyriausybės politikavimu" (1921 m. rugsėjo 14 d. laiškas M. Gorkiui). Korolenka dar primena mums svarbią 1921 metų kalėjimo ypatybę – „visas jis apimtas šiltinės". Šitai patvirtina Skripnikova ir kiti to meto kaliniai.

1921 metais jau praktikuoti ir *studentų* areštai (pavyzdžiui, Timiriazevo akademija, J. Dojarenkos grupė) už „santvarkos kritiką" (ne viešą, o tarpusavio pokalbiuose). Matyt, tokių atsitikimų dar būta nedaug, nes minėtąją grupę tardė patys Menžinskis ir Jagoda.

Bet ir ne taip jau mažai. Kuo gi kitu, jei ne areštais, galėjo baigtis netikėtas drąsus Maskvos aukštosios technikos mokyklos studentų streikas 1921 metų pavasarį? Nuo žiaurios Stolypino reakcijos metų šioje mokykloje gyvavo tradicija rinkti rektorių iš savų profesorių. Toks ir buvo profesorius Kalinikovas (jį dar sutiksim teisiamųjų suole), o revoliucinė valdžia į jo vietą atsiuntė kažkokį

[1] M. Tuchačevskij, Borba s kontrrevoliucionnymi vosstanijami, *Vojna i revoliucija*, 1926, kn. 8, p. 10, 11.

nevykusį inžinierių. Šitai atsitiko per patį egzaminų sesijos įkarštį. Studentai atsisakė laikyti egzaminus, surengė kieme triukšmingą sueigą, nesutiko paklusti atsiųstajam rektoriui ir pareikalavo, kad būtų paliktas galioti mokyklos savivaldos statutas. O paskui visa sueiga pėsčiomis patraukė į Mochovają – į draugišką susitikimą su Universiteto studentais. Šit galvosūkis: ką valdžiai daryti? Galvosūkis, bet tik ne komunistams. Caro laikais visa kilnioji spauda, visa šviesuomenė būtų sukėlusi triukšmą: šalin vyriausybę, šalin carą! O dabar – susižymėjo oratorių pavardes, leido sueigai išsiskirstyti, nutraukė egzaminų sesiją, o per vasaros atostogas visus, kuriuos reikėjo, įvairiose vietose po vieną suėmė. Kiti studentai taip ir negavo inžinieriaus diplomo.

Tais pačiais 1921 metais plito ir dažnėjo kitų socialistinių partijų narių areštai. Teisybę sakant, Rusijoje jau buvo pribaiginėjamos visos politinės partijos, išskyrus nugalėtoją. (O, nekask kitam duobės!) O kad partijos subyrėtų nesugrąžinamai, dar reikėjo sunaikinti pačius šių partijų narius, šių narių kūnus.

Nė vienas Rusijos valstybės pilietis, kada nors įstojęs į kitą, ne bolševikų, partiją, negalėjo išvengti savo likimo, jis buvo pasmerktas (jei nespėjo, kaip kad Maiskis arba Vyšinskis, griuvėsių lentomis perbėgti pas komunistus). Jis galėjo būti areštuotas ne tuojau pat, galėjo išgyventi (nelygu kiek pavojingu laikytas) iki 1922-ųjų, iki 1932-ųjų arba net iki 1937-ųjų, bet sąrašai buvo saugomi, eilė slinko, eilė prieidavo, jis būdavo areštuojamas arba tik maloniai pakviečiamas ir turėdavo atsakyti į vienintelį klausimą: ar priklausei... nuo... iki...? (Būdavo klausinėjama ir apie priešišką veiklą, bet, kaip dabar, po kelių dešimtmečių, mums paaiškėjo, pirmasis klausimas nulemdavo viską. Toliau likimas galėjo būti įvairus. Vieni išsyk patekdavo į kurį nors garsiųjų carinių centrinių kalėjimų (jau taip laimingai susiklostė, kad visi centriniai kalėjimai gerai išsilaikė, ir kurie ne kurie socialistai patekdavo net į tas pačias kameras ir pas tuos pačius prižiūrėtojus, kuriuos jau pažinojo). Kitiems būdavo pasiūloma važiuoti į tremtį – o, neilgam, dvejiems trejiems metams. O kartais ir

dar švelniau: tik gauti *minusą* (tiek ir tiek miestų), pačiam pasirinkti gyvenamąją vietą, tik kur toliau, būkite malonūs, gyvenkite toje vietovėje niekur neišvykdamas ir laukite GPU valios.

Ši operacija truko daugelį metų, nes svarbiausia jos sąlyga buvo tyla ir slaptumas. Buvo svarbu tolydžio valyti Maskvą, Petrogradą, uostus, pramonės centrus, o paskui stačiai apskritis nuo visų kitarūšių socialistų. Tai buvo milžiniškas begarsis pasiansas, kurio taisyklių visai nesuprato amžininkai ir kurio kontūrus galime įvertinti tik dabar. Kažkieno toliaregis protas šitai suplanavo, kažkieno pedantiškos rankos, nesvarstydamos nė akimirkos, čiupdavo kortelę, trejus metus gulėjusią vienoje krūvelėje, ir sklandžiai perdėdavo ją į kitą krūvelę. Tas, kas sėdėjo centriniame kalėjime, būdavo ištremiamas (kur nors toliau), kas atbuvo „minusą" – taip pat ištremiamas (bet už „minuso" akiračio), iš tremties – į tremtį, paskui vėl į centrinį kalėjimą (jau kitą), – pasianso dėliotojų kantrybė buvo neišsenkama. Ir be triukšmo, be aimanų pamažu dingo kitų partijų nariai, neteko bet kokių ryšių su vietovėmis ir žmonėmis, kurie seniau juos pažinojo ir buvo girdėję apie jų revoliucinę veiklą. Šitaip nepastebimai ir nepaliaujamai buvo naikinami tie, kurie kadaise šurmuliavo studentų mitinguose, kurie išdidžiai žvangino carines grandines. (1921 m. birželio 29 d. Korolenka Gorkiui rašė: „Istorija kada nors paskelbs, kad su nuoširdžiais revoliucionieriais ir socialistais bolševikų revoliucija susidorojo tokiais pat būdais, kaip ir carinis režimas". O, kad būtų buvę tik taip! – juk jie būtų visi išlikę gyvi.)

Šioje operacijoje – Didžiajame Pasianse – sunaikinta dauguma senųjų politinių katorgininkų, nes kaip tik eserai ir anarchistai, o ne socialdemokratai, cariniuose teismuose susilaukdavo rūsčiausių nuosprendžių, kaip tik jie buvo katorgos senbuviai.

Tačiau naikinta pagal tam tikrą eilę: trečiajame dešimtmetyje jiems buvo siūloma raštu išsižadėti savo partijų ir partinės ideologijos. Kai kurie atsisakydavo išsižadėti – ir šitaip natūraliai patekdavo į pirmąją naikinimo eilę, kiti išsižadėdavo – ir šitaip keleriais metais prasiilgindavo gyvenimą. Tačiau nepermaldaujamai artėjo ir jų eilė, ir nepermaldaujamai risdavosi nuo pečių ir jų galvos.

Kartais perskaitai laikraštyje straipsnelį ir negali atsistebėti. 1959 m. gegužės 24 d. „Izvestijos" rašė: praėjus metams po Hitlerio atėjimo į valdžią, Maksimilianas Chaukė buvo areštuotas už priklausymą ne kokiai kitai, o... komunistų partijai. Jį sunaikino? Ne, nuteisė dvejiems metams. Paskui, žinoma, vėl nuteistas? Ne, paleistas į laisvę. Še tau, kad nori! Paskui jis sau tyliai gyveno, organizavo pogrindį, už tai ir nusipelnė straipsnio apie nepaprastą drąsą.

1922 metų pavasarį Ypatingoji komisija kovai su kontrrevoliucija ir spekuliacija, ką tik pavadinta GPU, nusprendė imtis bažnytinių reikalų. Reikėjo atlikti dar ir „bažnytinę revoliuciją" – pašalinti buvusią Bažnyčios vadovybę ir vietoj jos sudaryti tokią, kuri tik viena ausimi klausytų dangaus, o kita – Lubiankos. Tokie žadėjo būti dvasininkai prisitaikėliai („gyvoji bažnyčia"), tačiau be pagalbos iš šalies jie negalėjo užvaldyti Bažnyčios aparato. Ryšium su tuo areštuotas patriarchas Tichonas ir surengti du triukšmingi likvidavimo procesai: Maskvoje sušaudyti patriarcho atsišaukimo platintojai, Petrograde – metropolitas Venjaminas, trukdęs bažnytinei valdžiai pereiti į dvasininkų prisitaikėlių rankas. Gubernijose ir apskrityse čia vienur, čia kitur buvo areštuojami metropolitai ir archijerejai, o jau po stambiųjų žuvų kaip visada ėjo būriai mailiaus – protojerejai, vienuoliai ir diakonai, apie kuriuos nė laikraščiai nerašė. Sodino tuos, kurie nepakluso prievarta keliamiems dvasininkams prisitaikėliams.

Dvasininkų būtinai būdavo kasdien sužvejojamame būryje, sidabrinės jų žilės šmėžavo kiekviename Solovkų etape.

Nuo trečiojo dešimtmečio pradžios buvo suiminėjamos grupės teosofų, mistikų, spiritistų (grafo Paleno grupė rašė pasikalbėjimų su dvasiomis protokolus), religinės draugijos, Berdiajevo būrelio filosofai. Pervien sutriuškinti ir susodinti „Rytų katalikai" (Vladimiro Solovjovo sekėjai), A. Abrikosovos grupė. Tarsi savaime suiminėti ir katalikai – lenkų kunigai.

Tačiau trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje vienas pagrindinių GPU ir NKVD tikslų buvo iš pagrindų išnaikinti šioje šalyje religiją, o šitai pasiekti galėjai tik masiniais pačių tikinčiųjų stačiatikių areštais. Buvo intensyviai suiminėjami, sodinami į kalėjimus ir tremiami vienuoliai ir vienuolės, taip baisiai apjuodinusios ankstesnįjį

rusų gyvenimą. Suiminėjami ir teisiami cerkvių aktyvistai. Ratas vis didėjo – ir štai jau šlavė tiesiog tikinčiuosius, senius, ypač moteris, kurios tvirčiau tikėjo ir kurias dabar etapuose ir lageriuose per ilgus metus taip pat praminė *vienuolėmis*.

Teisybė, buvo tariama, kad tie žmonės suiminėjami ir teisiami lyg ir ne už patį tikėjimą, o už savo įsitikinimų skelbimą ir vaikų auklėjimą tokia dvasia. Tania Chodkevič rašė:

> Laisvai gali tu Dievui melstis,
> Bet... kad girdėtų tik Jisai.

(Už šį eilėraštį ji gavo dešimt metų.) Žmogus, tikintis, išpažįstantis dvasios tiesą, turi slėpti tai nuo... savo vaikų!! Religinis vaikų auklėjimas trečiajame dešimtmetyje pradėtas kvalifikuoti kaip dešimto straipsnio aštuntas punktas, tai yra kaip kontrrevoliucinė agitacija! Beje, teisme dar buvo leidžiama išsižadėti religijos. Kartais tėvas religijos išsižadėdavo ir likdavo auginti vaikų, o motina eidavo į Solovkus (visus tuos dešimtmečius moterys buvo tvirčiau tikinčios). Visiems tikintiesiems duodavo dešimt metų, tuomet didžiausią bausmę.

(Valydami didžiuosius miestus būsimajai švariai visuomenei, GPU ir MVD tuo pačiu laiku, ypač 1927-aisiais, sumišai su „vienuolėmis" trėmė į Solovkus ir prostitutes. Joms, nuodėmingo žemiško gyvenimo mėgėjoms, duodavo lengvesnį straipsnį ir tik po trejus metus. Kalėjimų, etapų, pačių Solovkų sąlygos joms netrukdė linksmu savo verslu pelnytis iš viršininkų, iš sargybos kareivių ir po trejų metų su sunkiais lagaminais grįžti į pirmykštį gyvenimą. O tikinčiosioms buvo užkirstas kelias kada nors grįžti pas vaikus ir į tėviškę.)

Jau trečiojo dešimtmečio pradžioje paplūdo ir grynai nacionaliniai srautai – kol kas dar nežymūs šalies pakraščiuose, juo labiau pagal Rusijos mastus: musavatininkai iš Azerbaidžano, dašnakai iš Armėnijos, Gruzijos menševikai ir turkmėnai „basmačiai", priešinęsi sovietų valdžios įvedimui Vidurinėje Azijoje. 1926 metais į kalėjimus susodinta visa sionistinė draugija „Hechaluc", nesugebėjusi pakilti iki internacionalinio polėkio entuziazmo.

Daugeliui vėlesniųjų kartų įsigalėjo įsitikinimas, kad trečiasis dešimtmetis – kažkokios visai nevaržomos laisvės laikotarpis. Šioje knygoje dar sutiksime žmonių, kurie apie trečiąjį dešimtmetį buvo visai kitokios nuomonės. Nepartiniai studentai tuo metu kovojo už „aukštosios mokyklos autonomiją", už sueigų laisvę, prieš programų perkrovimą politiniu lavinimu. Atsakyta areštais. Jų pagausėdavo prieš šventes (pavyzdžiui, prieš 1924 metų gegužės pirmąją). 1925 metais Leningrado studentai (maždaug šimtas) buvo nubausti kalėti po trejus metus politizoliatoriuje už leidinio „Socialističeskij vestnik" skaitymą ir Plechanovo studijavimą (pats Plechanovas jaunystės metais už antivyriausybinę kalbą prie Kazanės soboro gavo kur kas mažesnę bausmę). 1925 metais pradėta į kalėjimus sodinti ir pirmuosius (jaunučius) trockininkus. (Du naivūs raudonarmiečiai, prisiminę rusų tradiciją, ėmėsi rinkti areštuotiems trockininkams lėšas – ir taip pat atsidūrė politizoliatoriuje.)

Suprantama, kad smūgiai neaplenkė ir išnaudotojų klasių. Visą trečiąjį dešimtmetį buvo toliau kamuojami dar išlikę mūsų karininkai: ir baltieji (nesušaudyti per pilietinį karą), ir baltieji-raudonieji, pakariavę ir ten, ir šen, ir cariniai raudonieji, kurie ne visą laiką tarnavo Raudonojoje armijoje ir neturėjo pertraukas pateisinančių dokumentų. Kamuojami, nes ne išsyk atsidurdavo kalėjimuose ir turėdavo pereiti – taip pat pasiansas! – begalinius tikrinimus, negalėjo bet kur dirbti, gyventi, buvo suimami, paleidžiami, vėl suimami – tik pamažu keliavo į lagerius, o iš ten jau nebegrįžo.

Tačiau, karininkus pasiuntus į Archipelagą, problemos nesibaigdavo, o tik prasidėdavo: juk dar likdavo karininkų motinos, žmonos ir vaikai. Naudojantis neklystama socialine analize, buvo lengva įsivaizduoti, kaip nusiteikę artimieji po šeimos galvos arešto. Tad patys artimieji stačiai prašyte prašėsi irgi sodinami! Taip plūdo dar ir šitas srautas.

Trečiajame dešimtmetyje paskelbta amnestija kazokams, dalyvavusiems pilietiniame kare. Iš Lemnoso salos daugelis grįžo į Kubanę, gavo žemės. Vėliau visi buvo suimti.

Išsislapstė ir turėjo būti sugaudyti ir visi buvę valstybės valdininkai. Jie sumaniai maskavosi, naudojosi tuo, kad Respublikoje dar nebuvo nei pasų sistemos, nei unifikuotų darbo knygelių, – ir sulindo į sovietines įstaigas. Čia padėdavo išsiplepėjimai, atsitiktiniai atpažinimai, kaimynų įskundimai... tai yra koviniai pranešimai. (Kartais – ir grynas atsitiktinumas. Kažkoks Mova, tiesiog mėgęs tvarką, laikė namie visų buvusių gubernijos teisininkų sąrašą. 1925 metais visa tai pas jį buvo atsitiktinai surasta, – visus suėmė – ir visus sušaudė.)

Taip liejosi srautai „už socialinės kilmės nuslėpimą", už „buvusią socialinę padėtį". Šitai buvo plačiai suprantama. Suiminėjo bajorus pagal luominį požymį. Suiminėjo bajorų šeimas. Pagaliau daug nesiaiškindami suiminėjo ir bajorus pagal veidus, tai yra, paprastai tariant, kada nors baigusius universitetą. O jei jau suimtas – atgal kelio nėra, namo negrįši. Revoliucijos Sargybinis nesuklysta.

(Ne, vis dėlto yra kelių ir atgal! – tai menkučiai atgaliniai srautai, bet kartais jie prasiveržia. Ir pirmą iš jų paminėsim. Tarp bajorų ir karininkų žmonų bei dukterų ne retenybė buvo moterys, turinčios neeilinių asmeninių savybių ir patrauklią išvaizdą. Kai kurios sugebėjo prasiveržti nedideliu atgaliniu srautu – priešpriešiais! Tai buvo tos, kurios nepamiršo, kad gyvybę mes gaunam tik vieną kartą ir nieko nėra brangesnio už *mūsų* gyvybę. Jos pasisiūlė ČK arba GPU žinybai būti informatorėmis, agentėmis, kaip kuri išmanė, – ir tos, kurios patiko, buvo priimtos. Jos buvo naudingiausios iš visų informatorių! Daug pasitarnavo GPU, nes jomis labai pasitikėjo „buvusieji". Čia ypač nusipelnė paskutinė kunigaikštienė Viazemskaja, garsiausia porevoliucinė provokatorė (provokatorius buvo ir Solovkuose kalinamas jos sūnus); Konkordija Jossė – moteris, matyt, nepėsčia: vyrą, karininką, jos akivaizdoje sušaudė, ją pačią ištrėmė į Solovkus, bet ji sugebėjo išsiprašyti atgal ir netoli Didžiosios Lubiankos atidaryti saloną, kuriame mėgo lankytis stambūs šio Namo veikėjai. (Ji buvo vėl suimta tik 1937 metais drauge su klientais – artimais Jagodos bendradarbiais.)

Stačiai juokinga, kad pagal absurdišką tradiciją iš senosios Rusijos laikų išliko politinis Raudonasis Kryžius. Veikė trys skyriai: Maskvoje (J. Peškova), Charkove (Sandomirskaja) ir Petrograde. Maskvos skyrius veikė kaip dera – ir iki 1937 metų nebuvo išvaikytas. O Petrogrado skyrius (senas narodnikas Ševcovas, šlubis Hartmanas, Kočiarovskis) elgėsi nepakenčiamai, įžūliai, kišosi į politines bylas, ieškojo senųjų šliselburgiečių paramos (Novorusskis, Aleksandro Uljanovo bylos bendrininkas) ir teikė paramą ne tik socialistams, bet ir *kaerams* – kontrrevoliucionieriams. 1926 metais skyrius buvo uždarytas, o jo veikėjai ištremti.

Metai eina, ir visa, kas neatnaujinama, dyla mūsų atmintyje. Paūkavusioje tolumoje 1927-ieji mums atrodo kaip nerūpestingi ir sotūs dar neapkapoto nepo metai. O jie buvo įtempti, drebinami sprogimų laikraščiuose, ir mums, taip nuteikiamiems, atrodė kaip karo už pasaulinę revoliuciją išvakarės. Sovietinio įgaliotojo atstovo nužudymui Varšuvoje, užliejusiam ištisas birželio mėnesio laikraščių skiltis, Majakovskis paskyrė keturis griausmingus eilėraščius.

Bet štai kokia nesėkmė: Lenkija atsiprašo, pavienis Voikovo[1] žudikas areštuotas ten, – tad kaipgi ir prieš ką stoti atsiliepiant į poeto šauksmą:

Glaudžiom
gretom,
ištvermingai
ir *nuožmiai*
Šutvei palaidai
sprandą nusuk!

Su kuo nuožmiai susidoroti? Kam sprandą nusukti? Štai čia ir prasideda *voikoviškoji kampanija*. Kaip visuomet, kilus kokiems nors neramumams ir įtampai, suiminėjami *buvusieji*, suiminėjami anarchistai, eserai, menševikai, o ir šiaip inteligentai. Iš tiesų – ką gi dau-

[1] Matyt, monarchistas Borisas Koverda keršijo Voikovui asmeniškai: Uralo srities maisto produktų nusavinimo komisaras P. Voikovas 1918 m. liepą vadovavo caro šeimos sušaudymo būriui, vėliau naikinusiam caro šeimos sušaudymo pėdsakus (kapojusiam ir pjausčiusiam lavonus, juos deginusiam ir žarsčiusiam pelenus).

giau miestuose suiminėti? Negi darbininkų klasę! Bet „artimi kadetams" inteligentai ir taip buvo gerai supurtyti dar 1919 metais. Tad ar ne laikas supurtyti inteligentus, kurie tik dedasi esą pažangūs? Perkratyti studentiją. Čia ir vėl po ranka Majakovskis:

Eiles
komjaunimo
patikrink uoliai,
Akis
į kiekvieną
įbedęs!
Ar visi jie
komjaunuoliai
tikrai,
Ar
tik
komjaunuoliais dedas?

Patogi pasaulėžiūra randa ir patogų terminą: *socialinė profilaktika*. Jis įvestas, jis priimtas, jis išsyk visiems suprantamas. (Vienas iš Belomorstrojaus viršininkų, Lazaris Koganas, netrukus šitaip ir sakys: „Aš tikiu, kad asmeniškai jūs niekuo nekaltas, bet, apsišvietęs žmogau, juk jūs turite suprasti, kad buvo vykdoma plati socialinė profilaktika!") Iš tiesų, šiuos nepatikimus pakeleivius, visus šiuos svyruojančius ir išgverusius inteligentus – kada gi juos sodinti, jei ne prieš karą už pasaulinę revoliuciją? Kai prasidės didysis karas – jau bus per vėlu.

Ir pradėta Maskvoje nuosekliai šluoti kvartalą po kvartalo. Visur kažkas turėjo būti suimtas. Šūkis: „Mes taip trenksim kumščiu į stalą, kad pasaulis sudrebės iš siaubo!" Į Lubianką, į Butyrkas netgi dieną dūmė „juodvarniai", lengvieji automobiliai, dengti sunkvežimiai, atviros vežikų karietos. Grūstis vartuose, grūstis kiemuose. Nespėjama suimtųjų išlaipinti ir registruoti. (Šitaip – ir kituose miestuose. Rostove prie Dono, Trisdešimt trečio namo rūsyje, ant grindų jau taip ankšta, kad ką tik įgrūsta Boiko vos randa kur atsisėsti.)

Tipiškas to srauto pavyzdys: kelios dešimtys jaunuolių susirenka į muzikos vakarus, nesuderintus su GPU. Jie klausosi muzikos,

o paskui geria arbatą. Tai arbatai sumeta po kažkiek kapeikų. Aišku kaip dieną, kad toji muzika – kontrrevoliucinių jų nuotaikų priedanga, o pinigai renkami visai ne arbatai, tik padėti žūstančiai pasaulinei buržuazijai. Ir visus juos areštuoja, duoda nuo trejų iki dešimties metų (Anai Skripnikovai – penkerius), o neprisipažinusius iniciatorius (Ivaną Varencovą ir kitus) – sušaudo!

Arba, pavyzdžiui, tais pačiais metais kažkur Paryžiuje licėjininkai emigrantai renkasi paminėti licėjuje tradiciškai švenčiamos Puškino šventės. Apie tai paskelbta laikraščiuose. Aišku, kad tai – mirtinai sužeisto imperializmo užmačia. Ir štai areštuojami v i s i Sovietų Sąjungoje pasilikę licėjininkai, o kartu – ir „teisininkai" (kita tokia pat privilegijuota mokykla).

Kol kas voikoviškoji kampanija dar apsiribojo SLON'o[1] matmenimis. Bet jau pradėjo veikti piktybiškasis Gulago Archipelagas, netrukus apėmęs metastazėmis visą šalies kūną.

Paragavus naujo vaisiaus, kilo naujas apetitas. Seniai buvo laikas sutriuškinti techninę inteligentiją, kuri tarėsi esanti labai jau nepakeičiama ir pratusi bemat paklusti kiekvienam liepimui.

Atseit inžinieriais mes niekada ir nepasitikėjom – tuos buvusių kapitalistinių šeimininkų liokajus ir tarnus mes nuo pat pirmųjų Revoliucijos metų pažabojom sveiku darbininkų nepasitikėjimu ir kontrole. Vis dėlto atkuriamuoju laikotarpiu leidom jiems dirbti mūsų pramonėje, visą klasinio smūgio jėgą nukreipdami į kitus inteligentus. Tačiau kuo labiau brendo mūsų ūkinė vadovybė, Aukščiausioji liaudies ūkio taryba ir Valstybinis plano komitetas, ir planų gausėjo, ir šie planai ėmė kirstis ir kits kitą griauti – tuo labiau aiškėjo kenkėjiška senųjų inžinierių esmė, jų nenuoširdumas, suktumas ir parsidavėliškumas. Revoliucijos Sargybinis prisimerkė ir ėmė akyliau dairytis. Ir kur tik jis mesdavo akylą žvilgsnį, ten bemat atsiskleisdavo kenkėjų lizdas.

Toks valomasis darbas virte užvirė 1927 metais ir išsyk akivaizdžiai parodė proletariatui mūsų ūkinių nesėkmių bei trūkumų priežastis.

[1] SLON (Soloveckij lager osobovo naznačenija) – Solovkų ypatingosios (specialiosios) paskirties lageris.

Susisiekimo liaudies komisariatas (geležinkeliai) – kenkėjiška veikla (šit kodėl taip sunku pakliūti į traukinį, šit kodėl šlubuoja tiekimas). Maskvos hidroelektrinių susivienijimas – kenkėjiška veikla (elektros tiekimo sutrikimai). Naftos pramonė – kenkėjiška veikla (negausi žibalo). Tekstilės pramonė – kenkėjiška veikla (darbo žmogui nėra kuo apsirengti). Anglies pramonė – milžiniška kenkėjiška veikla (šit kodėl šąlam)! Metalo, karo pramonė, mašinų gamybos, laivų statybos, chemijos, kalnakasybos, aukso-platinos pramonė, irigacija – visur pūliuojančios kenkimo votys! Iš visų pusių – priešai su logaritminėmis liniuotėmis rankose! GPU nusivarė nuo kojų gaudydama ir tąsydama kenkėjus. Sostinėse ir provincijoje darbavosi OGPU[1] ir proletariniai teismai, traiškantys šias įgrisusias bjaurybes, ir apie naujus šlykščius jų darbelius žmonės sužinodavo (o kartais ir nesužinodavo) iš darbo žmonių laikraščių. Sužinodavo apie Palčinskį, fon Mekką, Veličką[2], o kiek dar buvo bevardžių. Kiekviena pramonės šaka, kiekvienas fabrikas ir amatininkų artelė turėjo savo tarpe ieškoti kenkėjų ir vos imdavo ieškoti – tučtuojau surasdavo (su GPU pagalba). Jeigu koks inžinierius, išėjęs mokslus ikirevoliuciniais metais, dar nebuvo demaskuotas išdavikas, tai tikrų tikriausiai galėjai jį tuo įtarti.

Ir kokie miklūs piktadariai buvo tie senieji inžinieriai, kaip įvairiopai šėtoniškai jie mokėjo kenkti! Nikolajus fon Mekkas Kelių liaudies komisariate dėjosi esąs labai atsidavęs naujosios ekonomikos kūrimui, galėjo ilgai ir gyvai kalbėti apie socializmo kūrimo ekonomines problemas ir mėgo patarinėti. Vienas žalingiausių jo patarimų – padidinti prekinių traukinių sąstatus, nebijoti sunkiai pakrautų vagonų. GPU padedant fon Mekkas buvo demaskuotas (ir sušaudytas): jis norėjęs, kad geležinkelių bėgiai, vagonai ir garvežiai greičiau susidėvėtų ir kad Respublika intervencijos atveju liktų be geležinkelių! O kai netrukus naujasis kelių liaudies komisaras draugas

[1] OGPU (Objedinionnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) – Jungtinė valstybinė politinė valdyba. (*Vert. past.*)

[2] A. Velička, kelių inžinierius. Baigęs Archeologijos institutą, Kelių inžinerijos institutą. Susisiekimo liaudies komisariato vyresnysis inspektorius. Žuvo kalėjime. Ak, kaip jis būtų pravertęs 1941-aisiais!

Kaganovičius įsakė leisti kaip tik sunkiai pakrautus sąstatus, net dvigubai ir trigubai sunkiasvorius (ir už tą atradimą jis ir kiti vadovai gavo Lenino ordinus) – dabar piktavaliai inžinieriai ėmė reikštis kaip *ribotojai*, šaukė, kad čia jau per daug, kad nuo sunkiasvorių traukinių pragaištingai susidėvės riedmenys, ir už netikėjimą socialistinio transporto galimybėmis jie buvo pagrįstai sušaudyti.

Tie ribotojai mušami kelerius metus, jų prilindę visose ūkio šakose, jie visiems kaišioja savo skaičiavimo formules ir nenori suprasti, kaip tiltams ir staklėms padeda personalo entuziazmas. (Tais metais iškreipta visa liaudies psichologija; išjuokta apdairi liaudies išmintis, kad iš greito darbo nebus nieko gero, paniekinta sena patarlė – „Skubos darbą velnias rauna".) Atidėlioti senų inžinierių areštus kai kada verčia tik viena – dar neparengta pamaina. Nikolajus Ladyženskis, Iževsko karinių gamyklų vyriausiasis inžinierius, pradžioje suimamas už „ribojimo teorijas", už „aklą tikėjimą atsparumo atsarga", kuria remdamasis laikė nepakankamomis sumas, Ordžonikidzės pasirašytas gamykloms plėsti. (Pasakojama, kad su senaisiais inžinieriais Ordžonikidzė kalbėdavęs šitaip: ant rašomojo stalo dešinėje ir kairėje pasidėjęs po revolverį.) Bet paskui Ladyženskiui paskiriamas namų areštas ir leidžiama dirbti ankstesnėje vietoje (be jo darbas labai pašlyja). Jis padėtį ištaiso. Tačiau sumos kaip buvo nepakankamos, taip ir liko – tad jis ir vėl patupdomas į kalėjimą „už neteisingą sumų panaudojimą": jų todėl ir neužtekę, kad vyriausiasis inžinierius jomis blogai disponavęs! Kirsdamas mišką, Ladyženskis po metų miršta.

Taip per kelerius metus buvo sulaužytas stuburas seniesiems rusų inžinieriams, mūsų šalies pasididžiavimui, Garino-Michailovskio ir Zamiatino numylėtiems herojams.

Suprantama, ir į šį srautą, kaip į kiekvieną kitą, pakliuvo ir kitų žmonių, artimų ir susijusių su pasmerktaisiais, pavyzdžiui, ir... nesinorėtų suteršti šviesiai bronzinio Sargybinio veido, bet tenka... ir vilčių nepateisinusių informatorių. Šį visiškai slaptą, niekur viešai neskelbtą srautą prašytume skaitytoją nuolat turėti galvoje, ypač ten, kur kalbama apie pirmuosius porevoliucinius dešimtmečius:

tuomet žmonės tebebuvo išdidūs, daugelis dar nesuprato, kad dorovė – reliatyvi, kad ji teturi siaurą klasinę prasmę, ir žmonės drįso atsisakyti tos siūlomos tarnybos, ir visus juos baudė be pasigailėjimo. Jaunutei Magdalinai Edžubovai buvo pasiūlyta sekti grupę inžinierių, o ji ne tik atsisakė, bet ir papasakojo šitai savo globėjui (jį ir reikėjo sekti). Netrukus tas vis tiek buvo suimtas ir per tardymą viską prisipažino. Nėščia Edžubova „už operatyvinės paslapties išdavimą" areštuota ir nuteista sušaudyti. (Beje, ji liko nesušaudyta ir per kelis kartus iškalėjo 25 metus.) Tais pačiais 1927-aisiais, tik visai kitoje aplinkoje – tarp žymių Charkovo komunistų – taip pat atsisakė sekti ir įdavinėti Ukrainos vyriausybės narius Nadežda Surovceva – už tai ji buvo GPU suimta ir tik po 25 metų leisgyvė išsikapstė Kolymoje. O kas neišplaukė – apie tuos ir nežinom.

(Ketvirtajame dešimtmetyje šis nepaklusniųjų srautas išnyksta: jei jau reikalauja pranešinėti, vadinasi, reikia – kur dingsi? „Kakta sienos nepramuši". „Ne aš – tai kitas". „Verčiau slaptas agentas būsiu aš, geras, nei kitas, blogas". Beje, į seksotus (slaptuosius agentus) dabar veržiasi jau savanoriai, neatsiginsi: ir naudinga, ir garbinga.)

1928 metais Maskvoje buvo svarstoma triukšminga Šachtų byla – triukšminga jos išgarsinimu, stulbinančiais teisiamųjų (kol kas dar ne visų) prisipažinimais ir savęs smerkimu. Po dvejų metų, 1950-ųjų rugsėjį, su dideliu triukšmu teisiami *bado organizatoriai* (jie! jie! štai jie!) – 48 maisto pramonės kenkėjai. 1930 metų pabaigoje dar garsiau vyksta jau nepriekaištingai surepetuotas „Pramonės partijos" procesas: čia jau visi aliai vienas prisiima bet kokią šlykščią nesąmonę, ir štai darbo žmonėms prieš akis atsiveria, lyg būtų nutraukta skraistė, milžiniškas monumentas – visi iki šiol demaskuoti kenkėjai, susipynę į vieną šėtoniškai gudrų raizginį su Miliukovu, Riabušinskiu, Deterdingu ir Puankare.

Vos pradėję gilintis į mūsų teismų praktiką suprantame, kad viešieji teismo procesai – tai tik išoriniai kurmiarausiai, o daugiausia rausiamasi po paviršiumi. Į šiuos procesus atvedama tik nedidelė dalis suimtųjų, tik tie, kurie sutinka nenatūraliai apšmeižti save

ir kitus, tikėdamiesi bausmės sumažinimo. O dauguma inžinierių, kurie turėjo drąsos ir proto paneigti tardytojų nesąmones, teisiama patyliukais, bet ir jiems, neprisipažinusiems, GPU kolegijos krečia tas pačias *dešimtines*.

Srautai teka po žeme, vamzdžiais, jie kanalizuoja paviršinį klestintį gyvenimą.

Kaip tik šiuo momentu buvo žengtas svarbus žingsnis į visos liaudies dalyvavimą kanalizacijos plėtotėje, į visos liaudies atsakomybę už kanalizacijos tobulinimą: tie, kurių kūnai dar neprasmego kanalizacijos vamzdžiuose, kurie tais vamzdžiais dar nenugarmėjo į Archipelagą, – tie turėjo vaikščioti paviršiuje su vėliavomis, šlovinti teismus ir džiaugtis teismų susidorojimais. (Koks įžvalgumas! – praeis dešimtmečiai, istorija atsipeikės, bet tardytojai, teisėjai ir prokurorai nebus nė kiek kaltesni už mus, tėvynainiai! Todėl mes padoriai ir sulaukėm žilo plauko, kad anais laikais padoriai balsavom *už*.)

Neskaitant Lenino ir Trockio 1922 metų eksperimento eserų procese, pirmą tokį bandymą Stalinas atliko su *bado organizatoriais* – ir kaip tas bandymas nenusiseks, kai visoje turtingoje Rusijoje visi išbadėję, kai visi tik ir dairosi: kurgi čia dingo mūsų duonelė? Ir štai gamyklose, įstaigose, nelaukdami teismo nuosprendžio, darbininkai, tarnautojai rūsčiai balsuoja už mirties bausmę niekšams teisiamiesiems. O jau dėl „Pramonės partijos" – ir visuotiniai mitingai, ir demonstracijos (pasitelkus ir moksleivius), ir trankūs milijonų žingsniai, ir staugimas už teismo pastato langų: „Mirties! Mirties! Mirties!"

Šiame mūsų istorijos posūkyje būdavo girdėti ir vienišų protesto arba susilaikymo balsų – ūžiant tokiam chorui ir staugimui ryžtis ištarti „ne!" reikėjo nepalyginti daugiau drąsos negu šiandien! (O ir šiandien ne per labiausiai prieštaraujama.) Leningrado politechnikos instituto susirinkime profesorius Dmitrijus Rožanskis *susilaikė* (jis, matote, apskritai esąs mirties bausmės priešininkas, šitai, matote, mokslo kalba šnekant, esąs negrįžtamasis procesas) – ir bemat buvo suimtas! Studentas Dima Olickis susilaikė – ir bemat buvo suimtas! Ir visi šie protestai nutilo pačioje pradžioje.

Kiek žinom, žilaūsė darbininkų klasė šioms mirties bausmėms pritarė. Kiek žinom, nuo liepsningųjų komjaunuolių iki partijos vadovų ir legendinių kariuomenės vadų – visas avangardas vieningai pritarė šioms mirties bausmėms. Garsieji revoliucionieriai, teoretikai ir pranašai, kuriems po septynerių metų lemta gėdingai žūti, sveikino tą minios staugimą nenutuokdami, kad netrukus ateis ir jų eilė, kad greitai ir ant jų bus staugiama – „bjaurybės" ir „šlykštynės".

O inžinierių triuškinimas kaip tik čia ir baigėsi. 1931 metų vasarą Josifas Visarionovičius susakė statybos „Šešias sąlygas", o penktą sąlygą Jo Didenybė Vienvaldys nurodė tokią: nuo senosios techninės inteligentijos triuškinimo politikos – į jos pritraukimo ir rūpinimosi ja politiką.

Ir *rūpinimosi ja*! Kur išgaravo teisingoji mūsų rūstybė? Kur dingo visi pikti mūsų kaltinimai? Tuo metu kaip tik buvo teisiami kenkėjai, susekti porceliano pramonėje (ir ten pridarė žalos!), ir jau visi aliai vienas teisiamieji dergė save ir viską prisipažino – ir staiga taip pat visi aliai vienas sušuko: nekalti!! Ir juos paleido!

(Tais metais būta net mažyčio atgalinio srauto: jau nuteisti arba ištardyti inžinieriai buvo grąžinami į gyvenimą. Taip grįžo ir D. Rožanskis. Ar derėtų sakyti, kad jis atlaikė dvikovą su Stalinu? Kad pilietiškai drąsi visuomenė nebūtų davusi impulso rašyti šį knygos skyrių ir visą šią knygą?)

Seniai parblokštus žemėn menševikus Stalinas dar apspardė 1931 metų kovo mėnesį „Sąjunginio menševikų biuro" – Gromano-Suchanovo-Jakubovičiaus – viešame teismo procese. (Gromanas – veikiau kadetas, Jakubovičius – kone bolševikas, o Gimmeris-Suchanovas – tas pats Vasario teoretikas, kurio bute Petrograde, Karpovkos krantinėje, 1917 metų spalio 10 dieną susirinkęs bolševikų Centro komitetas priėmė nutarimą pradėti ginkluotą sukilimą.) Ir staiga – susimąstė.

Baltosios jūros pakrančių gyventojai apie potvynio pabaigą sako šitaip – vanduo *susimąstė*: tai yra netrukus pradės slūgti. Na, nederėtų drumzlinos Stalino sielos lyginti su Baltosios jūros vandeniu. Galimas daiktas, jis nė kiek nesusimąstė. Nebuvo ir jokio atoslūgio.

Bet tais metais įvyko dar vienas stebuklas. Po „Pramonės partijos" proceso 1931 metais buvo rengiamas milžiniškas teismo procesas – turėjo būti teisiama Valstiečių darbo partija, tai yra neva veikusi (iš tiesų – niekada!) didžiulė pogrindinė organizacija, kuri jungė kaimo inteligentus, vartotojus ir žemės ūkio kooperacijos narius bei pasiturinčią valstietijos viršūnę ir rengėsi nuversti proletariato diktatūrą. „Pramonės partijos" procese ši Valstiečių darbo partija jau buvo minima kaip pričiupta, kaip gerai žinoma. GPU tardymo aparatas dirbo atsakančiai: atseit *tūkstančiai* kaltinamųjų *prisipažino* priklausę šiai partijai ir turėję nusikalstamų tikslų. O iš viso esą du šimtai tūkstančių „narių". Partijos „vadais" apšaukti ekonomistas agrarininkas A. Čiajanovas, būsimasis „premjeras" N. Kondratjevas, L. Jurovskis, Makarovas, taip pat Timiriazevo akademijos profesorius, būsimasis „žemės ūkio ministras" Aleksejus Dojarenka.

> O gal jis būtų buvęs ir geresnis ministras už tuos, kurie vėliau šioje kėdėje sėdėjo keturiasdešimt metų. Štai kokia žmogaus lemtis! Dojarenka iš principo niekada nesikišo į politiką! Kai jo duktė parsivesdavo į namus studentų, lyg ir palaikančių eserus, – jis tuos studentus išvydavo iš namų lauk.

Ir staiga vieną gražią naktį Stalinas persigalvojo – kodėl, šito mes turbūt niekada nesužinosim. Panoro melsti atleidimo? – per anksti. Pabudo humoro jausmas? amžinai tas pats ir tas pats, įgriso? – niekas nedrįs prikišti Stalinui humoro jausmo! O veikiausiai šit kas: sumetė, kad netrukus visas kaimas ir taip išmirs badu, ne tik du šimtai tūkstančių, taigi nėra ko nė vargti. Taigi panaikinta visa Valstiečių darbo partija, visiems „prisipažinusiems" pasiūlyta atsisakyti savo prisipažinimų (galima įsivaizduoti jų džiaugsmą!), o vietoj šios partijos OGPU kolegija be teismo nuteisė nedidelę Kondratjevo ir Čiajanovo grupę[1]. (1941 metais iškankintas Vavilovas bus apkaltintas, kad Valstiečių darbo partija – buvo, o jis, Vavilovas, slapta jai vadovavo.)

[1] Kondratjevas ir Jurovskis 1932 m. nuteisti 8 metams konclagerio. Bausmę atliko Suzdalės politiniame izoliatoriuje. Sergantis Jurovskis peleistas 1934 m. pabaigoje. Abu sušaudyti 1938 m. Čiajanovas, iškalėjęs izoliatoriuje 5 metus, 1933 m. buvo ištremtas į Alma Atą ir 1937 m. sušaudytas. (*Rus. leid. red. past.*)

Spiečiasi pastraipos, spiečiasi metai – ir vargu bau čia nusakysim viską iš eilės, kas buvo (o GPU puikiausiai suspėjo! o GPU nieko nepraleido!). Tačiau visą laiką turėsim galvoje:

- Kad tikintieji suiminėjami nuolatos, savaime suprantama. (Čia šmėsteli atmintyje kurios ne kurios datos ir pikai. Tai „kovos su religija naktis" – 1929 metų Kūčios Leningrade, kai buvo suimta daug tikinčiųjų inteligentų, ir ne tik iki ryto, ne tik Kalėdų pasakos dėlei. Ten pat 1932 metų vasarį buvo išsyk uždaryta daug cerkvių ir kartu areštuota daug dvasininkų. O dar daugiau datų ir vietų liko mums nežinoma.)
- Kad nepraleidžiama progų triuškinti ir sektas, net prijaučiančias komunizmui. Antai 1929 metais suimti visi tarp Sočio ir Chostos veikusios komunos nariai. Visa kas toje komunoje buvo komunistiška – ir gamyba, ir paskirstymas, ir visa kas daroma taip sąžiningai, kaip šalis nepajėgs ir po šimto metų, bet, deja, jų būta pernelyg raštingų, prisiskaičiusių religinės literatūros, o jų filosofija buvo ne bedievybė, o baptizmo, Tolstojaus idėjų ir jogos mišinys. Vadinasi, tokia komuna buvo nusikalstama ir negalėjo atnešti žmonėms laimės. Trečiajame dešimtmetyje didelė grupė tolstojininkų ištremta į Altajaus prieškalnes, tenai jie drauge su baptistais įkūrė gyvenvietes komunas. Pradėjus statyti Kuznecko kombinatą, jie tiekė statybininkams maisto produktus. Paskui pradėta tolstojininkus suiminėti – pirma mokytojus (mokė ne pagal valstybines programas), vaikai šaukdami bėgo paskui mašinas, vėliau – bendruomenių vadovus.
- Kad kažkaip išnaikino (ir ne visus auklėjimo priemonėmis, o kuriuos ne kuriuos ir švinu) tuos būrius beglobių jaunuolių, kurie trečiajame dešimtmetyje malėsi ant miestų grindinio, o 1930 metais visi staiga dingo.
- Kad neprasprūsta pro akis neleistino gailestingumo pasireiškimai (žmogus, rinkęs ceche pinigus įkalinto darbininko žmonai, areštuojamas).

- Kad socialistų Didysis Pasiansas dėliojamas nuolatos, savaime suprantama.
- Kad 1929 metais suimami laiku neištremti į užsienį istorikai (Platonovas, Tarlė, Liubavskis, Gotjė, Izmailovas), įžymus literatūrologas M. Bachtinas, tuomet dar jaunas Lichačiovas.
- Kad čia iš vieno pakraščio, čia iš kito plaukia ir įvairių tautybių atstovai.

Po 1928 metų sukilimo sodinami jakutai. Po 1929 metų sukilimo sodinami buriatai-mongolai. (Sakoma, kad sušaudyta apie 35 000. Patikrinti negalim.) Budiono raitelių didvyriškų žygių numalšinti 1930–1931 metais sodinami kazachai. 1930 metų pradžioje teisiama Ukrainos išvadavimo sąjunga (profesorius Jefremovas, Čechovskis, Nikovskis ir kiti), o žinant, kokią proporciją pas mus sudaro tai, kas skelbiama, ir tai, kas slepiama, – kiek dar ten būta už jų nugarų? kiek ten nuslėpta?..

Ir prieina, lėtai, bet prieina eilė sėstis į kalėjimą valdančiosios partijos nariams! Kol kas (1927–1929) tai tik „darbininkų opozicija", arba trockininkai, išsirinkę nevykusį lyderį. Kol kas jų – šimtai, greitai bus – tūkstančiai. Bet sunku tik pradėti! Kaip tie trockininkai ramiai žiūrėjo į kitų partijų narių areštus, taip dabar tie kiti pritariamai žiūri į trockininkų areštus. Viskas pagal eilę. Toliau ims plaukti neegzistuojanti „dešinioji" opozicija. Slankstelį po slankstelio kramtydami nuo uodegos, nasrai prisikas ir prie savo galvos.

Tais pačiais 1928 metais pradėta imti į nagą buržuazinius pasturlakus – nepmanus. Dažniausiai jiems kraunami vis didesni ir jau nepakeliami mokesčiai, po kažkurio karto jie atsisako mokėti, ir štai tada juos patupdo už skolas ir konfiskuoja turtą. (Iš smulkių amatininkų – kirpėjų, siuvėjų ir tų, kurie remontuoja primusus, tik atima patentą.)

Didinti nepmanų srautą ekonomiškai naudinga. Valstybei reikia turto, reikia aukso, o jokios Kolymos dar nėra. 1929 metų pabaigoje prasideda garsioji aukso karštinė, tik ji krečia ne tuos, kas aukso ieško, o tuos, iš kurių auksą purto. Naujojo, „auksinio" srauto ypatybė ta, kad šių savo triušiukų GPU, teisybę sakant, niekuo nekaltina ir pasiryžusi netremti jų į Gulago šalį, o tik nori stipriojo teise atimti

auksą. Todėl kalėjimai perpildyti, tardytojai pervargę, bet etapiniai kalėjimai ir lageriai neproporcingai mažiau papildomi.

Kas sodinamas į kalėjimą prasidėjus „auksiniam" srautui? Visi, kurie kadaise, prieš penkiolika metų, turėjo „verslą", prekiavo, pelnė duoną kokiu amatu ir galėjo, GPU supratimu, turėti aukso. Tačiau kaip tik jie labai dažnai aukso neturėdavo: buvo jį sudėję į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, o visa tai dingo, buvo atimta revoliucijos metais, nieko neliko. Su didele viltimi sodinami, žinoma, dantų technikai, juvelyrai, laikrodininkai. Apie auksą pačiose netikėčiausiose rankose galima sužinoti iš įskundimo: šimtaprocentinis „staklių darbininkas" iš kažkur gavęs ir laikąs šešiasdešimt nikolajeviškų auksinių penkrublių; garsusis Sibiro partizanas Muravjovas atvažiavęs į Odesą ir atsigabenęs maišiuką aukso; visi Peterburgo krovinių vežikai totoriai turį pasislėpę aukso. Ar tikrai taip, ar ne – galima išsiaiškinti tik kalėjimo kamerose. Ir jau niekuo – nei proletarine kilme, nei revoliuciniais nuopelnais neapsigins tas, ant kurio krito auksinio įskundimo šešėlis. Visi jie areštuojami, į GPU kameras prigrūdama tiek žmonių, kiek iki šiol nebuvo įmanoma nė įsivaizduoti, – bet juo geriau, greičiau *atiduos*! Prieinama iki tokio konfūzo, kad moterys ir vyrai sėdi tose pačiose kamerose ir vieni kitų akivaizdoje tūpia ant parašos – kam rūpi tokie niekai, atiduokit auksą, bjaurybės! Tardytojai nerašo protokolų, nes tas popiergalis niekam nereikalingas ir mažai ką domina, ar paskui bus, ar nebus paskirta kokia bausmė, svarbu viena: atiduok auksą, bjaurybe! Valstybei reikia aukso, o tau jis kam? Tardytojai jau prarėkė balsą ir nebeturi jėgų grasinti ir kankinti, bet yra bendras metodas: kameras šerti vien sūriu maistu, o vandens neduoti. Kas atiduos auksą – tas gaus gerti! Auksinė moneta už puodelį gryno vandens!

Žūsta žmonės per metalą...

Nuo ankstesniųjų ir vėlesniųjų srautų šis srautas skiriasi tuo, kad jei ne pusės, tai dalies dabar suimtųjų likimas spurda jų pačių rankose. Jei tu iš tiesų aukso neturi – tavo padėtis beviltiška, tave muš, kankins, svilins ir šutins ligi mirties arba kol jau tikrai patikės. Bet jei

tu aukso turi, tai pats gali nustatyti kankinimo mastą, ištvermės mastą ir savo likimą. Beje, psichologiškai šitai ne lengviau, o sunkiau, nes tikriausiai suklysi ir visą laiką jausiesi kaltas. Žinoma, tas, kuris jau perprato šios įstaigos papročius, nusileis ir atiduos – šitai lengviau. Bet per lengvai atiduoti irgi negalima: nepatikės, kad atidavei viską, dar nepaleis. Negalima atiduoti ir per vėlai: kojas pakratysi arba perpykę gerai tau prikirps. Vienas iš tų vežikų totorių atlaikė visus kankinimus: aukso neturiu! Tuomet pasodino ir žmoną, ir ją kankino, o totorius kartojo: aukso neturiu! Pasodino ir dukterį – neištvėrė totorius, atidavė šimtą tūkstančių rublių. Tuomet šeimą paleido, o jam prikirpo metų. Didžiosios valstybės mastu buvo rimtai įgyvendinami grubiausi detektyvai ir operos apie plėšikus.

Kai ketvirtojo dešimtmečio pradžioje buvo įvedama pasų sistema, lageriai irgi gavo nemažą kontingentą. Kaip Petras I supaprastino visuomenės struktūrą, šluodamas visus griovelius ir tarpelius tarp luomų, lygiai taip veikė ir mūsų socialistinė pasų sistema: ji šlavė būtent tarpinius vabzdžius, ji prigriebė gudrią, benamę ir niekur neprisišliejusią gyventojų dalį. O pradžioje tie pasai žmonėms pridarė daug painiavos – ir nepriregistruotieji, ir neišregistruotieji prasmegdavo Arcipelage, bent jau meteliams.

Taip tryško ir pliaupė srautai, bet 1929–1930 metais per visus ūžtelėjo ir nukliokė daugiamilijoninis *išbuožintųjų* srautas. Jis buvo milžiniškas ir nebūtų sutilpęs net daugybėje kardomųjų kalėjimų (jie ir taip buvo pilni „auksinio" srauto), bet, aplenkęs tą kalėjimų tinklą, išsyk tekėjo į etapus, į Gulago šalį. Vienu metu plačiai siūbtelėjęs, šis srautas (šis okeanas!) išsiliejo net iš tų krantų, kurie buvo susidarę tokios didžiulės valstybės kalėjimų ir teismų sistemoje. Jis buvo su niekuo nepalyginamas, etninė katastrofa. Bet GPU ir Gulago kanalai buvo nutiesti taip gudriai, kad miestai nebūtų nieko nė pastebėję, jei jų nebūtų sukrėtęs trejus metus trukęs badas – badas be sausros ir be karo!

Šis srautas nuo visų ankstesniųjų skyrėsi dar ir tuo, kad čia jau nesiterliota pirma suimant šeimos galvą, o jau vėliau svarstant, ką

daryti su kitais šeimos nariais. Atvirkščiai, čia išsyk buvo siaubiami ištisi lizdai, suimama visa šeima ir net akylai žiūrima, kad neužsiliktų joks keturiolikmetis, dešimtmetis ar šešiametis vaikas: visut visi privalėjo eiti į vieną krūvą, kuri turėjo būti sunaikinta. (Tai buvo p i r m a s i s toks bandymas, bent jau Naujųjų laikų istorijoje. Vėliau jį pakartos Hitleris su žydais ir vėl tas pats Stalinas su nepatikimomis ar įtariamomis tautomis.)

Šiame sraute, akims apdumti pavadintame „buožių" vardu, iš tikro tų „buožių" buvo labai mažai. Rusiškai „buože" (kulak) vadinamas gobšus nedoras kaimo spekuliantas, turtėjantis ne iš savo, o iš svetimo darbo, iš lupikavimo ir tarpininkavimo prekyboje. Tokių ir prieš revoliuciją kiekvienoje vietovėje buvo tik vienas kitas, o revoliucija apskritai panaikino dirvą jų veiklai. Vėliau, jau po 1917 metų, „buožėmis" perkeltine reikšme imta vadinti (oficialiojoje ir agitacinėje literatūroje, iš čia – ir šnekamojoje kalboje) tuos, kurie apskritai naudojasi samdomųjų darbininkų darbu, nors ir laikinai trūkstant šeimoje darbo rankų. Tačiau nepamirškim, kad po revoliucijos už jokį darbą nebuvo įmanoma gerai neatsilyginti – samdinių interesus gynė varguomenės komitetas ir kaimo sovietas. Pamėgintų kas nors samdinį nuskriausti! O teisinga darbo jėgos samda mūsų šalyje leidžiama ir dabar.

Tačiau čaižaus „buožės" termino reikšmė buvo nesulaikomai plečiama, ir 1930 metais taip vadinti jau visi stiprūs valstiečiai – stipriai ūkininkaujantys, stipriai dirbantys ir apskritai turintys tvirtus įsitikinimus. „Buožės" vardas pasitelktas valstietijos *stiprumui* sutriuškinti. Prisiminkim, atsitokėkim: tik dvylika metų tebuvo praėję nuo didžiojo Žemės dekreto – to paties, be kurio valstiečiai nebūtų ėję su bolševikais ir Spalio revoliucija nebūtų nugalėjusi. Žemė išdalyta pagal valgytojų skaičių, *lygiomis*. Tik devyneri metai buvo praėję, kai valstiečiai grįžo iš Raudonosios armijos ir įniko dirbti savo iškovotą žemę. Ir staiga – buožės, varguoliai. Iš kur? Kartais – iš skirtingo inventoriaus, kartais – iš laimingos arba nelaimingos šeimos sudėties. Tačiau ar ne daugiausia – iš darbštumo ir atkaklumo? Ir štai dabar

tuos valstiečius, kurių duoną Rusija ir valgė 1928 metais, kaip tik ir puolė naikinti saviškiai nevykėliai ir atsibastę miesto žmonės. Lyg sužvėrėję, praradę bet kokią „žmoniškumo" nuovoką, praradę per tūkstančius metų žmonių išsiugdytas nuostatas, geriausius žemdirbius jie suskato griebti drauge su šeimomis ir be jokios mantos, nuogus plikus, blokšti į negyvenamą šiaurę, į tundrą ir taigą.

Toks masinis judėjimas negalėjo nesikomplikuoti. Iš kaimo reikėjo pašalinti ir tuos valstiečius, kurie stačiai nerodė noro eiti į kolchozą, nebuvo linkę į kolektyvinį gyvenimą, kurio nebuvo akyse matę ir todėl įtarė (dabar žinom, kaip pagrįstai), kad tai bus dykinėtojų valdžia, priverstiniai darbai ir badmiriavimas. Reikėjo nusikratyti ir tų valstiečių (kartais visai neturtingų), kurie dėl savo šaunumo, fizinės jėgos, ryžtingumo ir skardžių kalbų sueigose buvo kaimo žmonių mylimi, o dėl savarankiškumo – pavojingi kolchozų vadovybei. (Toks valstietis ir jo likimas įamžintas S. Zalygino apysakos veikėjo Stepano Čiausovo paveiksle.) Ir kiekviename kaime dar buvo tokių, kurie *asmeniškai* stovėjo skersai kelio tenykščiams *aktyvistams*. Dėl pavydo, apmaudo, įsižeidimo dabar buvo patogiausia proga jiems atsikeršyti. Visoms toms aukoms reikėjo naujo apibūdinimo – ir jis atsirado. Jis nebeturėjo jokio „socialinio", ekonominio bruožo, bet skambėjo puikiai: *buožių pakalikas*. Tai reiškė, kad tu – priešo bendrininkas. Ir baigtas kriukis! Buožių pakaliku visai nesunku buvo apšaukti ir labiausiai nudriskusį samdinį! (Gerai prisimenu, kad jaunystėje toks pasakymas mums atrodė visai logiškas, aiškių aiškiausias).

Šitaip buožėmis ir buožių pakalikais buvo apšaukti visi tie, kurie sudarė kaimo esmę, jo energiją, jo sumanumą ir darbštumą, jo pasipriešinimą ir sąžinę. Juos išvežė – ir kolektyvizacija buvo įgyvendinta.

Tačiau ir iš sukolektyvinto kaimo pasipylė nauji srautai:

– Žemės ūkio *kenkėjų* srautas. Visur susekami kenkėjai agronomai, kurie ligi tų metų visą gyvenimą dirbo dorai, o dabar tyčiomis užleido Rusijos laukus piktžolėmis. (Suprantama, tokį nurodymą jie gavę iš dabar jau galutinai demaskuoto Maskvos

instituto. Bet juk tai ir buvo tie patys nepasodinti du šimtai tūkstančių Valstiečių darbo partijos narių!) Vieni agronomai nevykdo giliaminčių Lysenkos direktyvų (toks srautas 1931 metais į Kazachstaną nusinešė bulvių „karalių" Lorchą). Kiti tas direktyvas vykdo pernelyg tiksliai ir šitaip atskleidžia jų paikumą. (1934 metais Pskovo agronomai pasėjo linus snieguotose dirvose – lygiai taip, kaip liepė Lysenka. Sėklos išbrinko, apipelijo ir žuvo. Ištisus metus plytėjo tušti laukai. Lysenka negalėjo sakyti, kad sniegas – buožė arba kad jis pats – kvailys. Jis apkaltino agronomus – esą jie buožės ir iškraipę jo technologiją. Ir paplūdo agronomai į Sibirą.) O dar beveik visose MTS, mašinų-traktorių stotyse, atskleistas kenkimas remontuojant traktorius (štai kaip aiškintos pirmųjų kolchozų metų nesėkmės!).

- Srautas „už derliaus nuostolius" (o „nuostoliai" buvo skaičiuojami pagal iš piršto laužtą skaičių, pavasarį įrašytą „derliaus nustatymo komisijos").
- Srautas „už grūdų pristatymo valstybinių įsipareigojimų neįvykdymą" (rajkomas įsipareigojo, o kolchozas neįvykdė – sėsk į kalėjimą!).
- *Várpų skabytojų* srautas. Naktį rankomis skabomos javų varpos! – visai nauja žemės ūkio darbų rūšis, naujas derliaus nuėmimo būdas! Tai buvo nemažas srautas, tai buvo dešimtys tūkstančių valstiečių, dažnai netgi ne suaugę vyrai ir moterys, o vaikinai ir merginos, berniukai ir mergaitės, kuriuos vyresnieji siųsdavo naktimis *skabyti*, nes nesitikėdavo nieko gauti iš kolchozo už savo dienos darbą. Už šitą varganą ir nepelningą knebinėjimą (net baudžiavos laikais valstiečiai nepatyrė tokio skurdo!) teismai rėždavo be gailesčio: dešimt metų, kaip už pavojingiausią socialistinės, nuosavybės grobstymą, – pagal garsųjį 1932 metų rugpjūčio 7 dienos įstatymą (kalinių pramintą *aštunto septintosios įstatymu*).

Šis „aštunto septintosios" įstatymas davė dar atskirą didelį srautą iš pirmojo ir antrojo penkmečių statybų, iš transporto, iš prekybos,

iš gamyklų. Stambius grobstymus liepta lukštenti NKVD žinybai. Šio srauto reikia neišleisti iš akių ir vėliau, nes jis buvo nuolatinis, ypač gausus karo metais – nesiliovė penkiolika metų (iki 1947-ųjų, kai jis buvo išplėstas ir pagriežtintas).

Bet pagaliau mes galim ir atsikvėpti! Štai pagaliau nutrūks visi masiniai srautai! – draugas Molotovas 1933 metų gegužės septyniolikтąją pasakė: „mūsų uždavinys – ne masinės represijos". Tfu, tfu, pats laikas. Gana drebėti naktimis! Bet ko loja šunys? Usi! Usi!

Va kas! Prasidėjo *Kirovo* srautas iš Leningrado, kur įtampa buvusi tokia didelė, kad prie kiekvieno miesto rajono vykdomojo komiteto ėmė veikti NKVD štabai, vyko „pagreitinti" teismo procesai (ir anksčiau jie nebuvo pernelyg lėti) ir buvo panaikinta teisė apskųsti teismo nuosprendį. Manoma, kad 1934–1935 metais *iššluota* ketvirtadalis Leningrado gyventojų. Šį teiginį tegu paneigia tas, kas turi ir gali pateikti tikslesnį skaičių. (Beje, tas srautas apėmė ne tik Leningradą, jis ganėtinai atsiliepė visoje šalyje įprastine, nors ir padrika forma: iš aparato buvo šalinami kažin kaip užstrigę dvasininkų vaikai, buvusios bajorės, taip pat turintieji giminaičių užsienyje.)

Tokiuose paplūstančiuose srautuose tolydžio skendo mažesni upeliai, tekantys tylomis, bet be paliovos:

– Čia šucbundininkai, pralaimėję klasines kovas Vienoje ir atvykę gelbėtis į pasaulinio proletariato tėvynę.

– Čia esperantininkai (šią žalingą publiką Stalinas naikino tais pačiais metais kaip ir Hitleris).

– Čia nepribaigti Laisvosios filosofų draugijos atplaišos, nelegalūs filosofų būreliai.

– Čia mokytojai, nepritariantys pažangiam brigadiniam laboratoriniam mokymo metodui.(1933 metais Natalja Bugajenko įkalinta Rostovo GPU kalėjime, bet trečią tardymo mėnesį iš vyriausybės nutarimo sužinota, kad tas metodas – ydingas. Ir ji paleista.)

– Čia Jekaterinos Peškovos pastangomis vis dar egzistuojančio politinio Raudonojo Kryžiaus bendradarbiai.

– Čia Šiaurės Kaukazo kalniečiai už sukilimą (1935). Įvairių tautybių žmonės plaukia ir plaukia. (Volgos kanalo teritorijoje nacionaliniai laikraščiai leidžiami keturiomis – totorių, tiurkų, uzbekų ir kazachų – kalbomis. Taigi yra kam juos skaityti!)

– Ir vėl – tikintieji, dabar jau nenorintys sekmadieniais eiti į darbą (dirbo penkias, šešias dienas per savaitę); kolchozninkai, sabotuojantys per bažnytines šventes, kaip buvo papratę individualaus ūkininkavimo laikais.

– Ir visuomet – atsisakiusieji tapti NKVD informatoriais. (Čia pakliūdavo ir šventikai, saugoję išpažinties paslaptį. Organai greit sumetė, kaip jiems naudinga žinoti išpažinčių turinį, – vienintelė nauda iš religijos.)

– O sektantai sodinami ir sodinami.

– O socialistų Didysis Pasiansas dėliojamas ir dėliojamas.

Ir pagaliau nė karto nepaminėtas, bet visą laiką tekantis *Dešimtojo punkto* srautas, dar vadinamas KRA (Kontrrevoliucinė agitacija) arba ASA (Antisovietinė agitacija). Dešimtojo punkto srautas – ko gero, iš visų stabiliausias – apskritai niekada nenutrūko, o ypač patvindavo kitų didžiųjų srautų laikais, pavyzdžiui, 1937-aisiais, 1945-aisiais arba 1949-aisiais.

Būtent šis nesutrinkantis srautas pasiglemždavo bet ką ir bet kurią skirtą akimirką. Tačiau žymesniems inteligentams ketvirtajame dešimtmetyje akių dūmimo dėlei kartais būdavo prikerpamas koks nors gėdingas straipsnelis (pavyzdžiui, homoseksualizmas; arba štai profesorius Pletniovas, likęs vienas su paciente, neva kandžiojęs jai krūtį. Šitai rašo centrinis laikraštis – pamėgink paneigti!).

* * *

Paradoksas: visai daugiametei kiaurai matančių ir amžinai budinčių Organų veiklai suteikė galią viso labo *vienas* straipsnis iš 1926 metų Baudžiamojo kodekso ypatingosios dalies šimto keturiasdešimt aštuonių straipsnių. Tačiau šiam straipsniui pagirti galima rasti dar daugiau epitetų, nei jų kadaise pririnko Turgenevas rusų kalbai arba Nekrasovas Motulei Rusiai: didysis, galingasis, dosnusis, daugiašakis, įvairusis, visa šluojantis Penkiasdešimt Aštuntasis, aprėpiantis pasaulį netgi ne tiek savo punktų formuluotėmis, kiek dialektiniu ir plačiausiu jų aiškinimu.

Kas iš mūsų nėra patyręs plataus jo glėbio? Iš tiesų, nėra padangėje tokio nusižengimo, kėslo, veiksmo arba neveiklumo, už kuriuos nepajėgtų nubausti sunki Penkiasdešimt Aštuntojo straipsnio ranka.

Buvo neįmanoma taip plačiai jį suformuluoti, bet užtat įmanoma taip plačiai jį suprasti.

58-asis straipsnis kodekse nesudarė skirsnio apie politinius nusikaltimus ir niekur neparašyta, kad jis „politinis". Ne, drauge su nusikaltimais valdymo tvarkai ir su banditizmu jis įtrauktas į „valstybinių nusikaltimų" skirsnį. Baudžiamojo kodekso preambulėje teigiama, kad mūsų teritorijoje nesą politinių nusikaltėlių, o esą tik kriminalinių.

58-asis straipsnis turėjo keturiolika punktų.

Iš *pirmojo* punkto sužinom, kad kontrrevoliucine veika laikomas kiekvienas veiksmas (pagal BK 6-ąjį straipsnį – ir neveiksmas), silpninantis valdžią...

Plačiai suprantant straipsnį, atsisakymas lageryje eiti į darbą, kai tu alkanas ir išsekęs, buvo traktuojamas kaip valdžios silpninimas. Ir už tai baudžiama sušaudymu. (*Atsisakėlių* sušaudymai karo metais.)

1934-aisiais, kai mums sugrąžintas Tėvynės terminas, ir čia buvo įterpti papunkčiai apie *Tėvynės išdavimą* – 1a, 1b, 1c, 1d. Pagal šiuos punktus už veiksmus, silpninančius SSRS karinę galią, baudžiama sušaudymu (1b) ir tik švelninančiomis aplinkybėmis ir tik civiliai asmenys (1a) – dešimčia metų.

Plačiai suprantant: kai mūsų kareiviams už pasidavimą į nelaisvę (karinės galios silpninimas!) buvo duodama tik dešimt metų, tai atrodė stačiai neteisėtas humaniškumas. Pagal Stalino kodeksą jie grįžę į tėvynę visi turėjo būti sušaudyti.

(Arba štai dar plataus supratimo pavyzdys. Gerai prisimenu tokį susitikimą Butyrkose 1946 metų vasarą. Vienas lenkas buvo gimęs Lemberge, kai tas dar priklausė Austrijos-Vengrijos imperijai. Iki Antrojo pasaulinio karo gyveno savo gimtajame mieste Lenkijoje, paskui persikėlė į Austriją, ten tarnavo, ten 1945-aisiais ir buvo mūsiškių suimtas. Jis gavo dešimt metų pagal Ukrainos kodekso 541-a straipsnį, tai yra už savo tėvynės – Ukrainos! – išdavimą! – nes juk Lembergo miestas tada jau buvo tapęs Ukrainos miestu Lvovu! Ir vargšas negalėjo tardytojams įrodyti, kad išvyko į Vieną neturėdamas tikslo išduoti Ukrainos! Tad štai kaip jis įsigudrino tapti išdaviku.)

Dar vienas svarbus punkto apie išdavimą išplėtimas buvo jo derinimas su BK 19-uoju straipsniu" – „ketinimu". Tai yra jokio išdavimo nebuvo, bet tardytojas įžvelgė *ketinimą* išduoti – ir šito pakako, kad būtų skiriama visa bausmė, kaip ir už faktinį išdavimą. Teisybė, 19-asis straipsnis siūlo bausti ne už ketinimą, o už *rengimąsi*, bet, dialektiškai suprantant, ir ketinimą galima traktuoti kaip rengimąsi. O „rengimasis baudžiamas taip pat (tai yra tokia pat bausme), kaip ir pats nusikaltimas" (BK). Apskritai imant, ketinimo mes neskiriam nuo paties nusikaltimo, ir šitai yra sovietinės įstatymų leidybos *pranašumas* prieš buržuazinę![1]

Kiekvieną straipsnį plačiai papildydavo BK 16-asis straipsnis – „pagal analogiją". Kai suimtojo veiksmui nepritikdavo nė vienas straipsnis, teisėjas galėjo jį kvalifikuoti „pagal analogiją".

Antrajame punkte kalbama apie ginkluotą sukilimą, valdžios užgrobimą centre ir vietose, turint, be kita ko, tikslą prievarta atskirti kurią nors Respublikų Sąjungos dalį. Už tai – ligi pat sušaudymo (kaip ir *kiekviename* tolesniame punkte).

Platesne prasme (kaip nebūtų buvę galima įrašyti straipsnyje, bet kaip diktuoja revoliucinė teisinė sąmonė): čia įeina bet koks mėginimas įgyvendinti kurios nors respublikos teisę išstoti iš Sąjungos. Juk žodžiu „prievarta" nepasakoma, *prieš ką*. Net jeigu visi respublikos gyventojai panorėtų atsiskirti, o Maskva šito nenorėtų, atsiskyrimas jau būtų *prievartinis*. Taigi visi estų, latvių, lietuvių, ukrainiečių ir turkmėnų nacionalistai pagal šį punktą lengvai gaudavo po dešimt ir dvidešimt penkerius, metus.

Trečiasis punktas – „bet kokia pagalba užsienio valstybei, esančiai su SSRS karo būvyje".

Šis punktas leido teisti kiekvieną pilietį, buvusį okupuotoje teritorijoje – ar jis būtų prikalęs vokiečių kariškiui bato kulną, ar

[1] *Ot tiurem k vospitatelnym učreždenijam*, Baudžiamosios ir pataisos darbų politikos intituto prie SSRS Prokuratūros ir Teisingumo liaudies komisariato straipsnių rinkinys, red. A. Vyšinskis, Moskva: Sovetskoje zakonodatelstvo, 1934, p. 36.

pardavęs ryšelį ridikėlių, – arba pilietę, šokusią arba praleidusią naktį su okupantu ir šitaip pakėlusią jo kovinę dvasią. Ne kiekvienas buvo nuteistas pagal šį punktą (dėl okupuotųjų gausumo), bet kiekvienas galėjo būti nuteistas.

Ketvirtajame punkte buvo kalbama apie (fantastinę) pagalbą, teikiamą tarptautinei buržuazijai.

Atrodytų: kas gali būti čia priskirtas? Tačiau revoliucinei sąžinei padedant plačiau suprasti šį punktą, lengvai rasta ir žmonių kategorija: visi emigrantai, palikę šalį iki 1920 metų, tai yra keleri metai prieš paties šio kodekso parašymą, ir mūsų kariuomenės užklupti Europoje praslinkus ketvirčiui šimtmečio (1944–1945), gaudavo 58-4 – dešimt metų arba būdavo sušaudyti. Nes ką gi jie daugiau veikė užsienyje, jei ne padėjo pasaulinei buržuazijai? (Iš muzikų draugijos pavyzdžio jau matėm, kad jai padėti buvo galima ir esant Sovietų Sąjungoje.) Jai padėjo taip pat visi eserai, visi menševikai (jiems ir straipsnis sumanytas), o paskui Valstybinio plano komiteto ir Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos inžinieriai.

Penktasis punktas: užsienio valstybės skatinimas paskelbti karą Sovietų Sąjungai.

Praleista proga: pritaikyti šį punktą Stalinui ir jo diplomatinei bei karinei svitai 1940–1941 metais. Jų aklumas ir beprotybė prie to ir privedė. Kas, jei ne jie, įstūmė Rusiją į gėdingus neregėtus pralaimėjimus, nepalyginamus su carinės Rusijos pralaimėjimais 1904 arba 1915 metais? Į pralaimėjimus, kokių Rusija nepatyrė nuo XIII amžiaus?

Šeštasis punktas – šnipinėjimas.

Šis punktas buvo taip plačiai suprantamas, kad jeigu suskaičiuotume visus pagal jį nuteistuosius, galėtume padaryti išvadą, jog Stalino laikais mūsų žmonės nesivertė nei žemdirbyste, nei pramone, nei kokiais kitais darbais, o tik šnipinėjo užsienio labui ir gyveno iš užsienio žvalgybų pinigų. Šnipinėjimas – toks

patogus žodis, paprastas, jį supranta ir beraštis nusikaltėlis, ir mokytas juristas, ir laikraštininkas, ir viešoji nuomonė[1].

Platus supratimas čia reiškėsi dar ir tuo, kad buvo teisiama ne tiesiogiai už šnipinėjimą, o už

PŠ (podozrenije v špionaže – įtarimą šnipinėjimu;

NŠ (nedokazannyj špionaž – neįrodytą šnipinėjimą, ir už jį – didžiausia bausmė! Ir netgi už

SVPŠ (sviazi, veduščije k podozreniju v špionaže) – ryšius, vedančius į įtarimą šnipinėjimu.

Pavyzdžiui, jūsų žmonos pažįstamos pažįstama siūdinosi suknią pas tą pačią siuvėją (žinoma, pas NKVD agentę), kaip ir užsienio diplomato žmona.

Šie 58-6, PŠ ir SVPŠ buvo lipnūs punktai, jie reikalavo griežtai suimtuosius laikyti, budriai stebėti (juk žvalgyba gali ilgais čiuptuvais pasiekti savo numylėtinį ir lageryje) ir draudė palikti juos be sargybos. Apskritai visi *raidiniai straipsniai*, tai yra visai ne straipsniai, o šie baisūs didžiųjų raidžių deriniai (šiame skyriuje dar susidursim ir su kitokiais) nuolat buvo apgaubti paslaptingumo, visuomet būdavo nesuprantama, ar jie yra 58-ojo straipsnio ataugos, ar daugmaž savarankiški ir labai pavojingi. Kaliniai, nuteisti pagal raidinius straipsnius, daugelyje lagerių būdavo net labiau ujami nei kaliniai, nuteisti pagal 58-ąjį straipsnį.

Septintasis punktas: pramonės, transporto, prekybos, pinigų cirkuliacijos ir kooperacijos griovimas.

Ketvirtajame dešimtmetyje šis punktas buvo plačiai taikomas ir patraukė mases paprastu ir visiems suprantamu „kenkimo" pavadinimu. Iš tiesų, visa, kas išvardinta Septintajame punkte, kasdien akivaizdžiai ir aiškiai buvo griaunama – ir turėjo gi čia

[1] Ko gero, šnipomanija buvo ne tik bukapročio Stalino polinkis. Ji išsyk pasitarnavo visiems, gaunantiems privilegijas. Ji natūraliai pateisino jau subrendusį visuotinį slaptumą, informacijos draudimą, uždaras duris, leidimų sistemą, aptvertas vilas ir slaptuosius skirstytojus. Pro šnipomanijos šarvus žmonės negalėjo prasigauti ir pamatyti, kaip biurokratija daro sandėrius, dykaduoniauja, klysta, kaip ji valgo ir kaip pramogauja.

būti kas nors kaltas?.. Šimtmečiais žmonės statė, kūrė ir visuomet sąžiningai, net ponams. Nuo pat Riurikų[1] nebuvo girdėti apie kokį nors *kenkimą*. Ir va kai visas turtas pirmąkart tapo liaudies nuosavybe, – šimtai tūkstančių geriausių liaudies sūnų nežinia kodėl puolė kenkti. (Kenkimas žemės ūkiui šiame punkte nenumatytas, bet kadangi be jo nebuvo galima protingai paaiškinti, kodėl laukai apauga piktžolėmis, derliai mažėja, mašinos genda, dialektinė uoslė čia įtraukė ir jį.)

Aštuntasis punktas – teroras (ne tas teroras, kurį „pagrįsti ir įteisinti" turėjo sovietinis Baudžiamasis kodeksas[2]).

Teroras buvo suprantamas labai plačiai: kalbama jau ne apie tokį terorą, kai būdavo dedamos bombos po gubernatorių karietomis. Dabar teroru tapo netgi tokie veiksmai, kai, pavyzdžiui, kas nors apskaldo snukį asmeniniam savo priešui, jeigu tas yra partijos, komjaunimo arba milicijos aktyvistas. Juo labiau aktyvisto nužudymas niekada netolygus eilinio žmogaus nužudymui (kaip kad buvo, beje, dar Hamurabio kodekse XVIII amžiuje prieš mūsų erą). Jeigu vyras nužudydavo žmonos meilužį, o to būta nepartinio, – vyro laimė, nes jis gaudavo bausmę pagal 136-ąjį straipsnį, tapdavo buitininku, socialiai artimu ir galėdavo būti laikomas be sargybos. O jei meilužio būta partinio – vyras tapdavo liaudies priešu, jo laukė 58-8 straipsnis.

Dar labiau sąvoka būdavo išplečiama 8-ąjį punktą jungiant su 19-uoju straipsniu, tai yra su *rengimusi* ketinimo prasme. Ne tik tiesioginis grasinimas prie alinės „na palauk!", adresuotas aktyvistui, bet ir aikštingos turgaus bobos pagrūmojimas „kad jis kur nusprogtų!" būdavo kvalifikuojamas kaip TN[3] ir duodavo pagrindą taikyti visą straipsnio griežtumą. (Šitai skamba kaip prasimanymas, farsas – bet ne mes šį farsą sugalvojom, mes su tais žmonėmis sėdėjom.)

---

[1] Riurikaičiai – Kijevo Rusios, Rusios ir Rusų valstybės vadovų dinastija (X–XVI a.). (*Vert. past.*)

2 V. I. Lenin, *Polnoje sobranije sočinenij*, t. 45, p. 190.

[3] TN (terrorističeskoje namerenije) – teroristinis ketinimas.

Devintasis punktas – sugriovimas arba sugadinimas... išsprogdinant arba padegant (ir būtinai kontrrevoliuciniais tikslais), trumpai vadinamas *diversija*.

Šis punktas būdavo išplečiamas ta prasme, kad tardytojas prirašydavo kontrrevoliucinį tikslą (jis geriau žinojo, kas dėjosi nusikaltėlio sąmonėje!), o už bet kokį žmogaus aplaidumą, klaidą, nesėkmę darbe, gamyboje nebūdavo atleidžiama, visa tai būdavo traktuojama kaip diversija.

Bet nė vienas 58-ojo straipsnio punktas nebuvo suprantamas taip plačiai ir su tokia karšta revoliucine sąžine kaip *dešimtasis*. Jis skambėjo šitaip: „Propaganda arba agitacija, raginanti nuversti, griauti arba silpninti Sovietų valdžią..., taip pat tokio turinio literatūros platinimas, rašymas, spausdinimas arba laikymas". Ir šiame punkte *taikos* metu buvo nustatyta tik *minimali* bausmė (ne mažiau! nieku būdu ne švelniau!), o maksimali n e t u r ė j o r i b ų!

Va kaip didžiajai Imperijai buvo nė motais valdinio ž o d i s.

Šis garsusis punktas išplėstas tokiais garsiais priedais:

- Kaip „agitacija, raginanti" galėjo būti suprastas draugiškas (net vyro ir žmonos) pašnekesys akis į akį arba privatus laiškas, o kaip *raginimas* – asmeninis patarimas. (Sakom „galėjo būti", nes *kaip tik šitaip ir būdavo*.)
- Valdžios „griovimas ir silpninimas" buvo bet kokia mintis, nesutampanti su šiandienykščio laikraščio mintimis arba neprilygstanti jų įkarščiui. Juk silpnina visa tai, kas nestiprina! Juk griauna visa tai, kas ne visai sutampa!

Kas ne su mumis šiandien dainuoja, –
Tas
prieš
mus!
(V. Majakovskis)

- Kaip „literatūros rašymas arba spausdinimas" buvo suprantamas bet kuris vienintelis rašytinis egzempliorius – laiškas, užrašai, intymus dienoraštis.

Ar pro taip sėkmingai išplėtotą Dešimtąjį punktą galėjo praslysti kokia m i n t i s – sumąstyta, pasakyta ar parašyta?

Vienuoliktasis punktas buvo ypatingas: jis neturėjo savarankiško turinio, o tik galėjo būti sunkinantis priedas prie bet kurio ankstesniojo, jei veikai ruoštasi organizuotai arba nusikaltėliai buvo įstoję į organizaciją.

Iš tiesų punktas buvo taip išplečiamas, kad nereikėjo nė jokios organizacijos. Šį subtilų punkto taikymą patyriau savo kailiu. Mūsų buvo *dvejetas*, slaptai dalijęsis mintimis, – *tai yra* organizacijos užuomazgos, *tai yra* organizacija! (Beje, antrasis iš mūsų to priedo negavo.)

Dvyliktasis punktas labiausiai lietė piliečių sąžinę: tai buvo punktas apie *nepranešimą* bet kurių aukščiau suminėtų veiksmų. Ir už šunkią nepranešimo nuodėmę b a u s m ė n e t u r ė j o m a k s i m a l i o s r i b o s!!

Šis punktas buvo taip neaprėpiamai išplėstas, kad toliau jo plėsti nė nebereikėjo. *Žinojai ir nepasakei* – tolygu, kad pats padarei!

Tryliktasis punktas, pažiūrėti seniai išsemtas, buvo toks: tarnyba ochrankoje, carinėje slaptojoje policijoje. (Analogiška vėlesnioji tarnyba, atvirkščiai, laikyta patriotiniu šaunumu.)

Esama psichologinio pagrindo įtarti Staliną nusikaltus ir pagal šį 58-ojo straipsnio punktą. Toli gražu ne visi dokumentai apie šios rūšies tarnybą išliko po 1917 metų vasario ir pasidarė plačiai žinomi. Faktas, kad jau pirmomis Vasario revoliucijos dienomis policijos archyvai paskubomis sudeginti, norom nenorom verčia manyti, kad tai buvo kai kurių suinteresuotų revoliucionierių inspiruota akcija. Iš tiesų, kuriam galui pergalės valandą reikėjo deginti tokius įdomius priešininko archyvus?

Keturioliktasis punktas baudė už „sąmoningą tam tikrų pareigų nevykdymą arba tyčinį nerūpestingą jų vykdymą" – baudė, suprantama, ligi pat sušaudymo. Šitai trumpai vadinta „sabotažu" arba „ekonomine kontrrevoliucija",

o nustatyti, ar veiksmas tyčinis, ar netyčinis, galėjo tik tardytojas, remdamasis revoliucine teisine savo sąmone. Šis punktas buvo taikomas valstiečiams, neatlikusiems prievolių. Šis punktas buvo taikomas kolchozninkams, neišdirbusiems reikiamo skaičiaus darbadienių. Lagerininkams, nepadarantiems normos. Ir po karo šis punktas rikošetu buvo taikomas kriminaliniams nusikaltėliams už pabėgimą iš lagerio, tai yra žiūrint į nusikaltėlio pabėgimą ne kaip į saldžios laisvės troškimą, o kaip į lagerių sistemos griovimą.

Toksai buvo paskutinis narelis 58-ojo straipsnio vėduoklėje – vėduoklėje, apklėtusioje visą žmonių gyvenimą.

Apžvelgę šį didįjį Straipsnį, toliau jau mažiau stebėsimės. Kur įstatymas – ten ir nusikaltimas.

* * *

58-ojo straipsnio damaskinis plienas, ką tik nukaltas ir 1927 metais išmėgintas, nušlakstytas visuose vėlesnio dešimtmečio srautuose, buvo plačiai ir smarkiai paleistas į darbą Įstatymo atakoje prieš Liaudį 1937–1938 metais.

Reikia pasakyti, kad 1937 metų operacija buvo ne stichinė, o suplanuota, kad tų metų pirmojoje pusėje daugelyje Sąjungos kalėjimų vyko rekonstrukcija – iš kamerų buvo išnešamos lovos, įrengiami ištisiniai gultai, vienaaukščiai, dviaukščiai. (Tikriausiai ir Didysis Namas Leningrade neatsitiktinai užbaigtas 1934 metais, kaip tik prieš Kirovo nužudymą.) Senieji kaliniai prisimena, kad ir pirmasis smūgis buvęs sutelktinis, suveiktas kone per vieną rugpjūčio naktį visoje šalyje (bet, žinodamas mūsų nerangumą, nelabai tuo tikiu). O rudenį, kai prieš Spalio dvidešimtmetį buvo labai tikimasi didelės visuotinės amnestijos, pokštininkas Stalinas Baudžiamąjį kodeksą papildė neregėtomis naujomis bausmėmis – 15, 20 ir 25 metų.

Nėra reikalo čia kartoti apie 1937 metus to, kas jau plačiai aprašyta ir dar bus ne sykį pakartota: kad suduotas triuškinantis smūgis partijos viršūnėms, sovietinei vadovybei, karinei vadovybei ir pačių

GPU bei NKVD viršūnėms. Vargu ar kurioje nors srityje išliko pirmasis srities partijos komiteto sekretorius arba srities vykdomojo komiteto pirmininkas – Stalinas rinkosi parankesnius kadrus.

> Dabar, matydami Kinijos kultūrinę revoliuciją (taip pat septynioliktais metais po galutinės pergalės), galim visai pagrįstai įtarti čia esant istorinį dėsningumą. Ir net pats Stalinas ima atrodyti tik akla ir paviršutiniška istorijos jėga.

Olga Čavčavadzė pasakoja, kas dėjosi Tbilisyje: 1938 metais areštavo miesto vykdomojo komiteto pirmininką, jo pavaduotoją, visus (vienuolika) skyrių viršininkus, jų pavaduotojus, visus vyriausiuosius buhalterius, visus vyriausiuosius ekonomistus. Paskyrė naujus. Praėjo du mėnesiai. Jau ir vėl sodina: pirmininką, pavaduotoją, visus (vienuolika) skyrių viršininkus, visus vyriausiuosius buhalterius, visus vyriausiuosius ekonomistus. Nesuimti liko: eiliniai buhalteriai, mašininkės, valytojos, kurjeriai...

O suiminėjant eilinius partijos narius, matyt, buvo vadovaujamasi slaptu, jokiuose protokoluose ir nuosprendžiuose tiesiogiai nepaminėtu motyvu: daugiausia areštuojami partijos nariai, įstoję į partiją *iki* 1924 metų. Šitai ypač ryžtingai buvo daroma Leningrade, nes kaip tik visi tie nariai pasirašinėjo Naujosios opozicijos „platformą". (O kaip jie galėjo nepasirašinėti? Kaip galėjo „nepasitikėti" savuoju Leningrado gubernijos komitetu?)

Ir štai vaizdelis, kaip tais metais būdavo. Vyksta (Maskvos srityje) rajono partinė konferencija. Jai pirmininkauja naujasis rajkomo sekretorius, einantis šias pareigas vietoj neseniai suimtojo. Konferencijai baigiantis priimamas kreipimasis, patvirtinantis ištikimybę draugui Stalinui. Suprantama, visi atsistoja (kaip ir per visą konferenciją, kai tik būdavo paminimas jo vardas). Mažoje saliukėje skardi „audringi plojimai, virstantys ovacija". Tris minutes, keturias minutes, penkias minutes jie vis dar audringi ir vis dar virstantys ovacija. Bet jau įskaudo delnai. Bet jau nutirpo pakeltos rankos. Bet jau ima dusti senyvi žmonės. Bet jau visa tai darosi nepakenčiamai kvaila netgi tiems, kurie nuoširdžiai dievina Staliną. Tačiau: kas gi *pirmas* išdrįs liautis plojęs? Šitai galėjo padaryti rajkomo sekretorius, sto-

vintis tribūnoje ir ką tik perskaitęs minėtąjį kreipimąsi. Tačiau jis – ką tik iškeptas, jis – vietoj suimtojo, jis pats bijo! Juk čia, salėje, stovi ir ploja enkavedistai, jie gi seka, *kas* liausis pirmas!.. Ir toje atkampioje saliukėje, vadui nė nežinant, plojimai trunka 6 minutes! 7 minutes! 8 minutes!.. Jie žuvę! Jie prapuolę! Jie jau negali sustoti, kol susmuks plyšus širdžiai! Dar salės gilumoje, spūstyje, galima šiek tiek nusukti, ploti rečiau, ne taip smarkiai, ne taip įnirtingai – bet kaip prezidiume, visų akyse?! Vietinio popieriaus fabriko direktorius, įtakingas, tvirtas žmogus, stovi prezidiume ir, suprasdamas visą padėties nepatogumą, visą keblumą, ploja! – devintą minutę! Dešimtą! Jis su apmaudu žiūri į rajkomo sekretorių, bet tas nedrįsta liautis. Beprotybė! Visuotinė! Su silpna viltimi žvilgčiodami į kits kitą, bet nutaisę džiugią miną, rajono vadovai plos, kol pargrius, kol juos neštuvais išneš! Net ir tada likusieji nesudrebės!.. Bet va popieriaus fabriko direktorius vienuoliktą minutę rimtu veidu atsisėda į savo vietą prezidiume. Ir – koks stebuklas! – kur dėjosi visuotinis, nesutramdomas, neapsakomas entuziazmas? Bemat visi liaujasi ploję ir taip pat atsisėda. Jie išgelbėti! Voveraitė susiprato iššokti iš rato!..

Bet kaip tik taip ir pastebimi savarankiški žmonės. Taip jie ir prigriebiami. Tą pačią naktį fabriko direktorius areštuojamas. Visai už kitokį prasižengimą jam lengvai prikerpama dešimt metų. Tačiau pasirašius 206-ąjį (baigiamąjį tardymo protokolą), tardytojas jam primena:

– Ir niekad nenustokit plojęs pirmas!

(O ką gi daryti? O kaipgi mums nustoti?..)

Va čia ir yra Darvino atranka. Va čia ir yra galavimas kvailyste.

Tačiau šiandien kuriamas naujas mitas. Kiekvienas spausdintas apsakymas, kiekviena spausdinta užuomina apie 1937 metus – būtinai apsakymas apie komunistų vadovų tragediją. Ir štai mus jau įtikino, ir mes nejučiomis patikėjom, kad 1937–1938 metais buvo suiminėjami būtent žymūs komunistai – o daugiau lyg ir niekas. Bet tarp tuomet suimtų milijonų žymūs partiniai ir valstybiniai pareigūnai negalėjo sudaryti daugiau kaip 10 procentų. Net prie

Leningrado kalėjimų eilėse su siuntinukais daugiausia stovėjo paprastos moterys, tokios kaip pienininkės.

Iš netiesioginių statistikos duomenų norom nenorom peršasi išvada, kurią patvirtina ir liudytojų parodymai: neišmirusios „išbuožintųjų" specialios gyvenvietės 1937 metais perkeltos į Archipelagą – arba suvarytos į lagerius, arba vietoje paverstos lagerine zona. Šitaip didysis 1929 metų srautas įsiliejo į 1937 metų srautą, papildydamas jį milijonais lagerininkų.

Tas galingas srautas 1937–1938 metais pasiglemžė ir leisgyvį nunešė į Archipelagą tokį margą ir keistą žmonių kontingentą, kad tas, kuris būtų panorėjęs čia moksliškai nustatyti kokį dėsningumą, būtų gavęs ilgai sukti galvą. (Juo labiau tie dėsningumai nebuvo aiškūs amžininkams.)

O tikrasis tų metų įkalinimo dėsnis – planinis skaičius, paskyra, prievolė. Kiekvienas miestas, rajonas, kiekviena kariuomenės dalis gaudavo kontrolinį skaičių ir turėdavo laiku jį sudaryti. Visa kita – jau operatyvininkų įgudimo dalykas.

Buvęs čekistas Aleksandras Kalganovas prisimena, kaip į Taškentą atėjo telegrama: „Siųskite du šimtus!" O jie jau buvo ką įmanydami iššlavę ir lyg nebeturėjo „ko imti". Na, teisybė, kokį pusšimtį suvežė iš rajonų. Idėja! Milicijos suimtus buitininkus – perkvalifikuoti į 58-ąjį! Pasakyta – padaryta. Bet kontrolinio skaičiaus vis vien nėra! Milicija praneša: ką daryti? Vienoje miesto aikštėje įžūliai apsistojo čigonų taboras. Idėja! Apsupo – ir visus vyrus nuo septyniolikos iki šešiasdešimties metų sušlavė kaip Penkiasdešimt Aštuntąjį! Ir – įvykdė planą!

O būdavo taip: Osetijos čekistams (pasakoja milicijos viršininkas Zabolovskis) duota paskyra respublikoje sušaudyti 500 žmonių, jie prašė paskyrą padidinti, jiems pridėjo dar 250.

Šios telegramos, trupučiuką užšifruotos, būdavo perduodamos paprastais ryšių kanalais. Temriuke šventai naivi telegrafistė perdavė į NKVD komutatorių: kad rytoj į Krasnodarą būtų pasiųsta 240 dėžių muilo. Paryčiui ji sužinojo apie gausius areštus ir išveži-

mą – ir susiprotėjo! Ir pasakė draugei, kokia buvusi telegrama. Ją tučtuojau suėmė.

(Ar visai atsitiktinai žmogus buvo užšifruotas kaip *dėžė muilo*? Ar – nusimanant apie muilo gamybą?..)

Žinoma, šiokius tokius dalinius dėsningumus suvokti galima. Buvo sodinami:

– Tikrieji mūsiškiai užsienio šnipai. (Dažnai – atsidavę kominternininkai arba čekistai, daug – patrauklių moterų. Jie iškviečiami į tėvynę, pasienyje areštuojami, paskui suvedami į akistatą su buvusiu jų viršininku iš Komunistų Internacionalo – Kominterno, pavyzdžiui, Mirovu-Korona. Tas patvirtina, kad pats dirbęs kuriai nors žvalgybai, vadinasi, ir jo valdiniai – automatiškai, ir tuo kenksmingiau, kuo uoliau.)

– Ka-ve-že-dininkai – Rytų Kinijos geležinkelio tarnautojai. (Ištisai visi sovietiniai KVŽD tarnautojai, taip pat jų žmonos, vaikai ir senelės pasirodo esą japonų šnipai. Bet reikia pripažinti, kad juos jau suiminėjo ir prieš kelerius metus.)

– Korėjiečiai iš Tolimųjų Rytų (tremiami į Kazachstaną), – pirmas bandymas suiminėti pagal tautybę.

– Leningrado estai (visi suiminėjami vien pagal pavardes kaip estų kontrrevoliucionierių šnipai).

– Visi latvių šauliai ir latviai čekistai – taip, latviai, Revoliucijos akušeriai, visai neseniai sudarę ČK branduolį ir pasididžiavimą! Ir netgi tie buržuazinės Latvijos komunistai, kurie 1921 metais buvo iškeisti ir tokiu būdu išvaduoti nuo baisių bausmių – dvejus arba trejus metus sėdėti Latvijos kalėjimuose. (Leningrade uždaroma: Gerceno instituto latvių skyrius; latvių kultūros namai; estų klubas; latvių technikumas; latvių ir estų laikraščiai.)

Pasinaudojus visuotiniu šurmuliu, baigiama dėlioti ir Didįjį Pasiansą, šluojami dar užsilikusieji. Jau neverta slapstytis, jau laikas tą žaidimą baigti. Dabar socialistai grūdami į kalėjimą ištisais būriais (pavyzdžiui, Ufoje, Saratove), teisiami visi drauge, bandomis genami į Archipelago skerdyklas.

Inteligentai niekada nebuvo užmirštami ankstesniuosiuose srautuose, neužmirštami ir dabar. Užtenka studentams pasiskųsti (šių žodžių derinys seniai nieko nebestebina), kad jų aukštosios mokyklos dėstytojas vis daugiau cituoja Leniną ir Marksą, o Stalino necituoja – ir dėstytojas nebeateina į eilinę paskaitą. O jei jis *apskritai necituoja*?.. Sėda Leningrade visi vidurinės ir jaunesniosios kartos orientalistai. Sėda visi Šiaurės instituto dėstytojai (išskyrus slaptuosius agentus). Neaplenkiama ir mokyklų mokytojų. Sverdlovske sudaryta byla trisdešimčiai vidurinių mokyklų mokytojų ir jų vadovui – srities liaudies švietimo skyriaus vedėjui Pereliui. Vienas baisiausių kaltinimų – rengė mokyklose eglutes, *norėdami padegti mokyklas*[1]. O inžinieriams (jau sovietinės kartos, jau ne „buržuaziniams") tolydžio tvojama į kaktą švytuoklės ritmu. Markšeideriui Nikolajui Mikovui dėl kažkokio klodų suirimo nesusieina dvi priešpriešinės kirtavietės. 58-7 straipsnis, 20 metų! Šešiems geologams (Kotovičiaus grupei) „už tyčinį alavo išteklių nuslėpimą žemės gelmėse (tai yra už jų neatradimą!) iki užeinant vokiečiams" (įskundimas) – 58-7 straipsnis, po 10 metų.

Įkandin pagrindinių srautų – dar *specsrautas*: ČS, čeesai[2]! Žymių partiečių žmonos, o vietomis (Leningrade) – ir žmonos visų tų, kurie gavo „dešimt metų be teisės susirašinėti", kurių jau nėra. Visiems *čeesams* paprastai po *aštuonetą* metelių. (Vis dėlto švelniau nei išbuožintiesiems, o ir vaikai – žemyne.)

Krūvos aukų! Kalnai aukų! Visuotinė NKVD ataka prieš miestą: per tą pačią bangą, bet pagal skirtingas „bylas" areštuoti S. Matvejevos vyras ir trys broliai (trys iš ketverto negrįžo).

- Techniko elektriko bare nutrūko aukštos įtampos laidas. 58-7 straipsnis, 20 metų.
- Permės darbininkas Novikovas apkaltintas kėslu išsprogdinti Kamos tiltą.

---

[1] Penketas jų, tardymo nukankinti, mirė prieš teismą. Dvidešimt keturi mirė lageriuose. Trisdešimtas – Ivanas Puničius – grįžo, reabilituotas. (Jei būtų miręs ir jis, mes čia nebūtume paminėję ir visų tų trisdešimties, kaip nepaminime milijonų.) Gausūs jų bylos „liudytojai" dabar gyvena Sverdlovske ir klesti: nomenklatūriniai darbuotojai, personaliniai pensininkai. Darvino atranka.

[2] *Čeesai* (členy semji) – šeimos nariai. (*Vert. past.*)

– Južakovą (taip pat Permėje) areštavo dieną, žmonos suimti atėjo naktį. Jai pateikė žmonių sąrašą ir pareikalavo pasirašyti, kad visi jie rinkosi jų namuose į menševikų ir eserų susirinkimus (suprantama, tų susirinkimų nebuvo). Už tai pažadėjo ją išleisti pas likusius tris vaikus. Ji pasirašė, visus pražudė, bet ir pati, žinoma, nebuvo paleista.
– Nadežda Judenič areštuota už savo pavardę. Teisybė, po 9 mėnesių buvo nustatyta, kad ji visai ne generolo Judeničiaus giminaitė. Paleido (kokie niekai: per tą laiką nuo graužaties mirė motina).
– Staraja Rusoje žmonės žiūrėjo kino filmą „Leninas Spalyje". Kažkas atkreipė dėmesį į frazę: „Šitai turi žinoti Palčinskis!" – o juk Palčinskis gina Žiemos rūmus. Palaukit, ogi mūsų mieste dirba medicinos seselė Palčinskaja! Suimti ją! Ir suėmė. Ir paaiškėjo, kad iš tiesų – žmona, po vyro sušaudymo pasislėpusi užkampyje.
– Broliai Boruškos (Pavlas, Ivanas ir Stepanas) 1930 metais, dar būdami berniukai, atvažiavo iš Lenkijos pas gimines ir čia užsiliko. O dabar jie, jaunuoliai, teisiami pagal punktą PŠ (podozrenije v špionaže – įtarimas šnipinėjimu) ir gauna po 10 metų.
– Krasnodaro tramvajaus vairuotoja vėlai naktį pėsčiomis grįžo namo iš depo ir miesto pakraštyje savo nelaimei praėjo pro įstrigusį sunkvežimį, apie kurį plušėjo žmonės. Sunkvežimis buvo pilnas lavonų – iš po brezento kyšojo rankos ir kojos. Vairuotojos pavardę užsirašė, rytojaus dieną ją suėmė. Tardytojas paklausė: ką ji matė? Ji sąžiningai prisipažino (Darvino atranka). Antisovietinė agitacija, 10 metų.
– Kas kartą, kai būdavo transliuojami begaliniai laiškai Stalinui, vandentiekio darbininkas išjungdavo savo kambaryje reproduktorių. (Kas tuos laiškus prisimena? Ištisas valandas, kasdien, iki pakvaišimo vienodi! Tikriausiai diktorius Levitanas gerai juos prisimena: jis juos skaitė taip pakiliai, didžiai įsijautęs.) Kaimynas įskundė (o, kur dabar tas kaimynas?). SOE[1], 8 metai.

[1] SOE (socialno opasnyj element) – socialiai pavojingas elementas.

– Mažaraštis krosnininkas mėgo laisvalaikiu *pasirašinėti* – šitaip savo akyse jis darėsi oresnis. Švaraus popieriaus nebuvo, jis pasirašinėjo ant laikraščių. Jo laikraštį su parašais ant Tėvo ir Mokytojo veido kaimynai aptiko įkištą į maišelį komunaliniame tualete. ASA[1], 10 metų.

Stalinas ir jo artimieji mėgo savo portretus, margino jais laikraščius, daugino juos milijoniniais tiražais. Musės su jų šventumu nesiskaitė, o ir gaila buvo laikraščių nesunaudoti, – kiek nelaimingųjų už tai atsidūrė kalėjimuose!

Areštai plito gatvėmis ir namais lyg epidemija. Kaip žmonės kits kitam perduoda užkratą šito nežinodami – spausdami ranką, kvėpuodami, duodami kokį daiktą, – lygiai taip pat spausdami ranką, kvėpuodami, susitikdami gatvėje jie perduodavo kits kitam neišvengiamo arešto užkratą. Mat jeigu rytoj tau bus lemta prisipažinti, kad būrei pogrindinę grupę, kuri turėjo užnuodyti miesto vandentiekį, o šiandien gatvėje aš paspaudžiau tau ranką – vadinasi, esu irgi pasmerktas.

Prieš septynerius metus miestas žiūrėjo, kaip diriamas kailis kaimui, ir laikė šitai natūraliu dalyku. Dabar kaimas būtų galėjęs pažiūrėti, kaip triuškinamas miestas, – bet jis buvo pernelyg tamsus tai suvokti, o ir pats pribaiginėjamas:

– Matininkas (!) Sauninas gavo 15 metų už... galvijų (!) kritimą rajone ir prastus derlius (!) (o visa jo rajono vadovybė buvo už tai sušaudyta).
– Rajkomo sekretorius atvažiavo į laukus paraginti kolchozninkų greičiau arti, ir senas valstietis jį paklausė, ar sekretorius žino, kad per *septynerius metus* kolchozninkai už darbadienius negavo nė gramo grūdų, tik šiaudų, ir tai ne kažin kiek. Už tą klausimą senis gavo ASA, 10 metų.
– Dar kitoks likimas ištiko valstietį, turintį šešis vaikus. Dėl tų šešių burnų jis kiek įmanydamas galavosi kolchoze, vis tikėjosi šį tą užsidirbti. Ir iš tiesų, paskyrė jam – ordiną. Įteikė susirinkime, rėžė kalbas. Sakydamas atsakomąją kalbą, valstietis

[1] ASA (antisovetskaja agitacija) – antisovietinė agitacija.

susijaudino ir neištvėrė: „Ak, kad man vietoj šito ordino – kokį pūdą miltų! Gal būtų galima?" Per susirinkimą nugriaudėjo vilkiškas juokas, ir su visomis šešiomis savo burnomis naujasis ordininkas iškeliavo į tremtį.

Gal dabar jau galima viską apibendrinti ir paaiškinti, kad buvo sodinami nekalti? Bet mes užmiršom pasakyti, kad pačią *kaltės* sąvoką panaikino proletarinė revoliucija, o ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ši sąvoka paskelbta *dešiniuoju oportunizmu*![1] Taigi jau nebegalim spekuliuoti šiomis atsilikusiomis sąvokomis: kaltė ir nekaltumas[2].

1939 metų *paleidžiamasis srautas* – neįtikėtinas įvykis Organų istorijoje, gėda jų istorijoje! Tačiau šis atgalinis srautas buvo nedidelis, maždaug vienas du procentai anksčiau suimtųjų – dar nenuteistų, dar toli neišvežtų ir nemirusių. Nedidelis, bet sumaniai panaudotas. Tai buvo kapeika grąžos iš rublio, šito reikėjo, kad būtų galima viską suversti bjaurybei Ježovui, įtvirtinti įžengiantį Beriją ir kad ryškiau suspindėtų Vadas. Šia kapeika mikliai įkaltas į žemę likusysis rublis. Juk jeigu „išsiaiškino ir paleido" (net laikraščiai be baimės rašė apie kai kuriuos apšmeižtuosius), vadinasi, visi kiti pasodintieji – tikrai niekšai! O grįžusieji – tylėjo. Jie buvo pasirašę. Jie buvo sukaustyti baimės. Ir mažai kas mažai ką iš Archipelago paslapčių žinojo. Niekas nepasikeitė: „juodvarniai" – naktį, demonstracijos – dieną.

Beje, tą sugrąžintą kapeiką greitai atsiėmė – tais pačiais metais, pagal tuos pačius neaprėpiamo Straipsnio punktus. Na, kas pastebėjo 1940 metais žmonų srautą už tai, kad *neatsižadėjo* vyrų? Na, kas ten beprisimena ir pačiame Tambove, kad tais taikos metais pasodino visą džiazą, grojusį kine „Modern", – pasirodo, visi jie – liaudies priešai? O kas pastebėjo 30 tūkstančių čekų, kurie 1939 metais iš okupuotos Čekoslovakijos perėjo į širdžiai artimą slaviškąšalį – SSRS? Negalima buvo garantuoti, kad kas nors iš jų nėra šnipas. Visus juos išgrūdo į Šiaurės lagerius (šit iš kur karo metais išdygo

[1] *Ot tjurem...*, p. 63.

[2] 1946 metais prireikė SSRS Aukščiausiojo teismo plenumo specialaus nutarimo (1946 m. liepos 12 d., Nr. 8/5/u): „Apie galimybę taikyti bausmę tik asmenims, padariusiems aiškiai apibrėžtą nusikaltimą" (!). Bet ir šis nutarimas vėliau buvo taip pat laisvai apeinamas.

„čekoslovakų korpusas"). Bet atleiskite, ar ne 1939 metais mes ištiesėm pagalbos ranką vakarų ukrainiečiams, vakarų baltarusiams, o paskui, 1940-aisiais, ir Pabaltijui, ir moldavams? Deja, mūsų broliai pasirodė esą visai neapsivalę, ir todėl iš ten paplūdo *socialinės profilaktikos* srautai – į Šiaurę, į Vidurinę Aziją. Šimtais tūkstančių. (Įdomu, kuo jie buvo *kaltinami*: vakarų ukrainiečiai – „bendradarbiavimu su kontrrevoliucine Lenkija", bukoviniečiai ir besarabai – su kontrrevoliucine Rumunija. O žydai, perbėgę pas mus iš Lenkijos vokiškosios dalies? Žinoma, bendradarbiavimu su Gestapu! – M. Pinchasik.) Ėmė per daug pasiturinčius, įtakingus, kartu ir per daug savarankiškus, per daug protingus, per daug pastebimus, visur ėmė karininkus, o buvusiose Lenkijos srityse – ypač daug lenkų (kaip tik tuomet sukomplektuota nelemtoji Katynė, kaip tik tuomet Šiaurės lageriuose užraugtas silosas būsimajai Sikorskio ir Anderso armijai). Visur karininkus suėmė. Šitaip gyventojai buvo perkratyti, nutilo, liko be galimų pasipriešinimo vadovų. Šitaip įsikerojo atsargumas, nutrūko ankstesnieji ryšiai, ankstesniosios pažintys.

Suomija paliko mums sąsmauką be gyventojų, užtat Karelijoje ir Leningrade 1940 metais buvo suiminėjami ir perkeldinami asmenys, turintys suomiško kraujo. Mes to upeliuko nepastebėjom – mūsų kraujas ne suomiškas.

Kariaujant su suomiais buvo padarytas pirmas bandymas teisti į nelaisvę pasidavusius savus kareivius kaip Tėvynės išdavikus. Pirmas bandymas žmonijos istorijoje! Ir tik pamanyk, mes nė nepastebėjom!

Surepetavo – ir kaip tik sugriaudėjo karas, o su juo – grandiozinis traukimasis. Iš vakarinių respublikų, paliekamų priešui, reikėjo paskubomis, per kelias dienas kuo daugiau išdanginti. Lietuvoje per skubėjimą buvo paliktos ištisos karinės dalys, pulkai, zenitiniai ir artilerijos divizionai, – bet suspėta išvežti kelis tūkstančius nepatikimų lietuvių šeimų (keturi tūkstančiai jų vėliau Krasnojarsko lageryje atiduota urkoms – vagims apiplėšti). Nuo birželio 23 dienos buvo skubama areštuoti žmones Latvijoje, Estijoje. Bet vokiečiai spirgino, ir teko dar greičiau trauktis. Užmiršta evakuoti ištisas tvirtoves, kaip kad Brestą, bet neužmiršta Lvove, Rovne, Taline ir daugelyje kitų va-

karinių sričių kalėjimų kamerose ir kiemuose sušaudyti politinių kalinių. Tartu kalėjime sušaudyti 192 žmonės, lavonai sumesti į šulinį.

Kaip šitai įsivaizduoti? Tu nieko nežinai, atsiveria kameros durys, ir šūvis į tave. Tu prieš mirtį surinki – ir niekas, išskyrus kalėjimo mūrus, neišgirs ir nepapasakos. Beje, sakoma, jog kai kurie iš šaudytųjų liko gyvi. Gal mes dar skaitysim knygą apie tai?..

1941 metais vokiečiai taip greitai apėjo ir atkirto Taganrogą, kad stotyje prekiniuose vagonuose liko kaliniai, parengti evakuacijai. Ką daryti? Juk nepaleisi jų laisvėn. Ir neatiduosi vokiečiams. Atvežė naftos cisternų, apipylė vagonus, o tada padegė. Visi sudegė gyvi.

Užnugaryje pirmasis karo srautas buvo *gandų platintojai ir panikos skleidėjai*, pagal specialų, į kodeksą neįtrauktą Įsaką, išleistą pirmomis karo dienomis. Tai buvo bandomasis kraujo nuleidimas, kad nesusilpnėtų bendra drausmė. Visiems duodavo po 5 metus, bet atseit ne pagal 58-ąjį straipsnį (ir ta saujelė, išgyvenusi karo metų lagerius, 1945 metais buvo amnestuota).

Šio Įsako vos nepatyriau savo kailiu: Rostove prie Dono atsistojau į eilę prie duonos krautuvės, milicininkas sulaikė mane ir nusivedė aiškintis. Laimė, mane užsistojo, kitaip, užuot kariavęs, būčiau išsyk pakliuvęs į Gulagą.

Paskui buvo srautas nepristačiusiųjų radijo imtuvų arba radijo detalių. Už vieną surastą (pagal įskundimą) radijo lempą duodavo 10 metų.

Tučtuojau paplūdo ir *vokiečių* srautas, šlavęs Pavolgio vokiečius, Ukrainos bei Šiaurės Kaukazo kolonistus ir apskritai visus vokiečius, gyvenusius kur nors Sovietų Sąjungoje. Lemiamas požymis buvo kraujas, ir net pilietinio karo didvyriai ir seni partijos nariai vokiečiai – visi išvaryti į tremtį.

O apie kraują buvo sprendžiama iš pavardės. Inžinierius konstruktorius Vasilijus Okorokovas, manęs, jog nepatogu šitaip pasirašinėti projektus, ir ketvirtajame dešimtmetyje, kai dar buvo galima, pasivadinęs Robertu Štekeriu (šitaip gražiau! ir grafišką parašą buvo išraitęs), dabar nieko nespėjo įrodyti ir buvo suimtas kaip vokietis. „Kokias užduotis gavote iš fašistų žvalgybos?.." O tas tambovietis Kaverznevas, dar 1918 metais pasikeitęs neskambią pavardę į Kolbę, – kada jis susilaukė Okorokovo likimo?..

Iš esmės vokiečių trėmimas buvo tas pat kas išbuožinimas, tik švelnesnis, nes tremiamiesiems leisdavo pasiimti daugiau daiktų ir nesiųsdavo jų į tokias pragaištingas, mirtinas vietas. O juridinės formuluotės tas trėmimas, kaip ir išbuožinimas, neturėjo. Baudžiamasis kodeksas buvo sau, o šimtų tūkstančių žmonių trėmimas – sau. Tai buvo asmeninis valdovo įsakymas. Be to, tai buvo pirmasis nacionalinis tokio pobūdžio jo eksperimentas, tai jį domino teoriškai.

1941 metų vasaros pabaigoje, o dar daugiau rudenį ėmė plūsti *apsuptųjų* srautas. Tai buvo tėvynės gynėjai, tie patys, kuriuos prieš keletą mėnesių mūsų miestai išlydėjo su orkestrais ir gėlėmis, kuriems po to teko patirti sunkiausius vokiečių tankų smūgius ir per visuotinį chaosą visai ne dėl savo kaltės pakliūti ne į nelaisvę, ne! – o pavienėmis grupėmis kažkiek laiko išsilaikyti apsuptyje ir iš ten ištrūkti pas saviškius. O tie saviškiai, užuot broliškai juos apkabinę (kaip būtų padariusi bet kuri pasaulio kariuomenė), užuot davę jiems pailsėti, išleidę šeimos aplankyti, o paskui grąžinę į rikiuotę, nulakino juos kaip įtartinas, abejotinas, beteises, nuginkluotas komandas – į tikrinimo ir rūšiavimo punktus, kur Ypatingųjų skyrių karininkai pirmiausia netikėjo nė vienu jų žodžiu ir netgi tuo, ar jie tikrai yra jie, ar tik tokiais dedasi. O tikrinimo metodas buvo kryžminiai tardymai, akistatos, parodymai vieno prieš kitą. Po patikrinimo daliai apsuptųjų būdavo grąžinami turėtieji vardai, laipsniai, pasitikėjimas ir jie siunčiami į naujai formuojamus dalinius. Kita dalis, kol kas mažesnioji, sudarė pirmąjį „tėvynės išdavikų" srautą. Jie gaudavo 58-1b straipsnį, tik pradžioje, kol dar nebuvo standarto, mažiau kaip po 10 metų.

Šitaip valyta Veikiančioji armija. Tačiau dar buvo didžiulė Neveikiančioji armija Tolimuosiuose Rytuose ir Mongolijoje. Neleisti šiai armijai surūdyti – štai koks kilnus buvo Ypatingųjų skyrių uždavinys. Chalchin Golo ir Chasano didvyriams iš dyko buvimo ėmė atsipalaiduoti liežuviai, juolab kad jiems dabar davė susipažinti su ligi tol nuo savų kareivių slėptais Degtiariovo automatais ir pulkų minosvaidžiais. Laikant rankose tokius ginklus, jiems buvo

sunku suprasti, kodėl mes Vakaruose traukiamės. Per Sibirą ir Uralą jie nieku gyvu negalėjo numanyti, kad, pasitraukdami kasdien po 120 kilometrų, paprasčiausiai kartojame viliojantį Kutuzovo manevrą. Palengvinti šitai suprasti galėjo tik srautas iš Rytų armijos į Archipelagą. Ir burnos užsičiaupė, ir tikėjimas tapo geležinis.

Žinoma, aukštosiose sferose taip pat liejosi atsitraukimo kaltininkų srautas (juk ne Didysis Strategas čia kaltas!). Tai buvo nedidelis, kokio pusšimčio žmonių srautas, generolai, 1941 metų vasarą sėdėję Maskvos kalėjimuose, o paskui sušaudyti. Daugiausia aviacijos generolai – Oro pajėgų vadas J. Smuškevičius, generolas J. Ptuchinas (jie sakė: „Jeigu būčiau žinojęs – pirma būčiau Brangųjį Tėvą pabombardavęs, o jau paskui sėdęs!") ir kiti.

Pergalė prie Maskvos davė naują srautą – kaltuosius maskviečius. Dabar, ramiai svarstant, aiškėja, kad tie maskviečiai, kurie nebėgo ir nesievakavo, o drąsiai pasiliko grėsmingoje ir valdžios paliktoje sostinėje, jau vien todėl buvo įtariami: arba griovė valdžios autoritetą (58-10), arba laukė vokiečių (58-1a su 19-uoju straipsniu; šis srautas ligi pat 1945 metų penėjo Maskvos ir Leningrado tardytojus).

Suprantama, 58-10 straipsnis, ASA, niekada nenutrūko ir per visą karą laikė apkėtęs užnugarį ir frontą. Jį gaudavo evakuotieji, pasakojantys apie traukimosi baisenybes (iš laikraščių buvo aišku, kad traukiamasi pagal planą). Jį gaudavo užnugaryje šmeižiantys, esą maisto davinys mažas. Jį gaudavo fronte šmeižiantys, kad vokiečių galinga technika. 1942 metais visur jį gaudavo ir tie, kurie šmeižė, esą užblokuotame Leningrade žmonės miršta badu.

Tais pačiais metais po nesėkmės prie Kerčės (120 tūkstančių belaisvių), prie Charkovo (dar daugiau), masiškai pietuose traukiantis į Kaukazą ir prie Volgos, – dar iššluota gausybė karininkų ir kareivių, kurie nesiryžo vietoje mirti ir be leidimo pasitraukė, tie patys, kuriems, pasak nemirtingojo Stalino įsakymo Nr. 227 (1942-ųjų liepą), Tėvynė negalėjo atleisti už savo gėdą. Tačiau šis srautas Gulago nepasiekė: divizijų tribunolų paskubomis apdorotas, visas jis buvo grūdamas į bausmės kuopas ir be žymės sunkėsi į raudoną smėlį

priešakinėje linijoje. Tai buvo Stalingrado pergalės pamatų cementas, bet į bendrąją Rusijos istoriją jis nepateko, o tik išliko atskirojoje kanalizacijos istorijoje.

(Beje, ir mes čia mėginam apžvelgti tik tuos srautus, kurie ėjo į Gulagą iš išorės. O nepaliaujamas vidinis perpumpavimas iš vieno Gulago rezervuaro į kitą, vadinamieji *lageriniai teistumai*, ypač siautėję karo metais, šiame skyriuje nenagrinėjami.)

Nesąžininga būtų nepaminėti ir karo metais buvusių atgalinių srautų: jau minėtų čekų; lenkų; iš lagerių į frontą paleidžiamų kriminalinių nusikaltėlių.

1943 metais, kai įvyko karo lūžis mūsų naudai, ėmė plūsti ir iki 1946-ųjų vis gausėjo daugiamilijoninis srautas iš okupuotųjų teritorijų ir iš Europos. Buvo dvi svarbiausios jo dalys:

- piliečiai, pabuvę vokiečių okupuotose teritorijose arba pas vokiečius tarnavę (jiems krėtė dešimt su raide a: 58-1a);
- kariškiai, pabuvę nelaisvėje (jiems krėtė dešimt su raide b: 58-1b).

Juk kiekvienas okupuotoje teritorijoje pasilikęs žmogus norėjo gyventi ir todėl ką nors veikė, taigi teoriškai galėjo drauge su duona kasdienine pelnyti ir būsimąją nusikaltimo sudėtį: jeigu jau jis ne tėvynės išdavikas, tai bent priešo talkininkas. Tačiau praktiškai užteko paso serijoje pažymėti, kad žmogus yra buvęs okupuotoje teritorijoje, o visus areštuoti buvo ūkiškai neprotinga – būtų reikėję tokias plačias sritis palikti be žmonių. Kad padidėtų bendras sąmoningumas, užteko pasodinti tik tam tikrą procentą – kaltus, pusiau kaltus, ketvirtadaliu kaltus ir tuos, kurie ant tos pačios tvoros kaip ir anie anuomet džiovinosi autkojus.

O juk net ir vienas procentas nuo vieno milijono sudaro tuziną pilnakraujų lagerių punktų.

Ir nereikėtų manyti, kad sąžiningas dalyvavimas antivokiškoje organizacijoje apdrausdavo nuo grėsmės pakliūti į šį srautą. Ne kartą yra atsitikę kaip tam Kijevo komjaunuoliui, kurį pogrindinė organizacija pasiuntė tarnauti į Kijevo policiją, kad tas rinktų tai

organizacijai reikiamą informaciją. Vaikinas sąžiningai teikė žinias komjaunuoliams, bet sugrįžus mūsiškiams atsiėmė savo dešimtinę – girdi, negalėjo tarnaudamas policijoje nepersiimti priešų dvasia ir visai nevykdyti priešų užduočių.

Nuožmiau ir griežčiau teisė tuos, kurie buvo pagyvenę Europoje, nors ir kaip vergai, atvežti iš Rytų priverstiniams darbams, nes jie buvo regėję kraštelį europietiško gyvenimo ir galėjo apie jį papasakoti, o tie pasakojimai, ir šiaip visada mums nemalonūs (išskyrus, žinoma, apdairių mūsų rašytojų kelionių įspūdžius), buvo itin nemalonūs pokario skurdo ir suirutės metais. O pasakoti, kad Europoje visiškai blogai, išvis neįmanoma gyventi, – ne kiekvienas galėjo.

Kaip tik todėl, o visai ne už paprastą pasidavimą į nelaisvę, ir buvo teisiami dauguma karo belaisvių – ypač tie, kurie Vakaruose buvo matę ir šį tą daugiau nei vokiečių mirties lagerį.

> Šitai ne išsyk taip aiškiai pasireiškė, ir dar 1943 metais būta kažkokių paskirų neregėtų srovių, kaip kad „afrikiečiai", ilgai šitaip ir vadinti Vorkutos statybėlėse. Tai buvo karo belaisviai rusai, amerikiečių paimti iš Rommelio armijos Afrikoje ir 1948 metais per Egiptą, Iraką, Iraną studebekeriais pargabenti į tėvynę. Dykumoje prie Kaspijos jūros įlankos juos išsyk suvarė už spygliuotos vielos, jiems nuplėšė karinius ženklus, atėmė amerikiečių dovanotus daiktus (žinoma, į valstybės saugumo darbuotojų, o ne valstybės kišenę), o jau tada pasiuntė juos į Vorkutą ligi atskiro potvarkio, dėl patirties stokos dar nedavę nei bausmės termino, nei straipsnio. Ir šie „afrikiečiai" gyveno Vorkutoje neapibrėžtomis sąlygomis: sargyba jų nesaugojo, bet be leidimų jie negalėjo Vorkutoje žengti nė žingsnio, o leidimų neturėjo; jiems mokėjo laisvai samdomų darbininkų algą, bet su jais elgėsi kaip su kaliniais. O atskiro potvarkio niekas nesiuntė. Jie buvo pamiršti...

Šitai akivaizdžiai liudija ir ta aplinkybė, kad taip pat neišvengiamai, kaip ir karo belaisviai, buvo teisiami *internuotieji*. Pavyzdžiui, pirmomis karo dienomis į Švedijos pakrantę jūros bangos išmetė grupę mūsų jūreivių. Per visą karą jūreiviai laisvai gyveno Švedijoje – taip pasiturimai ir su tokiu komfortu, kaip dar niekada negyveno ir jau niekada negyvens. Sąjunga traukėsi, puolė, atakavo, mirė ir badavo, o tie niekšai neutralioje šalyje vartėsi kaip inkstai taukuose. Po karo

Švedija mums juos grąžino. Tėvynės išdavimas nekėlė abejonių – bet bylos kažkaip nesirezgė. Jiems leido išsivažinėti ir visiems prikirpo antisovietinę agitaciją už kerinčius pasakojimus apie kapitalistinės Švedijos laisvą ir sotų gyvenimą (Kadenkos grupė).

Su šia grupe vėliau išėjo anekdotas. Lageryje jie apie Švediją jau nedrįso prasižioti, bijodami užsitraukti antrą bausmės porciją. Tačiau Švedijoje kažkaip sužinota apie jų likimą ir spaudoje paskelbta šmeižikiškų pranešimų. Tuo metu vyrukai jau buvo išblaškyti po artimus ir tolimus lagerius. Staiga pagal specialų potvarkį visus juos sugabeno į Leningrado Krestus, apie du mėnesius atsakančiai šėrė, leido atsiauginti plaukus. Paskui aprengė kukliais, bet elegantiškais drabužiais, surepetavo, kam ką sakyti, perspėjo, kad jeigu kuris šunsnukis leptelės ką nors ne taip, gaus „devynis gramus" į pakaušį, – ir nuvedė į spaudos konferenciją pasirodyti sukviestiems žurnalistams ir tiems, kurie visą grupę gerai pažinojo iš Švedijos laikų. Buvę internuotieji laikėsi žvaliai, pasakojo, kur gyveną, mokąsi, dirbą, piktinosi buržuaziniu šmeižtu, apie kurį neseniai *skaitę* Vakarų spaudoje (juk ji pas mus pardavinėjama kiekviename kioske) – ir štai laiškais susitarę ir susirinkę Leningrade (kelionės išlaidos niekam įtarimo nesukėlė). Laikraščių paleistą antį geriausiai paneigė žvilganti buvusių jūreivių išvaizda. Sugėdinti žurnalistai išvažiavo rašyti atsiprašymų. Vakariečių vaizduotei kitoks įvykių aiškinimas buvo neįkandamas. O interviu kaltininkai tučtuojau buvo nuvesti į pirtį, apkirpti, aprengti ankstesniais skarmalais ir išsiuntinėti į tuos pačius lagerius. Kadangi jie elgėsi padoriai, niekas iš jų pakartotinių bausmių negavo.

Išvien su išvaduotųjų iš okupacijos srautu sparčiai ir sklandžiai nugarmėjo prasižengusių tautų srautai:

1943 metais – kalmukai, čečėnai, ingušai, balkarai, karačiajai;

1944 metais – Krymo totoriai.

Šitaip energingai ir spėriai į amžiną tremtį jie nebūtų nugarmėję, jeigu Organams nebūtų padėjusi reguliarioji kariuomenė ir kariniai sunkvežimiai. Kariuomenės daliniai mikliai apsupdavo aūlus, ir žmonės, čia įsikūrę šimtmečiams, per 24 valandas nelyginant skubus desantas būdavo nulakinami į stotis, susodinami į ešelonus – ir išsyk patraukdavo į Sibirą, į Kazachstaną, į Vidurinę Aziją, į Šiaurę. Lygiai po paros žemė ir nekilnojamasis turtas jau atitekdavo paveldėtojams.

Kaip karo pradžioje vokiečius, taip dabar ir visas šias tautas trėmė tik pagal kraujo požymį, be jokių anketų, – ten pat garmėjo ir partijos nariai, ir darbo didvyriai, ir dar nesibaigusio karo didvyriai.

Paskutiniais karo metais savaime plaukė *karo nusikaltėlių* vokiečių srautas, atrenkamas iš bendros karo belaisvių lagerių sistemos ir per teismą pervedamas į Gulago sistemą.

Nors karas su Japonija netruko nė trijų savaičių, 1945 metais paimta daugybė karo belaisvių japonų į neatidėliotinus statybos darbus Sibire ir Vidurinėje Azijoje, ir tenai atlikta ta pati karo nusikaltėlių atranka Gulagui. (Kad ir nežinodamas smulkmenų, vis dėlto esu įsitikinęs, jog didumą tų japonų negalėjo būti teisiami teisėtai. Tai buvo kerštо aktas ir būdas ilgesnį laiką išlaikyti darbo jėgą.)

Nuo 1944 metų pabaigos, kai mūsų armija įsiveržė į Balkanus, ir ypač 1945 metais, kai ji pasiekė Vidurio Europą, Gulago kanalais paplūdo dar ir rusų emigrantų srautas – sėniai, išvykę revoliucijos metais, ir jaunuoliai, užaugę jau ten. Daugiausia ginė į tėvynę vyrus, o moteris ir vaikus palikdavo emigracijoje. (Teisybė, ėmė ne visus, o tik tuos, kurie per 25 metus bent kiek buvo išreiškę savo politines pažiūras arba jas reiškė seniau, revoliucijos metais. Tų, kurie tik vegetavo, nelietė.) Didžiausi srautai plaukė iš Bulgarijos, Jugoslavijos, Čekoslovakijos, mažesni – iš Austrijos ir Vokietijos; kitose Rytų Europos šalyse rusų beveik nebuvo.

1945 metais emigrantų srautas analogiškai paplūdo ir iš Mandžiūrijos. (Kai kurių išsyk neareštuodavo: ištisos šeimos būdavo pakviečiamos laisvai apsigyventi tėvynėje, o jau čia išskiriamos, siunčiamos į tremtį arba sodinamos į kalėjimą.)

Visus 1945 ir 1946 metus į Archipelagą tekėjo pagaliau jau tikrų valdžios priešininkų srautas (vlasovininkai, Krasnovo kazokai, musulmonai iš Hitlerio laikais sukurtų nacionalinių dalinių) – kartais priešininkai pagal įsitikinimus, o kartais priverstinai.

Drauge su jais susemta kone milijonas karo metų pabėgėlių nuo sovietų valdžios – įvairaus amžiaus ir abiejų lyčių civilių asmenų, sėkmingai radusių prieglobstį sąjungininkų teritorijoje, bet

1946–1947 metais sąjungininkų valdžios klastingai grąžintų į sovietų valdžios rankas[1].

1945 metais per mūsų kalėjimus į Gulagą pateko kažkiek lenkų – Armijos Krajovos narių, Mikolaičiko šalininkų.

Kažkiek buvo rumunų ir vengrų.

Nuo karo pabaigos ir vėliau daug metų nepaliaujamai plūdo gausus ukrainiečių nacionalistų („banderininkų") srautas.

Šio didžiulio pokàrinio milijonų žmonių perkraustymo fone mažai kas pastebėjo tokius mažus srautus:

- „Užsieniečių merginas" (1946–1947) – tai yra merginas, leidusias užsieniečiams apie jas suktis. Ženklino tas merginas straipsniais 7-35 (kaip socialiai pavojingas).
- Ispanų vaikus – tuos pačius, kurie buvo išvežti jų pilietinio karo metais, bet po Antrojo pasaulinio karo tapo suaugę. Nors ir auklėti mūsų internatuose, jie labai sunkiai pritapo prie mūsų gyvenimo. Daugelis veržėsi namo. Jiems taip pat krėtė 7-35-ąjį, socialiai pavojingųjų, o atkakliausiems – 58-6-ąjį, šnipinėjimą... Amerikos naudai.

(Teisingumo dėlei nepamirškime ir trumpo 1947 metų... šventikų atgalinio srauto. Taip, tikras stebuklas! – pirmą kartą per 30 metų buvo paleidžiami šventikai! Jų, teisybę sakant, lageriuose neieško-

[1] Stulbina, kad Vakaruose, kur neįmanoma ilgai išlaikyti politinių paslapčių, kur jos neišvengiamai prasprūsta publikacijose, iškyla į viešumą, būtent *šios* išdavystės paslaptį Didžiosios Britanijos ir JAV vyriausybės sėkmingai, kruopščiai saugo. Iš tiesų tai paskutinė arba viena iš paskutinių Antrojo pasaulinio karo paslapčių. Daug kartų susitikdamas su šiais žmonėmis kalėjimuose ir lageriuose, ketvirtį amžiaus negalėjau patikėti, jog Vakarų visuomenė *nieko* nežino apie tai, kad Vakarų vyriausybės tokią gausybę paprastų Rusijos žmonių atidavė susidorojimui ir pražūčiai. Tik 1973 metais (*Sunday Oklahoman*, sausio 21 d.) prasprūdo Julijaus Epšteino publikacija, kurios autoriui daugybės žuvusiųjų ir nedaugelio gyvųjų vardu drįstu čia pareikšti padėką. Ten išspausdintas nedidelis nepilnas dokumentas iš ligi šiol slepiamos daugiatomės bylos apie prievartinę repatriaciją į Sovietų Sąjunga. „Išgyvenę dvejus metus Britanijos valdžios žinioje, klaidingai manydami esą saugūs, rusai buvo nelauktai užklupti, jie net nesuvokė, kad juos repatrijuoja... Tai buvo daugiausia paprasti valstiečiai, patyrę karčią asmeninę nuoskaudą iš bolševikų". O anglų valdžia pasielgė su jais „kaip su karo nusikaltėliais: prieš jų valią atidavė juos į rankas tiems, iš kurių nebuvo galima tikėtis teisėto teismo". Visi jie ir buvo pasiųsti į Archipelagą žūti. Kokioje pasaulio dalyje ir kokį kontingentą Vakarų vyriausybės būtų drįsusios šitaip atiduoti, nebijodamos savo piliečių rūstybės? (*1973 m. past.*)

jo, o tik jeigu kas iš laisvųjų prisiminė ir galėjo pasakyti vardus ir tikslias vietas – tie, suminėtieji, buvo etapu parsiunčiami į laisvę stiprinti atkuriamos bažnyčios.)

* * *

Vertėtų priminti, kad šiame skyriuje anaiptol nemėginama išvardyti visų srautų, patręšusių Gulagą, o tik tuos iš jų, kurie turėjo politinį atspalvį. Panašiai kaip anatomijos kurse, smulkiai aprašius kraujo apytakos sistemą, galima iš naujo pradėti ir smulkiai aprašyti limfinę sistemą, taip galima iš naujo apžvelgti nuo 1918 iki 1953 metų *buitininkų* ir tikrųjų *kriminalinių nusikaltėlių* srautus. O toks aprašymas irgi užimtų nemaža vietos. Čia tektų nušviesti daugelį garsių įsakų, dabar iš dalies jau pamirštų (nors niekada įstatymais ir nepanaikintų), teikusių nepasotinamam Archipelagui gausybę žmogiškosios medžiagos. Įsakas dėl gamybinių pravaikštų. Įsakas dėl nekokybiškos produkcijos. Įsakas dėl naminės degtinės varymo (pats jo siautėjimas – 1922 metais, bet užtektinai šakojosi ir visą trečiąjį dešimtmetį). Įsakas dėl kolchozninkų baudimo už privalomos darbadienių normos neįvykdymą. Įsakas dėl karo padėties geležinkeliuose (1943 metų balandis, anaiptol ne karo pradžia, o jo posūkis į gerąją pusę).

Šie įsakai visada pasirodydavo kaip svarbiausi visoje įstatymų leidyboje, be jokios nuovokos apie ankstesnius įstatymus, net nesuderinti su jais. Visas šias šakas derinti buvo siūloma mokslininkams juristams, bet jie šitai darė ne per uoliausiai ir nelabai sėkmingai.

Dėl šios įsakų pulsacijos šalyje susidarė keista kriminalinių ir buitinių nusikaltimų panorama. Galima buvo pastebėti, kad šalyje nei vagiama, nei žudoma, nei varoma naminė, nei prievartaujama čia vienur, čia kitur, kur pakliūva, dėl žmonių silpnybių, gašlumo ir aistrų, – ne! Visoje šalyje buvo nusikalstama nuostabiai sutartinai ir vienodai. Čia visoje šalyje knibždėte knibždėjo tik prievartautojų, čia – tik žmogžudžių, čia – naminės varytojų, jautriai atsiliepiančių į naujausią vyriausybės įsaką. Kiekvienas nusikaltimas lyg ir pats

atstatydavo įsakui šonus, kad greičiau išnyktų! Visur tučtuojau iškildavo į paviršių kaip tik tas nusikaltimas, kurį išmintingoji įstatymų leidykla ką tik buvo numačiusi ir už kurį nustačiusi griežtesnes bausmes.

Įsakas dėl geležinkelių sukarinimo pervarė per tribunolus begalę moterų ir paauglių, kurie daugiausia ir dirbo karo metais geležinkeliuose, o prieš tai neragavę kareivinių muštro, kaip tik labiausiai vėluodavo ir nusižengdavo. Įsakas dėl privalomos darbadienių normos neįvykdymo labai supaprastino vangiųjų kolchozninkų trėmimo procedūrą, taikomą nenorintiems tenkintis sužymėtomis *lazdelėmis*. Anksčiau tremiant reikėdavo teisti ir apkaltinti „ekonomine kontrrevoliucija", o dabar užtekdavo kolchozo nutarimo, kurį tvirtindavo rajono vykdomasis komitetas; ir patys kolchozninkai negalėjo nepajusti palengvėjimo suvokdami, kad jie nors ir tremiami, bet nepriskiriami prie liaudies priešų. (Privaloma darbadienių norma įvairiose srityse buvo nevienoda, mažiausia kaukaziečiams – 75 darbadieniai, bet ir jų nemažai ištremta aštuoneriems metams į Krasnojarsko kraštą.)

Tačiau šiame skyriuje neužsimojom plačiai ir vaisingai nagrinėti buitinių ir kriminalinių nusikaltėlių srautų. Ir vis dėlto negalim, priėję iki 1947 metų, nutylėti vieno itin grandiozinio Stalino įsako. Jau kalbėdami apie 1932 metus paminėjom garsųjį „rugpjūčio septintosios", arba „aštunto septintosios", įstatymą, pagal kurį buvo gausiai sodinama už javų varpą, už agurką, už dvi bulves, už skiedrą, už ritę siūlų (protokole buvo rašoma „du šimtai metrų siuvamosios medžiagos", nes juk gėda buvo rašyti „ritė siūlų"), – ir vis dešimčiai metų.

Bet laiko poreikiai, Stalino supratimu, keitėsi, ir toji *dešimtinė*, kuri rodėsi esanti pakankama laukiant žiauraus karo, dabar, po istorinės pasaulinės pergalės, atrodė per silpna. Ir vėl nepaisant Kodekso arba pamiršus, kad jau esama daug straipsnių ir įsakų apie grobstymus ir vagystes, 1947 metų birželio 4 dieną paskelbtas visus juos užgožiantis Įsakas, kurį nenukabinantys nosies kaliniai bemat pavadino „šešto ketvirtosios" įsaku.

Naujojo įsako pranašumas buvo pirmiausia jo šviežumas: vos tik jį paskelbus turėjo ūmai pagausėti šių nusikaltimų ir patvinti naujai nuteistųjų srautas. Bet dar didesnis pranašumas buvo bausmės terminai: jeigu varpų skabyti dėl drąsos eidavo ne viena, o trys merginos („organizuota gauja"), jeigu agurkų arba obuolių gvelbti eidavo keletas dvylikmečių vaikigalių, – jie gaudavo iki *dvidešimties metų* lagerio; gamyklose maksimalus bausmės terminas padidintas iki *dvidešimt penkerių metų* (pats šis bausmės terminas, *dvidešimtpenkinė*, įvestas kelios dienos prieš tai, vietoj humaniškai panaikintos mirties bausmės[1]. Pagaliau buvo atitaisyta sena neteisybė, kad tik politinis neįskundimas yra valstybinis nusikaltimas – dabar ir už buitinį neįskundimą, kai grobstomas valstybės arba kolchozų turtas, buvo prikerpami treji metai lagerio arba septyneri tremties.

Artimiausiais metais po įsako ištisos kaimo ir miesto gyventojų divizijos buvo išgabentos plušėti Gulago salose vietoj ten išmirusių senbuvių. Teisybė, šie srautai ėjo per miliciją ir paprastus teismus, neužkimšdami valstybės saugumo kanalų, kurie pokario metais ir šiaip buvo perkrauti.

Ši nauja Stalino linija – kad kaip tik dabar, po pergalės prieš fašizmą, reikia kaip niekada energingai, gausiai ir ilgam laikui sodinti – tučtuojau, žinoma, atsiliepė ir politiniams kaliniams.

1948–1949 metais visuomeniniame gyvenime sustiprėjo persekiojimai ir sekimas, vyko ypač tragiška *pakartotinio teismo* komedija, pranokusi ankstesniąsias neteisėtas Stalino akcijas.

Pakartotinai nuteistaisiais Gulage buvo pavadinti tie nelaimingi 1937 metais represuotieji, kuriems per stebuklą pavyko išgyventi neįmanomus dešimt metų ir kurie štai dabar, 1947–1948 metais, iškankinti ir palūžę, bugščiai įkėlė koją į *laisvą* žemę, tikėdamiesi patyliukais nugyventi neilgą savo amžiaus likutį. Tačiau kažkokia

[1] Pati bausmė tik laikinai dangstėsi veidą parandža, o po dvejų su puse metų (1950-ųjų sausį) ją nusimetė ir iššiepė grobuoniškus dantis.

laukinė fantazija (ar atkakli pagieža, ar nenumaldytas kerštas) pastūmėjo generalisimą Nugalėtoją duoti įsakymą: visus tuos klipatas sodinti iš naujo, be naujos kaltės! Net ekonomiškai ir politiškai jam buvo nenaudinga užkimšti ryjančią mašiną jos pačios atliekomis. Tačiau Stalinas davė būtent tokį įsakymą. Čia buvo ne kas kita kaip istorinės asmenybės užgaida, nepaisanti istorinės būtinybės.

Ir visus juos, vos prisiglaudusius naujose vietose arba naujose šeimose, *suiminėjo*. Suiminėjo taip pat tingiai ir abejingai, kaip į naują bausmę žiūrėjo ir jie patys. Jau jie viską žinojo iš anksto – visus kryžiaus kelius. Jie neklausė „už ką?" ir nesakė artimiesiems „grįšiu", jie vilkosi prasčiausius drabužius, bėrėsi į lagerinį kapšiuką machorkos ir ėjo pasirašyti protokolo. (O šis buvo visiems vienodas: „Tai jūs sėdėjote?" – „Aš". – „Gaunate dar dešimt".)

Čia vienvaldys susizgribo, kad šito maža – sodinti tik išlikusius nuo 1937 metų! Ir tų prakeiktųjų priešų *vaikus* – juk taip pat reikia sodinti! Juk auga, ko gero, dar sumanys keršyti. (O gal padaugino vakarienės ir per tai prisisapnavo tie nelemtieji vaikai.) Surūšiavo, pasvarstė – sodino vaikus, bet ne kažin kiek. Komandarmų vaikus sodino, o trockininkų – ne ištisai! Ir siūbtelėjo „vaikų keršytojų" srautas. (Pakliuvo tarp tokių vaikų ir septyniolikmetė Lena Kosareva, ir trisdešimt penkerių metų Jelena Rakovskaja.)

Po didžiojo Europos pertvarkymo Stalinui pavyko iki 1948 metų vėl patikimai apsitverti, sukalti žemesnes lubas ir šioje apribotoje erdvėje sukoncentruoti 1937 metų orą.

Ir 1948, 1949 ir 1950 metais ėmė plūsti:

- Tariamieji šnipai (prieš 10 metų vokiečių ir japonų, dabar – anglų ir amerikiečių).
- Tikintieji (šį kartą daugiau sektantų).
- Dar nepribaigti genetikai ir selekcininkai – vavilovininkai ir mendelininkai.
- Šiaip inteligentiškai mąstantys žmonės (ypač griežtai – studentai), nepakankamai atgrasinti nuo Vakarų. Buvo madinga jiems krėsti straipsnius:

VAT (voschvalenije amerikanskoj techniki – amerikiečių technikos liaupsinimas);

VAD (voschvalenije amerikanskoj demokratiji – amerikiečių demokratijos liaupsinimas);

PZ (preklonenije pered Zapadom – keliaklupsčiavimas prieš Vakarus).

Panašūs kaip 1937-aisiais buvo srautai, bet nepanašūs bausmės terminai: dabar standartas jau nebe patriarchališkoji *dešimtinė*, o naujoji stalininė *dvidešimtpenkinė*. Dabar dešimtinė jau tik virto vaikiška bausme.

Nemažą srautą sukėlė ir naujasis įsakas dėl valstybinių paslapčių pagarsinimo (o paslaptimis buvo laikoma: rajono derlius; bet kokia epidemijos statistika; kokio nors cecho ar fabrikėlio gaminama produkcija; civilinio aerodromo paminejimas; miesto transporto maršrutai; lageryje sėdinčio kalinio pavardė). Pagal šį įsaką buvo duodama 15 metų.

Nebuvo pamiršti ir nacionaliniai srautai. Visą laiką liejosi kautynių miškuose sekant karštomis pėdomis sučiuptų banderininkų srautas. Vienu metu lagerių ir tremties dešimtines ir penkines gaudavo visi Vakarų Ukrainos kaimų gyventojai, neva turėję ryšių su partizanais: vieni įsileidę juos nakvynės, antri kartą kitą pavalgydinę, treti apie juos nepranešę. Maždaug nuo 1950 metų pradėjo plaukti ir banderininkų žmonų srautas – joms krėtė po dešimtinę už nepranešimą, kad galėtų greičiau jų vyrus pribaigti.

Apie tą laiką jau baigėsi pasipriešinimas Lietuvoje ir Estijoje. Tačiau 1949 metais iš ten siūbtelėjo galingi naujos socialinės profilaktikos ir kolektyvizacijos užtikrinimo srautai. Iš trijų Pabaltijo respublikų ištisais ešelonais į Sibiro tremtį buvo vežami miesto gyventojai ir valstiečiai. (Šiose respublikose istorijos ritmas buvo kiek sutrikęs. Per trumpą laiką jos dabar turėjo pakartoti visos šalies kelią.)

1948 metais į tremtį nutekėjo dar vienas nacionalinis srautas – Paazovės, Kubanės ir Suchumio graikai. Karo metais jie Tėvui niekuo nenusikalto, bet dabar jis keršijo jiems už nesėkmę Graikijoje,

ar ką? Regis, šis srautas taip pat buvo jo paties beprotybės vaisius. Dauguma graikų buvo ištremti į Vidurinę Aziją, nepatenkintieji atsidūrė politizoliatoriuose.

O maždaug1950 metais, taip pat keršijant už pralaimėtą karą arba siekiant pusiausvyros su jau ištremtaisiais, į Archipelagą ėmė plaukti ir patys Markoso armijos sukilėliai, kuriuos mums perdavė Bulgarija.

Paskutiniais Stalino gyvenimo metais aiškiai pradėta formuoti ir žydų srautą (nuo 1950 metų žydai jau pamažėle griebiami kaip *kosmopolitai*). Tam suregzta ir gydytojų byla. Regis, Stalinas ketino surengti dideles žydų skerdynes.

Tačiau šitai buvo pirmasis jo gyvenime nepavykęs kėslas. Liepė jam Dievas – tikriausiai žmonių rankomis – kanopas užversti.

Iš visa to, kas aukščiau papasakota, turėtų būti aišku, kad milijonai buvo galabijami ir Gulagas apgyvendinamas su šaltakraujiškai apgalvotu nuoseklumu ir nesilpnėjančiu atkaklumu.

Kad t u š č i ų kalėjimų pas mus niekada nebuvo, kad mūsų kalėjimai visuomet buvo arba pilni, arba pernelyg perpildyti.

Kad visą tą laiką, kol jūs savo malonumui gvildenote nepavojingas atomo branduolio paslaptis, tyrinėjote Heidegerio įtaką Sartrui ir kolekcionavote Pikaso reprodukcijas, važinėjote kupė vagonais į kurortą arba skubėjote įsirengti Pamaskvyje vasarnamius, – gatvėmis nepaliaujamai zujo „juodvarniai", o į duris beldė ir skambino gebistai.

Ir, manau, visa, kas aukščiau papasakota, įrodo, kad Organai niekada nevalgė duonos veltui.

Trečias skyrius

TARDYMAS

Jeigu Čechovo pjesių inteligentams, tolydžio spėliojantiems, kaip susiklostys gyvenimas po dvidešimties, trisdešimties, keturiasdešimties metų, kas nors būtų pasakęs, kad po keturiasdešimties metų Rusijoje tardytojai kankins žmones – geležiniu lanku verš galvą[1], nardins į vonią su rūgštimi[2], nuogą pririštą užleis skruzdėlėmis arba blakėmis, ant primuso įkaitintą stumplį kiš į užpakalinę angą („slaptasis įdagas"), iš lėto batu traiškys lyties organus ir mažų mažiausiai – ištisas savaites neleis miegoti ir neduos gerti, muš iki kraujo, – nė viena Čechovo pjesė nebūtų galėjusi pasiekti pabaigos, nes visi jos veikėjai būtų atsidūrę beprotnamyje.

Ir ne tik Čechovo herojai, bet ir kiekvienas normalus rusas, kaip ir kiekvienas RSDDP narys, argi būtų šio amžiaus pradžioje tuo patikėjęs, argi būtų ištvėręs tokį šviesios ateities šmeižimą? Tai, kas Aleksejaus Michailovičiaus laikais dar buvo įmanoma, kas Petro laikais jau atrodė barbariška, kas Birono valdymo metais galėjo būti taikoma tik kokiai dešimčiai ar dvidešimčiai žmonių, kas nuo Jekaterinos pasidarė visai nebepateisinama, – išaušus didžiam dvidešimtajam amžiui, tada, kai jau skraidė lėktuvai, radosi garsinis kinas ir radijas, visuomenėje, sumanytoje pagal socialistinį principą, šitaip su milijonais bejėgių aukų pasielgė ne koks vienas piktadarys, ne kokiame užkaboryje, o dešimtys tūkstančių specialiai apmokytų sužvėrėjusių žmonių.

Ir negi siaubingas tik šis atavizmo protrūkis, dabar gudriai pavadintas „asmenybės kultu"? Argi nebaisu, kad tais pačiais metais mes iškilmingai šventėm Puškino mirties šimto metų jubiliejų? Begėdiškai

[1] A. Kolpakovo liudijimu, šitai patyrė daktaras S.

[2] Ch. Tusė.

statėm tas pačias Čechovo pjeses, nors į jų klausimus gyvenimas jau buvo atsakęs? Argi ne dar baisiau, kad ir po trisdešimties metų mums sakoma: nereikia apie tai! Minėdami milijonų kančias, iškraipytume istorinę perspektyvą! gilindamiesi į mūsų papročių esmę, aptemdytume materialinę pažangą! Verčiau prisiminkite užkurtas aukštakrosnes, valcavimo staklynus, iškastus kanalus... ne, apie kanalus nereikia... tuomet apie Kolymos auksą... ne, ir apie jį nereikia... O šiaip galima apie viską, tik – apdairiai, tik šlovinant...

Nesuprantama, už ką mes taip plūstam inkviziciją? Negi anais laikais pervien liepsnojo laužai ir nebuvo laikomos iškilmingos pamaldos? Nesuprantama, kodėl mums taip nepatinka baudžiava? Juk valstiečiui nebuvo draudžiama kasdien dirbti. Ir jis galėjo per Kalėdas lankyti kaimynus ir giedoti šventas giesmes, o per Sekmines merginos pynė vainikus...

* * *

Pasak dabar paplitusios rašytinės ir sakytinės legendos, 1937 metai buvę ypatingi, nes jie davę pradžią kalčių falsifikavimui ir kankinimams.

Tačiau toji legenda abejotina, netiksli. Įvairiais metais ir dešimtmečiais tardymas pagal 58-ąjį straipsnį beveik niekada nesiekė nustatyti tiesą, o buvo tik neišvengiama šlykšti procedūra: neseniai laisvą, kartais išdidų, visuomet nepasirengusį žmogų – suriesti į ožio ragą, traukti pro siaurą vamzdį, kad armatūros kabliai draskytų šonus, kad negalėtų atsikvėpti, kad jis pats imtų maldauti kito vamzdžio galo – o tas kitas galas išmesdavo jį jau kaip gatavą Archipelago čiabuvį į jau pažadėtąją žemę. (Kvailutis amžinai spyriojasi, mano, kad galima vamzdžiu ir atgal išlįsti.)

Kuo daugiau praeina rašto suvaržymo metų, tuo sunkiau surinkti išblaškytus išlikusiųjų liudijimus. O tie liudijimai mums byloja: sudarinėti išpūstas bylas pradėta dar ankstyvaisiais Organų gyvavimo metais – kad būtų jaučiama nuolatinė, nepamainoma jų gelbstimoji veikla, kad tik mažėjant priešų neišmuštų nelemtoji valanda Or-

ganams *išnykti*. Kaip matyti iš Kosyrevo bylos[1], ČK padėtis nebuvo tvirta netgi 1919 metų pradžioje. Skaitydamas 1918 metų laikraščius, aptikau oficialų pranešimą, kad atskleistas baisus dešimties žmonių grupės sąmokslas. Girdi, jie norėjo (dar tik *norėjo*!) ant vaikų prieglaudos stogo (pasižiūrėkite, koks ten aukštis) užtempti *patrankas* – ir iš ten apšaudyti Kremlių. Jų būta dešimties žmonių (gal tarp jų moterų ir paauglių), tik nežinia, kiek patrankų – ir iš kur tos patrankos? Kokio kalibro? Ir kaip jas užtempti laiptais į palėpę? Ir kaip ant nuožulnaus stogo pritvirtinti, kad šaudant jos nenudardėtų?.. O juk ši fantazija, 1937 metų falsifikacijų pirmtakė, buvo skaitoma! Ir ja buvo tikima!.. Tokia pat išpūsta buvo ir 1921 metų „Gumiliovo byla"[2]. Tais pačiais metais Riazanės ČK išpūtė melagingą bylą apie vietos inteligentų „sąmokslą" (bet drąsuolių protestai dar įstengė pasiekti Maskvą, ir byla buvo nutraukta). Tais pačiais 1921 metais sušaudytas visas Sapropelio komitetas, įeinantis į Gamtos išteklių tausojimo komisiją. Neblogai susipažinę su to laiko rusų mokslininkų pažiūromis bei nuotaikomis ir nuo tų metų neatsitvėrę fanatizmo dūmų uždanga, mes, ko gero, ir be kasinėjimų suvoksim, ko verta toji byla.

1920 metų lapkričio 13 dieną Dzeržinskis VČK adresuotame laiške užsimena, kad ČK žinyboje „dažnai duodama eiga šmeižikiškiems pareiškimams".

Štai ką apie 1921 metus prisimena J. Dojarenka: Lubiankos areštantų priimamasis, 40–50 kietų gultų, visą naktį veda ir veda moteris. Niekas nežino, kuo nusikaltęs, visi jaučia viena: griebia už nieką. Visoje kameroje arešto priežastį žino vienintelė moteris – eserė. Pirmas Jagodos klausimas: „Taigi *už ką* jūs čia pakliuvote?" – atseit pats pasakyk, padėk regzti! Ir absoliučiai tas pat pasakojama apie 1930 metų Riazanės GPU! Visi jaučia, kad sėdi už nieką. Niekaip neįstengdamas sugalvoti kaltės, tardytojas I. Tabaterovą apkaltino... pasivadinus netikra pavarde. (Ir nors pavardė buvo tikrų tikriausia, Ypatingasis pasitarimas jam prikirpo 58-10 straipsnį – trejus metus.) Nesumesdamas kaip prikibti, tardytojas klausdavo: „Kuo

[1] Pirmoji dalis, aštuntas skyrius.

[2] A. Achmatova ne kartą man sakė, kad tą bylą sukurpė čekistas Jakovas Agranovas.

dirbot?" – „Planuotoju". – „Rašykite paaiškinamąjį raštą: Planavimas gamykloje ir kaip jis atliekamas. Paskui sužinosite, už ką areštavom". (Tardytojas tame rašte dar suras kokią nors kliautį.)

Argi per šitiek dešimtmečių mes nesuvokėm, kad *iš tenai* negrįžtama? Išskyrus trumpą sąmoningą suimtųjų grąžinimą laisvėn 1939 metais, galima išgirsti tik vieną kitą pasakojimą apie tardyto žmogaus paleidimą. Bet ir tai: arba tą žmogų netrukus vėl pasodino, arba paleido, kad sektų kitus. Taip susidarė tradicija, kad Organai dirba be broko. O kaipgi tuomet su nekaltaisiais?..

Dalio „Aiškinamajame žodyne" nurodomas toks skirtumas: „*Kvota* nuo *tardymo* skiriasi tuo, kad ja siekiama pirma įsitikinti, ar yra pagrindas pradėti tardymą".

O šventasis naivume! Jau kas kas, bet Organai niekada nepripažino jokios kvotos! Iš aukščiau atsiųsti sąrašai arba pirmas įtarimas, slapto agento pranešimas arba net anoniminis skundas[1] užtraukdavo areštą, o paskui ir neišvengiamą apkaltinimą. O tardymui skirtas laikas būdavo panaudojamas anaiptol ne nusikaltimui narplioti, o devyniasdešimt penkiais atvejais iš šimto turėdavo nuvarginti, nukamuoti, išsekinti tardomąjį ir tas panorėtų verčiau viską kirviu nukirsti, kad tik baigtųsi tardymas.

Jau 1919 metais svarbiausias tardytojo metodas – naganas ant stalo.

Šitaip buvo tardomi ne tik politiniai, bet ir „buitiniai" areštantai. Per Vyriausiosios kuro valdybos procesą (1921) teisiamoji Machrovskaja pasiskundė, kad per tardymą ji buvusi girdoma kokainu. Kaltintojas[2] atrėžė: „Jeigu ji būtų pareiškusi, kad su ja šiurkščiai elgėsi, *grasino sušaudyti*, šituo iš bėdos *dar būtų buvę galima patikėti*". Naganas grėsmingai padėtas, kartais nutaikomas į tave, ir tardytojas nesivargina fantazuodamas, kuo tu nusikaltęs, tik spiria: „Pasakok, pats žinai!" Šitaip ir 1927 metais tardytojas Chaikinas spyrė Skripnikovą, šitaip 1929 metais spyrė Vitkovskį. Niekas nepasikeitė

[1] Baudžiamojo proceso kodekso 93-ajame straipsnyje kaip tik taip ir buvo pasakyta: „anoniminis pareiškimas *gali būti* dingstis iškelti baudžiamąją bylą" (žodžiu „baudžiamąją" nėra ko stebėtis, juk visi politiniai kaliniai ir buvo laikomi kriminaliniais nusikaltėliais).

[2] N. V. Krylenko, *Za piat let*, 1918–1922, Moskva-Petrogradas: GIZ, 1923, p. 401.

ir praėjus ketvirčiui amžiaus. 1952 metais tai pačiai Anai Skripnikovai, jau *penktą* kartą suimtai, MGB[1] Ordžonikidzės tardymo skyriaus viršininkas Sivakovas sakė: „Kalėjimo gydytojas mums praneša, kad tavo kraujospūdis – 240/120. Dar šito maža, bjaurybe (jai šešta dešimtis metų), mes paspausim tave iki 340 ir tu nudvėsi, gyvate, be jokių mėlynių, be sumušimų, be kaulų lūžių. Tik reikia neleisti tau miegoti!" Ir kai Skripnikova, visą naktį tardyta, dieną kameroje užsimerkdavo, įpuldavo prižiūrėtojas ir šaukdavo: „Atsimerk, kitaip už kojų nuvilksiu nuo gulto ir stačią prirakinsiu prie sienos!"

Jau 1921 metais vyravo naktiniai tardymai. Jau tada į veidą būdavo nutaikomi automobilio žibintai (Riazanės ČK, Stelmachas). Ir Lubiankoje 1926 metais (Bertos Gandal liudijimu) buvo naudojamas Amosovo šildymas – į kamerą leidžiamas čia šaltas, čia dvokiantis oras. Kamera ankšta, ir šiaip trūksta oro, o čia dar pakaitina. Regis, tokioje pabuvo poetas Kliujevas, sėdėjo ir Berta Gandal. 1918 metų Jaroslavlio sukilimo dalyvis Vasilijus Kasjanovas pasakojo, kad tokia kamera būdavo kaitinama tol, kol iš kūno porų imdavo sunktis kraujas; pro durų akutę šitai pastebėję, prižiūrėtojai guldydavo areštantą ant neštuvų ir nešdavo pasirašyti protokolo. Yra žinomi „karštieji" (ir „sūrieji") „auksinio" laikotarpio metodai. O Gruzijoje 1926 metais tardomiesiems svilindavo rankas papirosais; Metecho kalėjime juos patamsyje įstumdavo į srutų duobę. Čia tokia paprasta sąsaja: kadangi reikia žūtbūt apkaltinti, vadinasi, būtina griebtis grasinimų, prievartavimų ir kankinimų, ir kuo fantastiškesnis kaltinimas, tuo žiauresnis turi būti tardymas, kad išluptų kaltinamojo prisipažinimą. O kadangi bylos visuomet būdavo išpūstos, tai visuomet ir būdavo griebiamasi prievartos ir kankinimų, čia nėra tik 1937 metų požymis, o ilgalaikis, visuotinis reiškinys. Šit kodėl dabar keista, kad kai kurie buvę zekai kartais rašo, esą „kankinti leista nuo 1938 metų pavasario"[2]. Dvasinių ir moralinių kliūčių, kurios būtų

[1] MGB (ministerstvo graždanskoj oborony) – saugumo ministerija. (*Vert. past.*)

[2] J. Ginzburg rašo, kad praktikuoti „fizinį poveikį" leista 1938 metų balandžio mėnesį. V. Šalamovas teigia: kankinti leista nuo 1938 metų vidurio. Senas areštantas Mitrovičius įsitikinęs, kad „buvo įsakyta supaprastinti tardymą ir psichinius metodus pakeisti fiziniais". Ivanovas-Razumnikas teigia, kad „žiauriausiai buvo tardoma 1938 metų viduryje".

galėjusios Organus sulaikyti nuo kankinimų, niekada nė nebuvo. Pirmaisiais metais po revoliucijos kankinimų klausimais marksistiniu požiūriu atvirai diskutuota periodiniuose leidiniuose „Ježenedelnik VČK", „Krasnyj meč" ir „Krasnyj terror". Ir, sprendžiant iš padarinių, atsakymas buvo teigiamas, nors ir ne visuotinis.

Apie 1938 metus teisingiau sakyti štai kaip: ligi tų metų kankinti buvo galima gavus tam tikrą leidimą kiekvienai tardymo bylai (paprastai jis būdavo gaunamas lengvai), o 1937–1938 metais, susidarius ypatingai situacijai (pagal nustatytą planą į Archipelagą siunčiamus milijonus žmonių reikėjo per nustatytą trumpą laiką perkošti per individualaus tardymo aparatą, kurio nereikėjo masiniams „buožių" ir nacionaliniams srautams), tardytojams leista neribotai, savo nuožiūra taikyti prievartą ir kankinimus, kad tik skirtu laiku atliktų jiems pavestą darbą. Be to, nebuvo reglamentuojamos kankinimų rūšys, buvo leidžiamas išradingumas.

1939 metais toks visuotinis leidimas atšauktas, vėl reikalingas raštiškas sutikimas kankinti (beje, paprasti grasinimai, šantažas, apgaulė, kamavimas nemiga ir karceriu niekada nebuvo draudžiami). Bet jau karo pabaigoje ir pokario metais dekretais buvo nustatytos tam tikros areštantų kategorijos, kurioms iš anksto buvo leidžiama taikyti platų kankinimų diapazoną. Į tas kategorijas pakliuvo nacionalistai, ypač ukrainiečiai ir lietuviai, ir ypač tais atvejais, kai būdavo užčiuopiama arba įtariama pogrindinė grandinėlė ir prireikdavo visą ją išnarplioti, išgauti iš jau areštuotųjų visas pavardes. Pavyzdžiui, Romualdo Skyriaus (Prano sūnaus) grupėje buvo apie penkiasdešimt lietuvių. 1945 metais jie apkaltinti tuo, kad klijavo antisovietinius atsišaukimus. Kadangi tuo metu kalėjimai Lietuvoje buvo perpildyti, toji lietuvių grupė išvežta į Archangelsko sritį – į lagerį netoli Velsko. Vienus tenai kankino, kiti neištvėrė dvigubo režimo – tardymo ir darbo, bet rezultatas buvo štai koks: visi penkiasdešimt aliai vienas *prisipažino*. Praėjo kiek laiko, ir iš Lietuvos buvo gautas pranešimas, kad surasti tikrieji atsišaukimų kaltininkai, o *visi anie niekuo dėti*! 1950 metais Kuibyševo etapiniame kalėjime sutikau

ukrainietį iš Dniepropetrovsko, kurį, ieškodami „ryšio" ir įtariamų asmenų, tardytojai kankino įvairiausiais būdais, net laikė stovimajame karceryje su kartele, keturioms valandoms per parą įkišama atsiremti (pamiegoti). O po karo buvo kankinama Mokslų akademijos narė korespondentė Levina.

Ir dar būtų neteisinga 1937 metams priskirti „atradimą", kad kaltinamojo prisipažinimas yra svarbesnis už įrodymus ir faktus. Šitai susiklostė jau trečiajame dešimtmetyje. O prieš pat 1937-uosius atsirado nuostabioji Vyšinskio teorija. Beje, tuomet ji patikėta tik tardytojams ir prokurorams jų moralei sutvirtinti, o mes, visi kiti, apie tą teoriją sužinojom tik po dvidešimties metų – tik tada, kai ją imta koneveikti laikraščių straipsnių šalutiniuose sakiniuose ir antraeilėse pastraipose kaip plačiai ir seniai visiems žinomą dalyką.

Paaiškėjo, kad tais rūsčiaisiais metais Andrejus Januarjevičius (taip ir knieti sakyti Jaguarjevičius) Vyšinskis savo pranešime, pagarsėjusiame profesionalų sluoksniuose, lanksčiausios dialektikos dvasia (kurios mes neleidžiam nei valstybės piliečiams, nei dabar elektroninėms mašinoms, nes joms *taip* yra *taip*, o *ne* yra *ne*) priminė, kad žmonija niekada nepajėgs nustatyti absoliučios tiesos, o tik reliatyvią. Ir tuo remdamasis jis žengė žingsnį, kurio teisininkai nesiryžo žengti du tūkstančius metų: kad, vadinasi, ir tardymo bei teismo nustatoma tiesa negali būti absoliuti, o tik reliatyvi. Todėl pasirašydami mirties nuosprendį mes vis tiek negalim būti *absoliučiai* tikri, kad bus sušaudytas kaltas, o tik iš dalies, tam tikra prasme priartėjam prie tiesos. (Gal pačiam Vyšinskiui ne mažiau kaip jo klausytojams tuomet reikėjo tokios dialektinės paguodos. Iš prokuroro tribūnos šaukdamas „visus sušaudyti kaip pasiutusius šunis!", jis, piktas ir protingas, žinojo, kad teisiamieji nekalti. Galimas daiktas, juo labiau ir jis, ir toks marksistinės dialektikos banginis kaip Bucharinas su didžiausiu įkarščiu dangstė teismo melą dialektinėmis puošmenomis: Bucharinui rodėsi, kad jam būtų pernelyg kvaila ir menka žūti visai nekaltam – jam net *reikėjo* susirasti kaltę! – o Vyšinskiui buvo kur kas maloniau jaustis logistu negu atviru niekšu.)

Iš čia – labai konkreti išvada: ieškoti absoliučių įkalčių (visi įkalčiai reliatyvūs), neabejotinų liudytojų (jų parodymai gali būti ir skirtingi) – tai tik tuščiai eikvoti laiką. O *reliatyvių*, apytikrių kaltumo įrodymų tardytojas gali rasti ir be įkalčių, ir be liudytojų, nekeldamas kojos iš kabineto, „pasikliaudamas ne tik savo protu, bet ir savo partine uosle, savo moraline jėga" (tai yra išsimiegojusio, sotaus ir nemušamo žmogaus privalumais) „ir savo charakteriu" (tai yra žiaurybių troškimu)!

Žinoma, tokia formuluotė buvo kur kas patrauklesnė nei Lacio instrukcija. Bet esmė tokia pat.

Ir tik vieno dalyko Vyšinskis nevaliojo įveikti, nukrypo nuo dialektinės logikos: kažkodėl k u l k ą jis paliko a b s o l i u č i ą...

Šitaip eidamos spiralinės raidos keliu, pažangiosios jurisdikcijos išvados grįžo į priešantikinių ir viduramžiškų pažiūrų lygmenį. Kaip ir viduramžių budeliai, mūsų tardytojai, prokurorai ir teisėjai svarbiausiu kaltės įrodymu ėmė laikyti teisiamojo prisipažinimą[1].

Tačiau atlapaširdžiai viduramžiai norimam prisipažinimui prievarta išgauti vartojo dramatiškas vaizdingas priemones: kankinimų suolą, ratą, gorę, dygliavinę, pamaunamąjį kuolą. O dvidešimtajame amžiuje, pasitelkus ir medicinos laimėjimus, ir nemažą kalėjimų patirtį (kas nors tokia tema visai rimtai bus apsigynęs disertaciją), pripažinta, kad sutelkti tiek daug stiprių priemonių nėra reikalo, kad masiškai vartoti jos pernelyg griozdiškos. Ir, be to...

Ir, be to, tikriausiai buvo dar viena aplinkybė: kaip visada Stalinas netardavo paskutinio žodžio, valdiniai turėjo patys susiprotėti, o jis pasilikdavo šakalo landą pasitraukti ir parašyti „Apsvaigimą nuo laimėjimų". Vis dėlto šitaip planingai milijonai žmonių buvo kankinami pirmą kartą žmonijos istorijoje, ir Stalinas, nors ir turėdamas tokią tvirtą valdžią, negalėjo būti absoliučiai tikras sėkme. Tokio milžiniško masto bandymas galėjo baigtis kitaip nei koksai mažesnis. Visais atvejais Stalinas turėjo išlikti angeliško tyrumo įsikūnijimas. (Tačiau 1937–1939 metų CK cirkuliaruose nurodymas dėl „fizinio poveikio" buvo.)

[1] Plg. JAV konstitucijos 5-ąjį papildymą: „Baudžiamajame procese draudžiama duoti parodymus pačiam prieš save".

Todėl, reikia manyti, nebuvo sudarytas toks kankinimų ir pasityčiojimų sąrašas, kurį būtų galėję išspausdinti ir išdalinti tardytojams. Tik buvo reikalaujama, kad kiekvienas tardymo skyrius nurodytu laiku pristatytų tribunolui tam tikrą skaičių visa kuo prisipažinusių triušiukų. Tik šiaip buvo sakoma (žodžiu, bet dažnai), kad visos priemonės ir būdai geri, jeigu jais siekiama kilnaus tikslo; kad niekas nevers tardytojo atsakyti už tardomojo mirtį; kad kalėjimo gydytojas turi kuo mažiausiai kištis į tardymą. Tardytojai, galimas daiktas, draugiškai dalydavosi patyrimu, „mokėsi iš pirmūnų"; be to, buvo „materialiai skatinami" – gaudavo didesnį atlygį už darbą naktimis, premijas už tardymui skirto laiko sutrumpinimą; be to, buvo įspėjami, kad tie iš jų, kurie nepajėgia atlikti užduoties... O jei kurios nors srities NKVD skyriuje būtų pasitaikiusi kokia nesėkmė, skyriaus viršininkas būtų likęs prieš Staliną švarus: juk tiesioginių įsakymų kankinti jis nedavė! Bet vis dėlto kankinti leido!

Suprasdami, kad vyresnieji apsidraudžia, kai kurie eiliniai tardytojai (ne tie, kurie įsiutę mėgaujasi) taip pat stengėsi pradžioje išbandyti silpnesnius metodus, o jau vėliau, paleidę į darbą stipresnius, vengti tokių, kurie palieka pernelyg ryškias žymes: išmuštą akį, nuplėštą ausį, sulaužytą stuburą, o ir ištisai mėlynėmis nusėtą kūną.

Štai kodėl neturim duomenų, kad 1937 metais įvairių sričių valdybos, įvairūs vienos valdybos tardytojai būtų sutartinai taikę, be nemigos, dar kokius nors vienodus tardymo metodus. Pasakojama, kad žiauriais kankinimais ypač pasižymėjęs Rostovas prie Dono ir Krasnodaras. Krasnodare prasimanyta tokia įdomi praktika: kaliniai būdavo verčiami pasirašyti tuščius popieriaus lapus, o jau paskui į juos prirašoma melo. Beje, nereikėjo nė kankinimų: 1937 metais tenai nebuvo daryta dezinfekcija, siautė šiltinė, žmonių spūstyje lavonai išgulėdavo po penkias dienas, o kurie kaliniai kamerose išeidavo iš proto, tuos koridoriuje pribaigdavo lazdomis.

Vis dėlto daugumoje sričių valdybų pirmenybė buvo teikiama vadinamiesiems lengviems metodams (tuoj pamatysim), ir šitai buvo patikimas kelias. Juk žmogaus pusiausvyros ribos labai siauros ir

nebūtinai reikia kankinimų suolo arba gorės, kad vidutinis žmogus prarastų nuovoką.

Suminėsiu kai kuriuos paprasčiausius metodus, kurie palaužia areštanto valią ir asmenybę nepalikdami žymių kūne.

Pirmiausia – apie *psichinius* metodus. Triušiukus, niekada nesitikėjusius kalėjimo kančių, šie metodai veikia labai stipriai, net sugniuždo. Kad ir kokį tvirtą turėtum įsitikinimą, vis tiek nebus lengva.

1. Pradėsim nuo pačių *naktų*. Kodėl kaip tik naktį daugiausia sielos palaužiamos? Kodėl nuo pat pirmųjų savo veiklos metų Organai pasirinko naktį? Todėl, kad naktį išplėštas iš miego (dar net nekankintas nemiga) areštantas negali turėti tokios pusiausvyros, taip blaiviai protauti kaip dieną, naktį jis lengvai pasiduoda.

2. *Įtikinėjimas* nuoširdžiu tonu. Pats paprasčiausias metodas. Kuriam galui žaisti kates ir peles? Truputį pasėdėjęs tarp kitų tardomųjų, areštantas jau būna susipažinęs su bendra padėtimi. O tardytojas jam sako atsainiai ir draugiškai: „Pats matai, vis tiek bausmės neišvengsi. Bet jei spyriosies, tai čia, kalėjime, *nusigaluosi*, prarasi sveikatą. O išvažiuosi į lagerį – leisi laiką gryname ore, šviesoje... Taigi verčiau pasirašyk iš karto". Labai logiška. Ir blaiviai galvoja tie, kurie sutinka ir pasirašo, jeigu... Jeigu tai susiję tik su jais pačiais! Tačiau šitaip retai kada pabūna. Ir kova neišvengiama.

Kitaip įtikinėjamas partietis. „Jei šalyje šitiek nepriteklių ir net badas, tai būdamas bolševikas turite apsispręsti: ar galite sakyti, kad dėl to kalta visa partija? arba sovietų valdžia?" – „Ne, žinoma!" – skuba atsakyti Linų centro direktorius. „Tuomet turėkite drąsos ir prisiimkite kaltę!" Ir jis prisiima!

3. Pikti *keiksmai*. Paprastas metodas, bet išauklėtus, išlepintus, subtilius žmones gali paveikti kuo puikiausiai. Man žinomi du atsitikimai, kai šventikai buvo palenkti paprastu iškeikimu. Vieną iš jų (Butyrkos, 1944) tardė moteris. Pradžioje šventikas, grįžęs į kamerą, negalėjo atsistebėti, kokia ji mandagi. Tačiau kitą kartą jis grįžo suglumęs ir ilgai nesutiko pakartoti, kaip rafinuotai ji ėmė „lenkti", užsidėjusi koją ant kojos. (Gaila, kad negaliu čia pacituoti vienos jos fraziukės.)

4. *Psichologinio kontrasto* poveikis. Staigūs perėjimai: visą tardymą arba dalį jo būti labai maloniam, vadinti vardu tėvavardžiu, žadėti visas gėrybes. Paskui staiga užsimoti su prespapjė: „Ak tu gyvate! Devynis gramus į pakaušį!" – ir iškėlus rankas, lyg tuoj griebs už plaukų, lyg pirštų galiukai būtų adatos, artėti prie aukos (šis metodas ypač veikia tardant moteris).

Gali būti ir toks variantas: tardo pakaitomis du tardytojai – vienas plėšo ir drasko, o kitas – simpatiškas, beveik nuoširdus. Tardomasis, žengdamas į kabinetą, kaskart dreba – katrą tardytoją pamatys? Dėl kontrasto norisi antrajam viską pasirašyti ir net prisipažinti, ko nesi padaręs.

5. Parengtinis *pažeminimas*. Garsiuosiuose Rostovo GPU („Trisdešimt trečio numerio") rūsiuose po storais šaligatvio stiklais (buvusiuose sandėliuose) prieš tardymą suimtieji būdavo suguldomi kniūbsčia bendrame koridoriuje uždraudus pakelti galvą ir praverti burną. Jie čia gulėdavo kaip besimeldžiantys mahometonai, kol vedžiotojas trūktelėdavo už peties ir nuvesdavo į tardymą. Aleksandra O-va Lubiankoje nedavė reikiamų parodymų. Ją perkėlė į Lefortovą. Ten priimamajame prižiūrėtoja liepė jai nusirengti, neva į procedūrą išnešė drabužius, o ją bokse nuogą užrakino. Čia atėjo prižiūrėtojai vyrai, ėmė pro akutę žvilgčioti, juoktis ir aptarinėti jos figūrą. Apklausus buvusius kalinius, tikriausiai būtų galima surinkti daug pavyzdžių. O tikslas vienas: sukelti slogią būseną.

6. Bet koks metodas, *sugluminantis* tardomąjį, štai kaip Maskvos srities Krasnogorsko mieste buvo tardomas F. V. (I. Pupyševo liudijimu). Nesiliaudama tardžiusi, tardytoja jo akivaizdoje pamažėle nuogai nusirengė (striptizas!), lyg niekur nieko vaikščiojo po kambarį ir prie jo priėjusi reikalavo duoti reikiamus parodymus. Gal čia buvo toks asmeninis jos poreikis, o gal ir šaltakraujiškas kėslas: tardomajam drumsčiasi protas, ir jis pasirašys! O jai joks pavojus negrėsė: yra pistoletas, yra skambutis.

7. *Bauginimas*. Daugiausia taikomas ir labai įvairus metodas. Dažnai derinamas su viliojimu, su pažadais – žinoma, melagingais. 1924 metais: „Neprisipažįstate? Tuomet gausite važiuoti į Solovkus.

O kas prisipažįsta, tuos paleidžiam". 1944 metais: „Nuo manęs priklauso, kokį lagerį tu gausi. Lageris lageriui nelygu. Dabar jų yra ir katorginių. Būsi atviras – keliausi į lengvą lagerį, spyriosiesi – dvidešimt penkeri metai surakintomis rankomis požeminių darbų!" Grasinimas perkelti į kitą, blogesnį kalėjimą: „Spyriosiesi – perkelsim į Lefortovą (jeigu tu Lubiankoje), į Suchanovką (jeigu tu Lefortove), ten su tavim ne taip pasikalbės". O tu jau apsipratęs: šiame kalėjime režimas lyg ir nieko, o kokie kankinimai tavęs laukia *tenai*? Ir dar etapas... Nusileisti?..

Bauginimas ypač stipriai paveikia tą, kuris dar neareštuotas, bet yra gavęs šaukimą atvykti į Didįjį Namą. Jis (ji) dar turi daug ką prarasti, jis (ji) visko bijo – bijo, kad šiandien nepaleis, bijo, kad bus konfiskuoti daiktai, butas. Jis pasiryžęs duoti daug parodymų, daryti dąug nuolaidų, kad kaip nors išvengtų šitų pavojų. Jinai, suprantama, nieko neišmano apie Baudžiamąjį kodeksą, ir tardymo pradžioje jai pakišama suklastota kodekso ištrauka: „Esu perspėta, kad už melagingus parodymus... 5 (penkeri) metai kalėjimo (o iš tiesų 95-ajame straipsnyje sakoma – iki dvejų metų)... Už atsisakymą duoti parodymus – 5 (penkeri metai)... (o iš tiesų 92-ajame straipsnyje – iki trijų mėnesių, ir ne kalėjimo, o pataisos darbų). Čia jau ima veikti ir visą laiką veiks dar vienas tardymo metodas – melas.

8. *Melas*. Meluoti negalima tik mums, ėriukams, o tardytojas meluoja be perstojo, ir jam visi šie straipsniai negalioja. Mes net nedrįstume prasižioti: o kas jam bus už melą? Jis kiek norėdamas gali kloti prieš mus protokolus su padirbtais mūsų giminaičių ir bičiulių parašais – ir šitai tėra tik sumanus tardytojo metodas.

Bauginimas su viliojimu ir melu yra svarbiausias metodas paveikti areštuotojo giminaičius, pašauktus duoti liudytojų parodymų. „Jeigu neduosite tokių (kokių reikalaujama) parodymų, jam bus blogiau... Visai jį pražudysite... (kaip šitai girdėti motinai?) Tik pasirašiusi šitą (pakištą) popierių jūs galite jį išgelbėti" (pražudyti)[1].

[1] Pagal žiaurius Rusijos imperijos įstatymus, artimi giminaičiai apskritai galėjo atsisakyti duoti parodymus. Ir jeigu davė parodymus per parengtinį tardymą, galėjo savo valia jų atsisakyti, neleisti pateikti teismui. Pažintis arba giminystė su nusikaltėliu tuomet nebuvo laikoma įkalčiu!..

9. *Manipuliavimas prisirišimu* prie artimųjų – puikiausiai paveikia ir tardomąjį. Tai netgi veiksmingiausias bauginimas, prisirišimu prie artimųjų galima palaužti drąsiausią žmogų (o, kaip šitai išpranašauta: „Žmogaus priešai – jo namiškiai"!). Prisimenate tą totorių, kuris viską ištvėrė – ir savo, ir žmonos kančias, o dukters kančių neištvėrė?.. 1930 metais tardytoja Rimalis taip grasino: „Areštuosim jūsų dukterį ir pasodinsim į sifilitikų kamerą!"

Grasinama pasodinti visus, kuriuos jūs mylite. Kartais su akompanimentu: tavo žmona jau pasodinta, bet tolesnis jos likimas priklauso nuo tavo atvirumo. Štai ją tardo gretimame kambaryje, klausykis! Ir iš tiesų už sienos girdėti moters verksmas ir spiegimas (juk jos visos panašiai verkia, o dar už sienos, o tu suglumęs, tu juk negali būti ekspertas; kartais net paleidžia plokštelę su „tipiškos žmonos" balsu – sopranu arba altu, – čia toks racionalizacinis pasiūlymas). Bet va jau be klastotės pro stiklines duris tau parodo, kaip ji eina tylomis, liūdnai nuleidusi galvą – taip! tavo žmona! valstybės saugumo koridoriais! spyriodamasis tu ją pražudei! ji jau areštuota! (O iš tiesų ją iškvietė dėl kažkokios mažytės procedūros, sutartą minutę išleido į koridorių, bet liepė: galvos nepakelkit, kitaip iš čia neišeisit!) Arba duoda tau perskaityti jos laišką, rašytą visai kaip jos ranka: aš tavęs atsižadu! po tų bjaurių dalykų, kuriuos man apie tave papasakojo, nebenoriu apie tave nė girdėti! (O kadangi ir tokių žmonų, ir tokių laiškų mūsų šalyje kodėl gi negalėtų būti, tai tau belieka liūdnai susimąstyti: bene tokia ir tavo žmona?)

Iš V. Kornejevos tardytojas Goldmanas 1944 metais išgavo parodymų prieš kitus žmones grasindamas: „Namą konfiskuosim, o tavo senes išmesim į gatvę!" Būdama tvirtų pažiūrų ir giliai tikinti, Kornejeva nė kiek nesibaimino dėl savęs, ji buvo pasiryžusi kentėti. Tačiau Goldmano grasinimai mūsų įstatymų požiūriu buvo visai realūs, ir ji labai krimtosi dėl artimųjų. Kai po atmestų ir suplėšytų protokolų nakties Goldmanas paryčiui imdavo rašyti kokį ketvirtą variantą, kur būdavo kaltinama jau tik ji viena, Kornejeva pasirašydavo džiaugdamasi ir manydama pasiekusi dvasinę pergalę. Paprasto

žmogiško instinkto – pasiteisinti ir atmesti melagingus kaltinimus – mes neišsaugom, kur ten! Mes džiaugiamės, kai pasiseka visą kaltę prisiimti mums patiems[1].

Kaip jokia gamtos klasifikacija neturi griežtų ribų, taip ir čia neįstengiam tiksliai atskirti psichinių metodų nuo *fizinių*. Kur, pavyzdžiui, priskirti tokią „pramogą" – garsinį būdą.

10. *Garsinis būdas*. Tardomasis pasodinamas už šešių aštuonių metrų ir verčiamas viską garsiai sakyti ir kartoti. Jau nuvargintam žmogui šitai nelengva.

Arba iš kartono padaromi du ruporai, tardytojas pasikviečia į pagalbą kitą tardytoją, juodu abu prieina prie pat areštanto ir į abi ausis šaukia: „Prisipažink, niekše!" Areštantas apkursta, kartais netenka klausos. Tačiau šis būdas neekonomiškas, tiesiog tardytojams nuo monotoniško darbo irgi norisi prasiblaškyti, tad va – kas kiek išmano, tiek ir prasimano.

11. *Kutenimas*. Taip pat pramoga. Pririša arba prispaudžia rankas ir kojas ir paukščio plunksna kutena nosį. Areštantas ima staugti, tarytum jam kas gręžtų smegenis.

12. *Gesinti papirosą* į tardomojo odą (ir apie tai jau kalbėjom).

13. *Šviesos būdas*. Kameroje arba bokse, kur laikomas areštantas, kiaurą parą plieskia ryški elektros šviesa – mažai patalpai ir baltoms sienoms pernelyg stipri lempa (elektra, nuvogta nuo moksleivių ir namų šeimininkių!). Ima karščiuoti akių vokai, šitai labai skausminga. O tardytojo kabinete į tardomąjį vėl nutaikomi kambariniai prožektoriai.

14. Tokia išmonė. Visą naktį – *dvylika valandų* – prieš 1933 metų gegužės pirmąją Chabarovsko GPU skyriuje Čebotariovo niekas netardė, ne: *vedžiojo* tardyti! Toks ir toks – rankas už nugaros! Išvedė iš kameros, greitai laiptais aukštyn į tardytojo kabinetą. Vedžiotojas išeina. O tardytojas, ne tik nedavęs nė vieno klausimo, kartais neleidęs Čebotariovui

[1] O dabar ji sako: „Po vienuolikos metų, kai buvau reabilituojama, man davė perskaityti tuos protokolus – ir mane apėmė pasibjaurėjimas! Kuo čia aš galėjau didžiuotis!?." Kai buvau reabilituojamas, tą patį patyriau ir aš, išklausęs ankstesniųjų savo protokolų ištraukas. Negaliu patikėti – kaip aš galėjau tai pasirašyti ir dar manyti neblogai išsisukęs, net laimėjęs?

nė atsisėsti, ima telefono ragelį: išveskite iš 107-ojo! Jį ima, veda atgal į kamerą. Vos spėja išsitiesti ant gulto, trinkteli užraktas: Čebotariovas! Į tardymą! Rankas už nugaros! O ten: išveskite iš 107-ojo!

Ir apskritai poveikio metodai gali pradėti reikštis dar toli nuo tardytojo kabineto.

15. Kalėjimas prasideda *boksu*, tai yra dėže arba spinta. Žmogų, ką tik sučiuptą laisvėje, dar nepraradusį vidinės energijos, pasiryžusį aiškintis, ginčytis, priešintis, vos įkėlusį koją į kalėjimą uždaro dėžėje, kartais lemputės apšviestoje, kur jis gali tik sėdėti, o kartais tamsioje ir tokioje ankštoje, kad jis gali tik stovėti, dar ir prispaustas durų. Ir laiko jį čia kelias valandas, pusę paros, parą. Visiškos nežinomybės valandos! – o gal jis čia užmūrytas visam gyvenimui? Jis niekada nieko panašaus gyvenime nėra patyręs, jis negali susivokti! Slenka tos pirmosios valandos, kai jis visas dar verda kunkuliuoja, nes dar nesustojęs jo dvasinio gyvenimo sūkurys. Vieni dvasiškai palūžta – ir štai pats laikas imtis pirmojo tardymo! Kiti įtūžta – juo geriau, dabar jie įžeis tardytoją, neatsargiai išsišoks – tokiems lengviau suregzti bylą.

16. Kai pritrūkdavo boksų, elgdavosi dar ir taip. Jeleną Strutinskają Novočerkasko NKVD skyriuje šešias paras išlaikė *ant taburetės* koridoriuje – taip, kad ji neturėtų į ką atsiremti, nemiegotų, negriūtų ir nesistotų. Šitaip šešias paras! O jūs pamėginkite išsėdėti šešias valandas!

Dar ir toks variantas – pasodinti suimtąjį ant aukštos kėdės, panašios į laboratorinę, kad kojomis nesiektų grindų, – tuomet kojos greičiau nutirpsta. Versti jį išsėdėti 8–10 valandų.

Arba tardymo metu, kai areštantas kaip ant delno, pasodinti jį ant paprastos kėdės, bet šitaip: ant pat kraštelio, ant sėdynės briaunos (dar į priekį! dar į priekį!), kad tiktai nenusiristų, bet kad briauna per visą tardymą skaudžiai spaustų jam sėdynę. Ir kelias valandas šiukštu neleisti jam pajudėti. Tik tiek? Taip, tik tiek. Pamėginkite.

17. Pagal vietos sąlygas boksas gali būti pakeistas *diviziono areštine*, tai yra duobe, kaip kad buvo Didžiojo Tėvynės karo metais Gorochoveco kariuomenės lageriuose. Areštuotąjį įstumdavo į tokią

duobę, trijų metrų gylio, kokių dviejų metrų skersmens, ir ten kelias paras po atviru dangumi, kartais ir lyjant lietui, jam būdavo ir kamera, ir išvietė. O tris šimtus gramų duonos ir vandens jam ten nuleisdavo virvute. Įsivaizduokite save jo vietoje, ir dar ką tik areštuotą, kai tau tiesiog kraujas verda.

Gal todėl, kad visi Raudonosios armijos Ypatingieji skyriai buvo gavę bendrą instrukciją, o gal todėl, kad visur buvo panašios stovyklos gyvenimo sąlygos, bet toks būdas buvo labai paplitęs. Pavyzdžiui, 36-ojoje motorizuotų šaulių divizijoje, dalyvavusioje Chalchin Golo mūšyje, 1941 metais apsistojusioje Mongolijos dykumoje, ką tik areštuotajam, nieko nepaaiškinę (Ypatingojo skyriaus viršininkas Samuliovas), įbruko į rankas kastuvą ir liepė kasti tiksliai kapo didumo duobę (čia jau panašu į psichologinio poveikio metodą!). Kai areštuotasis įsirausdavo giliau nei iki juosmens, jam liepdavo liautis kasus ir dugne sėstis: areštuotojo galva jau nebekyšojo. Kelias tokias duobes saugodavo vienas sargybinis, ir atrodė – aplinkui ne gyvos dvasios[1]. Toje dykumoje tardomieji buvo laikomi dieną nepridengti nuo mongoliškos kaitros, o naktį nuo šalčio, bet užtat kaip nors kitaip nekankinami – kam tuščiai eikvoti jėgas kankinimams? Paros davinys: *šimtas gramų duonos ir viena stiklinė vandens*. Leitenantas Čiulpeniovas, galiūnas, boksininkas, dvidešimt vienerių metų, šitaip išsėdėjo mėnesį. Po dešimties dienų jis apteko utėlėmis. Po penkiolikos dienų jį pirmą kartą išvedė tardyti.

18. Priversti tardomąjį *klūpoti* – ne kokia perkeltine prasme, o tiesiogine: klūpoti ir šiukštu nesėsti ant kulnų, o nugarą laikyti ištiestą. Tardytojo kabinete arba koridoriuje galima priversti šitaip išklūpoti 12 valandų arba 24, arba 48. (Pats tardytojas gali išeiti namo, miegoti, pramogauti. Sistema apgalvota: prie klūpančio žmogaus sargybos postas, pakaitomis stovi sargybiniai[2]. Ką dera šitaip klup-

[1] Čia, matyt, mongoliški motyvai. Žurnale „Niva", 1914, kovo 15, p. 218, mongolų kalėjimo piešinys: kiekvienas kalinys užrakintas atskiroje skrynioje su maža anga iškišti galvai arba paduoti maistui. Tarp skrynių vaikšto prižiūrėtojas.

[2] Juk kai kas nuo jaunų dienų taip ir pradėjo – saugojo paklupdytą žmogų. O dabar tikriausiai eina aukštas pareigas, vaikai jau suaugę...

dyti? Jau palaužtą, jau linkstantį pasiduoti. Efektyvu šitaip klupdyti moteris. Ivanovas-Razumnikas pasakoja apie šio metodo variantą: paklupdęs jauną Lordkipanidzę, tardytojas šlapinosi jam į veidą! Ir ką gi? Ištvėręs visus kitus pasityčiojimus, Lordkipanidzė buvo palaužtas. Vadinasi, šitai efektyviai veikia ir išdidžiuosius...

19. O kaip paprasta priversti, kad tardomasis *stovėtų*. Galima, kad jis stovėtų tik vykstant tardymui, šitai taip pat vargina ir palaužia. Galima tardymo metu ir pasodinti, bet kad stovėtų nuo tardymo iki tardymo (sargyboj paliktas prižiūrėtojas žiūri, kad suimtasis neatsiremtų į sieną, o jei užmiega ir pargriūva – apspardo ir pakelia). Kartais pakanka žmogui išstovėti vieną parą, kad nusilptų ir duotų parodymus, kokių tik reikia.

20. Žmogui, šitaip stovinčiam 3–4–5 paras, paprastai *neduodama gerti*.

Vis labiau aiškėja, kad buvo praktikuojami psichinių ir fizinių metodų deriniai. Taip pat suprantama, kad visi minėtieji būdai buvo jungiami su:

21. *Nemiga*, visai nevertinta viduramžiais – tuomet nežinota, koks siauras diapazonas, leidžiantis žmogui neprarasti asmenybės. Nemiga (o dar kartu su stovėjimu, troškuliu, ryškia šviesa, baime ir nežinomybe – kas jiems tavo kančios?!) drumsčia protą, palaužia valią, žmogus nustoja savojo „aš". (Prisiminkime Čechovo „miego norisi", bet ten kur kas paprasčiau, ten mergaitė gali prigulti, leisti pailsėti sąmonei, kuri ir per trumpą valandėlę atsigauna.) Tardomas žmogus veikia pusiau nesąmoningai arba visai nesąmoningai, taigi už jo parodymus jau negalima ant jo nė pykti...

O dar įsivaizduokite, kaip būdamas tokios drumstos sąmonės turi jaustis užsienietis, nemokantis rusiškai, kai jam duoda kažką pasirašyti. Bavaras Jupas Ašenbrenneris šitokiomis aplinkybėmis pasirašė, kad dirbo automašinoje, kurioje žmonės buvo žudomi dujomis. Tik jau lageryje, 1954 metais jis įstengė įrodyti, kad kaip tik tuo metu mokėsi Miunchene elektrinio suvirinimo kursuose.

Taip ir buvo sakoma: „Jūs neduodate atvirų parodymų, *todėl* jums neleidžiama miegoti!" Kartais rafinuotumo dėlei tardomasis

būdavo ne pastatomas, o pasodinamas ant minkštos tachtos, kad jį ypač imtų miegas (budintis prižiūrėtojas sėdėdavo šalia ir kai tik tardomasis apsnūsdavo, iškart jį apspardydavo). Štai kaip vienas nukentėjusysis (prieš tai dar parą atsėdėjęs blakių pilname bokse) aprašo savo savijautą po to kankinimo: „Drebulys netekus daug kraujo. Perdžiūvo akių obuoliai, tarytum kas prie akių būtų laikęs įkaitintą geležį. Liežuvis ištino nuo troškulio ir kaip ežys dilgsi nors kiek krustelėjus. Ryjant spazmai raižo gerklę".

Nemiga – galingas kankinimo būdas, visai nepaliekantis matomų žymių ir neduodantis dingsties skųstis, net jeigu rytoj užgriūtų netikėta inspekcija[1]. „Jums neleido pamiegoti? Bet juk čia ne sanatorija! Juk nemiegojo ir darbuotojai" (tik jie išsimiegodavo dieną). Galima sakyti, kad nemiga tapo universaliu Organų metodu, iš kankinimų kategorijos ji perėjo į valstybės saugumo darbotvarkę ir todėl buvo pasiekiama pigiausiu būdu, apsieinančiu be jokios sargybos. Visuose kardomuosiuose kalėjimuose negalima nė akimirkos pamiegoti nuo signalo keltis iki signalo gultis (Suchanovkoje ir dar kai kuriuose kalėjimuose dieną gultai pakeliami prie sienų, kituose – tiesiog neleidžiama prigulti ir net sėdint užsimerkti). O svarbiausi tardymai vyko tik naktį. Ir automatiškai susiklostė taip: tardomasis neturėjo kada pamiegoti mažiausiai penkias paras per savaitę (naktį prieš sekmadienį ir naktį prieš pirmadienį tardytojai patys stengėsi pailsėti).

22. Be visa to, kas jau pasakyta, dar *tardytojų konvejeris*. Tu ne tik nemiegi, tave tris keturias paras be paliovos pakaitomis tardo vis kitas tardytojas.

23. Jau minėtasis *blakėmis aptekęs boksas*. Tamsioje lentinėje spintoje blakių prisiveisę šimtai, gal ir tūkstančiai. Ten vedamam žmogui nuvelkamas švarkas ar palaidinė, ir tučtuojau, ropodamos nuo sienų arba krisdamos nuo lubų, jį apninka alkanos blakės. Pradžioje žmogus įnirtingai jas gaudo, traiško ant kūno, ant sienų, dūsta nuo jų smarvės, po kelių valandų apsilpsta ir abejingai leidžiasi siurbiamas.

[1] Beje, inspekcija buvo taip neįmanoma ir taip *niekada* jos nebuvo, kad vėliau, jau 1953 metais, jai įžengus į suimto valstybės saugumo ministro Abakumovo kamerą, tas prapliupo juoktis, lyg tai būtų kokia mistifikacija.

24. *Karceriai.* Kad ir kaip blogai būtų kameroje, karceryje visuomet dar blogiau, tenai atsidūrus kamera visuomet atrodo lyg rojus. Karceryje žmogus kamuojamas badu ir paprastai dar *šalčiu* (Suchanovkoje yra ir *karštų* karcerių). Pavyzdžiui, Lefortovo karceriai visai nešildomi, radiatoriai šildo tik koridorių ir šitame „šildomame" koridoriuje budintys prižiūrėtojai *vaikšto* su veltiniais ir vatinukais. O areštantą išrengia ligi baltinių, kartais palieka vien su apatinėm kelnėm, ir jis turi nejudėdamas (ankšta) išbūti karceryje kokias tris penkias paras (karštos pliurzos duodama tik trečią dieną). Pirmą akimirką tu pagalvoji: neištversiu nė valandos... Tačiau per kažkokį stebuklą žmogus atsėdi tas penkias paras ir, galimas daiktas, visam gyvenimui lieka ligonis.

Karceris karceriui nelygu: viename drėgna, kitame telkšo vanduo. Jau po karo Mašą Gogol Černovicų kalėjime laikė dvi valandas basą, *ligi kulkšnių lediniame vandenyje* – prisipažink! (Jai aštuoniolika metų, kaip dar gaila savo kojų ir kiek dar reikės su jomis gyventi!)

25. Ar galima laikyti karcerio rūšimi *stačio žmogaus užrakinimą nišoje*? Jau 1933 metais Chabarovsko GPU šitaip kankino S. Čebotariovą: nuogą užrakino betoninėje nišoje, kad jis negalėjo nei sulenkti kelių, nei ištiesti ar pajudinti rankų, nei pasukti galvos. Ir čia dar ne viskas! Ant pakaušio ėmė lašėti šaltas vanduo (kaip chrestomatiškai!..), kūnu tekėjo latakai. Jam, žinoma, niekas nepasakė, kad šitaip bus tik dvidešimt keturias valandas. Ar tai baisu, ar nebaisu, bet jis neteko sąmonės, rytojaus dieną jį atrakino lyg negyvą, atsitokėjo jis ligoninės lovoje. Jį gaivino amoniaku, kofeinu, kūno masažu. Jis ilgai negalėjo prisiminti iš kur atsiradęs, kas jam buvo išvakarėse. Visą mėnesį nebuvo tinkamas netgi tardyti. (Drįstame spėti, kad toji niša ir lašinamasis įtaisas buvo skirti toli gražu ne vienam Čebotariovui. 1949 metais mano dniepropetrovskietis sėdėjo panašioje nišoje, tik joje nelašėjo. Reikia manyti, kad nuo Chabarovsko iki Dniepropetrovsko 16 metų laikotarpiu analogiškų nišų yra buvę ir kitose vietose.)

26. *Badinimas* jau minėtas aprašant derinamąjį poveikį. Tai ne toks jau retas būdas: badinimu išgauti iš kalinio prisipažinimą. Teisybę sakant, badinimo, kaip ir nakties, panaudojimas įėjo į visuotinę poveikio

sistemą. Skurdus kalėjimo davinys: 1933 metais (ne karo aplinkybėmis) – 300 gramų duonos, 1945 metais Lubiankoje – 450 gramų, gauti siuntinių arba ką nusipirkti kalėjimo kioske čia leidžiama, čia draudžiama, – šitai taikoma ištisai visiems, šitai yra universalus poveikio metodas. Tačiau badinimas gali būti ir sugriežtinamas: antai Čiulpeniovą išlaikė visą mėnesį duodami tik po 100 gramų duonos per parą – ir paskui priešais jį, atvestą iš duobės, tardytojas Sokolas pastatė katiliuką riebių barščių, padėjo puskepalį baltos duonos, perpjautą įstrižai (regis, kokią reikšmę galėjo turėti tai, kaip perpjautą? – bet Čiulpeniovas ir šiandien primygtinai tvirtina: labai jau gundomai buvęs perpjautas tas kepaliukas) – tačiau pavalgyti jam nedavė nė karto. Ir kaipgi visa tai senoviška, feodališka, barbariška! Tik tiek nauja, kad pritaikyta socialistinei visuomenei! Apie panašius metodus pasakoja ir kiti žmonės, šitaip būta dažnai. Bet vėl grįžkim prie Čebotariovo, nes tai labai kombinuotas atvejis. Pasodino jį 72 valandoms tardytojo kabinete ir leido tik viena – būti nuvedamam į tualetą. Nieko nedavė: nei valgyti, nei gerti (šalia grafinas vandens), nei miegoti. Kabinete visą laiką buvo trys tardytojai. Jie dirbo trimis pamainomis. Vienas nuolat (tylomis, nė kiek netrikdydamas tardomojo) kažką rašė, antras ant tachtos miegojo, trečias vaikščiojo po kabinetą ir kai tik Čebotariovas užmigdavo, tučtuojau imdavo jį mušti. Paskui jie pareigomis keitėsi. (Gal jiems patiems už prastą darbą buvo taikomas kareivinių režimas?) Ir staiga Čebotariovui atnešė pietus: riebių ukrainietiškų barščių, kotletą su keptomis bulvėmis ir krištolinį grafiną raudonojo vyno. Bet, visą gyvenimą šlykštėjęsis alkoholiu, Čebotariovas vyno negėrė, kad ir kaip tardytojas jį vertė (o labiau versti negalėjo, nes tai jau būtų sugadinę žaidimą). Po pietų jam pasakė: „O dabar pasirašyk, kokius *parodymus davei dviejų liudytojų akivaizdoje*!" – vadinasi, tai, kas tylomis sukurpta vienam liudytojui miegant ir antram vaikštant. Jau pirmajame puslapyje Čebotariovas perskaitė, kad jis artimai bendravęs su visais žymiais japonų generolais ir iš visų jų gavęs po šnipinėjimo užduotį. Jis ėmė puslapius braukyti. Jį sumušė ir išvijo

pro duris. O vietoj jo paimtas kitas kavežedininkas (Rytų Kinijos geležinkelio tarnautojas) Blagininas, patyręs tokį pat tardymą, vyną išgėrė, maloniai apsvaigęs protokolą pasirašė – ir buvo sušaudytas. (Tris dienas badavusiam ne juokai ir viena taurelė! O čia grafinas!)

27. *Mušimas*, nepaliekantis žymių. Mušama ir guma, ir tvoklėmis, ir smėlio maišais. Labai skaudu, kai duodama per kaulus, pavyzdžiui, tardytojo batu per blauzdą, kur kaulas beveik paviršiuje. Brigados vadą Karpuničių-Braveną mušė iš eilės 21 dieną. (Dabar jis sako: „Ir po 30 metų gelia visus kaulus ir galvą".) Prisimindamas, ką pats patyręs ir ką girdėjęs pasakojant, jis suskaičiavo 52 mušimo būdus. Arba dar taip: specialiu įtaisu suspaudžia rankas, kad tardomojo delnai priglustų prie stalo, ir tuomet liniuotės briauna muša per sąnarius – nors stauk! Ar paminėti atskirai – dantų išmušimą? (Karpuničiui išmušė aštuonis dantis.)

Karelijos srities komiteto sekretoriui G. Kuprijanovui, pasodintam 1949 metais, išmušė ir paprastų, dėl jų nesuko galvos, bet kiti – auksiniai. Tad už auksinius iš pradžių išdavė kvitą, kad jie paimti saugoti. Paskui susizgribo ir kvitą atėmė.

Visi žino, kad nuo kumščio smūgio į saulės rezginį užima kvapą, bet nelieka nė menkiausios žymės. O Lefortovo pulkininkas Sidorovas jau po karo praktikavo kaliošo smūgį į vyrų lyties organus (futbolininkai, kuriems yra tekę gauti kamuolio smūgį į papilvę, žino, koks tai skausmas). Šio skausmo su niekuo nepalyginsi, žmogus paprastai netenka sąmonės[1].

28. Novorosijsko NKVD išrado mašinėlę *nagams žnybti*. Vėliau daugelį novorosijskiečių kaliniai etapuose matė nusilupusiais nagais.

29. O *tramdomieji marškiniai*?

30. O *stuburo sulaužymas*? (vis toje pačioje Chabarovsko GPU, 1933.)

31. O *pažabojimas* („kregždutė")? Tai Suchanovkos metodas, bet ir Archangelsko kalėjime žinomas (tardytojas Ivkovas, 1940). Ilgu nebalintu rankšluosčiu tau užveržiama (pažabojama) burna, ant

[1] 1918 metais Maskvos revoliucinis tribunolas teisė buvusį carinio kalėjimo prižiūrėtoją Bondarį. Kaip didžiausias jo žiaurumo pavyzdys kaltinime nurodytas faktas, kad jis „vieną kartą taip stipriai trenkė politiniam kaliniui, kad šiam trūko ausies būgnelis" N. V. Krylenko, *Za piat let*, p. 16.

nugaros užmezgamas mazgas, o rankšluosčio galai pririšami prie kulkšnių. Štai taip suriestas į priekį, traškančia nugara, be vandens ir valgio turi išgulėti porą parų.

Ar bereikia vardyti toliau? Ar dar daug ką reikia suminėti? Ko tik neprasimano tie dykinėjantys, sotūs, bejausmiai?..

Broli mano! Nesmerk tų, kuriems šitai kliuvo, kurie pasidavė silpnumui ir pasirašė kas nereikia...

* * *

Bet štai kas. Kad dauguma duotų norimus parodymus, kad geležiniai dantys apžiotų nepasirengusius ir prie savo šilto židinio besiveržiančius ėriukus, visai nereikia nei šitų kankinimų, nei pačių „lengviausių" metodų. Pernelyg jau nelygus jėgų ir padėčių santykis.

O, koks kitoniškas, kupinas pavojų – tikros Afrikos džiunglės – iš tardytojo kabineto mums atrodo būtas, nugyventas gyvenimas! O mes manėm, kad jis toks paprastas!

Jūs, **A.**, ir jūsų bičiulis **B.**, daug metų kits kitą pažinoję ir visai kits kitu pasitikėję, susitikę drąsiai kalbėjote apie mažąją ir didžiąją politiką. Ir niekas jūsų pokalbiuose nedalyvavo. Ir niekas negalėjo jų pasiklausyti. Ir jūs kits kito neišdavėt, anaiptol.

Tačiau štai jus, **A.**, kažkodėl Organai nusižiūrėjo, už ausų ištraukė iš bandos ir pasodino. Ir kažkodėl, galimas daiktas, ne be kieno nors skundo prieš jus, ne be jūsų baimės dėl artimųjų, ne be mažytės nemigos, ne be karceriuko, jūs nusprendėte į save numoti ranka, bet jau kitų nieku gyvu neišduoti! Ir keturiuose protokoluose prisipažinote ir pasirašėte, kad jūs – užkietėjęs sovietų valdžios priešas, nes pasakojote anekdotus apie vadą, norėjote rinkimuose antrųjų kandidatų ir užeidinėjote į kabiną išbraukti vienintelio, tik rašalinėje nebuvo rašalo, o dar jūsų radijo aparatas – diapazonas 16 metrų ir jūs stengėtės per trukdymus ką nors išgirsti iš užsienio radijo laidų. Dešimtinė jums garantuota, bet šonkauliai sveiki, plaučių uždegimo kol kas nėra, jūs nieko neišdavėt ir, regis, sumaniai išsisukot. Kameroje jau prasižiojate, kad tikriausiai jūsų tardymas baigiasi.

Bet pala! Iš lėto gėrėdamasis savo rašysena, tardytojas pradeda pildyti protokolą Nr. 5. Klausimas: ar bičiuliavotės su **B.**? – Taip. – Atvirai kalbėjotės apie politiką? – Ne, ne, aš juo nepasitikėjau. – Bet dažnai susitikinėjot? – Nelabai. – Na, kaipgi nelabai? Pagal kaimynų parodymus, vien per paskutinį mėnesį jis lankėsi pas jus tokią, tokią ir tokią dieną. Lankėsi? – Na, galimas daiktas. – Ir dar pastebėta, kad jūs kaip visuomet negėrėt, netriukšmavot, kalbėjotės labai tyliai, koridoriuje nieko nebuvo girdėti. (Ak, gerkite, draugai! daužykite butelius! garsiau keikitės! – šitai daro jus patikimus!) – Na, ir kas iš to? – Ir jūs pas jį lankėtės, štai telefonu pasakėte; tuomet mudu taip turiningai praleidom vakarą. Paskui jus matė sankryžoje – judu prastovėjot šaltyje visą pusvalandį, jūsų veidai buvo rūškani, pilni nepasitenkinimo, beje, štai aną kartą jūs net nufotografuoti. (Bičiuliai mano, agentų technika, tokia agentų technika!) Taigi apie ką judu susitikę kalbėjotės?

Apie ką?!. Svarus klausimas! Pirmiausia topteli mintis – užmiršote, apie ką kalbėjotės. Negi privalote atsiminti? Gerai, pirmą pokalbį užmiršot. O antrą irgi? O trečią irgi? Net ir tą turiningą vakarą? Ir – sankryžoje? Ir pokalbius su **C.**? Ir pokalbius su **D.**? Ne, pamanote, „užmiršau" – ne išeitis, šituo neatsipirksi. Ir arešto sukrėstas, baimės sugniaužtas, nemigos ir bado aptemdytas jūsų protas ieško: kaip čia gudriau sugalvoti, kas būtų panašu į teisybę, ir nurungti tardytoją?

Apie ką?!. Gerai, jeigu jūs buvote kalbėję apie ledo ritulį (šitai visais atvejais nekalčiausia, bičiuliai!); apie moteris, net apie mokslą – tuomet galima pakartoti (mokslas – netoli nuo ledo ritulio, tik mūsų laikais moksle viskas įslaptinta ir galima nukentėti pagal įsaką dėl išplepėjimo). O jei iš tiesų jūs šnekėjotės apie naujus areštus mieste? Apie kolchozus? (Ir, žinoma, blogai, nes kas gi apie juos sakys ką gerai?) Apie mažėjančius gamybos įkainius? Taigi stovėjote pusvalandį rūškani sankryžoje – ir apie ką gi tenai kalbėjotės?

Galimas daiktas, **B.** areštuotas (tardytojas tvirtina, kad tikrai, kad jis net davęs parodymus prieš jus, kad dabar jį vedą į akistatą). Galimas daiktas, jis ramių ramiausiai sau sėdi namie, bet griebs

jį tardyti ir sugretins parodymus: apie ką jūs tuomet tokie rūškani kalbėjotės sankryžoje?

Tik dabar, labai pavėluotai, supratote: gyvenimas toks, kad kiekvieną kartą išsiskirdami jūs turėjote susitarti ir tiksliai įsiminti: *apie ką čia mes šiandien kalbėjom*? Tuomet per visus tardymus jūsų parodymai sutaptų. Bet jūs nesusitarėt! Jūs niekaip neįsivaizdavot, kokios čia džiunglės.

Pasakyti, kad tarėtės važiuoti pameškerioti? O **B.** pasakys, kad apie jokį meškeriojimą nebuvo kalbos, šnekėjotės apie neakivaizdinį mokymąsi. Nepalengvinsite tardymo, tik dar stipriau užveršite mazgą: apie ką? apie ką? apie ką?

Jums šmėsčioja mintis – išganinga? ar pražūtinga? – reikia papasakoti, kad atrodytų kuo panašiau į tai, kaip iš tikrųjų buvo (suprantama, apeinant visus aštrius kampus ir praleidžiant pavojingus dalykus), – ne veltui sakoma, kad meluoti visuomet reikia arčiau tiesos. Ko gero, susiprotės ir **B.**, papasakos maždaug taip pat, parodymai bent šiek tiek sutaps ir tardytojas atstos nuo jūsų.

Po daugelio metų suprasite, kad tai buvo visai paika idėja, kad reikėjo dėtis kvailiu, lyg iš medžio iškritusiu: neprisimenu nė vienos savo gyvenimo dienos, nors užmuškit. Bet jūs jau tris paras nemiegojęs. Jūs vos pajėgiate sugaudyti savo mintis ir savo veidu neišsiduoti. Ir laiko viskam apgalvoti – nė minutės. Ir išsyk du tardytojai (jie mėgsta pas kits kitą lankytis) mygte mygia: apie ką? apie ką? apie ką?

Ir jūs duodate parodymą: apie kolchozus kalbėjot (kad ten dar ne viskas sklandu, bet greitai bus sklandu). Apie mažėjančius įkainius kalbėjot... Ką konkrečiai kalbėjot? Džiaugėtės, kad mažėja? Bet juk normalūs žmonės taip negali sakyti, vėl nepanašu į teisybę. Vadinasi, kad būtų panašiau į teisybę: truputį skundėmės, kad truputį įkainiai spaudžia.

O tardytojas rašo protokolą pats, jis viską išverčia į savo kalbą: tą kartą susitikę mes šmeižėm partijos ir vyriausybės politiką darbo užmokesčio srityje.

Ir kada nors **B.** jums papriekaištaus: ak tu vėpla, aš pasakiau – mudu tarėmės meškerioti...

Bet jūs norėjot būti gudresni ir protingesni už savo tardytoją? Jūsų greitas, išlavėjęs mąstymas! Jūs inteligentiški! Ir jūs nugudravot...

F. Dostojevskio „Nusikaltime ir bausmėje" Porfirijus Petrovičius duoda Raskolnikovui nuostabiai taiklią pastabą, kurią galėjo sumanyti tik tas, kas pats buvo perėjęs tą kačių ir pelių žaidimą: pastabą, kad, girdi, su jumis, inteligentais, man nė nereikia kurti savo versijos, – jūs patys ją sukursite ir gatavą atnešite. Tikrai! Inteligentiškas žmogus negali atsakyti taip nuostabiai nerišliai kaip Čechovo „piktadarys". Jis būtinai stengiasi visą įvykį, kuriuo kaltinamas, išdėstyti kad ir melagingai, bet – rišliai.

O mėsininkas tardytojas gaudo ne tą rišlumą, o tik tris frazes. Jis žino, kas ko verta. O mes – niekam nepasirengę!..

Nuo jaunų dienų mes šviečiami ir auklėjami: būti gerais specialistais, pareigingais piliečiais, atlikti karinę tarnybą, prižiūrėti savo kūną, padoriai elgtis, net suprasti grožį (na, šito tai ne per daugiausia). Tačiau nei švietimas, nei auklėjimas, nei patirtis nė kiek neparengia mūsų didžiausiam gyvenimo išbandymui – areštui už nieką ir tardymui dėl nieko. Romanuose, pjesėse, kino filmuose tie, su kuriais galim susidurti tardytojo kabinete (o, kad patys autoriai būtų išgėrę Gulago kartybės taurę!), vaizduojami kaip teisybės ir žmogaus meilės riteriai, tikri tėvai. Apie ką tik neskaito mums paskaitų ir net prievarta varo į jas! Bet niekas neskaito paskaitų apie tikrąją ir išplėstąją Baudžiamojo kodekso straipsnių prasmę, o ir patys kodeksai neišdėlioti bibliotekose, nepardavinėjami kioskuose, nepakliūva į rankas nerūpestingai jaunystei.

Atrodo tarsi pasaka, kad kažkur, už jūrų marių, tardomasis gali pasinaudoti advokato pagalba. Šitai reikštų, kad sunkiausiu kovos momentu turėtum šalia savęs šviesų protą, išmanantį visus įstatymus!

Dar vienas mūsų įstatymo principas yra pasirūpinti, kad tardomasis nebūtų susipažinęs su įstatymais.

Pateikiama kaltinamoji išvada... (Beje: Pasirašykite ją. – Aš su ja nesutinku. – Pasirašykite. – Bet aš niekuo nenusikaltęs!) – Jūs kaltinamas pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58-10 straipsnio antrą

dalį ir pagal 58-11 straipsnį. Pasirašykite! – O kas tuose straipsniuose sakoma? Duokite perskaityti kodeksą! – Aš jo neturiu. – Tai paimkite iš skyriaus viršininko! – Jis irgi neturi. Pasirašykite! – Bet aš prašau jį parodyti! – Jums kodekso nereikia, jis parašytas ne jums, o mums. Jis jums ir nereikalingas, aš jums aiškinu: šie straipsniai – kaip tik visa tai, kuo jūs nusikaltęs. Ir dabar jūs pasirašysite ne todėl, kad sutinkate, o todėl, kad perskaitėte, jog kaltinimas jums pateiktas.

Kažkuriame iš tų popiergalių staiga sumirga naujas raidžių derinys: BPK. Jūs įtempiate dėmesį: kuo BPK skiriasi nuo BK? Jeigu tardytojas gerai nusiteikęs, jis jums paaiškins: Baudžiamojo proceso kodeksas. Kaip? Vadinasi, su jumis numatoma susidoroti net ne pagal vieną, o pagal du kodeksus, o jūs nežinote nei vieno, nei antro kodekso taisyklių?!

...Nuo to laiko praėjo dešimt metų, paskui penkiolika. Mano jaunystės kapas apaugo vešlia žole. Atbuvau ir bausmės terminą, ir net neterminuotą tremtį. Ir niekur – nei lagerių „kultūros-auklėjimo" skyriuose, nei rajonų bibliotekose, net nei vidutiniuose miestuose, – niekur akyse neregėjau, rankose neturėjau, negalėjau nusipirkti, gauti ir net pasiteirauti sovietinės teisės kodekso! Šimtai mano pažįstamų areštantų, perėjusių tardymą, teismą, ir dar ne kartą, atbuvę lagerius ir tremtį, – niekas taip pat nebuvo kodekso matę nei čiupinėję! (Žmonės, pažįstantys mūsų įtarumo atmosferą, supranta, kodėl nebuvo galima liaudies teisme arba vykdomajame komitete paprašyti kodekso. Jūsų susidomėjimas kodeksu būtų buvęs ypatingas reiškinys: arba jūs rezgate nusikaltimą, arba mėtote pėdas!)

Ir tik kai abiejų kodeksų, veikusių apie trisdešimt metų, dienos jau ėjo į pabaigą, kai jie tuoj turėjo būti pakeisti naujais, tik tuomet aš juos pamačiau, du neįrištus brolužius, BK ir BPK, ant prekystalio Maskvos metro stotyje (nuspręsta juos išparduoti kaip nereikalingus).

Ir dabar su grauduliu juos skaitau. Pavyzdžiui, BPK:

> 136 straipsnis. Tardytojas neturi teisės prievarta ar grasinimais versti kaltinamąjį duoti parodymą arba prisipažinti. (Lyg iš anksto būtų žinoję!)

111 straipsnis. Tardytojas privalo išaiškinti aplinkybes, ir pateisinančias kaltinamąjį, ir švelninančias jo kaltę.

(„Bet aš per Spalio revoliuciją kovojau už sovietų valdžią!.. Aš šaudžiau Kolčiaką!.. Aš dalyvavau išbuožinime!.. Aš sutaupiau valstybei dešimt milijonų rublių!.. Aš per paskutinį karą du kartus sužeistas!.. Aš apdovanotas trimis ordinais!.. – „Už tai mes jūsų neteisiam! – juokiasi istorija iššieptais tardytojo dantimis. – Ką padarėte gero, šitai su byla nesusiję".)

139 straipsnis. Kaltinamasis turi teisę rašyti parodymus pats, taip pat reikalauti, kad tardytojo rašytame protokole būtų padarytos pataisos.

(Ak, jeigu šitai būtų laiku sužinota! Tikriau tariant: jeigu iš tikrųjų būtų taip buvę! Tačiau mes lyg kokios malonės ir visada tuščiai prašom tardytoją nerašyti „bjaurūs, šmeižikiški mano prasimanymai", užuot rašius „klaidingi mano pasisakymai", arba „mūsų pogrindinis ginklų sandėlis", užuot rašius „mano surūdijęs suomiškas peilis".)

O, jeigu tardomiesiems pirma būtų dėstomas kalėjimo mokslas! Kad iš pradžių tardymas būtų surepetuojamas, o tik tada vyktų tikrasis tardymas... 1948 metais daugelį teisiant pakartotinai, į visą šitą tardymo žaidimą jau nebebūtų leidęsi – būtų tuščias darbas. Tačiau *pirmą kartą tardomieji* – be patirties, be jokios nuovokos! Ir neturi su kuo pasitarti.

Tardomojo vienatvė! – štai kas dar lemia neteisėto tardymo sėkmę. Vienišą suvaržytą valią užgriūva visas triuškinimo aparatas. Nuo arešto akimirkos visą pirmąjį smogiamąjį tardymo laikotarpį areštantas turi būti idealiai izoliuotas: kameroje, koridoriuje, laiptinėje, kabinetuose niekur neturi susidurti su tokiu pat kaip jis, jokia šypsena, joks žvilgsnis neturi parodyti jam užuojautos, patarimo, paramos. Organai daro visa, kad tardomajam užtemdytų ateitį ir iškraipytų dabartį: įteigtų jam, kad areštuoti jo bičiuliai ir giminaičiai, kad surasti daiktiniai įkalčiai. Jie visaip perdeda savo galimybes susidoroti su tardomuoju ir jo artimaisiais, savo teises jo pasigailėti

(Organai jų visai neturi). Sieja „atgailos" nuoširdumą su švelnesniu nuosprendžiu ir lengvesniu lagerio režimu (tokio ryšio niekada nebuvo). Per trumpą laiką, kol areštantas sukrėstas, iškankintas ir suglumęs, spaudžia iš jo kuo daugiau nepataisomų parodymų, įpainioja kuo daugiau niekuo nekaltų asmenų (kiti taip puola į neviltį, kad net prašo neskaityti jiems garsiai protokolų, nėra jėgų klausytis, o tik duoti pasirašyti, tik duoti pasirašyti) – ir tik tada iš vienutės jį perkelia į bendrą kamerą, kur jis pavėluotai ima perkratinėti savo klaidas ir dėl jų graužtis.

Kaip nesuklysti toje dvikovoje? Kas būtų nesuklydęs?

Mes pasakėm „turi būti idealiai izoliuotas". Tačiau 1937 metais (ir 1945-aisiais) šio ką tik suimto tardomojo idealaus vienišumo principo nebuvo įmanoma įgyvendinti. Beveik nuo pat pirmųjų valandų areštantas atsidurdavo sausakimšoje bendroje kameroje.

Tačiau toks tardomųjų laikymas turėjo tam tikrų pranašumų, atsveriančių izoliacijos stoką. Areštantų perpildyta kamera ne tik atstojo ankštą izoliuotą boksą, bet ir buvo geriausias *kankinimas*, ypač efektyvus todėl, kad trukdavo ištisas paras ir savaites – ir dar be jokių tardytojo pastangų: areštantus kankindavo patys areštantai! Į kamerą būdavo prigrūdama tiek areštantų, kad ne kiekvienam ištektų grindų lopinėlis, kad žmonės liptų per žmones ir netgi išvis negalėtų pajudėti, kad sėdėtų vienas kitam ant kojų. Antai Kišiniovo kardomojo kalinimo kamerose 1945 metais į vienutę būdavo sukišama po *aštuoniolika* žmonių, Luganske 1937 metais – po penkiolika[1], o Ivanovas-Razumnikas 1938 metais sėdėjo standartinėje, 25 žmonėms skirtoje Butyrkų kameroje, kai joje buvo laikoma *šimtas keturiasdešimt* areštantų. Tokių 1937–1938 metų kamerų būvį jis yra puikiai aprašęs. Išvietės taip perkrautos, kad išsituštinti areštantai išvedami tik vieną kartą per parą, o kartais net naktį, lyg į pasivaikščiojimą! Tas pats Ivanovas-Razumnikas Lubiankos priimamojoje „dėžėje" apskaičiavo, kad ištisas savaites vienam kvadratiniam metrui grindų tekdavo po

[1] Jie būdavo tardomi po 8–10 mėnesių. „Ko gero, Klimas Vorošilovas tokioje vienutėje vienas sėdėjo", – kalbėjo vyrukai (bet dar kažin ar sėdėjo?).

tris žmones (įsivaizduokit, susitalpinkit!)[1]. „Dėžėje" nebuvo lango nei ventiliacijos, nuo kūnų šilumos ir kvėpavimo laikėsi 40–45 laipsnių temperatūra (!), visi sėdėjo vienomis apatinėmis kelnėmis (žieminius drabužius pasidėję po savimi), nuogi kūnai buvo suspausti, nuo svetimo prakaito odą nuberdavo egzema. Šitaip jie sėdėdavo *savaites*, negaudami nei oro, nei vandens (tik pliurzos ir rytais arbatos).

Tais metais Butyrkose ką tik areštuotieji (jau perėję pirtį ir boksus) po kelias paras sėdėdavo ant laiptų laukdami, kada išvežami į etapus kaliniai atlaisvins kameras. Tabaterovas, sėdėjęs Butyrkose septyneriais metais anksčiau, 1931-aisiais, sako: po gultais ant asfaltuotų grindų gulėjo žmogus prie žmogaus. Aš sėdėjau septyneriais metais vėliau, 1945-aisiais, – tas pat. Tačiau neseniai iš M. Baranovič gavau vertingą asmeninį paliudijimą, kaip ankšta buvo Butyrkose 1918-aisiais: tų metų spalį (antrąjį raudonojo teroro mėnesį) buvo tiek prigrūsta, kad net skalbykloje įrengta kamera 70 moterų! Kada gi Butyrkos buvo tuščios?

Be to, turint galvoje dar tai, kad paraša būdavo skiriama visiems gamtos reikalams atlikti (arba, atvirkščiai, nuo vieno iki kito vedimo į išvietę kameroje nebūdavo parašos, kaip kai kuriuose Sibiro kalėjimuose), ketvertas valgydavo iš vieno dubenėlio – nuo kits kito kelių, kad tolydžio ką nors ištempdavo tardyti, o ką nors įstumdavo sumuštą, nemigusį ir sugniuždytą, kad šių sugniuždytųjų vaizdas įtikindavo geriau nei tardytojo grasinimai, o tam, kurio mėnesius nešaukdavo tardyti, jau atrodydavo, jog lengviau būtų nusibaigti arba bet kokį lagerį kęsti negu šitaip suriestam būti, – galimas daiktas, visa tai puikiausiai atstodavo teoriškai idealią vienatvę? Ir tokioje žmonių grūstyje ne visuomet apsispręsi, su kuo atvirai pasikalbėti, ir ne visuomet rasi, su kuo pasitarti. Ir kankinimais, mušimais veikiau patikėsi ne tuomet, kai tardytojas tau grasina, o tuomet, kai tau parodo patys žmonės.

Iš pačių nukentėjusiųjų sužinai, kad į gerklę suleidžia sūrymo klizmą ir paskui parai įgrūda į boksą kankintis nuo troškulio (Karpuničius). Arba trintuve iki kraujo nubrūžina nugarą ir paskui

[1] Ir Vladimiro vidaus kalėjime devynių kvadratinių metrų kameroje 1948 m. nuolat stovėdavo 30 žmonių! (S. Potapovas). O Krasnodaro GPU 1937 m. viename kvadratiniame metre turėdavo sutilpti *keturi* žmonės.

šlaksto terpentinu. Brigados vadas Rudolfas Pincovas patyrė ir viena, ir antra, ir dar į panages jam smaigstė adatas, ir dar iki išpampimo pylė į gerklę vandenį – reikalavo, kad pasirašytų protokolą, jog per Spalio paradą *norėjęs* tankų brigadą pasukti prieš vyriausybę[1]. O Aleksandrovas, buvęs VOKS'o[2] meninės dalies vedėjas, nuo sudaužyto stuburo persikreipęs į šoną, negalėdamas sulaikyti ašarų papasakojo, kaip mušė (1948) pats Abakumovas.

Taip, taip, pats valstybės saugumo ministras Abakumovas anaiptol nesibodėjo šito juodo darbo (Suvorovas priešakinėje fronto linijoje!), kartais mielai imdavo į rankas guminę lazdą. Juo labiau mėgo mušti jo pavaduotojas Riuminas. Šitai jis darė Suchanovkoje – „generoliškajame" tardymo kabinete. Kabineto sienos apkaltos riešutmedį imituojančiais paneliais, ant langų ir durų – šilkinės portjeros, ant grindų – didelis persiškas kilimas. Kad tas grožis nenukentėtų, mušamajam ant kilimo paklojamas įjuodęs, kraujo dėmių išmargintas patiesalas. Mušti Riuminui padeda ne paprastas prižiūrėtojas, o pulkininkas. „Taip, – mandagiai sako Riuminas, glostydamas kokių keturių centimetrų skersmens guminę lazdą, – išbandymą nemiga jūs šauniai ištvėrėt – (Aleksandras Dolganas įsigudrino be miego išsilaikyti visą mėnesį – jis miegojo stačias). – Dabar išbandysim lazdą. Daugiau kaip du tris seansus čia niekas neatlaiko. Nusimaukit kelnes, gulkit ant patiesalo". Pulkininkas sėdasi mušamajam ant nugaros. Dolganas pasiryžęs skaičiuoti smūgius. Jis dar nežino, kas yra guminės lazdos smūgis per sėdimąjį nervą, jei nuo ilgo badavimo subliūškę sėdmenys. Smelkia ne smūgio vietą – plyšta galva. Jau po pirmo smūgio mušamajam nuo skausmo temsta protas, nelaimingasis taip drasko patiesalą, kad apsilaužo nagus. Riuminas muša stengdamasis gerai pataikyti. Storulis pulkininkas visu kūnu spaudžia mušamojo pečius – trims didelėms antpečių žvaigždėms

[1] Jis iš tiesų per paradą *vedė* tankų brigadą, bet kažkodėl vis dėlto jos *nepasuko*. Beje, į tai neatsižvelgiama. Po universalių kankinimų jis gavo... 10 metų pagal Ypatingojo pasitarimo nuosprendį. Taigi patys žandarai nepatikėjo savo išmone.

[2] VOKS (Vserossijskoje obščestvo kulturnoj sviazi s zagranicej) – Rusijos kultūrinių ryšių su užsieniu draugija. (*Vert. past.*)

kaip tik tinka asistuoti visagaliam Riuminui! (Po seanso sumuštasis nepaeina, bet jo neveda, o išvelka grindimis. Sėdmenys netrukus taip sutinsta, kad neįmanoma užsisegti kelnių, bet rumbų beveik nelieka. Prasideda baisus viduriavimas, ir savo vienutėje sėdėdamas ant parašos Dolganas kvatoja. Jo dar laukia ir antras, ir trečias seansas, plyš oda, Riuminas įtūžęs pašėls mušti per pilvą, pramuš pilvaplėvę, kaip didžiulė išvarža išvirs žarnos, areštantą nuveš į Butyrkų ligoninę, ten jam nustatys peritonitą, ir bandymai priversti tardomąjį padaryti niekšybę laikinai bus nutraukti.)

Štai kaip gãli ir tave nuganūbyti. Ir jau po to atrodo tiesiog tėviška glamonė, kai Kišiniovo tardytojas Danilovas šventikui Viktorui Šipovalnikovui tvatina žarstekliu per pakaušį, tąso jį už kasos. (Šventikus patogu šitaip tąsyti, o pasauliečius galima už barzdos, ir šitaip tampyti kabinete iš kampo į kampą. O Richardą Acholą, suomių raudongvardietį, Sidnėjaus Reilio gaudynių dalyvį, kuopos vadą malšinant Kronštato sukilimą, replėmis kilnojo čia už vieno, čia už kito didelio ūso ir laikė po dešimt minučių taip pakeltą, kad kojos nesiektų grindų.)

Tačiau baisiausia, ką tau gali padaryti, yra štai kas: nurengia tave žemiau juosmens, paguldo aukštielninką ant grindų, išskečia kojas, ant jų atsisėda parankiniai (šaunieji seržantai), griebia tave už rankų, o tardytojas – šituo nesibjauri nė moterys – atsistoja tarp išskėstų tavo kojų ir pusbačio (bato) galu pamažėlė, tolygiai ir vis stipriau spaudžia prie grindų tai, kas kitados darė tave vyrą, žiūri tau į akis ir kartoja, kartoja tuos pačius klausimus arba siūlymus išduoti. Jeigu pirma laiko jis nespusteli kiek stipriau, tu dar turi penkiolika sekundžių surikti, kad viską prisipažįsti, kad sutinki įduoti ir tuos dvidešimt žmonių, kurių iš tavęs reikalaujama, ar apšmeižti spaudoje bet kokią savo šventenybę...

Ir tegu teisia tave Dievas, o ne žmonės...

– Išeities nėra! Reikia viską prisipažinti! – šnabžda kameron įtupdyti nasedkos (šnipeliai).

– Paprastas sumetimas: išsaugoti sveikatą! – sako blaiviai galvojantys žmonės.

– Dantų paskui niekas neįstatys, – linkčioja žmonės, kurie dantų nebeturi.

– Vis tiek nuteis, ar prisipažinsi, ar neprisipažinsi, – moko viską perpratę.

– Tuos, kurie nepasirašo, – sušaudo! – dar kažkas pranašauja iš kampo. – Kad atkeršytų. Kad neliktų tardymo žymių.

– O numirsi kabinete – giminėms praneš: lageris be teisės susirašinėti. Ir tegu ieško.

O jeigu tu ortodoksas, prie tavęs pristos kitas ortodoksas ir, priešiškai dairydamasis, kad nenugirstų tie, kam nereikia, ims karštai kuždėti į ausį:

– Mūsų pareiga – palaikyti sovietinį tardymą. Aplinkybės – kaip mūšio lauke. Mes patys kalti: buvom pernelyg minkštakūniai, tai ir įsiveisė šalyje tie puvėsiai. Vyksta žiaurus slaptas karas. Va ir čia aplink mus – priešai, girdi, ką jie kalba? Juk neprivalo partija kiekvienam iš mūsų aiškintis – kaip ir kodėl. Jei reikalauja – vadinasi, reikia pasirašyti.

Pristoja dar vienas ortodoksas:

– Aš pasirašiau parodymus prieš trisdešimt penkis žmones, prieš visus pažįstamus. Ir jums patariu: kuo daugiau pavardžių, kuo daugiau įduokit! Tuomet pasidarys aišku, kad tai nesąmonė, ir visus paleis.

O Organams tik to ir reikia! Ortodokso sąmoningumas ir NKVD tikslai, žinoma, sutampa. Organams ir reikia šito vardų raizgyno, kad būtų įpainiota kuo daugiau. Šitai – ir jų darbo kokybės požymis, ir naujos žabangos. „Kas bendrininkai? Kas bendrininkai? Kas vienminčiai?" – atkakliai purtė visus. (Sako, R. Ralovas savo bendrininku pavadino kardinolą Rišeljė, jis buvo įtrauktas į protokolą – ir iki 1956 metų reabilitacinio tardymo niekas šituo nenusistebėjo.)

Beje, apie ortodoksus. Tokiam *valymui* atlikti reikėjo Stalino, taip, bet juk reikėjo ir tokios partijos: dauguma jų, buvusių valdžioje, ligi pat to momento, kai patys buvo pasodinti, be gailesčio sodino kitus, klusniai naikino į save panašius pagal tas pačias instrukcijas, stūmė

į pražūtį vakarykštį bičiulį arba bendražygį. Ir visi garsieji bolševikai, dabar apgaubti kankinių aureole, suspėjo pabūti kitų bolševikų budeliais (jau neminint to, kad pirmiausia visi jie buvo nepartinių budeliai). Gal ir tikrai reikėjo 1937 metų, kad žmonijai būtų parodyta, kaip mažai ko verta visa jų *pasaulėžiūra*, kuria jie taip karštai didžiavosi, jaukdami Rusiją, griaudami jos tvirtoves, trypdami jos šventoves, – Rusiją, kurioje jiems patiems toks susidorojimas niekada negrėsė. Bolševikų aukos nuo 1918 iki 1936 metų niekada nesielgė taip niekingai kaip žymieji bolševikai, kai grėsmė užslinko ant jų galvų. Smulkiai nagrinėdamas 1936–1938 metų areštų ir procesų istoriją, labiausiai bjauriesi ne tik Stalinu ir jo parankiniais, o niekingai šlykščiais teisiamaisiais – jų dvasine menkyste ir niekšybe po buvusio išdidumo ir nesitaikstymo.

...Ir kaipgi? Kaip atsilaikyti tau – jaučiančiam skausmą, silpnam, prieraišiam, nepasirengusiam?..

Ko reikia, kad būtum tvirtesnis už tardytoją ir visus tuos spąstus?

Reikia žengti į kalėjimą nesigraužiant dėl palikto malonaus gyvenimo. Reikia ant slenksčio sau pasakyti: gyvenimas baigtas, truputį per anksti, bet nieko nepadarysi. Į laisvę aš niekada nebegrįšiu. Aš pasmerktas žūti – dabar arba šiek tiek vėliau, bet vėliau bus dar sunkiau, geriau jau anksčiau. Jokio turto nebeturiu. Artimieji man mirę – ir aš jiems miręs. Mano kūnas nuo šios dienos – man bevertis, svetimas kūnas. Tik mano siela ir mano sąžinė lieka man brangios ir svarbios.

Ir prieš tokius areštantus – sudrebės tardytojai!

Tik tas nugalės, kas visko atsižadėjo!

Tačiau kaip paversti savo kūną akmeniu?

Va iš Berdiajevo būrelio padarė teisme marionetes, o iš jo paties nepadarė. Norėjo jį įtraukti į procesą, du kartus areštavo, 1922 metais vedžiojo naktimis tardyti pas Dzeržinskį, ten sėdėjo ir Kamenevas (vadinasi, jis taip pat nevengė ideologinės kovos, išvien su ČK). Tačiau Berdiajevas nesižemino, nemaldavo, o tvirtai išklojo jiems tuos religinius ir moralinius principus, kurie jam neleidžia pritarti Rusijoje

įsigalėjusiai valdžiai, – ir tardytojai ne tik pripažino, kad beprasmiška jį teisti, bet ir paleido. Žmogus pasirodė turįs savo požiūrį!

N. Stoliarova prisimena senutę, su kuria 1937 metais drauge kalėjo Butyrkose ant gretimų gultų. Ją kasnakt tardė. Prieš dvejus metus jos bute, Maskvoje, pravažiuodamas pernakvojo iš tremties pabėgęs buvęs metropolitas. – „Tik ne buvęs, o esantis! Tikrai, turėjau garbųjį priimti". – „Na gerai. O pas ką jis nuvažiavo iš Maskvos?" – „Žinau. Bet nesakysiu!" (Metropolitas, visos grandinės tikinčiųjų padedamas, pabėgo į Suomiją.) Tardytojai keitėsi, būrėsi grupėmis, mosavo kumščiais senutei panosėje, o ji savo: „Nieko jūs iš manęs nepešit, nors į gabalus pjaustykit. Juk jūs viršininkų bijot, kits kito bijot, net mane užmušti bijot („grandinę pames"). O aš – nieko nebijau! Galiu nors dabar pat stoti prieš Dievo teismą!"

Buvo, buvo tokių 1937-aisiais, kurie iš tardymo negrįžo į kamerą pasiimti maišelio. Kurie pasirinko mirtį, bet nė prieš ką nepasirašė.

Negalima sakyti, kad rusų revoliucionierių istorija būtų davusi geriausių tvirtumo pavyzdžių. Bet čia nėra nė kaip palyginti, nes mūsų revoliucionieriai niekada nežinojo, kas yra *tikras* tardymas, naudojantis penkiasdešimt du metodus.

Šeškovskis nekankino Radiščevo. Ir Radiščevas iš to meto papročių gerai žinojo, kad jo sūnūs taip pat tarnaus gvardijos karininkais ir niekas nepražudys jų gyvenimo. Ir Radiščevo giminės dvaro niekas nekonfiskuos. O vis dėlto po trumpo, dvi savaites trukusio tardymo šis įžymus žmogus išsižadėjo savo įsitikinimų, savo knygos – ir paprašė pasigailėti.

Nikolajus I nebuvo žiaurus dekabristų žmonoms – jų neareštavo, nevertė klykti gretimame kabinete, neliepė kankinti pačių dekabristų, – bet jam šito nė nereikėjo. Dekabristai buvo tardomi visai laisvai, net galėjo kazemate apgalvoti iš anksto pateiktus klausimus. Nė vienas dekabristas vėliau nesiskundė, kad jų atsakymai būtų buvę nesąžiningai aiškinami. Nebuvo patraukti atsakomybėn asmenys, „žinoję apie rengiamą maištą, bet nepranešę". Juo labiau nekrito joks šešėlis ant nuteistųjų dekabristų giminaičių (apie tai paskelbtas

specialus manifestas). Ir, žinoma, buvo dovanota visiems į maištą įtrauktiems kareiviams. Tačiau net Rylejevas „atsakinėjo išsamiai, atvirai, nieko neslėpdamas". Net Pestelis *sukiužo* ir suminėjo savo bičiulius (dar laisvus), kuriems buvo pavedęs užkasti „Rusų tiesą", ir nurodė, kur užkasta. Tik retas, kaip kad Luninas, tardymo komisijai drįso parodyti nepagarbą ir panieką. O diduma elgėsi nemokšiškai, klampino kits kitą, daugelis nusižeminę prašė pasigailėti! Zavališinas viską vertė Rylejevui. J. Obolenskis ir S. Trubeckojus pasiskubino apšmeižti Gribojedovą, – šituo ir Nikolajus I nepatikėjo.

Bakuninas „Išpažintyje" visaip žeminosi prieš Nikolajų I ir dėl to išvengė mirties bausmės. Dvasios menkystė? Ar revoliucinė gudrybė?

Atrodytų, kaip nepaprastai turėjo aukotis žmonės, pasiryžę nužudyti Aleksandrą II? Juk jie žinojo, kam ryžosi! Tačiau Grinevickis susilaukė tokio pat likimo kaip caras, o Rysakovas liko gyvas ir pakliuvo į tardytojų rankas. Ir *tą pačią dieną* jis jau *išdavė* konspiracinius butus ir sąmokslo dalyvius, baimindamasis dėl jaunos savo gyvybės skubėjo suteikti vyriausybei daugiau žinių, negu toji galėjo iš jo tikėtis! Jis net uždusdamas atgailavo, siūlėsi „atskleisti visas anarchistų paslaptis".

Praėjusio amžiaus pabaigoje ir šio amžiaus pradžioje žandarmerijos karininkas tučtuojau atsiimdavo klausimą, jeigu tardomajam tas klausimas atrodydavo nederamas arba besibraunantis į intymią sferą. Kai 1938 metais Krestuose senas politinis katorgininkas Zelenskis buvo primuštas šautuvo grūstuvu kaip vaikėzui numovus kelnes, jis kameroje apsiverkė: „Carinis tardytojas nedrįsdavo manęs net tujinti!" Arba, pavyzdžiui, iš vieno dabartinio tyrinėtojo[1] mes sužinom, kad žandarai, sučiupę Lenino straipsnio „Ką galvoja mūsų ministrai?" rankraštį, *neįstengė* prisikasti iki straipsnio autoriaus:

„Žandarai, *kaip ir galima buvo tikėtis* (čia ir toliau kursyvas mano. – *A. S.*), tardydami Vanejevą (studentą), nedaug ką sužinojo. Iš Vanejevo jie išgavo tik tiek, kad pas jį rastus rankraščius jam kelios dienos prieš kratą suvyniotus į ryšulėlį atnešęs pasaugoti vienas asmuo, kurio

[1] R. Peresvetov, „Odna iz šesti", *Novyj mir*, 1962, Nr. 4, p. 165–172.

pavardės *jis nenorįs pasakyti.* Tardytojui *neliko nieko kito* (kaip čia dabar? o kur ledinis vanduo iki kulkšnių? o sūrymo klizma? o Riumino lazdelė?..), kaip tik atiduoti rankraštį ekspertizei". Na, ir nieko nerado. Peresvetovui, regis, ir pačiam *atsėdėjusiam* kažkiek metelių, ne taip jau sunku būtų buvę suminėti, ko dar galėjo griebtis tardytojas, jei priešais jį sėdėjo straipsnio „Ką galvoja mūsų ministrai?" slapstytojas.

S. Melgunovas prisimena: „Tai buvo carinis kalėjimas, palaimingas kalėjimas, kurį dabar politiniams kaliniams jau bemaž smagu prisiminti[1].

Čia – sampratos poslinkis, čia – visai kitas matmuo. Kaip priešgogolinių laikų čiumakams būtų buvęs nesuvokiamas reaktyvinių lėktuvų greitis, taip tikrosios tardymo ribos neįsivaizduojamos tiems, kurie nėra perėję per Gulago mėsmalės priimamąjį.

1959 metų gegužės 24 dienos „Izvestijose" skaitom: Juliją Rumiancevą įgrūda į nacistinio lagerio vidaus kalėjimą norėdami sužinoti, kur yra iš to pat lagerio pabėgęs jos vyras. Ji žino, bet nesutinka pasakyti! Neišmanančiam skaitytojui tai heroizmo pavyzdys. O skaitytojui, turinčiam karčios Gulago patirties, tai tardytojų nerangumo pavyzdys: Julija tardoma nemirė nuo kankinimų ir neišprotėjo, o po mėnesio gyva sveika buvo paleista iš lagerio!

* * *

Visos tos mintys, kad reikia pasidaryti akmeniniam, tuomet man buvo dar visai nežinomos. Aš ne tik nebuvau linkęs nutraukti visų nuoširdžių ryšių su pasauliu, bet netgi dar ilgai krimtausi dėl to, kad areštuojant iš manęs buvo atimta šimtai trofėjinių faberinių pieštukų. Iš ilgų kalėjimo metų tolumos vėliau žvelgdamas į savo areštą, neturėjau pagrindo juo didžiuotis. Žinoma, galėjau laikytis tvirčiau, ko gero, ir išsisukinėti gudriau. Per pirmąsias savaites man buvo užėjęs proto aptemimas ir depresija. Visa tai prisimindamas tik todėl nejaučiu sąžinės graužimo, kad, ačiū Dievui, išvengiau ką nors įkišti į kalėjimą. O nedaug trūko.

[1] S. R. Melgunov, *Vospominanija i dnevniki*, Paryžius, 1-asis leid., 1964, p. 139.

Mudu (aš ir mano bylos bendrininkas Nikolajus Vitkevičius) į kalėjimą pakliuvom kaip vaikėzai, nors jau buvom fronto karininkai. Karo metais mudu susirašinėjom tarp dviejų fronto ruožų ir, nepaisydami karo cenzūros, negalėjom ištverti laiškuose neišreiškę politinio pasipiktinimo ir neišplūdę Išminčių Išminčiaus, vartodami lengvai perprantamą kodą – vadindami Tėvą Pachanu[1]... Kai vėliau kalėjimuose pasakojau kaliniams apie mūsų bylą, tas mūsų naivumas keldavo tik juoką ir nuostabą. Kaliniai man sakė, kad kitų tokių avinų reikia paieškoti. Ir aš pats tuo įsitikinau. Staiga, skaitydamas Aleksandro Uljanovo bylos analizę, sužinojau, kad jie įkliuvo lygiai taip pat – per neatsargų susirašinėjimą, ir tik šitai 1887 metų kovo 1 dieną išgelbėjo Aleksandro III gyvybę.

Grupės dalyvis Andrejuškinas parašė savo bičiuliui į Charkovą atvirą laišką: „Aš tvirtai tikiu, kad negailestingiausias teroras [pas mus] bus, ir net visai netrukus... Raudonasis teroras – mano arkliukas... Nerimauju dėl savo adresato (jis rašė jau nebe pirmą tokį laišką! – *A. S.*), jeigu jam t a t a i, ir man gali būti t a t a i, o tas nepageidautina, nes įklampinčiau daug labai išmaningų žmonių". Penkias savaites truko neskubios paieškos pagal šį laišką – per Charkovą, kad paaiškėtų, kas jį rašė į Peterburgą. Andrejuškino pavardė nustatyta tik vasario 28-ąją, o kovo 1-ąją sąmokslininkai, jau nešini bombomis, suimti Nevskio prospekte prieš pat numatytąjį pasikėsinimą!

Mano tardytojo I. Jezepovo kabinetas buvo aukštas, erdvus, šviesus, su didžiuliu langu (draudimo bendrovė „Rossija" statydinosi rūmus ne kankinti) – ir ant penkių metrų aukščio sienos kabojo kokių keturių metrų vertikalus, visu ūgiu, galingojo Valdovo portretas, kurio papėdėje aš, smiltelė, neištvėriau neišgiežęs neapykantos. Tardytojas kartais stodavosi priešais portretą ir teatrališkai prisiekinėjo: „Mes pasiryžę dėl jo po tankais gulti!" Priešais kone majestotišką šio portreto didybę mano memlenimas apie kažkokį išgrynintą leninizmą atrodė apgailėtinas, o aš pats, šventvagiškas burnotojas, vertas tik mirties.

Vien mudviejų laiškų turinys teikė anais metais pakankamai medžiagos mums abiem nuteisti. Nuo to momento, kai tie laiškai atsidūrė ant cenzūros operatyvininkų stalo, mudviejų su Vitkevičiumi likimas

[1] *Pachanas* (žargonybė) – plėšikų vadeiva, atamanas. (*Vert. past.*)

buvo aiškus, tebuvo leidžiama dar pakariauti, duoti daugiau naudos. Bet buvo ir pavojingesnis įkaltis: jau ištisus metus mudu planšetėse kaip brangenybę nešiojomės po vieną egzempliorių „Rezoliucijos Nr. 1", kad bet kokiomis aplinkybėmis ji nedingtų, jei katras iš mūsų liktų gyvas. Tą „Rezoliuciją" buvome parašę per vieną susitikimą fronte. Joje glaustai, bet griežtai buvo kritikuojama mūsų šalyje įsigalėjusi apgaulės ir engimo sistema, paskui, kaip dera politinei programai, nusakyta, kaip valstybės gyvenimą pataisyti. Paskutinė rezoliucijos frazė buvo tokia: „Visus šiuos uždavinius įvykdyti neįmanoma be *organizacijos*". Netgi be jokių tardytojo pastangų apsunkinti kaltinimą ši „Rezoliucija" buvo dokumentas, raginantis steigti naują partiją. O šitai antrino ir susirašinėjimo frazės – kaip po pergalės mūsų laukia „karas po karo". Tad mano tardytojui nereikėjo nieko išradinėti, jis tik stengėsi užmesti kilpą ant visų, kuriems kada nors buvau rašęs aš arba kurie kada nors buvo rašę man, ir sužinoti, ar mūsų jaunimo grupė neturi kokio nors kurstytojo iš vyresnių žmonių. Savo amžininkams ir amžininkėms aš drąsiai ir kone bravūriškai reiškiau laiškuose maištingas mintis – o bičiuliai kažkodėl nesiliovė su manim susirašinėję! Ir net atsakomuosiuose jų laiškuose pasitaikydavo kažkokių įtartinų frazių[1]. Ir dabar Jezepovas panašiai kaip Porfirijus Petrovičius reikalavo, kad aš viską rišliai paaiškinčiau: jeigu jau šitokias mintis reiškėm cenzūruojamuose laiškuose, tai ką galėjom kalbėti susitikę akis į akį? Juk neįtikinsiu aš jo, kad tokios aštrios mintys tik laiškuose ir buvo. Ir dabar savo aptemusiu protu turėjau sukurpti kažką apie susitikimus su draugais (apie susitikimus užsiminta laiškuose), kas atrodytų panašu į teisybę ir sietųsi su laiškais, kad būtų per plauką nuo politikos – ir vis dėlto neužsitrauktų baudžiamojo kodekso. Ir dar kad tie aiškinimai, pasakyti lyg vienu atsikvėpimu, įtikintų mano tardytoją,

[1] Dar vienas mano mokyklos draugas, K. Simonianas, vos per mane nepakliuvo už grotų. Kaip nudžiugau sužinojęs, kad jis liko laisvėje! Bet va po 22 metų jis man parašė: „Iš paskelbtų tavo kūrinių matyti, kad tu gyvenimą vertini vienpusiškai... Objektyviai tu tampi Vakaruose, pavyzdžiui, VFR ir JAV, fašistuojančios reakcijos vėliava... Leninas, kurį, esu įsitikinęs, tu kaip ir pirma gerbi ir myli, o ir senukai Marksas ir Engelsas tave kuo griežčiausiai pasmerktų. Pagalvok apie tai!" Aš ir galvoju: ak, gaila, kad tavęs tada nepasodino! Kaip daug tu nustojai!..

seną vilką, jog aš naivuolis, vargšelis, atlapaširdis. Kad – užvis svarbiausia – tingusis mano tardytojas neįsigeistų nagrinėti ir to prakeikto krovinio, kurį atsivežiau prakeiktame savo lagamine – keturių karo dienoraščio bloknotų, prirašytų blankiu kietu pieštuku, tų smulkių, vietomis jau nusitrynusių užrašų. Tie dienoraščiai buvo mano pretenzija tapti rašytoju. Nepasiklioviau mūsų puikiąja atmintimi ir visus karo metus stengiausi užsirašyti ne tik visa, ką mačiau (tai būtų buvę dar pusė bėdos), bet ir visa, ką iš žmonių girdėjau. Be atodairos ten surašiau ištisus fronto draugų pasakojimus – apie kolektyvizaciją, apie badą Ukrainoje, apie 1937 metus ir, dar niekad nepatyręs NKVD gniaužtų, skrupulingai ir aiškiai sužymėjau, kas man visa tai papasakojo. Nuo pat arešto, kai šiuos dienoraščius operatyvininkai sumetė į mano lagaminą, užantspaudavo smalka ir man pačiam įdavė tą lagaminą vežti į Maskvą, – man be paliovos nelyginant įkaitintom replėm širdį gniaužė Ir štai visi tie pasakojimai, tokie natūralūs priešakinėje linijoje, mirties akivaizdoje, dabar atsidūrė keturių metrų aukščio Stalino portreto papėdėje – ir trenkė kalėjimo drėgme doriems, narsiems, maištingiems mano fronto draugams.

Šie dienoraščiai tardytojo kabinete kaip tik labiausiai mane ir slėgė. Kad tik tardytojas neimtų jų knibinėti, neužčiuoptų ten laisvo frontininkų brolijos pulso, o aš kiek reikėjo atgailavau ir kiek reikėjo smerkiau savo politinius paklydimus. Šitaip vaikščiodamas peilio ašmenimis galutinai prisiveikiau, kol pamačiau, kad su niekuo manęs nesuveda į akistatą, kol aiškiai pajutau tardymą einant į pabaigą, kol ketvirtą mėnesį visi mano karo dienoraščio bloknotai buvo švystelėti į pragariškas Lubiankos krosnies žiotis, ten suliepsnojo ir juodomis plėnimis išlėkė pro patį aukščiausią kaminą dar vienas Rusioje žuvęs romanas.

Šalia to kamino mes vaikščiojom – betoninėje dėžėje, ant Didžiosios Lubiankos stogo, sulig šeštu aukštu. Dar ir viršum šešto aukšto buvo sumūrytos trijų žmonių augumo sienos. Girdėjom Maskvos garsus – automobilių sirenas. O matėm – tik tą kaminą, sargybinio bokštelį septintame aukšte ir tą nelaimingą Viešpaties dangaus lopinėlį viršum Lubiankos.

O, tie suodžiai! Jie vis krito ir krito tą pirmąjį pokario gegužį. Per kiekvieną mūsų pasivaikščiojimą jų buvo tokia gausybė, kad mes tarp savęs juokavom – matyt, Lubianka degina nuo senų senovės susikaupusius savo archyvus. Pražuvęs mano dienoraštis išrūko su tais suodžiais per akimirką. Ir aš prisiminiau vieną saulėtą kovo rytą, kai sėdėjau pas tardytoją. Kaip paprastai jis šiurkščiai klausinėjo, užrašinėjo atsakymus, iškraipydamas mano žodžius. Žėrinti saulė tirpdė ledo raštą plačiame lange, pro kur kartais man taip knietėjo iššokti – kad bent prieš mirtį švystelėčiau viršum Maskvos, o paskui tėkščiausi iš penkto aukšto į grindinį, kaip mano vaikystės metais nepažįstamas manasis pirmtakas iššoko pro langą Rostove prie Dono (iš „Trisdešimt trečiojo"). Pro atitirpusias lango properšas buvo matyti Maskvos stogai, stogai – ir viršum jų smagiai vinguriavo dūmai. Bet aš daugiau žiūrėjau ne ten, o į rankraščių kalną, riogsantį vidury pustuščio trisdešimties kvadratinių metrų kabineto, ką tik suverstą, dar neišskirstytą. Sąsiuviniai, aplankai, namų darbo viršeliai, surišti ir nesurišti, rankraščių pluoštai ir šiaip palaidi puslapiai kūpsojo tarsi pilkapis, kuriame palaidota žmogaus dvasia, ir tas kūgis buvo aukštesnis už tardytojo rašomąjį stalą, vos neužstojo man paties tardytojo. Širdį nusmelkė skaudus gailesys dėl to triūso, broliškai pagailo to žmogaus, kurį šiąnakt areštavo, o per kratą suglemžtus rankraščius paryčiui suvertė ant parketo kankinimo kambaryje, keturių metrų aukščio Stalinui po kojų. Sėdėjau ir spėliojau: kieno nuostabų gyvenimą šiąnakt atvežė suniokoti, išdraskyti ir paskui sudeginti?

O, kiek sumanymų ir darbų šiame pastate gavo galą! – ištisa žuvusi kultūra. O, suodžiai, suodžiai iš Lubiankos kaminų!! Skaudžiausia, kad palikuonys manys mūsų kartą buvus kvailesnę, negabesnę, neraštingesnę, nei ji iš tikrųjų buvo!..

* * *

Tiesei nubrėžti pakanka pažymėti tik du taškus.

1920 metais, kaip prisimena Erenburgas, ČK jį taip prispyrė: „*Jūs* įrodykite, kad *nesate* Vrangelio agentas".

O 1950 metais vienas žymus MGB pulkininkas, Foma Železovas, kaliniams apskelbė: „Mes nė nesivarginsim jam (kaliniui) įrodinėti jo kaltės. Tegu *jis* mums įrodo, kad *neturėjo* priešiškų ketinimų".

Šioji žmogėdriškai paprasta tiesė jungia aibes milijonų žmonių atsiminimų.

Ankstesnioji žmonija nebuvo regėjusi tokio greito ir supaprastinto tardymo! Organai apskritai nedėjo pastangų rasti kokių nors įrodymų. Sugautas triušiukas, tirtantis ir išblyškęs, neturintis teisės niekam parašyti, niekam paskambinti telefonu, nieko atsinešti iš laisvės, nemigęs, nevalgęs, likęs be popieriaus, be pieštuko ir net be sagų, pasodintas ant plikos taburetės kabineto kampe, privalo *pats* surasti ir pakloti dykaduoniui tardytojui įrodymus, kad *neturėjo* priešiškų ketinimų! O jų neradęs (o kurgi jis galėjo jų rasti?) pateikdavo tardytojui *apytikrius* savo kaltės įrodymus!

Esu girdėjęs atsitikimą, kaip vienas senukas, pabuvęs vokiečių nelaisvėje, vėliau, sėdėdamas ant tos plikos taburetės ir skėsčiodamas plikus pirštus, vis dėlto sugebėjo monstrui tardytojui įrodyti, kad *neišdavė* tėvynės ir net – *neturėjo* tokio ketinimo! Skandalingas atsitikimas! Ir ką gi, gal jį paleido? Kur tau! – visa tai jis pasakojo man Butyrkose, o ne Tverės bulvare. Prie pagrindinio tardytojo tuomet prisidėjo antras, jie praleido su senuku tylų prisiminimų vakarą, o paskui dviese surašė *liudytojų* parodymus, kad tą vakarą alkanas ir apsnūdęs senukas varęs antisovietinę agitaciją! Atlapaširdiškai buvo pasakojama, bet ne atlapaširdiškai klausoma! Senuką perdavė trečiam tardytojui. Tas panaikino nepagrįstą kaltinimą tėvynės išdavimu, bet stropiai įsūdė jam dešimtinę už antisovietinę agitaciją tardymo metu.

Nustojęs būti tiesos ieškojimu, sunkesniais atvejais tardymas patiems tardytojams virsdavo budelio tarnyba, lengvesniais – paprastu laiko praleidimu, pagrindu darbo užmokesčiui gauti, o lengvesnių atvejų buvo visada – net garsiaisiais 1937 metais. Pavyzdžiui, Borodka buvo kaltinamas tuo, kad prieš 16 metų važinėjęs pas tėvus į Lenkiją, bet neėmęs užsienio paso (tėvukas su motuše gyveno dešimt varstų nuo jo, bet diplomatai buvo pasirašę tą Baltarusijos dalį atiduoti Lenkijai, o žmonės 1921 metais su tuo nebuvo apsipratę

ir važinėjo kaip važinėję). Tardymas truko pusvalandį: Važinėjai? – Važinėjau. – Kuo? – Ogi arkliu. – Gavo dešimt metų už KRD (kontrrevoliucionnaja dejatelnost – kontrrevoliucinė veikla)!

Toks skubumas panašus į stachanovininkų judėjimą, bet tarp melsvakepurių jis sekėjų nesusilaukė. Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą kiekvienam tardymui buvo skiriami du mėnesiai, o komplikuotesniais atvejais leidžiama prašyti prokurorus tardymui skirtą laiką kelis kartus dar pratęsti po mėnesį (ir prokurorai, žinoma, sutikdavo). Tad būtų buvę kvaila dėti sveikatą, nepasinaudoti tais pratęsimais ir, gamybininkų žodžiais tariant, išpūsti savo pačių normas. Gerkle ir kumščiu pasidarbavę pirmąją, smogiamąją tardymo savaitę, išeikvoję daug valios ir *charakterio* (pagal Vyšinskį) išteklių, tardytojai buvo suinteresuoti vėliau kiekvieną bylą atidėlioti, kad būtų daugiau senų, ramių ir mažiau naujų bylų. Stačiai nepadoru būtų buvę politinį tardymą užbaigti per du mėnesius.

Valstybės sistema pati save baudė už nepatiklumą ir nelankstumą. Rinktiniais kadrais – ir tais nepasitikėjo: turbūt ir juos pačius ateinant ir išeinant vertė registruotis, o jau kalinius, šaukiamus tardyti, registravo privalomai – kontrolės dėlei. Ką tardytojai turėjo daryti, kad sklandžiai vyktų buhalterinė apskaita? Iššaukti kurį nors tardomąjį, pasodinti kampe, užduoti kokį nors bauginantį klausimą, – o patiems jį užmiršti, ilgai skaityti laikraštį, rašyti politinio lavinimo konspektą, privačius laiškus, lankytis pas kolegas (palikus savo vietoje vedžiotojus). Ramiai šnekučiuodamas ant tachtos su atėjusiu bičiuliu, tardytojas kartais susizgribdavo, rūsčiai dėbteldavo į tardomąjį ir prapliupdavo:

– Va kur niekšas! Va kur retas niekšas! Na, nieko, *devynių gramų* jam negaila!

Mano tardytojas dar labai daug kalbėdavo telefonu. Jis skambindavo namo ir sakydavo žmonai, žybčiodamas mano pusėn akimis, kad šiandien visą naktį tardysiąs, taigi žmona galinti jo nelaukti anksčiau nei rytą (man širdis apmirdavo: vadinasi, mane kiaurą naktį!). Bet čia pat susukdavo meilužės telefoną ir murkiančiu tonu susitardavo tuojau atvažiuoti nakčiai pas ją (ne, pamiegosim! – atlėgdavo man).

Tad nepriekaištingą sistemą švelnino tik vykdytojų ydos.

Kiti, smalsesnieji tardytojai, mėgo per tokius „tuščius" tardymus plėsti gyvenimo patirtį: klausinėjo tardomąjį apie frontą (apie tuos pačius vokiečių tankus, po kuriais jiems vis nebuvo kada pulti), apie Europos ir užjūrio šalių, kur tardomajam teko pabūti, papročius, apie tenykštes krautuves ir prekes, o ypač – apie užsienio viešnamius ir įvairius nuotykius su moterimis.

Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą kiekvieno tardymo eigą turi budriai stebėti prokuroras. Tačiau mūsų laikais niekas nėra akyse jo matęs ligi vadinamojo „tardymo pas prokurorą", kuris reiškė, kad tardymas jau prie pat pabaigos. Nuvedė į tokį tardymą ir mane.

Papulkininkis Kotovas – ramus, sotus, beveidis blondinas, nei piktas, nei geras, joks, sėdėjo už stalo ir žiovaudamas pirmąkart sklaidė mano bylos aplanką. Kokias penkiolika minučių jis mano akivaizdoje pažindinosi su manąja byla (kadangi šis tardymas buvo neišvengiamas ir taip pat registruojamas, nebuvo prasmės sklaidyti aplanką kitu, neregistruojamu laiku ir dar kažkiek valandų laikyti atmintyje bylos smulkmenas). Paskui abejingas akis įbedė į sieną ir tingiai paklausė, ką norėčiau pridurti prie savo parodymų.

Jis privalėjo paklausti: kokių turiu pretenzijų tardymo eigai? Ar nebuvo paminama mano valia ir pažeidžiamas teisėtumas? Tačiau prokurorai šito jau seniai nebeklausdavo. O jei ir būtų paklausę? Visas tas ministerijos tūkstančio kambarių namas ir penki tūkstančiai jo tardymo korpusų, vagonų, urvų ir žeminių, išmėtytų po visą Sąjungą, tik ir gyveno teisėtumo pažeidimais, ir ne mudviejų valioje buvo čia ką nors pakeisti. O ir visi aukštesnieji prokurorai užimdavo tuos postus tik sutinkant tam pačiam valstybės saugumui, kurį jie... turėjo kontroliuoti. Jo glebnumas, taikingumas, nuovargis nuo tų begalinių kvailų *bylų* persidavė ir man. Ir aš nekėliau jam teisingumo klausimų.

Paprašiau tik pataisyti vieną pernelyg aiškią nesąmonę: pagal bylą mes buvom kaltinami dviese, bet mudu tardė skyrium (mane Maskvoje, o mano bičiulį – fronte), todėl byloje figūravau aš *vienas*, o buvau kaltinamas pagal 11-ąjį punktą, tai yra kaip *grupė*. Pagalvojęs paprašiau jį išbraukti tą 11-ojo punkto priedą.

Jis dar kokias penkias minutes pavartė bylą, aiškiai nerado ten mūsų *organizacijos*, bet tik atsiduso, skėstelėjo rankomis ir pasakė:

– Ką gi? Vienas žmogus – žmogus, o du žmonės – žmonės.

Ir paspaudė mygtuką, kad mane išvestų.

Netrukus, vieną vėlų gegužės pabaigos vakarą, į tą patį prokuroro kabinetą su figūriniu bronziniu laikrodžiu ant marmurinės židinio plokštės mane iškvietė tardytojas „du šimtai šeštajai" – šitaip pagal BPK straipsnį buvo vadinama procedūra, kai pats tardomasis peržiūri savo bylą ir paskutinį kartą pasirašo. Nė kiek neabejodamas, kad gaus mano parašą, tardytojas jau sėdėjo ir kurpė kaltinamąją išvadą.

Atverčiau storo aplanko viršelį ir jau kitoje jo pusėje spausdintame tekste perskaičiau stulbinantį dalyką: kad tardymo eigoje, pasirodo, aš turėjau teisę raštu skųstis dėl neteisingo tardymo – ir tardytojas privalėjo šituos mano skundus chronologiškai siūti į bylą! Tardymo eigoje! Bet ne jam pasibaigus...

Deja, apie tokią teisę nežinojo nė vienas iš tūkstančių areštantų, su kuriais vėliau sėdėjau.

Varčiau toliau. Mačiau savo laiškų fotokopijas ir visiškai iškraipytą jų aiškinimą, rašytą nepažįstamų komentatorių (panašių į kapitoną Libiną). Ir mačiau hiperbolizuotą melą, kuriuo kapitonas apraizgė atsargius mano parodymus.

– Aš nesutinku. Jūs tardėte neteisingai, – ne per ryžtingiausiai pasakiau.

– Na ką gi, galim pradėti viską iš naujo! – jis grėsmingai sučiaupė lūpas. – Įgrūsim tave į tokią vietelę, kur policajus laikom.

Ir net buvo bekeliąs ranką, lyg ketindamas atimti iš manęs „bylos" tomą. (Tučtuojau pirštu jį prispaudžiau.)

Kažkur už penkto Lubiankos aukšto švietė auksaspalvė besileidžianti saulė. Kažkur buvo gegužis. Kabineto langai, kaip ir visi išoriniai ministerijos langai, buvo aklinai uždari, net neatplėšti po žiemos, kad į šiuos slaptuosius kambarius neprasiskverbtų atšilęs oras ir žydėjimo dvelksmas. Ant židinio plokštės stovintis bronzinis laikrodis, ką tik nušviestas paskutinio spindulio, tyliai suskambėjo.

Iš naujo?.. Regis, lengviau būtų mirti nei viską pradėti iš naujo. Prieš akis vis tiek dar buvo kažkoks gyvenimas. (Kad būčiau žinojęs – koks!..) Ir paskui – toji vietelė, kur laikomi policajai. Ir apskritai nereikia jo širdinti, nuo to priklauso, kokiu tonu jis parašys kaltinamąją išvadą...

Ir aš pasirašiau. Pasirašiau su visu 11-uoju punktu (jo galėjau tikėtis jau vien už „Rezoliuciją"). Tuomet nežinojau jo svorio, man tebuvo pasakyta, kad jis bausmės laiko neprideda. Per tą 11-ąjį punktą pakliuvau į katorginį lagerį. Per tą patį 11-ąjį punktą „paleistas" be jokio nuosprendžio turėjau likti amžinoje tremtyje.

O gal – ir geriau. Be vieno ir kito nebūčiau galėjęs parašyti šitos knygos...

Tardytojas niekaip kitaip manęs nekankino, tik nemiga, melu ir bauginimais – visiškai teisėtais metodais. Tad jam nebuvo reikalo, kaip kad apsidrausdami daro žiauresni tardytojai, su 206-uoju straipsniu kišti man pasirašyti pasižadėjimą, kad aš, toks ir toks, įspėtas, jog už paslapties nelaikymą galiu būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn (tik nežinia, pagal kokį straipsnį), niekada niekam nepasakosiu, kokiais metodais buvau tardomas.

Kai kurių sričių NKVD valdybose tokie pasižadėjimai buvo plačiai praktikuojami: išspausdintas pasižadėjimo tekstas areštantui būdavo pakišamas pasirašyti kartu su Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiu. (Ir paskui, paleidžiant iš lagerio, dar pakišamas pasirašyti pasižadėjimas, kad buvęs kalinys nepasakos apie lagerių tvarką.)

Ir ką gi? Mūsų papratimas būti paklusniems, mūsų sulinkusios (arba palaužtos) nugaros neleido mums nei atsisakyti, nei pasipiktinti šiuo banditišku baisybių slėpimo metodu.

Mes praradom laivės matą. Mes neturim kuo pamatuoti, kur laisvė prasideda ir kur baigiasi. Visi, kas netingi, iš mūsų ima, ima, ima tuos nepabaigiamus pasižadėjimus tylėti.

Mes jau nesam tikri: ar turim teisę pasakoti savo pačių gyvenimo įvykius?

Ketvirtas skyrius

MELSVIEJI APVADAI

Kol didžiosios Naktinės Įstaigos krumpliaračiai taip baisiai mus traiško, kad paskutinai sumala mūsų sielą, o kūną paverčia mėsa, karančia lyg driskiaus skarmalai, mes pernelyg kenčiam, nugrimzdę į savo skausmą, ir jau neįstengiam skvarbiu ir pranašišku žvilgsniu pasižiūrėti į blyškius naktinius *budelius*, kankinančius mus. Didžiulė vidinė kančia aptemdo mums akis – o juk kokie būtume galėję būti savo kankintojų istorikai! Juk jie patys tikrosios savo natūros neaprašys. Deja, kiekvienas buvęs areštantas smulkiai prisimena, kaip jį tardė, kaip jį spaudė ir kokią bjaurastį išspaudė, – o tardytojo dažnai nė pavardės neprisimena, juo labiau nesusimąsto, kas jis per žmogus. Taip ir aš apie kiekvieną kameros draugą galiu prisiminti daugiau ir įdomesnių dalykų negu apie valstybės saugumo kapitoną Jezepovą, kurio kabinete akis į akį esu nemaža išsėdėjęs.

Mums išlieka vienas bendras ir tikras įspūdis: tai puvėsiai – kiaurai perpuvusi sfera. Ir po kelių dešimtmečių, kai nebeužeina pykčio ir nuoskaudos protrūkiai, mūsų atlėgusioms širdims išlikęs tas pats įspūdis: tai žemai smukę, piktdžiugiški, piktavaliai ir, galimas daiktas, susipainioję žmonės.

Yra žinoma, kad Aleksandras II, kurį revoliucionieriai septynis kartus kėsinosi nužudyti, kartą apsilankė Kardomajame kalėjime Špalernajos gatvėje (Didžiojo Namo pirmtakas), liepė jį užrakinti 227-ojoje vienutėje ir užrakintas išsėdėjo ten ilgiau kaip valandą – jam parūpo savo kailiu patirti, kaip turėtų jaustis čia jo laikomi žmonės.

Negalima nepripažinti, kad tai buvo doras monarcho žingsnis, jo poreikis ir mėginimas pažvelgti į reikiamą dalyką dvasiniu požiūriu.

Bet neįmanoma įsivaizduoti, kad kuris nors mūsų tardytojas, iki pat Abakumovo ir Berijos, būtų panorėję bent valandą pabūti areštanto kailyje, pasėdėti vienutėje ir susimąstyti.

Jų tarnybai nereikia, kad jie būtų išsilavinę, plačios kultūros ir pažiūrų žmonės – ir jie nėra tokie. Jų tarnybai nereikia, kad jie logiškai mąstytų, – ir jie nėra tokie. Jų tarnybai tereikia, kad jie tiksliai vykdytų direktyvas ir būtų abejingi kančioms, – va taip ir yra, jie kaip tik tokie. Mums, perėjusiems per jų rankas, slogus ir koktus tas korpusas, praradęs bet kokią žmoniškumo nuovoką.

Jau kas kas, bet tardytojai aiškiai matė, kad *bylos* – išpūstos! Juk jie, išskyrus Ypatinguosius pasitarimus, negalėjo kits kitam ir sau rimtai sakyti, kad smerkia nusikaltėlius? Ir vis dėlto puslapis po puslapio rašė protokolus, kad mes supūtume. Argi čia ne nusikaltėlių principas: „Tu mirk šiandien, o aš rytoj"?

Jie suprato, kad bylos išpūstos, ir vis dėlto metai po metų darbavosi. Kaipgi taip?.. Ar vertė save negalvoti (o šitai jau žmogaus žlugimas), žiūrėjo paprastai: taip reikia! Esą tas, kas rašo jiems instrukcijas, suklyst negali.

Bet juk šitaip argumentavo ir nacistai.

Nuo Gestapo ir MGB palyginimo niekam nepavyks išsisukti: labai jau sutampa ir metai, ir metodai. Dar natūraliau lygino tie, kurie patys perėjo ir Gestapą, ir MGB, kaip Jevgenijus Divničius, emigrantas. Gestapas kaltino jį komunistine veikla tarp rusų darbininkų Vokietijoje, MGB – ryšiais su pasauline buržuazija. Divničius padarė išvadą ne MGB naudai: kankino ir vienur, ir kitur, bet Gestapas vis dėlto dėjo pastangas nustatyti teisybę, o kai kaltinimas nepasitvirtino, Divničių paleido. MGB neieškojo teisybės ir jei jau ką sučiupo, nė nemanė paleisti iš nagų.

Arba – Priešakinė Teorija, granitinė ideologija. Tardytojas, 1938 metais už bausmę komandiruotas į Kolymą – į gūdų Orotukaną, kaliniui M. Lurjė, buvusiam Krivoj Rogo kombinato direktoriui, jau atkentėjusiam lageryje vieną bausmės terminą, lengvai sutikus pasirašyti pakartotinio įkalinimo dokumentą, atspėjamą valandėlę pasakė: „ Manai, mums didelis malonumas taikyti *poveikio priemones*? – (Poveikio priemonės – šitaip švelniai vadinami kankinimai.) –

Bet mes turime daryti tai, ko iš mūsų reikalauja partija. Tu senas partijos narys – sakyk, ką darytum mūsų vietoje?" Ir Lurjė, rodos, su juo beveik sutiko (gal todėl jis taip lengvai ir pasirašė, kad jau pats šitaip manė?). Juk visai įtikima.

Bet dar dažniau – cinizmas. Melsvieji apvadai išmanė mėsmalės darbą ir jį mėgo. Tardytojas Mironenka Džidos lageriuose (1944) pasmerktajam Babičiui su pasididžiavimu dėstė tokias racionalias savo teorijas: „Tardymas ir teismas – tik juridinis įforminimas, jie jau negali pakeisti jūsų likimo, nes jis iš anksto nulemtas. Jeigu jus reikia sušaudyti, tai nors ir būtumėte absoliučiai nekaltas – jus vis vien sušaudys. O jeigu jus reikia išteisinti (čia, matyt, turėta galvoje *saviškiai*. – *A. S.*), tai kad ir kaip būtumėte kaltas – būsite išsuktas ir išteisintas". Vakarų Kazachstano srities GB pirmojo tardymo skyriaus viršininkas Kušnariovas taip ir rėžė Adolfui Civilkai: „Kas tave gali paleisti, jeigu tu leningradietis!" (tai yra turi didelį partinį stažą).

„Kad tik būtų žmogus – o jau *bylą* sudarysimi" – šitaip daugelis jų juokavo, tai buvo jų patarlė. Mums tai reiškia – galabyti, jiems – gerai dirbti. Tardytojo Nikolajaus Grabiščenkos (Volgos kanalas) žmona susigraudinusi sakė kaimynams: „Kolia – labai geras darbuotojas. Vienas ilgai neprisipažino – priskyrė jį Koliai. Kolia su juo naktį pasikalbėjo – ir tas prisipažino".

Tad kodėl gi visi jie taip įnirtingai ir sutartinai puolė ne teisybės ieškoti, o apdorotų ir nuteistų žmonių skaičių didinti? Todėl, kad šitaip jiems buvo *patogiausia* – neišsiskirti iš bendros srovės. Todėl, kad tie skaičiai reiškė jiems ramų gyvenimą, papildomą užmokestį, apdovanojimus, aukštesnius rangus, pačių Organų plėtimąsi ir klestėjimą. Jei geri skaičiai, galėjai ir padykinėti, ir pachaltūryti, ir naktelę paūžti (šitaip jie ir darė). O už mažus skaičius – būsi išvytas ir pažemintas tarnyboje, nustumtas nuo to lovio, nes Stalinas nebūtų patikėjęs, kad kokiame nors rajone, mieste ar kariuomenės dalyje staiga neliko jo priešų.

Tad ne gailestį, o pyktį ir įniršį jie pajusdavo tiems užsispyrėliams areštantams, kurie nesileisdavo įspraudžiami į skaičius, kurie

nepasiduodavo nei nemigai, nei karceriui, nei badavimui! Atsisakydami prisipažinti, jie kenkė tardytojo padėčiai! Lyg ir jį *patį* norėjo išversti iš koto! Ir jau čia tikdavo bet kokios priemonės! Kova yra kova! Ryk žarną, sprok sūdytą vandenį!

Pasirinkę tokią veiklą ir tokį gyvenimą ir todėl nepakilę į aukštesnę žmogaus būties sferą, Melsvosios Įstaigos tarnautojai juo intensyviau ir godžiau gyveno žemojoje sferoje. O tenai juos valdė ir orientavo stipriausieji (nekalbant apie alkį ir lytį) žemosios sferos instinktai: valdžios instinktas ir pasipelnymo instinktas. (Ypač valdžios instinktas. Mūsų dešimtmečiais jis pasidarė stipresnis už pinigus.)

Valdžia – nuodai, šitai žinoma tūkstančius metų. Kad niekas niekada nebūtų įgijęs materialinės valdžios kitiems žmonėms! Tačiau žmogui, tikinčiam, kad viršum mūsų visų yra kažkokia aukštesnė esybė ir todėl suvokiančiam savo ribotumą, valdžia dar nėra mirtinai pavojinga. O žmonėms, netikintiems aukštesniąja sfera, valdžia – tai mirtini nuodai. Jiems nuo šio užkrato nėra jokio išsigelbėjimo.

Prisimenate, ką apie valdžią rašo Tolstojus? Ivanas Iljičius turėjo tokią tarnybinę padėtį, kad panorėjęs galėjo pražudyti bet kurį žmogų! Visus aliai vieno žmones jis laikė savo rankose, didžiausią įžymybę buvo galima pas jį atvesti kaip kaltinamąjį. (Taigi čia kalbama apie mūsų melsvuosius! Čia nėra ko ir bepridurti!) Tos valdžios suvokimas („ir galimybė ją sušvelninti“, – priduria Tolstojus, bet mūsų vyrukams šis prieduras jau nieku gyvu netinka) buvo „svarbiausia jo tarnybos prasmė ir patrauklumas“.

Kur jau ten patrauklumas! – *svaigulys*! Stačiai svaigsta galva – tu dar jaunas, po teisybei snarglius, visai neseniai su tavim vargo tėvai, suko galvą, kur tave dėti, tu toks liurbis, mokytis nenori, o prasistumdei trejetą metelių *toje* mokykloje – ir kaip iškilai! Kaip pasikeitė tavo judesiai ir žvilgsnis, ir galvos laikysena! Posėdžiauja instituto mokslo taryba – tu įeini, ir visi pastebi, visi net krūpteli; tu nesibrauni į pirmininko vietą, tegu ten rektorius iš kailio neriasi, tu

atsisėdi pakrašty, bet visi supranta, kad čia svarbiausias – tu, specskyrius. Gali penkias minutes pasėdėti ir išeiti, tuo tu pranašesnis už profesorių, tavęs gali prireikti svarbesniems reikalams, – bet paskui dėl jų nutarimo mirktelėsi (arba, dar geriau, vyptelėsi) ir pasakysi rektoriui: „Negalima. Tam tikrais *sumetimais*..." Ir baigtas kriukis! Ir nutarimo kaip nebūta! Arba tu iš ypatingosios karinės dalies, smeršininkas, viso labo leitenantas, bet senas apkūnus pulkininkas, dalinio vadas, tau įėjus atsistoja, stengiasi tau įtikti, prisigerinti, jis net su štabo viršininku taurelės neišlenks tavęs nepasikvietęs. Vieni niekai, kad tavo antpečiuose tik po dvi mažas žvaigždutes, šitai net įdomu: tavo žvaigždutės kur kas svaresnės, jos visai iš kitos skalės nei paprastų karininkų žvaigždutės (o kartais, vykdant specužduotis, jums leidžiama prisisegti, pavyzdžiui, ir majoro žvaigždutes – lyg pseudonimą, lyg sutartą ženklą). Visiems tiems žmonėms šiame kariuomenės dalinyje arba šioje gamykloje, arba šiame rajone tu turi nepalyginti didesnę valdžią nei dalinio vadas, gamyklos direktorius, rajkomo sekretorius. Šių viršininkų žinioje yra visų tų žmonių tarnyba, uždarbiai, geras vardas, o tavo žinioje – jų laisvė. Ir niekas nedrįs apie tave prasitarti susirinkime, niekas nedrįs apie tave parašyti laikraštyje – ir ne tik nieko blogo! nedrįs ir nieko *gero*!! Tavęs kaip slapčiausios dievybės nevalia net minėti! Tu esi, visi tave jaučia! – bet tavęs lyg ir nėra! Ir todėl nuo to laiko, kai užsimaukšlinai tą žydrąją kepurę, tu esi iškilęs viršum atviros valdžios. Ką *tu* darai – niekas nedrįsta tikrinti, bet tu gali tikrinti kiekvieną žmogų. Ir todėl į paprastus vadinamuosius piliečius (tau – tiesiog skiedreles) tau labiausiai dera žiūrėti mįslinga ir giliaminte veido išraiška. Juk tu vienas žinai *specsumetimus*, niekas kitas jų nežino. Ir todėl tu visuomet teisus.

Tik niekada nepamiršk vieno: tu pats būtum buvęs tokia pat skiedrelė, jeigu tau nebūtų nusišypsojusi laimė tapti grandele Organų – to lankstaus, vientiso, gyvo padaro, parazituojančio valstybėje kaip soliteris žmogaus kūne, – ir viskas dabar tavo! viskas tau! – tik būk ištikimas Organams! Tave visuomet užstos! Ir padės tau praryti kiekvieną skriaudėją! Ir pašalins iš kelio kiekvieną kliūtį! Bet – būk

ištikimas Organams! Daryk visa, ką jie liepia! Numatys už tave ir tavo vietą: šiandien tu specskyriaus galva, o rytoj atsisėsi į tardytojo kėdę, o vėliau, galimas daiktas, važiuosi kaip kraštotyrininkas prie Seligerio ežero (1931, Iljinas), gal kad nervus bent mažumėlę apgydytum. O vėliau iš miesto, kur būsi jau pernelyg išgarsėjęs, gal važiuosi į kitą šalies pakraštį dirbti įgaliotiniu Bažnyčios reikalams (žiaurus Jaroslavlio tardytojas Volkopialovas buvo perkeltas į Moldaviją dirbti įgaliotiniu Bažnyčios reikalams). Arba tapsi Rašytojų sąjungos atsakinguoju sekretoriumi (kitas Iljinas, Viktoras Nikolajevičius, buvęs valstybės saugumo generolas leitenantas). Niekuo nesistebėk: tikrąją žmonių paskirtį ir tikruosius žmonių rangus žino tik Organai, o visiems kitiems tik leidžiama pažaisti: antai koks nors nusipelnęs meno veikėjas arba socialistinių laukų didvyris, o pūstelėk – ir jo kaip nebūta. („Kas tu toks?" – paklausė generolas Serovas Berlyne pasaulinio garso biologą Timofejevą-Resovskį. „O kas tu toks?" – nesutriko Timofejevas-Resovskis, nepraradęs įgimto kazokiško narsumo. „Jūs – mokslininkas?" – pasitaisė Serovas.)

Žinoma, tardytoju būdamas turí dirbti: reikia ateiti dieną, ateiti naktį, atsėdėti visas valandas, bet tikrai nesuk sau galvos dėl „įrodymų" (čia tegu tardomasis pakrutina smegenis), nesvarstyk, ar jis kaltas, ar nekaltas, – daryk taip, kaip reikia Organams, ir viskas bus gerai. Ir jau nuo tavęs paties priklausys, kad tardymas būtų malonesnis, nelabai varginantis, kad būtų galima kaip nors pasipelnyti, o jei ne – bent prasiblaškyti. Sėdi sėdi ir staiga sugalvoji naują *poveikį* – eureka! Skambini telefonu bičiuliams, vaikštai po kabinetus, pasakoji – kiek smagaus juoko! Pabandykim, vyručiai, tik su kuo? Juk nuobodu visą laiką tą patį ir tą patį, nusibodo tos drebančios rankos, maldaujančios akys, baugštus paklusnumas – kad bent pasipriešintų kas! „Mėgstu tvirtus priešininkus! Malonu jiems stuburą laužti!"(Šitaip G. G-vui pasakė Leningrado tardytojas Šitovas.)

O jeigu jis toks tvirtas, kad nieku gyvu nepasiduoda, jeigu visi tavo metodai – be rezultatų? Tu įsiunti? Tad ir netramdyk to įsiūčio! Tai didis malonumas, tai skrydis! Duok valią tam įsiūčiui, nieko nesivaržyk!

Tvok iš peties! Va tuomet ir spjaudo tardomajam į atvirą burną! Ir murdo veidą į pilną spjaudyklę! (Kaip darė Ivanovo-Razumniko aprašytas tardytojas Vasiljevas.) Va tuomet tąso už plaukų šventikus! Ir šlapinasi paklupdytajam į veidą! Įniršiui atvėsus pasijunti tikras vyras!

Arba va tardai „užsieniečio merginą" (Esfira R., 1947). Na išdedi į šuns dienas, na paklausi: „O ką, gal amerikiečio... kampuotas? Bene tau rusų pristigo?" Ir staiga idėja: ko gero, iš tų užsieniečių ji bus šio bei to pramokusi. Nepraleisk progos, čia tau lyg ir komandiruotė į užsienį! Ir prisispyręs imi ją tardyti: *kaip*? kokiom pozom? o kaip dar?.. smulkiau! kiekvieną smulkmeną! (Ir pačiam pravers, ir vyručiams papasakosiu!) Mergina ir rausta, ir į ašaras puola, girdi, šitai bylos neliečia. „Ne, liečia! pasakok!" Ir štai ką gali tavo valdžia! – ji viską smulkiai tau papasakoja, nori – ir nupiešia, nori – ir savo kūnu parodo, ji neturi išeities, tavo rankose jos karceris ir jos bausmės dydis.

Užsisakei (tardytojas Pochilka, Kemerovo GB) stenografistę užrašyti tardymo – atsiuntė dailutę, tai tuojau ir lįsk jai į užantį, nors po akių dar tas tardomasis vaikigalis (moksleivis Miša Bakstas) – negi jis žmogus, jo nėra ko varžytis.

Ir išvis ko tau varžytis? Jeigu mėgsti mergas (o kas jų nemėgsta?) – liurbis būtum, jei savo padėtim nepasinaudotum. Vienas patraukia tavo galybė, kitos pasiduoda iš baimės. Sutinki kur mergą, nusižiūri, – ir bus tavo, niekur nesidės. Svetima žmona krito į akį, – tavo! Juk vyrą pašalinti vieni niekai.

Seniai turiu tokį siužetą apsakymui „Sugadinta žmona". Bet, matyt, neprisirengsiu parašyti, taigi štai. Viename Tolimųjų Rytų aviacijos dalinyje prieš Korėjos karą toks papulkininkis, grįžęs iš komandiruotės, sužinojo, kad jo žmona ligoninėje. Gydytojai neslėpė: dėl patologinių santykių pažeisti jos lytiniai organai. Papulkininkis puolė prie žmonos ir privertė prisipažinti, kad ją sužalojęs jų dalinio ypatingojo skyriaus vyresnysis leitenantas (beje, regis, ne be jos pačios palankumo). Įtūžęs papulkininkis nulėkė į ypatingąjį skyrių, įsiveržė į leitenanto kabinetą, išsitraukė pistoletą ir pagrasino niekšą nušauti. Tačiau vyresnysis leitenantas bemat papulkininkį sutramdė – tas išėjo nuolankus ir apgailėtinas: pagrasino supūdyti jį baisiausiame lageryje, taip suriesti į ožio ragą, kad jis pats imtų maldauti lengvesnės mirties. Jis įsakė papulkininkiui priimti žmoną tokią,

kokia ji yra (kažkas buvo sužalota nepataisomai), gyventi su ja, nedrįsti skirtis ir nedrįsti niekam skųstis – štai kokia kaina jis būsiąs paliktas laisvėje! Ir papulkininkis pakluso. (Šią istoriją man papasakojo to saugumiečio vairuotojas.)

Panašių atsitikimų būta nemažai: čia jau tokia sritis, kur ypač traukia pasinaudoti valdžia. Vienas saugumietis privertė (1944) armijos generolo dukterį už jo ištekėti grasindamas, kad kitaip tėvas bus pasodintas į kalėjimą. Mergina turėjo sužadėtinį, tačiau gelbėdama tėvą ištekėjo už saugumiečio. Ištekėjusi rašė dienoraštį, bet netrukus jį atidavė mylimajam ir nusižudė.

Ne, tai reikia pačiam patirti, kas yra būti melsvakepuriu! Kiekvienas pamatytas daiktas – tavo! Kiekvienas nusižiūrėtas butas – tavo! Kiekviena moteris – tavo! Kiekvieną priešą – iš kelio! Žemė po kojų – tavo! Padangė viršum galvos – tavo, ji taip pat melsva!!

O jau praturtėti – troško visi aliai vienas. Kaip čia nepasinaudoti tokia valdžia, kai gali plėšti nekontroliuojamas? Negi tu koks šventasis?..

Jei galėtume atskleisti slaptą kai kurių areštų stimulą, nustebę pamatytume, kad, veikiant bendram nusistatymui *sodinti*, buvo dar konkrečiai pasirenkama, *ką* sodinti, kad trys ketvirtadaliai konkrečių sprendimų areštuoti vienus, o ne kitus priklausė nuo žmonių gobšumo bei kerštingumo ir pusė – nuo vietos NKVD (žinoma, ir prokuroro) savanaudiškų tikslų.

Nuo ko prasidėjo, pavyzdžiui, Vasilijaus Vlasovo devyniolika metų trukusi kelionė į Archipelagą? Nuo tos dienos, kai jis, rajono vartotojų kooperatyvo vedėjas, surengė manufaktūros pardavimą partiniam aktyvui (kad ne šiaip žmonėms, niekam neužkliuvo), o prokuroro žmona negalėjo nusipirkti: ji į kooperatyvą nebuvo užėjusi, pats prokuroras Rusovas brautis prie prekystalio pasidrovėjo, o Vlasovas nesusiprato pasakyti: aš, girdi, jums paliksiu (ne tokio jis buvo ir charakterio, kad šitaip sakytų). Ir dar: prokuroras Rusovas atsivedė į uždarą partinių darbuotojų valgyklą draugužį, pagal rangą neturintį teisės ten maitintis, o valgyklos vedėjas neleido tam draugužiui pateikti pietų. Prokuroras pareikalavo, kad Vlasovas

valgyklos vedėją nubaustų, bet Vlasovas nenubaudė. Ir dar taip pat skaudžiai jis įžeidė rajono NKVD. Ir buvo priskirtas prie dešiniosios opozicijos!..

Melsvųjų apvadų motyvai ir veiksmai kartais būdavo tokie smulkmeniški, kad negali atsistebėti. Operatyvinis įgaliotinis Senčenka iš areštuoto armijos karininko atėmė planšetę ir lauko krepšį ir jo akivaizdoje tais daiktais naudojosi. Iš kito suimtojo, pasitelkęs protokolines gudrybes, konfiskavo užsienines pirštines. (Puolant juos labiausiai erzindavo tai kad ne jiems atitekdavo pirmieji trofėjai.) Mane areštavęs 48-osios armijos kontržvalgybininkas nusižiūrėjo mano portsigarą – netgi ne portsigarą, o kažkokią vokišką tarnybinę dėžutę, itin masinančią tamsiai raudona spalva. Ir dėl šito šlamšto jis atliko ištisą tarnybinį manevrą: pradžioje neįtraukė jo į protokolą („šitą galite pasilaikyti"), paskui įsakė mane vėl iškratyti, iš anksto žinodamas, kad daugiau nieko kišenėse nėra, bet „ak, štai kas? atimti!" – ir, kad aš neprotestuočiau, „į karcerį jį!" (Koks caro žandaras būtų drįsęs šitaip pasielgti su tėvynės gynėju?) Kiekvienam tardytojui būdavo išrašoma šiek tiek papirosų prisipažįstantiems ir skundeivoms paskatinti. Buvo tokių, kurie visus tuos papirosus susišluodavo. Jie sukčiaudavo net žymėdami tardymo valandas – nakties valandas, už kurias jiems daugiau mokėdavo: naktiniuose protokoluose pastebėdavom pailgintas valandas „nuo" ir „iki". Tardytojas Fiodorovas (Rešiotų stotis, pašto dėžutė 235), darydamas kratą laisvojo Korzuchino bute, pats pavogė rankinį laikrodį. Tardytojas Nikolajus Kružkovas Leningrado blokados metais Jelenai Strachovič, tardomojo K. Strachovičiaus žmonai, pareiškė: „Man reikalinga vatinė antklodė. Atneškite!" Ji atsakė: „Tas kambarys, kur sudėti mano šilti daiktai, užantspauduotas". Tuomet jis nuvažiavo į jos namus, nenuplėšdamas saugumo plombos išsuko visą durų rankeną („va kaip dirba NKGB!" – linksmai pasigyrė) ir ėmė grobti šiltus jos daiktus, o kartu brukosi į kišenes krištolą. (Iš to kambario kiek įmanydama savo gero stengėsi suglobti ir pati J. Strachovič, bet jis sudraudė. „Gana jums tempti!" – sakė, o pats glemžė.)

1956 metais ši energinga ir neperkalbama moteris (vyras viską atleido, net mirties nuosprendį, ir atkalbinėjo: nereikia!) teisme liudijo prieš Kružkovą. Kadangi Kružkovas jau buvo pakliuvęs nebe pirmą kartą ir pažeidęs Organų interesus, jis gavo 25 metus. Bet argi jis tiek atsėdėjo?..

Tokių atsitikimų buvo begalė, galima išleisti tūkstantį „Baltųjų knygų" (pradedant nuo 1918 metų), tik reikia sistemingai apklausti buvusius suimtuosius ir jų žmonas. Gal buvo ir tokių melsvųjų apvadų, kurie niekada nevogė, nieko nepasisavino, bet aš tokio tikrai negaliu įsivaizduoti! Aš tiesiog nesuprantu: jeigu jau tokia jo pažiūrų sistema, kas gali jį sulaikyti, kai jam koks daiktas patinka? Dar ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, kai mes žengėm jaunųjų spartuolių gretose ir dėjom plytą prie plytos pirmojo penkmečio statybose, o jie, mėgdžiodami bajoriškas vakarietiškas manieras, leido vakarus salonuose, panašiuose į Konkordijos Jossė butą, jų damos jau švytėjo užsieniniais apdarais – iš kur juos imdavo?

Štai jų pavardės – tarytum kas būtų pagal pavardes juos į darbą parinkęs! Pavyzdžiui, Kemerovo srities GB šeštojo dešimtmečio pradžioje: prokuroras Trutnevas, tardymo skyriaus viršininkas majoras Škurkinas, jo pavaduotojas papulkininkis Balandinas, tardytojas Skorochvatovas. Juk tyčia taip nesugalvosi! Ir dar visi krūvoj! (Volkopialovo ir Grabiščenkos jau nekartoju). Kažin ar nieko nesako žmonių pavardės ir toks jų sutapimas?

Ir vėl toji areštanto atmintis: pamiršo Ivanas Kornejevas pavardę to GB pulkininko, Konkordijos Jossė (pasirodo, abiejų pažįstamos) bičiulio, su kuriuo drauge sėdėjo Vladimiro izoliatoriuje. Tas pulkininkas – neatidalijamas valdžios instinkto ir pasipelnymo instinkto įsikūnijimas. 1945 metų pradžioje, pačiu pelningiausiu „trofėjiniu" laiku, jis įsiprašė į Organų dalinį, kuris (paties Abakumovo vadovaujamas) tą plėšimą kontroliavo, tai yra stengėsi kuo daugiausia suglemžti ne valstybei, o patys sau (ir labai sėkmingai). Mūsų didvyris šlavė ištisais vagonais, pasistatydino kelis vasarnamius (vieną – Kline). Po karo jis taip įsismagino, kad, atvažiavęs į Novosibirsko geležinkelio stotį, įsakė visus išvyti iš restorano, o sau ir savo sugėrovams – privaryti merginų ir moterų, ir privertė jas nuogas

šokti ant stalų. Bet ir tai jam būtų gerai baigęsi, tiktai jis, kaip ir Kružkovas, pažeidė kitą svarbų dėsnį: ėmė eiti prieš *saviškius*. Anas Organus apgaudinėjo, o šis elgėsi, ko gero, dar blogiau: kirsdavo lažybų, kad suvilios ne šiaip kieno kito, o savo bendradarbių čekistų žmonas. Ir jam neatleido! – įkišo į politizoliatorių pagal 58-ąjį straipsnį! Sėdėdamas niršo, kaip drįso saviškiai jį pasodinti, ir neabejojo, kad jie dar persigalvos. (Gal ir persigalvojo.)

Ta lemtingoji dalia – patiems sėsti už grotų – melsviesiems apvadams ne tokia jau reta, nuo jos niekas patikimai neapdraustas, bet kažkodėl jie menkai tepasimoko iš praeities. Matyt, ir vėl todėl, kad stinga aukštesniosios išminties, o žemesnysis protas sako: retai kada, retai kam, mane aplenks, o ir saviškiai bėdoj nepaliks.

Saviškiai tikrai stengiasi bėdoj nepalikti, laikosi tokio nebylaus sutarimo: saviškiams sudaryti nors lengvatines sąlygas (pulkininkui I. Vorobjovui Marfino speckalėjime, tam pačiam V. Iljinui Liubiankoje – ilgiau kaip 8 metus). Tiems, kurie sėda pavieniui, patys apsišovę, šio kastos apdairumo dėka paprastai būna neblogai, ir šitaip pasiteisina kasdienis tarnybinis jų nebaudžiamumo jausmas. Bet yra žinoma ir tokių atsitikimų, kai lagerių operatyviniai įgaliotiniai būdavo įkalinami bendruosiuose lageriuose, net susitikdavo su buvusiais savo valdiniais zekais, ir jau tuomet jiems būdavo riesta (pavyzdžiui, operatyvininkas Munšinas, baisiai nekentęs Penkiasdešimt Aštuntojo ir rėmęsis kriminalistais, buvo tų pačių kriminalistų įvarytas po gultais). Deja, mums nepakanka smulkesnių duomenų, kad galėtume tuos atsitikimus išsiaiškinti.

Tačiau viskuo rizikuoja tie saugumiečiai, kurie patys pakliūva į *srautą* (būna ir jų srautai!..). Srautas – tai stichija, galingesnė net už pačius Organus, ir čia jau niekas tau nepadės, nes ir pats būtų įtrauktas į tą pačią prarają.

Paskutinę akimirką, jei turi gerą informaciją ir jautrią čekisto uoslę, dar gali pasprukti iš po lavinos įrodęs, kad su ja neturi nieko bendro. Pavyzdžiui, kapitonas Sajenka (ne tas 1918–1919 metų Charkovo stalius čekistas, itin uoliai šaudęs žmones, smaigstęs kūnus

kardu, laužęs blauzdas, traiškęs galvas svarsčiais ir deginęs[1], bet gal ano giminaitis?) pasidavė silpnybei – iš meilės vedė kavežedininkę Kochanskają. Ir staiga, bangai dar tik artėjant, Sajenka sužino: sodins kavežedininkus. Tuomet jis buvo Archangelsko GPU operatyvinio skyriaus viršininkas. Nė valandėlės negaišdamas jis bemat suveikė – *pasodino mylimą žmoną*! – ir net ne kaip kavežedininkę, o sukurpė jai atskirą bylą. Ir ne tik liko gyvas sveikas, bet ir iškilo – tapo Tomsko NKVD viršininku. (Taip pat siužetas, gal kam ir pravers.)

Saviškių srautus lėmė paslaptingas Organų atsinaujinimo dėsnis – periodiškas šioks toks saviškių aukojimas, kad likusieji būtų lyg ir apsivalę. Organai turėjo atsinaujinti sparčiau, nei normaliai augo ir senėjo žmonių kartos: būriai saugumiečių turėjo taip pat neišvengiamai kloti galvas, kaip kad eršketai traukia žūti ant upės akmenų, užleisdami vietą mailiui. Aukštesnioji išmintis šį dėsnį gerai suvokė, bet patys melsvieji nieku būdu nenorėjo pripažinti jo ir numatyti. Ir Organų karaliai, ir Organų tūzai, ir patys ministrai žvaigždžių lemtą valandą dėjo galvas po savo pačių giljotina.

Vienas būrys išėjo su Jagoda. Tikriausiai daug tų garsių vardų, kuriais dar gėrėsimės prie Baltosios-Baltijos jūrų kanalo, pateko į šį būrį, o jų pavardės vėliau buvo braukomos iš poezijos eilučių.

Antrą būrį labai greitai nusitempė neilgaamžis Ježovas. Toje srovėje žuvo kurie ne kurie geriausieji 1937 metų riteriai (bet nereikia perdėti – toli gražu ne visi geriausieji). Patį Ježovą tardytojai kūlė, atrodė jis apgailėtinai. Per tą areštų vajų nukentėjo ir Gulagas. Pavyzdžiui, vienu metu su Ježovu buvo suimti ir Gulago finansų valdybos viršininkas, ir Gulago sanitarijos valdybos viršininkas, ir Gulago VOCHR'o[2] viršininkas, ir net Gulago operatyvinio skyriaus viršininkas – visų lagerių kūmų (operatyvinių įgaliotinių) vadas!

Dar vėliau buvo Berijos būrys.

O storulis didžiuoklis Abakumovas suklupo kiek anksčiau, skyrium.

---

[1] Roman Gul, *Dzeržinskij*, Paryžius, 1936, p 88–90.

[2] VOCHR (Vojenizirovannaja ochrana) – Sukarinta apsauga, anksčiau – Vnutrenniaja ochrana Respubliki.

Organų istorikai kada nors (jei nesudegs archyvai) žingsnis po žingsnio mums visa tai papasakos – ir su skaičiais, ir su skambiais vardais.

O čia paminėsiu tik trupučiuką – atsitiktinai sužinotą Riumino ir Abakumovo istoriją. (Nekartosiu to, ką pavyko apie juos parašyti kitur[1].)

Abakumovo iškeltas ir proteguojamas Riuminas, 1952 metų pabaigoje pas jį atėjęs, pranešė sensaciją, kad profesorius gydytojas Etingeris prisipažino neteisingai gydęs (norėdamas numarinti) Ždanovą ir Ščerbakovą. Abakumovas nepatikėjo, tiesiog jis gerai pažinojo šią virtuvę ir todėl nusprendė, kad Riuminas per daug užsimojo. (O Riuminas kaip tik geriau jautė, ko Stalinas siekia!) Tikrindami įtarimą, tą patį vakarą juodu surengė Etingeriui kryžminį tardymą ir pasidarė skirtingas išvadas: Abakumovas – kad jokios „gydytojų bylos" nėra, Riuminas – kad yra. Rytą būtų buvę pravartu dar kartą patikrinti, bet, patvirtindamas stebuklingąsias Naktinės Įstaigos ypatybes, Etingeris *tą naktį mirė*! Tą patį rytą Riuminas, aplenkdamas Abakumovą ir be jo žinios, paskambino į CK ir pasiprašė Stalino priimamas! (Manau, kad ne tai buvo ryžtingiausias jo žingsnis. Ryžtingiausias žingsnis, kuriuo Riuminas pastatė ant kortos savo galvą, buvo tas, kad jis iš vakaro nesutiko su Abakumovu, o naktį, galimas daiktas, nužudė Etingerį. Bet kas gali žinoti šių Rūmų paslaptis! O gal kontaktas su Stalinu buvo užmegztas dar anksčiau?) Stalinas Riuminą priėmė, gydytojų bylai davė eigą, o Abakumovą areštavo. Vėliau gydytojų bylą Riuminas vedė lyg ir savarankiškai ir net prieš Berijos valią! (Yra duomenų, kad prieš Stalino mirtį Berija buvo atsidūręs grėsmingoje padėtyje – gal jis ir prisidėjo prie Stalino numarinimo.) Vienas pirmųjų naujosios vyriausybės žingsnių buvo „gydytojų bylos" nutraukimas. Tuomet buvo areštuotas Riuminas (Berijai tebesant valdžioje), bet Abakumovas nepaleistas! Lubiankoje buvo įvedama nauja tvarka, pirmąkart per visą jos egzistavimo laiką šio kalėjimo slenkstį peržengė

[1] „Pirmajame rate", 16–18, 21 skyriai. (*Rus. red. past.*).

prokuroras (D. Terechovas). Riuminas blaškėsi, pataikavo, kartojo „aš nekaltas, be reikalo sėdžiu", prašėsi apklausiamas. Senu papratimu čiulpė ledinuką ir, gavęs Terechovo pastabą, išspjovė jį į delną: „Atleiskite". Abakumovas, kaip jau minėjom, nusikvatojo: „Mistifikacija!" Terechovas parodė pažymėjimą, kad jam pavesta patikrinti MGB vidaus kalėjimą. „Tokių galima pasidaryti penkis šimtus!" – numojo ranka Abakumovas. Jį, kaip „žinybos patriotą", labiausiai žeidė netgi ne tai, kad jis suimtas, kad kėsinamasi suvaržyti Organus, kurie niekam pasaulyje negali būti pavaldūs! 1954 metų liepą Riuminas buvo teisiamas (Maskvoje) ir sušaudytas. O Abakumovas tebesėdėjo! Kvočiamas jis Terechovui pasakė: „Tavo per daug gražios akys, *man bus gaila tave šaudyti*! Traukis nuo mano bylos, traukis geruoju[1]". Kartą Terechovas jį išsišaukė ir davė perskaityti laikraštį, kuriame buvo išspausdintas pranešimas apie Berijos demaskavimą. Tuomet tai buvo kone kosminė sensacija. O Abakumovas perskaitė nė nemirktelėjęs, pervertė puslapį ir ėmė skaityti sporto kroniką! Kitą kartą, kai kvotoje dalyvavo žymus saugumo darbuotojas, dar neseniai buvęs pavaldus Abakumovui, šis jį paklausė: „Kaip jūs galėjote leisti, kad Berijos bylą vestų ne MGB, o prokuratūra?! – (Jis negalėjo pakęsti svetimųjų kišimosi į saugumo reikalus!) – Ir tu tiki, kad mane, valstybės saugumo ministrą, teis?!" – „Taip". – „Tuomet dėkis ant galvos cilindrą, Organų nebėra!.." (Jis, neišprusęs feldjėgeris, žinoma, į viską žiūrėjo pernelyg niūriai.) Sėdėdamas Lubiankoje, Abakumovas bijojo ne teismo, o nunuodijimo (kaipgi ne, tikras Organų sūnus!). Jis visai atsisakė kalėjimo maisto ir valgė tik kiaušinius, nusipirktus kalėjimo kioske. (Čia techninės nuovokos jam pristigo – manė, kad kiaušinių negalima apnuodyti.) Iš didelės Lubiankos kalėjimo bibliotekos jis ėmė tik... Stalino (jį pasodinusio) knygas! Na, čia veikiausiai buvo demonstracija arba išskaičiavimas, kad Stalino šalininkai būtinai paims viršų. Jis išsėdėjo dvejus metus.

[1] Apskritai D. Terechovas – nepaprastos valios ir drąsos žmogus (kaip tik tokiõs ir reikėjo nestabiliomis aplinkybėmis teisiant žymius stalinistus), o ir guvaus proto. Jei Chruščiovo reformos būtų buvusios nuoseklesnės, Terechovas būtų galėjęs labiau pasižymėti. Šitaip pas mus neatsiskleidžia istoriniai veikėjai.

Kodėl jo neišleido? Klausimas ne naivus. Matuojant pagal nusikaltimus žmoniškumui, jis visas buvo nugrimzdęs kraujyje, bet juk ne jis vienas! O tie kiti liko nenukentėję. Ir čia paslaptis: sklinda gandas, kad kitados jis pats mušė Liubą Sizych, Chruščiovo marčią, kurios vyras, vyresnysis Chruščiovo sūnus, Stalino laikais buvo nusmerktas į bausmės batalioną ir ten žuvo. Esą kaip tik todėl, pasodintas dar Stalino, Abakumovas jau Chruščiovo valdžios metais buvo nuteistas (Leningrade) ir 1954 metų gruodžio 18 dieną sušaudytas[1].

O krimtosi jis be reikalo: Organai nuo to nepražuvo.

* * *

Liaudies išmintis sako: vilką minim, vilkas čia.

Tojì vilkų gentis – iš kur ji mūsų tautoje atsirado? Ar ne iš mūsų šaknų? iš mūsų kraujo?

Neskubėdami siaustis baltomis teisuolių mantijomis, kiekvienas save paklauskim: jei mano gyvenimas būtų kitaip pasisukęs, ar nebūčiau ir aš tapęs tokiu budeliu?

Tai baisus klausimas, jei turi ryžto dorai į jį atsakyti.

Prisimenu trečią universiteto kursą, 1938 metų rudenį. Mus, berniukus komjaunuolius, šaukia į komjaunimo rajkomą ir kartą, ir antrą, ir beveik neklausdami sutikimo bruka pildyti anketas: girdi, gana jums tų fizmatų, chemfakų, Tėvynei labiau reikia, kad eitumėt į NKVD mokyklas. (Juk visada taip: ne kam kitam reikia, o pačiai Tėvynei, už ją viską žino koks nors pareigūnas ir sako.)

Prieš metus tas pat rajkomas mus verbavo į aviacijos mokyklas. Mes taip pat atsikalbinėjom (gaila buvo mesti universitetą), bet ne taip atkakliai kaip dabar.

Praėjus ketvirčiui šimtmečio galima pamanyti: na taip, jūs supratote, kokie aplinkui siaučia areštai, kaip kalėjimuose kankina ir į kokį purvą jus traukia. Ne!! Juk „juodvarniai" važinėjo naktį, o mes

[1] Dar šis tas iš jo bajoriškų keistenybių: su savo sargybos viršininku Kuznecovu jis persirengdavęs civiliniais drabužiais, pėsčias vaikščiodavęs po Maskvą ir užsigeidęs iš čekistinių operatyvinių lėšų dalydavęs pinigus. Išmalda sielai apraminti?

buvom šitie, dieniniai, nešini vėliavom. Iš kur mes galėjom žinoti ir kodėl turėjom galvoti apie areštus? Kad pakeitė visų sričių vadus – mums dėl to buvo nei šilta, nei šalta. Pasodino du tris profesorius, bet juk mes su jais į šokius nevaikščiojom, dar lengviau bus laikyti egzaminus. Mes, dvidešimtmečiai, žygiavom Spalio bendraamžių kolonoje ir mūsų, tų bendraamžių, laukė šviesiausia ateitis.

To vidinio, niekuo neargumentuoto tuometinio mūsų nusistatymo nestoti į NKVD mokyklas lengvai nenusakysi. Šitai visai nesutapo su mūsų klausytomis istorinio materializmo paskaitomis: iš jų turėjo būti aišku, kad kova su vidaus priešu – karštas frontas, garbinga užduotis. Šitai nebuvo mums ir praktiškai naudinga: provincijos universitetas tais laikais negalėjo mums duoti nieko daugiau, tik kaimo mokytojo vietą kokiame užkampyje ir varganą algelę; NKVD mokyklos siūlė gerą maisto davinį ir dvigubą, trigubą atlyginimą. Mūsų jausmai buvo žodžiais neišsakomi (o jei ir būtų išsakomi, vargu ar būtume drįsę juos kits kitam patikėti). Priešinosi visai ne galva, o kažkas krūtinėje. Tau gali iš visų pusių šaukti „reikia" ir tavo galva gali kartoti reikia!", o širdis spiriasi: nenoriu, koktu! Jūs žinokitės, o aš nesutiksiu.

Šitai ėjo labai iš seno, ko gero, nuo Lermontovo. Nuo tų Rusijos gyvenimo dešimtmečių, kai padoriam žmogui atvirai ir viešai nebuvo blogesnės ir bjauresnės tarnybos už darbą žandarmerijoje. Ne, dar iš seniau. Patys nesuvokdami vertėmės variokais ir grivenomis, į kurias buvom išmainę protėvių auksinius, vertėmės tuo, kas buvo likę iš tų laikų, kai dorovė dar nebuvo reliatyvi, o gėris nuo blogio buvo skiriamas tiesiog širdimi.

Vis dėlto kai kurie iš mūsų tuomet užsiverbavo. Manau, jei būtų labiau spustelėję, būtų visus mus palaužę. Ir štai noriu įsivaizduoti: jei prasidedant karui jau būčiau buvęs su kubiukais melsvuose antsiuvuose – kuo aš būčiau virtęs? Žinia, dabar save raminti, kad mano širdužė būtų neištvėrusi, kad būčiau priešinęsis, trenkęs durimis. Tačiau gulėdamas ant kalėjimo gultų kartą gerai perkračiau, koks iš tiesų buvau karininkas, – ir pasibaisėjau.

Į karininkus patekau ne tiesiog iš studijų, prisiveikęs su integralais, bet prieš tai pusmetį ragavęs karčios kareivio duonos, lyg ir užtektinai savo kailiu patyręs, ką reiškia įdubusiu pilvu visada būti pasirengus paklusti žmonėms, tavęs gal ir nevertiems. O paskui dar pusmetį pakamavo mokykloje. Tad lyg ir turėjau visam laikui įsidėti į galvą, kokia sunki kareivio tarnyba, kaip kenčiau šaltį ir dyrė man kailį? Ne. Prisegė paguodai po dvi žvaigždutes antpečiuose, paskui dar trečią, ketvirtą – ir viską užmiršau!..

O gal bent išsaugojau studentišką laisvės meilę? Kadgi jos mes kaip gyvi nebuvom pajutę. Tebuvo rikiuotės meilė, maršų meilė.

Gerai prisimenu, kad kaip tik karininkų mokykloje pirmą kartą patyriau suprastėjimo džiaugsmą: būti kariškiu ir nemąstyti. Džiaugsmą, kad tu pasinėręs į tokį gyvenimą, *kaip visi*, kaip įprasta kariškių aplinkoje. Džiaugsmą, kad išmeti iš galvos visokias dvasines subtilybes, išsiugdytas nuo vaikystės metų.

Mokykloje nuolat buvom alkani, dairėmės, kur čia nugvelbti kokį kąsnį, pavydžiai kits kitą sekėm – kas ką pačiupo. Labiausiai bijojom neištarnauti ligi kubiukų (atsilikėlius siuntė prie Stalingrado). O mokė mus – nelyginant jaunus žvėris: kad labiau įpykdytų, kad paskui trokštume kam nors atsikeršyti. Mes neišsimiegodavom – o po signalo gulti mus versdavo pavieniui (seržanto komanduojamus) žygiuoti rikiuotės žingsniu už bausmę. Arba naktį pakeldavo visą būrį ir surikiuodavo apie vieną nenušveistą batą: va! jis, niekšas, dabar valys batą ir kol nublizgins, visi stovėsite.

Karštai laukdami kubiukų, mes mokėmės tigriškos karininko eisenos ir metalinio komandų balso.

Ir štai kubiukai prisukti! Ir po kokio mėnesio, formuodamas užnugaryje bateriją, aš jau versdavau nerangų kareivėlį Berbeniovą žygiuoti po miego signalo, o jam komanduoti skirdavau man nepaklusnų seržantą Metliną... (O juk buvau tai pamiršęs, tikrai metų metus šito neprisimindavau! Dabar prie popieriaus lapo prisimenu...) Ir kažkoks senas pulkininkas, atvykęs daryti revizijos, mane pasišaukė ir gėdijo. O aš (po universiteto!) teisinausi: mus šitaip

mokė mokykloje. Atseit kokios čia gali būti žmoniškos pažiūros, jeigu mes armijoje?

(O juo labiau Organuose?..)

Širdis apauga didybe kaip kiaulė lašiniais.

Svaidžiau valdiniams neginčijamus įsakymus, būdamas tikras, kad geresnių nė negali būti. Net fronte, kur visus mus, regis, sulygino mirtis, mano valdžia greitai mane įtikino, kad aš – aukštesnės rūšies žmogus. Atsisėdęs klausydavausi, ką jie sako stovėdami „ramiai". Nutraukdavau, nurodinėdavau. Tėvus ir senelius vadindavau „tu" (jie mane, žinoma, „jūs"). Siuntinėdavau juos po švilpiančiais sviediniais junginėti nutrauktų laidų, kad tik vyresnybė manęs nepapeiktų (taip žuvo Andrejašinas). Valgiau karininkišką sviestą su sausainiais, nesukdamas sau galvos, kodėl jis man priklauso, o kareiviui – ne. Be abejo, turėjau mums dviem skirtą pasiuntinį (kilniau – „ordinarą"), kurį be perstogės niukinau prie darbo, verčiau popinti mano personą ir taisyti mums visą valgį, skyrium nuo kareivių. (O juk Lubiankos tardytojai ordinarų neturi, šito jiems neprikišim.) Verčiau kareivius plūktis, kiekvienoje naujoje vietoje kasti man atskiras žemines ir suristi ten storesnių rąstų, kad man būtų patogu ir saugu. Pala, bet juk mano baterijoje būdavo ir areštinė, kurgi ne! Kokia ji miške? – taip pat duobė, gal geresnė negu Gorochovo divizione, nes dengta ir ten gauna kareivišką maisto davinį, o sėdėjo ten Vjuškovas, kam pragaišino arklį, ir Popkovas, kam neišvalė karabino. Pala pala! – dar prisimenu: iš vokiškos odos (ne iš žmogaus, ne, iš šoferio sėdynės) pasiuvo man planšetę, o dirželio nebuvo. Aimanavau. Staiga žiūrim – kažkoks partizanų komisaras (iš vietos rajkomo) pasijuosęs kaip tik tinkamą dirželį ir nusegėm: juk mes armija, mes vyresni! (Senčenką, tą operatyvininką, prisimenate?) Na pagaliau ir savo raudonojo trofėjinio portsigaro labai gobšavau, taigi ir prisiminiau, kaip atėmė...

Va ką iš žmogaus daro antpečiai. Kur dėjosi tie senelės pagraudenimai priešais ikoną! Kur tos pionieriškos svajonės apie šventąją Lygybę!

Kai brigados vado būstinėje smeršininkai nuplėšė man tuos prakeiktuosius antpečius ir diržą nusegė, ir stūmė sėstis į jų automobilį, tai ir tada, likimo parblokštas, aš dar labai krimtausi, kad štai toks, nuplėštais antpečiais ir pažemintas, gausiu eiti per telefonistų kambarį – kaip čia eiliniai pamatys mane tokį!

Rytojaus dieną po arešto pėsčias išėjau į kalinio etapą: iš armijos kontržvalgybos į fronto kontržvalgybą varė ką tik susemtą būrelį. Iš Osterodės pėsčiomis ginė į Brodnicą.

Kai mane iš karcerio išvedė stoti į rikiuotę, lauke jau stovėjo septynetas areštantų, trys su puse poros, nugarom į mane. Šeši vilkėjo nudryžusiomis, šilto ir šalto mačiusiomis rusų kareivių milinėmis, į kurių nugaras buvo įsiėdusios nenuplaunamais baltais dažais užrašytos stambios raidės: SU. Tai reiškė Sowjet Union, tą ženklą jau pažinojau, ne kartą buvau matęs ant mūsiškių, karo belaisvių nugarų, kai tie nelaimingieji liūdni, galvas nuleidę ėjo pasitikti juos *išvadavusios* armijos. Juos išvadavo, bet šis išvadavimas neteikė abipusio džiaugsmo: išvaduotojai tėvynainiai šnairavo į juos dar pikčiau nei į vokiečius, o netolimame užnugaryje jų laukė štai kas: juos sodino į kalėjimą.

Septintas areštantas buvo civilis vokietis, juodu kostiumu su liemene, juodu paltu, juoda skrybėle. Jis buvo jau perkopęs per penktą dešimtį, aukštas, išsipopinęs, blyškaus veido, baltaduonis.

Mane pastatė į ketvirtą porą, ir seržantas totorius, sargybos viršininkas, linktelėjo man, kad pasiimčiau užantspauduotą, atokiau stovintį lagaminą. Tame lagamine buvo sudėti mano karininkiški daiktai ir visi iš manęs atimti rankraščiai – mano įkalčiai.

Imti lagaminą? Kaip čia dabar? Jis, seržantas, norėjo, kad aš, karininkas, paimčiau ir neščiau lagaminą? Griozdišką daiktą, naujojo vidaus statuto uždraustą? O šalia tuščiom rankom eitų šeši eiliniai? Ir – nugalėtosios tautos atstovas?

Visų tų keblumų aš seržantui neaiškinau, tik pasakiau:

– Aš karininkas. Tegu neša vokietis.

Nė vienas areštantas neatsigręžė – grėžiotis buvo draudžiama. Tik mano porininkas, taip pat SU, pažvelgė į mane nustebęs (kai jie paliko mūsų armiją, ji dar buvo ne tokia).

O kontržvalgybos seržantas nenustebo. Nors, jo akimis žiūrint, aš, žinoma, jau nebuvau karininkas, bet mudviem įdiegtos pažiūros sutapo. Jis pašaukė niekuo dėtą vokietį ir liepė jam nešti lagaminą – gerai, kad tas mūsų pokalbio nesuprato.

Mes, visi kiti, susidėjom rankas už nugaros (karo belaisviai neturėjo nė maišelio, tuščiom rankom jie iš tėvynės išėjo, tuščiom ir sugrįžo), ir mūsų keturių porų kolona pajudėjo. Kalbėtis su sargybiniais mums nederėjo, o kalbėtis tarpusavyje ir kelyje, ir sustojus poilsio, ir nakvynės buvo griežtai draudžiama... Mes, tardomieji, turėjom eiti lyg atskirti nuo kits kito neregimomis pertvaromis, lyg ir izoliuoti atskirose kamerose.

Ėjo permainingos ankstyvo pavasario dienos. Čia visą dieną driekėsi proretis rūkas ir net ant kieto plento po mūsų batais nykiai žliugsėjo purvo pliurė. Čia padangė išsigiedrydavo, švelniai geltona, dar bugšti saulė paglostydavo jau bemaž aptirpusias kalvas ir atverdavo mums prieš akis pasaulį, kurį netrukus turėjom palikti. Čia įsisiautęs piktas viesulas plėšė nuo juodų debesų lyg ir nebaltą sniegą, šaltai čaižė juo mums veidus, nugaras, drėbė po kojų, permerkdamas milines ir autus.

Prieš akis šešios nugaros, be paliovos šešios nugaros. Buvo tiek ir tiek laiko spoksoti ir spoksoti į bjaurius ženklus SU ir blizgantį juodą aksomą ant vokiečio apykaklės. Buvo laiko ir apmąstyti buvusį gyvenimą, ir suvokti dabartinį. O aš – negalėjau. Jau basliu permuštas – ir nesuvokiau.

Šešios nugaros. Jų lingavimas neatrodė nei pritariamas, nei smerkiamas.

Vokietis netrukus pavargo. Jis tempė lagaminą čia viena, čia kita ranka, graibstėsi už širdies, mostais rodė sargybiniams, kad nebegali panešti. Ir tuomet jo porininkas, karo belaisvis, Dievas žino ko visai neseniai patyręs vokiečių nelaisvėje (o gal ir gailestingumo), nelieptas paėmė nešti lagaminą.

Paskui nešė kiti belaisviai, taip pat sargybinių neverčiami. Ir vėl vokietis.

Tik ne aš.

Ir niekas netarė man nė žodžio.

Kartą sutikom ilgą tuščią gurguolę. Vežėjai smalsiai dairėsi, kiti vežimuose stojosi, spoksojo. Ir netrukus supratau, kad jų pagyvėjimą ir įtūžį sukėliau aš – ryškiai skyriausi nuo visų kitų: milinė nauja, ilga, gerai prigludusi prie juosmens, dar nenuplėšti antsiuvai, pro debesis įspindusioje saulėje auksu žiba neišpjaustytos sagos. Aiškiai buvo matyti, kad aš – karininkas, šviežutėlis, ką tik sučiuptas. Gal šis pažeminimas iš dalies maloniai juos jaudino (šioks toks teisingumo atšvaitas), bet veikiausiai jų galvos, prikimštos politvalandėlių, neišnešė, kad šitaip gali suimti ir jų kuopos vadą, todėl jie išsyk nusprendė, kad aš – iš *anos* pusės.

– Pakliuvai, Vlasovo išpera?!. Sušaudyti jį, niekšą!! – įsikarščiavę šaukė ir triaukščiais keiksmais svaidėsi vežėjai, davę valią užnugario rūstybei (didžiausias patriotizmas visuomet esti užnugaryje).

Aš jiems atrodžiau kažkoks tarptautinis vikruolis, kurį vis dėlto pavyko sučiupti, – ir dabar puolimas fronte dar paspartės, ir karas greičiau pasibaigs.

Ką galėjau jiems atsakyti? Buvo uždrausta ištarti bent vieną žodį, o būtų reikėję kiekvienam paaiškinti visą gyvenimą. Kaipgi galėjau jiems pasakyti, kad aš – ne diversantas? kad aš – jų bičiulis! kad čia atsidūriau trokšdamas jiems gero! Aš šypsojausi... Žiūrėdamas jų pusėn šypsojausi tipendamas etapinėje areštantų kolonoje! Bet iššiepti mano dantys jiems pasirodė baisiausias pasityčiojimas, ir jie dar pikčiau, dar nuožmiau mane užgauliojo ir grasino kumščiais.

Šypsojausi didžiuodamasis, kad esu suimtas ne už vagystę, ne už išdavimą ar dezertyravimą, o už tai, kad protu atspėjau Stalino piktadaryščių paslaptis. Šypsojausi, kad noriu ir galbūt dar įstengsiu šiek tiek pataisyti Rusijos gyvenimą.

O mano lagaminą tuo tarpu nešė...

Dėl to net nesikrimtau! Ir jei mano porininkas, kurio sukritęs, dvi savaites neskustas veidas buvo apžėlęs minkštais barzdaplaukiais,

o akys kupinos kančios ir nykaus pažinimo, dabar man gryniausia rusų kalba būtų papriekaištavęs, kad aš pamyniau areštanto garbę kreipdamasis pagalbos į sargybą, kad aš į kitus žiūriu iš aukšto, kad esu pasipūtęs, – aš jo *nebūčiau supratęs*! Stačiai nebūčiau supratęs – *apie ką* jis kalba? Juk aš – karininkas!..

Jeigu septyniems iš mūsų būtų buvę lemta numirti kelyje, o aštuntąjį sargyba būtų galėjusi išgelbėti – niekas nebūtų sutrukdęs man sušukti:

– Seržante! Išgelbėkit mane. Juk aš – karininkas!..

Štai kas yra karininkas, net kai jo antpečiai ne melsvi!

O jeigu dar melsvi? Jeigu jam įteigta, kad jis viršesnis ir už karininkus? Kad jam patikėta daugiau nei kitiems, kad jis žino daugiau nei kiti, kad už visa tai jis turi tardomajam grūsti galvą tarp kojų ir šitaip suriestą kišti jį į vamzdį?

O kodėl nekišti?..

Tariausi esąs nesavanaudiškai aukojąsis žmogus. O iš tiesų buvau visai potencialus budelis. Ir jei būčiau Ježovo laikais pakliuvęs į NKVD mokyklą, gal Berijos laikais būčiau išdygęs kaip tik vietoje?..

Skaitytojai, kurie mano, kad ši knyga bus politinis kaltinimas, tegu čia ją užverčia.

Jeigu būtų taip paprasta! Jeigu kažkur būtų tamsių žmonių, piktavališkai darančių juodus darbus, ir tereikėtų tik atskirti juos nuo kitų žmonių ir sunaikinti! Bet riba, skirianti gėrį nuo blogio, eina per kiekvieno žmogaus širdį. O kas naikins savo širdies dalį?..

Vienos širdies gyvenime ši riba krypsta į vieną ar į kitą pusę, čia stumtelėta džiūgaujančio blogio, čia atlaisvindama erdvę švintančiam gėriui. Tas pats žmogus įvairiais amžiaus tarpsniais, įvairiose gyvenimo situacijose būna visai skirtingas. Čia kone šėtonas. Čia kone šventasis. O vardas nesikeičia, ir jam mes priskiriam viską.

Sokratas paliko mums priesaką: pažink pats save!

Ir prie duobės, į kurią jau ketinom stumti savo skriaudėjus, mes apstulbę sustojam: juk tik taip susiklostė, kad budeliai buvom ne mes, o jie.

O jei Maliuta Skuratovas būtų šūktelėjęs mums – ko gero, ir mes nebūtume žiopsoję!..

Anot patarlės, nuo gero ligi blogo tik žingsnelis.

Vadinasi, ir nuo blogo ligi gero.

Vos tik akis prasikrapščiusioje visuomenėje plūstelėjo atsiminimai apie tuos neteisėtumus ir kankinimus, tuoj suskato iš visų pusių mums aiškinti, rašyti, prieštarauti: *tenai* (NKGB arba MGB) buvo ir gerų žmonių!

Juos, tuos „geruosius", mes pažįstam: tai tie, kurie seniesiems bolševikams šnabždėjo „laikykis!" arba net pasukdavo sumuštinuką, o visus kitus iš eilės spardė. Na, o bešališkai teisingų – tiesiog žmoniškų – ar ten nebuvo?

Apskritai vargu ar galėjo jų ten būti: ten tokių nepageidavo, imdami labai žiūrėdavo. Tokie ir patys stengdavosi išsisukti. Karo metais Riazanėje vienas leningradietis lakūnas, pagulėjęs ligoninėje, tuberkuliozės dispanseryje, maldavo: „Parašykite man kokią blogą diagnozę! Verčia mane eiti į Organus!" Rentgenologai įrašė jam tuberkuliozės infiltratą – ir gebistai išsyk jo atsisakė.

O kas pakliūdavo per klaidą, tas arba pritapdavo prie tos aplinkos, arba būdavo jos išstumiamas, išėdamas, net pats puldavo ant geležinkelio bėgių. Ir vis dėlto ar tokių nelikdavo?..

Kišiniove jaunas leitenantas gebistas atėjo pas Šipovalnikovą dar mėnuo iki jo arešto: išvažiuokit, išvažiuokit, jus nori areštuoti! (Ar pats atėjo? Ar motina pasiuntė jį gelbėti šventiko?) O po arešto jam pačiam teko su ginklu lydėti tėvą Viktorą. Ir jis sielojosi: kodėl jūs neišvažiavot?

Arba dar. Mūsų būrio vadas buvo leitenantas Ovsiannikovas. Neturėjau fronte artimesnio žmogaus. Pusę karo mudu valgėm iš vieno katiliuko, valgėm net apšaudomi, tarp dviejų sprogimų, kad sriuba neatauštų. Jis buvo kaimo vaikinas, tokios tyros sielos ir tokio skaidraus žvilgsnio, kad nei toji mokykla, nei karininkavimas jo nė kiek nesugadino. Dažnai jis ir mane numaldydavo. Per visą savo karininkavimą jis rūpinosi tik vienu: kad jo kareiviai (o tarp jų – daug senyvų) liktų gyvi ir nesužaloti. Iš jo pirmąkart ir sužinojau, koksai

šiandieną kaimas ir kas per daiktas tie kolchozai. (Jis kalbėjo apie tai nesierzindamas, neprotestuodamas, o visai paprastai – kaip kad miško vanduo atspindi mažiausias medžių šakeles.) Mano areštas jį labai sukrėtė, jis parašė man kuo geriausią kovinę charakteristiką, nešė ją pasirašyti divizijos vadui. Demobilizavęsis dar mėgino per gimines man padėti (o buvo 1947 metai, mažai kuo skyręsi nuo 1937-ųjų!). Tardomas labai baiminausi dėl jo, kad tardytojai neįniktų skaityti mano karo dienoraščio: ten buvo užrašyta jo pasakojimų. Kai 1957 metais buvau reabilituotas, labai panorau jį susirasti. Nebuvau pamiršęs jo kaimo adreso. Rašau kartą, rašau antrą – atsakymo nėra. Aptikau siūlelį, kad jis baigė Jaroslavlio pedagoginį institutą, o iš ten atsakė: „Pasiųstas dirbti į valstybės saugumo organus". Tai bent! Bet juo įdomiau! Rašau jam miesto adresu – atsakymo nėra. Praėjo keleri metai, išspausdintas „Ivanas Denisovičius". Na, dabar tikrai atsilieps! Bet ne! Dar po trejų metų paprašau Jaroslavlyje gyvenantį savo korespondentą užeiti pas jį ir perduoti laišką nuo manęs į rankas. Šį kartą Ovsianikovas jau atsiliepė: „Baigęs institutą gavau pasiūlymą dirbti Organuose ir pamaniau, kad seksis ir čia. – (Kas – *seksis?..*) – Naujoj srity neiškilau, šis tas nepatiko, bet dirbu „neniukinamas", jei nesuklysiu, tai draugo neapvilsiu. – (Va ir pasiteisinimas – draugystė!) – Dabar jau dėl ateities nesusimąstau".

Štai ir viskas... Paskutiniais Stalino metais jis jau buvo tardytojas. Tais metais, kai visiems iš eilės krėtė po *dvidešimtpenkinę*. Ir kaipgi ten viskas jo sąmonėje susivartė? Kaip aptemo protas? Bet, prisimindamas ankstesnį tyrą ir nesavanaudišką jaunuolį, argi galiu patikėti, kad visa negrįžtama? kad nebelikę jo viduje kokių gyvų daigelių?..[1]

Kai tardytojas Goldmanas padavė Verai Kornejevai pasirašyti nuosprendį pagal 206-ąjį straipsnį, ji sumetė turinti teisę įsigilinti į visą septyniolikos jų „religinės grupės" narių bylą. Jis tūžo, bet

[1] Susitikome mudu 1994 m. Jaroslavlyje, kai aš jau galėjau grįžti į tėvynę. Mano Vitia toks pat, kokį pažinojau fronte. Ir po metų nuvažiavome abu į Oriolą, į tas vietas, kur 1943-iaisiais vyko mūsų mūšiai. (*1996 m. past.*)

neleisti negalėjo. Kad jam būtų mažiau vargo, nuvedė ją tuomet į didelę raštinę, kur sėdėjo koks pustuzinis įvairių bendradarbių, o pats išėjo. Pradžioje Kornejeva skaitė, paskui kažkaip užsimezgė pokalbis, gal todėl, kad bendradarbiai nuobodžiavo, ir Vera kaip tikra pamokslininkė įsileido į religines idėjas. (Ji toks žmogus. Visa švytinti, gyvai protaujanti ir iškalbi, nors laisvėje buvo tik šaltkalvė, arklininkė ir namų šeimininkė.) Klausėsi jos užkandę žadą, protarpiais šio to paklausdami. Visiems jiems šitai buvo labai netikėta. Prisirinko pilnas kambarys, ir iš kitur suėjo. Tegu tai buvo ne tardytojai, o mašininkės, stenografistės, aplankų segiotojos, bet juk iš *jų* aplinkos, iš 1946 metų Organų. Čia neatkursim jos monologo, daug ką ji spėjo pasakyti. Ir apie tėvynės išdavikus – o kodėl jų nesirado per 1812 metų Tėvynės karą, kai dar buvo baudžiava? Tuomet tai būtų buvę visai suprantama! Tačiau daugiausia ji kalbėjo apie tikėjimą ir tikinčiuosius. Anksčiau, sakė ji, jūs viską grindėte nežabotomis aistromis – „plėšk, kas priplėšta", ir tada tikintieji jums, žinoma, trukdė. Tačiau dabar, kai jūs norite *kurti* ir klestėti šiame pasaulyje – kodėl gi jūs persekiojate geriausius savo piliečius? Juk čia jums vertingiausia medžiaga: tikinčiųjų nereikia kontroliuoti, tikintysis nevogs, neišsisukinės nuo darbo. O jūs viliatės sukurti teisingą visuomenę iš gobšuolių ir pavyduolių? Užtat jums viskas ir griūva. Kodėl spjaudote į geriausius žmones? Atskirkite Bažnyčią iš tikrųjų, nelieskite jos, šitai jums išeis tik į naudą! Jūs materialistai? Tad pasikliaukite švietimu – kad jis išsklaidys tikėjimą. O kam suiminėti? – Čia įžengė Goldmanas ir norėjo šiurkščiai nutraukti kalbančiąją. Bet visi ėmė šaukti: „Užsičiaupk tu!.. Nutilk!.. Kalbėk, kalbėk, moterie!" (O kaip ją pavadinti? Piliete? Drauge? Visa tai uždrausta, supainiota. Moterie! Šitaip Kristus kreipėsi, neapsiriksi.) Ir Vera toliau kalbėjo girdint jos tardytojui!!

Štai tie Kornejevos klausytojai GB raštinėje – kodėl jie taip gyvai įsiklausė į varganos kalinės žodžius?

Tas pats D. Terechovas ligi šiol prisimena savo pirmą nuteistąjį myriop: „Buvo jo gaila". Juk beširdis šito neprisimintų. (O nuo to laiko jis daugelio jau neprisimena ir jų nebeskaičiuoja.)

Iš susitikimų su D. Terechovu prisimenu tokį epizodą. Man įrodinėdamas, kad Chruščiovo laikais buvusi teisinga teismų sistema, jis energingai trenkė ranka per stalo stiklą ir į jo kraštą prasikirto riešą. Paskambino, subėgo darbuotojai, budintis vyresnysis karininkas atnešė jodo ir vandenilio peroksido. Tęsdamas pokalbį, jis valandą laikė prie žaizdos suvilgytą vatą: pasirodo, jo kraujas prastai kreša. Čia aiškiai Dievas jam parodė, koksai žmogus silpnas! – O jis teisė, smerkė myriop kitus žmones...

Kad ir kokie lediniai Didžiojo Namo prižiūrėtojai – o giliausias sielos branduoliukas, dar to branduoliuko branduoliukas vis dėlto turi juose išlikti? Natalja Postojeva pasakoja, kad sykį į tardymą ją vedė paniurusi nebylė, bejausmė vedžiotoja – ir staiga kažkur šalia Didžiojo Namo ėmė sproginėti bombos, rodės – tuoj ištėkš ir jas. Vedžiotoja puolė prie savo kalinės ir iš siaubo ją apkabino, ieškodama žmogaus artumo ir atjautos. Bet bombardavimas baigėsi. Ir vėl niūri komanda: „Rankas už nugaros! Marš!"

Žinoma, ne per didžiausias čia nuopelnas – pabūti žmogumi, kai pagauna mirties baimė. Lygiai kaip nėra gerumo įrodymas meilė savo vaikams („jis rūpestingas šeimos galva" – dažnai teisinami niekšai). Yra žmonių, kurie giria Aukščiausiojo teismo pirmininką I. Goliakovą: mėgęs kapstytis sode, mėgęs knygas, vaikščiojęs į bukinistų knygynus, susipažinęs su Tolstojum, Korolenka, Čechovu. Bet ką gi jis iš jų perėmė? kiek tūkstančių pražudė? Arba, pavyzdžiui, tas pulkininkas, Jossės bičiulis, dar Vladimiro izoliatoriuje kvatodamas pasakojęs, kaip jis senius žydus užrakindavęs ledų prikrautame rūsyje, – bet krėsdamas visas tas niekšystes bijojęs, kad tik nesužinotų žmona: jinai juo tikėjusi, laikiusi jį tauriu, ir jis šitai branginęs. Bet ar drįstume šį jausmą laikyti bent mažyčiu gėrio placdarmu jo širdyje?

Kodėl jau antras šimtmetis jie taip kibiai laikosi įsitvėrę mėlio? Jau Lermontovo laikais skambėjo „ir jūs, mundurai mėlynieji!", vėliau buvo melsvos kepurės, melsvi antpečiai, melsvi antsiuvai, jiems liepė būti ne tokiems pastebimiems, melsvumu ėmė slėptis nuo liaudies dėkingumo, to melsvumo mažėjo ant jų galvų ir pečių – ir beliko apvadai, siauri apvadėliai, – bet vis dėlto melsvi!

Ar čia – tik maskaradas?

Ar kiekvienas juodulys turi bent retkarčiais prisiliesti prie dangaus?

Gražu būtų taip manyti. Bet kai sužinai, kokiais būdais šventumo siekė, pavyzdžiui, Jagoda... Liudytojas (iš žmonių, besiburiančių apie Gorkį, kai tas artimai bendravo su Jagoda) pasakoja: Jagodos dvarelyje netoli Maskvos priepirtyje kabojo ikonos – specialiai, Jagoda su draugužiais išsirengę šaudydavo į jas iš revolverių, o paskui eidavo vanotis...

Kaip šitai suprasti: *piktadarys*? Kas tai yra? Ar dar kur pasaulyje šitai regėta?

Mieliau tartume, kad negali jų būti, kad jų nėra. Tegu sau pasakoję būna vaizduojami piktadariai – vaikams, kad būtų lengviau suprasti. O kai didžioji pasaulinė praėjusių amžių literatūra juodina ir juodina didžiausių piktadarių paveikslus – ir Šekspyras, ir Šileris, ir Dikensas, – tai mums, dabartiniu supratimu, jau kiek balaganiška, nesmagu. Ir svarbiausia: kaip tie piktadariai pavaizduoti? Tie piktadariai puikiausiai suvokia, kad jie piktadariai ir kad jų siela – juoda. Taip ir sako: nedarydamas pikto negaliu gyventi. Imsiu ir užsiundysiu tėvą ant brolio! Imsiu ir pasimėgausiu aukos kančiomis! Jagas aiškiai nusako savo tikslus ir paskatas – juodas, kilusias iš neapykantos.

Ne, taip nebūna! Imdamasis kokio pikto darbo, žmogus pirma turi įsisąmoninti jį kaip gėrį arba kaip įprasmintą teisėtą veiksmą. Laimė, tokia jau žmogaus prigimtis, kad jis stengiasi kaip nors *pateisinti* savo poelgius.

Makbetui buvo sunku savo poelgius pateisinti – ir jį užgraužė sąžinė. O ir Jagas – ėriukas. Pakakdavo dešimties lavonų, ir jau Šekspyro piktadarių fantazija ir dvasinės jėgos išsisemdavo. Todėl, kad jie neturėjo *ideologijos*.

Ideologija! – tai ji duoda ieškomo pateisinimo piktadarybei ir reikiamos ilgalaikės tvirtybės piktadariui. Tai ta visuomeninė teorija, kuri jam padeda paties ir kitų akyse pateisinti savo poelgius ir

girdėti ne priekaištus, ne prakeiksmus, o pagyras ir liaupses. Šitaip inkvizitoriai pasirėmė krikščionybe, užkariautojai – tėvynės šlovinimu, kolonizatoriai – civilizacija, nacistai – rasizmu, jakobinai ir bolševikai – lygybe, būsimųjų kartų laime.

Ideologija XX amžiui lėmė patirti milijonus piktadarybių. Jų nenuneigsi, neaplenksi, nenutylėsi – ir kaipgi čia drįstume tvirtinti, kad piktadarių nebūna? O kas gi tuos milijonus sunaikino? Juk be piktadarių nebūtų buvę ir Archipelago.

1918–1920 metais sklido šnekos, kad Petrogrado ir Odesos ČK ne visus savo nuteistuosius šaudo, o kai kuriais šeria (gyvais) tų miestų žvėrynų žvėris. Nežinau, ar čia teisybė, ar gandai, o jeigu taip buvo, nežinia kokiu mastu. Tačiau nė nesiimčiau ieškoti įrodymų: melsvųjų apvadų papročiu pasiūlyčiau jiems įrodyti, kad šitai neįmanomas dalykas. O kurgi anais bado metais buvo galima rasti žvėrims maisto? Atplėšti nuo darbininkų klasės? Tiems priešams vis tiek skirta mirti – tai kodėl gi savo mirtimi jiems neparėmus Respublikos žvėrininkystės ir nepadėjus mums žengti į ateitį? Negi šitai – *netikslinga*?

Štai toji riba, kurios nepajėgia peržengti Šekspyro piktadarys, bet piktadarys, apsiginklavęs ideologija, ją peržengia – ir jo akys lieka tyros.

Fizikos mokslui žinomas reiškinys, vadinamas *slenksčio* dydžiu. Tai toks reiškinys, kurio šiaip jau nėra, kol neperžengiamas tam tikras gamtoje egzistuojantis, jos užšifruotas slenkstis. Kad ir kiek švitintum geltona šviesa litį – jis nespinduliuoja elektronų, o apšviesk jį silpna žydra šviesa – ir elektronai atsipalaiduoja (peržengtas fotoefekto slenkstis)! Šaldyk deguonį nors ir iki šimto laipsnių, laikyk jį kuo didžiausiame slėgyje – vis tiek dujos lieka dujomis! Bet vos peržengiama šimto aštuoniolikos laipsnių riba – deguonis virsta skysčiu, teka.

Matyt, yra ir piktadarybės slenkstis. Taip, visą gyvenimą žmogus svyruoja, blaškosi tarp blogio ir gėrio, paslysta, suklumpa, kabarojasi, atgailauja, vėl klaidžioja patamsiais, bet neperžengęs piktadarybės

slenksčio jis dar gali sugrįžti, jis dar nėra beviltiškai pražuvęs. Bet kai gausiais nedorais poelgiais ir jų baisumu arba absoliučia valdžia žmogus staiga peržengia piktadarybės slenkstį – jis jau nebe žmogus. Ir galimas daiktas – nesugrįžtamai.

* * *

Nuo seniausių laikų žmonės įsitikinę, kad teisingumas – dvilypė sąvoka: dorybė triumfuoja, o yda susilaukia bausmės.

Mums pavyko sulaukti tokių laikų, kai dorybė nors ir netriumfuoja, bet ir ne visuomet pjudoma šunimis. Permuštai, suvargusiai dorybei dabar leista pasirodyti su savo skarmalais, kiūtoti kamputyje, tik šiukštu necypsėti.

Tačiau niekas nedrįsta prasitarti apie ydą. Taip, iš dorybės tyčiotasi, bet ydos tąsyk – nebuvę. Taip, kažkiek milijonų pakišta po velėna, bet dėl to kaltų – ne, nebuvę. O jeigu tik kas prasižioja: „O kaipgi *tie, kurie...*" – jam iš visų pusių pasipila priekaištai, pradžioje atlaidžiai: „Na ko-o gi jūs, draugai! Na kam gi senas žaizdas aitrinti?!" (Net skaitydami „Ivaną Denisovičių" melsvieji pensininkai reiškė nepasitenkinimą kaip tik dėl to: kam aitrinti žaizdas *tiems, kurie lageryje sėdėjo*? Girdi, *juos* reikia patausoti!) O paskui ir su vėzdu: „Ša, nepribaigtieji! Prireabilitavo čia jūsų!"

O štai Vakarų Vokietijoje iki 1966 metų nuteista **86 tūkstančiai** nusikaltėlių nacistų[1] – ir mes šaukiam užsikirsdami, negailim laikraščių puslapių ir radijo valandų, mes ir po darbo pasiliekam mitinguoti ir nubalsuoti: per mažai! 86 tūkstančiai: per mažai! Ir 20 metų kalėjimo – per mažai! Dar pridėti!

O pas mus nuteista (paskelbtais duomenimis) – apie *trisdešimt žmonių*.

Tai, kas už Oderio, už Reino, mums labai rūpi. O tai, kas Pamaskvyje ir prie Odesos už žalių tvorų, o tai, kad mūsų vyrų ir tėvų žudikai važinėja mūsų gatvėmis ir mes traukiamės jiems iš kelio, – šitai mums nerūpi, šitai mūsų nejaudina, šitai vadinasi „kapstytis po praeitį".

[1] O Rytų Vokietijoje – negirdėti, vadinasi, *persitvarkė*, vertinami valstybinėje tarnyboje.

O jeigu pagal 86 tūkstančius Vakarų Vokietijos nacistų proporcingai paskaičiuotume mūsiškius, mūsų šaliai tektų **ketvirtis milijono**!

Bet ir per ketvirtį amžiaus mes jų nesuradom, mes nepašaukėm jų į teismą, mes bijom aitrinti jų žaizdas. Ir kaip visų jų simbolis Maskvoje, Granovskio gatvės trečiame numeryje, gyvena po šiai dienai nieko nesuvokęs bukagalvis, savimi patenkintas Molotovas[1], kiaurai permirkęs mūsų krauju, ir, prakilniai perėjęs šaligatvį, sėda į ilgą platų automobilį.

Vargu ar mes, amžininkai, galim įspėti mįslę: *kodėl* Vokietijai valia nubausti savo piktadarius, o Rusijai – nevalia? Koks pražūtingas mūsų laukia kelias, jeigu mums nevalia apsivalyti nuo šitos bjaurasties, pūvančios mūsų kūne? Kokia gi bus Rusijos pamoka pasauliui?

Vokiečių teismo procesuose čia vienur, čia kitur pasitaiko nuostabus reiškinys: teisiamasis griebiasi už galvos, atsisako gynybos ir nieko iš teismo nebeprašo. Jis sako, kad jo nusikaltimų virtinė, atgaivinta ir jam parodyta, sukelia jam tokį pasibjaurėjimą, kad jis nebenori gyventi.

Štai kur didžiausias teismo laimėjimas: taip pasmerkti ydą, kad jos kratytųsi ir nusikaltėlis.

Šalis, kuri aštuoniasdešimt šešis tūkstančius kartų nuo teisėjo pakylos pasmerkė ydą (ir galutinai pasmerkė ją literatūroje ir jaunimo akyse), metai po metų, žingsnis po žingsnio nuo jos apsivalo.

O ką daryti mums?.. Kada nors mūsų palikuonys kelias mūsų kartas pavadins ištižėlių kartomis: iš pradžių nuolankiai leidomės milijonais žudomi, paskui rūpestingai popinom žudikus, kad būtų palaiminga jų senatvė.

Ką gi daryti, jei didžioji rusų atgailos tradicija jiems nesuprantama ir juokinga? Ką gi daryti, jei gyvuliška baimė patirti bent šimtąją dalį kančių, kurias jie sukėlė kitiems, nustelbia bet kokį jų polinkį į teisingumą? Jeigu jie godžiai įsikibę į gėrybių derlių, išaugintą ant žuvusiųjų kraujo?

[1] V. Molotovas mirė 1986 m. lapkričio 8 d. (*Vert. past.*)

Žinoma, tie, kurie suko mėsmalės rankeną, bent jau 1937-aisiais, jau nebejauni, nuo penkiasdešimties iki aštuoniasdešimties metų, geriausią savo gyvenimo tarpsnį jie pragyveno be vargo, sočiai, ištaigingai – ir bet koks *lygus* atpildas jau pavėjuotas, jau negali jų pasiekti.

Tegu mes būsim kilnūs, jų nešaudysim, nepilsim jiems į gerklę sūdyto vandens, neapibersim blakėmis, nežabosim „kregždute", ištisas savaites nelaikykim stačių ir nemigusių, nespardysim batais, netvatinsim guminėm lazdom, neveršim galvų geležiniu lanku, negrūsim į kamerą kaip bagažo, kad gulėtų ant kits kito, – nedarykim nieko, ką darė jie! Bet savo šalies ir savo vaikų labui privalom visus juos surasti ir visus teisti! Teisti jau ne tiek juos pačius, kiek jų nusikaltimus. Pasiekti, kad kiekvienas bent kartą garsiai pasakytų:

– Taip, aš buvau budelis ir žudikas.

Ir jeigu mūsų šalyje šitai būtų ištarta tik ketvirtį milijono kartų (proporcingai, kad neatsiliktume nuo Vakarų Vokietijos) – gal ir užtektų?

XX amžiuje nieku būdu negalima ištisus dešimtmečius neskirti, kas yra teistinas žiaurumas, o kas „praeitis", kurioje „nereikia kapstytis"!

Mes turim viešai pasmerkti pačią *idėją*, skatinančią vienus žmones susidoroti su kitais! Nutylėdami ydą, varydami ją gilyn, kad tik ji neišlįstų į paviršių, mes ją *sėjam*, kad ji dar tūkstantį kartų sudygtų ateityje. Nebausdami, net nepasmerkdami piktadarių, mes tik sergstime niekingą jų senatvę – ir šitaip naujosioms kartoms išmušam iš po kojų bet kokius teisingumo pamatus. Todėl ir auga jos tokios „abejingos", o visai ne dėl „silpno auklėjamojo darbo". Jaunimas mato, kad niekšybė žemėje niekada nenubaudžiama, o visada apdovanojama gerove.

Kaip nejauku, kaip baisu bus tokioje šalyje gyventi!

Penktas skyrius

PIRMOJI KAMERA – PIRMOJI MEILĖ

Kaip čia dabar – kamera ir staiga meilė?.. Ak štai kaip – tikriausiai Leningrado blokados metais tave pasodino į Didįjį Namą? Tuomet suprantama, todėl ir likai gyvas, kad tave tenai įkišo. Tai buvo geriausia Leningrado vieta – ne tik tardytojams, kurie tenai ir gyveno, ir turėjo rūsiuose kabinetus, saugius apšaudymų metu. Juokai juokais, bet Leningrade žmonės tuomet vaikščiojo nesiprausę, murinais veidais, o Didžiajame Name areštantai kas dešimtą dieną gaudavo karštą dušą. Teisybė, ten šildė tik koridorius, kad nešaltų prižiūrėtojai, o kamerų nešildė, bet juk kameroje buvo ir veikiantis vandentiekio čiaupas, ir išvietė – kur šitai Leningrade matyta? O duonos, kaip ir laisvėje, – šimtas dvidešimt penki gramai. Ir dar kartą per dieną – arklienos nuoviras! Ir dar kartą – košelė!

Pavydėjo katė šuniui būdos! O jei karceris? O jei *sušaudys*?

Bet ne, ne todėl. Ne todėl...

Atsisėdęs užsimerki ir prisimeni: kiek kamerų pereita per tą laiką! Net sunku suskaičiuoti. Ir kiekvienoje – žmonės, žmonės... Vienoje du žmonės, kitoje – pusantro šimto. Vienur sėdėjai tik penkias minutes, kitur – visą ilgą vasarą.

Bet iš visų kamerų atmintyje labiausiai įsirėžusi viena – pirmoji kamera, kurioje sutikai į save panašių, tokią pat dalią kęsti pasmerktų žmonių. Tos kameros nepamirši kol gyvas, o prisimindamas taip jaudinsiesi, kaip nebent prisiminęs pirmąją meilę. Tuos žmones, kurie su tavim dalijosi mūrinio narvo grindų ploteliu ir oru, kai buvai įsileidęs į viso savo gyvenimo apmąstymus, – tuos žmones kada nors dar prisiminsi kaip savo šeimą.

O tomis dienomis tik jie ir tebuvo tavo šeima.

Pirmojoje tardymo kameroje tu patyrei tai, į ką nieko panašaus nebuvai patyręs *ligi tol* ir nepatirsi *po to*. Nors kalėjimai tūkstančius metų niūksojo ligi tavęs ir dar kažkiek laiko niūksos po tavęs (norėtųsi tikėti, kad trumpiau...), vis dėlto vienintelė ir ypatinga yra būtent toji kamera, kurioje sėdėjai tardymo laikotarpiu.

Gal šiaip žmogui ji buvo siaubinga. Utėlėta ir blakėta, be lango, be ventiliacijos, be gultų, prišnerkštomis grindimis – belangė areštinė prie apylinkės sovieto, milicijoje, stotyje arba uoste, vadinama KPZ[1]. (Kiek tų KPZ/DPZ mūsų žemelėje, kokios aibės žmonių per jas pereina.) Archangelsko kalėjimo „vienutė", kur langų stiklai užteplioti suriku, kad tamsiu raudoniu sudarkytų dienos šviesą, o palubyje nuolat spingsi penkiolikos vatų lemputė. Arba Čoibalsano miesto „vienutė", kur šešių kvadratinių metrų plote ištisus mėnesius sėdėjote susispraudę keturiolika žmonių ir sutartinai keisdavote pariestas kojas. Arba kuri nors iš Lefortovo „psichinių" kamerų, kad ir 111-oji, išdažyta juodai ir taip pat su kiaurą parą negesinama dvidešimties vatų lempute, o visa kita – kaip kiekvienoje Lefortovo kameroje: asfalto grindys; šildymo radiatorių čiaupas koridoriuje – prižiūrėtojo rankose; o svarbiausia – valandų valandas nenutylantis baisus gausmas (iš aerodinaminio vamzdžio gretimai įsikūrusiame Aerohidrodinamikos institute, tik sunku patikėti, kad čia – vien atsitiktinumas), – gausmas, nuo kurio dubenėlis su puodeliu vibruodami slysta per stalą, gausmas, kai neįmanoma susišnekėti, bet galima visu balsu dainuoti, ir prižiūrėtojas negirdi – o kai gaudesys liaujasi, apima palaima didesnė net už laisvę.

Bet juk pamilai ne tas apšnerkštas grindis, ne niaurias sienas, ne parašos dvoką, o tuos žmones, kurie sutartinai drauge versdavosi ant kito šono; pamilai tylią jų sielų šneką, kartais nuostabius jų žodžius, būtent ten sužadinusius tau taip laisvai sklandančias mintis, iki kurių dar neseniai nebūtum įstengęs pakilti.

[1] KPZ/DPZ (kamera/dom predvoritelnogo zakliučenija) – kardomojo kalinimo kamera/namas, kur areštuotasis laikomas tardymo laikotarpiu, iki teismo.

O kiek dar prisikentėjai ligi tos pirmosios kameros! Laikė tave areštinėje, bokse arba rūsyje. Niekas tau žmoniško žodžio nepasakė, niekas į tave kaip žmogus nepasižiūrėjo – tik geležiniais snapais kapojo tau smegenis ir širdį, tu šaukei, tu dejavai – o jie tyčiojosi.

Savaitę ar mėnesį išbuvai vičvienaitis tarp priešų, jau tareisi atsisveikinęs su protu ir gyvybe, jau nuo radiatoriaus taip trenkeisi žemėn, kad galvą suknežintų ketinis nupiltuvo kūgis, – bet tu dar gyvas, ir tave atvedė pas šiuos tavo bičiulius. Ir vėl atgavai protą.

Štai kas yra pirmoji kamera!

Laukei šios kameros, apie ją svajojai beveik kaip apie paleidimą į laisvę, o tave grūdo iš plyšio į urvą, iš Lefortovo į kokią legendinę, kad ją kur velniai, Suchanovką.

Suchanovka – baisiausias MGB kalėjimas. Juo gąsdina mūsiškius, jo vardą tardytojai ištaria grėsmingai šnypšdami. (O kurie ten pabuvę – vėliau tų nepaklausi: arba paisto kokias nesąmones, arba jų nebėra gyvų).

Suchanovka – tai buvęs Jekaterinos laikų vienuolynas, ten du korpusai – nuteistųjų ir tardomųjų, iš viso 68 celės. Veža ten „juodvarniais" dvi valandas, ir mažai kas težino, kad tas kalėjimas – tik už kelių kilometrų nuo Lenino kalnų ir nuo buvusio Zinaidos Volkonskajos dvaro. Ten nuostabios apylinkės.

Priimtas areštantas ten pirmiausia apkvaišinamas – įgrūdamas į stovimąjį karcerį. Ten taip ankšta, kad neįstengdamas stovėti turi kaboti ant įremtų į sieną kelių – kitaip neįmanoma. Tokiame karceryje išlaiko ir ilgiau kaip parą – kad palūžtum. Valgydina Suchanovkoje švelniu ir skaniu maistu, kaip nė viename kitame MGB kalėjime, – mat jį nešioja iš architektų poilsio namų, kiaulių jovalui atskiros virtuvės nelaiko. Bet patiekalai, skirti vienam architektui – ir skrudintos bulvytės, ir maltinukas – čia padalijami į dvylika porcijų. Todėl tu čia ne tik amžinai peralkęs kaip kitur, bet ir dar skaudžiau išdirgintas.

Visos kameros-celės ten įrengtos dviem žmonėms, bet tardomieji dažniau laikomi po vieną. Ten kameros pusantro metro iš dviejų[1]. Į akmenines grindis įvirintos dvi apvalios kaip kelmai kėdutės, ir ant tų kelmų, prižiūrėtojui atrakinus sienoje anglišką spyną, septynioms nakties valandoms (tai yra tardymo valandoms, nes dienomis ten išvis netardydavo) nuo sienos atvirsta lentyna, nukrinta vaikiško dydžio šiaudų čiužinėlis. Dieną kėdutė palaisvinama, bet sėdėti ant jos uždrausta. Dar ant keturių stačių vamzdžių įtaisytas stalas – tarsi lyginimo lenta. Orlaidė visuomet uždara, tik rytą prižiūrėtojas kartele ją atidaro dešimčiai minučių. Langelį gožia armatūrinis stiklas. Pasivaikščioti niekada neišvedama, išvietė – tik šeštą valandą ryto, kai niekieno pilvui ji nereikalinga, o vakare į ją neišleidžiama. Septynių kamerų skyriui tenka du prižiūrėtojai, todėl akutė žvilgčioja į tave taip dažnai, kaip prižiūrėtojas spėja pro dvejas duris pereiti prie trečiųjų. Toks ir yra begarsės Suchanovkos tikslas: žiūrėti, kad tu negautum nė valandėlės nusnūsti, nė valandėlės kaip nors atsipalaiduoti – tave nuolat stebi, nuolat verčia paklusti.

Jei tu ištveri visą dvikovą su beprotybe, visus vienatvės išbandymus ir atsilaikai – tu nusipelnai pirmosios savo kameros! Ir dabar čia atsigauna tavo dvasia.

O jei greitai pasiduodi, visur nusileidi ir visus išduodi – taip pat dabar subręsti pirmajai kamerai; nors tau geriau būtų buvę neišgyventi ligi šitos laimingos akimirkos, verčiau būtum miręs kaip nugalėtojas rūsyje, nepasirašę nė vieno popieriaus lapo.

---

[1] Tiksliau tariant, 159×209 cm. Iš kur tai žinoma? Tai inžinerinio sumanumo ir tvirtos, Suchanovkoje nepalūžusios dvasios triumfas. Šitai apskaičiavo Aleksandras Dolganas. Kad neišeitų iš proto ir apsigintų nuo nevilties, jis stengėsi daugiau skaičiuoti. Lefortove skaičiavo žingsnius, vertė juos kilometrais, iš žemėlapio prisimindavo, kiek kilometrų nuo Maskvos iki sienos, kiek paskui per visą Europą, kiek per visą Atlanto vandenyną. Jis buvo sumanęs mintimis grįžti namo į Ameriką; per metus, iškalėtus Lefortovo vienutėje, nusileido į Atlanto dugną, o tada jį ir perkėlė į Suchanovką. Čia, suprasdamas, kad mažai kas galės apie šį kalėjimą papasakoti (pasakojam tai, ką iš jo esam girdėję), jis išrado, kaip galima išmatuoti kamerą. Ant kalėjimo dubenėlio dugno įskaitęs trupmeną 10/22, jis susiprotėjo, kad „10" reiškia dugno skersmenį, o „22" – kraštų skersmenį. Paskui iš rankšluosčio ištraukė siūlą, pasidarė metrą ir viską išmatavo. Vėliau užsimojo išrasti, kaip galima miegoti stovint, taip atsirėmus keliu į kėdutę, kad prižiūrėtojui atrodytų, jog tu atsimerkęs. Išrado – ir tik todėl neišėjo iš proto.(Riuminas visą mėnesį jį laikė be miego.)

Dabar tu pirmą kartą pamatai – ne priešus. Dabar tu pirmą kartą pamatai – kitus gyvus žmones[1], kurie taip pat eina tavo keliu ir kuriuos tu gali jungti su savimi džiaugsmingu žodžiu mes.

Taip, šis žodis, kurį tu, galimas daiktas, niekinai laisvėje, kai juo buvo pakeičiama tavo asmenybė („Mes visi kaip vienas!.. Mes baisiai piktinamės!.. Mes reikalaujam!.. Mes prisiekiam!.."), dabar tave paguodžia: tu ne vienas pasaulyje! Dar yra išmintingų ir dvasingų būtybių – *žmonių*!!

* * *

Po keturias paras trukusios mano dvikovos su tardytoju, palaukęs, kol akinamai nušviestame bokse po signalo atsigulsiu miegoti, prižiūrėtojas ėmė rakinti mano duris. Aš viską girdėjau, bet, prieš jam pasakant: „Stokit! Į tardymą!", dar norėjau tris šimtąsias sekundės dalis pagulėti padėjęs galvą ant pagalvės ir įsivaizduoti, kad miegu. Tačiau prižiūrėtojas sukomandavo kitaip: „Stokit! Pasiimkit patalynę!"

Suglumęs ir širsdamas, nes tai buvo brangiausias laikas, apsivyniojau autkojus, įsispyriau į batus, apsivilkau milinę, užsidėjau žieminę kepurę, paėmiau į glėbį valdišką čiužinį. Prižiūrėtojas pirštų galais, visą laiką rodydamas man ženklus, kad netriukšmaučiau, ėmė vesti mane tyliu kaip išmirusiu Lubiankos ketvirtojo aukšto koridorium pro korpuso stalą, pro veidrodinius kamerų numerius ir žalsvus skydelius, nuleistus ant akučių, ir atrakino man 67-ąją kamerą. Įėjau, jis tučtuojau duris užrakino.

Nors po signalo gulti tebuvo praėjęs daugmaž ketvirtis valandos, bet tardomiesiems tai buvo toks trapus ir nepatikimas miego metas ir jo taip stigo, kad 67-osios kameros gyventojai man atėjus jau miegojo metalinėse lovose, susidėję rankas viršum antklodės.

GPU-NKVD-KGB vidaus kalėjimuose tolydžio buvo išradinėjami vis nauji suvaržymų būdai, kuriais buvo papildomi senieji. Kas čia sėdėjo trečiojo

[1] Kalbant apie Didįjį Namą Leningrado blokados metais, tai ten galėjo būti ir žmogėdrų – tų, kurie valgė žmogieną, pardavinėjo iš lavoninės išneštas žmonių kepenis. MGB juos kažkodėl laikė drauge su politiniais kaliniais.

dešimtmečio pradžioje, šitokio suvaržymo nepatyrė, o ir šviesa naktį tuomet būdavo gesinama, kaip dera žmonėms. Bet ir šviesą ėmė laikyti per naktį negesintą, vadovaudamiesi tokiu logišku motyvu: kad kaliniai būtų matomi bet kurią nakties akimirką (o kai ją uždegdavo tik prieš apžiūrą, būdavo dar blogiau). Rankas laikyti viršum antklodės buvo liepiama neva todėl, kad kalinys negalėtų po antklode pasismaugti ir šitaip išsisukti nuo teisingo tardymo. Per bandomąjį patikrinimą paaiškėjo, kad žmogui žiemą visuomet norisi rankas apsikloti, sušilti, – ir todėl šis suvaržymas galutinai įsigalėjo.

Atrakinamų durų garso pažadintas, visas trejetas krūptelėjo ir akimoju kilstelėjo galvas. Jie taip pat laukė, kurį iš jų ves tardyti.

Tos trys išgąstingai pakeltos galvos, tie trys neskusti, išvargę, blyškūs veidai man pasirodė tokie žmogiški, tokie malonūs, kad stovėjau apglėbęs čiužinį ir iš laimės šypsojausi. Ir jie nusišypsojo. Ak, kokia pamiršta tai buvo išraiška! Ir tik per savaitę!

– Iš laisvės? – paklausė mane. (Įprastinis pirmas klausimas naujokui.)

– Ne-e, – atsakiau. (Įprastinis pirmas naujoko atsakymas.)

Jie turėjo galvoje, kad aš tikriausiai areštuotas neseniai ir, vadinasi, čia pakliuvau *iš laisvės*. O aš po devyniasdešimt šešių valandų tardymo anaiptol nemaniau čia atsidūręs „iš laisvės" – argi dar nesu prityręs areštantas?.. Ir vis dėlto buvau iš laisvės! O bebarzdis senukas labai judriais juodais antakiais jau klausinėjo mane karinių ir politinių naujienų! Nustebau! – nors jau buvo paskutinės vasario dienos, jie ničnieko nežinojo nei apie Jaltos konferenciją, nei apie Rytų Prūsijos apgultį, nei apskritai apie mūsų puolimą prie Varšuvos nuo sausio vidurio, nei apie apgailėtiną sąjungininkų atsitraukimą gruodžio mėnesį. Pagal instrukciją tardomieji turėjo nieko nežinoti apie išorinį pasaulį – jie nieko ir nežinojo!

Buvau pasiryžęs pusę nakties jiems viską pasakoti – su pasididžiavimu, tarytum visos pergalės ir apgultys būtų mano rankų darbas. Tačiau budintis prižiūrėtojas atnešė man lovą ir turėjau patyliukais ją pasistatyti. Man padėjo mano metų vyrukas, irgi kariškis: ant lovos galvūgalio kabojo jo kitelis ir lakūno pilotė. Jis dar anksčiau už senuką į mane kreipėsi – tik neklausė apie karą, o paprašė tabako.

Kad ir kaip buvau palankus naujiesiems savo bičiuliams, kad ir kaip daug papasakojau jiems per keletą minučių, bet šiam savo amžininkui ir fronto draugui pajutau kažkokį nepalankumą ir išsyk nuo jo užsisklendžiau, visam laikui.

(Dar nebuvau nė girdėjęs žodžio *nasedka*, nė nežinojau, kad į kiekvieną kamerą įtupdomas toks šnipelis, dar apskritai nebuvau spėjęs apgalvoti ir pasakyti, kad šis žmogus, Georgijus Kramarenka, man nepatinka, – o jau suveikė mano dvasios relė, atpažinimo relė, ir nuo šio žmogaus aš visam laikui užsisklendžiau. Neminėčiau čia tokio atsitikimo, jei jis būtų vienintelis. Bet netrukus su nuostaba, pasigėrėjimu ir nerimu įsitikinau, kad ta manoji atpažinimo relė tolydžio veikia, kad tai pastovi įgimta savybė. Ėjo metai, gulėjau ant vienų gultų, vaikščiojau vienoje rikiuotėje, dirbau vienose brigadose su šimtais žmonių, ir visuomet ši paslaptingoji nuojauta, atsiradusi be jokių mano pastangų, suveikdavo pirma, nei ją prisimindavau, suveikdavo išvydus žmogaus veidą, akis, išgirdus pirmuosius balso garsus – ir padarydavo mane tam žmogui atlapaširdį arba tik santūrų, arba paskatindavo mane nuo jo visai užsisklęsti. Ši nuojauta visuomet būdavo tokia neklystanti, kad visos operatyvinių įgaliotinių pastangos ką nors išgauti per skundeivas ėmė man rodytis niekų darbas: juk tam, kas ryžtasi tapti išdaviku, visuomet šitai aiškiai ant kaktos parašyta, šitai suprasi iš jo balso, nors kai kurie kalba lyg ir mitriai apsimetinėdami, bet vis tiek girdi, kad veidmainiauja. Ir atvirkščiai, nuojauta padėdavo man atskirti tuos, kuriems galima nuo pat pažinties pradžios patikėti slapčiausias, giliausias mintis, už kurias kapojamos galvos. Aštuonerius metus išsėdėjau kalėjime, trejus metus išbuvau tremtyje, dar šešerius metus buvau nelegalus rašytojas, o tai nė kiek ne mažiau pavojinga, – visus tuos septyniolika metų neapdairiai atvirai bendravau su dešimtimis žmonių – ir nė karto nesuklupau! Niekur nesu apie tai skaitęs ir rašau šičia psichologijos mėgėjams. Man regis, tokią dvasinę savybę turi daugelis, bet mes, pernelyg technikos ir proto amžiaus žmonės, į šį stebuklą žiūrim pro pirštus ir jo neugdom.

Lovą pastatėm – ir čia man panižo liežuvį pradėti šneką (žinoma, pašnabždom ir gulom, kad tuoj pat iš šito jaukaus būsto nepakliūčiau į karcerį), bet trečiasis mūsų kameros draugas, vidutinio amžiaus, bet jau žilais šeriukais atžėlusia kirpta galva, žiūrintis į mane ne per palankiausiai, bemat mano šneką nutraukė, griežtai, šiauriečiams būdingu tonu tardamas:

– Rytoj. Naktį reikia miegoti.

Pasakyta buvo protingai – nei pridėsi, nei atimsi. Kiekvieną iš mūsų kiekvieną akimirką galėjo išvesti į tardymą ir laikyti ten iki šeštos valandos ryto, kai tardytojas eis miegoti, o čia miegoti jau bus draudžiama.

Viena naktis nesudrumsto miego buvo svarbesnė už visus planetos likimus!

Ir dar vieną dalyką, kliūvantį, bet ne išsyk suvokiamą, pajutau vos pradėjęs šneką, bet jau nespėjau jo įvardinti: kad dabar (kiekvieną iš mūsų areštavus) mums 180 laipsnių pasisuko visatos ašis ir visos sąvokos apvirto aukštyn kojom, todėl tai, ką taip entuziastingai ketinau iškloti, galimas daiktas, nebegalėjo *mums* teikti jokio džiaugsmo.

Jie nusigręžė, nuo dviejų šimtų vatų užsidengė nosinėmis akis, po vieną ranką, dedamą viršum antklodės, apsimuturiavo rankšluosčiu, kad ji nešaltų, antrąsias rankas vogčiomis pasikišo po antklode ir užmigo.

O aš gulėjau kupinas palaimos, kad esu tarp žmonių. Juk prieš valandą negalėjau tikėtis, kad man bus leista su kuo nors pasimatyti. Galėjau ir gyvenimą baigti su kulka pakaušyje (tardytojas visą laiką man šitai žadėjo), taip nieko ir nebepamatęs. Manęs kaip ir pirma dar laukė tardymas, bet kur kas lengviau dabar buvo jo laukti! Rytoj pasakosiu aš (žinoma, ne apie savo *bylą*), rytoj pasakos jie – tai bent įdomi rytoj bus diena, viena geriausių gyvenime! (Štai kuo labai anksti ir labai aiškiai buvau įtikėjęs: kad kalėjimas man ne pražūtis, o svarbiausias gyvenimo lūžis.)

Kameroje man įdomu kiekviena smulkmena, miegai išsilakstė, ir kai nežiūri akutė, aš vogčiomis dairausi. Antai vienos sienos viršuje

nedidelė, trijų plytų pločio angelė, o ant jos kabo mėlyna popierinė užuolaidėlė. Jau man pasakyta: ten langas, taip! – kameroje yra langas! – o užuolaida – maskuotė nuo oro pavojaus. Rytoj pro langą kris silpna dienos šviesa, ir vidurdienį trumpam užgesins akinamą lempą. Kaip šitai gerai! dieną gyventi dienos šviesoje!

Ir dar kameroje – stalas. Ant jo, pačioj matomiausioj vietoj, – virdulys, šachmatai, krūvelė knygų. (Dar nežinojau, kodėl pačioj matomiausioj. Mat ir čia pagal Lubiankos taisykles: tolydžio dirsčiodamas pro akutę, prižiūrėtojas turi įsitikinti, kad tomis administracijos dovanomis nepiktnaudžiaujama: kad virduliu nekalama siena, kad niekas neryja šachmatų, rizikuodamas atsikeršyti ir nustoti buvęs SSRS piliečiu, kad niekas nesikėsina padegti knygų, norėdamas supleškinti kalėjimą. O areštantų akiniai laikomi tokiais pavojingais ginklais, kad naktį jų nevalia net laikyti ant stalo, administracija juos atima ligi ryto.)

Koks jaukus gyvenimas! – šachmatai, knygos, spyruoklinės lovos, patogūs čiužiniai, švarūs baltiniai. Per visą karą neatmenu, kad šitaip būčiau miegojęs. Išblizgintas parketas. Beveik keturi žingsniai nuo lango iki durų. Ne, vis dėlto šis centrinis politinis kalėjimas – tikras kurortas.

Ir sviediniai nesproginėja... Prisiminiau, kaip jie švilpė viršum galvos, kaip kaukdami krito ir gaudžiai sproginėjo. Ir kaip švelniai švilpčioja minos. Ir kaip visa kas sudreba nuo ketverto *skripunų*[1] kankalų. Prisiminiau šlapdribą prie Vormdito, kur mane areštavo ir kur mūsiškiai klampojo per purvą ir šlapią sniegą, kad tik neleistų vokiečiams ištrūkti iš katilo.

Bet trauk jus velniai, nenorite, kad kariaučiau, – ir nereikia.

* * *

Be daugelio kitų prarastų vertybių, mes praradom dar ir tokią: dvasios tvirtybę, kuria pasižymėjo žmonės, pirma mūsų kalbėję ir rašę

[1] *Skripunai, skripuchos* (skrabalai) – šitaip sovietų kariuomenėje vadinti reaktyviniai šešiavamzdžiai vokiečių minosvaidžiai. (*Vert. past.*)

rusiškai. Keista, kad jie beveik neaprašyti ikirevoliucinėje mūsų literatūroje. Mūsų literatūroje vienur aprašyti atliekami žmonės, kitur – ištižę, niekur nepritampantys svajotojai. Iš XIX amžiaus rusų literatūros beveik neįmanoma suprasti: kas gi dešimt šimtmečių buvo Rusios atrama, kas buvo jos pamatų pamatas? Beje, ar ne tokie žmonės padėjo Rusiai išgyventi ir pastarąją pusę šimtmečio? Jie – dar labiau.

Ogi jie – ir svajotojai. Jie buvo pernelyg daug matę, kad būtų galėję pasirinkti viena. Jie pernelyg stipriai siekė taurumo, kad būtų galėję tvirtai stovėti ant žemės. Prieš visuomenės žlugimą būna toks išmintingas mąstančių žmonių tarpsluoksnis – mąstančių, ir tiek. Kaip iš jų juoktasi! Kaip iš jų tyčiotasi! Jie vadinti ne kaip kitaip, o tik puvėsiais. Tie žmonės – per anksti pražydę subtilaus aromato žiedai, todėl juos ir nukirto, šienaute nušienavo. Ypač bejėgiai jie buvo asmeniniame gyvenime: nemokėjo nei lankstytis, nei apsimetinėti, nei pritarti. Kas žodis – nuomonė, polėkis, protestas. Tokie kaip tik nušienaujami. Tokie kaip tik sukapojami šiaudapjovėje[1].

Jie perėjo per tas pačias kameras. Bet kamerų sienos – nuo to laiko čia buvo ir plėšiami tapetai, ir tinkuojama, ir baltinama, ir ne kartą dažoma – kamerų sienos iš praeities nieko neišlaikė (jose, atvirkščiai, prikaišiota mikrofonų pasiklausyti mūsų kalboms). Apie buvusius šių kamerų gyventojus, apie jų pokalbius, apie mintis, su kuriomis žmonės iš čia buvo vedami sušaudyti arba į Solovkus, niekur nieko neparašyta, nepasakyta – ir tikriausiai jau nė nebus tokio tomo, kurio vertė iš teisybės prilygtų keturiasdešimčiai vagonų mūsų literatūros.

O tie, kurie dar gyvi, pasakoja mums visokiausius niekus: kad seniau čia buvę mediniai gultai, o čiužiniai prikimšti šiaudų. Kad dar iki įtaisant ant langų „antsnukius", stiklai ligi pat viršaus jau buvę užtepti kreida – dar 1920 metais. O „antsnukiai" – 1923 metais jau tikrai buvę (o mes visi šitai laikėm Berijos išmone). Į susistuksėjimus, sako, trečiajame dešimtmetyje čia dar žiūrėta pro pirštus:

[1] Man regis, prieš aštuntąjį šio amžiaus dešimtmetį tokie žmonės lyg ir vėl išnyra. Tai nuostabu. Šito beveik nebuvo galima tikėtis.

esą ši paika tradicija išlikusi nuo carinių kalėjimų, ir jei kalinys nestuksentų, tai ką gi jis daugiau veiktų? Ir dar štai kas: visą trečiąjį dešimtmetį visi aliai vienas prižiūrėtojai čia buvę latviai (iš latvių šaulių ir kitokių), o valgį dalydavusios augalotos latvės.

Niekai niekais, bet dėl šio to verta ir susimąstyti.

Man pakliūti į šitą svarbiausią politinį Sąjungos kalėjimą labai reikėjo, ačiū, kad atvežėt: aš daug galvojau apie Buchariną, man rūpėjo visa tai pamatyti. Tačiau buvo justi, kad einame jau pabarėmis, kad mums būtų užtekę ir srities *vidaus kalėjimo*[1]. O čia – kokia garbė.

Bet su tais, kuriuos čia sutikau, nebuvo nuobodu. Turėjau ko paklausyti, turėjau ką palyginti.

Tas seneliukas judriais antakiais (šešiasdešimt trejų metų jis visai neatrodė nusenęs) buvo vardu Anatolijus Fastenka. Jis labai puošė mūsiškę Lubiankos kamerą – ir kaip senųjų Rusijos kalėjimų tradicijų puoselėtojas, ir kaip gyvas Rusijos revoliucijų istorijos liudytojas. Jo atmintis savaip įprasmino visus praeities ir dabarties įvykius. Tokie žmonės vertingi ne tik kameroje, jų apskritai stinga visuomenėje.

Fastenkos pavardę mes čia pat, kameroje, radom paminėtą knygoje apie 1905 metų revoliuciją. Fastenka buvo toks senas socialdemokratas, kad, regis, jau ir nustojo juo buvęs.

Jis pirmą kartą buvo nuteistas kalėti dar jaunystėje, 1904-aisiais, bet pagal 1905 metų spalio 17 dienos manifestą visiškai paleistas.

Kas iš mokyklinio istorijos vadovėlio, iš „Trumpojo kurso" nebuvo sužinojęs ir iškalęs, kad šis „provokacinis niekšiškas manifestas" – pasityčiojimas iš laisvės, kad caras davęs nurodymą: „Mirusiems – laisvę, gyvuosius – areštuoti"? Bet ši epigrama melaginga. Pagal manifestą leista veikti *visoms* politinėms partijoms, sušaukta Dūma, paskelbta dora ir labai plati amnestija, būtent: pagal šią amnestiją buvo paleidžiami nei daugiau, nei mažiau kaip *visi* be išimties politiniai kaliniai, nepaisant jų bausmės metų ir rūšies. Liko sėdėti tik kriminaliniai nusikaltėliai. O 1945 metų liepos 7 dienos stalininė amnestija pasielgė kaip tik atvirkščiai: paliko sėdėti visus politinius kalinius.

[1] Vidaus kalėjimas – tai yra pačios GB, Saugumo.

Įdomus buvo jo pasakojimas apie tos amnestijos aplinkybes. Tais metais, suprantama, jokių „antsnukių" ant kalėjimo langų dar nebuvo ir iš Bielaja Cerkov kalėjimo, kur sėdėjo Fastenka, areštantai laisvai žiūrėdavo į kalėjimo kiemą, į atvykstančius ir išvykstančius ir panorėję susišaukdavo su laisvaisiais. Ir štai jau spalio 17 dieną, per telegrafą sužinoję apie amnestiją, laisvieji pranešė naujieną kaliniams. Politiniai ėmė iš džiaugsmo šėlti, daužė langų stiklus, laužė duris ir reikalavo, kad kalėjimo viršininkas juos tučtuojau paleistų. Gal kuris iš jų buvo už tai apspardytas ar gavo antausį? Pasodintas į karcerį? Gal iš kurios nors kameros buvo atimtos knygos, jai uždrausta apsipirkti kioske? Kur tau! Sutrikęs kalėjimo viršininkas lakstė iš kameros į kamerą ir prašė: „Ponai! Maldauju jus! Būkite protingi! Juk aš neturiu teisės jūsų paleisti pagal telegrafo pranešimą. Aš turiu gauti tiesioginį savo vyresnybės nurodymą iš Kijevo. Labai jus prašau: jums dar teks pernakvoti". Ir iš tiesų, juos barbariškai laikė dar vieną parą!.. (Po stalininės amnestijos, kaip dar papasakosim, amnestuotieji dar buvo laikomi po du tris mėnesius, verčiami po senovei plūktis, ir niekam šitai neatrodė neteisėta.)

Paleisti į laisvę, Fastenka ir jo draugai tučtuojau metėsi į revoliuciją. 1906 metais Fastenka gavo aštuonerius metus katorgos, tai yra ketverius metus turėjo būti sukaustytas grandinėmis ir ketverius – išbūti tremtyje. Pirmuosius ketverius metus jis kalėjo Sevastopolio centriniame kalėjime, ten, beje, anais metais įvyko masinis areštantų pabėgimas, kurį bendromis jėgomis suorganizavo revoliucinės partijos: eserai, anarchistai ir socialdemokratai. Prie kalėjimo sienos buvo susprogdinta bomba, ji pramušė sienoje angą sulig geru raiteliu, ir kokios dvi dešimtys kalinių (ne visi, kurie norėjo, o tik tie, kuriems jų partijos buvo numačiusios bėgti ir kuriuos iš anksto, dar kalėjime – per prižiūrėtojus! – buvo aprūpinusios pistoletais) nėrė pro angą ir visi, išskyrus vieną, pabėgo. Anatolijui Fastenkai RSDDP buvo nurodžiusi nebėgti, atitraukti prižiūrėtojų dėmesį ir sukelti paniką.

Užtat Jenisiejaus tremtyje jis ilgai neužsibuvo. Lygindamas jo (ir vėliau – kitų likusių gyvų) pasakojimus su plačiai žinomu faktu,

kad mūsų revoliucionieriai šimtais bėgo iš tremties – ir vis dažniau į užsienį, įsitikini, kad iš carinės tremties nebėgo tik aptingęs žmogus, pabėgti buvo visai lengva. Fastenka „pabėgo", tai yra tiesiog išvažiavo iš tremties vietos be paso. Jis nuvažiavo į Vladivostoką, tikėdamasis per pažįstamą žmogų ten patekti į garlaivį. Šitai kažkodėl nepasisekė. Tuomet, vėl be paso, jis ramių ramiausiai pervažiavo traukiniu visą motulę Rusiją ir nusigavo į Ukrainą, kur pirma buvo pogrindininkas bolševikas ir kur areštuotas. Ten jam draugai parūpino svetimą pasą, ir jis ketino pereiti Austrijos sieną. Tas sumanymas buvo toks negrėsmingas ir Fastenka taip tvirtai tikėjo, jog niekas nešniukštinėja jo pėdų, kad pasielgė nuostabiai nerūpestingai: privažiavęs sieną ir jau padavęs policijos valdininkui savo pasą, jis staiga susizgribo, kad neprisimena naujosios savo pavardės! Ką daryti? Keleivių buvo kokios keturios dešimtys, o valdininkas jau ėmė šaukti pavardes. Fastenka susiprotėjo: apsimetė miegąs. Girdėjo, kaip išdalijo visus pasus, kaip keliskart šaukė Makarovo pavardę, bet vis dar nebuvo tikras, kad tai jo pavardė. Pagaliau imperatoriškojo režimo drakonas pasilenkė prie miegančio pogrindininko ir mandagiai palietė jo petį: „Pone Makarovai! Pone Makarovai! Prašom, štai jūsų pasas!"

Fastenka nuvažiavo į Paryžių. Ten jis susipažino su Leninu, Lunačiarskiu, Lonžiumo partinėje mokykloje ėjo kažkokias ūkines pareigas. Kartu mokėsi prancūzų kalbos, žvalgėsi – ir štai sumanė nukeliauti į dar tolimesnes šalis, panoro pamatyti pasaulio. Prieš karą jis persikėlė į Kanadą, ten tapo darbininku, pabuvojo Jungtinėse Valstijose. Nesuvaržyta ir stabili tų šalių buitis Fastenką priblokšė: jis padarė išvadą, kad ten niekada nebus jokios proletarinės revoliucijos, ir net sumetė, kad vargu ar ji ten išvis reikalinga.

O čia, Rusijoje, įvyko – anksčiau nei buvo tikimasi – ilgai laukta revoliucija, ir visi grįžo, ir štai dar viena revoliucija. Fastenka toms revoliucijoms nebejautė ankstesnio entuziazmo. Bet grįžo, paklusdamas tam pačiam dėsniui, kuris traukia paukščius į tolimus skrydžius.

Netrukus įkandin Fastenkos grįžo ir kanadiškis jo pažįstamas, buvęs jūreivis potiomkinietis, pabėgęs į Kanadą ir ten tapęs pasiturinčiu fermeriu. Tas potiomkinietis išsipardavė viską – savo fermą, gyvulius ir su pinigais bei naujinteliu traktoriumi parvažiavo į gimtąjį kraštą padėti tėvynainiams kurti išsvajotąjį socializmą. Jis įstojo į vieną pirmųjų komunų ir atidavė jai traktorių. Traktoriumi dirbo kas pakliuvo, kaip pakliuvo ir greitai jį sudaužė į šipulius. O pats potiomkinietis įsitikino, kad viskas susiklostė toli gražu ne taip, kaip buvo numatyta padaryti per dvidešimt metų. Įsakinėjo žmonės, kurie iš tiesų neturėjo teisės įsakinėti, jie liepdavo daryti tai, kas apdairiam fermeriui atrodė klaiki nesąmonė. Buvęs jūreivis ir sulyso, ir drabužius sunešiojo, ir mažai ką beturėjo iš Kanados dolerių, kuriuos buvo iškeitęs į popierinius rublius. Jis išmaldavo, kad jį su šeima išleistų, pervažiavo per sieną ne turtingesnis nei kitados, kai pabėgo iš „Potiomkino", perplaukė vandenyną, kaip kadaise įsitaisęs laive jūreiviu (bilietui neturėjo pinigų), o Kanadoje vėl pradėjo gyvenimą iš naujo – ėmė dirbti samdiniu.

Fastenkos pasakojimuose man dar daug kas buvo nesuprantama. Man bene svarbiausia, nuostabiausia buvo tai, kad Fastenka asmeniškai pažinojo Leniną, bet jis pats apie tai kalbėjo visai šaltai. (Mano nusiteikimas tuomet buvo toks: kažkas kameroje pavadino Fastenką vien tėvavardžiu, be vardo, tiesiog: „Iljičiau, šiandien parašą tu išneši?" Aš užsiplieskiau, įsižeidžiau, šitai man pasirodė šventvagystė, ir ne tik toks žodžių derinys, bet apskritai šventvagystė ką nors vadinti Iljičiumi, išskyrus tą vieną žmogų žemėje!) Todėl ir Fastenka dar negalėjo man daug ko paaiškinti, kaip būtų norėjęs.

Jis man aiškiai rusiškai sakė: „Nesusikurk stabo!" O aš nesupratau!

Matydamas mano susižavėjimą, jis atkakliai ir ne sykį man kartojo: „Jūs – matematikas, jums nuodėmė pamiršti Dekartą: „Viskuo abejok! Viskuo abejok!" Kaip „viskuo"? Negi *viskuo*! Man rodės: aš jau ir taip užtektinai abejojau, gana!

Arba jis sakė: „Senųjų politinių katorgininkų beveik neliko, aš – iš pačių paskutinių. Senuosius katorgininkus visus išnaikino, o mūsų draugiją išvaikė dar ketvirtajame dešimtmetyje". – „Kodėl?" – „Kad nesirinktume, nesvarstytume". Ir nors šie paprasti žodžiai, pasakyti ramiu tonu, turėjo veržtis į padanges, išdaužti langus – suvokiau juos tik kaip dar vieną Stalino piktadarybę. Sunkus faktas, bet – be šaknų.

Absoliučiai aišku, kad ne visa, kas pasiekia mūsų ausis, prasigauna ir į sąmonę. Kas labai neatitinka mūsų nusiteikimo, tas dingsta – ar ausyse, ar už ausų, bet dingsta. Ir nors aiškiai prisimenu gausius Fastenkos pasakojimus, jo samprotavimai liko mano atmintyje migloti. Jis minėjo man įvairias knygas, kurias labai patarė kada nors laisvėje gauti ir perskaityti. O patsai, senyvo amžiaus ir silpnos sveikatos, nesitikėjo išeiti gyvas, jam buvo malonu viltis, jog aš kada nors tas mintis perprasiu. Užsirašinėti buvo neįmanoma, kalėjime ir šiaip buvo apsčiai dalykų, kuriuos reikėjo įsidėmėti, bet vardus, artimesnius tuometiniam mano skoniui, aš įsiminiau: Gorkio „Nesavalaikės mintys" (tuomet Gorkį labai vertinau: juk jis visus rusų klasikus pranoko tuo, kad buvo proletarinis) ir Plechanovo „Metai tėvynėje".

Kai Fastenka grįžo į RSFSR, jis iš pagarbos seniems pogrindininko nuopelnams buvo labai keliamas ir galėjo užimti aukštą postą, bet šito nenorėjo, stojo į kuklią tarnybą „Pravdos" leidykloje, paskui į dar kuklesnę, dar vėliau perėjo į trestą „Mosgoroformlenije" ir ten dirbo jau visai nepastebimas.

Aš nusistebėjau: kodėl jis taip vangstėsi iškilti? Jis miglotai atsakė: „Seno šuns prie grandinės nepripratinsi".

Suvokdamas, kad nieko nuveikti neįmanoma, Fastenka tik norėjo likti gyvas sveikas. Jis jau buvo sulaukęs ramios mažytės pensijos (visai ne personalinės, nes šitai būtų priminę jį buvus artimą daugeliui sušaudytųjų) – ir šitaip, ko gero, būtų pritempęs iki 1953 metų. Bet, jo nelaimei, areštavo buto kaimyną – amžinai girtą palaidūną rašytoją L. Solovjovą, kuris įkaušęs kažkur pasigyrė turįs pistoletą. O pistoletas – tai jau būtinai teroras, o Fastenka su tokia sena socialdemokratine praeitimi – kaip iš akies trauktas teroristas. Ir štai dabar tardytojas *lipdė* jam terorą, o kartu, žinoma, tarnybą prancūzų ir kanadiečių žvalgyboje, vadinasi, ir bendradarbiavimą su carine ochranka[1]. Ir 1945 metais už sočią savo algą sotus tardytojas visai rimtai rausėsi po provincijos žandarmerijos valdybų archyvus ir

[1] Stalino mėgstamas motyvas: kiekvienam areštuotam tos pačios partijos nariui (ir apskritai buvusiam revoliucionieriui) prikergti tarnybą carinėje ochrankoje. Iš nepakeliamo įtarumo? Ar... iš vidinio jausmo?.. pagal analogiją?..

rašė visai rimtus tardymo protokolus apie 1903 metų konspiratyvius slapyvardžius, slaptažodžius, susitikimus ir susirinkimus.

O senučiukė žmona (vaikų uodu neturėjo) kas dešimtą (leidžiamą) dieną perduodavo Anatolijui Iljičiui pagal išgales sudėtus siuntinukus: maždaug trijų šimtų gramų gabalėlį juodos duonos (juk ji buvo perkama turguje ir kainavo šimtą rublių už kilogramą!) ir tuziną virtų ir nuluptų (o per patikrinimą dar ir subadytų) bulvių. Matant šiuos skurdžius – iš tikrųjų šventus! – siuntinukus, rodės, plyšta širdis.

Tiek nusipelnė žmogus už šešiasdešimt trejus dorumo ir abejonių metus.

* * *

Mūsų kameroje stovėjo keturios lovos, tad dar buvo likęs tarpas vaikščioti ir pastatyti stalui. Tačiau man čia įsikūrus po kelių dienų atvedė dar penktą kalinį ir pastatė lovą skersai.

Naujoką atvedė likus valandai iki kėlimosi, kai pats miego saldumas, galva leipsta, ir trys iš mūsų nepakėlė galvų, tik Kramarenka pašoko paprašyti tabako (gal ir išpešti kokios medžiagos tardytojui). Juodu ėmė kuždėtis, mes stengėmės nesiklausyti, bet negirdėti naujoko nebuvo įmanoma: jis kuždėjo taip garsiai, nerimastingai, susijaudinęs, kone verkdamas, kad galėjai suprasti – į mūsų kamerą įžengė beribis sielvartas. Naujokas kláusė, ar daug sušaudo. Vis dėlto, nepasukdamas galvos, aš juos *sudraudžiau*, kad netriukšmautų.

Kai po signalo keltis mes visi pašokom (už gulėjimą grėsė karceris), pamatėm – generolą! Tai yra jis neturėjo jokių atpažinimo ženklų, nei nuplėštų, nei atsuktų, net nei antsiuvų, bet brangus kitelis, minkšta milinė, visa figūra ir veidas! – ne, tai neabejotinai buvo generolas, tipiškas generolas, tikrų tikriausias generolas, o ne šiaip koks generolas majoras. Jis buvo neaukštas, kresnas, plačios krūtinės ir pečių, stambiaveidis, bet tas įsiganiusio žmogaus drūtumas nė kiek neteikė jam patrauklaus geraširdiškumo, o veikiau rodė jo orumą, priklausymą aukštam rangui. Į akis krito buldogiškas sma-

kras, ir čia buvo susitelkusi jo energija, valia, valdingumas, kurie padėjo jam, dar pusamžiui, pasiekti tokį rangą.

Ėmėm pažindintis, ir paaiškėjo, kad Leonidas Zykovas – dar jaunesnis nei atrodo, jam šiemet sukaks tik trisdešimt šešeri („jei nesušaudys"), o dar keisčiau: joks jis generolas, net ne pulkininkas ir apskritai ne kariškis, o – inžinierius!

Inžinierius?! Man teko augti kaip tik inžinierių aplinkoje, ir aš gerai prisimenu trečiojo dešimtmečio inžinierius: tą atvirai šviečiantį intelektą, tą laisvą ir neįžeidų humorą, tą minties lengvumą ir platumą, laisvą persiorientavimą iš vienos inžinerinės srities į kitą, ir apskritai nuo technikos – į visuomenę, į meną. Ir dar – tą išsiauklėjimą, subtilų skonį; taisyklingą, sklandžią šneką, neužterštą kalbos šiukšlėmis; vienų – pomėgį muzikuoti, kitų – tapyti; ir visuomet visų – dvasingą veido išraišką.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje mano ryšiai su ta aplinka nutrūko. Ir štai priešais mane stovėjo – inžinierius. Iš tų, kurie atėjo pakeisti sunaikintųjų.

Negalėjai nepripažinti vieno jo pranašumo: jis buvo kur kas tvirtesnis, atsparesnis už *anuos*. Jis išlaikė pečių ir rankų tvirtumą, nors jie seniai jam nebebuvo reikalingi. Nekaustomas mandagumo, jis į viską žiūrėjo griežtai, kalbėjo kategoriškai, net nesitikėdamas, kad kas galėtų paprieštarauti. Jis ir užaugo kitaip nei *anie*, ir dirbo kitaip.

Jo tėvas arė žemę tikrąja to žodžio prasme. Lionia Zykovas buvo vienas iš apdriskusių ir tamsių valstiečių vaikų, dėl kurių žūstančio talento krimtosi ir Belinskis, ir Tolstojus. Jis ne Lomonosovas ir pats į Akademiją nebūtų atėjęs, bet buvo talentingas – ir vis tiek būtų aręs žemę, jei ne revoliucija, ir pasiturimai gyvenęs, nes žvalus, nuovokus, gal net į pirklius būtų prasimušęs.

Sovietiniais laikais įstojo į komjaunimą, ir toji jo komjaunuolystė, pralenkdama kitus talentus, išplėšė jį iš nežinomų, iš apačių, iš kaimo, kaip raketą nuskraidino į darbininkų fakultetą ir iškėlė į Pramonės akademiją. Jis ten pateko 1929 metais – kaip tik tuomet *anuos* inžinierius būriais varė į Gulagą. Reikėjo skubiai ugdyti savus –

sąmoningus, ištikimus, šimtaprocentinius, ir net ne tiek dirbančius savo darbą, kiek – gamybos verteivas, kitaip tariant, sovietinius biznierius. Buvo toks momentas, kai dar nesukurtoje pramonėje nebuvo kam užimti *aukštųjų vadovaujančių postų*. Ir reikėjo rasti žmonių, kurie galėjo tuos postus užimti.

Zykovo gyvenimas virto sėkmių grandine, nelyginant girlianda, traukiama į viršūnę. Tais sunkiaisiais metais – nuo 1929-ųjų iki 1933-ųjų, kai pilietinis karas šalyje buvo kariaujamas ne tačiankomis, o vilkšuniais, kai badu mirštančių žmonių virtinės traukė į geležinkelių stotis, tikėdamosi išvažiuoti į miestą, kur plaukia duona, bet bilietų jiems niekas neduodavo, išvažiuoti jie nemokėjo – ir susitaikę su likimu, nudyžusiomis sermėgomis ir vyžoti griūdavo mirti stoties patvoriuose, – tuo laiku Zykovas ne tik nežinojo, kad duona miestiečiams duodama pagal korteles, bet ir gaudavo devynių šimtų rublių *studentišką* stipendiją (juodadarbis tuomet gaudavo šešiasdešimt rublių). Dėl kaimo, lyg dulkės nupurtyto nuo kojų, jam širdies neskaudėjo: naujasis jo gyvenimas vešėjo jau čia, tarp nugalėtojų ir vadovų.

Pabūti eiliniu dešimtininku jis nespėjo: jam išsyk tapo pavaldūs dešimtys inžinierių, o darbininkų – tūkstančiai, jis buvo didelių Pamaskvio statybų vyriausiasis inžinierius. Pačioje karo pradžioje jis buvo, žinoma, atleistas nuo karinės tarnybos, su savo vyriausiąja valdyba evakavosi į Alma Atą ir čia vadovavo dar didesnėms statyboms prie Ilio upės, tik dabar jo žinioj jau dirbo kaliniai. Šių pilkų žmogelių išvaizda jam tuomet menkai terūpėjo – neskatino susimąstyti, nedomino. Tai tviskančiai orbitai, kuria jis skriejo, svarbu tik įvykdyto plano rodikliai, ir Zykovui užtekdavo nubausti objektą, lagerio punktą, darbų vykdytoją, o jau ten jie savo priemonėmis išspausdavo normas; po kiek valandų žmonės ten dirbdavo, kokį gaudavo maisto daviną, – į tokias smulkmenas jis nesigilindavo.

Karo metai tolimame užnugaryje Zykovo gyvenime buvo patys geriausi! Tokia jau amžina ir visuotinė karo savybė: kuo daugiau sielvarto jis sukaupia viename poliuje, tuo daugiau džiaugsmo at-

sipalaiduoja kitame. Zykovas ne tik turėjo buldogo smakrą, bet ir gebėjimą greitai ir nuovokiai kibti į reikalą. Jis išsyk sumaniai prisiderino prie liaudies ūkio naujojo karinio ritmo: viskas pergalei, plėšk ir duok, o karas viską nurašys! Jis padarė karui tik vieną nuolaidą: atsisakė kostiumų ir kaklaraiščių ir, prisidengdamas apsaugine spalva, pasisiūdino chrominius aulinius batus, apsivilko generolišką kitelį – štai šitą, su kuriuo dabar atėjo pas mus. Šitaip buvo madinga, kuklu, neerzino invalidų, nekrito į akis mėgstančioms priekaištauti moterims.

Bet moterys dažniau į jį žiūrėdavo kitokiomis akimis. Jos eidavo pas jį sočiau pavalgyti, sušilti, pasilinksminti. Pinigų jis turėjo kaip šieno, vaikščiojo su išsipūtusia pinigine, dešimtines žarstė kaip kapeikas, tūkstančius – kaip rublius. Zykovas jų nešykštėjo, netaupė, neskaičiavo. Skaičiavo tik per rankas perleistas moteris ir ypač paimtas skaisčias merginas, toks skaičiavimas buvo jo sportas. Jis mus kameroje įtikinėjo, kad iki arešto spėjęs perleisti du šimtus devyniasdešimt moterų ir dar keletą viršaus, apgailestavo, kad ligi arešto nepasiekęs trijų šimtų. Kadangi buvo karo metas, moterys – vienišos, o jis turėjo ne tik valdžią ir pinigų, bet ir rasputinišką vyrišką jėgą, ko gero, galėjom juo ir patikėti. Jis mielai pasakojo epizodą po epizodo, tik mes nebuvom linkę visko klausytis. Nors iš niekur jam negrėsė joks pavojus, bet kaip iš dubens griebiami vėžiai, triauškiami, čiulpiami ir vėl čiumpamas kitas, taip jis pastaraisiais metais mėšlungiškai graibstydavo tas moteris, pagniaužydavo ir išspirdavo lauk.

Jis taip buvo apsipratęs, kad materija jam nesipriešintų, kad jis bėgtų tvirtai kaip šernas per žemę! (Pagautas ypatingo susijaudinimo lakstydavo po kamerą tikrai kaip galingas šernas, kuris įsibėgėjęs, rodės, ir ąžuolą perskeltų.) Jam buvo įprasta, kad vadovai visi saviškiai, visuomet galima viską suderinti, išspręsti, užglaistyti! Jis pamiršo, kad kuo didesnė sėkmė, tuo didesnis pavydas. Dabar iš tardytojo sužinojo, kad dar nuo 1936 metų paskui jį ėjo dosjė su anekdotu, neapdairiai papasakotu girtoje kompanijoje. Vėliau dar prisidėjo skundų, dar ir agentų parodymų (juk moteris reikėjo vedžioti į restoranus, o

kas ten tavęs nemato!). Ir dar buvo įskųstas, kad 1941 metais neskubėjęs išvažiuoti iš Maskvos, nes laukęs vokiečių (jis iš tiesų tuomet kiek užtruko, regis, dėl kažkokios moters). Zykovas akylai žiūrėjo, kad sklandžiai eitų ūkinės jo kombinacijos, – išleido iš akių, kad dar yra 58-asis straipsnis. Ir vis dėlto šis luitas galėjo dar ilgai ant jo neužgriūti, bet išpuikęs jis atsisakė kažkokiam prokurorui parūpinti statybinių medžiagų vasarnamiui. Čia jo byla pabudo, sudrebėjo ir nuriedėjo nuo kalno. (Dar vienas pavyzdys, kad teisminės bylos prasideda dėl Melsvųjų pavydo...)

Zykovo akiratis buvo toks: jis manė, kad yra *amerikiečių* kalba; kameroje per du mėnesius neperskaitė nė vienos knygos, net nė vieno puslapio ištisai, o jei kokią pastraipą ir perskaitydavo, tai tik norėdamas prasiblaškyti nuo sunkių minčių apie tardymą. Iš jo šnekų buvo matyti, kad dar mažiau jis skaitė gyvendamas laisvėje. Puškiną pažinojo kaip riebių anekdotų herojų, o apie Tolstojų žinojo tik tiek, kad tas tikriausiai esąs Aukščiausiosios Tarybos deputatas.

Bet ar jis buvo šimtaprocentinis? Ar jis buvo pats tas sąmoningasis proletaras, turėjęs pakeisti Palčinskį ir fon Mekką? Nuostabiausia, kad – ne! Kartą visi mes svarstėm karo eigą, ir aš pasakiau, kad nuo pat pirmosios karo dienos nė akimirką neabejojau mūsų pergale prieš vokiečius. Jis staiga žvilgtelėjo į mane, nepatikėjo: „Ką tu sakai? – ir susiėmė už galvos. – Oi Saša, Saša, o aš buvau įsitikinęs, kad nugalės vokiečiai! Štai mane ir pražudė!" Va kaip! – jis buvo vienas iš „pergalės organizatorių" – ir kasdien tikėjo vokiečiais, ir nuolat jų laukė! – ne todėl, kad būtų juos mylėjęs, o todėl, kad, labai gerai susipažinęs su mūsų ekonomika, blaiviai ją vertino (aš, žinoma, šito neišmaniau – ir tikėjau).

Visi mes kameroje jautėmės prislėgti, bet nė vienas nebuvo puolęs į tokią nevilt̨, nė vienas nelaikė savo arešto tokia tragedija kaip Zykovas. Mes jį įtikinom, kad jo laukia ne daugiau kaip dešimtinė, kad tuos metus jis bus lageryje, žinoma, darbų vykdytoju ir vargo nepatirs, kaip ir ligi šiol nepatyrė. Bet tai jo nė kiek neguodė. Per daug buvo sukrėstas tokio puikaus gyvenimo žlugimo: juk tik juo,

tuo vieninteliu žemėje gyvenimu, ir niekuo daugiau, Zykovas taip rūpinosi visus trisdešimt šešerius metus! Ir ne kartą, sėdėdamas ant lovos priešais stalą blausiomis suglumusiomis akimis, stambiaveidę galvą parėmęs trumpa stora ranka, jis tyliai, pratisai uždainuodavo:

Aš aple-eistas ir už-gu-uitas
Nuo va-aiky-ystės dienų,
Aš na-ašla-aitis va-argdie-enė-ėlis...

Ir niekada negalėdavo toliau! – pratrūkdavo raudoti. Visą jėgą, kuri iš jo veržėsi, bet kuri negalėjo jam padėti pramušti sienų, sutelkdavo į savigailą.

Ir į gailestį dėl žmonos. Ji, seniai nemylima, dabar kas dešimtą dieną (dažniau nebuvo leidžiama) nešiojo jam gausius ir turtingus siuntinius – baltutėlės duonos, sviesto, raudonųjų ikrų, veršienos, eršketo. Jis duodavo mums po sumuštinuką, po suktinę tabako, pasilenkdavo prie išdėliotų savo gardumynų (kvapesnių ir gražesnių už pamėlusias senojo pogrindininko bulves) ir vėl apsipildavo ašaromis, dar pikčiau. Jis garsiai apgailėdavo žmonos ašaras, metų metus ašarų: čia dėl meilės laiškučių, surastų kelnėse; čia dėl palto kišenėje aptiktų moteriškų kelnaičių, paskubom įsikištų automobilyje ir pamirštų. Kai jis gailėdamasis savęs prisiverkdavo, kai jam nukrisdavo piktos energijos šarvai, išvysdavom priešais save žuvusį ir visai gerą žmogų. Stebėjausi, kaip jis gali šitaip raudoti. Estas Arnoldas Suzis, mūsų kameros draugas atžėlusiais žilais šeriais, man paaiškino: „Žiaurumas visuomet pasikloja sentimentalumą. Štai – pasipildymo dėsnis. Sakykim, vokiečiams toks derinys – netgi nacionalinis bruožas".

O Fastenka, atvirkščiai, kameroje buvo guviausias žmogus, nors pagal amžių – vienintelis, kuris jau negalėjo tikėtis išgyventi ir grįžti į laisvę. Apglėbęs mane per pečius sakydavo:

Ginti tiesą – dar ne viskas!
Tu už tiesą *pasėdėk*!

Arba mokydavo mane dainuoti katorgininkų dainą:

Jeigu kalėjime žūsim,
Krisime šachtoj gilioj,
Ryt su gyvaisiais mes būsim,
Šauksim gyviesiems rytoj.

Tikiu! Ir tegu šie puslapiai padeda išsipildyti jo tikėjimui!

* * *

Per šešiolika valandų trunkančią dieną mūsų kameroje paprastai neatsitinka nieko ypatingo, bet tos dienos tokios įdomios, kad man, pavyzdžiui, šešiolika minučių palaukti troleibuso būtų kur kas nuobodžiau. Nėra dėmesio vertų įvykių, bet į pavakarę atsidūsti, kad vėl pristigo laiko, vėl diena prabėgo. Įvykiai smulkūs, bet pirmą kartą gyvenime išmoksti į juos žiūrėti pro didinamąjį stiklą.

Dieną sunkiausios valandos – dvi pirmosios: džergžtelėjus spynoje raktui (Lubiankoje nėra „ėdžių"[1], ir norint riktelėti žodį „keltis", taip pat reikia atrakinti duris), mes išsyk pašokam, klojam patalą ir mieguisti tuščiai sėdim ant jo dar elektros šviesoje. Tai prievartinis žadinimas šeštą valandą, kai dar apsnūdusios smegenys, kai atrodo abuojas visas pasaulis ir pražuvęs visas gyvenimas, kai kameroje nėra nė gurkšnelio oro. Ypač sunku tiems, kurie naktį buvo tardomi ir tik neseniai galėjo užmigti. Bet nemėgink gudrauti! Jei tik mėginsi pasnausti prisišliejęs prie sienos arba atsirėmęs į stalą, lyg pasilenkęs prie šachmatų arba dėdamasis skaitąs ant kelių atverstą knygą, – tuoj perspės beldimas raktu į duris arba dar blogiau: trankia spyna užrakintos durys staiga tyliai atsivers (šitaip išsitreniravę Lubiankos prižiūrėtojai) ir jaunesnysis seržantas, šmėstelėjęs lyg vėlė per sieną, žengs tris žingsnius į kamerą, pričiups tave miegant, ir arba eisi į karcerį, arba iš visos kameros atims knygas, neišleis jos pasivaikščioti, – neteisinga ir žiauri bausmė visiems, o yra dar ir kitokių bausmių juodosiose kalėjimo taisyklėse – skaityk jas! jos kabo kiekvienoje kameroje. Beje, jeigu skaitai su akiniais, nei knygų, nei

[1] *Ėdžios* – didelis langelis duryse, atverčiamas lyg staliukas. Pro jas kalbama, dalijamas maistas, duodami pasirašyti kalėjimo dokumentai.

tų šventųjų taisyklių negali įskaityti tas dvi varginančias valandas: juk akiniai nakčiai atimami, dar pavojinga tau juos turėti šias dvi valandas. Tas dvi valandas niekas nieko į kamerą neatneša, niekas neateina, nieko neklausia, nieko nešaukia – dar saldžiai tebemiega tardytojai, dar raivosi kalėjimo vyresnybė ir tik laksto nenustygstantis durininkas – *vertuchajus*[1], be perstojo kilnojantis akutės skydelį.

Tačiau per tas dvi valandas viena procedūra vis dėlto būna: vedama į išvietę. Dar keldamas iš miego prižiūrėtojas oriai paskelbia – pasako, kuriam mūsų kameros kaliniui šiandien patikima ir pavedama išnešti parašą. (Paprastuose, neišskirtiniuose kalėjimuose kaliniai turi tiek žodžio laisvės ir savivaldos, kad šį klausimą sprendžia patys. Bet pagrindiniame politiniame kalėjime toks įvykis negali būti patikėtas stichijai.) Ir štai jūs sparčiai sustojate žąsele, rankos už nugaros, o priekyje atsakingasis parašos nešėjas atkišęs rankas neša skardinį aštuonių litrų bakelį su dangčiu. Ten, pasiekus tikslą, jus vėl užrakina, bet prieš tai kiekvienam įteikia po degtukų dėžutės didumo popieriaus lapelį. (Lubiankoje šitai neįdomu: lapeliai balti. O yra tokių įdomių kalėjimų, kur duodamos knygų puslapių skiautės – tai bent pasiskaitymo! Įspėk, iš kur, perskaityk iš abiejų pusių, perprask turinį, įvertink stilių – įvertink, kad gudrus, jei nukapoti žodžiai! – apsikeisk su draugais. Vienur duoda skiautes iš kadaise pažangios Granatų enciklopedijos arba, dar baisiau sakyti, iš *klasikų*, bet visai ne iš grožinės literatūros... Lankymasis išvietėje tampa pažinimo aktu.)

Bet čia juokai menki. Apie šią nedelikačią reikmę literatūroje rašyti nepriimta (nors ir čia yra laki frazė: „Laimingas tas, kas ankstų rytą..."). Šioje lyg ir natūralioje kalėjimo dienos pradžioje areštanto jau laukia spąstai visai dienai – ir spąstai jo dvasiai, va kas apmaudu. Kalėjime mažai judėdamas ir menkai maitinamas, tik trumpai numigęs, jūs dar nieku gyvu negalit vos koją iš lovos iškėlęs atsiskaityti su gamta. Ir štai jus greitai sugrąžina ir užrakina iki šeštos vakaro (o kai kuriuose kalėjimuose – ir iki rytojaus ryto). Dabar jūs

1 Mano laikais žodis „vertuchajus" buvo labai paplitęs. Sakoma, kad jį paleidę į apyvartą prižiūrėtojai ukrainiečiai: „Stoj, ta ne vertuchajs!" Bet vertėtų prisiminti ir anglų kalbos žodį „kalėjimo prižiūrėtojas = *turnkey* (suk raktą). Gal ir pas mus „sukiotojas" – tas, kuris sukioja raktą?

krimsitės dėl artėjančio dieninio tardymo, dėl kitų dienos įvykių, pasikrausit maisto davinį, vandenį ir pliurzą, bet jau niekas neišleis jūsų į tą garbingą patalpą, kurios visai nevertina *laisvieji*, nes jiems ji lengvai prieinama. Bjaurioji reikmė gali jus prispirti tuoj po rytinio apsilankymo išvietėje, paskui kamuoti kiaurą dieną, slėgti, trukdyti laisvai šnekėtis, skaityti, galvoti ir net praryti skurdų valgį.

Kartais kamerose svarstoma: kaip atsirado Lubiankos ir apskritai kiekvieno kalėjimo taisyklės – ar čia sąmoningas žiaurumas, ar taip susiklostė savaime? Manau, taisyklė nelygu taisyklei. Žadinimas rytais – žinoma, piktavališkas, o daugelis kitų taisyklių susidarė visai mechaniškai (kaip ir daugelis mūsų gyvenimo žiaurybių). Paskui vyresnybė pripažino jas naudingomis ir patvirtino. Prižiūrėtojų pamainos keičiasi aštuntą ryto ir aštuntą vakaro, taigi patogiausia vedžioti į išvietę pamainos pabaigoje (po vieną išleidinėti dieną – reikėtų papildomai apsisunkinti ir saugoti, o už tai juk nemokama). Tas pat ir dėl akinių – kam jais rūpintis nuo pat žadinimo? Baigsis naktinis budėjimas, ir grąžins.

Va jau girdėti, kaip juos grąžina – darinėja duris. Galima nuspėti, ar yra akiniuočių gretimoje kameroje. (Ar jūsų bylos bendrininkas ne akiniuotas? Bet susistuksenti mes nesiryžtam, nes už tai griežtai baudžiama.) Jau atnešė akinius ir mūsiškiams. Fastenka su jais tik skaito, o Suzis juos nešioja visą laiką. Štai jis liovėsi markstęsis, užsidėjo. Raginių jo akinių viršus – tiesios linijos, veidas išsyk pasidaro griežtesnis, nuovokesnis – toks, kokį įsivaizduojam mūsų šimtmečio apsišvietusio žmogaus veidą. Dar prieš revoliuciją jis studijavo Petrograde istorijos ir filologijos fakultete ir per visą nepriklausomos Estijos dvidešimtmetį nepamiršo grynos rusų kalbos. Vėliau, jau Tartu universitete, gavo juridinį išsilavinimą. Be gimtosios estų kalbos, dar moka anglų ir vokiečių, visus tuos metus nuolat skaitė Londone leidžiamą žurnalą *The Economist*, apžvalginį vokiečių leidinį *Berichte*, studijavo įvairių šalių konstitucijas ir kodeksus – ir dabar mūsų kameroje jis oriai ir rimtai atstovauja Europai. Jis buvo žymus Estijos advokatas, vadinamas *kuldsuu* (auksaburniu).

Koridoriuje naujas sambrūzdis: veltėdis pilku chalatu – žaliūkas, bet ne fronte – atnešė mums ant padėklo penkis maisto davinius ir dešimt gabaliukų cukraus. Mūsų *šnipelis* apie juos jau sukinėjasi. Nors dabar neišvengiamai viską leisim loterijon – turi reikšmės ir kriaukšlys, ir pridėtų gabaliukų skaičius, ir plutelės atšokimas nuo minkštimo, viską nulems burtai. (Visur šitaip buvo! It vis per tą visuotinį ilgametį alkį. Visos dalybos taip pat vyko ir armijoje. Vokiečiai, nusiklausę iš savo tranšėjų, tyčiodavosi: „Kam? – Politrukui!") Bet šnipelis nors viską palaiko rankose, lyg pasilikdamas ant delnų duonos ir cukraus molekulių apnašas.

Šie 450 gramų suzmekusios pusžalės duonos, kurios minkštimas lyg baloj mirkytas, pusiau iš bulvių – mūsų *ramentas* ir svarbiausias dienos įvykis. Prasideda gyvenimas! Prasideda diena, štai kada prasideda! Kiekvieną užgriūva devynios galybės problemų: ar teisingai pasielgiau su daviniu vakar? ar pjauti jį siūlu? ar godžiai laužti? ar pamažėle gnaibyti? laukti arbatos ar sušlemšti dabar? palikti vakarienei ar tik pietums? ir po kiek?

Tačiau, be tokių, niekingų svyravimų, kokius dar plačius disputus (dabar jau mums ir liežuviai atsipalaiduoja, su duona mes jau žmonės!) sukelia šis rankoje laikomas duonos gabalas, daugiau matęs vandens nei grūdų? (Beje, Fastenka aiškina: tokią pat duoną dabar valgo ir Maskvos darbo žmonės.) Ar išvis šioje duonoje yra duonos? Ir ko čia primaišyta? (Kiekvienoje kameroje yra žmogus, nusimanantis apie priemaišas, nes kas gi jų nėra ragavęs per tuos dešimtmečius?) Prasideda svarstymai ir prisiminimai. O kokią baltą duoną kepė dar trečiajame dešimtmetyje! – kepalai minkštučiai, išakiję, viršutinė plutelė apskrudusi, patepta riebalais, o apatinė pelenuota, su angliuku nuo pado. Negrįžtamai dingusi duona! Trisdešimtaisiais gimę apskritai niekada nežinos, kas yra *duona*! Brolyčiai, draudžiama tema! Sutarėm: apie valgį nė žodžio!

Vėl sambrūzdis koridoriuje – nešioja arbatą. Naujas žaliūkas pilku chalatu su kibirais. Mes jam iškišam savo virdulį į koridorių, ir jis iš kibiro be snapelio pila – į virdulį ir pro šalį, ant tako. Visas koridorius žvilga kaip pirmosios kategorijos viešbutyje.

Netrukus čia iš Berlyno atveš biologą Timofejevą-Resovskį, apie kurį jau esam užsiminę. Regis, niekas taip Lubiankoje jo nepapiktino, kaip tas laistymas ant grindų. Jis padarys išvadą, kad tai vienas iš stulbinančių požymių, rodančių, kaip kalėjimo prižiūrėtojai (kaip ir mes visi) profesionaliai nesuinteresuoti savo darbu. Lubiankos egzistavimo 27 metus jis padaugins iš 730 kartų per metus ir iš 111 kamerų – ir dar ilgai karščiuosis, kad pasirodė lengviau du milijonus šimtą aštuoniasdešimt aštuonis tūkstančius kartų išlaistyti virintą vandenį ant grindų ir tiek pat kartų ateiti su skuduru ir iššluostyti, nei padaryti kibirus su snapeliais.

Štai ir visas valgis. O tai, kas verdama, bus paeiliui – pirmą valandą dienos ir ketvirtą valandą dienos, o paskui dvidešimt vieną valandą gyvenk atsiminimais. (Taip pat ne per žiaurumą: virtuvei rūpi greičiau apsiruošti ir išsivaikščioti.)

Devinta valanda. Rytinis patikrinimas. Iš anksto girdėti itin garsus raktų sukiojimas, itin skardus durų trinkčiojimas – ir vienas iš budinčiųjų aukšto leitenantų, perimantis pamainą, pasitempęs beveik „ramiai", žengia du žingsnius į kamerą ir griežtai žiūri į mus atsistojusius. (Mes nė prisiminti nedrįstam, kad politiniai galėtų ir neatsistoti.) Suskaičiuoti mus nesunku, pakanka užmesti akį, bet toji akimirka yra mūsų teisių išbandymas – mes juk turim kažkokių teisių, bet jų nežinom, nežinom, ir jis privalo nuo mūsų jas nuslėpti. Visa Lubiankos režimo jėga – absoliutus mechaniškumas: nei išraiškos, nei intonacijos, nei atliekamo žodžio.

Kokias gi mes žinom teises? Ogi paraišką avalynei pataisyti, pasiprašyti pas gydytoją. Bet pašauks pas gydytoją – menkas džiaugsmas, ten tave priblokš tas Lubiankos mechaniškumas. Gydytojo akyse nepajusi ne tik susirūpinimo, bet ir paprasčiausio dėmesio. Jis nepaklaus: „Kuo jūs skundžiatės?", nes būtų per daug žodžių, be to, čia prireiktų kokios intonacijos. Gydytojas tik burbtelės: „Skundai?" Jei pernelyg plačiai įsileisi pasakoti apie ligą, tave nutrauks. Aišku ir taip. Dantis? Išrauti. Galima arseno. Gydyti? Pas mus negydoma. (Tuomet pagausėtų vizitų ir susidarytų lyg ir žmoniška aplinka.)

Kalėjimo gydytojas – geriausias tardytojo ir budelio padėjėjas. Mušamasis atsitokėja ant grindų ir girdi gydytojo balsą: „Galima dar, pulsas normalus". Kaliniui penkias paras prabuvus šaltame

karceryje, gydytojas žiūri į sustingusį nuogą kūną ir sako: „Galima dar". Žmogų užmuša – jis pasirašo protokolą: mirtis nuo kepenų cirozės, infarkto. Skubiai šaukia į kamerą prie mirštančiojo – jis neskuba. O kas elgiasi kitaip, to mūsų kalėjime nelaiko. Daktaras F. Gaazas pas mus nepabūtų.

Bet mūsiškis šnipelis teises žino geriau (pasak jo, jis tardomas jau vienuolika mėnesių; tardyti jį veda tik dieną). Štai jis pasiprašo užrašomas pas kalėjimo viršininką. Kaip, pas visos Lubiankos viršininką? Taip. Ir jį užrašo. (O vakare, po signalo gulti, kai tardytojai jau savo vietose, jį iššaukia, ir grįžta jis su machorka. Neapdairu, žinoma, bet geriau kol kas nesugalvota. O pereiti vien prie mikrofonų taip pat didelės išlaidos: negi ištisas dienas klausysiesi visų šimto vienuolikos kamerų? Kas ir būtų? Šnipeliai – pigiau, ir dar ilgai jie tarnaus. Bet sunku Kramarenkai su mumis. Kartais jį net prakaitas išmuša klausantis pokalbių, bet iš veido matyti, kad nesupranta.)

O štai dar viena teisė – laisvė paduoti pareiškimus (vietoj spaudos, susirinkimų ir balsavimo laisvės, kurią praradom pasitraukdami iš laisvo gyvenimo)! Du kartus per mėnesį rytinis budėtojas klausia: „Kas rašys pareiškimus?" Ir mielai užrašo visus norinčiuosius. Vidury dienos tave iššaukia į atskirą boksą ir ten užrakina. Gali rašyti kam tinkamas – Tautų Vadui, į CK, į Aukščiausiąją Tarybą, ministrui Berijai, ministrui Abakumovui, į Generalinę prokuratūrą, į Aukščiausiąją karinę prokuratūrą, į Kalėjimų valdybą, į Tardymo skyrių, gali skųstis dėl arešto, dėl tardytojo, dėl kalėjimo viršininko! – visais atvejais tavo pareiškimas neturi jokios reikšmės, jis niekur neįsegamas, ir vyriausias, kuris jį perskaito, – tavo tardytojas, bet tu šito neįrodytum. Veikiausiai ir jis neperskaito, nes apskritai niekas neįstengtų tokio pareiškimo perskaityti. Šitoje 7×10 cm popieriaus skiautėje, tik šiek tiek didesnėje negu rytais duodama išvietėje, prasiskėtusia arba sulinkusia plunksna, padažyta į rašalinę, pilną kažkokių plaušų arba vandens, tu įstengsi tik iškeverzoti „Pareiš..." – ir raidės jau liejasi, jau liejasi lygiu popieriumi, ir „...kimas" jau nesutelpa į eilutę, o rašalo patakos kiaurai persisunkia ir į kitą lapelio pusę.

Gal turite ir daugiau teisių, bet budėtojas tyli. Ko gero, jūs ne kažin kiek ir nustosite apie jas nesužinoję.

Patikrinimas baigiasi – prasideda diena. Kažkur ten jau ateina tardytojai. Prižiūrėtojas pašaukia jus paslaptingai: pasako tik pirmąją pavardės raidę (šitaip: „kas iš „Es", kas iš „Ef"?" arba dar ir „kas iš „Am"?"), o jūs jau turite susivokti ir pats pasisiūlyti už auką. Tokia tvarka įvesta norint apsisaugoti nuo prižiūrėtojų klaidų: šūktelės pavardę ne toje kameroje ir mes sužinosim, kas dar sėdi. Bet mes ir izoliuoti nuo viso kalėjimo šį tą sužinom apie kitas kameras. Stengdamasi kuo daugiau sugrūsti, kalėjimo vyresnybė kalinius nuolat tąso iš vienos kameros į kitą, o kiekvienas pereinantis kalinys atneša į naują kamerą visą senojoje sukauptą patirtį. Taigi, sėdėdami tik ketvirtajame aukšte, mes žinom ir apie rūsio kameras, ir apie pirmojo aukšto boksus, ir apie tamsų antrąjį aukštą, kur laikomos moterys, ir apie dviejų pakopų penktąjį, ir apie didžiausią penktojo aukšto numerį – šimtą vienuoliktąjį. Prieš mane mūsų kameroje sėdėjo vaikų rašytojas Bondarinas, anksčiau jis buvo sėdėjęs moterų aukšte su kažkokiu lenkų korespondentu, o lenkų korespondentas dar anksčiau buvo sėdėjęs su feldmaršalu Pauliumi – taigi mes ir apie Paulių žinom visas smulkmenas.

Praeina šaukimo į tardymą metas – ir likusiems kameroje prasideda ilga maloni diena, puošiama galimybių ir nelabai drumsčiama prievolių. Iš prievolių mums gali tekti du kartus per mėnesį apsvilinti lovas litavimo lempa (degtukai Lubiankoje kategoriškai draudžiami, tad norėdami prisidegti papirosą turim kantriai „balsuoti" pirštu, kai atidaromas vilkelis, ir prašyti ugnelės prižiūrėtoją, – o litavimo lempos mums patikimos laisvai). Dar gali tekti ir tokia teisė, panašesnė į prievolę: kartą per savaitę kaliniai po vieną šaukiami į koridorių ir tenai atšipusia mašinėle jiems apskutamas veidas. Dar gali tekti prievolė išblizginti kameroje parketą (Zykovas visuomet nuo to išsisukinėja, nes toks darbas, kaip ir visi kiti, jį žemina). Kadangi alkani, mes greit išsikvepiam, o šiaip tą prievolę, ko gero, galima būtų priskirti ir prie teisių – koks linksmas ir sveikas šis darbas: basa koja šepetį

pirmyn, liemenį atgal, ir atvirkščiai, pirmyn atgal, pirmyn atgal, ir dėl nieko nesuk galvos! Veidrodinis parketas! Potiomkino kalėjimas!

Be to, mes jau nebegyvenam susispaudę 67-ojoje kameroje. Kovo viduryje į senąją mūsų kamerą dar atvedė šeštą kalinį, o juk čia nėra nei ištisinių gultų, nei guldoma ant grindų, tad visą mūsų šešetą perkėlė į gražuolę 53-ąją kamerą. (Labai patarčiau: kas čia nėra buvęs, pabūkite!) Čia jau ne kamera! Čia tikra rūmų menė, užleista nakvoti kilmingiems keliaunininkams! Draudimo bendrovė „Rossija"[1], nepagailėdama pastatui lėšų, šiame fligelyje kadaise susimūrijo penkių metrų aukštą. (Ak, kokius keturių aukštų gultus čia trinktelėtų fronto kontržvalgybos viršininkas ir tikriausiai sukištų mažų mažiausiai šimtą žmonių!) O langas! – toks langas, kad nuo palangės prižiūrėtojas vos prisisiekia iki orlaidės, vienas tokio lango skyrelis galėtų būti visas gyvenamojo kambario langas. Ir tik sukniedyti plieniniai „antsnukio" lakštai, užgožiantys keturis lango penktadalius, mums primena, kad mes ne rūmuose.

Ir vis dėlto giedromis dienomis viršum šio „antsnukio", iš Lubiankos kiemo šulinio, nuo šeštajame ar septintajame aukšte esančio kažkokio stiklo, mums dabar atsispindi blankus saulės zuikutis. Mums tai tikras zuikutis – gyva brangi būtybė! Mes švelniai sekam, kaip jis slenka siena, kiekvienas jo žingsnis prasmingas, pranašauja pasivaikščiojimo laiką, atskaičiuoja kelis pusvalandžius ligi pietų, o prieš pietus dingsta.

Štai kokios mūsų galimybės: eiti pasivaikščioti! skaityti knygas! pasakoti kits kitam apie praeitį! klausytis ir mokytis! ginčytis ir lavintis! Ir po viso to dar pietūs iš dviejų patiekalų! Neįtikėtina!

Prastesnis pasivaikščiojimas trims pirmiesiems Lubiankos aukštams: juos išleidžia į apatinį drėgną kiemelį – į siauro šulinio dugną tarp kalėjimo pastatų. Užtat ketvirtojo ir penktojo aukštų kaliniai išvedami į viršutinę aikštelę – ant penktojo aukšto stogo. Betoninės

[1] Šiai bendrovei atiteko ne kartą krauju šlakstytas Maskvos žemės sklypelis: perėjęs Furkasovo skersgatvį, netoli Rostopčino namų, 1812 metais čia buvo sukapotas nekaltas Vereščiaginas, o anapus Didžiosios Lubiankos gatvės gyveno (ir žudė baudžiauninkus) galvažudė Saltyčicha. (*Po Moskve*,Moskva: Sabašnikovy, 1917, p. 231.)

grindys, betoninės trijų žmonių aukščio sienos, šalia mūsų neginkluotas prižiūrėtojas ir dar bokštelyje sargybinis su automatu, – bet tikras oras ir tikra padangė! „Rankas už nugaros! eiti po du! nesikalbėti! nesustoti!" – tik pamiršta uždrausti atlošti galvą! Ir tu, žinoma, atsiloši. Čia regi jau nebe saulės atspindį, o pačią Saulę! Pačią amžinai gyvą Saulę! Arba auksinius jos spindulius pro pavasarinius debesis.

Pavasaris visiems žada laimę, o kaliniui dešimteriopai! O, balandžio padangė! Nieko, kad aš kalėjime. Manęs, matyt, nesušaudys. Užtat čia pasidarysiu protingesnis. Aš daug ką čia suprasiu, Dangau! Aš dar atitaisysiu savo klaidas – ne prieš *juos* – prieš tave, Dangau! Aš čia jas perpratau – ir aš atitaisysiu!

Kaip iš duobės iš tolimos apačios, nuo Dzeržinskio aikštės, mus pasiekia nepaliaujamas duslus žemės gausmas – automobilių sirenos. Tiems, kurie lekia su tom sirenom, jos atrodo triumfo ragas, – o iš čia tokia aiški jų menkystė.

Pasivaikščiojimas tetrunka dvidešimt minučių, bet kiek dėl jo rūpesčių, kiek daug reikia suspėti!

Pirmiausia, kol veda ten ir atgal, labai maga įspėti, kaip šis kalėjimas suplanuotas ir kur tie kabantys kiemeliai, kad kada nors, eidamas per aikštę, žinotum. Eidami mes daug kartų pasisukam, ir aš išrandu tokią sistemą: nuo pat kameros kiekvieną posūkį į dešinę laikyti plius vienu, kiekvieną į kairę – minus vienu. Kad ir kaip greitai mus veda, svarbiausia neskubėti šitai įsivaizduoti, o tik spėti suskaičiuoti rezultatą. Ir jeigu eidamas pro kokį laiptų langelį pamatai Lubiankos najadžių nugaras, prigludusias prie koloninio bokštelio viršum pačios aikštės, ir prisimeni ką suskaičiavęs, tai kameroje paskui puikiausiai susiorientuoji ir žinai, kur išeina mūsų langas.

Ir dar vaikščiojant reikia gerai kvėpuoti – kuo labiau susitelkus.

Bet tenai, vienatvėje, po šviesia padange, taip pat reikia įsivaizduoti savo ateitį – šviesų, taurų ir neklaidingą gyvenimą.

Bet tenai patogiausia ir pasikalbėti pačiomis opiausiomis temomis. Nors kalbėtis per pasivaikščiojimą draudžiama, nesvarbu, reikia šitai mokėti, – juk būtent čia jūsų tikrai negirdi nei įtupdytas šnipelis, nei mikrofonas.

Per pasivaikščiojimą mudu su Suziu stengiamės patekti vienon poron – mudu kalbamės ir kameroje, bet svarbiausius dalykus stengiamės pasakyti čia. Ne per vieną dieną mudu suartėjom, o pamažu, bet kaip daug jis jau spėjo man papasakoti. Iš jo mokiausi naujos savybės: kantriai ir nuosekliai suvokti tai, ko niekada nebuvo mano akiratyje ir kas tarytum nesusiję su aiškiai nubrėžta mano gyvenimo linija. Nuo vaikystės iš kažkur žinau, kad mano tikslas – Rusijos revoliucijos istorija, o visa kita man visai nerūpi. Bet revoliucijai suprasti man seniai nieko daugiau nereikia, tik marksizmo. Viso kito, kas prie manęs lipo, aš kračiausi ir nuo to nusigręždavau. Ir štai likimas mane suvedė su Suziu, o jis visai kuo kitu alsuoja. Dabar Suzis karštai pasakoja man viską apie savo sferą, o toji jo sfera – tai Estija ir demokratija. Nors anksčiau niekada man nebuvo atėję į galvą pasidomėti Estija, juo labiau – buržuazine demokratija, bet aš klausau ir klausau meilės persmelktų jo pasakojimų apie dvidešimt laisvės metų, kuriuos išgyveno ši nerėksminga ir darbšti maža tauta, susidedanti iš didelių vyrų, lėtų, bet tvirtų; išklausau Estijos konstitucijos principus, pagrįstus geriausia Europos patirtimi, ir kaip pagal juos dirbo vienų rūmų parlamentas, kurį sudarė šimtas žmonių; ir nežinia kodėl, bet visa tai pradeda man patikti, visa tai papildo ir mano patirtį. (Suzis mane vėliau taip prisimins: keistas marksisto ir demokrato mišinys. Taip, aš absurdiškai tuomet jungiau į krūvą nesuderinamus dalykus.) Noriai gilinuosi į lemtingąją jų istoriją: tarp dviejų kūjų – teutonų ir slavų – senų senovėje atsidūrė mažytis estų priekalėlis. Paeiliui jį kalė ir Rytų, ir Vakarų kūjai – ir nebuvo tam kalimui galo, ir ligi šiol nematyti. Štai žinoma (visai nežinoma...) istorija, kaip norėjom juos vienu šuoliu parblokšti 1918 metais, bet jie nepasidavė. Kaip paskui Judeničius juos niekinamai vadino suomiais, mes pravardžiavom baltaisiais banditais, o estų gimnazistai užsirašinėjo į savanorius. Smogėm Estijai dar ir 1940, ir 1941, ir 1944 metais, ir vienus jos sūnus ėmė sovietinė armija, kitus – vokiečių armija, o tretieji bėgo į miškus. Ir senieji Talino inteligentai svarstė, kaip čia jiems dabar ištrūkti iš prakeiktojo rato,

kaip atsiskirti ir gyventi nepriklausomai (na, jų ministras pirmininkas veikiausiai būtų, tarkim, Tiifas, o švietimo ministras, tarkim, Suzis). Bet nei Čerčiliui, nei Ruzveltui jie nerūpėjo, užtat jie rūpėjo „dėdei Džo" (Josifui). Ir kai tik įžengė mūsų kariuomenė, visus tuos svajotojus jau pačiomis pirmomis naktimis Taline susėmė jų pačių butuose. Dabar apie penkiolika jų sėdėjo Maskvos Lubiankoje, įvairiose kamerose po vieną, ir visi jie kaltinami pagal 58-2 straipsnį – už nusikalstamą apsisprendimo troškimą.

Kiekvienas grįžimas iš pasivaikščiojimo į kamerą – mažas areštas. Net iškilnioje mūsų kameroje po pasivaikščiojimo oras atrodo slogus. Po pasivaikščiojimo dar būtų ne pro šalį užkąsti, bet tik negalvoti, tik negalvoti apie tai! Blogai, jei kas nors iš gaunančiųjų siuntinį netaktiškai, ne laiku išsidėlioja valgius ir pradeda valgyti. Nieko, ugdom savitvardą! Blogai, jeigu tave, skaitytojau, nuvilia knygos autorius, kam godžiai skanauja valgį, – šalin tokią knygą! Gogolį – šalin! Čechovą – taip pat šalin! – pernelyg daug valgių! „Valgyti jis jau nenorėjo, bet vis tiek suvalgė (šunsnukis!) porciją veršienos ir išgėrė alaus". Skaityti dvasingesnius kūrinius! Dostojevskis – štai ką dera skaityti kaliniams! Bet atleiskite, argi ne jis rašė: „Vaikai badavo, jau kelios dienos jie nieko kito nematė, tik duoną ir *dešrą*"?

Lubiankos puošmena – biblioteka. Teisybė, atkari bibliotekininkė – kiek arkliško sudėjimo šviesiaplaukė mergina, padariusi viską, kad būtų negraži: veidas taip nutinkuotas, lyg būtų nejudri lėlės kaukė, lūpos violetinės, o išpešioti antakiai – juodi. (Apskritai čia jau jos valia, bet mums maloniau būtų patrauklesnė bibliotekininkė, – o gal Lubiankos viršininkas visa tai ir numatė?) Bet kaip keista: kartą per dešimt dienų atėjusi pasiimti knygų, ji išklauso mūsų užsakymus! – išklauso taip pat beširdiškai, mechaniškai, kaip viskas daroma Lubiankoje, o mes negalim suprasti – ar jai girdėti tie vardai? Ar girdėti tie pavadinimai? Ar apskritai ji girdi mūsų žodžius? Išeina. Praslenka kelios valandos džiugaus nerimo. Per tas valandas vartomos ir tikrinamos visos mūsų sugrąžintos knygos: ieškoma, ar nėra subadytų puslapių, ar nėra taškelių po raidėmis (yra kalėji-

me toks susirašinėjimo būdas) arba nagu pažymėtų patikusių vietų. Mes jaudinamės, nors nesam čia niekaip prasikaltę. Ko gero, ateis ir pasakys: surasta taškų, ir kaip visada bus teisūs, ir kaip visada įrodymų nereikės, ir mes tris mėnesius knygų nebegausim, jeigu dar visos kameros neperves į karcerio padėtį. Šiais gerais, šviesiais kalėjimo mėnesiais, kol dar nesam įgrūsti į lagerių duobę, labai jau apmaudu būtų likti be knygų! Na, mes juk ne tik bijom dėl užsakymo, mes dar ir virpam nekantraudami kaip jaunystėje, pasiuntę meilės laiškelį ir laukdami atsakymo: gausim ar negausim? Ir kokį?

Pagaliau knygas atneša, ir dabar paaiškėja, kaip gyvensim ateinantį dešimtadienį: ar daugiau atsidėsim skaitymui, ar jei atnešė kokį šlamštą, daugiau skirsim laiko pokalbiams. Knygų atneša tiek, kiek kameroje žmonių – lyg jas dalytų duonos raikytojas, o ne bibliotekininkė: vienam – vieną, šešiems – šešias. Laimi kameros, kuriose daugiau žmonių.

Kartais mergina stebuklingai patenkina mūsų užsakymus! Bet ir tuomet, kai į mūsų užsakymus neatsižvelgiama, vis tiek būna įdomu. Mat pati Didžiosios Lubiankos biblioteka – unikumas. Galimas daiktas, ji sudaryta iš konfiskuotų privačių bibliotekų. Jas komplektavę knygų mėgėjai jau atidavė sielą Dievui. Tačiau svarbiausia štai kas: dešimtmečius taip stropiai cenzūruodamas ir darkydamas visas šalies bibliotekas, valstybės saugumas užmiršo pasirausti savo užantyje – ir čia, pačioje jo landynėje, buvo galima skaityti Zamiatiną, Pilniaką, Panteleimoną Romanovą ir bet kurį pilnų Merežkovskio Raštų tomą. (Kai kurie kaliniai juokavo: mus laiko žuvusiais, todėl ir leidžia skaityti uždraustas knygas. O aš manau, Lubiankos bibliotekininkai nė nesuprato, ką mums duoda, – tingulys ir tamsumas).

Tomis priešpiečio valandomis skaitai labai pagauliai. Tačiau vienintelė frazė gali tave taip sukrėsti, kad šoki nuo lango prie durų, nuo durų prie lango. Ir nori kam nors parodyti, ką perskaitei ir kokia čia prasmė, ir štai jau užsimezga ginčas. Tuo metu ir ginčai labai pagaulūs!

Mes dažnai ginčijamės su Jurijum Jevtuchovičium.

* * *

Tą kovo mėnesio rytą, kai mūsų penketą kėlė į 53-iąją kamerą, pas mus atvedė šeštą kalinį.

Jis įslinko kaip šešėlis, regis, nekaukšėdamas batais į grindis. Įslinko ir abejodamas, ar išsilaikys ant kojų, nugara atsišliejo į durų staktą. Kameroje jau nedegė lemputė ir ryto šviesa buvo blausi, bet naujokas vengė žiūrėti, markstėsi. Ir tylėjo.

Iš kariško jo frenčiaus ir kelnių medžiagos negalėjai suprasti, ar jis iš sovietinės, ar iš vokiečių, ar iš lenkų, ar iš anglų kariuomenės. Veidas buvo pailgas, nepanašus į ruso. Ir koksai sulysęs! Sulysęs ir ištįsęs.

Užkalbinom jį rusiškai – jis tylėjo. Suzis pakalbino vokiškai – jis tylėjo. Fastenka kalbino prancūziškai, angliškai – jis tylėjo. Tik pamažėle išvargusiame, pageltusiame, leisgyviame jo veide pasirodė šypsena – tokią vienintelę esu matęs per visą savo gyvenimą!

– Žmonės... – silpnai sukuždėjo jis, lyg atsitokėdamas iš alpulio arba lyg visą praėjusią naktį būtų laukęs sušaudymo. Ir pakėlė menką išžiūvusią ranką. Toje rankoje jis laikė į skudurą susuktą ryšulėlį. Mūsų šnipelis jau suprato, kas čia, pripuolė, čiupo ryšulėlį, ant stalo atrišo – ten buvo kokie du šimtai gramų lengvo tabako, ir jis jau suko sau keturgubą suktinę.

Tris savaites atsėdėjęs rūsio bokse, šitaip pas mus pateko Jurijus Jevtuchovičius.

Nuo 1929 metų, kai prie Rytų Kinijos geležinkelio įvyko susidūrimas, mūsų šalyje buvo paplitusi dainelė:

> Priešus nubloškia plieninė krūtinė –
> Stovi sargyboj Dvidešimt Septintinė!

Šioje 27-ojoje šaulių divizijoje, suformuotoje dar pilietinio karo metais, artilerijos viršininkas buvo carinis karininkas Nikolajus Jevtuchovičius (prisiminiau šią pavardę, nes buvau ją matęs tarp mūsų artilerijos vadovėlių autorių). Su neperskiriama žmona šildomame prekiniame vagone jis važinėjo per Volgą ir per Uralą – čia į Rytus,

čia į Vakarus. Šiame vagone pirmuosius metus praleido ir sūnus Jurijus, gimęs 1917 metais, revoliucijos bendraamžis.

Tais senais laikais jo tėvas įsikūrė Leningrade, Akademijoje, gyveno pasiturimai ir šauniai, o sūnus baigė komjaunimo mokyklą. Kilus karui su Suomija, kai Jurijus veržėsi kariauti už Tėvynę, tėvo bičiuliai įtaisė sūnų adjutantu armijos štabe. Jurijui neteko nei šliaužti prie suomių dotų, nei eiti į žvalgybą ir būti apsuptam, nei žvarbti sniege snaiperių apšaudomam, bet jam prie palaidinės tvarkingai prigludo – ne bet koks, o Raudonosios Vėliavos ordinas! Šitaip jis baigė karą su Suomija, įsitikinęs jo teisingumu ir savo nuopelnais.

Tačiau kitame kare jam nebesiklostė taip sklandžiai. Jurijus laisvai kalbėjo vokiškai, tad jį aprengė į nelaisvę paimto vokiečių karininko uniforma ir su jo dokumentais pasiuntė į žvalgybą. Jis atliko užduotį, grįždamas persirengė sovietine uniforma (nuvilkta nuo nukauto kareivio), bet čia pats pakliuvo į nelaisvę vokiečiams. Ir buvo pasiųstas į koncentracijos lagerį prie Vilniaus.

Kiekvieno žmogaus gyvenime atsitinka koks nors įvykis, nulemiantis jo likimą, jo įsitikinimus, jo troškimus. Per dvejus metus šis lageris Jurijų smarkiai supurtė. Koks buvo tas lageris, neįmanoma nei žodžiais nusakyti, nei silogizmais apibrėžti – tame lageryje reikėjo mirti, o kas nemirė – turėjo pasidaryti išvadą.

Išlikti gyvi galėjo „ordneriai" – lagerio vidaus policajai, iš saviškių tarpo. Suprantama, Jurijus „ordneriu" netapo. Dar laikėsi gyvi virėjai. Dar galėjo gyvas išlikti vertėjas – tokių ieškojo. Bet Jurijus nuslėpė, kad moka vokiečių kalbą: suprato, kad vertėjui teks išdavinėti saviškius. Dar galėjai kuriam laikui atstumti mirtį stodamas kasti laidojimo duobių, bet ten jau darbavosi už Jurijų stipresnių ir apsukresnių. Jurijus pareiškė, kad jis – dailininkas. Iš tiesų, namie įvairiapusiškai lavinamas Jura buvo gavęs ir tapybos pamokų, neblogai tapė aliejiniais dažais, ir tik troškimas pasekti tėvu, kuriuo jis didžiavosi, sutrukdė jam stoti į dailės mokyklą.

Drauge su kitu dailininku seniu (gailiuosi, kad pamiršau jo pavardę) Jurijui paskyrė barake atskirą kabiną, ir ten jis komendantūros

vokiečiams nemokamai tapė paveikslėlius – Nerono puotą, elfų šokį, o už tai jam atnešdavo valgio. Srėbalas, kurio belaisviai karininkai nuo šeštos valandos ryto stodavo su katiliukais į eilę ir „ordneriai" mušdavo juos lazdomis, o virėjai samčiais, – tas srėbalas negalėjo palaikyti žmogaus gyvybės. Vakarais pro savo kabinos langą Jurijus dabar matydavo vienintelį vaizdą, kurį galėjo tapyti iš natūros: vakaro rūkas virš um pelkėtos pievos, aptvertos spygliuota viela, ten dega daugybė laužų, o aplink laužus – kadaise buvę rusų karininkai, o dabar sužvėrėję padarai, graužiantys kritusių arklių kaulus, iš bulvių lupenų kepantys paplotėlius, rūkantys mėšlą ir tolydžio besikasantys utėlių graužiamus šonus. Dar ne visi tie dvikojai išdvėsė. Dar ne visi jie prarado rišlią kalbą, ir raudonose laužo atašvaitose matyti, kaip jų veiduose, jau virstančiuose neandartalietiškais, prasišviečia vėlyvas praregėjimas.

Baisus kartulys! Vargais negalais išsaugota gyvybė Jurijui nebemiela. Jis ne iš tų, kurie lengvai sutinka pamiršti. Ne, jam lemta likti gyvam – jis turi padaryti išvadas.

Jiems jau žinoma, kad čia kalti ne vokiečiai arba, tikriau tariant, ne vieni vokiečiai, kad iš daugelio tautybių belaisvių šitaip gyvena, šitaip miršta tik sovietiniai belaisviai, – niekam nėra blogiau kaip sovietiniams. Net lenkai, net jugoslavai laikomi kur kas pakenčiamiau, o jau anglai, o norvegai – tie užversti tarptautinio Raudonojo Kryžiaus siuntiniais, siuntiniais iš namų, jie visai neina pasiimti vokiečių maisto davinio. Ten, kur lageriai greta, sąjungininkai iš pasigailėjimo per spygliuotą vielą numeta mūsiškiams vieną kitą kąsnį, ir mūsiškiai supuola kaip šunų gauja prie kaulo.

Rusai tempia visą karą – ir rusams tokia dalia. Kodėl taip?

Iš vienur, iš kitur pamažėle aiškėja: SSRS nepripažįsta Rusijos parašo po Hagos konvencija dėl belaisvių, vadinasi, neprisiima jokių įsipareigojimų dėl elgesio su belaisviais ir nepretenduoja, kad būtų ginami jų pačių kareiviai, pakliuvę į nelaisvę[1]. SSRS nepripažįsta tarptautinio Raudonojo Kryžiaus. SSRS nepripažįsta vakarykščių savo kareivių: jai nerūpi jiems padėti nelaisvėje.

[1] Tą konvenciją mes pripažinom tik 1955 m.

Ir stingsta širdis entuziastingajam Spalio bendraamžiui. Ten, barako kabinoje, juodu su dailininku seniu kertasi ir ginčijasi (Jurijui sunku suvokti, Jurijus priešinasi, o senis atidengia sluoksnį po sluoksnio). Kas čia? – Stalinas? Bet ar ne per daug viską suversti Stalinui, trumputėms jo rankoms? Tas, kas daro tik pusinę išvadą, – tas jos išvis nedaro. O visi kiti? Ten, šalia Stalino, ir žemiau, ir visoje Tėvynėje – apskritai visi tie, kuriems Tėvynė leido jos vardu kalbėti?

Ir kokia gali būti teisybė, jei motina pardavė mus čigonams, ne, dar blogiau – numetė mus šunims? Argi ji mums motina? Jeigu žmona eina per landynes – argi mus dar sieja ištikimybė? Tėvynė, išdavusi savo kareivius, – argi ji Tėvynė?

Kaip Jurijui viskas apsivertė! Jis gėrėjosi tėvu – ir štai dabar tėvą prakeikė! Jis pirmą kartą susimąstė, kad jo tėvas iš esmės sulaužė priesaiką tai armijai, kurioje išaugo, – sulaužė, kad būtų įvesta štai ši santvarka, dabar išdavusi savo kareivius. Ir kodėl su šia išdavikiška santvarka Jurijų sieja priesaika?

Kai 1943 metų pavasarį į lagerį atvažiavo verbuotojai iš pirmųjų rusų „legionų", kai kurie belaisviai užsirašė norėdami išsigelbėti nuo bado, o Jevtuchovičius užsirašė tvirtai apsigalvojęs. Bet legione jis užsibuvo neilgai: jei kailį diria, negi vilnos gailėsies. Jurijus dabar nebesislėpė laisvai kalbąs vokiškai, ir netrukus kažkoks *šefas*, vokietis nuo Kaselio, gavęs įsakymą steigti šnipų mokyklą, kuri turėjo sparčiai parengti pirmąją laidą, paėmė Jurijų dirbti pirmuoju pavaduotoju. Taip prasidėjo smukimas, kurio Jurijus nebuvo numatęs, prasidėjo metamorfozė. Jurijus nekantravo vaduoti tėvynę, o jį įbruko rengti šnipų, – vokiečių savi planai. O kur buvo riba?.. Kokios ribos nebuvo galima peržengti? Jurijus tapo vokiečių armijos leitenantu. Apsivilkęs vokišką uniformą, jis dabar važinėjo po Vokietiją, buvojo Berlyne, lankėsi pas rusų emigrantus, skaitė anksčiau neprieinamus Buniną, Nabokovą, Aldanovą... Jurijus tikėjosi, kad visų jų, ypač Bunino, kūryboje kiekvienas puslapis plūsta gyvų Rusijos žaizdų krauju. Bet kas juos ištiko? Kam jie išeikvojo neįkainojamą laisvę? Vėl apie moters kūną, apie aistros šėlsmą, apie saulėlydžius, apie bajorių

galvučių grožį, apie dulkėmis apneštų laikų anekdotus. Jie rašė taip, lyg Rusijoje nė nebūtų buvę jokios revoliucijos arba jiems pernelyg neįkandama būtų ją paaiškinti. Jie paliko rusų jaunuoliams patiems ieškoti gyvenimo azimuto. Jurijus blaškėsi, skubėjo viską pamatyti, viską sužinoti, o tuo tarpu pagal seną rusų papratimą vis dažniau ir vis giliau skandino savo sąmyšį degtinėje.

Kokia buvo toji šnipų mokykla? Žinoma, ne tikra. Per šešis mėnesius juos galėjo išmokyti tik valdyti parašiutą, sprogdinti ir naudotis racija. Jais ne per labiausiai ir pasitikėjo. Juos čia subloškė pasitikėjimo infliacijos dėlei. O mirštantiems, beviltiškai pamestiems karo belaisviams rusams tos mokyklėlės, Jurijaus manymu, buvo gera išeitis: vyrukai čia atsivalgė, apsirengė šiltais naujais drabužiais, net visas kišenes jiems prikimšo sovietinių pinigų. Mokiniai (kaip ir mokytojai) dėjosi maną, kad viskas taip ir bus: kad sovietiniame užnugaryje jie šnipinės, sprogdins paskirtus objektus, palaikys radijo kodu ryšį, grįš atgal. O jie per tą mokyklą stačiai gelbėjosi nuo mirties ir nelaisvės, jie norėjo likti gyvi, bet tik ne tokia kaina, kad šaudytų fronte į saviškius.

> Žinoma, mūsų tardytojai tokių argumentų nepripažino. Kokią turėjo tie vyrukai teisę gyventi, kai literinių kategorijų šeimos sovietiniame užnugaryje ir taip gerai gyveno? Jokio vengimo imti į rankas vokišką karabiną tardytojai tiems vyrams nepripažino. Už jų šnipinėjamąjį žaidimą jiems prikirpo sunkiausią 58-6 straipsnį ir dar – ketinimą įvykdyti diversiją. Šitai reiškė: laikyti, kol nusibaigs.

Juos permesdavo per frontą, o toliau laisvas jų apsisprendimas priklausė nuo charakterio ir sąmoningumo. Trinitrotoluolo ir racijos jie išsyk atsikratydavo. Skirtumas buvo vienas: ar pasiduoti valdžiai tuojau pat (kaip padarė armijos kontržvalgyboje mano riestanosis šnipas), ar pirma paūžti, pasilinksminti už veltui gautus pinigus. Tik niekas niekada negrįždavo per frontą atgal, vėl pas vokiečius.

Ir štai 1944 metų pabaigoje, prieš pat Naujuosius metus, vienas guvus vyrukas netikėtai grįžo ir pranešė užduotį įvykdęs (pamėgink patikrinti!). Tai buvo neįprasta. Šefas suabejojo, įtarė kad tas vyrukas atsiųstas SMERŠ'o, ir nusprendė jį sušaudyti (stropaus šni-

po likimas!). Bet Jurijus išsirūpino, kad jis, priešingai, būtų apdovanotas ir kaip pavyzdys parodytas kursantams. O grįžęs šnipelis pasiūlė Jurijui išgerti litrą ir įraudęs, persisvėręs per stalą, atvėrė paslaptį: „Jurijau Nikolajevičiau! Sovietų vadovybė pasižada jums atleisti, jei pats pereisite pas mus".

Jurijus krūptelėjo. Jau užkietėjusią, jau visko išsižadėjusią širdį perliejo šiluma. Tėvynė?.. Prakeikta, neteisinga ir vis dar tokia brangi! Atleidžia?.. Ir galėtų grįžti į šeimą? Ir pasivaikščioti po Kemenyj Ostrovo prospektą? Ką gi, iš tiesų, mes juk rusai! Atleiskite mums, mes grįšim, ir kokie dar būsim naudingi!.. Tas pusmetis, kai Jurijus išėjo iš lagerio, neatnešė jam laimės. Jis neapgailestavo, bet nematė ir ateities. Prie degtinės butelio dažnai susitikdavo su kitais tokiais pat besiblaškančiais rusais, ir visi jie aiškiai jautė: atramos nėra, vis vien gyvenimas netikras. Vokiečiai vynioja juos apie pirštą. Dabar, kai vokiečiai karą jau aiškiai pralaimėjo, Jurijui kaip tik švietėsi išeitis: šefas jį mėgo ir prasitarė Ispanijoje turįs atsarginį dvarą, į kurį imperijai subyrėjus juodu galėsią drauge išmauti. Bet štai už stalo sėdi girtas tėvynainis ir rizikuodamas gyvybe vilioja: „Jurijau Nikolajevičiau! Sovietų karinė vadovybė vertina jūsų patirtį ir žinias, nori iš jūsų gauti duomenų apie vokiečių žvalgybos organizaciją..."

Dvi savaites Jevtuchovičius svyravo. Bet, sovietinei kariuomenei pradėjus puolimą už Vyslos, kai jų mokykla traukėsi nuo fronto, Jurijus įsakė mašinoms pasukti į tykų lenkų palivarką, ten mokyklą surikiavo ir paskelbė: „Aš pereinu į sovietinę pusę! Kiekvienas gali laisvai apsispręsti!" Ir tie pienburniai pseudošnipai, dar prieš valandą dėjęsi esą ištikimi vokiečių reichui, dabar pašėlo džiaugsmingai šaukti: „Ura-a! Ir me-es!" (Jie šaukė „ura" jų laukiantiems katorgos darbams...)

Ir visa toji šnipų mokykla slapstėsi, kol atėjo sovietų tankai, o įkandin jų ir SMERŠ'as. Daugiau Jurijus savo vyrukų nebematė. Jį atskyrė, dešimt dienų vertė aprašinėti visą mokyklos istoriją, programas, diversines užduotis, ir jis iš tiesų manė, kad „jo patirtis ir žinios..." Net jau buvo kalbama apie kelionę į namus, pas gimines.

Ir tik Lubiankoje jis suprato, kad net Salamankoje būtų buvęs arčiau savosios Nevos... Jis bus sušaudytas arba gaus ne mažiau kaip dvidešimt metų.

Taip nepataisomai žmogų sugundo gimtinės dūmelis... Kaip dantis nenustoja gėlęs, kol tebėra gyvas jo nervas, taip ir mes tikriausiai nesiliausim atsiliepę į tėvynės šauksmą, kol nenurysim arseno. „Odisėjos" lotofagai tam vartoję kažkokį lotosą...

Mūsų kameroje Jurijus pabuvo tik kokias tris savaites. Visas tas savaites mudu ginčijomės. Aš sakiau, kad mūsų revoliucija buvo puiki ir teisinga, tik baisiai iškraipyta 1929-aisiais. Jis žiūrėjo į mane su užuojauta, nervingai trūkčiojančiomis lūpomis: prieš pradedant revoliuciją šalyje reikėję išnaikinti blakes! (Šitai keistai siejosi su Fastenkos žodžiais, nors abiejų mintys kilo iš tokių skirtingų šaltinių.) Aš sakiau, kad ilgą laiką sovietų šaliai vadovavo tik nepaprastai taurūs ir pasiaukojantys žmonės. Jis sakė – visi su Stalinu iš to paties kelmo spirti, nuo pat pradžios. (Kad Stalinas – galvažudys, mudu abu sutarėm.) Aš liaupsinau Gorkį: koks išmintingas žmogus! koks teisingas požiūris! koks didis menininkas! Jis prieštaravo: niekingas nusmurgęs individas! pats save išlaužė iš piršto ir savo herojus išlaužė iš piršto, ir visos jo knygos kiaurai išlaužtos iš piršto. Levas Tolstojus – štai mūsų literatūros karalius!

Per tuos kasdienius ginčus, dėl mūsų jaunumo labai karštus, mudu neįstengėm suartėti ir įžvelgti kits kitame daugiau, nei abu neigėm.

Jį išvedė iš kameros, ir nuo to laiko, kad ir kiek klausinėjau žmones, neradau, kas būtų sėdėjęs su juo Butyrkose, sutikęs jį etapuose. Net visi eiliniai vlasovininkai kažkur dingo be pėdsakų, tikriausiai po velėna, o kai kurie ir dabar neturi reikiamų dokumentų išvykti iš atkampios Šiaurės. Jurijaus Jevtuchovičiaus likimas ir tarp jų buvo neeilinis[1].

Žodį „vlasovininkas" čia ir toliau vartoju neaiškia, bet tvirtai įsigalėjusia reikšme, kuria jis atsirado ir nusistovėjo sovietinėje vartosenoje ir niekada nebuvo tiksliai apibrėžtas. Šią sąvoką apibrėžti neoficialiems asmenims buvo pavojinga, o oficialiems – nepageidautina. Taigi „vlasovininkas" – apskritai bet koks sovie-

[1] 1974 m. („Russkaja mysl", birželio 27 d.) vienas buvęs zekas liudijo, kad Jurijus buvo nuteistas 25 metams lagerio ir kalėjo Sachaline, 505-ojoje statyboje.

tinis žmogus, ginklu kovojęs priešo pusėje šio karo metais. Dar prireiks nemažai laiko ir knygų, kol ši sąvoka bus deramai išanalizuota, kol iš jos bus išbrauktos įvairios kitos žmonių kategorijos, ir tuomet šį terminą bus galima vartoti tikrąja jo prasme, tai yra „vlasovininkais" vadinti tiesioginius generolo Vlasovo šalininkus arba valdinius nuo to laiko, kai jis vokiečių nelaisvėje davė savo vardą antibolševikiniam judėjimui. Tokių šalininkų kai kuriais karo mėnesiais tebuvo viso labo keli šimtai, o tikra Vlasovo armija su centralizuota vadovybe išvis nespėjo susiformuoti. Tačiau 1942 metų gruodį vokiečiai griebėsi propagandinio triuko: pranešė, esą Smolenske įvyko (jis niekada neįvyko) steigiamasis „Rusų komiteto" posėdis, – tas komitetas lyg ir pretendavo, lyg ir nepretendavo tapti Rusijos vyriausybe, pranešimas buvo miglotas, nors ten ir paminėtos konkrečios pavardės: generolas leitenantas Vlasovas ir generolas majoras Malyškinas. Vokiečiai galėjo sau leisti ir tokią užmačią: paskelbti, paskui atšaukti, paskui veikti visai priešingai, – bet lapeliai pabiro iš lėktuvų, nusėjo mūsų fronto laukus, įstrigo mūsų atmintyje, ir prie „Vlasovo" komiteto savaime prilipo nuogirdos apie tam tikrą judėjimą, apie kariuomenės dalinius. Tad kai vokiečių armijoje atsirado ginkluotų mūsų tėvynainių – rusų ar kitų tautybių dalinių, juos ir imta vadinti vieninteliu žinomu žodžiu – „vlasovininkai", ir mūsų politrukai šito visai nedraudė. Šitaip reliatyviai, bet tvirtai visas tas judėjimas susietas su Vlasovo vardu.

Ir kiekgi buvo tokių ginkluotų mūsų tėvynainių, pakėlusių ginklą prieš tėvynę? „Ne mažiau kaip 800 tūkstančių sovietinių piliečių priklausė karinėms formuotėms, kurių tikslas buvo kovoti prieš sovietinę valstybę", – liudija vienas tyrinėtojas (*Jürgen Thorwald* – „Wen sie verderben wollen...", Stuttgart, 1952). Maždaug tokį pat skaičių pateikia ir kiti tyrinėtojai (pavyzdžiui, *Sven Steenberg* – "Wlassow – Verräter oder Patriot?",Köln, 1968). Tikslius skaičius nustatyti sunku iš dalies ir todėl, kad vokiečių administracijoje ir karinėje vadovybėje vyko įvairių tendencijų kova ir žemesniosios instancijos, realiau nutuokiančios apie karo eigą, turėjo šį skaičių pamažinti, kad vadovybės negąsdintų antibolševikinių, bet ne provokiškų jėgų augimas. Visa tai vyko kur kas anksčiau, negu buvo įkurta atskira Rusijos išvadavimo armija (Russkaja osvoboditelnaja armija) 1944 metų pabaigoje.

* * *

Pagaliau Lubiankoje pietūs. Iš anksto girdėjom koridoriuje smagiai žvangčiojant, paskui kaip restorane ant padėklo kiekvienam atnešė po dvi aliuminines lėkštes (ne dubenėlius): samtį sriubos ir samtį skystutės liesos košelės.

Susijaudinęs tardomasis iš pradžių nieko negali praryti, kai kurie kelias paras nė duonos neliečia, nežino, kur ją dėti. Tačiau pamažėle grįžta apetitas, paskui nuolatinis alkis, virstantis godumu. Vėliau, jei pasiseka susivaldyti, skrandis susitraukia, prisitaiko prie menko davinio – čionykščio šykštaus valgio ima lyg ir užtekti. Čia reikia saviauklos, atprasti skersakiuoti, kas valgo daugiau, uždrausti pilvui pavojingas kalėjimo kalbas apie valgį ir kuo labiau pasikylėti į aukštąsias sferas. Lubiankoje šitai palengvina leidimas po pietų dviem valandom pogulio – taip pat kurortinis stebuklas. Gulamės nugara į vilkelį, pasidedam dėl akių atverstas knygas ir snaudžiam. Miegoti, teisybę sakant, draudžiama, ir prižiūrėtojai mato ilgai neverčiamą knygą, bet tomis valandomis paprastai nebeldžia. (Vargu ar iš kokio humaniškumo, nes kam miegoti nedera, tas tuo metu išvestas į dieninį tardymą. Užsispyrėliams, nepasirašantiems protokolų, net didesnis kontrastas: pareina, o čia pogulio laikas jau baigiasi.)

O miegas – geriausias vaistas nuo alkio ir nuo liūdesio: ir organizmas nesieikvoja, ir smegenys nelukštena tavo paties klaidų.

Va atneša ir vakarienę – dar samtuką košelės. Gyvenimas skuba tau išdėlioti visas dovanas. Dabar penkias šešias valandas, iki signalo gulti, nieko neimsi į burną, bet šitai jau nebaisu, vakarais lengva apsiprasti, kad nesinorėtų valgyti, – šitai seniai žinoma ir karo medicinai, atsargos pulkuose vakarais taip pat nemaitina.

Čia ateina laikas vesti į išvietę. Šito tu tikriausiai nekantraudamas laukei kiaurą dieną. Kaip išsyk atrodo šviesesnis visas pasaulis! Kaip išsyk išsisprendžia visi didieji klausimai – ar jauti?

Lengvutėliai Lubiankos vakarai! (Beje, lengvi tik tuomet, jei nesitiki naktinio tardymo.) Lengvas kūnas, gavęs lygiai tiek košelės, kad dvasia nejaustų jo slėgimo. Kokios lengvos ir laisvos mintys! Mes tarytum pakylėti ant Sinajaus aukštumų, ir čia iš liepsnos mums atsiveria tiesa. Ar tik ne apie tai svajojo ir Puškinas:

Geidžiu gyvent – mąstyti ir kentėt!

Štai mes ir kenčiame, ir mąstome, ir nieko daugiau nėra mūsų gyvenime. Ir kaip lengvai mes pasiekėm šį idealą...

Ginčijamės, žinoma, ir vakarais, pasitraukę su Suziu nuo šachmatų partijos ir nuo knygų. Vėl karščiausiai susikertame su Jevtuchovičium, nes visi klausimai opūs, pavyzdžiui, kaip baigsis karas. Štai, be žodžių ir be jokios veido išraiškos įėjęs į kamerą, prižiūrėtojas nuleidžia ant lango mėlyną maskuojamąją užuolaidą. Dabar ten, už tos užuolaidos, vakarinė Maskva pradeda žerti saliutus. Kaip nematom padangėje saliutų, taip nematom ir Europos žemėlapio, bet mėginam smulkiai jį įsivaizduoti ir nuspėti, kokie miestai užimti. Šie saliutai ypač erzina Jurijų. Šaukdamasis likimo, kad tas ištaisytų jo padarytas klaidas, jis tikina, jog karas anaiptol nesibaigia, dabar Raudonoji armija ir anglai bei amerikiečiai susigrumsią tarpusavyje ir tik tada prasidėsiąs tikrasis karas. Kamera klausosi tokios pranašystės labai susidomėjusi. Kuo viskas baigsis? Jurijus tikina, kad – lengvu Raudonosios armijos sutriuškinimu (vadinasi, ir mūsų paleidimu? ar sušaudymu?). Čia aš užsispiriu, ir mudu ypač įnirtingai ginčijamės. Jo argumentai – kad mūsų armija esanti išvarginta, nukraujavusi, prastai aprūpinta ir, svarbiausia, prieš sąjungininkus jau nekariausianti taip ryžtingai. Remdamasis man žinomų dalinių pavyzdžiu, aš tvirtinu, kad armija ne tiek išvarginta, kiek sukaupusi patirties, dabar ji stipri ir pikta, ir šiuo atveju triuškintų sąjungininkus dar tvirčiau negu vokiečius. – Niekada! – šaukia (tik pusiaušnibžda) Jurijus. – O Ardėnai? – šaukiu (pusiaušnibžda) aš. Įsikiša Fastenka ir mus išjuokia, kad abu mes nesuprantą Vakarų, kad dabar niekas neįstengtų priversti sąjungininkų kariuomenės kovoti prieš mus.

Tačiau vis dėlto vakare ne taip traukia ginčytis, verčiau klausytis ko nors, kas įdomu ir visus sutaiko, šnekučiuotis be ginčų.

Vienas mėgstamiausių pokalbių kalėjime – pokalbis apie kalėjimo tradicijas, apie tai, kaip kaliniai *sėdėdavo anksčiau*[1]. Mūsų kameroje yra Fastenka, ir todėl klausomės tų pasakojimų iš pirmųjų lūpų. Labiausiai mus graudina tai, kad seniau būti politiniu kaliniu buvo

[1] Vasario revoliucijos įkarštyje radikalus žurnalistas Er. Pečerskis („Ranneje utro", 1917 m. kovo 7 d.) gyrėsi, kaip sėdėdamas Maskvos ochrankos skyriuje kasdien *iš* kameros *pro* akutę stebėdavęs visą skyriaus gyvenimą. Šitaip jis gąsdino mus ochrankos baisenybėmis, bet kartu leido suprasti, kad tenai ant akutės net nebuvo išorinio skydelio.

garbinga, kad jų ne tik neatsižadėdavo giminės, bet pas juos net atvažiuodavo nepažįstamos merginos ir prisistačiusios kaip sužadėtinės išsirūpindavo pasimatymą. O tuometinė visuotinė tradicija siųsti kaliniams šventinius siuntinius? Niekas Rusijoje nepradėdavo atsigavėti nenunešęs bevardžiams kaliniams siuntinio į bendrą kalėjimo katilą. Nešdavo kalėdinių kumpių, pyrago, kimštinių pyragų, velykinių pyragų. Kokia vargšė senučiukė – ir toji nešė dešimtį margučių, ir atlėgdavo jai širdis. Kur dingo tasai rusiškas gerumas? Jį pakeitė *sąmoningumas*! Kaip ūmai ir negrįžtamai pavyko įbauginti mūsų tautą ir atpratinti nuo rūpinimosi tais, kurie kenčia. Dabar tai atrodytų absurdiška. Jei dabar kurioje nors įstaigoje pasiūlytumėt surengti šventinę rinkliavą vietos kalėjimo kaliniams – tvarkos sergėtojai tą palaikytų bemaž antisovietiniu sukilimu! Štai kaip mes sužiaurėjom.

O kas buvo tos šventinės dovanos kaliniams? Argi tik gardus valgis? Jos žadino šiltą jausmą, kad laisvėje apie tave galvojama, tavim rūpinamasi.

Fastenka mums pasakoja, kad ir sovietiniais laikais yra buvęs politinis Raudonasis Kryžius, bet jau čia mes ne tik netikim, o negalim šito net įsivaizduoti. Jis sako, kad J. Peškova, naudodamasi savo neliečiamybe, važinėjusi į užsienį, ten rinkusi pinigus (pas mus ne kažin kiek surinksi) – o paskui čia būdavę perkami maisto produktai politiniams kaliniams, neturintiems giminių. Visiems politiniams? Ir čia paaiškėja: ne, ne *kaerams*, tai yra ne kontrrevoliucionieriams (tai yra ne Penkiasdešimt Aštuntajam straipsniui), o tik buvusių socialistinių partijų nariams. A-a-a, taip ir sakykit!.. Beje, ir pats Raudonasis Kryžius, išskyrus Peškovą, taip pat kone visas susodintas...

Štai dar apie ką malonu pasikalbėti vakare, kai nelauki tardymo, – apie paleidimą. Taip, sako, būna ir tokių nuostabių atsitikimų, kad kurį nors suimtąjį paleidžia. Štai išveda iš mūsų kameros Zykovą „su daiktais" – o gal paleidžia? Bet juk tardymas negali taip greitai baigtis. (Po dešimties dienų jis grįžta: buvo nusitempę į Le-

fortovą. Matyt, ten jis pradėjo greitai pasirašinėti, ir jį sugrąžino atgal pas mus.) Jeigu tik tave paleis – klausyk, tavo juk byla menkutė, pats sakai, – tai pasižadėk: užeisi pas mano žmoną, ir ji šitam patvirtinti tegu įdeda man į siuntinį, tarkim, du obuolius... – Obuolių dabar niekur nėra. – Tada tris riestainius. – Gali būti, kad Maskvoj ir riestainių nėra. – Na, gerai, tada keturias bulves! (Taip susitariama, o paskui iš tiesų kalinį **N.** išveda su daiktais, o kalinys **M.** gauna siuntinyje keturias bulves. Tai puiku, tai nuostabu! Jį paleido, o jo byla buvo kur kas rimtesnė nei mano, – tai ir mane gal jau greitai?.. O iš tiesų kalinio **M.** žmonai penktoji bulvė krepšelyje sutrupėjo, tuo tarpu kalinys **N.** garlaivio triume jau plaukia į Kolymą.)

Taip mes apie šį bei tą pasišnekam, prisimenam kokių juokingų nutikimų, – ir linksma, ir smagu tau tarp tų įdomių žmonių, nors jie visai nesusiję su tavo gyvenimu, visai ne iš tavo aplinkos, – praeina ir tylus vakarinis patikrinimas, ir akiniai atimami – ir štai triskart sumirksi lemputė. Tai reiškia – po penkių minučių signalas gulti!

Greičiau, greičiau, čiumpam antklodes! Kaip kad fronte nežinai, ar neužgrius artilerijos sviedinių uraganas tuojau pat, akimoju, gretimai – taip ir čia mes nežinom savo lemtingosios tardymų nakties. Mes sugulam, vieną ranką pasidedam viršum antklodės, stengiamės išpūsti minčių vėją iš galvos. Miegoti!

Vieną balandžio vakarą, netrukus po to, kai išlydėjom Jevtuchovičių, kaip tik tokiu momentu sugirgždėjo mūsų kameros spyna. Visi nustėrom: kurį? Tuoj prižiūrėtojas sušnypš: „iš Es!“ „iš Zet!“ Bet prižiūrėtojas nešnypštė. Durys užsidarė. Pakelėm galvas. Prie durų stovėjo naujokas: perkaręs, jaunas, menkučiu mėlynu kostiumu ir mėlyna kepure. Jokių daiktų neturėjo. Sutrikęs dairėsi.

– Koks kameros numeris? – nerimastingai paklausė jis.

– Penkiasdešimt trečias.

Jis krūptelėjo.

– Iš laisvės? – paklausėm.

– Ne-e.. – apmaudžiai papurtė galvą.

– O kada areštavo?

– Vakar rytą.

Mes nusikvatojom. Jo veidas buvo naivus, labai švelnus, antakiai beveik visai balti.

– O už ką?

(Čia – nedoras klausimas, į jį negalima tikėtis atsakymo.)

– Kad nežinau... Šiaip, menkniekiai...

Šitaip visi ir atsako, visi sėdi už menkniekius. Ir ypač menkniekis atrodo byla pačiam tardomajam.

– O vis dėlto?

– Aš... parašiau atsišaukimą. Į rusų tautą.

– Ką-ą-ą??? (Su tokiais „menkniekiais" mes dar nesusidūrėm!)

– Sušaudys? – ištįso jo veidas. Jis maigė vis dar nenusiimtos kepurės snapelį.

– Tikriausiai ne, – nuraminom. – Dabar nieko nešaudo. Dešimtinė kaip ant delno.

– Jūs – darbininkas? Tarnautojas? – paklausė socialdemokratas, ištikimas klasiniam principui.

– Darbininkas.

Fastenka padavė jam ranką ir triumfuodamas man sušuko:

– Štai jums, Aleksandrai Isajevičiau, darbininkų klasės nusiteikimas!

Ir nusigręžė miegoti pamanęs kad daugiau nebėra ko klausti ir nebėra ko klausytis.

Bet jis apsiriko.

– Kaipgi taip, nei iš šio, nei iš to – ir atsišaukimas? O kieno vardu?

– Savo paties vardu.

– Tad kas gi jūs toks?

Naujokas kaltai nusišypsojo:

– Imperatorius. Michailas.

Šie žodžiai mus nutvilkė. Dar kilstelėjom lovose, įsižiūrėjom. Ne, drovus ir sukritęs jo veidas nė kiek nepanėšėjo į Michailo Romanovo veidą. O ir amžius...

– Rytoj, rytoj, miegokim! – griežtai tarė Suzis.

Mes užmigom iš anksto džiaugdamiesi, kad rytoj dvi valandos iki rytinio maisto davinio nebus nuobodžios.

Imperatoriui taip pat atnešė lovą, patalynę, ir jis patyliukais atsigulė prie parašos.

* * *

1916 metais į Maskvos garvežio mašinisto Belovo namą įėjo apkūnus nepažįstamas senis su ruda barzdele ir dievobaimingai mašinisto žmonai pasakė: „Pelagėja! Tu turi vienerių metų sūnų. Saugok jį Viešpačiui. Išmuš valanda – aš vėl ateisiu". Ir išėjo.

Kas buvo tas senis – Pelagėja nežinojo, bet jis taip aiškiai ir griežtai pasakė, kad jo žodžiai giliai įstrigo motinos širdyje. Šį vaiką saugojo kaip akies vyzdį. Viktoras augo klusnus, nuolankus, dievotas, jam dažnai apsireikšdavo angelai ir Dievo Motina. Paskui rečiau. Senis daugiau nesirodė. Viktoras išsimokė vairuotoju, 1936 metais jį paėmė į kariuomenę, nuvežė į Birobidžaną, ir tarnavo jis ten autokuopoje. Nebuvo žvitrus, gal kaip tik šiuo nešoferišku ramumu ir lėtumu patraukė merginą iš laisvai samdomų darbininkų tarpo ir užkirto kelią savo būrio vadui, nusižiūrėjusiam šią merginą. Tuo metu į manevrus pas juos atvažiavo maršalas Bliucheris, ir asmeninis jo vairuotojas čia sunkiai susirgo. Bliucheris įsakė autokuopos vadui atsiųsti jam geriausią kuopos vairuotoją, kuopos vadas pasišaukė būrio vadą, o jau šis išsyk sumojo maršalui atkišti savo varžovą Belovą. (Armijoje dažnai šitaip: iškeliamas ne tas, kuris vertas, o tas, kurio reikia atsikratyti.) Juo labiau kad Belovas – negeriantis, darbštus, neapvilsiąs.

Belovas Bliucheriui patiko ir pas jį užsiliko. Netrukus Bliucherį pramanytu reikalu iškvietė į Maskvą (šitaip maršalas prieš areštą buvo atitrauktas nuo jam paklusnių Tolimųjų Rytų), tenai jis nusivežė ir savo vairuotoją. Likęs be šeimininko, Belovas pakliuvo į Kremliaus garažą ir ėmė vežioti čia Michailovą (LKJS)[1], čia Lozovskį, dar kažką ir pagaliau – Chruščiovą. Čia Belovas prisižiūrėjo (ir

[1] LKJS – Lenino komunistinio jaunimo sąjunga, komjaunimas (*Vert. past.*)

daug mums papasakojo) puotų, papročių, atsargumo priemonių. Kaip eilinio Maskvos proletariato atstovas, jis tuomet pabuvojo ir Sąjungų rūmuose vykusiame Bucharino teismo procese. Iš visų savo šeimininkų šiltai atsiliepė tik apie Chruščiovą: tik jo namuose šoferis būdavo sodinamas prie bendro šeimos stalo, o ne atskirai, virtuvėje; tais laikais tik čia buvo likę darbininkiško paprastumo. Smagaus būdo Chruščiovas taip pat prisirišo prie Viktoro ir 1938 metais, išvykdamas į Ukrainą, labai jį kvietė važiuoti drauge. „Niekada nebūčiau pasitraukęs nuo Chruščiovo", – sakė Viktoras. Tačiau kažkas jį Maskvoje sulaikė.

1941 metais, karo pradžioje, jis kažkodėl susimėtė, nustojo dirbęs vyriausybės garaže, ir jį, niekieno neginamą, bemat mobilizavo karinis komisariatas. Tačiau dėl silpnos sveikatos pasiuntė ne į frontą, o į darbo batalioną – pirmiausia pėsčiomis į Inzą, o ten kasti tranšėjų ir tiesti kelių. Po nerūpestingo sotaus pastarųjų metų gyvenimo jam čia buvo apmaudu, kaip griuvus nosim į žemę. Su kaupu patyrė skurdo ir vargo, savo akimis pamatė, kaip žmonės ligi karo ne tik neprasigyveno, bet dar nuskurdo. Vos gyvas likęs, dėl ligos atleistas, grįžo į Maskvą ir čia vėl pradėjo dirbti vyriausybės garaže: vežiojo Ščerbakovą[1], paskui – naftos liaudies komisarą Sediną. Tačiau Sedinas apsivogė (pasisavino viso labo 35 milijonus), jį tyliai pašalino, o Belovas kažkodėl vėl neteko darbo prie vadų. Stojo dirbti vairuotoju autobazėje, o laisvomis valandomis važinėjo uždarbiaudamas iki Krasnaja Pachros.

Tačiau jo mintys jau sukosi apie ką kita. 1943 metais buvo aplankęs motiną, toji skalbė ir kibirais nešina buvo išėjusi prie kolonėlės. Tą akimirką atsidarė durys ir į namus įžengė apkūnus nepažįstamas senis balta barzda. Priešais ikoną persižegnojo, griežtai pažvelgė į Belovą ir tarė: „Sveikas, Michailai! Telaimina tave Dievas!" – „Aš Viktoras", – atsakė Belovas. „O būsi Michailas, šventosios Rusios

[1] Jis pasakojo, kaip nutukėlis Ščerbakovas, atvažiavęs į savo Informacijos biurą, nemėgęs matyti žmonių, ir iš kambarių, per kuriuos jis turėjo pereiti, visi bendradarbiai išsinešdindavę. Nuo nutukimo pūškuodamas, jis šiaip taip prisisiekdavęs ir atlenkdavęs kilimo kampą. Ir vargas būdavęs visam Informacijos biurui, jei po kilimu rasdavęs dulkių.

imperatorius!" – neatlyžo senis. Čia parėjo motina ir iš baimės susmuko, išlaistė kibirus: tai buvo tas pats senis, kuris lankėsi čia prieš dvidešimt septynerius metus, pražilęs, bet tikrai jis. „Tesergsti tave Dievas, Pelagėja, išsaugojai sūnų", – pasakė senis. Jis pasiliko vienas su būsimuoju imperatoriumi, kaip patriarchas pašventino jį į sostą. Apstulbusiam jaunuoliui išpranašavo, kad 1953 metais pasikeisianti valdžia ir Michailas tapsiąs Rusijos imperatoriumi[1] (štai kodėl jį taip sukrėtė 53-iasis kameros numeris!), o tam reikią 1948 metais imtis telkti jėgas. Nepamokęs senis toliau – kaip tas jėgas telkti, tik pasakęs ir išėjęs. O Viktoras nesumetęs paklausti.

Neteko dabar jaunuolis ramybės ir paprasto gyvenimo! Gal kitas būtų numojęs ranka į tokią neįgyvendinamą pranašystę, bet Viktoras kaip tik buvo pasisukiojęs ten, tarp pačių viršūnių, prisižiūrėjęs tų Michailovų, Ščerbakovų, Sedinų, prisiklausęs kitų vairuotojų pasakojimų ir įsitikinęs, kad jokio nepaprastumo čia nereikia, veikiau atvirkščiai.

Naujai pateptasis caras, tylus, drovus, jautrus kaip Fiodoras Joanovičius, paskutinis iš Riurikaičių, pajuto sunkų Monomacho kepurės svorį. Aplinkui kerojantis žmonių skurdas ir vargas, už kuriuos ligi šiol nebuvo atsakingas, dabar užgulė jo pečius, ir jis pasijuto esąs kaltas, kad jie vis dar nesibaigia. Jam pasirodė keista, kad reikia laukti iki 1948 metų, ir tų pačių 1943 metų rudenį jis parašė pirmą savo manifestą rusų tautai ir perskaitė jį keturiems Naftos liaudies komisariato garažo vairuotojams...

...Iš ryto apspitom Viktorą Belovą, ir jis iš lėto visa tai papasakojo. Mes vis dar nebuvom perpratę vaikiško jo patiklumo, buvom labai pagauti nepaprasto pasakojimo ir – mūsų kaltė! – nesurojom jaunuolio perspėti, kad jis pasisaugotų šnipelio. Mums nė į galvą neatėjo, kad iš tų atlapaširdiškai pasakojamų dalykų tardytojui ne viskas žinoma!.. Belovui baigus pasakoti, Kramarenka ėmė prašytis išleidžiamas lyg ir „pas kalėjimo viršininką paimti tabako", lyg ir pas gydytoją, ir jį netrukus iškvietė. Ten jis ir *įkišo* tuos keturis Naftos komisariato

[1] O juk pranašiškasis senis beveik ir neapsiriko, tik supainiojo šoferį su keleiviu!

vairuotojus, kurių šiaip niekas niekada nebūtų suuodęs... (Rytojaus dieną, grįžęs iš tardymo, Belovas stebėjosi, iš kur tardytojas apie juos sužinojo. Čia mums ir toptelėjo...) Naftos komisariato vairuotojai perskaitė manifestą, visi pritarė – ir imperatoriaus *niekas neįskundė*! Bet jis pats pajuto, kad dar per anksti! per anksti! Ir manifestą sudegino.

Praėjo metai. Viktoras Belovas dirbo mechaniku autobazės garaže. 1944-ųjų rudenį vėl parašė manifestą ir davė jį perskaityti *dešimčiai* žmonių – vairuotojų, šaltkalvių. Visi pritarė! Ir *niekas neišdavė*! (Kad tais įdavinėjimo laikais iš dešimties žmonių nė vienas neįskųstų – retenybė! Fastenka neapsiriko darydamas išvadą apie „darbininkų klasės nusiteikimą".) Teisybė, šį kartą imperatorius ėmėsi nekaltų gudrybių: užsiminė turįs vyriausybėje tvirtus pečius, žadėjo savo šalininkams tarnybines komandiruotes monarchistinėms jėgoms telkti vietose.

Slinko mėnesiai. Imperatorius patikėjo paslaptį dar dviem garaže dirbančioms merginoms. Ir jau čia mechanizmas suveikė – merginos pasirodė esančios idėjinėje aukštumoje! Viktorui išsyk sugnybo širdį nelaimės nuojauta. Sekmadienį po Apreiškimo pamaldų jis ėjo per turgavietę, pasikišęs užantyje manifestą. Vienas senas darbininkas iš jo bendraminčių jį sutikęs tarė: „Viktorai! Verčiau kol kas sudegink tą popierių, a?" Ir nudiegė Viktorą nuojauta: taip, per anksti parašiau! reikia sudeginti! „Tuojau sudeginsiu, tikrai". Ir pasuko namo deginti. Bet čia pat turguje du malonūs jaunuoliai jam šūktelėjo: „Viktorai Aleksejevičiau! Važiuojam su mumis!" Ir lengvuoju automobiliu atvežė jį į Lubianką. Čia taip skubėjo ir taip jaudinosi, kad pagal įprastinį ritualą neiškratė, ir pasitaikė toks momentas – imperatorius jau būtų galėjęs sunaikinti savo manifestą išvietėje. Bet nusprendė, kad dar pikčiau prispirs: kur, kur? Ir tučtuojau liftu jį pakėlė pas generolą ir pulkininką, pats generolas įkišo ranką į atsiknojusią kišenę ir manifestą ištraukė.

Tačiau užteko vieno tardymo, kad Didžioji Lubianka nusiramintų: nieko čia baisaus. Dešimt areštų autobazės garaže. Tardymą jau perdavė papulkininkiui, ir tas kikeno nagrinėdamas atsišaukimą:

– Va čia jūs rašote, jūsų didenybe: „savo žemdirbystės ministrui duosiu nurodymą ligi pirmo pavasario paleisti kolchozus". Bet kaip išdalyti inventorių? Šito jūs nenumatėte... Toliau rašote: „paspartinsiu butų statybą ir apgyvendinsiu kiekvieną netoli nuo jo darbo vietos... padidinsiu darbininkams atlyginimą..." O iš kur imsite pinigų, jūsų didenybe? Juk pinigėlius teks spausdinti? O jūs *paskolas* panaikinate!.. Ir toliau: „Kremlių nušluosiu nuo žemės paviršiaus". Bet kur jūs įkurdinsite savo vyriausybę? Pavyzdžiui, ar jus patenkintų Didžiosios Lubiankos rūmai? Gal norėtumėte apžiūrėti?..

Pasityčioti iš Rusijos imperatoriaus ėjo ir jaunesnieji tardytojai. Jie nieko daugiau čia neįžvelgė, tik juokingus paistalus.

Ne visuomet galėjom susilaikyti nenusišypsoję ir mes kameroje. „Tikiuosi, kad mūsų, 53-osios kameros, jūs neužmiršite?" – sakė Zykovas, merkdamas mums akį.

Visi juokėsi iš jo...

Viktoras Belovas, baltais antakiais, naivus, sudiržusiomis rankomis, gavęs iš nelaimingosios savo motinos Pelagėjos virtų bulvių, vaišino mus, nieko sau nepasiliko: „Valgykit, valgykit, draugai..."

Jis droviai šypsojosi. Jis puikiai suprato, kaip šitai ne laiku ir komiška – būti Rusijos imperatoriumi. Bet ką padarysi, jei Viešpats pasirinko kaip tik jį?!

Netrukus jį iš mūsų kameros išvedė[1].

* * *

Prieš gegužės pirmąją nuo langų nuėmė šviesą maskuojančias užuolaidas. Karas pastebimai ėjo į pabaigą.

Tą vakarą Lubiankoje buvo kaip niekad tylu, tebebuvo lyg ir antroji Velykų diena, šventės sutapo. Visi tardytojai ūžė Maskvoje, tardyti nieko nevedė. Tyloje buvo girdėti, kaip kažkas prieš kažką protestuoja. Jį išvedė iš kameros į boksą (klausa jautėm visų durų

[1] Kai 1962 metais buvau pažindinamas su Chruščiovu, man niežėjo liežuvį pasakyti: „Nikita Sergejevičiau! O juk mudu turim bendrą pažįstamą". Bet aš pasakiau jam kitą, reikalingesnę frazę – buvusių kalinių vardu.

išsidėstymą) ir atsidarę duris ten ilgai mušė. Stojusioje tyloje buvo aiškiai girdėti kiekvienas duslus smūgis ir kūkčiojimas.

Gegužės antrąją Maskva trenkė trisdešimt salvių, šitai reiškė – paimta viena iš Europos sostinių. Nepaimtų bebuvo likę dvi – Praha ir Berlynas, taigi užimta viena iš tų dviejų.

Gegužės devintąją atnešė pietus kartu su vakariene, kaip Lubiankoje buvo daroma tik gegužės pirmąją ir lapkričio septintąją.

Tik iš to ir supratom, kad karas pasibaigė.

Vakare išpoškino dar vieną trisdešimties salvių saliutą. Nepaimtų sostinių nebeliko. Ir tą patį vakarą trenkė dar vienas saliutas – regis, keturiasdešimt salvių – šitai jau buvo pabaigų pabaiga.

Per mūsų lango „antsnukio" viršų, pro kitų Lubiankos kamerų ir visų kitų Maskvos kalėjimų langus žiūrėjom ir mes, buvusieji belaisviai ir buvusieji frontininkai, į fejerverkų išmargintą, prožektorių suraižytą Maskvos padangę.

Borisas Gammerovas, jaunutis prieštankininkas, demobilizuotas dėl invalidumo (nepagydomo plaučių sužeidimo), jau pasodintas su studentų kompanija, tą vakarą sėdėjo prikimštoje Butyrkų kameroje, kur pusė buvo belaisvių ir frontininkų. Tą paskutinį saliutą jis aprašė aštuonių eilučių eilėraštyje pačiais paprasčiausiais žodžiais: kaip jau sugulė ant gultų, apsiklojo milinėmis; kaip pabudo nuo trenksmo; pakėlė galvas, prasimerkę sužiuro į „antsnukį": a, saliutas; atsigulė

Ir vėl apsiklojo milinėmis.

Tomis pačiomis milinėmis jie klojėjo tranšėjų molyje, laužų pelenuose, vokiečių bombų išraustose duobėse.

Ne mums buvo toji Pergalė, Ne mums – tasai pavasaris.

Šeštas skyrius

TASAI PAVASARIS

1945 metų birželį kas rytą ir kas vakarą pro Butyrkų kalėjimo langus iš ne per toliausia – iš Lesnajos gatvės arba iš Novoslobodskajos – sklido dūdų orkestro garsai. Grojo tik maršus, juos vis kartojo ir kartojo.

O mes stovėjom prie pravirų, bet neatlapotų kalėjimo langų už drumstai žalių armatūrinio stiklo „antsnukių" ir klausėmės. Gal marširavo kariuomenės daliniai? Ar darbo žmonės su pasitenkinimu skyrė žygiuotėms nuo darbo atspėjamą laiką? Šito mes nežinojom, bet jau ir mus buvo pasiekęs gandas, kad rengiamasi dideliam Pergalės paradui, numatytam surengti Raudonojoje aikštėje birželio sekmadienį – per ketvirtąsias karo pradžios metines.

Akmenims, sugulusiems pamatuose, lemta laikyti svorį ir dūlėti, o ne apvainikuoti rūmą. Bet netgi garbingai gulėti pamatuose buvo neleista tiems, kurie, beprasmiškai palikti likimo valiai, pasmerkta kakta ir pasmerktais šonkauliais atlaikė pirmuosius šio karo smūgius, užkirsdami kelią svetimai pergalei.

Kas garsų palaima išdavikui?..

Tasai 1945 metų pavasaris mūsų kalėjimuose buvo daugiausia rusų *belaisvių* pavasaris. Jie ėjo per Sąjungos kalėjimus akimis neaprėpiamais tankiais pilkais būriais kaip vandenyne silkės. Pirmasis tokio būrio pakraštys man buvo Jurijus Jevtuchovičius. O dabar iš visų pusių pro mane traukė nepabaigiami, nenutrūkstami būriai, tarytum žinantys savo paskirtį.

Bet ne vien belaisviai ėjo per tas kameras – plūste plūdo visi, pabuvę Europoje: ir pilietinio karo emigrantai; ir vokiečių okupuotų teritorijų „ostlenderiai"; ir Raudonosios armijos karininkai, pernelyg

smarkūs ir įžvalgūs, taigi Stalinas būgštavo, kad jie gali iš Europos parsinešti europietiškos laisvės, kaip jau buvo atsitikę prieš šimtą dvidešimt metų. Bet vis dėlto daugiausia buvo belaisvių. O tarp įvairaus amžiaus belaisvių – daugiausia mano bendraamžių, net ne mano, o Spalio *bendraamžių*, tų, kurie drauge su Spaliu gimė, kurie 1937-aisiais nedvejodami traukė į Spalio dvidešimtmečio demonstracijas ir kurie pirmosiomis karo dienomis kaip tik sudarė mūsų kadrinę armiją, per kelias savaites išblaškytą.

Tasai slogus pavasaris kalėjime, skambant Pergalės maršams, mano kartai tapo atpildo pavasariu.

Juk mums dainavo lopšinę „Visa valdžia sovietams!" Juk mes saulėje įdegusia vaikiška rankute ėmėm pionierišką trimitą ir, atsakydami į šūkį „Būkite pasirengę!", saliutuodavom „Visada pasirengę!" Juk mes į Buchenvaldą įnešdavom ginklų ir ten stodavom į kompartiją. Ir mes dabar pasidarėm kalti vien dėl to, kad likom gyvi. (Išlikę gyvi Buchenvaldo kaliniai *už tai ir buvo sodinami* į mūsų lagerius: kaip tu galėjai išlikti gyvas lageryje? Čia kažkas įtartina!)

Dar kai mes raižėm Rytų Prūsiją, mačiau tas liūdnas grįžtančių belaisvių kolonas – tik jie vieni ėjo nunarinę galvas, kai visi aplinkui džiūgavo, – ir jau tada jų nusiminimas mane stulbino, nors dar nesuvokiau jo priežasties. Aš nušokdavau žemėn, prieidavau prie šių savanoriškų kolonų. (Kodėl kolonos? Kodėl jie rikiavosi? Juk niekas jų nevertė, visų tautų karo belaisviai grįžo pavieniui! O mūsiškiai norėjo pareiti kuo labiau nusižeminę...) Ten dar buvau su kapitono antpečiais, o su antpečiais ir kelyje buvo sunku suprasti: kodėl jie visi tokie nelinksmi? Bet štai likimas ir mane nukreipė įkandin tų belaisvių, jau ėjau su jais iš armijos kontržvalgybos į fronto kontržvalgybą, fronto kontržvalgyboje pirmą kartą išgirdau man dar neaiškius jų pasakojimus, paskui visa tai man plačiau atskleidė Jurijus Jevtuchovičius, o dabar, po raudonplytės Butyrkų pilies kupolu, pajutau, kad ši kelių milijonų belaisvių rusų istorija prismeigia mane visam laikui kaip smeigtukas tarakoną. Mano paties įkalinimo istorija pasirodė man nieko verta, pamiršau net gailėtis nuplėštų savo

antpečių. Ten, kur buvo mano vienmečiai, ten tik atsitiktinai nebuvo manęs. Supratau, kad mano pareiga – paremti petim bendros jų naštos kraštelį – ir nešti iš paskutiniųjų, kol sutraiškys. Dabar jaučiausi taip, lyg ir aš drauge su šiais vyrukais būčiau pakliuvęs į nelaisvę Solovjovkos perkėloje, Charkovo maiše, Kerčės akmenų karjeruose; ir susidėjęs rankas už nugaros nešęs savo sovietinę didybę už koncentracijos lagerio vielų; ir speige valandų valandas laukęs samčio ataušusios *kavos* (erzaco), ir išleidęs paskutinį kvapą dar nepriėjus katilo; 68-ajame karininkų lageryje (Suvalkuose) rankomis ir katiliuko dangteliu rausęs varpo pavidalo (žemyn platėjančią) duobę, kad neliktume žiemoti atvirame lauke; ir, rodės, sužvėrėjęs belaisvis prišliaužė prie manęs mirštančio ir mėgino graužti dar nesustingusią mano ranką žemiau alkūnės; ir diena po dienos nuo bado vis jautresne sąmone galuodamasis šiltininkų barake ir šliaužiodamas palei gretimo anglų lagerio spygliuotą užtvarą, mirštančiomis smegenimis aiškiai suvokiau viena: Sovietų Rusija išsižadėjo mirti pasmerktų savo sūnų. Jie, „išdidūs Rusijos vaikai", jai buvo reikalingi, kol gulė po tankais, kol dar buvo galima juos pakelti į ataką. O maitinti juos nelaisvėje? Bereikalingi duonos valgytojai. Ir bereikalingi gėdingų pralaimėjimų liudytojai.

Kartais norim sumeluoti, bet mums neleidžia Kalba. Šiuos žmones paskelbė išdavikais, bet padarė įsidėmėtiną kalbos klaidą – ir tardytojai, ir prokurorai, ir teisėjai. Ir patys nuteistieji, ir visa tauta, ir laikraščiai pakartojo ir įtvirtino tą klaidą, nejučiomis pasakydami tiesą: norėjo paskelbti, kad jie yra išdavusieji TėvynĘ (izmenniki RodinE), bet niekas nesakė ir net teismo dokumentuose nerašė kitaip, kaip „TėvynĖS išduotieji" (izmenniki RodinY).

Lyg pats pasakei! Tai buvo ne *ją* išdavusieji, bet *jos* išduotieji. Ne jie, nelaimingieji, išdavė Tėvynę, bet apdairi Tėvynė išdavė juos, ir netgi tris kartus.

Pirmą kartą ji nemokšiškai išdavė juos kautynių lauke – kai Tėvynės mylima vyriausybė padarė visa, ką galėjo, kad karas būtų pralaimėtas: panaikino sutvirtinimų liniją, leido sutriuškinti aviaciją, demontavo tankus ir artileriją, pašalino sumanius generolus ir

uždraudė armijoms priešintis[1]. Karo belaisviai – tai ir buvo tie, kurie savo kūnais atrėmė smūgį ir sulaikė vermachtą.

Antrą kartą Tėvynė juos beširdiškai išdavė palikusi nusibaigti nelaisvėje.

Ir dabar jau trečią kartą ji begėdiškai juos išdavė suviliojusi motiniška meile („Tėvynė atleido! Tėvynė šaukia!") ir jau prie sienos užnėrusi kilpą ant kaklo[2].

Kokia daugiamilijoninė niekšybė: išduoti savo karius ir paskelbti juos pačius išdavikais?!

Ir kaip lengvai mes juos išstūmėm iš savo tarpo: išdavė? – gėda! – nurašyti! Bet juos dar prieš mus nurašė mūsų Tėvas: Maskvos inteligentijos žiedą jis metė į Viazmos mėsmalę su 1866 metų berdanais, ir tai su vienais penketui. (Koks Levas Tolstojus mums pavaizduos šį Borodino mūšį?) O bukaprotiškai brūkštelėjęs per žemėlapį storu trumpu pirštu, Didysis Strategas 1941 metų gruodį beprasmiškai, vien dėl efektingo naujametinio pranešimo, perkeldino per Kerčės sąsiaurį **120 tūkstančių** mūsų vyrų – kone tiek, kiek iš viso rusų dalyvavo Borodino mūšyje – ir visus be mūšio atidavė vokiečiams.

Ir kažkodėl išdavikas ne jis, o jie.

Kaip lengvai mes pasičiumpam pravardes, kaip lengvai sutikom laikyti šiuos ištikimuosius – išdavikais! Vienoje Butyrkų kameroje tą pavasarį kalėjo senis Lebedevas, metalurgas, profesorius, iš pažiūros – tvirtas praėjusio ar net užpraėjusio amžiaus fabriko darbininkas, lyg Demidovo gamyklų. Plačiapetis, plačiakaktis, barzda kaip Pugačiovo, o plaštakos – tik keturių pūdų kaušui kilnoti. Kameroje vilkėjo pilką lininį darbo chalatą, užsimestą tiesiai ant baltinių, buvo nevalytas, šiaip galėjo pasirodyti lyg pagalbinis kalėjimo darbininkas, bet jau kai atsisėsdavo skaityti, veidą išsyk nušviesdavo įprastinis valdingas susimąstymas. Apie jį dažnai rinkdavosi kaliniai, metalurgi-

[1] Pagausės sąžiningų knygų apie tą karą, ir niekas negalės Stalino vyriausybės pavadinti kitaip, tik beprotybės ir išdavystės vyriausybe.

[2] Vienas iš svarbiausių karo nusikaltėlių, buvęs Darbininkų ir valstiečių raudonosios armijos žvalgybos valdybos viršininkas generolas pulkininkas Golikovas, dabar vadovavo repatriantų viliojimui ir represavimui.

jos temomis jis samprotaudavo ne per dažniausiai, o sodriu bosu vis aiškindavo, kad Stalinas toks pat šuva kaip Ivanas Rūstusis: „šaudyk! smauk! nesidairyk!", kad Gorkis – mazgotė ir plepys, budelių teisintojas. Gėrėjausi tuo Lebedevu: tarsi čia, šiame kresname stuomenyje, šioje protingoje galvoje, šiose artojo rankose ir kojose, būtų įsikūnijusi visa rusų tauta. Jau kiek jis buvo apmąstęs! – mokiausi iš jo suprasti pasaulį! – o jis netikėtai, trankydamas kumščiu, pratrūkdavo šaukti, kad *vienas bė* straipsnis – tėvynės išdavikai, ir jiems atleisti negalima. O to „vieno bė" ir buvo prigrūsti visi gultai aplinkui. Ak, kaip vyrukams buvo skaudu! Senis įsitikinęs bylojo Rusios artojų ir darbininkų vardu – ir jiems buvo sunku ir gėda gintis dar ir iš tos pusės. Juos ginti ir su seniu ginčytis teko man ir dviem berniukams, gavusiems „dešimtąjį punktą". Bet kokio baisaus proto aptemimo pasiekiama monotonišku valstybiniu melu! Net nuovokiausi iš mūsų geba suvokti tik tą tiesos dalį, į kurią patys susigurina nosį.

Apie tai bendriau rašo Vitkovskis (aprašydamas ketvirtąjį dešimtmetį): nuostabu, kad tariamieji kenkėjai, suprasdami, jog jie patys nėra jokie kenkėjai, sakydavo, girdi, kariškius ir šventikus *purto* teisingai. Kariškiai, žinodami, kad jie patys tikrai netarnavo užsienio žvalgyboms ir negriovė Raudonosios armijos, mielai tikėjo, kad inžinieriai – kenkėjai, o dvasininkus verta sunaikinti. Sovietinis žmogus, sėdėdamas kalėjime, samprotavo šitaip: aš tai nekaltas, bet jiems, priešams, visokie metodai tinkami. Tardymo pamokos ir kameros pamokos tokiems žmonėms nešvietė proto, jie ir nuteisti likdavo apakę, tikėdavo visuotiniais sąmokslais, nuodijimais, kenkimais, šnipinėjimu.

Kiek kartų Rusija kariavo (jau verčiau tų karų būtų buvę mažiau...) – bet ar daug per visus tuos karus žinojom išdavikų? Ar yra kas pastebėjęs, kad ruso kareivio širdyje būtų kerojusi išdavystė? O štai susikūrus teisingiausiai pasaulyje santvarkai ir kilus teisingiausiam karui – staiga milijonai paprasčiausių žmonių besą išdavikai. Kaip šitai suprasti? Kaip paaiškinti?

Drauge su mumis prieš Hitlerį kariavo kapitalistinė Anglija, kurios darbininkų klasės skurdą ir kančias taip iškalbingai aprašė Marksas – ir kodėl gi *pas juos* per šį karą tesirado vienui vienas išdavikas – komersantas „lordas HauHau"? O pas mus – milijonai?

Baisu ir prasižioti, bet gal čia viską lėmė valstybinė santvarka?..

Nelaisvę teisina sena mūsų patarlė: „Paimtas į nelaisvę sušuks, o užmuštas – niekada". Caro Aleksejaus Michailovičiaus laikais *ištvėrusiems nelaisvę* buvo suteikiamas bajoro titulas! Visuose vėlesniuose karuose visuomenė stengėsi savo belaisvius išmainyti, paguosti ir paremti. Kiekvienas iš nelaisvės pabėgęs žmogus buvo šlovinamas kaip didžiausias didvyris. Per visą Pirmąjį pasaulinį karą Rusijoje buvo renkamos lėšos padėti mūsų belaisviams, ir mūsų gailestingosios seserys buvo įsileidžiamos į Vokietiją pas mūsų belaisvius, ir kiekviename laikraščio numeryje skaitytojams buvo primenama, kad jų tėvynainiai vargsta sunkioje nelaisvėje. Visos Vakarų tautos šitaip elgėsi ir šiame kare: siuntiniai, laiškai, įvairiopa parama plaukė per neutralias šalis. Karo belaisviai vakariečiai nesižemino meilydami kąsnio iš vokiečių katilo, jie niekinamai kalėdavo su vokiečių sargyba. Vakarų vyriausybės savo kariams, patekusiems į nelaisvę, priskaičiavo ištarnautus metus, pripažino eiliniams aukštesnius laipsnius ir net mokėjo atlyginimus.

Tik vienintelės pasaulyje Raudonosios armijos karys *nepasiduoda į nelaisvę*! – šitaip buvo parašyta statute. („Eván plen nicht!" – šaukdavo vokiečiai iš savo tranšėjų) – bet kas galėjo permanyti visą šių žodžių prasmę?! Yra karas, yra mirtis, o nelaisvės nėra! Tai bent atradimas! Šitai va ką reiškia: eik ir mirk, o mes liksim gyventi. Bet jeigu tu ir kojų netekęs iš nelaisvės grįši su ramentais gyvas (leningradietis Ivanovas, kulkosvaidininkų būrio vadas kare su Suomija, paskui sėdėjo Ustvymlage) – mes tave teisim.

Tik mūsų kareivis, atstumtas tėvynės ir niekingiausias priešų ir sąjungininkų akyse, godžiai puto kiaulių jovalą, duodamą Trečiojo Reicho užkaboriuose. Tik jam buvo aklinai užtrenktos durys namo, nors jaunos širdys stengėsi tuo netikėti: kažkoks 58-1b straipsnis, o pagal jį karo metais nėra švelnesnės bausmės kaip sušaudymas! Už tai, kad kareivis nepanoro žūti nuo vokiečių kulkos, grįžęs iš nelaisvės privalėjo žūti nuo sovietinės! Kam nuo svetimų, o mums nuo savų.

(Beje, naivu sakyti: *už tai*. Visų laikų vyriausybės – anaiptol ne moralistės. Jos niekada žmonių nesodino ir nebaudė mirties bausme *už ką nors*. Jos sodino ir baudė mirties bausme, kad *nebūtų ko nors*! Visus tuos belaisvius susodino, žinoma, ne už tėvynės išdavimą, nes ir kvailiui buvo aišku, kad tik vlasovininkus galima sodinti už išdavystę. Visus šiuos pasodino, kad nebūtų kam tarp savo kaimo gyventojų prisiminti Europą. Ko nematai, tuo ir nesižavi...)

Taigi kokie keliai buvo prieš akis rusų karo belaisviams? Teisėtas – tik vienas: gulti žemėn ir leistis sutrypiamam. Kiekviena žolelė gležnu stiebeliu stiepiasi į saulę, trokšdama gyventi. O tu – gulk ir leiskis sutrypiamas. Nors ir pavėluotai – mirk dabar, jei jau negalėjai mirti mūšio lauke, ir tuomet tavęs neteis.

Miega jie. Pasakę viską,
Teisūs amžinai kariai.

Visi kiti keliai, kokius tik gali išrasti nerimastingos tavo smegenys, – visi jie veda į susidūrimą su Įstatymu.

Pabėgimas į tėvynę – per lagerio užtvaras, per pusę Vokietijos, paskui per Lenkiją ar Balkanus – atvesdavo į SMERŠ'ą ir į kaltinamųjų suolą: kaipgi tu čia dabar pabėgai, kai kiti pabėgt negali? Labai jau įtartina! Sakyk, niekše, su kokia *užduotimi* tave atsiuntė! (Michailas Burnacevas, Pavelas Bondarenka ir daug daug kitų.)

Mūsų kritikoje įprasta rašyti, kad Šolochovas savo nemirtingajame apsakyme „Žmogaus dalia" pasakė „karčią teisybę" apie „šią mūsų gyvenimo pusę", „atskleidė" problemą. Mes jaučiam pareigą pasakyti, kad šiame apskritai labai silpname apsakyme, kur puslapiai apie karą blankūs ir neįtikinami (matyt, autorius nepažįsta šio karo), kur vokiečiai aprašyti standartiškai, anekdotiškai (pavykusi tik herojaus žmona, bet ji – gryna krikščionė iš Dostojevskio), – šiame apsakyme apie karo belaisvio likimą tikroji nelaisvės problema nuslėpta arba iškraipyta:

1. Parinktas neinkriminuojamas pakliuvimo į nelaisvę atvejis – be sąmonės, kad būtų „neginčijamas", kad leistų išvengti opios problemos. (O jei būtų pakliūta į nelaisvę turint sąmonę, kaip daugumai buvo, – kas ir kaip tada?)

2. Svarbiausia nelaisvės problema čia ne ta, kad tėvynė mūsų išsižadėjo, mus metė ir prakeikė (apie tai Šolochovo apsakyme išvis nėra nė žodžio) ir kaip tik *šitai* lemia visą nevilтį, – o ta, kad ten tarp mūsų atsiranda išdavikų. (Bet jeigu jau tai svarbiausia, pasirausk ir paaiškink, iš kur jie radosi praėjus ketvirčiui amžiaus nuo revoliucijos, kurią rėmė visa tauta?)

3. Sugalvotas fantastiškas detektyvinis pabėgimas iš nelaisvės su daugybe neįtikėtinų scenų, kad būtų išvengta privalomos grįžusio belaisvio sutikimo procedūros: „SMERŠ'as – patikrinimo-filtravimo lageris. Sokolovas ne tik nesodinamas už spygliuotos vielos, kaip reikalauja instrukcija, bet – anekdotas! – dar gauna iš pulkininko mėnesį atostogų! (Tai yra laisvę vykdyti fašistinės žvalgybos užduotį? Juk šitaip būtų *ten pat* nubildėjęs ir pats pulkininkas!)

Pabėgęs pas Vakarų šalių partizanus, į Pasipriešinimo būrius, tik atitolindavai tą dieną, kai neišvengiamai turėsi stoti prieš nuolaidų nepripažįstantį tribunolą, nes toks pabėgimas tave padarydavo dar pavojingesnį: laisvai gyvendamas tarp Europos žmonių, tu galėjai persiimti labai žalinga dvasia. O jei nepabijojai bėgti ir paskui kovoti, tu ryžtingas žmogus, tu dvigubai pavojingas tėvynei.

Išlikti gyvam lageryje išduodant savo tėvynainius ir draugus? Tapti lagerio vidaus policajumi, komendantu, vokiečių ir mirties talkininku? Stalininis įstatymas už tai nebaudė griežčiau nei už dalyvavimą Pasipriešinimo judėjime – tas pats straipsnis, ta pati bausmė (ir nesunku suprasti kodėl: toks žmogus mažiau pavojingas!) Tačiau visiems, išskyrus paskučiausius menkystas, šiuo keliu pasukti draudė mums įskiepyta vidinė nuostata.

Atmetus šiuos keturis kelius, neįmanomus arba nepriimtinus, dar buvo likęs penktasis: laukti verbuotojų, laukti, kur pakvies.

Kartais laimė nusišypsodavo, atvykdavo kaimo „becirkų" (apygardų) įgaliotiniai, rinkdavę bernus „baueriams", arba firmų įgaliotiniai, rinkdavę inžinierius ir darbininkus. Pagal aukščiausiąjį stalininį imperatyvą, tu čia privalėjai nuslėpti esąs inžinierius, kvalifikuotas darbininkas. Jeigu tu konstruktorius arba elektrikas, patriotiškai nesusitepęs išlikdavai tik lageryje – kasdamas žemę, pūdamas ir kapstydamasis šiukšlynuose. Tuomet už *gryną* tėvynės išdavimą oriai iškelta galva galėjai tikėtis gauti dešimt metų lagerio ir penkerius

metus „antsnukio" (be teisių). O dabar už tėvynės išdavimą, sunkinamą tos aplinkybės, kad dirbai priešui, ir dar pagal specialybę, tu nunarinta galva gaudavai taip pat dešimt metų lagerio ir penkerius metus „antsnukio"!

Tai buvo juvelyrinė begemoto subtilybė, kuria taip pasižymėjo Stalinas!

Arba atvykdavo visai kitokie verbuotojai – rusai, paprastai iš buvusių raudonųjų politrukų, nes baltagvardiečiai tokio darbo nesiimdavo. Verbuotojai sušaukdavo lageryje mitingą, keikdavo sovietų valdžią ir ragindavo užsirašyti į šnipų mokyklas arba į vlasovininkų dalinius.

Tas, kas nėra badavęs kaip mūsų karo belaisviai, kas nėra graužęs į lagerį įskrendančių šikšnosparnių, nėra viręs senų puspadžių, tas vargu ar gali suprasti, kokią neįveikiamą realią jėgą įgauna kiekvienas raginimas, kiekvienas argumentas, jeigu už jo, už lagerio vartų, rūksta lauko virtuvė ir kiekvienas pasirašiusysis bemat iki soties pašeriamas koše – bent vieną kartą! dar bent vieną kartą gyvenime!

Tačiau verbuotojo pasiūlymuose viršum garuojančios košės sklandė laisvės ir tikro gyvenimo šmėkla – kad ir kur jis būtų šaukęs! Į Vlasovo batalionus. Į Krasnovo kazokų pulkus. Į darbo batalionus – betonuoti būsimojo Atlanto pylimo. Į Norvegijos fiordus. Į Libijos smėlynus. Į *„hiwi"* – *Hilfswillige* – vokiečių vermachto savanorius pagalbininkus (kiekvienoje vokiečių kuopoje buvo 12 „hiwi"). Ir pagaliau – į kaimo policajus, ieškoti ir gaudyti partizanų (daugelio šių Tėvynė taip pat išsižadės). Kad ir kur jis šauktų, nesvarbu kur – nori nenori eisi, kad čia neužverstum kanopų kaip apleistas galvijas.

Žmogų, kurį mes privedėm iki to, kad jis graužia šikšnosparnius, *mes patys* atpalaidavom ne tik nuo pareigos tėvynei, bet ir – nuo pareigos žmonijai!

Ir tie mūsų vyrukai, kurie iš karo belaisvių stovyklų užsiverbuodavo trumpalaikiais šnipais, dar nedarė kraštutinių išvadų iš savo apleistumo, dar elgėsi nepaprastai patriotiškai. Čia jie matė nekenksmingiausią būdą ištrūkti iš lagerio. Beveik visi jie puoselėjo

viltį: vos tik vokiečiai juos permes per frontą į sovietinį užnugarį, tučtuojau prisistatyti valdžiai, atiduoti savo aprangą ir instrukcijas, drauge su geraširdiška karine vadovybe pasijuokti iš kvailų vokiečių, apsivilkti raudonarmiečio uniformą ir guviai grįžti į karių rikiuotę. Sakykite, *ar žmogiškai kas galėjo tikėtis ko kito? kaip galėjo būti kitaip?* Tai buvo atlapaširdžiai vyrukai, daug jų esu matęs, – naiviais apskritais veidais, gražiai šnekantys Viatkos arba Vladimiro tarme. Jie mielai ėjo į šnipus, tebaigę keturias penkias kaimo mokyklos klases ir neturėdami nuovokos, kaip elgtis su kompasu ir žemėlapiu.

Taip, regis, jiems tai buvo tikrai vienintelė išeitis. Taip, regis, vokiečių karinei vadovybei visas tas sumanymas tikrai buvo nuostolingas ir kvailas. Bet ne! Hitleris ryžosi pažaisti imperinio savo brolio manieromis ir įpročiais! Šnipomanija buvo vienas ryškiausių Stalino beprotybės bruožų. Stalinui rodėsi, kad jo šalyje knibždėte knibžda šnipų. Visi kinai, gyvenę sovietiniuose Tolimuosiuose Rytuose, gavo šnipų punktą 58-6, buvo išgabenti į Šiaurės lagerius ir ten išmirė. Tokia pat dalia ištiko kinus, dalyvavusius pilietiniame kare, jeigu jie laiku neišnešė kudašiaus. Keli šimtai tūkstančių korėjiečių buvo ištremti į Kazachstaną, taip pat įtariami šnipinėjimu. Šnipinėjimu apkaltinti visi sovietiniai žmonės, kada nors pabuvę užsienyje, kada nors sulėtinę žingsnį prie „Inturisto" viešbučio, kada nors patekę į vieną fotografiją su užsieniečio fizionomija arba patys nufotografavę miesto pastatą (Aukso vartus Vladimire). Šnipinėjimu apkaltinti pernelyg ilgai žiūrėjusieji į geležinkelį, į plento tiltą, į fabriko kaminą. Visi gausūs užsienio komunistai, užsibuvę Sovietų Sąjungoje, visi iš eilės stambūs ir smulkūs kominterninkai, nepaisant individualių jų skirtumų, pirmiausia buvo kaltinami šnipinėjimu[1]. Ir latvių šauliai, patikimiausi ankstyvųjų revoliucijos metų durtuvai, 1937 metais ištisai buvo sodinami ir kaltinami taip pat šnipinėjimu! Stalinas tarsi apvertė aukštyn kojom ir praplėtė garsųjį Jekaterinos posakį: jam rodėsi, verčiau supūdyti 999 nekaltus, bet nepaleisti vieno tikro

[1] Tokio likimo vos išvengė Josepas Titas. O Popovas ir Tanevas, Dimitrovo bendražygiai Leipcigo procese, abudu buvo nuteisti kalėti. Pačiam Dimitrovui Stalinas turėjo numatęs kitokią dalią.

šnipo. Tad kaipgi buvo galima patikėti rusų kareiviais, iš tikrųjų pabuvusiais vokiečių žvalgybos rankose?! Ir kaip lengva buvo MGB budeliams, kai tūkstančiais plūstantys iš Europos kareiviai nė neslėpė, kad jie – savanoriškai užsiverbavę šnipai! Kokios stulbinamai įžvalgios Išmintingiausiojo iš Išmintingiausiųjų prognozės! Plūskit, plūskit, pusgalviai! Straipsnis ir atpildas jau seniai jūsų laukia!

Bet galima paklausti: vis dėlto juk buvo ir tokių, kurie nesutiko niekur užsiverbuoti; ir niekur nedirbo vokiečiams pagal specialybę; ir nebuvo lagerių „ordneriai"; ir visą karą išsėdėjo belaisvių lageryje, niekur neiškišdami nosies; ir vis dėlto nenumirė, nors šitai beveik neįtikėtina! Pavyzdžiui, iš metalo laužo darė žiebtuvėlius, kaip inžinieriai elektrikai Nikolajus Semionovas ir Fiodoras Karpovas, ir šitaip maitinosi. Negi ir jiems Tėvynė neatleido pasidavimo į nelaisvę?

Ne, neatleido! Ir su Semionovu, ir su Karpovu susipažinau Butyrkose, kai juodu jau buvo gavę jiems priklausančius pagal įstatymą... kiek? Nuovokus skaitytojas jau žino: *dešimt metų lagerio ir penkerius „antsnukio"*. O jie, nors ir puikūs inžinieriai, atmetė vokiečių pasiūlymą dirbti pagal specialybę! O jaunesnysis leitenantas Semionovas 1941 metais išėjo į frontą savanoriu. O 1942 metais jis, užuot turėjęs pistoletą, dar nešiojo prisisegęs tuščią dėklą (tardytojas nesuprato, kodėl jis nenusišovė dėklu). O iš nelaisvės jis *tris kartus* bėgo. O 1945 metais, išvaduotas iš konclagerio, kaip baudžiamosios dalies karys buvo pasodintas ant mūsų tanko (tankų desantas) – ir ėmė Berlyną, ir gavo Raudonosios Vėliavos ordiną, ir tik po to galutinai pasodintas ir atsiėmė bausmę. Čia ir yra mūsų Nemezidės veidrodis.

Retas kuris belaisvis grįžo per sovietinę sieną kaip laisvas žmogus, o jei sumaištyje ir prasmuko, tai buvo suimtas vėliau, kad ir 1946–1947 metais. Vienus areštavo telkimo punktuose Vokietijoje. Kitų lyg ir neareštavo, bet nuo sienos vežė prekiniais vagonais su sargyba į kurį nors patikrinimo-filtravimo lagerį (PFL), kurių buvo įvairiose šalies vietovėse. Šie lageriai niekuo nesiskyrė nuo pataisos darbų lagerių, tiktai ten pasodintieji dar nebuvo gavę bausmės termino ir turėjo lageryje jį gauti. Visi tie patikrinimo-filtravimo lageriai

buvo prie kokios nors gamyklos, prie šachtos, prie statybos, ir buvę karo belaisviai, matydami sugrąžintą tėvynę pro tą pačią spygliuotos vielos užtvarą, kaip matė ir Vokietiją, nuo pat pirmos dienos galėjo įsitraukti į 10 valandų darbo dieną. Laisvalaikiais – vakarais ir naktimis – tikrinamieji buvo tardomi, tam patikrinimo-filtravimo lageriuose buvo gausybė operatyvininkų ir tardytojų. Kaip visuomet tardymas prasidėdavo teiginiu, kad esi neabejotinai kaltas. O tu, neišėjęs už vielų užtvaros, turėjai įrodyti, kad *nesi* kaltas. Čia tu galėjai remtis tik liudytojais – kitais karo belaisviais, o tie galėjo būti patekę visai į kitą patikrinimo-filtravimo lagerį, į kokį kitą šalies pakraštį, ir štai Kemerovo operatyvininkai siuntinėjo paklausimus Solikamsko operatyvininkams, o tie tardė liudytojus ir siuntinėjo atsakymus ir naujus paklausimus, ir tave taip pat tardė kaip liudytoją. Teisybė, likimui nuspręsti galėjo prireikti ir metų, ir dvejų – betgi Tėvynė čia nieko neprarasdavo: juk kasdien kasei anglis. Ir jei kuris liudytojas ką nors paliudydavo apie tave ne taip arba liudytojai jau būdavo mirę, – čia jau pats esi kaltas, čia jau tu būdavai įforminamas kaip tėvynės išdavikas, ir išvažiuojamoji tribunolo sesija štampuodavo tau dešimtinę. O jei, kad ir kaip stengtųsi kraipyti, visi duomenys sutapdavo, kad tu vokiečiams lyg ir tikrai netarnavai, o svarbiausia – amerikiečių ir anglų dar nė akyse nematei (jei iš nelaisvės išvadavom ne mes, o išvadavo jie, šitai buvo smarkiai sunkinanti aplinkybė), – tuomet operatyvininkai spręsdavo, kokios izoliacijos tu nusipelnei. Kai kuriems būdavo liepiama pakeisti gyvenamąją vietą (šitai visuomet sutrikdo žmogaus ryšius su aplinka, daro jį labiau pažeidžiamą). Kitiems kilniaširdiškai pasiūlydavo eiti dirbti į VOCHR'ą, tai yra sukarintą lagerių apsaugą: lyg ir likdamas laisvas, žmogus netekdavo asmens laisvės ir įklimpdavo kokiame užkampyje. O tretiems paspausdavo rankas ir nors už nekaltą pasidavimą į nelaisvę tokį žmogų vis vien reikėtų sušaudyti, humaniškai paleisdavo namo. Bet per anksti tokie žmonės džiaugdavosi! Pralenkdama jį patį, slaptaisiais specskyrių kanalais į jo gimtinę jau keliaudavo jo *byla*. Tie žmonės vis vien visiems laikams likdavo *ne*

mūsiškiai, ir prasidėjus eiliniams masiniams areštams, pavyzdžiui, 1948–1949 metais, būdavo sodinami jau pagal agitacijos ar kitą atitinkamą punktą. Ir su tokiais esu sėdėjęs.

„Ak, jei būčiau žinojęs!.." – štai kokia buvo tą pavasarį kalėjimo kamerose dažniausiai kartojama giesmelė. Jei būčiau žinojęs, kad šitaip mane sutiks! kad šitaip apgaus! kad laukia tokia dalia! – argi būčiau grįžęs į Tėvynę? Jokiu būdu! Būčiau prasigavęs į Šveicariją, į Prancūziją! būčiau pabėgęs už jūros! už vandenyno! už trijų vandenynų!

Beje, ir *žinodami* belaisviai dažnai elgdavosi taip pat. Vasilijus Aleksandrovas pateko į nelaisvę Suomijoje. Jį tenai susirado kažkoks senas Peterburgo pirklys, pasitikrino vardą tėvavardį ir pasakė: „Jūsų tėvui nuo 1917 metų likau skolingas didelę sumą, sumokėti nebuvo progos. Malonėkite paimti!" Sena skola – ne žaizda, neužgis! Aleksandrovas po karo buvo priimtas į rusų emigrantų būrelį, ten susirado ir sužadėtinę, kurią pamilo, ne kitaip. O būsimasis uošvis, kad žentas akis prasikrapštytų, davė jam paskaityti pilnutėlaičius „Pravdos" komplektus nuo 1918 iki 1941 metų. Kartu jis Vasilijui pasakojo *srautų* istoriją, čia aprašytą antrame skyriuje. Ir vis dėlto... Aleksandrovas metė ir sužadėtinę, ir pasiturimą gyvenimą, grįžo į SSRS ir gavo, kaip nesunku susiprotėti, dešimtinę ir penkerius metus „antsnukio". 1953 metais Specialiajame lageryje jis džiaugėsi prasimušęs į brigadininkus...

Nuovokesnieji aiškino: klaida padaryta anksčiau! nereikėjo 1941-aisiais į priekines eiles lįsti! Atsarga gėdos nedaro. Reikėjo užnugaryje iš pat pradžių užsiglausti, tupėti ausis suskliaudus, dabar tokie – didvyriai. O dar geriau, girdi, būtų buvę dezertyruoti: ir kailis būtų likęs sveikas, ir dešimtinės jiems neduoda, o tik aštuonerius ar septynerius metelius. Ir lageryje iš jokių pareigų nešalintų – dezertyras juk ne priešas, ne išdavikas, ne politinis, jis savas žmogus, *buitininkas*. Tiems gudragalviams belaisviai karštai prieštaravo: užtat dezertyrams teks visus tuos metelius atsėdėti ir supūti – jiems niekas neatleis. O mums – amnestija greitai bus, visus mus paleis. (Apie svarbiausią dezertyrų lengvatą tuomet dar nežinota...)

O tie, kurie pakliuvo pagal 10-ąjį punktą, iš savo buto arba iš Raudonosios armijos, – tie dažnokai net pavydėjo: velniai žino kas! *Už*

tuos pačius pinigus (už tuos pačius dešimt metų) kiek buvo galima įdomybių pamatyti, kaip tiems vyrukams po pasaulį pasidairyti! O mes taip ir padvėsim lageryje nieko daugiau neregėję, tik prašvinkusią savo namų laiptinę. (Beje, tie, nuteistieji pagal 58-10 straipsnį, beveik neslėpė džiugios nuojautos, kad jie amnestijos sulauks pirmieji!)

Nedūsavo „ak, jei būčiau žinojęs" (nes žinojo, kur eina), ir nesitikėjo pasigailėjimo, ir nelaukė amnestijos tik vlasovininkai.

* * *

Dar gerokai prieš susitikdamas su jais ant kalėjimo gultų, buvau apie juos girdėjęs ir jais piktinausi.

Pradžioje tai buvo daug kartų mirkę ir daug kartų džiūvę lapeliai, užsilikę Oriolo pafrontės ruože – trečius metus nešienautoje žolėje. Tuose lapeliuose buvo išspausdinta generolo Vlasovo nuotrauka ir jo biografija. Neryškioje nuotraukoje krito į akis sotaus ir savimi patenkinto žmogaus veidas, kaip visų mūsų naujosios formacijos generolų. (Iš tiesų buvo ne taip. Vlasovas buvo aukštas ir liesas, o ryškesnėse fotografijose matyti: tai veikiau valstietis, šiek tiek praprusęs ir užsikoręs ant nosies raginius akinius.) Iš biografijos atrodė, kad jis lyg ir galėjo būti savimi patenkintas: masinių areštų metais dirbo Čiang Kaišeko kariniu patarėju. Tačiau apskritai kokiomis tos biografijos frazėmis buvo galima tikėti?

Andrejus Vlasovas gimė 1900 metais Nižnij Novgorodo gubernijoje, valstiečių šeimoje. Savo brolio, kaimo mokytojo, globojamas, baigė Nižnij Novgorodo dvasinę mokyklą, o seminarijos jau nebaigė – patraukė revoliucija. 1919 metų pavasarį buvo pašauktas į Raudonąją armiją, o tų metų pabaigoje Denikino fronte jis jau būrio vadas. Pilietinį karą baigė būdamas kuopos vadu. Likęs tarnauti kariuomenėje, 1928 metais baigė „Šūvio" kursus, dirbo štabe. 1930-aisiais įstojo į VKP(b) ir ėmė sparčiai kilti tarnybos laiptais. 1938-aisiais jau kaip pulko vadas pasiųstas dirbti kariniu patarėju į Kiniją. Kaip žmogus, nesusijęs su aukštaisiais kariniais ir partiniais sluoksniais, jis natūraliai atsidūrė Stalino „antrajame ešelone", kuris pakeitė išskerstus armijų, divizijų ir brigadų vadus. 1939 metais Vlasovas paskirtas divizijos vadu, o 1940-aisiais, kai tik pradėta suteikinėti „naujuosius" (senuosius) karinius laipsnius, tapo generolu majoru. Iš tolesnių faktų

galima spręsti, kad generolų pamainoje, kurioje buvo apstu visai bukų ir nepritYrusių, Vlasovas pasirodė kaip vienas gabiausių. Jo vadovaujama 99-oji šaulių divizija, ligi tol labiausiai atsilikusi visoje Raudonojoje armijoje, pasak laikraščio „Kresnaja zvezda", virto pavyzdine. Kilus karui, puolantiems vokiečiams nepavyko jos užklupti nepasirengusios, atvirkščiai – kai dauguma mūsų dalių paniškai traukėsi į rytus, ji žygiavo į vakarus, užėmė Peremyšlį ir šešias dienas jame laikėsi. Greitai peršokęs korpuso vado pareigas, generolas leitenantas Vlasovas prie Kijevo jau vadovavo 37-ajai armijai. Su gausiu būriu jis prasiveržė iš didžiulio Kijevo maišo ir 1941 metų lapkritį Stalino įsakymu buvo paskirtas vadovauti 20-ajai armijai, pradėjo mūšius prie pat Chimkų, leidosi į kontrpuolimą iki Rževo ir tapo vienu iš Maskvos gelbėtojų. (Sovietinio informacijų biuro gruodžio 12 dienos pranešime pateiktas toks generolų sąrašas: Žukovas, Leliušenka, Kuznecovas, Vlasovas, Rokossovskis...) Tais veržliais mėnesiais Vlasovas spėjo tapti Volchovo fronto vado (Mereckovo) pavaduotoju, o kovo mėnesį ėmė vadovauti 2-ajai Smogiamajai armijai, kuri galvotrūkčiais stengėsi pralaužti Leningrado blokadą ir jau buvo atsidūrusi „maiše" . Dar laikėsi paskutiniai žiemos keliai, bet Stalinas uždraudė trauktis, priešingai, ragino pavojingai nuo užnugario nutolusią armiją veržtis toliau – per pabjurusias pelkėtas vietoves, be maisto, be deramos ginkluotės, be pagalbos iš oro. Po du mėnesius trukusio armijos badavimo ir marinimo (ten buvę kareiviai vėliau, Butyrkų kamerose, man pasakojo, kad nuo padvėsusių pūvančių arklių jie drožė kanopas, drožles virė ir valgė) 1942 metų gegužės 14-ąją vokiečiai pradėjo koncentrinį apsuptos armijos puolimą (ore, žinoma, skraidė tik vokiečių lėktuvai!) Ir tik tada, kaip ant juoko, Stalinas davė leidimą pasitraukti už Volchovo. Buvo ir daugiau tokių beviltiškų mėginimų prasiveržti! – iki pat liepos pradžios.

Šitaip žuvo Vlasovo vadovaujama 2-oji Smogiamoji armija (tarsi pakartodama likimą, kuris Pirmojo pasaulinio karo metais ištiko Samsonovo vadovaujamą 2-ąją Rusijos armiją, taip pat beprotiškai mestą į katilą).

Čia, žinoma, buvo tėvynės išdavimas! Čia, žinoma, buvo žiauri išdavystė! Bet jau – Stalino. Išdavystė – nebūtinai parsidavėliškumas. Nemokšiškas ir neapdairus rengimasis karui, sutrikimas ir bailumas jam prasidėjus, beprasmiškas armijų ir korpusų aukojimas, kad tik būtų išgelbėtas maršalo munduras – kokią didesnę išdavystę gali padaryti vyriausiasis kariuomenės vadas?

Vlasovas nenusižudė kaip Samsonovas. Armijai žuvus, jis dar klajojo miškais ir pelkėmis ir liepos 12-ąją Siverskajos rajone pasidavė į nelaisvę. Netrukus atsidūrė Vinicoje – specialiame į nelaisvę paimtų aukštesniųjų karininkų lageryje, kurį buvo suformavęs grafas Štauffenbergas – būsimasis sąmokslininkas prieš Hitlerį. Vlasovą ištisus dvejus metus kaip tik ir globojo šie opoziciniai vokiečių kariuomenės sluoksniai (daugelis tų karininkų vėliau žuvo išaiškinus

sąmokslą prieš Hitlerį). Jau pačiomis pirmosiomis savaitėmis drauge su pulkininku Bojarskiu, 41-osios gvardijos divizijos vadu, jie parengė pranešimą: kad dauguma sovietinių žmonių – civilių ir kariškių – sveikintų sovietų vyriausybės nuvertimą, jeigu Vokietija pripažintų naująją Rusiją lygiateise valstybe. (Galimas daiktas, šitokį greitą apsisprendimą lėmė ir asmeninė Vlasovo patirtis: jo žmonos tėvai buvo „išbuožinti", žmona oficialiai jų atsižadėjo, bet slapta juos rėmė. Dabar dėl vyro – generolo Vlasovo – veiklos nelaisvėje ir žmona su sūnumi tapo aukomis – netrukus dingo NKVD nasruose.)

Žiūrint į tą lapelį, neįmanoma buvo patikėti, kad čia – žymus žmogus arba kad jis, visą gyvenimą ištikimai tarnavęs Sovietams, seniai ir giliai susirūpinęs Rusijos likimu. O jau lapeliai, pranešantys, kad sukurta „Rusijos išvadavimo armija" (ROA - Ruskaja osvoboditelnaja armija), buvo parašyti ne tik prasta rusų kalba, bet ir svetima dvasia, aiškiai vokiška, net su abejingumu pačiai idėjai, užtat juose giriamasi, kad ten kareiviai iki soties gauną košės ir esą smagiai nusiteikę. Sunku buvo patikėti esant tokią armiją, o jei ji iš tiesų buvo – tai jau kokia ten galėjo būti smagi nuotaika?.. Va šitaip sumeluoti tik vokietis ir tegalėjo.

Iš tiesų beveik ligi pat karo pabaigos jokios „Rusijos išvadavimo armijos" nė nebuvo. Per visus karo metus įvairiuose vokiečių daliniuose tarnavo keli *šimtai tūkstančių* savanorių pagalbinių kareivių – *Hilfswillige,* kurie turėjo visas arba dalines kareivių teises. Buvo ir antisovietinių *savanorių* formuočių – iš neseniai buvusių sovietinių piliečių, bet joms vadovavo vokiečių karininkai. Pirmieji vokiečius parėmė lietuviai (gerai gi mes jiems įsiėdėm per vienerius metus!). Paskui iš ukrainiečių buvo sudaryta savanorių SS divizija, iš estų – SS būriai. Baltarusijoje suformuota *liaudies milicija,* kovojusi su partizanais (ji išaugo iki 100 tūkstančių žmonių!). Buvo Turkestano batalionas, Kryme – totorių batalionas. (Ir visa tai pasėjo pati sovietų valdžia! Pavyzdžiui, Kryme ji bukaprotiškai persekiojo mečetes, o įžvalgioji užkariautoja Jekaterina kadaise skyrė valstybės lėšų joms statyti ir plėsti. Ir užėję hitlerininkai susiprotėjo mečetes remti.) Vokiečiams okupavus mūsų Pietus savanorių batalionų dar padaugėjo: susidarė gruzinų, armėnų, Šiaurės Kaukazo batalionai ir 16 kalmukų batalionų. (O sovietinių partizanų Pietuose beveik nebuvo.) Vokiečiams traukiantis nuo Dono, su jais pasitraukė 15 tūkstančių kazokų gurguolė, kurios pusė žmonių gebėjo kautis ginklu. 1941 metais, dar prieš užeinant vokiečiams, Lokočio (Briansko sritis) apylinkių gyventojai likvidavo kolchozus, apsiginklavo prieš sovieti-

nius partizanus ir 1943 metais įkūrė autonominę sritį, (jai vadovavo inžinierius K. Voskoboinikovas), sudarė ginkluotą 20 tūkstančių žmonių brigadą (jos vėliava – su Georgijum Nugalėtoju), kuri pasivadino RONA (Russkaja osvoboditelnaja narodnaja armija – Rusijos išvadavimo liaudies armija). Tačiau tikra visos Rusijos išvadavimo armija nebuvo sukurta, nors ją sudaryti bandė ir patys rusai, besiveržiantys ginklu vaduoti savo šalį, ir vokiečių karininkų grupė, turinti tik vidutinišką įtaką, vidutinišką tarnybinę padėtį, bet realiai suvokianti, kad vykdant tokią nuožmią hitlerinę kolonizacinę politiką laimėti karo su SSRS neįmanoma. Toje grupėje buvo nemaža Pabaltijo vokiečių, tarp jų ir kadaise tarnavusių rusų kariuomenėje. Jie, kaip, pavyzdžiui, kapitonas Štrik-Štrikfeldtas, ypač gerai jautė rusų nuotaikas. Ši grupė tuščiai mėgino įtikinti vokiečių vadovybę, kad būtinai reikia sudaryti vokiečių ir rusų sąjungą. Jie fantazavo ir apie būsimosios armijos pavadinimą, ir apie būsimą jos statutą, ir apie antsiuvą ant rankovės (su Andrejaus fonu), kuris būtų nešiojamas ant vokiško munduro. Padedant keliems rusų emigrantams (Ivanovui, Kromiadžiui, Igoriui Sacharovui, Grigorijui Lamzdorfui), iš sovietinių karo belaisvių Osintorfo gyvenvietėje (prie Oršos) 1942 metais buvo sudarytas „bandomasis dalinys" – su sovietine apranga, sovietiniais ginklais, bet senais antpečiais ir nacionalinėmis kokardomis. Tą formuotę 1942 metų pabaigoje sudarė septyni tūkstančiai žmonių – keturi batalionai, numatomi išplėsti į pulkus. Šis dalinys laikė save Rusijos nacionalinės liaudies armijos (RNNA – Russkaja nacionalnaja narodnaja armija) užuomazga. Savanorių buvo daugiau, negu dalinys galėjo jų priimti. Bet – nepakako ryžto, nes nepasitikėta vokiečiais. Ir visai pagrįstai. 1942 metų gruodį vokiečių vadovybės įsakymu dalinys buvo išformuotas: kiekvienas batalionas skyrium, perrengiant vokiška uniforma ir įtraukiant į įvairius vokiečių dalinius. Tą pačią naktį 300 žmonių išėjo į partizanus.

1942 metų rudenį Vlasovas davė savo vardą visų antibolševikinių formuočių susivienijimui, o tą patį rudenį hitlerinė Vyriausioji kariuomenės vadovybė atmetė vidurinių kariuomenės sluoksnių pastangas pasiekti, kad Vokietija atsisakytų Rytų kolonizacijos planų ir pakeistų juos rusų nacionalinių karinių dalinių kūrimu. Vos ryžęsis lemtingam apsisprendimui, vos žengęs šiuo keliu pirmą žingsnį, Vlasovas pasidarė jau niekam nebereikalingas, tik propagandai, ir šitaip – ligi pat pabaigos. Jį globoję vokiečių kariuomenės sluoksniai, tikėdamiesi sustiprinti savo ketinimą konkrečiais veiksmais, ryžosi parengti ir išspausdinti tą „Smolensko komiteto" proklamaciją (sovietų fronte ji išmėtyta 1943 metų sausio 13-ąją), kurioje buvo žadama suteikti visas demokratines laisves, panaikinti kolchozus ir priverstinį darbą. (Ir tų pačių 1943 metų sausį uždrausta laikyti didesnius kaip batalionas rusų dalinius...) Nors vokiečiai draudė, proklamacija buvo platinama ir vokiečių okupuotose srityse, čia sukėlė didelį susijaudinimą

ir viltis. Partizanai aiškino, kad apskritai nėra nei jokio Smolensko komiteto, nei Rusijos išvadavimo armijos, kad tai vokiečių sukurptas melas. Vienas pramanas dabar vertė griebtis kito: agitacinių Vlasovo išvykų į okupuotas sritis (ir vėl – jos buvo savavališkos, rengiamos be Vyriausiosios kariuomenės vadovybės ir be Hitlerio žinios ir pritarimo; totalitarinei mūsų sąmonei sunku suvokti tokį savavaliavimą, *pas mus* nė vieno svarbaus žingsnio negalima žengti be paties vyriausiojo leidimo, bet ir mūsų sistema buvo nepalyginti tvirtesnė už nacistinę, nes tuomet mes jau buvom formavęsi ketvirtį amžiaus, o nacistai – tik dešimt metų). Apsivilkęs jokiai armijai nepriklausančia namie siūdinta miline – ruda, su generoliškais raudonais atvartais ir be skiriamųjų ženklų, Vlasovas į pirmą tokią kelionę išvyko 1943 metų kovo mėnesį (Smolenskas-Mogiliovas-Bobruiskas), į antrą – balandžio mėnesį (Ryga-Pečiorai-Pskovas-Gdovas-Luga). Šios kelionės įkvėpė rusų gyventojus, sudarė tiesioginį įspūdį, kad mezgasi nepriklausomas rusų judėjimas, kad gali atgimti nepriklausoma Rusija. Perpildytuose Smolensko ir Pskovo teatruose Vlasovas kalbėjo apie išsivaduojamojo judėjimo tikslus, atvirai teigė, kad nacionalsocializmas Rusijai nepriimtinas, bet be vokiečių neįmanoma nuversti ir bolševizmo. Taip pat atvirai žmonės klausinėjo ir Vlasovą: ar teisybė, kad vokiečiai ketina paversti Rusiją kolonija, o rusų tautą – darbiniais gyvuliais? Kodėl ligi šiol niekas nepaskelbė, kokia bus Rusija po karo? Kodėl vokiečiai užimtose srityse neleidžia rusams kurti savivaldos? Kodėl prieš Staliną kariaujantiems rusų savanoriams vadovauja tik vokiečių karininkai? Vlasovas atsakinėjo neryžtingai, bet optimistiškiau, negu pats galėjo tada tikėtis. O vokiečių Vyriausioji kariuomenės vadovybė atsiliepė feldmaršalo Keitelio įsakymu: „Atsižvelgiant į nekvalifikuotas begėdiškas karo belaisvio rusų generolo Vlasovo kalbas išvykoje į kariuomenės Šiaurės grupę, įvykusioje be fiurerio ir mano žinios, įsakau tučtuojau perkelti jį į karo belaisvių stovyklą". Generolo vardą buvo leista vartoti tik propagandiniais tikslais, o jeigu jis dar kartą pats kalbės – privaloma jį perduoti Gestapui ir užčiaupti jam burną.

Slinko paskutiniai mėnesiai, kai milijonai sovietinių žmonių dar buvo už Stalino valdžios ribų, dar galėjo pakelti ginklą prieš bolševikinę vergovę ir susikurti nepriklausomybę, – bet vokiečių vadovybė nedvejodama laikėsi savo nusistatymo: kaip tik 1943 metų birželio 8 dieną, prieš Kursko-Oriolo mūšį, Hitleris patvirtino, kad nepriklausoma rusų armija niekada nebus sukurta ir kad rusai reikalingi Vokietijai tik kaip darbininkai. Hitleris nesuvokė, kad vienintelė istorinė galimybė nuversti komunistinį režimą – pačių gyventojų judėjimas, iškankintos tautos sukilimas. *Tokios* Rusijos ir *tokios* pergalės Hitleris bijojo labiau negu pralaimėjimo. Ir net po Stalingrado ir praradęs Kaukazą, Hitleris nepastebėjo nieko naujo. Tuo pat metu, kai Stalinas apsiskelbė vyriausiuoju Tėvynės gynėju, grąžino senuosius rusų antpečius, atgaivino Stačiatikių Bažnyčią ir

išvaikė Kominterną. Hitleris, pagal išgales jam padėdamas, 1943 metų rugsėjį įsakė *nuginkluoti* visus *rusų savanorių dalinius* ir pasiųsti juos į anglių kasyklas, o paskui įsakymą pakeitė: savanorių dalinius perkelti į Atlanto pylimą, prieš Stalino sąjungininkus.

Tad štai kaip po teisybei baigėsi visas sumanymas sukurti nepriklausomą rusų armiją. Ką gi darė Vlasovas? Jis iš dalies nė nežinojo, kaip prastai klostosi reikalai (nežinojo, kad po lankymosi Rusijos miestuose vėl laikomas karo belaisviu ir jo padėtis grėsminga), iš dalies buvo nepataisomai pasukęs pragaištingu vilčių ir sandėrių su Žvėrimi keliu, o nuo apokaliptinių žvėrių gali išgelbėti tik nenuolaidumas – nuo pirmosios iki paskutinės akimirkos. Beje, ar išvis buvo Rusijos piliečių Išsivaduojamajam judėjimui tokia akimirka? Nuo pat pradžios jis buvo pasmerktas žūti kaip dar viena, papildoma auka ant neatvėsusio 1917 metų aukuro. Jau pirmoji 1941/1942 metų karo žiema, sunaikinusi kelis milijonus sovietinių karo belaisvių, pratęsė šių aukų kaulų virtinę, kurią pradėjo dar vasarą beginkliai pašauktiniai, stoję gelbėti bolševizmo.

Čia vertėtų Vlasovą palyginti su 19-osios armijos vadu generolu majoru Michailu Lukinu, kuris dar 1941 metais sutiko kovoti prieš stalininį režimą, bet pareikalavo, kad nekomunistinei Rusijai būtų *garantuota* nacionalinė nepriklausomybė, o tokios garantijos negavęs – nekėlė kojos iš karo belaisvių lagerio. O Vlasovas pasidavė vilčiai be garantijos ir šiame kelyje ne kartą paklausė savo patarėjų raminimų. Jis užsiplieksdavo – sustoti, pasitraukti, atsisakyti, bet visuomet išgirsdavo argumentus: „nuginkluos visus savanorių būrius", „nebus išeities karo belaisviams", „bus dar riesčiau *ostlenderiams*", tai yra rusams darbininkams Vokietijoje. Šių argumentų paveiktas, Vlasovas 1943 metų spalį pasirašė atvirą laišką savanoriams, perkeliamiems į Vakarų frontą: esą ši priemonė laikina ir būta paklusti...

Šitaip tie pastumdėliai savanoriai prarado dar rusenusią paskutinę viltį: jie buvo siunčiami kaip patrankų mėsa kariauti su sąjungininkais ir su prancūzų Pasipriešinimo kovotojais. Taigi dabar rusai, nelemtomis aplinkybėmis atsidūrę Vokietijoje ir ten savo kailiu patyrę vokiečių žiaurumą ir pasipūtimą, buvo siunčiami prieš tuos, kuriems vieniems ir tejautė nuoširdžią simpatiją. Nyko su anglais ir amerikiečiais siejama slapta viltis, puoselėta Vlasovo aplinkoje: jeigu jau sąjungininkai remia komunistus, tai negi jie nepalaikys prieš Hitlerį stojusios demokratinės nekomunistinės Rusijos?.. Ypač žlungant Trečiajam Reichui, kai išryškės atkaklios Sovietų Sąjungos pastangos išplėsti savo santvarką Europoje ir visame pasaulyje – nejaugi Vakarai ir toliau palaikys bolševikų diktatūrą? Čia buvo rusų ir Vakarų sąmonės skirtybė, neišnykusi po šiai dienai. Vakarai kariavo *tik* prieš Hitlerį, tam tikslui jiems tiko visos priemonės ir visi sąjungininkai, ypač Sovietų Sąjunga. Vakarai ne negalėjo, – jie visai *nenorėjo*, jiems būtų buvę

nejauku ir neparanku daryti prielaidą, kad SSRS tautos gali turėti ir *savų* uždavinių, nesutampančių su komunistinės vyriausybės tikslais. Argi ne tragikomiška, kad tarp antibolševikinių savanorių batalionų, atvykusių į Vakarų frontą, sąjungininkai platino atsišaukimus: *pasižadame* perbėgėlius tučtuojau išsiųsti į Sovietų Sąjungą!..

Vlasovo šalininkai svajojo ir vylėsi tapti „trečiąją jėga", tai yra nepaklusti nei Stalinui, nei Hitleriui, bet ir Stalinas, ir Hitleris, ir Vakarai išmušė jiems iš po kojų visas tas atramas: Vakarams jie buvo tik kažkokia keista nacistinių talkininkų kategorija, neverta didesnio dėmesio.

Kad tikrai yra prieš mus einančių rusų ir kad jie kaunasi pikčiau nei esesininkai, netrukus įsitikinom patys. 1943 metų liepą prie Oriolo rusų būrys vokiškom uniformom gynė, pavyzdžiui, Sobakinsko nausėdiją. Jie kovėsi taip įnirtingai, lyg tą nausėdiją būtų patys pastatę. Vienas jų buvo įvarytas į rūsį, mūsų kariai ten mėtė rankines granatas, jis aprimdavo; bet vos kas mėgindavo lįsti į rūsį, jis vėl sutratindavo automatu. Tik vožtelėjus ten prieštankinę granatą paaiškėjo: rūsyje jis dar buvo išsirausęs duobę ir joje slėpėsi nuo sprogstančių rankinių granatų. Reikia tik įsivaizduoti, kaip žūtbūtinai jis gynėsi, nors buvo visai apkurtęs, kontūzytas ir netekęs menkiausios vilties.

Gynė jie, pavyzdžiui, ir nepaimamą Dniepro placdarmą į pietus nuo Tursko. Ten dvi savaites ėjo nesėkmingi mūšiai dėl šimtų metrų, – ir mūšiai žiaurūs, ir tokie pat žiaurūs speigai (1943 metų gruodis). Šiame ligi gyvo kaulo įgrisusiame daugiadieniame žiemos mūšyje ir mes, ir jie vilkėjo maskuojamaisiais chalatais, dengiančiais milinę ir kepurę, ir tąsyk prie Malyje Kozlovičių nugirdau pasakojant tokį atsitikimą. Perbėgdami nuo pušies prie pušies, pasiklydo ir šalimais sugulė du kareiviai ir jau ant nuomonės poškino nežinia kur ir nežinia į ką. Abiejų automatai – sovietiniai. Patronais dalijosi, vienas kitą gyrė, keikė užšąlantį automatų tepalą. Pagaliau automatai visai užstingo, juodu nusprendė užsirūkyti, atsivertė nuo galvų baltus gobtuvus – ir čia ant kits kito kepurių išvydo erelį ir žvaigždutę. Pašoko! Automatai nešaudo! Griebė ir, mosuodami jais kaip lazdomis, ėmė kits kitą vaikytis: čia jau ne politika ir ne motina tė-

vynė, o paprastas urvinių žmonių nepasitikėjimas: aš jo pagailėsiu, o jis mane užmuš.

Rytų Prūsijoje už kelių žingsnių nuo manęs kelkraščiu sargyba varė trejetą nelaisvėn paimtų vlasovininkų, o plentu kaip tik dardėjo tankas T-34. Staiga vienas belaisvis ištrūko, šoko ir kaip ilgas puolė po tanku. Tankas pasuko į šalį, bet vis vien vikšrų kraštu jį sutraiškė. Sutraiškytasis dar raitėsi, iš burnos tryško raudonos putos. Ir buvo galima jį suprasti! Jis ryžosi verčiau žūti kaip kareivis, o ne būti pakartas kankinimo kameroje.

Jiems neliko galimybės apsispręsti. Kitaip kautis jie negalėjo. Negalėjo kariauti save tausodami. Jeigu jau „gryną" nelaisvę mūsų valdžia laikė neatleistinu tėvynės išdavimu, tai ką kalbėti apie tuos, kurie paėmė į rankas priešo ginklą? Kerėpliška mūsų propaganda šių žmonių elgesyje skyrė motyvus: 1) išdavystė (biologinė? glūdinti kraujyje?) ir 2) bailumas. Kas jau kas, tik ne bailumas! Bailys ieško išeities, kur galima tikėtis atlaidumo ir malonės. O į vermachto „vlasovinius" būrius juos galėjo atvesti tik kraštutinumas, tik visiška neviltis, tik siaubas toliau vilkti bolševikų jungą, ir savo pačių saugumo jie nepaisė. Mat žinojo: čia jiems nebus nė grūdelio pasigailėjimo! Pakliuvusius mums į nelaisvę šaudydavo vietoje, vos tik išgirsdavo pirmą aiškiai ištartą rusišką žodį. (Prie Bobruisko sustabdžiau vieną grupę ir įspėjau, kad persirengtų valstietiškais drabužiais ir išsibėgiotų po kaimus.) Rusų nelaisvėje, kaip ir vokiečių, blogiausia būdavo rusams.

Šis karas mums parodė, kad užvis blogiausia žemėje – būti rusu.

Gėdos kankinamas prisimenu, kaip užimant (tai yra plėšiant) Bobruisko katilą ėjau plentu tarp sudaužytų ir išvartytų vokiečių automašinų, išbarstytų trofėjinių gėrybių, – ir iš žemumos, kur buvo daug įklimpusių vežimų ir mašinų, blaškėsi stambūs vokiečių arkliai ir rūko iš tų pačių trofėjų sukurti laužai, išgirdau pagalbos šauksmą: „Pone kapitone! Pone kapitone!" Gryna rusų kalba ten šaukėsi mano pagalbos pėsčias žmogus su vokiškomis kelnėmis, viršum juosmens nuogas, jau visas kruvinas – kraujas plūdo veidu, krūtine, pečiais,

nugara, – o specialiosios dalies seržantas raitas ginė jį rimbu, varydamas ant jo arklį. Seržantas čaižė rimbu nuogą kūną, neleisdamas mušamam žmogui atsigręžti, neleisdamas šauktis pagalbos, tik varė jį ir mušė, prakirsdamas odoje vis naujus raudonus rėžius.

Tai buvo ne punų, ne graikų-persų karas! Kiekvienas valdžią turintis bet kurios pasaulio armijos karininkas būtų privalėjęs sustabdyti tokį smurtą be teismo. Bet kurios armijos – taip, o mūsų?.. Kai mes taip žiauriai ir absoliučiai buvom padaliję žmoniją? (Kas *ne su mumis, ne mūsiškis* ir t. t., tas vertas tik paniekos ir sunaikinimo.) Taigi aš pabijojau ginti vlasovininką nuo specialiosios dalies seržanto, aš nieko nepasakiau ir nepadariau, aš praėjau pro šalį lyg nieko negirdėdamas – kad tik šis visų pripažintas maras nepersimestų ant manęs (o gal tas vlasovininkas koks baisus piktadarys?.. o gal seržantas ką pagalvos apie mane?.. o gal?..). Ir, žinant tuometinę padėtį armijoje, – kažin ar tas specoaliosios dalies seržantas būtų paklausęs armijos kapitono?

Seržantas žvėrišku veidu toliau čaižė ir varė bejėgį žmogų kaip gyvulį.

Šis vaizdas amžinai įsirėžė man atmintyje. Juk tai – beveik Archipelago simbolis, jį galima dėti knygos viršelyje.

O juk jie visa tai nujautė, numatė – ir vis tiek ant vokiško munduro kairiosios rankovės siuvosi skydą su Andrejaus fonu ir raidėmis ROA.

Kaminskio brigadoje, suformuotoje Lokotyje (Briansko sritis), buvo penki pėstininkų pulkai, artilerijos divizionas, tankų batalionas. Brigados dalis 1943 metų liepą užėmė pozicijas fronte prie Dmitrovsko (Oriolo sritis). Rudenį vienas jos pulkas atkakliai gynė Sevską ir buvo visiškai sunaikintas: sovietinė kariuomenė pribaigdavo net sužeistuosius, o pulko vadas buvo pririštas prie tanko ir negyvai užtąsytas. Iš Lokočio rajono brigada traukėsi su šeimomis, su gurguolėmis, su daugiau kaip 50 tūkstančių žmonių. (Galima įsivaizduoti, kaip ten prasigavę enkavedistai šukavo tą autonominį antisovietinį rajoną!) Sunki kelionė jų laukė už Briansko ribų, gėdingas stovyklavimas prie Lepelio, vertimas kautis su partizanais, paskui traukimasis į Aukštutinę Sileziją, kur Kaminskis gavo įsakymą malšinti Varšuvos sukilimą ir nedrįso nepaklusti, leidosi į tą operaciją su 1700 bešeimių žmonių, vilkinčių sovietine uniforma ir su geltonais

raiščiais. Šitaip vokiečiai suprato visas tas trispalves kokardas, Andrejaus foną ir Georgijų Nugalėtoją. Rusų ir vokiečių kalbų leksika buvo abipusiškai neišverčiama, neišreiškiama, neadekvati.

Išformuoto Osintorfo dalinio batalionams taip pat buvo lemta kautis su partizanais arba būti permestiems į Vakarų frontą. Prie Pskovo (Stremutkoje) 1943 metais buvo įsikūrusi „ROA gvardijos brigada", kurią sudarė keli šimtai žmonių. Brigada palaikė ryšius su aplinkiniais gyventojais rusais, bet vokiečių vadovybė brigados plėsti neleido.

Menkučius savanorių dalinių laikraštėlius tašė vokiečių cenzūros kirvis. Tad vlasovininkams buvo likę viena – kautis iš paskutiniųjų, o laisvalaikiu maukti degtinę. Pasmerktųjų dalia – štai kas be perstojo lydėjo per visus karo metus, kai jie gyveno svetur ir nematė jokios išeities.

Hitleris ir jo rėmėjai, jau iš visur traukdamiesi, jau žūties išvakarėse, vis negalėjo įveikti atkaklaus nepasitikėjimo atskiromis rusų formuotėmis, nesibaiminti nepriklausomos, jiems nepavaldžios Rusijos šešėlio. Tik galutinai subraškėjus Trečiajam Reichui, 1944 metų rugsėjį, Himmleris davė sutikimą kurti ROA iš grynai rusų divizijų, net su sava mažąja aviacija, o 1944-ųjų lapkritį buvo leista surengti vėlyvą spektaklį: sušaukti Rusijos tautų išvadavimo komitetą (KONR – Komitet osvoboždenija narodnoj Rossiji). Tik nuo 1944 metų rudens generolas Vlasovas pirmąkart gavo lyg ir realią galimybę veikti – aiškiai per vėlai. Daugelio nepatraukė ir federacinis principas: vokiečių paleistas iš kalėjimo (taip pat 1944-aisiais) Bandera atmetė sąjungą su Vlasovu; separatistiniai nacionaliniai daliniai laikė Vlasovą rusų imperialistu ir nenorėjo pakliūti jo kontrolėn; kazokų vardu atsisakė ir generolas Krasnovas, – ir tik 10 dienų prieš Vokietijos kapituliaciją – 1945 metų balandžio 28-ąją! – Himmleris davė sutikimą, kad Vlasovui būtų pavaldus kazokų korpusas. Nacistinėje vadovybėje jau buvo prasidėjęs chaosas: vieni viršininkai leido rusų savanorių dalinius telkti į Rusijos išvadavimo armiją, kiti trukdė. O ir realiai kiekvieną tokį kariaujantį būrį sunku buvo atitraukti iš priešakinės fronto linijos, kaip, beje, nelengva buvo atitraukti nuo užnugario darbų ir „ostlenderius", norinčius stoti į Rusijos išvadavimo armiją. Neskubėjo vokiečiai į Vlasovo armiją išleisti ir karo belaisvių – nesinorėjo jų prarasti. Vis dėlto iki 1945 metų vasario buvo suformuota 1-oji ROA divizija (perpus iš lokotiečių) ir pradėta formuoti 2-oji divizija. Jau vėlu buvo ir manyti, kad šitoms divizijoms teks veikti išvien su Vokietija; dabar vlasovininkų vadovybei sužibo seniai slėpta viltis, kad tarp Sovietų Sąjungos ir sąjungininkų kils konfliktas. Apie tai užsiminta ir Vokietijos propagandos ministerijos pranešime (1945 metų vasarį): „Vlasovo judėjimas nesijaučia žūtbūtinai susijęs su Vokietija, jame žymu stiprios anglofilinės simpatijos ir mintys apie kurso pasikeitimą. Šis judėjimas – ne nacionalsocialistinis, jis apskritai nepripažįsta žydų klausimo".

Dviprasmiška padėtis atsispindėjo ir KONR'o Manifeste, paskelbtame 1944 metų lapkričio 14 dieną Prahoje (būtent slavų žemėje). Neišvengta Manifeste frazių apie „imperializmo jėgas, vadovaujamas Anglijos ir JAV plutokratų, kurių didybė grindžiama kitų šalių ir tautų išnaudojimu" ir kurie „nusikalstamus savo tikslus dangsto demokratijos, kultūros ir civilizacijos gynimo lozungais", – bet tenai nė karto tiesiogiai nepašlovintas nacionalsocializmas, antisemitizmas arba Didžioji Vokietija, tik visi sąjungininkų priešai pavadinti „laisvę mylinčiomis tautomis", sveikinama „Vokietijos pagalba tokiomis sąlygomis, kurios nepažeidžia mūsų tėvynės garbės ir nepriklausomybės", ir tikimasi „garbingos taikos su Vokietija", bent jau ne prastesnės už Bresto taiką, juk pagal ano meto situaciją ji būtų pranokusi Bresto taiką ir apskritai būtų derinama su visos Europos taikos sutartimi. Manifesto autoriai labai stengėsi pabrėžti esą demokratai, federalistai (leidžiantys tautoms laisvai atsiskirti) ir labai nedrąsiai, probėgšmais reiškė dar visai nebrandžią sovietais dvelkiančią visuomeninę mintį: apie „atgyvenusią carinę santvarką", apie ekonominį ir kultūrinį senosios Rusijos atsilikimą, apie „1917 metų liaudies revoliuciją"... Nuosekliai buvo reiškiamas tik antibolševizmas.

Visa tai Prahoje buvo švenčiama pagal nedidelę programą – su „Bohemijos protektorato" atstovais, tai yra trečiaeiliais vokiečių viršininkais. Visą Manifestą ir su juo susijusias laidas tuomet girdėjau fronte per radiją, ir šitai man paliko tokį bendrą įspūdį: visa tai – tik nesavalaikis ir beviltiškas spektaklis. Vakarų pasaulyje šio Manifesto niekas nepastebėjo, jis niekam nė per plauką nepadėjo nors kiek daugiau suprasti. Tačiau Manifestas turėjo didelį pasisekimą tarp „ostlenderių": labai daug jų padavę pareiškimus stoti į Rusijos išvadavimo armiją (pasak Sveno Steenbergo, 300 tūkstančių). Ir šitai buvo beviltiškais mėnesiais, kai Vokietija jau akivaizdžiai merdėjo ir šie nelaimingi apleisti sovietiniai žmonės prieš užsigrūdinusios Raudonosios armijos laviną galėjo pasikliauti tik savo neapykanta bolševizmui.

Kokius gi planus galėjo turėti formuojamoji armija? Atrodė: veržtis į Jugoslaviją, susijungti tenai su kazokais, emigrantų korpusu ir Michailovičium ir ginti Jugoslaviją nuo komunizmo. Bet pirmučiausia: argi vokiečių kariuomenės vadovybė jai sunkiausiais mėnesiais galėjo leisti savo užnugaryje laisvai formuotis atskirai rusų armijai? Jie nekantriai varė į Rytų frontą: čia prieštankinį būrį (I. Sacharovo ir G. Lamzdorfo) – į Pomeraniją, čia visą 1-ąją diviziją – prie Oderio. O kaipgi dabar elgėsi Vlasovas? Paklusniai tuos dalinius atidavė, tęsdamas pirmykštę nuolaidų virtinę, nors, atidavus kol kas vienintelę diviziją, neteko prasmės visas armijos kūrimo planas. Paslaugių argumentų visuomet atsiras: „Vokiečiai mumis nepasitiki. Štai 1-oji divizija mūšio lauke juos įtikins – ir tuomet paspartės ROA formavimas". O tas formavimas vyko prastai. 2-oji divizija ir atsarginė brigada, iš viso 20 tūkstančių žmonių, ligi pat 1945 metų gegužės buvo beginklė minia – ne tik be ar-

tilerijos, bet ir kone be pėstininkų ginklų, netgi menka apranga. 1-ajai divizijai (16 tūkstančių žmonių) buvo pavesta beviltiška, mirtina operacija – ir tik Vokietiją jau apėmęs visuotinis chaosas leido divizijos vadui Buniačenkai savavališkai ją atitraukti iš priešakinės linijos, ir divizija, nepaisydama generolų priešinimosi, prasiveržė į Čekiją. (Pakeliui vadavo iš lagerių sovietinius karo belaisvius, ir šie prie jos dėjosi, „kad rusai būtų krūvoje".) Prahos prieigas pasiekė gegužės pradžioje. Čia juos pasikvietė į pagalbą čekai, gegužės 5-ąją pradėję sostinėje sukilimą. Gegužės 6 dieną Buniačenkos divizija įžengė į Prahą ir, atlaikiusi karštą gegužės 7-osios mūšį, išgelbėjo sukilėlius ir miestą. Tokia jau buvo likimo ironija, patvirtinusi pačių nejžvalgiausių vokiečių įžvalgumą: pirmoji vlasovininkų divizija savo pirmą ir paskutinį savarankišką smūgį sudavė būtent vokiečiams. Vlasovininkai čia išliejo visą kartėlį ir pyktį, susikaupusį laisvės netekusių rusų krūtinėse per tuos žiaurius ir beprasmiškus trejus metus. (Čekai pasitiko rusus su gėlėmis, tomis dienomis jie suprato, – bet ar visi paskui prisiminė, *kokie* rusai gelbėjo jų miestą? Pas mus dabar skelbiama, kad Prahą išvadavo sovietų kariuomenė, – ir tikrai, įsiteikdamas Stalinui, Čerčilis tomis dienomis neskubėjo Prahos gyventojams duoti ginklų, amerikiečiai sulėtino žygį, leisdami užimti Prahą sovietų kariuomenei, o Jozefas Smrkovskis, tomis dienomis vadovavęs Prahos komunistams, nenumatydamas tolimos ateities, keikė išdavikus vlasovininkus ir troško išvadavimo tik iš sovietų kariuomenės rankų.)

Visas tas savaites Vlasovas nesireiškia kaip karvedys, nepajėgia nusikratyti suglumimo, nevilties. Jis nevadovauja 1-ajai divizijai Prahos operacijoje, palieka be aiškios užduoties 2-ąją diviziją ir smulkesniuosius dalinius, – ir nesulaikomai slenkant laikui niekas neranda jėgų susijungti su kazokais, kaip buvo sumanyta. Vlasovas tolydžio atsisakinėjo tik pats vienas bėgti (laukė lėktuvo į Ispaniją) ir, matyt, ištiktas valios paralyžiaus, pasidavė likimui. Paskutinėmis savaitėmis jis teveikė tiek, kad nuolat siuntinėjo slaptas delegacijas ir ieškojo kontaktų su anglais ir amerikiečiais. Tą patį darė ir kiti štabo nariai (generolai Truchinas, Meandrovas, Bojarskis).

Dabar, karo pabaigoje, vlasovininkai, ilgai kaboję vokiečių kilpoje, dar tikėjosi tokią savo būklę įprasminti tuo, kad sąjungininkams kaip nors pravers. Vis dar ruseno – ne, žibėjo tokia viltis: štai karo pabaiga, štai ir ateina laikas galingiesiems anglams ir amerikiečiams pareikalauti, kad Stalinas pakeistų vidaus politiką. Štai armijos iš Vakarų ir iš Rytų suartėja ir virš sutriuškinto Hitlerio susiremia! Gal kaip tik čia Vakarams ir bus pravartu *mus* išsaugoti ir panaudoti? Juk jie supranta, kad bolševizmas – visos žmonijos priešas?

Ne, nė nemanė suprasti! O, ta bukagalvė Vakarų demokratija: kaip? sakote, kad jūs – politinė opozicija? bet argi jūsų šalyje yra opozicija? tai kodėl ji niekada viešai nepasireiškė? Jeigu jūs nepatenkinti Stalinu – grįžkit į tėvynę ir per pačią pirmą rinkimų kampaniją jį perrinkit, štai čia ir bus garbingas kelias. O kam gi reikėjo imti į rankas šautuvą, ir dar vokišką? Ne, dabar mes privalom jus atiduoti, kitaip būtų nepadoru, be to, sugadintume santykius su šauniuoju sąjungininku.

Antrajame pasauliniame kare Vakarai gynė *savo* laisvę ir apgynė ją *sau*, o mus (ir Rytų Europą) įstūmė į dar sunkesnę vergovę.

Paskutinis Vlasovo bandymas buvo pareiškimas, kad Rusijos išvadavimo armijos vadovybė pasirengusi stoti prieš tarptautinį teismą, bet armijos perdavimas sovietų valdžiai, kuri neabejotinai ją sunaikintų, prieštarautų tarptautinei teisei, prilygtų opozicinio judėjimo išdavimui, – tačiau niekas tokio cyptelėjimo nė neišgirdo, o dauguma amerikiečių kariuomenės viršininkų net nusistebėjo sužinoję, kad, be sovietinių, esama dar kažkokių kitokių rusų. Tad atrodė visai natūralu, kad sovietiniai žmonės ir būtų atiduoti sovietų valdžiai.

Rusijos išvadavimo armija ne šiaip kapituliavo prieš amerikiečius, bet *maldavo* priimti kapituliaciją ir tik garantuoti, kad jos kariai nebus perduoti sovietų valdžiai. O vidutiniai amerikiečių karininkai, nepermanantys didžiosios politikos, kartais iš naivumo ir pažadėdavo. (Visi tie pažadai vėliau buvo sulaužyti, belaisviai tiesiog apgauti.) Tačiau visą 1-ąją diviziją (gegužės 11 dieną prie Pilzeno) ir beveik visą 2-ąją diviziją amerikiečiai pasitiko ginkluota užtvara – *atsisakė* imti į nelaisvę, atsisakė įsileisti į savo zoną: Čerčilis ir Ruzveltas Jaltoje buvo pasirašę visų sovietinių piliečių, ypač kariškių, privalomą repatriaciją, o apie savarankišką ar prievartinę repatriaciją tame dokumente ne užsiminta, nes kurgi dar žemėje, į kokią dar tėvynę jos sūnūs netrokš grįžti savo noru? Jaltos plunksnakočiuose susitelkė visa Vakarų trumparegystė.

Amerikiečiai nepriėmė kapituliuojančiųjų, o sovietų tankai jau buvo už kelių kilometrų. Beliko – arba stoti į paskutinį mūšį, arba... Buniačenka ir Zverevas

(2-oji divizija) abu sutarė: mūšio nebuvo. (Čia – taip pat rusiškas charakteris: o *gal*?.. vis dėlto – *saviškiai*... Kalėjimuose esu girdėjęs daugybę tokių atsitikimų, kai būdavo beatodairiškai arba išgėrus pasiduodama – *saviškiams*.) Gegužės 12 dieną visai ginkluotai 1-ajai divizijai miške buvo įsakyta: „Išsiskirstyti!" Kareiviai persirenginėjo civiliniais drabužiais, plėšėsi skiriamuosius ženklus, degino dokumentus, šovėsi. Naktį sovietų kariuomenė pradėjo gaudynes. Apie 10 tūkstančių nušauta ir paimta į nelaisvę, kiti prasiveržė į amerikiečių zoną, bet ir jų dauguma buvo atiduoti sovietų kariuomenei, kaip ir dauguma 2-osios divizijos, aviacijos, atskirų būrių. Kai kurie amerikiečių lageriuose išsėdėjo daug mėnesių (Meandrovo grupė). Tai buvo arba amerikiečių nerūpestingumas, arba užuomina „išbėgiokit patys", bet internuotus rusus jie taip pat laikė pusbadžiu, kaip pirma vokiečiai, ir spardė, mušė šautuvų buožėmis – o saugojo silpnai. Kurie ne kurie internuotieji bėgo, bet diduma – pasiliko! Pasitikėjo Amerika? Nesitikėjo amerikiečių išdavystės? Liko laukti baisaus likimo, jau krikdomi ir sovietinių agitatorių, ir atgailavimų, ir dvasios nuopuolio, – ir taip grupė po grupės, generolai, karininkai, kareiviai 1945 ir 1946 metais buvo perduodami Sovietų Sąjungai susidoroti. (1946 metų rugpjūčio 2 dieną sovietų laikraščiai paskelbė pranešimą, kad Aukščiausiosios Tarybos Karinė kolegija Vlasovą ir vienuolika jo artimiausių bendrininkų nuteisė pakarti.)

1945 metų gegužės mėnesį Austrijoje tokį pat lojalų žingsnį (iš įprastinio kuklumo pas mus šitai nutylėta) žengė ir sąjungininkė Anglija: ji perdavė sovietų karinei vadovybei kazokų korpusą (40–45 tūkstančius žmonių), įsikūrusį Jugoslavijoje. Perdavė klastingai, tradicine anglų diplomatijos dvasia. Mat kazokai buvo pasiryžę kautis žūbūt arba keltis už vandenyno, nors į Paragvajų, nors į Indokiniją, tik nieku būdu nepasiduoti gyvi. O anglai paskyrė kazokams padidintą kareivišką maisto davinį, išdavė puikią anglišką aprangą, pažadėjo tarnybą anglų kariuomenėje, jau rengė apžiūras. Tad nekilo jokio įtarimo, kai anglai kazokams pasiūlė atiduoti ginklus – neva jų unifikacijos dėlei. Gegužės 28 dieną visi karininkai, nuo eskadronų vadų ir vyresnieji (daugiau kaip 2000 žmonių), skyrium nuo kareivių buvo iškviesti į Judenburgo miestą – neva į pasitarimą su feldmaršalu Aleksanderiu dėl armijos likimo. Kelionėje karininkai buvo apgauti, juos apsupo stipri sargyba (anglai juos kruvinai sumušė), tada automobilių kolona įvažiavo į sovietinių tankų apsiaustį, paskui Judenburge privažiavo prie pusračiu stovinčių „juodvarnių", aplink kuriuos jau stovėjo sargyba su sąrašais. Net nebuvo kuo nusišauti, kuo nusidurti – visi ginklai buvo atimti. Daugelis nuo aukšto viaduko šoko ant akmenų ir į upę. Dauguma išduotų generolų buvo emigrantai, tų pačių anglų sąjungininkai Pirmajame pasauliniame kare. Per pilietinį karą anglai nespėjo jiems atsidėkoti, tad dabar grąžino skolą. Artimiausiomis dienomis anglai taip pat apgaulingai atidavinėjo eilinius kareivius – ištisais

traukiniais, apraizgytais spygliuotomis vielomis. (1947 metų sausio 17 dieną sovietiniai laikraščiai paskelbė pranešimą, kad pakarti kazokų generolai Piotras Krasnovas, Škura ir dar keletas.)

Tuo metu iš Italijos atvažiavo ir Lienco slėnyje prie Dravos upės įsikūrė 35 tūkstančių žmonių gurguolė „Kazokų Stanas". Ten buvo ir kazokų karių, bet apsčiai senių, vaikų ir moterų – ir visi nenorėjo grįžti prie savo gimtinės upių. Tačiau nesudrebėjo anglų širdys ir neaptemo demokratinis jų protas. Anglų komendantas majoras Devisas, kurio vardas dabar jau tikrai paklius bent į Rusijos istoriją, kai reikia – saldus, kai reikia – negailestingas, – apgaule atskyręs karininkus, birželio 1 dieną atvirai paskelbė prievarta perduosiąs kazokus sovietų valdžiai. Tūkstančiai kazokų jam sutartinai sušuko: „Neisim!" Viršum pabėgėlių stovyklos iškilo juodos vėliavos, kilnojamojoje cerkvėje be paliovos vyko apeigos: gyvieji laikė gedulingas pamaldas patys už save!.. Prisiartino anglų tankai ir kareiviai. Per garsiakalbius buvo liepta sėstis į sunkvežimius. Minia giedojo gedulingas giesmes, šventikai iškėlė kryžius, jaunuoliai virtine apsupo senius, moteris ir vaikus. Anglai daužė šautuvų buožėmis ir lazdomis, griebė žmones, mėtė juos ir sužeistuosius lyg maišus į sunkvežimius. Besitraukiančiųjų spaudžiama, sulūžo šventikams skirta pakyla, paskui ir lagerio tvora, minia puolė bėgti tiltu per Dravą, anglų tankai pastojo kelią, kai kurie kazokai su šeimomis šoko nuo tilto į upę, anglų kareiviai visoje apylinkėje gaudė ir šaudė bėglius. (Ir dabar Lience tebėra sušaudytų ir sutryptų kazokų kapinės.)

Tomis pačiomis dienomis taip pat klastingai ir negailestingai anglai atidavė Jugoslavijos komunistams tūkstančius jų režimo priešininkų (savo pačių sąjungininkus 1941 metais!) – ir tie buvo be teismo sušaudyti ir sunaikinti.

Ir laisvoje Didžiojoje Britanijoje, garsėjančioje tokia nepriklausoma spauda, 25 metus niekas nepanoro papasakoti apie šią išdavystę, niekas nesukėlė visuomenėje aliarmo.

(Savo šalyse Ruzveltas ir Čerčilis garbinami kaip valstybės išminties etalonai, ir paminklų didžiajam vyrui gali būti pristatyta visa Anglija. O mes, Rusijos kalėjimuose visapusiškai svarstydami naujųjų laikų istorijos įvykius, labai aiškiai matėm nuolatinį jų abiejų trumparegiškumą ir net kvailumą. Kaip jie galėjo, eidami nuo 1941 ligi 1945 metų, nesuteikti jokių nepriklausomybės garantijų Rytų Europos šalims? Kaip jie galėjo už juokingą žaisliuką – keturzonį Berlyną, būsimąjį savo Achilo kulną, atiduoti plačias Saksonijos ir Tiuringijos sritis? Ir kokiais kariniais ir politiniais motyvais jie atidavė į Stalino nagus ir pražudė kelis šimtus tūkstančių ginkluotų sovietinių piliečių, tvirtai pasiryžusių nepasiduoti? Sakoma, kad šitaip jie atsilygino Stalinui už pažadą įsijungti į karą su Japonija. Jau turėdami rankose atominę bombą, mokėjo Stalinui už tai, kad jis neatsisakytų okupuoti Mandžiūrijos, įtvirtinti Kinijoje Mao Dzedungo, o pusėje

Korėjos – Kim Ir Seno!.. Argi tai ne akla bukagalvė politika? Kai paskui buvo šalinamas Mikolaičikas, mirė Benešas ir Masarykas, buvo blokuojamas Berlynas, liepsnojo ir buvo nuslopintas Budapeštas, rūko Korėja, o konservatoriai nešė kudašių nuo Sueco – nejaugi ir tuomet geriausią galvą turintys jų veikėjai neprisiminė bent jau epizodo su tais atiduotais kazokais?)

Ir netgi šitai buvo tik pradžia. Visus 1946 ir 1947 metus Stalinui ištikimi Vakarų sąjungininkai atidavinėjo ir atidavinėjo jam susidoroti sovietų piliečius prieš jų valią – ir buvusius kariškius, ir grynai civilius, kad tik nusikratytų šitos žmonių makalynės. Atidavinėjo iš Austrijos, Vokietijos, Italijos, Prancūzijos, Danijos, Norvegijos, Švedijos, iš amerikiečių zonų. Anglų zonose tais metais veikė net *konclageriai*, ko gero, prilygstantys hitleriniams. (Pavyzdžiui, Volfsbergo lageris Austrijoje: moterims liepiama pasilenkus, bet nepritūpus mažomis žirklutėmis karpyti *po vieną* žolytę, kiekvieną vienuolika surišti dvyliktąja į „pėdelį", ir šitaip valandų valandas[1]. Kad Anglijoje, turinčioje tokią seną parlamentinę tradiciją, įmanomi tokie dalykai, – tai verčia gerokai susimąstyti, ar toks jau storas mūsų civilizacijos sluoksnis.) Daug rusų ilgus metus po karo gyveno Vakaruose su netikrais dokumentais, slegiami baimės, kad juos gali išduoti Sovietų Sąjungai, bijodami anglų ir amerikiečių administracijos, kaip kadaise bijojo NKVD. O kur neišdavė – ten nevaržomai zujo aibė sovietų agentų ir laisvai, dienos akyje, grobė gyvus žmones, net iš Vakarų sostinių gatvių.

Nemažai rusų dalinių, nepriklausančių Rusijos išvadavimo armijai, ligi 1945 metų trūnijo įvairiose vokiečių armijos dalyse ir dėvėjo niekuo nesiskiriančius vokiškus mundurus. Jie baigė karą įvairiuose fronto ruožuose ir įvairiai.

Kelios dienas iki arešto ir man teko pakliūti į vlasovininkų ugnį. Rusų buvo ir mūsų apsuptame Rytų Prūsijos katile. Vieną sausio pabaigos naktį jų dalis be artilerinio parengimo, tylomis mėgino prasiveržti į vakarus pro mūsų pozicijas. Ištisinio fronto nebuvo, jie greitai priartėjo, iš dviejų pusių apsupo priekin išsikišusią mano bateriją, ir aš vos spėjau ją ištempti paskutiniu likusiu keliu. Tačiau kiek vėliau grįžau prie pašautos mašinos ir auštant mačiau, kaip su maskuojamaisiais chalatais sugulę ant sniego jie staiga pašoko, šaukdami „ura" puolė 152 milimetrų diviziono ugnies pozicijas prie Adligo Švenkitteno ir dvylika sunkių pabūklų apmėtė granatomis,

[1] Šis lageris aprašytas Ariadnos Delianič knygoje „Volfsbergas-373", autorė pati ten sėdėjo. (Knyga išspausdinta San Franciske, „Russkaja žizn" spaustuvėje.)

nedavę divizionui paleisti nė vieno šūvio. Paskutinis mūsų būrelis, apšaudomas trasuojančiomis kulkomis, bėgo tris kilometrus sniegu – iki pat tilto per Pasargės upelį. Ten mūsiškiai juos sulaikė.

Netrukus buvau areštuotas, ir štai dabar prieš Pergalės paradą mes visi drauge sėdėjom ant Butyrkų gultų, pakaitomis rūkėm vieną suktinę ir dviese su kuriuo nors išnešdavom skardinę šešių kibirų talpos parašą.

Daugelis „vlasovininkų", kaip ir „šnipų vienai valandai", buvo jaunuoliai, gimę 1915–1922 metais, ta pati „karta jauna ir nepažįstama", kurią Puškino vardu paskubėjo pasveikinti nenustygstantis Lunačiarskis. Dauguma jų pateko į karinius dalinius su tokia pat atsitiktine banga, su kokia gretimame lageryje jų draugai pateko į šnipus, – nelygu koks pasitaikė verbuotojas.

Verbuotojai jiems pašaipiai aiškino – pašaipiai, jei tai nebūtų buvusi teisybė: „Stalinas jūsų išsižadėjo!", „Stalinui į jus nusispjaut!"

Sovietų įstatymai nuo jų nusigręžė anksčiau, nei jie nusigręžė nuo sovietų įstatymų.

Ir jie – rašėsi... Vieni – kad tik ištrūktų iš mirtininkų lagerio. Kiti – tikėdamiesi pereiti pas partizanus (ir pereidavo! ir paskui kaudavosi partizanų būriuose! – bet pagal Stalino matą tai nė kiek nešvelnindavo jiems nuosprendžio). Tačiau kai kurie juk pajuto maudulį dėl gėdingų 1941 metų, dėl stulbinamo pralaimėjimo po daugiamečių pagyrų, kai kurie juk laikė šių nežmoniškų lagerių kaltininku – Staliną. Ir štai jie irgi panoro pasireikšti, pasinaudoti grėsminga savo patirtimi: parodyti, kad jie – taip pat Rusijos dalelė ir nori turėti įtakos jos ateičiai, o ne būti svetimų klaidų žaisliuku.

Žodis „vlasovininkas" mums skamba panašiai kaip žodis „išmatos", regis, jau vien tas žodis mums teršia burną, ir todėl niekas iš mūsų nesiryžta pasakyti nė dviejų trijų frazių su veiksniu „vlasovininkas".

Tačiau istorija šitaip nerašoma. Dabar, praėjus ketvirčiui šimtmečio, kai dauguma jų žuvę lageriuose, o likę gyvi baigia gyvenimą tolimojoje Šiaurėje, aš noriu šiais puslapiais priminti, kad pasaulio istorijoje tai buvo gana neregėtas reiškinys: kad keli šimtai tūkstan-

čių jaunų vyrų, nuo dvidešimties iki trisdešimties metų amžiaus, pakėlė ginklą prieš savo Tėvynę, kovojo petys į petį su pikčiausiu jos priešu. Kad, galimas daiktas, reikia susimąstyti: kas čia kaltesnis – tie jaunuoliai ar žiloji Tėvynė? Kad biologine išdavyste šito pavadinti negalima, kad čia turėjo būti visuomeninių priežasčių.

Sena patarlė byloja: *kuris arklys avižų neėda?*

Tik įsivaizduokim: laukas – ir per jį lekia perkarę ir paklaikę išbadėję žirgai.

* * *

Tą pavasarį kamerose sėdėjo ir daug rusų emigrantų.

Šitai atrodė kone sapnas: nugrimzdusios istorijos sugrįžimas. Seniaĩ buvo ligi galo parašyti ir užversti pilietinio karo tomai, išnagrinėtos jo bylos, chronologiškai surašyti vadovėliuose jo įvykiai. Baltųjų judėjimo veikėjai jau buvo ne mūsų amžininkai žemėje, o ištirpusios praeities šmėklos. Rusų emigracija, išblaškyta žiauriau nei izraeliečių gentkartės, mūsų, sovietinių žmonių, įsivaizdavimu, jeigu dar kur ir stūmė paskutines gyvenimo dienas, tai kaip muzikantai antrarūšiuose restoranuose, liokajai, skalbėjos, elgetos, morfinistai, kokainistai, gyvi lavonai. Iki 1941 metų karo nei mūsų laikraščiuose, nei aukštojoje beletristikoje, nei meno kritikoje nebuvo nė žymės, kad galėtum įsivaizduoti (ir sotūs mūsų meistrai nepadėjo mums sužinoti), kad rusų Išeivija – tai didelis dvasinis pasaulis, kad ten ugdoma rusų filosofija, ten Bulgakovas, Berdiajevas, Frankas, Losskis, kad pasaulį žavi rusų menas, ten Rachmaninovas, Šaliapinas, Benua, Diagilevas, Pavlova, Žarovo kazokų choras, ten giliai analizuojamas Dostojevskis (tais laikais pas mus išvis prakeiktas), kad yra neregėtas rašytojas Nabokovas-Sirinas, kad dar gyvas Buninas ir kad jis tuos dvidešimt metų dar kažką rašo, kad leidžiami meno žurnalai, statomi spektakliai, rengiami tėviškėnų suvažiavimai, kur skamba rusų kalba, ir kad emigrantai vyrai dar ima į žmonas emigrantes moteris, o tos gimdo jiems vaikus, vadinasi, mūsų bendraamžius.

Mūsų šalyje buvo įskiepyta tokia melaginga emigrantų samprata, kad sovietiniai žmonės niekada nebūtų galėję patikėti: buvo emigrantų, Ispanijoje kariavusių ne už Franką, o už respublikonus. O Merežkovskis ir Zinaida Gippius, nepasmerkę Hitlerio, liko Prancūzijoje tarp rusų emigrantų vieniši ir svetimi. Gal anekdotas, o gal ir teisybė: Denikinas siūlęsis kariauti už Sovietų Sąjungą prieš Hitlerį, ir Stalinas kurį laiką buvo belinkstąs grąžinti jį į tėvynę (žinoma, ne kaip karvedį, o kaip nacionalinės vienybės simbolį). Kaip visiems Vakarams, taip ir rusų emigrantams, 25 metus praleidusiems toli nuo tėvynės, jau trūko gyvos sovietinės patirties, kurios reikėjo įvykiams blaiviai suprasti. Kaip tik todėl suglumę rusai emigrantai dvejojo: „ar paduoti vlasovininkams ranką?" (vieni todėl, kad buvo „visuomet už Rusiją", kiti todėl, kad buvo „visuomet už demokratiją"). Tarp ankstesniųjų emigrantų ir naujųjų, sovietinių, kilo nemaža nesutarimų, nesusipratimų – ir karo metais, pas vokiečius, ir po karo, sąjungininkų lageriuose. Teisybė, suformuotas emigrantų savanorių šaulių korpusas, numatytas siųsti į Rytų frontą (15 000 žmonių), bet vokiečiai jį pasiuntė prieš Titą, ir korpusas nekariavo, laikėsi neutraliteto. Prancūzijos okupacijos metais daugybė rusų emigrantų, senų ir jaunų, prisidėjo prie Pasipriešinimo judėjimo, o išvadavus Paryžių ėmė plūste plūsti į sovietų ambasadą su pareiškimais, kad jiems būtų leista grįžti į tėvynę. Kad ir kokia toji Rusija – bet Rusija! – štai koks buvo jų lozungas, ir šitaip jie įrodė, kad ir anksčiau nemelavo prisiekinėdami tėvynės meilę. (1945–1946 metų kalėjimuose jie buvo kone laimingi, kad šitos grotos – savos ir šitie prižiūrėtojai – savi, rusai; jie su nuostaba žiūrėjo, kaip sovietų berniukai kasosi pakaušius: „Ir kurių velnių mes grįžom? Bene Europoje buvo ankšta?")

Tačiau pagal tą pačią stalininę logiką, kad į lagerį turi būti sodinamas kiekvienas sovietų žmogus, pagyvenęs užsienyje, – kaipgi šios dalios galėjo išvengti emigrantai? Balkanuose, Vidurio Europoje, Charbine, kur tik užeidavo sovietų kariuomenė, juos tučtuojau areštuodavo, griebdavo butuose ir gatvėse kaip savus. Kol kas suiminėjo tik vyrus ir kol kas dar ne visus, o tik pasireiškusius kokia nors

politine veikla. (Jų šeimos vėliau buvo tremiamos į Rusijos vietoves, o kai kurios paliktos Bulgarijoje, Čekoslovakijoje.) Prancūzijoje emigrantams būdavo iškilmingai, su gėlėmis suteikiama sovietų pilietybė, jie su komfortu būdavo parvežami į tėvynę, o čia jau sodinami. Kiek vėliau prisikasta prie Šanchajaus emigrantų – 1945 metais jie dar buvo nepasiekiami. Tačiau tenai nuvažiavo sovietų vyriausybės įgaliotinis ir paskelbė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką: visiems emigrantams atleidžiama! Na, kaip čia nepatikėsi? Negali juk vyriausybė meluoti! (Ar iš tiesų toks įsakas buvo, ar jo nebuvo, – nesvarbu. Organų jis nevaržė.) Šanchajaus emigrantai džiūgavo. Jiems pasiūlyta imti tiek ir tokių daiktų, kokių panorės (jie važiavo savo automobiliais, tėvynei tai pravers), apsigyventi Sąjungoje ten, kur panorės; ir dirbti, žinoma, pagal norimą specialybę. Iš Šanchajaus juos gabeno garlaiviais. Jau garlaiviuose dalia teko nevienoda: kai kuriuose kažkodėl visai nemaitino. Nevienoda emigrantų dalia buvo ir nuo Nachodkos uosto (čia buvo vienas svarbiausių Gulago persiuntimo punktų). Beveik visus sodino į prekinių vagonų ešelonus kaip kalinius, tik dar nebuvo griežtos sargybos ir šunų. Kai kuriuos atveždavo ligi kokių nors gyvenamų vietų, ligi miestų ir iš tiesų leisdavo dvejus trejus metus pagyventi. Kitus išsyk ešelonais veždavo į lagerį, išlaipindavo kur nors Užvolgio miške ant stataus šlaito kartu su visais baltais rojaliais ir žardinjerėmis. 1948–1949 metais dar užsilikę laisvėje Tolimųjų Rytų reemigrantai buvo galutinai surinkti ir susodinti.

Kai buvau devynmetis berniukas, aš labiau nei Žiulį Verną mėgau skaityti mėlynas V. Šulgino knygeles, tuomet laisvai pardavinėjamas mūsų knygų kioskuose. Tai buvo balsas iš pasaulio, taip nugrimzdusio į praeitį, kad lakiausia fantazija nebūtų galėjusi numatyti: nepraeis nė dvidešimt metų, ir tų knygelių autoriaus ir mano žingsniai neregimu punktyru susikirs tyliuose Didžiosios Lubiankos koridoriuose. Teisybė, mudu susitikom ne tuomet, o dar po dvidešimties metų, bet su daugeliu emigrantų, senų ir jaunų, turėjau progą susipažinti dar 1945 metų pavasarį.

Medicininėje apžiūroje man teko susidurti su rotmistru Borščiu ir pulkininku Marijuškinu, ir atmintyje visam laikui išliko graudus vaizdas – nuogi, susiraukšlėję, išgeltę jau ne kūnai, o tik oda ir kaulai. Juos areštavo beveik prieš mirtį, kelis tūkstančius kilometrų gabeno į Maskvą ir čia 1945 metais kuo rimčiausiai tardė dėl... jų kovos prieš sovietų valdžią 1919 metais!

Mes taip jau buvom apsipratę su tardymo ir teismo neteisybėm, kad nustojom skirti jų pakopas. Tas rotmistras ir tas pulkininkas buvo carinės rusų armijos kadriniai karininkai. Abu jau buvo įkopę į penktą dešimtį ir armijoje atitarnavę po dvidešimt metų, kai telegrafas atnešė pranešimą, kad Petrograde nuverstas imperatorius. Dvidešimt metų jie atitarnavo pagal carui duotą priesaiką, dabar skaudama širdimi (ir, galimas daiktas, mintyse keiksnodami: „kad tave kur skradžiai!") dar prisiekė Laikinajai vyriausybei. Daugiau niekas jiems nesiūlė niekam prisiekti, nes armija apskritai iširo. Jiems nepatiko santvarka, kai plėšiami antpečiai, kai karininkai žudomi, ir natūralu, kad jie susivienijo su kitais karininkais ir ėmė tokiai santvarkai priešintis. Natūralu, kad Raudonoji armija su jais kovėsi ir nubloškė juos prie jūros. Bet šalyje, kur yra bent kokių teisės užuomazgų, ar galėjo būti pagrindas juos *teisti*, juo labiau – praslinkus ketvirčiui šimtmečio? (Visą tą laiką jie gyveno kaip privatūs asmenys: Marijuškinas ligi pat arešto, Borščas, teisybė, atsidūrė kazokų gurguolėje Austrijoje, bet ne ginkluotame dalinyje, o būtent gurguolėje, tarp senių ir moterų.)

Tačiau 1945 metais mūsų jurisdikcijos centre juos kaltino: veiksmais, turinčiais tikslą *nuversti* darbininkų ir valstiečių sovietų valdžią; ginkluotu *įsiveržimu* į sovietų teritoriją (tai yra tuo, kad jie tučtuojau neišvažiavo iš Rusijos, kuri iš Petrogrado paskelbta sovietine); pagalbos teikimu tarptautinei buržuazijai (kurios jie nebuvo nei matę, nei sapnavę); tarnyba kontrrevoliucinėms vyriausybėms (tai yra savo generolams, kuriems visą gyvenimą buvo pavaldūs). Ir visi šie 58-ojo straipsnio punktai (1, 2, 4, 13) buvo iš Baudžiamojo kodekso, priimto... 1926 metais, tai yra praėjus 6–7 metams *po pilietinio karo*! (Klasikinis ir begėdiškas įstatymo atgalinio veikimo

pavyzdys!) Be to, kodekso 2-ajame straipsnyje buvo nurodyta, kad jis taikomas tik piliečiams, sulaikytiems RSFSR teritorijoje. Bet GB ranka graibstė visai ne piliečius ir iš visų Europos bei Azijos šalių![1] O jau apie senatį nėra ko ir kalbėti: dėl senaties buvo įžvalgiai numatyta, kad 58-ajam straipsniui ji netaikoma. Senatis taikoma tik namie iškeptiems budeliams („Kam po praeitį kapstytis?.."), sunaikinusiems kur kas daugiau tėvynainių nei visas pilietinis karas.

Marijuškinas bent aiškiai viską prisiminė, pasakojo apie evakuaciją iš Novorosijsko. O Borščas lyg suvaikėjęs naiviai vapaliojo, kaip Lubiankoje jis šventė Velykas: visą Verbų sekmadienį ir visą Didžiąją savaitę valgęs tik po pusę duonos davinio, o kitą pusę atidėdavęs ir sužiedėjusią duoną pakeisdavęs šviežia. Šitaip atsigavėti surinkęs septynis davinius ir tris Velykų dienas puotavęs.

Tas faktas, kad šiandien jie buvo kaltinami ir teisiami, nieku būdu negalėjo įrodyti, jog jie realiai nusikaltę net praeityje. Tai buvo tik sovietų valstybės kerštas: už tai, kad prieš ketvirtį šimtmečio jie priešinosi komunizmui, nors nuo to laiko ilgai gyveno kaip benamiai tremtiniai.

Iš tų bejėgių emigrantų, iš tų mumijų, išsiskyrė pulkininkas Konstantinas Jasevičius. Štai šis žmogus pasibaigus pilietiniam karui išties nesiliovė kovojęs su bolševizmu. Kuo ten galėjo kovoti, kur ir kaip – jis man nepasakojo. Tačiau jausmas, kad iki šiol tebėra rikiuotėje, jam, regis, nebuvo praėjęs ir kameroje. Tarp daugumos besiblaškančių, nepajėgiančių protauti, susipainiojusių jis, matyt, turėjo aiškų, blaivų požiūrį į aplinką, buvo tvirtai apsisprendęs – ir todėl fiziškai stiprus, žvalus, veiklus. Jis buvo ne mažiau kaip šešiasdešimties metų, visiškai nuplikęs, jau perėjęs tardymą (kaip ir visi mes laukė nuosprendžio), iš niekur, žinoma, negaudavo jokios paramos – o buvo išlaikęs jauną, net rausvą odą, vienintelis iš visos kameros darydavo rytinę mankštą ir šlakstydavosi vandeniu iš čiaupo (o mes visi tausojom iš kalėjimo davinio gaunamas kalorijas). Jis nepraleisdavo progos, kai tarp gultų

[1] Bet juk šitaip nė vienas Afrikos prezidentas negali būti tikras, kad po dešimties metų mes neišleisim įstatymo, pagal kurį teisim jį už šiandieninius darbus.

atsilaisvindavo tarpas – ir tuos penkis šešis metrus žingsniuodavo energinga eisena ir energingu profiliu, sukryžiavęs rankas ant krūtinės ir skaidriomis jaunomis akimis žvelgdamas kiaurai sienų.

Ir kaip tik todėl, kad mus visus stulbino mūsų likimas, o jo lūkesčiams aplinka nė kiek nepriešTaravo, – jis kameroje buvo visiškai vienišas.

Jo elgesį kalėjime įvertinau po metų: vėl buvau Butyrkose ir vienoje iš tų 70 kamerų sutikau jaunų Jasevičiaus bylos bendrininkų, kurie jau buvo nuteisti dešimčiai arba penkiolikai metų. Rūkomojo popieriaus skiautėje buvo išspausdintas nuosprendis visai jų grupei, kažkokiu būdu patekęs jiems į rankas. Pirmasis sąraše buvo Jasevičius, nuteistas – sušaudyti. Tad štai ką jis regėjo, matė kiaurai sienų nepasenusiomis akimis, vaikščiodamas nuo stalo iki durų ir atgalios! Tačiau suvokimas, kad gyvenimas nugyventas teisingai, nevertė jo atgailauti ir teikė jam nepaprastos jėgos.

Tarp emigrantų sutikau ir savo bendraamžį Igorį Tronko. Mudu susidraugavom. Abu nusilpę, sudžiūvę, vieni kaulai ir gelsvai pilka oda (kodėl, teisybę sakant, mes taip pasiduodavom? manau, dėl dvasinio sąmyšio), ilgšiai, svyruojantys nuo vasaros vėjo pūstelėjimų Butyrkų kiemuose, mes vienoj gretoj vaikščiodavom senių žingsniu ir aptarinėdavom savo gyvenimų paraleles. Mudu buvom gimę tais pačiais metais Rusijos pietuose. Abu dar buvom žindukliai, kai likimas įkišo ranką į nudyžusį savo krepšį ir ištraukė man trumpą šiaudelį, o jam ilgą. Ir štai likimas jį nubloškė už jūrų, nors jo tėvas buvo štai koks „baltagvardietis“: eilinis neturtingas telegrafistas.

Man buvo neapsakomai įdomu per jo gyvenimą įsivaizduoti visą savo tėvynainių kartą, atsidūrusią tenai. Jie augo gerai šeimų prižiūrimi, nors tos šeimos gyveno labai kukliai ir net skurdžiai. Visi jie buvo puikiai išauklėti ir pagal išgales gavę gerą išsilavinimą. Jie augo nežinodami, kas yra baimė ir depresija, nors kol dar nebuvo sustiprėję, tam tikra baltųjų organizacijų autoriteto našta juos slėgė. Jie užaugo taip, kad amžiaus ydos, apėmusios visą Europos jaunimą (lengvas požiūris į gyvenimą, nerūpestingumas, ūžavimas, di-

delis nusikalstamumas), jų nepaveikė – kaip tik todėl, kad jie augo lyg ir nepataisomos savo šeimų nelaimės šešėlyje. Visose šalyse, kur jie augo, tik Rusiją jie laikė savo tėvyne. Dvasinis jų ugdymas buvo grindžiamas rusų literatūra, juo labiau mylima, kad ja ir baigėsi jų tėvynė, kad pirminė fizinė tėvynė už jos neegzistavo. Šiuolaikinis spausdintas žodis jiems buvo kur kas plačiau ir gausiau prieinamas negu mums, bet sovietiniai leidiniai juos retai tepasiekdavo, ir dėl šitos spragos jie labiausiai krimtosi, jiems atrodė, kad kaip tik todėl jie negali suprasti, kas sovietų Rusijoje svarbiausia, o tai, kas juos pasiekia, yra iškraipyta, melaginga, neišsamu. Jų nuovoka apie tikrąjį mūsų gyvenimą buvo labai miglota, bet tėvynės ilgesys toks stiprus, kad jeigu 1941 metais juos būtų pašaukę – jie visi būtų plūstelėję į Raudonąją armiją, ir net labiau pasiryžę žūti nei likti gyvi. Šie dvidešimt penkerių-dvidešimt septynerių metų jaunuoliai jau turėjo ir tvirtai gynė savo įsitikinimus. Pavyzdžiui, Igorio grupė buvo „be išankstinio nusistatymo". Jie deklaravo, kad niekas, drauge su tėvyne neišgyvenęs visų sunkių praėjusių dešimtmečių vargų, neturi teisės nei ką nors spręsti apie Rusijos ateitį, nei ką nors siūlyti, o tik turi eiti ir atiduoti savo jėgas tam, ką nuspręs tauta.

Ilgai mudu išgulėjom šalimais ant gultų. Stengiausi kiek galėdamas įsismelkti į jo dvasios pasaulį, ir šis susitikimas man atskleidė (o vėliau kiti susitikimai patvirtino), kad žymios dalies dvasinių jėgų emigracija pilietinio karo metais atskyrė nuo mūsų didelę ir svarbią rusų kultūros šaką. Ir kiekvienas, kas tikrai tą kultūrą brangina, dės pastangas sujungti abi šias šakas – metropoliją ir išeiviją. Tik tada mūsų kultūra pasieks pilnatvę, tik tada galės sklandžiai plėtotis.

Aš svajoju tokios dienos sulaukti.

* * *

Žmogus silpnas, silpnas. Galų gale ir patys tvirtieji iš mūsų tą pavasarį troško atleidimo. Buvo paplitęs toks anekdotas: „Kaltinamasis, jums paskutinis žodis!" – „Prašau pasiųsti mane bet kur, kad tik ten būtų sovietų valdžia! Ir – saulė..". O pavojus netekti sovietų

valdžios mums negrėsė, mums grėsė pavojus netekti saulės...Niekas nenorėjo į tolimąją Užpoliarę, kur skorbutas, kur distrofija. Ir kamerose kažkodėl ypač buvo populiari legenda apie Altajų. Vienas kitas, kadaise tenai jau buvęs, o dar labiau tie, kurie tenai nė nebuvę, giedojo kameros draugams liaupses: kokia šalis tas Altajus! Ir Sibiro platybės, ir švelnus klimatas. Pieno upės ir medaus krantai. Stepės ir kalnai. Avių bandos, laukiniai žvėrys ir paukščiai, žuvys. Tirštai gyvenami turtingi kaimai...

Areštantų svajonės apie Altajų – ar tai ne atsikartojanti sena valstiečių svajonė apie tą kraštą? Altajuje buvo vadinamosios Jo Didenybės Kabineto žemės, todėl ilgą laiką ten rečiau leista apsigyventi nei likusioje Sibiro dalyje, – bet kaip tik ten valstiečiai labiausiai ir veržėsi (ir kurdinosi). Ar ne iš tų laikų kilusi tokia patvari legenda?

Ak, kad galėtum užsiglausti tokioje tylumoje! Išgirsti skardžiai pragystant gaidį tokiame tyrame ore! Paglostyti mielą rimtą arklio snukį! Ir būkite jūs prakeiktos, visos didžiosios problemos, tegu dėl jūsų galus darosi kas nors kitas, kvailesnis. Pailsėti ten nuo tardytojų keiksmų ir nykaus, sudergto viso gyvenimo, nuo kalėjimo spynų džerškėjimo, nuo dusinančios kamerų tvankumos. Vienas gyvenimas mums duotas, mažytis ir trumputis! – o mes nusikalstamai kišam jį prieš kažkieno kulkosvaidžius arba lendam su juo, niekuo dėtu, į politikos purvą. Ten, Altajuje, rodos, gyvenčiau pačioje žemiausioje ir tamsiausioje trobelėje kaimo pakraštyje, pamiškėje. Ne žabų ir ne grybų – šiaip eičiau į mišką, apkabinčiau du medžių kamienus: mielieji mano! nieko daugiau man nereikia!..

Ir pats tasai pavasaris šaukte šaukėsi gailestingumo: pavasaris, kai pasibaigė toks baisus karas! Matėm, kad mūsų, areštantų, plūsta milijonai, kad dar daugiau milijonų pasitiks mus lageriuose. Bet negali būti, kad šitiek žmonių paliktų kalėjime po didžiosios pasaulinės pergalės! Matyt, nori mus dabar tik pagąsdinti, kad geriau prisimintume. Žinoma, bus didelė amnestija ir greitai mus visus paleis. Kažkas net dievažijosi pats laikraštyje skaitęs, kaip Stalinas, atsakydamas kažkokiam amerikiečių korespondentui (o pavar-

dė? – neprisimenu...), išsitaręs, kad mūsų šalyje po karo būsianti tokia amnestija, kokios pasaulis dar neregėjęs. O kažkam ir pats tardytojas tikrai minėjęs, kad netrukus būsianti visuotinė amnestija. (Tardytojams tokie gandai į naudą, jie silpnino mūsų valią: velniai nematę, pasirašysim, vis vien neilgai.)

Tačiau – *jei nėra proto, negali būti ir malonės.*

Mes nesiklausėm tų nedaugelio blaiviai mąstančių areštantų, kurie kranksėjo, kad niekada per ketvirtį šimtmečio politiniams kaliniams amnestijos nebuvo – ir niekada nebus. (Kuris nors kameros žinovas iš skundeivų dar šokdavo ginčyti: „O 1927 metais, Spalio dešimtmečio proga, visi kalėjimai ištuštėjo, viršum jų *kabojo baltos vėliavos*!" Toks stulbinantis vaizdas – baltos vėliavos viršum kalėjimų – kodėl baltos? – ypač jaudino širdis[1].) Mes numodavom ranka į tuos sveiko proto vyrus, kurie aiškino, jog kaip tik todėl mes, milijonai, ir sėdim, kad baigėsi karas: fronte mes nebereikalingi, užfrontėje pavojingi, o tolimosiose statybose be mūsų nebus padėta nė viena plyta. (Mums trūko objektyvumo perprasti jeigu jau ne piktą, tai bent paprastą praktišką Stalino išskaičiavimą: kas gi dabar, demobilizavęsis, panorės mesti šeimą, namus ir trenktis į Kolymą, į Vorkutą, į Sibirą, kur nėra nei kelių, nei namų? Tai buvo jau beveik Valstybinio plano komiteto užduotis: duoti MVD vadovybei kontrolinius skaičius, kiek reikia pasodinti.) Amnestijos! Mes laukėm ir laukėm kilnios ir plačios amnestijos! Antai, sako, Anglijoje net per karūnavimo metines, tai yra kasmet, skelbiama amnestija!

Daug politinių kalinių buvo amnestuoti ir Romanovų trijų šimtų metų jubiliejaus proga. Tai nejaugi dabar, laimėjusi šimtmečio ir net daugiau negu šimtmečio pergalę, Stalino vyriausybė bus tokia smulkmeniškai pagiežinga, neatlaidi nė vienam mažam savo valdiniui dėl jokios klaidelės ir nusižengimo?..

---

[1] Rinkinyje „Nuo kalėjimų prie auklėjimo įstaigų" (p. 396) pateiktas toks skaičius: 1927 metais amnestuota 7,3% kalinių. Tuo patikėti galima. Dešimtmečiui mažoka. Iš politinių paleista moterys su vaikais ir tie, kuriems bebuvo likę kalėti keli mėnesiai. Antai Verchneuralsko izoliatoriuje iš dviejų šimtų kalinių paleistas tuzinas. Tačiau bemat pasigailėta ir dėl tokios menkos amnestijos ir imta ją stabdyti: vieni sulaikyti, kiti vietoj „gryno" paleidimo gavo „minusą", tai yra gyvenamosios vietos apribojimus.

Paprasta tiesa, bet ir ją galima pasiekti tik per kančias: didžiausia palaima – ne karo pergalės, o pralaimėjimai! Pergalės reikalingos vyriausybėms, o pralaimėjimai reikalingi tautai. Po pergalių norisi dar pergalių, po pralaimėjimo norisi laisvės – ir paprastai ji pasiekiama. Pralaimėjimai reikalingi tautoms, kaip kančios ir vargai reikalingi atskiriems žmonėms: jie daro gilesnį vidinį gyvenimą, skatina dvasinį pakilimą.

Poltavos pergalė buvo nelaimė Rusijai: po jos du šimtmečius truko didžiulė įtampa, niokojimai, nelaisvė – ir vis nauji ir nauji karai. Poltavos pralaimėjimas buvo išganymas Švedijai: nustoję noro kariauti, švedai tapo labiausiai klestinčia ir laisviausia Europos tauta[1].

Mes taip įpratę didžiuotis pergale prieš Napoleoną, kad nutylim viena: būtent tos pergalės dėka valstiečiai buvo paleisti iš baudžiavos visa puse šimtmečio vėliau (o prancūzų okupacija Rusijai realiai negrėsė). O Krymo karas atnešė mums laisvių.

Tą pavasarį mes tikėjomės amnestijos – bet čia anaiptol nebuvom originalūs. Pasišnekėjęs su senais kaliniais, pamažu įsitikini: tas malonės troškimas ir tas tikėjimas malone niekada neblėsta tarp pilkų kalėjimo sienų. Dešimtmetis po dešimtmečio naujieji areštantų srautai visuomet laukė ir visuomet tikėjosi: čia amnestijos, čia naujo kodekso, čia visuotinio bylų peržiūrėjimo (ir gandus visuomet sumaniai ir atsargiai palaikė Organai). Amnestija būdavo siejama su kažkelintomis Spalio metinėmis, su Lenino metinėmis ir Pergalės dienomis, su Raudonosios armijos diena arba Paryžiaus Komunos diena, su kiekviena nauja Rusijos Centro vykdomojo komiteto sesija, su kiekvieno penkmečio užbaigimu, su kiekvienu Aukščiausiojo teismo plenumu – su kuo tik areštantų vaizduotė nesiejo šito laukimo, kad štai žemėn nusileis išvaduotojas angelas! Ir kuo primityvesni buvo areštantai, kuo labiau homeriški, stulbinantys buvo areštantų srautai, tuo labiau plito ne blaivi nuovoka, o tikėjimas amnestija!

[1] Gal tik XX amžiuje, jei tikėsime pasakojimais, nuo per didelio sotumo juos pradėjo graužti moralinis rėmuo.

Visus šviesos šaltinius daugiau ar mažiau galima lyginti su saule. O saulė nepalyginama su niekuo! Taip ir visus lūkesčius pasaulyje galima lyginti su amnestijos laukimu, bet amnestijos laukimo nepalyginsi su niekuo.

1945 metų pavasarį kiekvieną naujoką, įžengusį į kamerą, kaliniai pirmiausia klausdavo: ką jis girdėjęs apie amnestiją? O jeigu du tris kalinius paimdavo iš kameros *su daiktais*, kameros žinovai tučtuojau sukrusdavo lyginti jų bylas ir nuspręsdavo, kad čia – lengviausieji, matyt, juos paleis. Prasidėjo! Išvietėje ir pirtyje, areštantų pašto skyriuose, visur mūsų aktyvistai ieškojo žymių ir įrašų apie amnestiją. Ir staiga garsiajame violetiniame Butyrkų pirties vestibiulyje liepos pradžioje perskaitėm didžiulę pranašystę, parašytą muilu ant glazūruotos violetinės plytelės, kur kas aukščiau žmogaus galvos (vadinasi, rašyta atsistojus kits kitam ant pečių, kad tik ilgiau niekas neištrintų):

„Ura!!! Liepos 17-ąją – amnestija!"[1]

Koks mums džiaugsmas! („Jei nebūtų tiksliai žinoję, nebūtų rašę!) Visa, kas kūne plakė, pulsavo, sruvo, – stingo iš džiaugsmo, kad štai štai atsivers durys...

Bet – jei neturi proto, tai ir malonės...

O liepos viduryje koridoriaus prižiūrėtojas vieną mūsų kameros senį pasiuntė plauti išvietės ir ten akis į akį (liudytojams girdint nebūtų drįsęs) paklausė, su užuojauta žiūrėdamas į žilą jo galvą: „Pagal kokį straipsnį, tėvai?" – „Pagal penkiasdešimt aštuntąjį!" – nudžiugo senis, dėl kurio namie verkė trys kartos. „Nepakliūsi..." – atsiduso prižiūrėtojas. Nesąmonė! – nusprendė kamera. – Prižiūrėtojas juk mažaraštis.

Toje kameroje sėdėjo jaunas kijevietis Valentinas (pavardės neprisimenu), didelių moteriškų gražių akių, labai įbaugintas tardytojų. Jis neabejotinai buvo aiškiaregys, gal tuomet ir įsiaudrinęs. Ne

[1] O juk apsiriko, rupūžgalviai, tiktai dešimčia dienų! Smulkiau apie didžiąją 1945 m. liepos 7 d. amnestiją – trečiojoje dalyje, šeštame skyriuje.

kartą rytais pereidavo kamerą ir pirštu parodydavo: šiandien tave ir tave paims, sapnavau. Ir paimdavo! Kaip tik tuos! Beje, areštanto dvasia taip linkusi į mistiką, kad aiškiaregystė jam beveik nesukelia nuostabos.

Liepos 27 dieną Valentinas priėjo prie manęs: „Aleksandrai! Šiandien mudu". Ir papasakojo man sapną su visais kalėjimo sapnų atributais: tiltelis per drumstą upokšnį, kryžius. Ėmiau ruoštis, ir netuščiai: po rytinio karšto vandens mudu iššaukė. Kamera išlydėjo garsiais gerais palinkėjimais, daugelis tikino, kad išeisim į laisvę (šitaip galima buvo spręsti gretinant „lengvas" mūsų bylas).

Gali nuoširdžiai šituo netikėti, neleisti sau patikėti, gali pašaipiai gyniotis, bet juk žaižaruojančios replės, už kurias nėra žemėje karštesnių, vis tiek sugniaužia tau dvasią: o jeigu teisybė?

Surinko mus iš įvairių kamerų kokius dvidešimt ir pirmiausia nuvedė į pirtį (prieš kiekvieną gyvenimo vingį areštantas pirmiausia turi pereiti pirtį). Turėjom ten laiko, maždaug pusantros valandos, paspėlioti ir pasamprotauti. Paskui įkaitusius, atkutusius mus vedė per Butyrkų vidaus kiemo skaisčiai žalią sodelį, kur skardžiai čiulbėjo paukščiai (veikiausiai čirškė paprasčiausi žvirbliai), o atpratusios akys žilpo nuo akinamos medžių žalumos. Dar niekada man taip neraibo akys nuo lapų žalumos kaip tą pavasarį! Ir nieko gyvenime nebuvau regėjęs panašesnio į Viešpaties rojų už tą Butyrkų sodelį, kurio asfaltuotais takeliais pereidavai vos per trisdešimt sekundžių[1].

Atvedė į Butyrkų *vokzalą* (areštantų priėmimo ir išsiuntimo patalpą; pavadinimas labai taiklus, nes ir pagrindinis vestibiulis ten panašus į gerą geležinkelio stotį), įgrūdo į didelį erdvų boksą. Jame buvo prietema ir grynas oras; vienintelis mažas langelis – aukštai ir be „antsnukio". Už langelio buvo tas pats saulėtas sodelis, ir pro pravirą viršulangį ausin smigo paukščių klegesys, anapus švytavo skais-

[1] Dar vieną panašų sodelį, tik mažesnį, bet užtat intymesnį, po daugelio metų mačiau jau kaip ekskursantas Petropavlovkos Trubeckojaus bastione. Ekskursantai aikčiojo išvydę tokius niūrius koridorius ir kameras, o aš pagalvojau, kad, turėdami tokį sodelį pasivaikščioti, Trubeckojaus bastiono kaliniai dar nebuvo visai žuvę žmonės. Mus vesdavo pasivaikščioti tik į negyvus mūrinius maišus.

čiai žalia šakelė, visiems mums žadanti laisvę ir namus. (Va kaip! Ir tokiame gerame bokse nė karto nesėdėjom! – neatsitiktinai!)

O visi mes buvom įtraukti į OSO[1] sąrašus. Vien iš to buvo matyti, kad visi sėdėjom už mažmožius.

Tris valandas mūsų niekas nejudino, niekas nepravėrė durų. Vaikščiojom, vaikščiojom, vaikščiojom po boksą, pavargę susėsdavom ant plytinių suolų. O šakelė pro plyšį vis mosavo, vis mosavo, kaip pašėlę čirškėjo žvirbliai.

Staiga trinktelėjo durys, ir vieną iš mūsų, tylų kokių trisdešimt penkerių metų buhalterį, iššaukė. Jis išėjo. Duris užrakino. Mes dar neramiau suskatom lakstyti po savo dėžę, lyg paspirginti.

Vėl trenksmas. Iššaukė antrą, o aną sugrąžino. Pripuolėm prie jo. Bet tai buvo ne jis! Veidas sustingęs. Plačiai atmerktos akys aklos. Lygiomis bokso grindimis jis ėjo kaip sukaustytas, sverdėdamas. Gal jis buvo kontūzytas? Gal jį pritvojo lyginimo lenta?

– Kaip? Kaip? – apmirę klausinėjom. (Jei jis dar ne iš elektros kėdės, tai mirties nuosprendis jam jau paskelbtas. Buhalteris išspaudė tokiu balsu, lyg paskelbdamas Visatos žūtį:

– Penkeri!! Metai!!!

Ir vėl trinktelėjo durys – areštantai taip greitai sugrįždavo, tarsi būtų išėję į išvietę nusišlapinti. Bet šis grįžo spindėdamas iš džiaugsmo. Matyt, jį paleidžia.

– Na? Na? – apspitom jį su atgijusia viltim. Jis mostelėjo ranka ir pratrūko kvatoti:

– Penkiolika metų!

Tai buvo pernelyg absurdiška, kad galėtume išsyk patikėti.

[1] OSO (Osoboje soveščianije) – Ypatingasis pasitarimas, institucija, veikusi GPU, NKVD ir MVD žinyboje.

Septintas skyrius

MAŠINŲ SKYRIUJE

Butyrkų „vokzalo“ gretimoje patalpoje – garsiajame *kratos* („šmon“) bokse (ten buvo kratomi naujieji areštantai, ir ganėtinai erdvi patalpa leido penkiems šešiems prižiūrėtojams vienu sykiu iškratyti iki dvidešimties zekų) – dabar nieko nebuvo, riogsojo nubrūžinti kratos stalai ir tik pakrašty po lempute prie mažo staliuko sėdėjo išsičiustijęs tamsiaplaukis NKVD majoras. Kantrus nuobodulys – štai ką rodė jo veidas. Jis tuščiai leido laiką, kol zekus atvesdavo ir išvesdavo po vieną. Surinkti parašus buvo galima kur kas greičiau.

Per stalą majoras man parodė į priešais stovinčią taburetę, pasiteiravo pavardės. Po dešinei ir po kairei nuo rašalinės priešais jį gulėjo po krūvelę baltų vienodų pusės mašinraščio lapo popieriaus lapelių – tokio formato, kaip namų valdybose išduodamos kuro pažymos, o kitose įstaigose – įgaliojimai nupirkti kanceliarijos prekių. Pasklaidęs dešiniąją krūvelę, majoras surado lapelį apie mane. Jį ištraukęs abejinga greitakalbe perskaitė (supratau, kad man – aštuoneri metai) ir bemat antroje pusėje ėmė parkeriu rašyti, kad tokią ir tokią dieną aš supažindintas su tekstu.

Nepajutau nė menkiausio širdies tvinksnio – tokia šiokiadieniška buvo toji procedūra. Nejaugi čia ir buvo mano nuosprendis – lemiamas gyvenimo lūžis? Norėjau susijaudinti, įsijausti į tą momentą – ir nieku gyvu negalėjau. O majoras jau pristūmė man lapelio antrąją pusę. Priešais mane gulėjo septynias kapeikas kainuojantis moksleiviškas plunksnakotis su prasta plunksna ir iš rašalinės prikibusiu plaušeliu.

– Ne, noriu pats perskaityti.

– Negi aš jus apgaudinėsiu? – tingiai paprieštaravo majoras. – Na, skaitykite.

Ir nenoromis paleido iš rankų lapelį. Aš jį apverčiau ir tyčia ėmiau lėtai skaityti, net ne pažodžiui, o paraidžiui. Spausdinta buvo mašinėle, bet čia ne pirmasis egzempliorius, o kopija:

Išrašas

iš SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo 1945 m. liepos 7 d.[1] nutarimo

Nr. ...

Paskui punktyru visa tai pabraukta Ir taip pat punktyru vertikaliai perskirta:

Svarstyta	Nutarta
Tokio ir tokio (vardas, tėvavardis, pavardė, gimimo metai, gimimo vieta) kaltinimas.	Tokiam ir tokiam už antisovietinę agitaciją ir mėginimą sukurti antisovietinę organizaciją paskirti 8 (aštuonerius) metus pataisos darbų lagerių.
Kopija tikra.	Sekretorius.....

Negi turėjau paprasčiausiai pasirašyti ir tylomis išeiti? Žvilgtelėjau į majorą – gal ką pasakys, gal ką paaiškins? Ne, jis nė neketino. Tarpduryje stovinčiam prižiūrėtojui majoras jau buvo linktelėjęs galvą, kad atvestų kitą.

Norėdamas bent trupučiuką pabrėžti momento reikšmingumą, tragišku tonu jį paklausiau:

– Bet juk tai baisu! Aštuonerius metus! Už ką?

Ir pats išgirdau, kad mano žodžiai skamba dirbtinai: baisumo nepajutau nei aš, nei jis.

– Štai čia, – majoras dar kartą parodė, kur pasirašyti.

Pasirašiau. Stačiai nesusivokiau – ką čia dar padarius?

– Bet tuomet leiskite, noriu čia, pas jus, parašyti skundą. Juk nuosprendis neteisingas.

– Nustatyta tvarka, – mechaniškai linktelėjo majoras, dėdamas mano lapelį į kairiąją krūvelę.

[1] Buvo posėdžiauta tą pačią dieną, nuo kurios paskelbta amnestija, – darbo vilkinti nėra ko.

– Išeikite! – įsakė man prižiūrėtojas.

Ir aš išėjau.

(Aš buvau neišradingas. Georgijus Tennas, kuriam, teisybė, atnešė lapelį su dvidešimt penkerių metų nuosprendžiu, atsakė šitaip: „Juk šitai iki gyvos galvos! Kai seniau žmogų nuteisdavo iki gyvos galvos, – mušdavo būgnus, sušaukdavo minią. O čia kaip muilo žiniaraštyje – dvidešimt penkeri ir nešdinkis sau!"

Arnoldas Rappoportas paėmė plunksnakotį ir antroje lapelio pusėje parašė: „Kategoriškai protestuoju prieš teroristinį neteisėtą nuosprendį ir reikalauju tučtuojau paleisti". Nuosprendžio skelbėjas pradžioje kantriai laukė, o perskaitęs – įtūžo ir lapelį su visu išrašu suplėšė.Ir nieko, nuosprendis liko galioti: juk tai tebuvo kopija.

O Vera Kornejeva tikėjosi penkiolikos metų ir nudžiugo, kad lapelyje išspausdinta tik penkeri. Ji pratrūko savo džiugiu juoku ir skubomis pasirašė, kad lapelio neatimtų. Karininkas suabejojo: „Bet ar supratot, ką aš jums perskaičiau?" – „Taip, taip, labai ačiū! Penkeri metai pataisos darbų lagerių!"

Janošui Rožašui, vengrui, dešimties metų nuosprendį perskaitė koridoriuje rusų kalba ir neišvertė. Pasirašęs jis nesuprato, kad čia nuosprendis, paskui ilgai laukė teismo, dar vėliau lageryje kaip per miglą prisiminė tą momentą ir susiprotėjo.)

Grįžau į boksą šypsodamasis. Keista, man darėsi vis linksmiau ir linksmiau. Visi grįžo su *dešimtinėmis*, taip pat ir Valentinas. Vaikiškiausią bausmę iš visos šiandienykštės kompanijos gavo tas pakvaišęs buhalteris (ligi šiol jis sėdėjo visiškai netekęs žado).

Liepos saulėkaitoje ir vėjyje vis taip pat linksmai lingavo už lango šakelė. Mes gyvai plepėjom. Tai šen, tai ten bokse vis dažniau nuaidėdavo juokas. Juokėmės, kad viskas praėjo sklandžiai; juokėmės iš priblokšto buhalterio; juokėmės iš rytmetinių savo vilčių, minėdami, kaip mus išlydėjo iš kamerų, kaip užsakė atsiųsti sutartinius siuntinėlius – keturias bulves! du riestainius!

– Bet amnestija bus! – tikino kai kurie. – Čia tik šiaip, dėl akių, baugina, kad geriau įsidėmėtume. Stalinas vienam amerikiečių korespondentui pasakė...

– O kokia to amerikiečio pavardė?

– Pavardės nežinau...

Čia mums liepė pasiimti daiktus, surikiavo po du ir vėl vedė per tą patį nuostabų sodelį, alsuojantį vasara. Ir kurgi? Vėl į pirtį!

Dabar jau leipom juokais– na ir bukagalviai! Kikendami nusirengėm, pasikabinom drapanėles ant tų pačių kablių, ir juos nurideno į tą pačią dezinfekavimo kamerą, kaip ir rytą. Kikendami gavom po plonytį bjauraus muilo lakštelį ir sugužėjom į erdvią ir gaudžią pirties prausyklą mazgoti, kas numazgota. Čia mes taškėmės, laistėmės karštu švariu vandeniu ir taip krykštavom, lyg būtume moksleiviai, atėję į pirtį po paskutinio egzamino. Tas apvalantis, atpalaiduojantis juokas, man regis, buvo ne liguistas, o veikiau spontaniškas organizmo apsisaugojimas ir gelbėjimasis.

Šluostydamasis Valentinas mane ramino, guodė:

– Na nieko, mes dar jauni, dar pagyvensim. Svarbiausia – nesuklupti dabar. Į lagerį nuvažiuosim – ir niekam nė žodžio, kad naujų bausmių neprikirptų. Dorai dirbsim – ir tylėsim, tylėsim.

Ir taip jis tikėjo ta programa, taip puoselėjo viltį, nekaltas grūdelis tarp Stalino girnų! Norėjosi su juo sutikti, jaukiai atbūti bausmę, o paskui viską išmesti iš galvos.

Bet man kilo jausmas: jei reikia *negyventi*, kad gyventum, – tai kam gi visa tai?..

* * *

Negalima sakyti, kad OSO sumanytas po revoliucijos. Dar Jekaterina II jai neįtikusiam žurnalistui Novikovui davė penkiolika metų, galima sakyti, pagal OSO nutartį, nes į teismą jo nepatraukė. Ir visi imperatoriai dažniau ar rečiau, bet vis dėlto tėviškai trėmė be teismo jiems nepageidaujamus asmenis. XIX amžiaus septintajame dešimtmetyje įvyko esminė teismo reforma. Tarsi ir valdovai, ir valdiniai imtų ugdyti šiokį tokį teisinį požiūrį į visuomenę. Vis dėlto ir aštuntajame, ir devintajame dešimtmetyje, Korolenkos duomenimis, užuot bylą išnagrinėjus teisme, kartais būdavo griebiamasi

administracinio susidorojimo. Ir jis pats drauge su dviem kitais studentais 1876 metais be teismo ir tardymo buvo ištremtas valstybinio turto viceministro įsakymu (tipiškas OSO atvejis). Taip pat be teismo kitą kartą juodu su broliu buvo ištremti į Glazovą. Korolenka mini Fiodorą Bogdaną – pasiuntinį, priėjusį iki paties caro ir paskui ištremtą; Pjankovą, teismo išteisintą, bet aukščiausiojo valdovo valia ištremtą; ir dar kelis žmones.

Taigi tradicijos būta, bet pernelyg padrikos. Ir dar koks nuasmeninimas: kas gi buvo tas OSO? Gal caras, gal gubernatorius, gal viceministras. Ir dar, atleiskite, kokio čia masto reiškinys, jei galima *suminėti* vardus ir atvejus.

Užmojį šitai įgavo trečiajame dešimtmetyje, kai teismui nuolat apeiti buvo įkurti nuolat veikiantys *trejetai*. Pradžioje šitai net išdidžiai demonstruota – GPU Trejetas! Tarėjų vardų ne tik neslėpta, – reklamuota! Kas Solovkuose negirdėjo apie garsųjį Maskvos trejetą – Glebą Bokijų, Vulį ir Vasiljevą?! O ir koks pats žodis – trejetas! Trupučiuką primena Užgavėnių vaikštynes, žvangučiais nusagstytus pakinktus, ir kartu esama mįslės: kodėl „trejetas"? ką tai reiškia? Teismas – juk taip pat ne ketvertas! o trejetas – ne teismas! Didžiausia mįslė čia ta, kad – už akių. Mes ten nebuvom, nematėm, mums tik šmakšt popierėlį: pasirašykit. *Trejetas* dar baisiau net už revoliucinį tribunolą. O dar jis atsiskyrė, užsisklendė, užsirakino atskirame kambaryje, ir pavardes įsislaptino. Taigi mes įpratom manyti, kad *Trejeto* nariai negeria, nevalgo ir tarp žmonių nesisukioja. O kai jau kartą užsidarė tartis, tai jau amžinai, o nuosprendžius gaunam – per mašininkes. (Ir būtinai privalom juos grąžinti: tokio dokumento rankose palikti nevalia.)

Šie *Trejetai* (dėl visa ko rašom daugiskaita, kaip apie dievybę, niekad negali žinoti, kur ji egzistuoja) atitiko iškilusią nuolatinę reikmę: kas jau kartą areštuotas, į laisvę nebepaleisti (na, tai lyg ir Techninės kontrolės skyrius prie GPU: kad nebūtų broko). Ir jeigu jau paaiškėja, kad suimtasis nekaltas ir teisti jo nėra kaip, tegu per *Trejetą* gauna tuos savo „minus trisdešimt du" (gubernijų miestus)

arba dvejus trejus metelius tremties, ausis jau ir įkirpta, jis jau visam laikui paženklintas ir dabar bus „recidyvistas".

(Teatleidžia mums skaitytojas: mes vėl nukrypom į tą dešinįjį oportunizmą – „kaltės" sąvoką, kaltas ar nekaltas. Juk kiek mums aiškinta, kad *svarbiausia ne asmeninė kaltė, o socialinė grėsmė*: galima ir nekaltą pasodinti, jei jis socialiai svetimas, galima ir kaltą paleisti, jei jis socialiai artimas. Bet mums, juridiškai neišprususiems, atleistina, jeigu pats 1926 metų Kodeksas, pagal kurį, mūsų tėtušį, dvidešimt penkerius metus gyvenom, ir tas buvo kritikuojamas už „neleistiną buržuazinį traktavimą", už „nepakankamą klasinį traktavimą", už kažkokį „buržuazinį bausmės atseikėjimą pagal nusižengimo sunkumą"[1].)

Deja, ne mums lemta parašyti įdomią šio Organo istoriją. Ar visus tuos metus, kol jis gyvavo, GPU Trejetas turėjo teisę už akių skirti ir mirties bausmę (kaip žinomam kunigaikščiui kadetui Pavelui Dolgorukiui 1927 metais, kaip Palčinskiui, fon Mekkui ir Veličkai 1929 metais)? Ar trejetai praktikuoti tik tais atvejais, kai trūkdavo įrodymų, bet teisiamas asmuo laikytas socialiai pavojingu? Ar dar labiau nevaržomai? Ir kaip vėliau, 1934 metais, kai OGPU pavadinta NKVD, baltamūrėje mūsų sostinėje *Trejetą* imta vadinti Ypatinguoju pasitarimu, o *trejetus* srityse – srities teismų speckolegijomis, susidedančiomis iš trijų nuolatinių narių – be jokių liaudies tarėjų – ir visuomet veikiančiomis slapta. O nuo 1937 metų vasaros įsteigti srityse ir autonominėse respublikose dar ir kitokie trejetai – iš srities komiteto sekretoriaus, srities NKVD viršininko ir srities prokuroro. (O viršum tų naujųjų trejetų Maskvoje veikė stačiai Dvejetas – iš vidaus reikalų liaudies komisaro ir SSRS generalinio prokuroro. Sutikite, juk nepatogu būtų buvę į posėdžius kviestis Josifą Visarionovičių kaip trečią narį?) Tačiau 1938 metų pabaigoje kažkaip nepastebimai išnyko ir tie trejetai, ir tas Dvejetas (juk nusikapanojo ir Nikolajus Ježovas) – užtat dar labiau įsitvirtino mielasis mūsų OSO, perėmęs teisę už akių ir be teismo skirti bausmes – pirma iki

[1] *Ot tiurem...*, p. 38.

10 metų, paskiau ir didesnes, o dar paskiau – ir mirties bausmę. Ir klestėjo mielasis OSO ligi pat 1953 metų, kai suklupo ir geradarys mūsų Berija.

Tad OSO gyvavo 19 metų, o paklausk: kuris iš žymių iškilnių mūsų veikėjų tenai darbavosi; ar dažnai ir ilgai jis posėdžiaudavo; su arbata ar be arbatos ir kas prie arbatos; ir kaip pats tas svarstymas vykdavo – pasišnekant ar net ir nepasišnekant? Ne mes apie tai parašysim, nes nežinom. Tik esam girdėję, kad OSO esmė buvo trejybė, ir nors dar neįmanoma suminėti uoliųjų tos trejybės tarėjų, bet yra žinomos trys įstaigos, kurios turėjo tenai nuolatinius savo delegatus: vienas jų buvo nuo CK, vienas – nuo NKVD, vienas – nuo prokuratūros. Tačiau nebūtų jokio stebuklo, jei kada nors sužinotume, kad nebuvo jokių posėdžių, o tik būrelis įgudusių mašininkių, spausdinančių išrašus iš nesamų protokolų, ir vienas reikalų valdytojas, vadovaujantis mašininkėms. Ko jau ko, bet mašininkių tai tikrai buvo, galvą guldom!

Niekur, nei konstitucijoje, nei kodekse, nepaminėtas OSO vis dėlto buvo patogiausia mėsmalė – neužsikertanti, nereikli ir nereikalaujanti patepimo įstatymais. Kodeksas buvo viena, o OSO – visai kas kita. Jis lengvai sukosi be visų tų dviejų šimtų penkių kodekso straipsnių, jais nesinaudojo ir jų neminėjo.

Lageryje buvo juokaujama: jei *nėra*, tai ir teismo nėra, bet yra Ypatingasis pasitarimas.

Suprantama, patogumo dėlei jam taip pat reikėjo kokio nors sutartinio kodo, todėl OSO pats ir nustatė *raidinius* straipsnius, kurie labai palengvino operacijas (nereikėjo galvos sukti, pritempti prie kodekso formuluočių) ir kuriuos galėjo įsiminti net vaikas (dalį jų jau esam suminėję):

- ASA (antisovetskaja agitacija) – antisovietinė agitacija;
- NPGG (nelegalnyj perechod gosudarstvennoj granicy) – nelegalus valstybinės sienos perėjimas;
- KRD (kontrrevoliucionnaja dejatelnost) – kontrrevoliucinė veika;

- KRTD (kontrrevoliucionnaja trockistskaja dejatelnost) – kontrrevoliucinė trockistinė veikla; (ši raidelė „t" labai apsunkindavo zeko gyvenimą lageryje);
- PŠ (podozrenije v špionaže) – įtarimas šnipinėjimu; šnipinėjimas, pranokstantis įtarimą, būdavo perduodamas tribunolui;
- SVPŠ (sviazi, veduščije k podozreniju v špionaže) – ryšiai, keliantys (!) įtarimą šnipinėjimu;
- KRM (kontrrevoliucionnoje myšlenije) – kontrrevoliucinis mąstymas;
- VAS (vynašivanije antisovetskich nastrojenij) – antisovietinių nuotaikų puoselėjimas;
- SOE (socialno-opasnyj element) – socialiai pavojingas elementas;
- SVE (socialno-vrednyj element) – socialiai kenksmingas elementas;
- PD (prestupnaja dejatelnost) – nusikalstama veikla; (šį straipsnį labai dažnai taikydavo buvusiems lagerininkams, jeigu nerasdavo daugiau prie ko prikibti);

Ir pagaliau labai daug aprėpiantis

- ČS (člen semji) – šeimos narys (nuteistojo pagal vieną iš aukščiau suminėtų raidinių straipsnių šeimos narys).

Nepamirškim, kad šios raidės nebuvo tolygiai segiojamos įvairiems žmonėms ir įvairiais metais, o panašiai kaip kodekso straipsniai ir įsakų punktai pratrūkdavo netikėtomis epidemijomis.

Ir dar noriu pabrėžti: OSO anaiptol nepretendavo duoti žmogui *nuosprendį*! – nuosprendžio jis neduodavo! – jis *skirdavo administracinę nuobaudą*, štai ir viskas. Natūralu, kad jam reikėjo turėti ir juridinės laisvės!

Ir nors nuobauda nepretendavo tapti teismo nuosprendžiu, ji galėjo būti iki dvidešimt penkerių metų, iki sušaudymo, ir dar taikyti tokius priedus:

- atimti laipsnius ir apdovanojimus;
- konfiskuoti visą turtą;

– uždarai įkalinti (kalėjime);
– atimti teisę susirašinėti.

Šitaip žmogus būdavo nušluojamas nuo žemės paviršiaus dar patikimiau negu pagal primityvų teismo nuosprendį.

Dar vienas svarbus OSO pranašumas buvo tas, kad jo nutarimo negalėjai apskųsti – tiesiog nebuvo kur skųstis: nebuvo nei už jį aukštesnės, nei žemesnės instancijos. Jis buvo pavaldus tik vidaus reikalų ministrui, Stalinui ir Šėtonui.

Didelis OSO privalumas buvo ir tempas: jį limitavo tik mašinraščio technika.

Pagaliau OSO ne tik nereikėjo pamatyti paties kaltinamojo (mažesnis krūvis kalėjimo transportui), bet netgi jo fotografijos. Kai kalėjimai perpildyti, čia buvo patogu dar ir tai, kad kalinys, perėjęs tardymą, galėjo greičiau palaisvinti savo vietą ant kalėjimo grindų, nevalgyti dykai duonos, o išsyk keliauti į lagerį ir ten uoliai plušėti. Perskaityti išrašo kopiją jis galėjo ir gerokai vėliau.

Lengvatinėmis aplinkybėmis būdavo ir taip, kad kalinius išlaipindavo paskirtoje stotyje; čia pat, netoli geležinkelio pylimo, suklupdydavo (kad nepabėgtų, bet atrodydavo – tarsi pasimelsti OSO) ir išsyk perskaitydavo jiems nuosprendžius. Būdavo ir kitaip: 1938 metais į Pereborus atvykstančios kalinių partijos nežinodavo nei savo straipsnių, nei bausmės terminų, bet jas sutinkantis raštininkas jau žinodavo ir tučtuojau surasdavo sąraše: SVE – 5 metai.

Kiti zekai nuosprendžius sužinodavo tik daug mėnesių išdirbę lageryje. I. Dobriakas pasakojo, kaip po kelių mėnesių juos iškilmingai surikiavo – ir ne šiaip kada, o 1938 metų gegužės 1-ąją, kai kabojo raudonos vėliavos, ir paskelbė Stalino srities trejeto nuosprendžius: kiekvienam – nuo dešimties iki dvidešimties metų. O mano lagerio brigadininkas Sinebriuchovas tais pačiais 1938-aisiais su visu nuteistųjų ešelonu iš Čeliabinsko buvo pervežtas į Čerepovecą. Ėjo mėnesiai, zekai ten dirbo. Kartą žiemą, poilsio dieną (įsidėmėkite, kokią dieną? kokia čia OSO nauda?), per spirginantį speigą juos staiga išvarė į kiemą, surikiavo, priekin išėjo iš kitur atvykęs leitenantas ir prisistatė esąs atsiųstas jiems paskelbti OSO

nuosprendžių. Tačiau vyruko būta nepikto – permetė akimis menką zekų apavą, pasižiūrėjo į speiguotą saulės ratilą ir pasakė:

– O šiaip, vyručiai, ko jums čia šalti? Žinokite: visiems jums OSO davė po dešimtinę, tik vienam kitam – aštuonetą. Aišku? Išsi-skirsty-ti!..

* * *

Tačiau kai taip atvirai mašinaliai veikia OSO, kam bereikia teismų? Kam važinėti arkliais, kai yra tylus modernus tramvajus, iš kurio neiššoksi? Kam penėti teisėjus?

Ogi stačiai nepadoru demokratinei valstybei neturėti teismų. 1919 metais partijos VIII suvažiavimas į programą įrašė: stengtis, kad *visi be išimties dirbantys gyventojai atliktų teismo įpareigojimus.* „Visų be išimties" priversti nepavyko, nes teismuose tenka nemažai pasiknebinėti, bet ir nepasakysi, kad teismų visai nebuvo!

Beje, politiniai mūsų teismai – sričių teismų speckolegijos, apygardų kariniai tribunolai, na ir visi Aukščiausieji teismai sutartinai velkasi paskui OSO, jie taip pat neįsivelia į viešus teismo procesus ir šalių ginčus.

Pirmas ir svarbiausias jų bruožas – uždarumas. Pirmučiausia jie uždari, nes šitaip patogiau jiems patiems.

Mes jau taip apsipratę, kad milijonai žmonių nuteisti uždaruose posėdžiuose, taip su tuo susitaikę, kad dažnas apmulkintas nuteistojo sūnus, brolis arba sūnėnas dar tau niurzga tvirtai įsitikinęs: „O kaip tu norėtum? Vadinasi, čia *kalbama apie...* Priešai sužinos! Negalima..."

Taigi bijodami, kad „priešai sužinos", mes ir nunarinam galvą tarp kelių. Kas dabar mūsų tėvynėje, išskyrus knygų žiurkes, beprisimena, kad Karakozovui, šovusiam į carą, buvo duotas gynėjas? Kad Želiabovas ir visi norodovolcai buvo teisiami viešai, nė kiek nesibijant, „kad turkai sužinos"? Kad Veros Zasulič, šovusios į pareigūną, kuris šiandien prilygtų MVD Maskvos valdybos viršininkui (ir sužeidė nemirtinai, nepataikė, o kulka buvo meškiško kalibro), – ne tik nepribaigė kankinimo kamerose, ne tik neteisė uždarame procese,

bet atvirame teisme prisiekusieji tarėjai (ne trejetas) ją i š t e i s i n o – ir po teismo ji išdidžiai sėdo į karietą ir nuvažiavo?

Šiais palyginimais nenoriu pasakyti, kad Rusijoje kadaise buvo tobulas teismas. Galimas daiktas, tobulas teismas yra vėlyviausias labai brandžios visuomenės vaisius arba tam jau reikia turėti karalių Saliamoną. Vladimiras Dalis rašė, kad priešreforminėje Rusijoje „nebuvo nė vienos patarlės, kuri girtų teismus"! Štai ką nors parodo! Taip pat nesuspėta sukurti nė vienos patarlės, giriančios zemstvų viršininkus. Tačiau 1864 metų teismų reforma bent jau miestuose gyvenančią mūsų visuomenės dalį pastatė į kelią, vedantį prie Anglijos pavyzdžių.

Visa tai sakydamas nepamirštu ir Dostojevskio priekaištų mūsų prisiekusiųjų teismams („Rašytojo dienoraštis"): kad juose piktnaudžiaujama advokatų gražbylyste („Ponai prisiekusieji! Kokia gi ji būtų moteris, jei nepapjautų savo varžovės?.. Ponai prisiekusieji! Kas gi iš jūsų nebūtų išmetęs vaiko pro langą?.."), kad ūmus prisiekusiųjų impulsas gali nusverti pilietinę atsakomybę[1]. Tačiau Dostojevskis baiminosi ne dėl to, dėl ko reikėjo baimintis! Jis buvo įsitikinęs, kad viešas teismas jau įsitvirtino visiems laikams! (Bet kas gi iš jo amžininkų galėjo patikėti būsiant OSO?..) Kitoje vietoje ir jis rašė: „Verčiau suklysti pasigailint nei skiriant mirties bausmę". O, taip, taip!

Piktnaudžiavimas gražbylyste yra liga, būdinga ne tik pradedančiam egzistuoti teismui, bet ir plačiau – jau egzistuojančiai demokratijai (egzistuojančiai, bet ir suspėjusiai prarasti savo moralinius tikslus). Ta pati Anglija teikia mums pavyzdžių, kaip opozicijos lyderis, siekdamas savo partijai persvaros, nesivaržo kaltinti vyriausybės blogesne šalies padėtimi, negu ji iš tiesų yra.

Piktnaudžiavimas gražbylyste – tai blogis. Bet kokiu žodžiu tuomet reikėtų pavadinti piktnaudžiavimą uždarumu? Dostojevskis svajojo apie tokį teismą, kur visa, ko reikia kaltinamajam *apginti*, pasakytų prokuroras. Kiekgi amžių dar turėsim šito laukti? Visuomeninė mūsų patirtis kol kas neišmatuojamai praturtėjo tokiais advokatais, kurie

[1] Štai mes kartais matom dabartinėse Vakarų šalyse ir nesam linkę tuo žavėtis. Būtent dėl šito būgštavo Dostojevskis, dvasia toli užbėgdamas už akių tuometiniam mūsų gyvenimui.

teisiamąjį *kaltina* („kaip doras sovietinis žmogus, kaip tikras patriotas, aš negaliu nesibjaurėti čia nagrinėjamomis piktadarystėmis...")

O kaip gera uždarame posėdyje! Mantija nereikalinga, galima ir rankoves pasiraityti. Kaip lengva dirbti! – nei mikrofonų, nei korespondentų, nei publikos. (Ne, kodėl gi, publika būna: tardytojai. Pavyzdžiui, Leningrado srities teisme jie ateidavo dieną pasiklausyti, kaip elgiasi jų auklėtiniai, o paskui naktį apsilankydavo kalėjime pas tuos, kuriuos dar reikėdavo *sugėdinti.*)[1]

Antras svarbus mūsų politinių teismų bruožas – tiksliai apibrėžtas darbas, tai yra išankstiniai nuosprendžiai.

> Tas pats rinkinys „Nuo kalėjimų..." perša mums požiūrį, kad išankstiniai nuosprendžiai – senas reiškinys, kad ir 1924–1929 metais teismų nuosprendžius reguliavo administraciniai ir ekonominiai sumetimai. Kad nuo 1924 metų *dėl nedarbo* šalyje teismai sumažino nuosprendžių pataisos darbams su teise gyventi namie ir pagausino trumpalaikių įkalinimo nuosprendžių (žinoma, buitininkams). Kalėjimai buvo prigrūsti nuteistųjų trumpam laikui (iki 6 mėnesių), o kolonijose jų darbas pasirodė esąs neefektyvus. 1929 metų pradžioje SSRS Teisingumo liaudies komisariatas cirkuliaru Nr. 5 pasmerkė trumpalaikius nuosprendžius, o Centro vykdomasis komitetas ir Liaudies komisarų taryba 1929 metų lapkričio 6 dienos nutarimu (Spalio dvyliktųjų metinių išvakarėse ir pradedant kurti socializmą) tiesiog *uždraudė* skirti mažesnius kaip vienerių metų nuosprendžius!

Teisėjas iš anksto žino – arba konkrečiai iš tavo bylos, arba pagal bendrą instrukciją, – koks nuosprendis pageidautinas. (O juk teisėjų kambaryje paprastai yra ir telefonas!). Netgi, kaip ir Ypatingajame pasitarime, kartais visi nuosprendžiai iš anksto išspausdinami mašinėle ir paskui belieka tik ranka įrašyti pavardes. Ir jeigu koks nors Strachovičius teismo posėdyje sušunka: „Kaip galėjo Ignatovskis mane užverbuoti, kai buvau tik dešimties metų!", – teismo pirmininkas (Leningrado karinės apygardos tribunolas, 1942) tik rikteli: „Nešmeižkite sovietinės žvalgybos!" Viskas jau seniai nuspręsta: visą Ignatovskio grupę – sušaudyti. Ir tik va į grupę įsimaišė kažkoks Lipovas: *niekas* iš grupės narių *jo nepažįsta ir jis nieko nepažįsta.* Na gerai, tebūnie Lipovui – dešimt metų.

[1] Č-no grupė.

Išankstiniai nuosprendžiai – kaip jie palengvina erškėčiais klotą teisėjo gyvenimą! Čia netgi ne tiek lengviau protui – nereikia galvoti, kiek lengviau morališkai: tu nesikremti, kad jeigu apsiriksi skirdamas nuosprendį, neliks tavo vaikučiai našlaičiais. Net tokį karštą teisėją žmogžudį kaip Ulrichas – koks didžiausias sušaudymas ne jo paskelbtas? – išankstiniai nuosprendžiai apramina. Štai 1945 metais Karinė kolegija nagrinėja „estų separatistų" bylą. Pirmininkauja nedidutis apskritutis geraširdis Ulrichas. Jis nepraleidžia progos pajuokauti ne tik su kolegomis, bet ir su kaliniais (juk tai ir yra žmoniškumas! naujas bruožas, kur tai matyta?). Sužinojęs, kad Suzis – advokatas, šypsodamas jam atsako: „Va jums ir pravertė jūsų profesija!". Na, iš tiesų, ko jiedviem nesutarti? ko širsti? Teismas vyksta pagal malonią darbotvarkę: čia pat, už teisėjų stalo, ir rūkoma, maloniu metu – smagi pietų pertrauka. O vakarop – jau reikia eiti *tartis*. Kas gi tariasi naktį? Kalinius paliko pernakt sėdėti už stalų, o patys išsivažinėjo po namus. Rytą atėjo žvalūs, nusiskutę, devintą valandą: „Stot, teismas eina!" – ir visiems po *dešimtinę*.

Na pagaliau ir trečias mūsų teismų bruožas – *dialektika* (seniau žmonės šitai apibūdindavo trumpai drūtai: „Nauji metai, nauji lapai"). Kodeksas neturi būti nepajudinamas akmuo teisėjo kelyje. Kodekso straipsniams jau dešimt, penkiolika, dvidešimt metų, o juk ir Faustas sakė:

> Pasaulis mainos, keičiasi laikai.
> Ar privalau laikytis duoto žodžio?

Taigi visi kodekso straipsniai apaugo naujais aiškinimais, nurodymais, instrukcijomis. Jeigu kaltinamojo veika kodekse nenumatyta, dar leista teisti:

- pagal *analogiją* (kokios galimybės!);
- tiesiog už *kilmę* (7–35, priklausymas socialiai pavojingai aplinkai);
- už *ryšį su pavojingais asmenimis*[1] (štai kur platumos! kuris asmuo pavojingas ir koks tas ryšys – čia jau paliekama spręsti teisėjui).

[1] Šito mes nežinojom. Šitai mums 1957 m. liepos 27 d. papasakojo „Izvestijų" laikraštis.

Tik nereikia kabinėtis prie išleistų įstatymų aiškumo. Antai 1950 metų sausio 13 dieną išleistas įsakas dėl mirties bausmės grąžinimo (reikia manyti, iš Berijos rūsių ji ir nebuvo išėjusi). Parašyta: mirties bausme galima bausti *kenkėjus diversantus*. Ką tai reiškia? Nepasakyta. Josifas Visarionovičius šitaip mėgo: ligi galo nepasakyti, duoti užuominą. Ar čia tik apie tuos, kurie tolu sprogdina geležinkelio bėgius? Neparašyta. „Diversantas" – seniai aišku: kas pagamina nekokybišką produkciją, tas ir diversantas. O kas yra „kenkėjas"? Pavyzdžiui, jeigu plepėdamas tramvajuje *kenkei* vyriausybės autoritetui? Arba ištekėjai už užsieniečio – argi *nepakenkei* mūsų tėvynės didybei?..

Argi teisėjas teisia – teisėjas tik atlyginimą gauna, o teisia instrukcija! 1937 metų instrukcija: **dešimt–dvidešimt–sušaudyti**. 1943 metų instrukcija: **dvidešimt katorgos–pakarti**. 1945 metų instrukcija: visiems aliai vieno **po dešimt metų plius penkeri metai teisių atėmimo** (darbo jėga trims penkmečiams)[1]. 1949 metų instrukcija: visiems aliai vieno po **dvidešimt penkerius** metus. (Tad tikras šnipas Šulcas Berlyne 1948-aisiais gavo dešimt metų, o niekad šnipu nebuvęs Giunteris Vaškau – dvidešimt penkerius. Ogi todėl, kad buvo tokia banga, 1949 metai.)

Mašina štampuoja. Kartą areštuotas žmogus netenka visų teisių jau nuo to momento, kai ant GB slenksčio jam išpjaustomos sagos, ir negali išvengti bausmės termino. Ir teisės *darbuotojai* su tuo buvo taip apsipratę, kad 1958 metais apsiskandalijo: laikraščiuose išspausdino naujųjų „SSRS baudžiamojo proceso pagrindų" projektą ir p a m i r š o į jį įtraukti punktą apie galimą išteisinamąjį nuosprendį! Vyriausybės laikraštis („Izvestija", 1958, rugsėjo 10) švelniai papriekaištavo: *„Gali susidaryti įspūdis*, kad mūsų teismai skelbia tik kaltinamuosius nuosprendžius".

O pasižiūrėkim tų teisininkų akimis: kodėl, teisybę sakant, teismas turėtų skelbti dvejopus nuosprendžius, jeigu visuotiniuose *rinkimuose* figūruoja tik po *vieną* kandidatą? Juk išteisinamasis nuosprendis –

[1] Va kaip jiems sušuko Babajevas, beje, buitininkas: „Nors tris šimtus metų laikykit su *antsnukiu*, nors pakarkit! Bet kol gyvas už jus rankos nepakelsiu, geradariai!" (Čia „antsnukis" politinių teisių atėmimas).

tai ekonominė beprasmybė! Juk tai reikštų, kad ir informatoriai, ir operatyvininkai, ir tardytojai, ir prokurorai, ir kalėjimo vidaus sargyba, ir konvojus – visi plūkėsi tuščiai!

Štai viena paprasta ir tipiška tribunolo byla. 1941 metais nieko neveikiančioje mūsų kariuomenėje, dislokuotoje Mongolijoje, operatyviniai saugumo skyriai turėjo parodyti aktyvumą ir budrumą. Karo felčeris Lozovskis, pavydėjęs leitenantui Pavelui Čiulpeniovui kažkokios moters, nusprendė tokiomis aplinkybėmis pasinaudoti. Čiulpeniovui prie keturių akių uždavė tris klausimus: 1. Kaip tu manai, kodėl mes nuo vokiečių traukiamės? (Čiulpeniovas: jie daugiau turi technikos ir anksčiau paskelbė mobilizaciją. Lozovskis: ne, čia manevras, mes juos įviliojam.) 2. Ar tu tiki sąjungininkių pagalba? (Čiulpeniovas: tikiu, kad padės, bet ne be naudos sau. Lozovskis: apgaus, nė kiek nepadės.) 3. Kodėl vadovauti Šiaurės vakarų frontui pasiųstas Vorošilovas?

Čiulpeniovas atsakė ir pamiršo kaip atsakęs. O Lozovskis parašė skundą. Valdžia Čiulpeniovą iššaukė į divizijos politinį skyrių ir pašalino iš komjaunimo: už kapituliantiškas nuotaikas, už vokiečių technikos liaupsinimą, už mūsų karinės vadovybės strategijos menkinimą. Šia proga daugiausia gražbyliavo komsorgas Kaliaginas (prie Chalchin Golo jis Čiulpeniovui matant pasielgė kaip bailys ir dabar jam buvo paranku visam laikui nusikratyti liudytojo).

Areštas. Vienintelė akistata su Lozovskiu. Ankstesnio jų pokalbio tardytojas nesvarsto. Vienintelis klausimas: ar pažįstate šitą žmogų? – Taip. – Liudytojau, galite eiti. (Tardytojas bijo, kad kaltinimas sužlugs.)[1]

Mėnesį prasėdėjęs duobėje, prislėgtas Čiulpeniovas stoja prieš 36-osios motorizuotos divizijos tribunolą. Dalyvauja: divizijos komisaras Lebedevas, politinio skyriaus viršininkas Slesarevas. Liu-

[1] Dabar Lozovskis medicinos mokslų kandidatas, gyvena Maskvoje, klestėte klesti. Čiulpeniovas – troleibuso vairuotojas.

dytojas Lozovskis į teismą net neiškviestas. (Tačiau po teismo, įforminant melagingus parodymus, duos pasirašyti ir Lozovskiui, ir komisarui Serioginui.) Teismo klausimai: ar kalbėjotės su Lozovskiu? ko jis jus klausė? kaip atsakėte? Čiulpeniovas atlapaširdiškai viską iškloja, jis vis dar nemato savo kaltės. „Bet juk daugelis pasikalba!" – naiviai sušunka jis. Teismas gyvai reaguoja: „Būtent kas? Išvardykite". Bet Čiulpeniovas ne jų padermės! Jam suteikiamas paskutinis žodis. „Prašau teismą dar kartą patikrinti mano patriotizmą, skirti man tokią užduotį, kad tektų rizikuoti gyvybe!" Ir, atviraširdis didvyris, pridūrė: „Man – ir tam, kuris mane apšmeižė, abiem drauge!"

Ė ne, tokias riteriškas užmačias mums pavesta slopinti. Lozovskis turi dalyti vaistų miltelius, Serioginas turi auklėti kovotojus[1]. Be to, negi svarbu – ar tu žūsi, ar nežūsi? Svarbu, kad *mes* stovėtume sargyboje. Išėjo, parūkė, sugrįžo: dešimt metų kalėjimo ir treji – teisių atėmimo.

Tokių bylų kiekvienoje divizijoje per karą buvo ne po dešimt (kitaip brangoka būtų buvę išlaikyti tribunolus). O kiek iš viso divizijų – tegu paskaičiuoja skaitytojas.

...Tribunolų posėdžiai – nykiai vienodi. Teisėjai – nykiai beveidžiai ir bejausmiai, guminės pirštinės. Nuosprendžiai – kaip nuo konvejerio.

Visi nutaisę rimtus veidus, bet visi supranta, kad tai balaganas, ir geriausiai tą mato sargybiniai, jie atviresni. Novosibirsko etapiniame kalėjime 1945 metais sargybos komanda priima areštantus šaukdama pagal *bylas*. „Toks ir toks! 58-1a, dvidešimt penkeri metai". Sargybos viršininkas pasidomėjo: „Už ką davė?" – „Ogi už nieką". – „Meluoji. *Už nieką – dešimt duoda!*"

Kai tribunolas skuba, „pasitarimas" trunka vieną minutę – įeiti ir išeiti. Kai tribunolo darbo diena trunka iš eilės 16 valandų – pro pasitarimų kambario duris matyti balta staltiesė, padengtas stalas,

[1] Viktoras Serioginas dabar gyvena Maskvoje, dirba Maskvos sovieto buitinio aptarnavimo kombinate. Gyvena gerai.

dubenys vaisių. Jeigu nelabai skuba – nuosprendį mėgsta skaityti „su psichologija“: „...skiriama griežčiausia bausmė!..“ Pauzė. Teisėjai žiūri nuteistajam į akis, juk įdomu: kaip jis jaučiasi? ką jis dabar galvoja? „Bet, atsižvelgiant į nuoširdžią atgailą...“

Visos sienos tribunolo laukiamajame išbraižiotos vinimis ir pieštukais: „nuteisė sušaudyti“, „gavau dvidešimtpenkinę“, „gavau dešimtinę“. Įrašų niekas netrina: tai pamokoma. Bijok, nusilenk ir nemanyk, kad gali savo elgesiu ką nors pakeisti. Tuščioje salėje tardytojų būrelio akivaizdoje teisindamasis gali rėžti kad ir Demosteno kalbą (Olga Sliozberg Aukščiausiajame teisme, 1938) – nė kiek nepadės. O pakelti nuo dešimtinės iki sušaudymo – šitai tu gali. Pavyzdžiui, jei teisėjams šūktelėtum: „Jūs – fašistai! Man gėda, kad kelerius metus priklausiau jūsų partijai!“ (Nikolajus Doskalis – Azovo-Juodosios jūros krašto speckolegijai, pirmininkas Cheilikas, Maikopas, 1937). Tuomet suregs naują bylą, tuomet visai pražudys.

Čiavdarovas pasakoja atsitikimą, kai kaltinamieji teisme staiga atsisakė visų tardytojams duotų melagingų parodymų. Ir ką gi? Jei ir buvo pauzelė, kad teisėjai permestų akimis parodymus, tai tik kelių sekundžių. Prokuroras pareikalavo pertraukos, nepaaiškindamas kodėl. Iš kardomojo kalėjimo atlėkė tardytojai ir jų parankiniai egzekutoriai. Visus teisiamuosius išvedžiojo į boksus ir vėl smarkiai sumušė, pagrasindami per antrą pertrauką pribaigti. Pertrauka baigėsi. Teisėjas iš naujo visus apklausė – ir dabar visi prisipažino.

Ypač mikliai pasielgė Aleksandras Karetnikovas, Tekstilės mokslinio tyrimo instituto direktorius. Prieš pat Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos posėdį (o kodėl civiliams, ne karo prievolininkams – tribunolas ir Karinė kolegija? tuo jau nesistebime, to neklausiame) jis per sargybinius pareiškė norįs duoti *papildomus* parodymus. Šitai, žinoma, sudomino. Jį priėmė prokuroras. Karetnikovas atidengė jam pūliuojantį savo raktikaulį, kurį tardytojas buvo perskėlęs taburete, ir pareiškė: „Viską pasirašiau kanki-

namas". Prokuroras jau pasigailėjo, kam pasigviešė „papildomų" parodymų, bet buvo po laiko. Kiekvienas iš jų narsus tik tol, kol jis – nepastebima veikiančios mašinos dalis. Bet kai tik jį užgula asmeninė atsakomybė, kai į jį įsminga šviesos spindulys – jis blykšta, jis supranta, kad ir jis – niekas, kad ir jis gali paslysti užmynęs menkiausią žievelę. Šitaip Karetnikovas prispyrė prokurorą, bet tas bylos stabdyti nesiryžo. Prasidėjo Karinės kolegijos posėdis, Karetnikovas viską pakartojo ir tenai... Štai kada Karinė kolegija tikrai išėjo pasitarti! Bet jau nuosprendį ji galėjo priimti tik išteisinamąjį ir, vadinasi, Karetnikovą tuojau pat paleisti. Ir todėl kolegija... nepaskelbė *jokio* nuosprendžio!

Lyg niekur nieko Karetnikovą vėl grąžino į kalėjimą, apgydė, tris mėnesius palaikė. Atėjo naujas tardytojas, labai mandagus, išrašė naują arešto orderį (jei kolegija nebūtų veidmainiavusi, bent tuos tris mėnesius Karetnikovas būtų galėjęs pagyventi laisvėje!), davė tuos pačius klausimus kaip ir pirmasis tardytojas. Karetnikovas, nujausdamas laisvę, laikėsi tvirtai ir jokios kaltės neprisipažino. Ir ką gi?.. OSO nuosprendžiu jis gavo 8 metus.

Šis pavyzdys pakankamai aiškiai parodo areštanto galimybes ir OSO galimybes. O Deržavinas rašė:

> Kur teisė prieglobsčio neranda,
> Kur niekas negina žmonių,
> Pilietis lenkia nuogą sprandą
> Ant pikto teismo ašmenų.

Tačiau Aukščiausiojo teismo Karinei kolegijai retai pasitaikydavo tokių nemalonumų, o ir apskritai ji retai prasikrapštydavo apspangusias akis, norėdama pasižiūrėti į alavinį areštantėlį. A. Romanovą, inžinierių elektriką, 1937 metais du sargybiniai už parankių bėgte užtempė laiptais į ketvirtą aukštą (liftas tikriausiai veikė, bet areštantus varydavo taip dažnai, kad tuomet ir darbuotojams būtų buvę sunku pasikelti). Prasilenkę su sutinkamais jau nuteistais areštantais įbėgo į salę. Karinė kolegija taip skubėjo, kad visas trejetas net nesėdėjo, tik stovėjo. Šiaip taip atsikvapstęs (po ilgo tardymo

nusilpęs), Romanovas ištarė savo pavardę, vardą tėvavardį. Trejetas kažką sumurmėjo, susižvalgė, ir Ulrichas – vis jisai! – paskelbė: „Dvidešimt metų!" Ir Romanovą vėl bėgte nutempė žemyn, taip pat bėgte atitempė kitą areštantą.

Lyg būčiau susapnavęs: 1963 metų vasarį tais pačiais laiptais, bet jau mandagiai lydimam pulkininko partorgo, teko lipti ir man (tyčia atsisakiau lifto, kad galėčiau apžiūrėti laiptinę). Toks likimas: iš viso Archipelago – aš vienintelis! Ir salėje su apvalia kolonada, kur, sako, posėdžiauja Sovietų Sąjungos Aukščiausiojo teismo plenumas, kur stovi didžiulis pasagos pavidalo stalas ir viduryje jo – dar apvalus stalas ir septyni senoviški krėslai, manęs klausėsi septyniasdešimt Karinės kolegijos bendradarbių – toji pati kolegija, kuri kadaise teisė ir Karetnikovą, ir Romanovą, ir kitus, ir taip toliau, ir taip toliau... O aš jiems pasakiau: „Kokia reikšminga diena! Nors buvau nuteistas iš pradžių į lagerį, paskui į amžiną tremtį, bet niekada akyse nemačiau nė vieno teisėjo. Ir štai dabar matau jus visus, susirinkusius į krūvą!" (Ir jie pirmą kartą prasikrapštę akis matė gyvą zeką.)

Bet paaiškėjo, kad čia – ne jie! Taip. Dabar jie sakė, kad anie buvo ne jie. Tikino mane, kad *anų* – jau nėra. Kai kurie išėję į garbingą pensiją, kiti atleisti. (Ulrichas, vienas žymiausių budelių, pasirodo, atleistas dar Stalino laikais, 1950-aisiais, už ... minkštabūdiškumą!) Kai kurie (keletas) Chruščiovo laikais net buvę teisiami ir iš teisiamųjų suolo grasinę: „Šiandien tu mus teisi, o rytoj mes tave, žiūrėk!" Bet kaip ir kiti Chruščiovo pradėti darbai, šios permainos, iš pradžių labai energingos, netrukus buvo jo pamirštos, apleistos, neprivestos iki negrįžtamos ribos, taigi paliktos pradinėje stadijoje.

Keli jurisprudencijos veteranai dabar įsileido į atsiminimus, nejučiomis teikdami man medžiagos šiam knygos skyriui. (O jeigu jie savo atsiminimus užrašytų ir išspausdintų? Bet metai eina, va dar penkeri praėjo, o šviesiau nepasidarė[1].) Tie veteranai prisiminė,

[1] O dar dešimt metų praėjo – ir vėl kokia klaiki tamsybė! (1978 m. prierašas.)

kaip teismo pasitarimuose teisėjai iš tribūnos didžiavosi, kad jiems pasisekė nepritaikyti BK 51-ojo straipsnio, numatančio švelninančias aplinkybes, taigi pasisekė duoti dvidešimt penkerius metus, užuot davus dešimt. Arba – kaip žeminamai *teismai buvo pajungti Organams*! Vienas teisėjas gavo teisme bylą: pilietis, grįžęs iš Jungtinių Valstijų, šmeižikiškai tvirtino, kad tenai geri automobilių keliai. Ir daugiau nieko. Ir byloje – daugiau nieko! Teisėjas ryžosi grąžinti bylą papildomam tardymui, kad iš kaltinamojo išgautų „visavertę antisovietinę medžiagą" – tai yra kad kaltinamąjį dar pakankintų ir sumuštų. Tačiau į šį gerą teisėjo ketinimą nebuvo atsižvelgta, teisėjui piktai atsakyta: „Ką, nepasitikite mūsų Organais?" – ir teisėjas išsiųstas dirbti tribunolo sekretoriumi į Sachaliną! (Chruščiovo laikais elgtasi švelniau: „prasižengę" teisėjai būdavo siunčiami dirbti... na, kaip manote, kur?.. advokatais![1]) Organams lankstėsi ir prokuratūra. Kai 1942 metais skandalingai iškilo aikštėn Riumino piktnaudžiavimai Šiaurės jūrų kontržvalgyboje, prokuratūra nedrįso pasinaudoti savo valdžia, o tik pagarbiai pranešė Abakumovui, kad jo berniukai išdykauja. Ne veltui Abakumovas vadino Organus žemės druska! (Kaip tik tuomet jis Riuminą iškvietė ir savo pražūčiai paaukštino.)

Stačiai trūko laiko – jie man būtų papasakoję dar dešimt kartų daugiau. Bet verta susimąstyti ir dėl šito. Jei teismas ir prokuratūra buvo tik valstybės saugumo ministro pastumdėliai – tai gal jiems nė neverta skirti atskiro knygos skyriaus?

Jie vienas per kitą man pasakojo, aš dairiausi ir stebėjausi: bet juk čia žmonės! žmonės kaip žmonės! Va jie šypsosi! Va jie nuoširdžiai aiškina norėję tik gero. Na, o jei vėl taip viskas pakryptų, kad jiems vėl tektų mane teisti? – šitoje štai salėje (rodo man svarbiausią salę).

Ką gi, ir nuteistų.

Kas pirma buvo – višta ar kiaušinis? žmonės ar sistema?

Kelis amžius gyvavo mūsų patarlė: nebijok įstatymo – bijok teisėjo.

---

[1] Koks įdomus požiūris į teisminę gynybą!.. O 1918 metais teisėjus, skelbiančius pernelyg švelnius nuosprendžius, Leninas reikalavo šalinti iš partijos. („Izvestija", 1964, birželio 9.)

Tačiau, man regis, įstatymas jau pralenkė žmones, žmonių žiaurumas nuo įstatymo atsiliko. Ir laikas tą patarlę apversti: nebijok teisėjo – bijok įstatymo.

Žinoma, Abakumovo įstatymo.

Štai jie eina į tribūną, svarsto „Ivaną Denisovičių". Štai jie pralinksmėję sako, kad ši knyga apraminusi jų sąžinę (taip ir sako...). Pripažįsta, kad aš pavaizdavęs lagerį dar labai švelniai, kad *kiekvienas* iš jų žinąs sunkesnių lagerių. (Taigi – žinojo?..) Iš tų septyniasdešimties žmonių, susėdusių pasagos puslankiu, keli paprašo žodžio, kalba iš tribūnos, pasirodo, jie nutuokia apie literatūrą, net skaito žurnalą „Novyj mir", jie trokšta reformų, gyvai samprotauja apie mūsų visuomenės žaizdas, apie sunykusį kaimą...

Sėdžiu ir galvoju: jei pirmas mažytis tiesos lašelis sprogo kaip psichologinė bomba – kas gi bus mūsų šalyje, kai čia paplūs Tiesos jūra?

O juk Tiesa paplūs, kur dėsis nepaplūdusi.

Aštuntas skyrius

ĮSTATYMO VAIKYSTĖ

Mes viską pamirštam. Mes prisimenam ne praeitį, ne istoriją, o tik tą štampuotą punktyrą, kurį ir norėjo, be perstojo kaldami, mums įkalti į galvą.

Nežinau, ar tai visos žmonijos savybė, bet mūsų tautos – taip. Apmaudi savybė. Galbūt ji ir iš geraširdiškumo, bet – apmaudi. Per ją mes virstam lengvu melagių grobiu.

Pavyzdžiui, jeigu nereikia, kad prisimintume netgi viešuosius teismo procesus – mes ir neprisimenam. Buvo viešai daroma, laikraščiuose rašoma, bet neiškalė mums duobutės smegenyse – ir mes neprisimenam. (Duobutę smegenyse iškala tik tai, kas kiekvieną dieną kartojama per radiją.) Ne apie jaunimą kalbu, jis, suprantama, šito nežino, bet – apie tų teismo procesų amžininkus. Paprašykite vidutinį žmogų suminėti garsiuosius viešus procesus – prisimins nebent bucharininkų, zinovjevininkų. Jei dar gerai surauks kaktą, – Pramonės partiją. Viskas, daugiau viešų procesų lyg ir nebūta.

Ką gi tuomet sakyti apie neviešuosius?.. Jau 1918 metais kaip mušė būgnus tribunolai! – kai dar nebuvo nei įstatymų, nei kodeksų ir teisėjai vadovavosi tik darbininkų ir valstiečių valdžios reikmėmis. Ar kas nors ir kada nors dar parašys smulkią jų istoriją?

Tačiau be mažytės apžvalgėlės neapsieisim. Ir toje švelnioje rausvoje rytmečio ūkanoje vis dėlto privalom užčiuopti kažkokius apanglėjusius griuvėsius.

Tais dinamiškais metais nerūdijo makštyse karių kardai, bet nebuvo dėkluose įstrigę ir baudėjų revolveriai. Tik vėliau sumanyta slėpti sušaudymus nakties tamsoje, rūsiuose ir šaudyti į pakaušį. O 1918 metais žinomas Riazanės čekistas Stelmachas žmones šaudydavo dieną,

kieme, ir dar taip, kad laukiantys mirtininkai galėtų šitai matyti pro kalėjimo langus.

Tuomet vartotas oficialus terminas: *neteisminis susidorojimas*. Ne todėl, kad dar nebuvo teismų, o todėl, kad buvo ČK.

> Šitą vos išsiritusį paukštelį kietėjančiu snapu kiek įmanydamas popino Trockis: „Bauginimas yra galinga politikos priemonė, ir šito nesuprasti gali tik šventeiva". Ir Zinovjevas džiūgavo, dar nenujausdamas savo likimo: „Raidės GPU, kaip ir raidės VČK, pačios populiariausios pasauliniu mastu".

Neteisminis, nes toks susidorojimas efektyvesnis. Teismų buvo, jie teisė ir skelbė mirties nuosprendžius, bet reikia nepamiršti, kad lygiagrečiai su jais ir nepriklausomai nuo jų savaime vyko neteisminis susidorojimas. Kaip įsivaizduoti jo mastą? Populiarioje ČK veiklos apžvalgoje[1] M. Lacis nurodo, kad tik per pusantrų metų (per 1918-uosius ir pusę 1919-ųjų) ir tik dvidešimtyje centrinės Rusijos gubernijų („čia pateikti *toli gražu ne pilni* skaičiai", iš dalies gal ir iš čekistinio kuklumo) ČK sušaudė (tai yra be teismo, neskaičiuojant jo nuteistų sušaudyti) 8389 (aštuonis tūkstančius tris šimtus aštuoniasdešimt devynis) žmones, atskleidė 412 kontrrevoliucinių organizacijų (fantastiškas skaičius, žinant mūsų nesugebėjimą organizuotis per visą mūsų istoriją, taip pat tų metų visuotinį pakrikimą ir dvasios nuopuolį), iš viso areštavo 87 tūkstančius žmonių. (O šis skaičius veikiausiai sumažintas.)

Su kuo šiuos skaičius būtų galima palyginti? 1907 metais grupė visuomenės veikėjų išleido straipsnių rinkinį „Prieš mirties bausmę" (redagavo Gernetas), kuriame pateiktas pavardžių sąrašas, apimantis visus, nuo 1826 iki 1906 metų nuteistuosius mirti. Sudarytojai pažymi, kad šis sąrašas dar neišsamus (bet juk ne mažiau patikimas kaip Lacio duomenys, surinkti pilietinio karo sąlygomis). Tame sąraše suminėti 1397 asmenys, iš jų reikia atimti 233 žmones, kuriems bausmė pakeista, ir 270 žmonių, kurių nepavyko suimti (daugiausia lenkų sukilėlių, pabėgusių į Vakarus). Lieka 894 žmonės. Šis skaičius, apimantis 80 metų laikotarpį, pasirodo esąs 255 kartus mažes-

[1] M. J. Lacis (F. Sudrabs), *Dva goda borby na vnutrennem fronte*, p. 74–76.

nis už čekistų pateiktąjį! – o čekistų duotas siauresnis, mažiau nei iš pusės gubernijų (gausūs sušaudymai Šiaurės Kaukaze, Žemutiniame Pavolgyje čia neįeina). Teisybė, rinkinio sudarytojai čia pateikia ir kitą, *hipotetinę* statistiką (veikiausiai pritemptą norima linkme), iš kurios matyti, kad vien 1906 metais mirti nuteista 1310 žmonių (gal tiek mirties bausmių ir neįvykdyta, juk daug kam suteikta malonė). Šitai – kaip tik garsiosios Stolypino reakcijos įkarštis (ir atsakymas į revoliucinio teroro sustiprėjimą), kurį apibūdina toks skaičius: 950 mirties bausmių per 6 mėnesius[1]. (6 mėnesius ir veikė Stolypino karo lauko teismai). Kraupus skaičius, bet užgrūdintiems mūsų nervams jis nepakankamai svarus: ČK veikėjo pateiktą skaičių perskaičiavę į pusmetį, vis vien gautume *tris kartus daugiau* – o juk šitiek sušaudyta tik dvidešimtyje gubernijų, o juk šitiek – be teismų ir tribunolų.

O teismų – bene nebūta?

O kaipgi! Per mėnesį po Spalio revoliucijos įsteigti ir teismai: pirmiausia *liaudies teismai*, laisvai renkami darbininkų ir valstiečių, bet privalantys turėti „proletarinėse partijos organizacijose sukaupto politinio patyrimo"; rajono sovietų vykdomieji komitetai turėjo „iš anksto kruopščiai patikrinti, ar tie kandidatai atitinka savo paskirtį", ir galėjo juos bet kada atšaukti. (Teismo dekretas Nr. 1, 1917 m. lapkričio 24 d., 12 ir 13 straipsniai.) O jeigu jau taip, tai liaudies teismų teisėjų niekas nė nerinko, juos tiesiog skyrė sovietų vykdomieji komitetai, – bet juk čia visai tas pat, nes sovietai, kaip žinoma, ir išreiškė darbo žmonių masių interesus.

Antra, ir net vėl pirmiausia, pagal tą patį 1917 metų lapkričio 24 dienos dekretą įsteigti *darbininkų ir valstiečių Revoliuciniai tribunolai*, pradedant valsčių ir apskričių tribunolais. Jie sumanyti kaip proletariato diktatūros organas, ir kažkaip savaime atsitiko, kad Revoliuciniai tribunolai staiga susikūrė visur, o liaudies teismų dar daug mėnesių nebuvo, ypač atkampiose vietovėse. Taigi Revoliuciniai tribunolai ėmėsi visų bylų, net ir kriminalinių.

[1] N. I. Falejev, „Šest mesjacev voenno-polevoj justicii", *Byloe*, 1907, Nr. 2/14, p. 80.

Tačiau paguodos dėlei galima pasakyti, kad liaudies teismai nuo tribunolų ne per labiausiai ir skyrėsi: kai vėliau, 1919 metais, bus paskelbti RSFSR baudžiamosios teisės pagrindai, ir pirmųjų, ir antrųjų teismų charakteristika tenai beveik sutaps: ir vieni, ir kiti gali taikyti bet kokias bausmes, ir vieniems, ir kitiems paliekamos laisvos rankos. Įstatymas neapibrėžė jokių baudžiamųjų sankcijų, ir teismai galėjo visai laisvai pasirinkti represijų formą, turėjo neribotą teisę jas taikyti (jei atimama laisvė, galima ją atimti neribotam laikui, tai yra iki specialaus potvarkio). Liaudies teismas, lygiai kaip ir Revoliucinis tribunolas, vadovavosi tik revoliucine teisine sąmone ir revoliucine sąžine. Ir pirmųjų, ir antrųjų teismų nuosprendžiai – galutiniai, neapskundžiami jokiai instancijai. Liaudies teismų, kaip ir Revoliucinių tribunolų, veiklos nevaržo jokios formalios sąlygos, vienintelis vertinimo matas – kokio dydžio žalą teisiamojo veiksmai yra padarę revoliucinės kovos interesams, nuosprendį lemia šalies gynybos ir kuriamojo darbo interesai. (Pradžioje Revoliuciniuose tribunoluose buvo net vietinių sovietų skiriamų tarėjų, bet vėliau tribunolai virto nuolatiniais trejetais, bet būtinai tokiais, kad vienas jų narys būtų skiriamas gubernijos ČK ir kad šitaip visais lygmenimis Revoliuciniai tribunolai būtų glaudžiai susiję su ČK.)

1918 metų gegužės 4 dieną priimtas dekretas apie Rusijos Centro vykdomojo komiteto Aukščiausiojo revoliucinio tribunolo įsteigimą – ir tuomet manyta, kad tribunolų sistema galutinai suformuota. O, kaip toli dar buvo iki to!

Kad veiktų geležinkeliai, dar prireikė sukurti šalyje vieningą *Geležinkelių revoliucinių tribunolų* sistemą.

Paskui – vieningą *Vidaus apsaugos kariuomenės revoliucinių tribunolų sistemą.*

1918 metais visos šios sistemos veikė sutartinai, pažabodamos RSFSR teritorijoje bet kokį nusikaltimą ir nusižengimą revoliucinei masių kovai, – tačiau įžvalgi Trockio akis pastebėjo tos struktūros netobulumą – ir 1918 metų spalio 14 dieną jis pasirašė įsakymą apie dar vienos sistemos – *Revoliucinių karinių tribunolų* – sudarymą.

Visiškai pasinėręs į Respublikos Revoliucinės karinės tarybos rūpesčius ir Respublikos gelbėjimą nuo išorės priešų, šis mūsų vadas ir įkvėpėjas to savo sumanymo smulkiau nepaaiškino – bet užtat ypač vykusiai išrinko Respublikos Centrinio revoliucinio karinio tribunolo pirmininką – draugą Daniševskį, kuris ne tik kuo puikiausiai sukūrė ir išplėtojo šių dar visai naujų tribunolų sistemą, bet ir parašė brošiūrą, kurioje išdėstė šių tribunolų teorinį pagrįstumą[1]. Vienas brošiūros egzempliorius per stebuklą išliko ir pakliuvo mums į rankas. Teisybė, brošiūra pažymėta grifu „Slaptai", bet dėl senaties gal man bus atleista, kad iš jos čia šį bei tą paviešinsiu (aukščiau pateiktieji duomenys apie teismus irgi paimti iš ten).

Išsyk po Spalio, sutinkamai su jo lozungų dvasia ir nuo Vasario revoliucijos kariuomenėje nusistovėjusia tvarka, numatyta, kad Raudonojoje armijoje veiks renkamieji pulkų ir divizijų teismai. Tačiau pasidžiaugti demokratine jų veikla nesuspėta – ir netrukus jų visai atsisakyta. Vis vien visur savavališkai kūrėsi karo lauko teismai, trejetai, savaime veikė (šaudė) VČK fronto organai ir savaime – kontržvalgybos organai, Ypatingųjų skyrių pirmtakai. Tais Respublikai žiauriais mėnesiais, kai draugas Trockis Rusijos Centro vykdomajame komitete pasakė: „Mes, darbininkų klasės sūnūs, sudarėm sutartį su mirtimi, taigi ir su pergale", – reikėjo priversti visus ir kiekvieną pasitempti ir atlikti savo pareigą.

„Revoliuciniai kariniai tribunolai pirmiausia yra Darbininkų ir valstiečių tėvynės priešų naikinimo, izoliavimo, nukenksminimo ir terorizavimo organai ir tik paskui – teismai, nustatantys kurio nors subjekto kaltumo laipsnį" (p. 5). „Revoliuciniai kariniai tribunolai – dar nepaprastesni negu revoliuciniai tribunolai, kurie įsirėžė į bendrą darnią vieningo liaudies teismo sistemą" (p. 6).

Nejaugi – „dar nepaprastesni"? Stačiai gniaužia kvapą, pradžioje net sunku patikėti: kas gali būti nepaprasčiau už revoliucinį tribunolą? Nusipelnęs jų veikėjas, daugelio anų metų nuosprendžių kuratorius, mums paaiškina:

[1] K. Ch. Daniševskij, *Revoliucionnyje vojennyje tribunaly*, Moskva, 1920.

„Šalia teismo organų turi veikti, galimas daiktas, teisminio susidorojimo organai" (p. 8).

Ar dabar skaitytojas jau skiria? Iš vienos pusės – ČK, *neteisminis* susidorojimas. Iš antros pusės – Revoliucinis tribunolas, labai supaprastintas, labai negailestingas, bet vis tiek iš dalies – lyg ir teismas. O kas *tarp* jų? numanote? O tarp jų kaip tik ir trūksta *teismo nuosprendžio vykdymo organo* – tai ir yra Revoliucinis karinis tribunolas!

„Revoliuciniai kariniai tribunolai nuo pat pirmosios gyvavimo dienos buvo revoliucinės valdžios kovos organai... Iškart nusistatytas tam tikras tonas ir kursas, neleidžiantis jokių svyravimų... Mums teko sumaniai pasinaudoti revoliucinių tribunolų sukaupta patirtimi ir toliau ją plėtoti" (p. 13) – ir šitaip buvo dar prieš pirmąją instrukciją, išleistą tik 1919 metų sausį. Be to, norint suartėti su ČK, perimtas ir tas patyrimas, kad vieną Revoliucinio karinio tribunolo narį skirtų Fronto ypatingasis skyrius. Bet frontai gyvavo tik tam tikrą laiką, o jiems nykstant revoliuciniai kariniai tribunolai nenyko, jie buvo steigiami srityse ir apygardose „kovoti ir tiesiogiai vykdyti nuosprendžius sukilimų metu" (p. 19).

Revoliuciniai kariniai tribunolai teisė už „dezertyravimą iš darbo", kuris „dabartinėmis aplinkybėmis yra toks pat kontrrevoliucinis aktas kaip ir ginkluotas sukilimas prieš darbininkus ir valstiečius" (p. 21), –kas gi tas toks gausingas priešas, galintis sukilti ir prieš darbininkus, ir prieš valstiečius? Teisė net už „šiurkštų elgesį su valdiniais, nerūpestingą tarnybinių pareigų atlikimą, aplaidumą tarnyboje, savo teisių nežinojimą..." (p. 23) ir t. t., ir t. t. Revoliuciniai kariniai tribunolai – toli gražu ne tik kariškiams, bet ir visiems civiliams, gyvenantiems fronto rajone. Jie – darbo liaudies klasinės kovos organas. Kad nekiltų nesutarimų tarp gretimai veikiančių revoliucinių tribunolų, nustatytas toks veiklos sferų pasiskirstymas: kas kokios bylos ėmėsi, tas ir teisia – ir niekas negali nuosprendžio nei peržiūrėti, nei apskųsti. Nuosprendžiai buvo reguliuojami atsižvelgiant į karinę padėtį: po pergalės Pietuose 1920 metų pavasarį revoliuciniams kariniams tribunolams duota direktyva suma-

žinti sušaudymų skaičių – ir iš tiesų per pirmą pusmetį sušaudyti tik 1426 žmonės (be revoliucinių tribunolų! be geležinkelių revoliucinių tribunolų! be vidaus apsaugos kariuomenės tribunolų! be ČK! be Ypatingųjų skyrių! – prisiminkim čia ir Stolypino skaičių – 950 žmonių, kai visoje Rusijoje buvo stabdoma žudynių anarchija, prisiminkim ir Rusijoje per 80 metų mirties bausme nuteistus 894 žmones). O 1920 metų vasarą prasidėjo karas su Lenkija – ir tik per liepos ir rugpjūčio mėnesius revoliuciniai kariniai tribunolai (be..., be..., be...) nuteisė sušaudyti 1976 žmones (p. 43; apie artimiausius kitus mėnesius duomenų nepateikta).

Revoliuciniai kariniai tribunolai turėjo teisę *tiesiogiai ir skubiai susidoroti* su dezertyrais ir agituojančiais prieš pilietinį karą (tai yra pacifistais, – p. 37). Kriminalinę žmogžudystę (už ją nesušaudoma) jie turėjo skirti nuo politinės žmogžudystės (už ją sušaudoma – p. 38); vagystę iš privataus asmens („tribunolai čia turi būti jautrūs ir atlaidūs", nes buržuazijos turtai ir stumia žmones vogti) jie turėjo skirti nuo liaudies turto vagystės (čia reikia taikyti „griežčiausias revoliucines bausmes"). „Parengti kokio nors Statuto apie bausmes neįmanoma ir būtų neprotinga", bet „negalima išsiversti be pagrindinių direktyvų ir instrukcijų" (p. 39). „Labai dažnai Revoliuciniams kariniams tribunolams tenka veikti tokiomis aplinkybėmis, kai sunku net nusakyti, ar Tribunolas veikia kaip tribunolas, ar stačiai kaip kovos būrys. Neretai... lygiagrečiai dirbama ir Tribunolo posėdžių salėje, ir gatvėje". Sušaudymo „negalima laikyti bausme, tai tiesiog fizinis darbininkų klasės priešo sunaikinimas" ir „gali būti taikomas tokių nusikaltėlių bauginimo (teroro) tikslais" (p. 40). „Bausmė nėra atpildas už „kaltę", nėra kaltės atpirkimas..." Tribunolas „išaiškina nusikaltėlio asmenybę, nes... ją išaiškinti galima remiantis jo gyvenimo būdu ir praeitimi" (p. 44).

Revoliuciniuose kariniuose tribunoluose „neturi prasmės apeliacijos teisė, kurią buvo įvedusi buržuazija... Sovietų valdžios sąlygomis šis vilkinimas niekam nereikalingas" (p. 46). „Įvesti apeliacijos praktiką absoliučiai neleistina... teisė pateikti kasacinius skundus

atmetama„ (p. 49). „Nuosprendį reikia įvykdyti beveik tuojau pat, kad būtų kuo stipresnis represijos efektas" (p. 50), būtina iš nusikaltėlių atimti bet kokią viltį, kad Revoliucinio karinio tribunolo nuosprendis galėtų būti atšauktas arba pakeistas" (p. 50). „Revoliucinis karinis tribunolas – būtinai reikalingas ištikimas Proletariato Diktatūros organas, privalantis per neregėtus suniokojimus, per kraujo ir ašarų jūras nuvesti darbininkų klasę... į laisvo darbo, dirbančių žmonių laimės ir grožio pasaulį" (p. 59).

Būtų galima dar cituoti ir cituoti, bet gana! Nusikelkime mintimis į tą praeitį ir peržvelkime liepsnojantį mūsų šalies žemėlapį, įsivaizduokime tas žmonių gyvenamas vietas, nepaminėtas tribunoliškojoje brošiūroje. Pilietinio karo metais užėmus kurį nors miestą, ne tik poškėdavo šautuvai ČK kieme, bet ir kiauras naktis posėdžiaudavo tribunolas. Ir kulką galėjai gauti toli gražu ne tik todėl, kad esi baltasis karininkas, senatorius, dvarininkas, vienuolis, kadetas arba eseras. Tais metais galėjai būti sušaudytas vien už tai, kad tavo baltos, švelnios, nepūslėtos rankos. Tačiau galima spėti, kad Iževske arba Votkinske, Jaroslavlyje arba Murome, Kozlove arba Tambove maištai nepigiai atsiėjo ir grublėtoms rankoms. Tuose ritiniuose – neteisminiuose ir tribunoliškuosiuose, jeigu jie kada išdygs prieš mus, labiausiai nustebins paprastų valstiečių skaičius. Mat nuo 1918 iki 1921 metų buvo devynios galybės valstiečių bruzdėjimų ir sukilimų, nors jie ir nepapuošė spalvingų „Pilietinio karo istorijos" puslapių, nors niekas nefotografavo ir nefilmavo šių įsiaudrinusių minių, apsiginklavusių basliais, šakėmis ir kirviais, einančių prieš kulkosvaidžius, o paskui surištomis rankomis – *dešimt už vieną!* – išrikiuotų virtinėmis ir sušaudytų. Sapožkos sukilimą tai ir prisimena tik Sapožkoje, Pitelino sukilimą – tik Piteline. Iš tos pačios M. Lacio apžvalgos, apimančios pusantrų metų ir 20 gubernijų, sužinom ir numalšintų sukilimų skaičių – 344[1]. (Valstiečių sukilimams dar nuo 1918 metų buvo prisegtas vardas – „buožių" sukilimai, nes juk negalėjo *valstiečiai* sukilti prieš darbininkų ir valstiečių valdžią! Tačiau

[1] M. J. Lacis, *Idem*, p. 75.

kaip paaiškinti, kad kiekvieną kartą sukildavo ne trys trobos kaime, o ištisai visas kaimas? Kodėl gausybė varguolių tokiomis pat šakėmis nepuolė galabyti sukilusių „buožių", o drauge su jais ėjo prieš kulkosvaidžius? M. Lacis: „Kitus valstiečius pažadais, šmeižtais ir grasinimais [buožė] priversdavo dalyvauti tuose sukilimuose[1]. Tačiau kas galėjo daugiau žadėti nei varguomenės komitetas? Kas galėjo labiau grasinti nei ČON'o[2] kulkosvaidžiai?

O kiek tos girnos įtraukė visai atsitiktinių, tikrai atsitiktinių žmonių, kurie neišvengiamai sudaro pusę kiekvienos šaudančios revoliucijos aukų?

Štai ką apie savo bylą papasakojo I. J-vas, teistas už tolstojizmą 1919 metais. Tik jo inicialus težinojau, – taip ir miniu.

Paskelbus visuotinę privalomą mobilizaciją į Raudonąją armiją (praėjo metai po šūkių.: „Šalin karą! Durtuvą į žemę! Visi namo!"), vien tik Riazanės gubernijoje iki 1919 metų rugsėjo „sugaudyta ir išsiųsta į frontą 54 697 dezertyrai"[3] (o kiek dar sušaudyta vietoje pavyzdžio dėlei). J-vas visai nedezertyravo, o tiesiai atsisakė karinės tarnybos religiniais sumetimais. Jis mobilizuotas prievarta, bet kareivinėse neima į rankas šautuvo, nevaikšto į pratybas. Sutrikęs dalies komisaras perduoda jį į ČK ir prideda raštelį: „Nepripažįsta sovietų valdžios". Tardymas. Už stalo trejetas, priešais kiekvieną naganas. „Matėm mes tokių didvyrių, tuoj pulsi ant kelių! Tučtuojau sutik kariauti, kitaip – vietoj sušaudysim!" Bet J-vas tvirtas: jis negali kariauti, jis išpažįstąs laisvąją krikščionybę. Jo byla perduodama Riazanės miesto revoliuciniam tribunolui.

Atviras posėdis, salėje – koks šimtas žmonių. Malonus senutėlis advokatas. Kvalifikuotas kaltintojas (žodis „prokuroras" iki 1922 metų uždraustas) Nikolskis taip pat senas teisininkas. Vienas iš tarėjų mėgina išsiaiškinti teisiamojo pažiūras („Kaipgi jūs, darbo žmonių atstovas, galite pritarti aristokrato grafo Tolstojaus pažiūroms?"), bet tribunolo pirmininkas jį pertraukia ir neleidžia aiškintis. Ginčas.

[1] *Idem*, p. 70.

[2] ČON (Čiast osobovo naznačenija) – Ypatingosios paskirties dalis.

[3] M. J. Lacis, *Idem*, p. 74.

Tarėjas: Štai jūs nenorite žudyti žmonių ir kitus atkalbinėjate. Bet baltieji pradėjo karą, o jūs mums trukdote gintis. Kai pasiųsime jus pas Kolčiaką, galėsite ten skelbti savo nesipriešinimą!

J-vas: Kur pasiųsite, ten ir važiuosiu.

Kaltintojas: Tribunolas privalo svarstyti ne kiekvieną kriminalinę veiką, o tik kontrrevoliucinę. Pagal nusikaltimo sudėtį reikalauju šią bylą perduoti liaudies teismui.

Pirmininkas: Cha! Veiką! Žiūrėk tu man, koks įstatymų žinovas! Mes vadovaujamės ne įstatymais, o savo revoliucine sąžine!

Kaltintojas: Reikalauju, kad mano reikalavimą įrašytumėt į protokolą.

Gynėjas: Pritariu kaltintojui. Byla turi būti svarstoma paprastame teisme.

Pirmininkas: Senas kvailys! Ir iš kur tokį ištraukė?

Gynėjas: Keturiasdešimt metų dirbu advokatu, o tokį įžeidimą girdžiu pirmą kartą. Įrašykite į protokolą.

Pirmininkas (kvatodamas): Įrašysim! Įrašysim!

Salėje juokas. Teismas išeina pasitarti. Iš pasitarimų kambario sklinda pikti šūksniai. Paskelbtas nuosprendis: s u š a u d y t i!

Salėje pasipiktinimo šūksniai.

Kaltintojas: Protestuoju prieš nuosprendį ir skųsiuosi teisingumo komisariatui!

Gynėjas: Pritariu kaltintojui!

Pirmininkas: Atituštinti salę!!!

Sargybiniai išveda J-vą į kalėjimą ir vesdami sako: „Jeigu, brolyti, visi būtų tokie kaip tu – būtų gerai! Jokio karo nebūtų, nei baltųjų, nei raudonųjų!" Sugrįžo į kareivines, sušaukė raudonarmiečių susirinkimą. Šis nuosprendį pasmerkė. Parašė protestą į Maskvą.

Kasdien laukdamas mirties ir pro langą matydamas šaudomus suimtuosius, J-vas išsėdėjo 37 dienas. Atėjo pakeistas nuosprendis: 15 metų *griežtos izoliacijos*.

Pamokomas pavyzdys. Nors revoliucinis teisėtumas iš dalies laimėjo, bet kiek čia prireikė tribunolo pirmininko pastangų! Kiek

dar buvo sutrikimo, nedrausmingumo, nesąmoningumo! Kaltinimas – išvien su gynyba, sargybiniai lenda ne į savo reikalą – siunčia rezoliuciją. Ak, nelengva darosi Proletariato Diktatūrai ir naujajam teismui! Suprantama, ne visi posėdžiai tokie nesklandūs, bet tokių kaip šis irgi ne vienas! Kiek dar praeis laiko, kol susistovės, įeis į vėžes ir įsitvirtins reikiama linija, kol gynyba veiks išvien su prokuroru ir teismu, o su jais išvien pats teisiamasis, o su jais išvien visos liaudies masių rezoliucijos!

Išnagrinėti šį daugiametį kelią – perspektyvus istoriko uždavinys. O mums – kaip skverbtis pro šią rausvą miglą? Ką apklausinėti? Sušaudytieji nepapasakos, išblaškytieji nepapasakos. Nei teistųjų, nei advokatų, nei sargybinių, nei žiūrovų, nors jie ir būtų išlikę, niekas mums ieškoti neleis.

Matyt, mums gali padėti tiktai *kaltinimas*.

Štai iš geranorių žmonių rankų mums pavyko gauti išlikusį nesunaikintą vienos knygos egzempliorių. Toje knygoje išspausdintos kaltinamosios kalbos, kurias pirmaisiais revoliuciniais metais pasakė karštas revoliucionierius, pirmasis karo reikalų liaudies komisaras, vyriausiasis kariuomenės vadas, paskui – Teisingumo liaudies komisariato Ypatingųjų teismų skyriaus iniciatorius (jam buvo rengiamas personalinis Tribūno postas, bet Leninas jį panaikino[1]), garsusis didžiųjų procesų kaltintojas, o paskui demaskuotas baisus liaudies priešas N. Krylenka[2]. Ir jei vis dėlto norim bent trumpai apžvelgti viešuosius procesus, jei mus ima pagunda kvėptelėti pirmųjų porevoliucinių metų teismų oro – mums verta šią knygą perskaityti. Kitos išeities nėra. O visa kita, periferiška, teks atkurti mintyse.

Žinoma, geriau perskaitytume tų procesų stenogramas, pasiklausytume tų pirmųjų teisiamųjų ir tų pirmųjų advokatų dramatiškų balsų, kai dar niekas negalėjo numatyti, kokia nepermaldaujama seka visi jie – drauge su tais tribunolininkais – prasmegs mėsmalės žiotyse.

---

[1] V. I. Lenin, *Sobranije sočinenij*, t. 36, p. 210.

[2] N. V. Krylenko, *Za piat let (1918–1922)*, Moskva-Petrogradas: GIZ, 1923. (Kaltinamosios kalbos didžiausiuose teismo procesuose, vykusiuose Maskvos ir Aukščiausiajame revoliuciniuose tribunoluose.)

Tačiau, kaip aiškina Krylenka, išleisti stenogramas *„dėl daugelio techninių priežasčių buvo nepatogu"* (p. 4), o patogu buvo išleisti tik kaltinamąsias jo kalbas ir tribunolų nuosprendžius, kurie jau tuomet visiškai sutapo su kaltintojo reikalavimais.

Girdi, Maskvos ir Aukščiausiojo revoliucinių tribunolų archyvai buvę (1923) „toli gražu ne taip sutvarkyti... Daugelio bylų stenogramos... taip neaiškiai parašytos, kad teko arba ištisus puslapius išbraukti, arba atkurti tekstą iš atminties" (!), o „daugelis didžiulių procesų" (tarp jų – dėl kairiųjų eserų maišto, admirolo Ščiastno byla, anglų pasiuntinio Lokkarto byla) „visai nebuvo stenografuoti" (p. 4–5).

Keista. Kairiųjų eserų nuteisimas buvo ne smulkmena – po Vasario ir Spalio tai trečias pradinis mūsų istorijos mazgas, perėjimas prie vienpartinės sistemos valstybėje. Ir sušaudyta nemažai. O nebuvo stenografuota.

O 1919 metų „karinį sąmokslą" „VČK likvidavo neteisminio susidorojimo tvarka" (p. 7), taigi šitai ir yra „jo buvimo įrodymas" (p. 44). (Ten buvo areštuota daugiau kaip 1000 žmonių[1] – nejaugi visus trauksi į teismą?)

Štai ir papasakok kaip derėtų apie tuometinių teismų procesus...

Tačiau svarbiausius principus vis dėlto sužinom. Pavyzdžiui, vyriausiasis kaltintojas praneša, kad VCIK'as[2] turi teisę įsikišti į kiekvieną teismo bylą. „VCIK'as savo nuožiūra *neribotai* nuteistųjų pasigaili arba skiria *mirties bausmę*" (p. 13, kursyvas mūsų. – *A. S.*). Pavyzdžiui, nuosprendį šešiems mėnesiams VCIK'as pakeitė dešimčia metų (ir, kaip skaitytojas numano, tam nebūdavo šaukiamas viso VCIK'o plenumas, o nuosprendį pataisydavo, tarkim, Sverdlovas savo kabinete). Visa tai, pasak Krylenkos, „patogiai skiria mūsų sistemą nuo apgaulingos teorijos, skelbiančios valdžios padalijimą" (p. 14), nuo teorijos, skelbiančios teisminės valdžios nepriklausomumą. (Šitaip sakė ir Sverdlovas: „Gerai, kad pas mus įstatymų leidžiamoji valdžia

[1] M. J. Lacis, *Idem*, p. 46.

[2] VCIK (Vserosijskij centralnyj ispolnitelnyj komitet) – Rusijos Centro vykdomasis komitetas. (*Vert. past.*)

aklina siena neatsitveria nuo vykdomosios valdžios kaip Vakaruose. Visas problemas *galima greitai išspręsti*". Ypač telefonu.)

Tuose tribunoluose pasakytose kalbose Krylenka dar atviriau ir tiksliau formuluoja *sovietinio teismo bendruosius uždavinius*, kai teismas buvo „kartu ir teisės kūrėjas (išretinta Krylenkos)... ir politikos įrankis (p. 3, išretinta mūsų. – *A. S.*).

Teisės kūrėjas todėl, kad ketverius metus nebuvo jokių kodeksų: cariniai atmesti, savi nesukurti. „Ir tegu man niekas nesako, kad mūsų baudžiamasis teismas turi remtis tik esamomis rašytinėmis normomis. Mes gyvenam Revoliucijos procese..." (p. 407). „Tribunolas – tai ne tas teismas, kuriame turi atgyti teisinės subtilybės ir kazuistika... Mes kuriam naują teisę ir *naujas etikos normas*" (p. 22, kursyvas mūsų. – *A. S.*). „Kad ir kiek čia būtų kalbama apie amžinąjį teisės įstatymą, teisingumą *ir taip toliau* – mes žinom... kaip brangiai jie mums atsiėjo" (p. 505, kursyvas mūsų. – *A. S.*).

(Jeigu jūsų bausmės terminus palygintume su mūsų terminais, tai gal ne taip jau ir brangiai? Galbūt laikytis amžinojo teisingumo – vis dėlto jaukiau?..)

Teisinių subtilybių nereikia todėl, kad nesiaiškinama, ar kaltinamasis kaltas, ar nekaltas: *kaltumo* sąvoka, toji buržuazinė sąvoka, dabar išrauta su šaknimis (p. 318).

Taigi draugas Krylenka pasako, kad revoliucinis tribunolas – tai *ne tas teismas*! Kitą kartą jis pasakys, kad tribunolas – tai *apskritai ne teismas*: „Tribunolas yra klasinės darbininkų kovos organas, triuškinantis jų priešus", jis turi veikti „vadovaudamasis Revoliucijos interesais... ir turėdamas galvoje darbininkų ir valstiečių masėms labiausiai pageidaujamus rezultatus" (p. 73).

Žmonės nėra žmonės, o „tam tikrų idėjų tam tikri reiškėjai". „Kad ir kokios būtų [teisiamojo] individualios savybės, jį galima vertinti tik vienu metodu – klasinio tikslingumo požiūriu" (p. 79).

Tai yra tu gali egzistuoti tik tuo atveju, jeigu šitai tikslinga darbininkų klasei. O „jeigu šis tikslingumas pareikalaus, kad baudžiantysis kardas kristų ant teisiamųjų galvų, tai jokie... žodiniai įtikinėjimai nepadės" (p. 81) – na, tarkim, advokatų argumentai ir t. t.

„Mūsų revoliuciniame teisme mes vadovaujamės ne straipsniais ir ne švelninančių aplinkybių laipsniu; Tribunole mes turim remtis tikslingumo sumetimais" (p. 524).

Tais metais daugelis patyrė štai ką: gyveno gyveno ir staiga sužinojo, kad jų egzistavimas – netikslingas.

Reikia suprasti: teisiamojo pečius slegia ne tai, ka jis jau padarė, o tai, ką jis galėtų padaryti, jeigu dabar pat nebūtų sušaudytas. „Mes ginamės ne tik nuo praeities, bet ir nuo ateities" (p. 82).

Draugo Krylenkos deklaracijos aiškios ir visuotinės. Jos atskleidžia visą to teismų laikotarpio reljefą. Pro pavasario ūkanas staiga atsiveria vaiskus ruduo. Ir galbūt – daugiau nebereikia? Gal nebereikia versti puslapio po puslapio, kad atgytų tų procesų vaizdai? Štai šios deklaracijos ten ir bus atkakliai taikomos.

Belieka užsimerkti ir įsivaizduoti teismo saliukę, dar neišpuoštą auksiniais ornamentais. Ir stropius tribunolininkus, vilkinčius paprastučiais frenčiais, liesus, dar nespėjusius nusipelnėti. O *kaltinamoji valdžia* (šitaip mėgsta save vadinti Krylenka) vilki civiliniu neužsagstytu švarkeliu, iš po apykaklės kyšo kraštelis jūreiviškos palaidinės.

Vyriausiasis kaltintojas rusiškai šitaip kalba: „Man įdomus fakto klausimas!"; „konkretizuokite tendencijos momentą!"; „mes operuojame objektyvios tiesos analizės aspektu". Kartais, žiūrėk, sustiprina įspūdį ir lotyniška patarlė (teisybė, procesas po proceso kartojama vis ta pati patarlė, tik po kelerių metų atsiranda kita). Na bet juk ne juokai – per visą tą revoliucinį šurmulį du fakultetus baigė. Štai kas krinta į akis – teisiamuosius vadina trumpai drūtai: „Profesionalūs niekšai!" Ir nė kiek neveidmainiauja. Nepatiks jam teisiamosios šypsena, tad jai ir rėš grėsmingai, dar prieš nuosprendį: „O jūs, piliete Ivanova, be reikalo šypsotės, mes nustatysim ir padarysim, kad jūs *daugiau niekada* nesišypsotumėte!" (p. 296, kursyvas mūsų. – *A. S.*).

Na tai leisimės?..

Laikraščio „Russkije vedomosti" byla. Šis vienas pirmųjų teismų – tai ž o d ž i o teismas. 1918 metų kovo 24 dieną šis garsus „profesoriškas" laikraštis išspausdino Savinkovo straipsnį „Iš kelio".

Mieliau būtų čiupę patį Savinkovą, bet velniai griebtų tą *kelią*, kur jo ieškoti? Taigi uždarė laikraštį ir į teisiamųjų suolą atitempė senyvą redaktorių P. Jegorovą, liepė jam paaiškinti: kaip išdrįso? Jau praėjo keturi Naujosios Eros mėnesiai, laikas priprasti!

Jegorovas naiviai teisinasi, kad straipsnio autorius – „žymus politinis veikėjas, kurio nuomonė domina visuomenę nepaisant to, ar jai pritaria redakcija". Toliau. Savinkovo frazėje „Nepamirškim, kad Leninas, Natansonas ir K° atvyko į Rusiją per Berlyną, tai yra kad Vokietijos valdžia jiems padėjo sugrįžti į tėvynę" Jegorovas nematąs jokio šmeižto, nes iš tikrųjų taip ir buvę – kariaujanti kaizerinė Vokietija padėjusi draugui Leninui grįžti.

Krylenka sušunka, kad jis ir nemanąs laikraščio kaltinti šmeižtu (kodėl gi?..), kad laikraštis esąs teisiamas už *mėginimą paveikti protus*! (Negi laikraštis būtų drįsęs turėti tokį tikslą?!)

Laikraštis nesąs kaltinamas ir už Savinkovo frazę: „Tik beprotis nusikaltėlis gali rimtai tvirtinti, kad tarptautinis proletariatas mus parems", nes juk jis dar mus parems...

O už mėginimą paveikti protus štai koks nuosprendis: laikraštį, leidžiamą nuo 1864 metų, atlaikiusį visas neįtikėtinas reakcijas – Delianovo, Pobedonoscevo, Stolypino, Kasso ir dar kažkieno, – dabar *uždaryti visam laikui*! (Už vieną straipsnį – visam laikui! Štai kaip reikia laikytis įsikibus valdžios.) O redaktorių Jegorovą... net gėda sakyti, tartum kokioje Graikijoje... trims mėnesiams įkalinti vienutėje. (Bet kai geriau pagalvoji, ne taip jau ir gėda: juk dar tik 1918 metai! juk jeigu senukas liks gyvas – jį vėl pasodins, ir dar kiek kartų pasodins!)

Kad ir kaip keista, bet tais griausmingais metais taip pat maloniai buvo duodami ir imami kyšiai, kaip nuo amžių Rusioje, kaip ligi šiol Sovietų Sąjungoje. Ir ypač nešamos dovanos į teismo organus. Ir, net drovu sakyti, – į ČK. Gražiai įrišti ir auksiniais įspaudais sužymėti istorijos tomai tyli, bet seni žmonės, amžininkai, prisimena, kad politinių kalinių likimas, skirtingai negu Stalino laikais, pirmaisiais revoliucijos metais labai priklausė nuo kyšių: jie buvo nesivaržant

imami ir už juos sąžiningai paleidžiama. Ir štai Krylenka, atrinkęs tik tuziną bylų per penkmetį, praneša mums apie du tokius procesus. Deja, ir Maskvos, ir Aukščiausiasis tribunolai į tobulesnę tvarką ėjo kreivais keliais, klimpo korupcijos liūne.

Maskvos revoliucinio tribunolo trijų tardytojų byla (1918 metų balandis). 1918 metų kovo mėnesį buvo areštuotas Beridzė, spekuliavęs aukso luitais. Žmona, kaip tuomet buvo įprasta, ėmė ieškoti būdų vyrui išpirkti. Jai pavyko per pažįstamus prisigauti prie vieno iš tardytojų, šis prikalbino dar kitus du, ir jie, slapta susitikę su spekulianto žmona, pareikalavo iš jos 250 tūkstančių, bet per derybas nusileido iki 60 tūkstančių, kurių pusė turėjo būti sumokėta iš anksto. Veikti sutarta per advokatą Griną. Viskas būtų praėję patyliukais, kaip patyliukais praėjo šimtai sandėrių, ir byla nebūtų patekusi nei į Krylenkos metraštį, nei į mūsų knygą (nei į Liaudies komisarų tarybą!), jei žmona nebūtų pagailėjusi pinigų ir, užuot įteikusi kaip avansą 30 tūkstančių, nebūtų Grinui atvežusi tik 15 tūkstančių, o svarbiausia, kad per moterišką blaškymąsi nebūtų naktį persigalvojusi, jog advokatas nesolidus, ir rytą nebūtų puolusi pas kitą pareigūną – prisiekusįjį patikėtinį Jakulovą. Nepasakyta, kas konkrečiai, bet, matyt, kaip tik Jakulovas ir nusprendė tardytojams prikirpti uodegą.

Įdomu, kad šiame tribunolo procese visi liudytojai, pradedant nelemtąja žmona, stengiasi duoti parodymus teisiamųjų naudai ir užglaistyti kaltinimą (politiniame procese šitai neįmanoma!). Krylenka aiškina šitaip: jie taip elgiasi miesčioniškais sumetimais, jausdamiesi svetimi mūsų revoliuciniam tribunolui. (O mes drįstam miesčioniškai spėlioti: ar tik liudytojai per proletariato diktatūros pusmetį nebus išmokę *bijoti*? Juk reikėjo didelės drąsos – skandinti revoliucinio tribunolo tardytojus. O kas paskui bus tau?..)

Įdomi ir kaltintojo argumentacija. Juk prieš mėnesį teisiamieji buvo jo bendražygiai, kovos draugai, talkininkai, žmonės, visiškai atsidavę Revoliucijos interesams, o vienas iš jų, Leistas, net „rūstus kaltintojas, svaidantis žaibus ir perkūnus kiekvienam, kuris pasikė-

sins į pamatus", – ir ką gi dabar apie juos sakyti? kur atkapstyti tikrą kaltę? (Anokia čia kaltė kyšis.) Ogi aišku kur: *praeityje*! anketoje!

„Gerai pakedenus" tą Leistą, „galima rasti nepaprastai įdomių duomenų". Mes suintriguoti: jis senas avantiūristas? Ne, bet – Maskvos universiteto profesoriaus sūnus! O tas profesorius ne šiaip koks, o toks, kuris, nesikišdamas į politinę veiklą, dvidešimt metų, per visas reakcijas, išsaugojo sveiką kailį! (O juk, nepaisant reakcijos, ir Krylenka eksternu laikė egzaminus...) Ar bereikia stebėtis, kad to profesoriaus sūnus – toks dviveidis?

O Podgaiskis – tas teismo valdininko, be abejo, juodašimčio, sūnus, – argi kitaip jo tėvas būtų dvidešimt metų ištarnavęs teismo organuose? O sūnelis taip pat rengėsi dirbti teisme. Bet įvyko revoliucija – ir prasmuko į revoliucinį tribunolą. Dar vakar šitai buvo laikoma kilniu poelgiu, bet dabar jau šlykštu!

O už tuos abu niekšingesnis, žinoma, Gugelis. Seniau jis buvo knygų leidėjas. Ir kokį protinį peną piršo jis darbininkams ir valstiečiams? Ogi „maitino plačiąsias mases nekokybiška literatūra" – ne Markso veikalais, o pasaulinio garso buržuazinių profesorių knygomis (tuos profesorius netrukus taip pat išvysim kaltinamųjų suole).

Krylenka širsta ir negali atsistebėti – kas per žmogeliai įsitrynė į tribunolą? (Stebimės ir mes: kokie kadrai tuose darbininkų ir valstiečių tribunoluose? Kodėl proletariatas pavedė jo priešus triuškinti būtent tokiai publikai?)

O jau advokatas Grinas, „savas žmogus" tardymo kolegijoje, kuris ką panorėjęs gali paleisti, – tai ne kas kita kaip „tipiškas atstovas tos žmonių padermės, kurią Marksas pavadino kapitalistinės santvarkos *siurbėlėmis*", prie kurių reikia priskirti visus žandarus, dvasininkus ir... notarus (p. 500), žinoma, dar ir visus advokatus.

Regis, Krylenka netausojo jėgų reikalaudamas negailestingo, žiauraus nuosprendžio neatsižvelgiant į „individualius kaltės niuansus", bet visada žvalų tribunolą apėmė kažkoks suglebimas, kažkoks ištižimas, ir jis vos ne vos išvebleno: tardytojams – po šešis mėnesius kalėjimo, o advokatui – piniginė bauda. (Tik naudodamasis

VCIK'o teise „skirti neribotą bausmę", Krylenka tenai, Metropolyje, pasiekė, kad tardytojams būtų įkrėsta po 10 metų, o siurbėlei advokatui – 5 metai konfiskuojant visą turtą. Krylenka pagarsėjo budrumu ir kad kiek būtų gavęs *Tribūno* titulą.)

Pripažįstame, kad tiek ano meto revoliucinėms masėms, tiek dabartiniams mūsų skaitytojams šis nelaimingas procesas negalėjo nepakirsti tikėjimo tribunolo šventumu. Ir juo nedrąsiau imamės pasakoti apie kitą procesą, susijusį su dar iškilesne įstaiga.

Kosyrevo byla (1919 metų vasario 15 diena). F. Kosyrevas ir jo draugužiai Libertas, Rottenbergas ir Solovjovas tarnavo Rytų fronto (kovojusio su Steigiamojo susirinkimo kariuomene, dar prieš Kolčiaką) aprūpinimo komisijoje. Nustatyta, kad ten jie radę būdų išsyk gauti nuo 70 tūkstančių iki 1 milijono rublių, važinėję ristūnais, ūžę su gailestingosiomis seserimis. Jų komisija įsigijusi namą, automobilį, jų kompanionas ūžęs „Jare". (Mes nepratę šitaip įsivaizduoti 1918 metų, bet taip liudija revoliucinis tribunolas.)

Beje, byla iškelta visai ne už tai: niekas iš jų už Rytų frontą nebuvo teisiamas ir net jiems už viską atleista. Bet stebuklas! Vos tik toji aprūpinimo komisija buvo išformuota, visas tas ketvertas ir dar prie jų prisidėjęs Nazarenka, buvęs Sibiro valkata, Kosyrevo draugužis iš kriminalistų katorgos, buvo pakviesti sudaryti... VČK Kontrolės ir revizijos kolegijos!

Va kokia buvo tos Kolegijos kompetencija: ji *buvo įgaliota tikrinti visų kitų VČK organų veiksmų teisėtumą*, turėjo teisę pareikalauti ir peržiūrėti bet kurią bylą bet kurioje proceso stadijoje ir panaikinti visų kitų VČK organų nutarimus, išskyrus tuos, kurie priimti VČK Prezidiumo!!! (p. 507). Tai bent! Antroji VČK valdžia po Prezidiumo! Antroji po Dzeržinskio-Urickio-Petero-Lacio-Menžinskio-Jagodos!

Kompanionai ir toliau gyveno kaip gyvenę, nė kiek neišpuiko, neužrietė nosies: su kažkokiu Maksimyčium, Lionka, Rafailskiu ir Mariupolskiu, „neturinčiais nieko bendro su komunistinėmis organizacijomis", jie privačiuose butuose ir Savojos viešbutyje „ištaigingai įsikuria... ten viešpatauja kortos (statoma po tūkstantį rublių),

išgertuvės ir damos". O Kosyrevas apsistato butą brangiais baldais (70 tūkstančių) ir nesivaržo tempti iš VČK sidabrinių šaukštų, sidabrinių puodelių (o kaip jie atsidūrė VČK?..), net šiaip stiklinių. „Štai kas, o ne idėjos... jį domina, štai ką jis ima iš revoliucinio judėjimo". (Dabar neigdamas ėmęs kyšius, šis vadovaujantysis čekistas nė nemirktelėjęs meluoja, kad jo vardu... Čikagos banke esą padėta 200 tūkstančių rublių palikimo!.. Matyt, tokią situaciją jis realiai įsivaizduoja lygiagrečiai su pasauline revoliucija.)

Kaipgi teisingai pasinaudoti savo neribota teise bet ką areštuoti ir bet ką paleisti? Matyt, reikia nusižiūrėti žuvelę, neršiančią auksinius ikrus, o tokių žuvelių 1918 metais tinkluose spurdėjo ligi valiai. (Juk revoliucija buvo daroma pernelyg paskubomis, sunku buvo viską sužiūrėti, ir buržuazinės poniutės spėjo paslėpti devynias galybes brangakmenių, karolių, apyrankių, žiedų, auskarų.) O paskui per kokį nors patikėtinį ieškoti ryšių su areštuotųjų giminaičiais.

Matom procese ir tokių figūrų. Antai dvidešimt dvejų metų Uspenskaja – ji baigė Peterburgo gimnaziją, į aukštuosius kursus nepateko, o čia jau sovietų valdžia. Taigi 1918 metų pavasarį Uspenskaja prisistatė į VČK ir pasisiūlė dirbti informatore. Išvaizda buvo tinkama, ir ją priėmė.

Patį naudojimąsi skundeivių (tuomet – slaptųjų agentų) paslaugomis Krylenka taip komentuoja: „*Mes* čia nematom nieko gėdingo, šitai mes laikom savo pareiga; ... gėdą daro ne pats tokio darbo faktas; jei žmogus pripažįsta, kad tas darbas būtinas revoliucijos labui – jis turi imtis" (p. 512, kursyvas mūsų. – *A. S.*). Bet paaiškėja, kad Uspenskaja, deja, neturi politinio credo! – štai kas baisu. Ji taip ir atsako: „...Aš sutinku, kad man būtų mokami tam tikri procentai" už išaiškintas bylas ir dar „perpus dalytis" su kažkuo, kurį tribunolas nutyli ir kurio liepia neminėti. Krylenka slaptąją agentę taip apibūdina: Uspenskaja „nepriklausė VČK asmeninei sudėčiai ir dirbo *atskirais atvejais*" (p. 507). Beje, žmogiškai ją suprasdamas, kaltintojas aiškina: ji papratusi neskaičiuoti pinigų, kas jai tie menkučiai 500 rublių, kuriuos jai moka už darbą Aukščiausioji liaudies ūkio taryba, kai už

vieną prievartavimo veiksmą (padėdama pirkliui, kad nuo jo krautuvės būtų nuimtos plombos) ji gauna penkis tūkstančius rublių, už kitą iš Meščerskajos-Grevs, areštuotojo žmonos, – septyniolika tūkstančių. Beje, Uspenskaja neilgai tebuvo paprasta slapta agentė: žymių čekistų padedama, po kelių mėnesių ji tapo komuniste ir tardytoja.

Tačiau mes vis dar neprieinam prie bylos esmės. A. Meščerskis, stambus fabrikantas, buvo areštuotas už nenuolaidumą derantis su sovietų valdžia (J. Larinu). Jo žmoną J., manydami ją turint pinigų ir brangenybių, čekistai ėmė šantažuoti, užeidinėti į namus, kaskart baisiau pasakoti apie vyrui gresiantį sušaudymą ir reikalauti vis didesnės išpirkos. Nevilties apimta Meščerskaja-Grevs pati pranešė apie šantažą (per tą patį prisiekusįjį patikėtinį Jakulovą, kuris jau buvo įdavęs tardytojus kyšininkus ir, matyt, jautė klasinę neapykantą visai proletariato teisminio ir neteisminio proceso sistemai). Tribunolo pirmininkas irgi padarė klasinę klaidą: užuot perspėjęs draugą Dzeržinskį ir viską sutvarkęs šeimyniškai, paliepė Meščerskajai išduoti numerines asignacijas ir jos bute pasodinti už užuolaidos stenografistę. Atėjo kažkoks Godeliukas, Kosyrevo draugas, tartis dėl išpirkos sumos (pareikalavo 600 tūkstančių rublių!). Taigi stenografistė užrašė visus Godeliuko žodžius apie Kosyrevą, apie Solovjovą, apie kitus komisarus, visus jo pasakojimus, kiek kuris VČK darbuotojas tūkstančių ima. Godeliukas gavo paženklintą avansą, o Meščerskajai išdavė leidimus į VČK, kuriuos jau buvo išrašiusi Kontrolės ir revizijos komisija, Libertas ir Rottenbergas (ten, ČK įstaigoje, sandėris turėjo būti tęsiamas). O prie durų Godeliukas buvo suimtas! Ir sutrikęs davė parodymus! (Meščerskaja tuo tarpu spėjo apsilankyti Kontrolės ir revizijos kolegijoje, ir ten buvo pareikalauta pristatyti jos vyro bylą *patikrinti.*)

Bet palaukit! Juk toks demaskavimas teršia žydruosius ČK drabužius. Ar tik tas Maskvos revoliucinio tribunolo pirmininkas neišsikraustė iš proto? Ar nekiša nosies ne į savo reikalus?

O paaiškėja, kad būta tokio momento – momento, visai nuo mūsų paslėpto didingosios mūsų Istorijos raukšlėse! Paaiškėja, kad

pirmieji ČK darbo metai padarė šiek tiek atgrasų įspūdį net proletariato partijai, prie šito dar nepratusiai. VČK gyvavo dar tik pirmuosius metus, dar tik buvo žengusi pirmą žingsnį šlovinguoju keliu, o jau, kaip ne visai aiškiai rašo Krylenka, kilo „ginčas tarp teismo bei jo funkcijų – ir neteisminių ČK funkcijų... ginčas, padalijęs tuo metu partiją ir darbininkų rajonus į dvi stovyklas (p. 14). Štai kodėl ir galėjo užsimegzti Kosyrevo byla (ligi tol visiems viskas praeidavo sklandžiai), štai kodėl ji galėjo iškilti net į valstybės lygį.

Reikėjo gelbėti VČK! gelbėti VČK! Solovjovas prašo tribunolą, kad jam būtų leista apsilankyti Tagankos (deja, ne Lubiankos) kalėjime pas areštuotąjį Godeliuką – *pasikalbėti*. Tribunolas nesutinka. Tuomet Solovjovas *prasigauna į* Godeliuko *kamerą* ir be jokio tribunolo. Ir štai sutapimas: kaip tik tuo metu Godeliukas sunkiai suserga, taip, suserga. („Vargu ar galima kalbėti apie Solovjovo piktą valią", – suka uodegą Krylenka.) Staiga pajutęs artėjant mirtį, Godeliukas priblokštas atgailauja, kad apšmeižė ČK, prašo popieriaus ir rašo atsižadėjimą: visa, kuo jis apšmeižęs Kosyrevą ir kitus ČK komisarus, esą netiesa, ir visa, ką stenografistė užrašiusi už užuolaidos, – taip pat netiesa!

> O, kiek siužetų! O, kur Šekspyras? Solovjovas kiaurai pereina kalėjimo sienas, blausūs kameros šešėliai, Godeliukas silpstančia ranka atsižada – o mums teatruose, o mums kine revoliuciniai metai vaizduojami tik kaip gatvėse traukiama daina „Piktosios vėtros..."

„O kas leidimus jam išrašė?" – spiria Krylenka. Juk leidimai Meščerskajai ne iš dangaus nukrito! Ne, kaltintojas „nenori pasakyti, kad Solovjovas čia nagus prikišęs, nes... nėra pakankamai įrodymų", bet jis mano, kad „laisvėje likę piliečiai nešvariomis rankomis" galėję Solovjovą pasiųsti į Taganką.

Čia kaip tik būtų pravartu apklausti Libertą ir Rottenbergą, juolab kad jie ir iššaukti! Bet neatvyko! Nesiteikė atvykti, ir tiek. Tai malonėkit, bent Meščerskają apklauskit! Įsivaizduojat, ir toji nuokara aristokratė taip pat drįso neprisistatyti į Revoliucinį tribunolą!

Sučiupus kyšį, Meščerskis buvo paleistas laiduojant Jakulovui – ir su žmona pabėgo į Prancūziją. Užtat Jakulovas prieš pat Kosyrevo

teismą uždaromas į kalėjimą – galbūt už tą patį laidavimą, o gal kaip piktšašis. Į teismą liudyti jis buvo vedamas su sargyba, o netrukus, reikia manyti, sušaudytas. (Ir dabar mes stebimės: kaip įsigalėjo tokia savivalė, kodėl niekas nekovojo?)

O Godeliukas parodymų atsižadėjo – ir miršta. O Kosyrevas nieko neprisipažįsta! Ir Solovjovas niekuo nekaltas! Ir nėra ko apklausti...

Užtat kokie liudytojai savo valia atvažiavo į tribunolą! Ir VČK pirmininko pavaduotojas draugas Peteras, ir netgi pats Feliksas Edmundovičius atvyko, toks susijaudinęs. Pailgu svilinančiu kankinio veidu jis pasisuka į apmirusį tribunolą ir karštai gina niekuo nenusikaltusį Kosyrevą, gina tauriausias moralines, revoliucines ir profesines jo savybes. Deja, šie parodymai knygoje ne cituojami, bet Krylenka juos taip apibūdina: „Solovjovas ir Dzeržinskis gyrė puikias Kosyrevo savybes" (p. 522). (Ak, neatsargusis praporščike! Po dvidešimties metų Lubiankoje tau dar primins aną procesą!) Lengva numanyti, ką galėjo sakyti Dzeržinskis: kad Kosyrevas – geležinis čekistas, negailestingas priešams, kad jis – geras *draugas*. Karšta širdis, šalta galva, švarios rankos.

Ir iš šmeižto atmatų mums prieš akis iškyla bronzinis riteris Kosyrevas. Neeilinę valią rodo ir jo biografija. Prieš revoliuciją jis buvo kelis kartus teistas, daugiausia už žmogžudystes: už tai, kad (Kostromoje) apgaule, turėdamas tikslą apiplėšti, įsigavo pas senutę Smirnovą ir *savo rankomis ją pasmaugė*. Paskui – už pasikėsinimą nužudyti savo tėvą ir už kompaniono nužudymą, kad galėtų pasinaudoti jo pasu. Kitais kartais Kosyrevas buvo teisiamas už sukčiavimą, apskritai daug metų praleido katorgoje (suprantamos jo pastangos ištaigingai gyventi!), ir jį gelbėdavo tik caro amnestijos.

Čia griežti ir teisingi žymiausių čekistų balsai nutraukė kaltintoją ir nurodė, kad visi tie ankstesnieji teismai buvo dvarininkų ir buržuazijos interesų gynėjai, todėl naujoji mūsų visuomenė negali jų paisyti. Bet kas čia dabar? Sujžūlėjęs praporščikas atsakydamas į tai iš Revoliucinio tribunolo kaltintojo katedros rėžė tokią idėjiškai ydingą tiradą, kad net mums, ramiai pasakojantiems čia apie tribunolo procesus, jo kalbos citata atrodo griaunanti aprašymo harmoniją:

„Jeigu senajame cariniame teisme ir buvo kas nors gero, kuo mes galim pasitikėti, tai tik prisiekusiųjų teismas... Prisiekusiųjų teismo sprendimu visuomet būdavo galima pasitikėti, ir ten pasitaikydavo minimumas teisminių klaidų" (p. 522).

Juo labiau apmaudu iš draugo Krylenkos girdėti tokius žodžius, kad prieš tris mėnesius, teisiant provokatorių Romaną Malinovskį, buvusį Lenino numylėtinį, nors praeityje buvo keturis kartus teistas už kriminalinius nusikaltimus, kooptuotą į CK ir paskirtą į Dūmą, Kaltinamoji Valdžia laikėsi klasiškai nepriekaištingos pozicijos:

„Mūsų akyse kiekvienas nusikaltimas yra esamos socialinės sistemos produktas, ir šia prasme kriminalinis teistumas pagal kapitalistinės visuomenės ir caro laikų įstatymus mūsų akyse nėra toks faktas, kuris visiems laikams žmogui uždeda nenuplaunamą dėmę... Mes žinom *daug pavyzdžių, kai mūsų gretose buvo asmenų, kurių praeityje pasitaikė panašių faktų*, bet mes niekada iš to nedarėm išvados, kad tokį žmogų reikia pašalinti iš mūsų tarpo. *Žmogus, žinantis mūsų principus*, neturi būgštauti, kad dėl praeityje buvusio teistumo jis gali būti pašalintas iš revoliucionierių eilių..." (p. 337, kursyvas mūsų. – *A. S.*).

Štai kaip partiškai mokėjo kalbėti draugas Krylenka! O čia ydingi jo samprotavimai aptemdė riterio Kosyrevo paveikslą. Ir tribunole susidarė tokia situacija, kad draugas Dzeržinskis buvo priverstas pasakyti: „Man vieną akimirką (na, tik vieną akimirką! – *A. S.*) galvoje šmėstelėjo mintis, ar tik pilietis Kosyrevas nėra auka tų politinių aistrų, kurios pastaruoju metu užvirė aplink Ypatingąją komisiją?"

Krylenka susizgribo: „Aš nenoriu ir niekada nenorėjau, kad šis procesas taptų ne Kosyrevo ir Uspenskajos teismo procesu, o ČK teismo procesu. Šito aš ne tik negaliu norėti, aš turiu iš visų jėgų su tuo kovoti!.. Ypatingosios komisijos vadovais paskirti atsakingiausi, sąžiningiausi ir santūriausi draugai, kurie prisiėmė sunkią pareigą bausti, *nors ir rizikuodami padaryti klaidą*... Už tai Revoliucija privalo jiems pasakyti ačiū... Šią dalyko pusę aš pabrėžiu todėl, kad man... niekas negalėtų vėliau pasakyti: „Jis tapo politinės išdavystės įrankiu" (p. 509–510, kursyvas mūsų. – *A. S.*). (Pasakys!..)

Štai kokiais ašmenimis ėjo Vyriausiasis Kaltintojas. Tačiau, matyt, jis turėjo kažkokių kontaktų, dar nuo pogrindžio laikų (ir nuo Lenino netoli), iš kurių sužinodavo, kaip viskas pasisuks rytoj. Šitai žymu keliuose procesuose, šiame irgi. 1919 metų pradžioje tikrai būta kažkokių nuotaikų, kad – g a n a ! Laikas VČK pažaboti! Šis momentas „puikiai išreikštas Bucharino straipsnyje, kuriame jis sakė, kad *teisėtą revoliucingumą* turi pakeisti revoliucinis teisėtumas".

Kur bakstelėsi, ten – dialektika! Ir Krylenkai išsprūsta: „Revoliucinis tribunolas turi pakeisti ypatingąsias komisijas" (*Pakeisti??*.) Beje, tribunolas „turi būti... ne mažiau grėsmingas bauginimo ir teroro sistemos įgyvendinimo prasme, negu kad buvo Ypatingoji komisija" (p. 511).

B u v o?.. Bene jis ją jau palaidojo?!. Pala, pala, jūs – jos pamaina, o kur dėsis čekistai? Grėsmingos dienos! Kaip čia dabar su ta ilga, iki kulnų, miline nelėksi į teismą liudyti!

Tačiau gal nepatikimi jūsų šaltiniai, drauge Krylenka?

Taip, tomis dienomis aptemo padangė viršum Lubiankos. Ir galėjo kitaip pasukti ši knyga. Tačiau spėju, kad geležinis Feliksas nuvažiavo pas Vladimirą Iljičių, pasikalbėjo, paaiškino. Ir – išsigiedrijo. Nors po dviejų dienų, 1919 metų vasario 17-ąją, VCIK'o ypatingu nutarimu iš ČK ir buvo atimtos teisminės teisės (o neteisminės paliktos?), *„bet neilgam"* (p. 14)!

O vieną dieną trukusį bylos nagrinėjimą komplikavo dar tai, kad bjauriai elgėsi nenaudėlė Uspenskaja. Netgi iš teisiamųjų suolo ji „drabstė purvais" dar ir kitus žymius čekistus, procese nefigūruojančius, ir net patį draugą Peterą! (Kaip paaiškėjo, doru jo vardu ji pasinaudojo atlikdama šantažo operacijas; jinai jau lyg niekur nieko sėdėdavo Petero kabinete jam kalbantis su kitais žvalgais.) Dabar ji užsimena apie kažkokią tamsią ikirevoliucinę draugo Petero praeitį Rygoje. Štai kokia gyvatė ji pasidarė per aštuonis mėnesius, nors tuos aštuonis mėnesius išbuvo tarp čekistų! Ką su tokia daryti? Čia Krylenka visiškai pritarė čekistų nuomonei: „Kol tebėra nenusistovėjusi tvirta santvarka, o iki to dar toli (? argi?)... Revoliucijos

gynimo interesais pilietė Uspenskaja negali būti ir nebus nuteista kaip nors kitaip, kaip tik *sunaikinti*". Taip ir pasakė: ne sušaudyti, o sunaikinti! Bet, pilieti Krylenka, mergina dar jaunutė! Na, duokite jai dešimtinę, na, dvidešimtpenkinę, juk ligi to laiko santvarka jau sutvirtės! Deja: „Visuomenės ir Revoliucijos interesais kito atsakymo nėra ir negali būti – kitaip kelti klausimo nė negalima. Joks izoliavimas *šiuo atveju* nebūtų naudingas" (p. 515).

Vadinasi, per daug pridarė nemalonumų... Per daug žino...

O Kosyrevą taip pat teko paaukoti. Sušaudė. Kitiems bus saugiau.

Ir nejaugi kada nors galėsim skaityti senuosius Lubiankos archyvus? Ne, sudegins. Jau sudegino.

Kaip skaitytojas mato, tai buvo nelabai reikšmingas procesas, apie jį buvo galima taip plačiai ir nerašyti. O štai

„Bažnytininkų" byla (1920 metų sausio 11–16 dienomis), Krylenkos manymu, užims „deramą vietą Rusijos revoliucijos istorijos metraščiuose". Būtent metraščiuose. Kosyrevą tai suraitė per vieną dieną, o šituos tąsė penkias dienas.

Štai svarbiausi teisiamieji: A. Samarinas – garsus Rusijoje žmogus, buvęs Sinodo oberprokuroras, dėjęs daug pastangų, kad Bažnyčia taptų nepriklausoma nuo caro valdžios, Rasputino priešas, šio pastangomis ir pašalintas iš posto (tačiau kaltintojas mano: ar Samarinas, ar Rasputinas – koks čia skirtumas?); Kuznecovas, Maskvos universiteto bažnytinės teisės profesorius; Maskvos protojerejai Uspenskis ir Cvetkovas. (Pats kaltintojas apie Cvetkovą sako: „Žymus visuomenės veikėjas, bene geriausias iš tų, kuriuos galėjo duoti dvasininkija, filantropas".)

O jų kaltė tokia: jie įkūrė „Jungtinių parapijų Maskvos tarybą", o ši sudarė (iš keturiasdešimties-aštuoniasdešimties metų amžiaus tikinčiųjų) savanorišką Patriarcho apsaugą (žinoma, neginkluotą),

kuri dieną ir naktį vienuolyne pakaitom budėjo ir turėjo tokią užduotį: jei valdžia kėsinsis į Patriarchą, cerkvės varpais ir telefonu šauktis į pagalbą tikinčiuosius, o paskui visu būriu eiti paskui Patriarchą, kur jis bus vežamas, ir *prašyti* (štai kur kontrrevoliucija!), kad Liaudies komisarų taryba Patriarchą paleistų!

Koks senoviškas ir šventas rusų paprotys: suskambus pavojaus varpams rinktis į krūvą ir visu būriu traukti su malonės prašymu!..

Kaltintojas stebisi: o koks pavojus gresia Patriarchui? kodėl sumanyta jį ginti?

Na, iš tikrųjų: tik tiek, kad jau dvejus metus ČK be teismo dorojasi su nepageidaujamaisiais; tik tiek, kad visai neseniai Kijeve ketvertas raudonarmiečių nužudė metropolitą; tik tiek, kad Patriarcho „byla jau sudaryta, belieka ją pasiųsti į. Revoliucinį tribunolą". Ir „tik todėl, kad rūpestingai elgiamės su plačiosiomis darbininkų ir valstiečių masėmis, dar veikiamomis klerikalinės propagandos, mes *kol kas* šiuos klasinius savo priešus paliekam *ramybėje*" (p. 67). Tad ko čia dabar stačiatikiai sunerimo dėl savo Patriarcho? Visus dvejus metus patriarchas Tichonas netylėjo – siuntė laiškus ir liaudies komisarams, ir dvasininkams, ir tikintiesiems; jo laiškai, nepriimami spaustuvių, buvo spausdinami rašomosiomis mašinėlėmis (štai kur pirmasis „Samizdatas" – privati leidyba!); smerkė nekaltų žmonių naikinimą, šalies nuskurdinimą – ir ko čia dabar nerimauti dėl Patriarcho gyvybės?

O štai antroji teisiamųjų kaltė. Visoje šalyje aprašinėjamas ir rekvizuojamas bažnytinis turtas (ši akcija vyko jau po to, kai buvo uždaryti vienuolynai, atimtos bažnytinės žemės ir naudmenos, dabar buvo rekvizuojami dubenys, taurės, sietynai), o Parapijų taryba išplatino atsišaukimą į tikinčiuosius ragindama priešintis ir rekvizicijoms, varpais skambinti pavojų. (Bet juk tai natūralu! Bet juk ir nuo totorių šitaip buvo ginamos šventyklos!)

Ir trečioji kaltė: Liaudies komisarų tarybai įžūliai ir be perstojo *siunčiami pareiškimai*, kuriuose skundžiamasi, kad vietos darbuotojai tyčiojasi iš Bažnyčios, niekina šventenybes ir pažeidinėja sąžinės

laisvės įstatymą. O šie pareiškimai, nors ir nepatenkinami (Bonč-Brujevičiaus, LKT reikalų valdytojo, parodymai), diskreditavo vietos darbuotojus.

Dabar apžvelgus visas tas teisiamųjų kaltes, ko gi galima pareikalauti už tokius baisius nusikaltimus? Gal ką ir skaitytojui patars revoliucinė sąžinė? Ogi t i k s u š a u d y t i! Krylenka šito ir pareikalavo (Samarinui ir Kuznecovui).

Tačiau kol terliotasi su prakeiktuoju teisėtumu, kol klausytasi pernelyg gausių, pernelyg ilgų buržuazinių advokatų kalbų (necituojamų dėl techninių priežasčių), paaiškėjo, kad... mirties bausmė panaikinta! Še tau kad nori! Negali būti, kaipgi čia dabar? Ogi Dzeržinskis šitaip įsakęs VČK žinybai (ČK – ir be sušaudymų?..). O kaip Liaudies komisarų taryba – ar patvirtino šį potvarkį ir tribunolams? Dar ne. Ir Krylenka vėl atkuto. Vėl ėmė reikalauti teisiamuosius sušaudyti, argumentuodamas šitaip:

„Net jeigu tartume, kad stiprėjanti Respublikos padėtis užkerta tiesioginį pavojų iš tokių asmenų pusės, vis dėlto aš neabejoju, kad šiuo kuriamojo darbo laikotarpiu... pašalinti... senuosius veikėjus chameleonus... reikalauja revoliucinė būtinybė... VČK nutarimu panaikinti sušaudymus... Sovietų valdžia didžiuojasi". Bet tai „dar neįpareigoja mūsų manyti, kad mirties bausmių panaikinimo klausimas išspręstas visiems laikams... visiems Sovietų valdžios laikams" (p. 80–81).

Pasakyta labai pranašiškai! Sušaudymai bus sugrąžinti, sugrąžinti, ir net labai greitai! Juk dar kokią kirbinę reikia nugalabyti! (Dar ir patį Krylenką, ir daugelį jo klasės brolių...)

Ką gi, tribunolas pakluso, nuteisė Samariną ir Kuznecovą sušaudyti, bet pritaikė amnestiją: įgrūdo į koncentracijos lagerį *iki visiškos pergalės prieš pasaulinį imperializmą*! (Dar ir šiandien jiems būtų tekę ten sėdėti...) O „geriausiam iš tų, kuriuos galėjo duoti dvasininkija", – 15 metų, vėliau pakeistų penkeriais.

Buvo ir kitokių teisiamųjų, įmaišytų į procesą, kad kaltinimas atrodytų bent trupučiuką konkretesnis: kartu buvo teisiami Zvenigorodo

vienuoliai ir mokytojai, jau teisti Zvenigorodo byloje 1918-ųjų vasarą, bet kažkodėl pusantrų metų nenuteisti (o gal jau ir nuteisti, bet dabar teisiami dar kartelį, nes šitaip tikslinga). Tą vasarą į Zvenigorodo vienuolyną atvykę *sovietiniai darbuotojai* igumenui Jonai[1] liepė („vikriau sukitės!") atiduoti vienuolyne saugomus šventojo Savos palaikus. Sovietiniai darbuotojai šventykloje (net prie altoriaus) ne tik rūkė ir, žinoma, vaikščiojo nenusiėmę kepurių, bet dar tas, kuris paėmė į rankas Savos kaukolę, pradėjo į ją spjaudyti pademonstruodamas, kad tas šventumas netikras. Buvo ir kitų šventvagysčių. Sugaudė pavojaus varpai, kilo žmonių maištas, vienas iš sovietinių darbuotojų buvo nužudytas. Kiti išnešė kudašių, vėliau gynėsi nešventvagiavę ir nespjaudę, ir Krylenkai jų pareiškimo visai užteko.

> Kas gi neprisimena tų scenų? Štai pirmasis mano gyvenimo įspūdis, kai buvau kokių trejų ketverių metų: į Kislovodsko cerkvę įeina *smailiagalviai* (čekistai su budionovkomis), prasiskina kelią pro nustėrusių maldininkų minią ir nutraukę pamaldas su smailiais šalmais puola tiesiai prie altoriaus.

Tai gal dabar teisė ir... tuos sovietinius darbuotojus? Ne, – teisė tuos vienuolius.

Prašom skaitytoją nuolat turėti galvoj štai ką: dar 1918 metais įsigalėjo toks mūsų teismų paprotys, kad kiekvienas Maskvos procesas (žinoma, išskyrus neteisingą procesą prieš ČK) nėra atskiras teismas dėl atsitiktinai susiklosčiusių aplinkybių, ne: tai yra teismų politikos signalas; tai yra vitrinoje parodytas pavyzdys, pagal kurį iš sandėlio eina didelės siuntos į provinciją; tai yra tipas, tai yra vienas pavyzdinis sprendimas, duotas aritmetikos uždavinyno skyriaus pradžioje, pagal kurį kitus uždavinius mokiniai toliau sprendžia patys.

Taigi jei pasakyta „bažnytininkų byla", šitai supraskim kaip daugiskaitą. Beje, ir pats vyriausiasis kaltintojas noromis mums aiškina: „Panašūs procesai *„nusirito beveik per visus Respublikos tribunolus"*

---

[1] Buvęs gvardietis kavalergardas Firgufas, kuris „paskui staiga dvasiškai persimainė, viską išdalijo elgetoms ir pasitraukė į vienuolyną, – beje, nežinau, ar tikrai jis viską išdalijo". Bet juk pripažįstant tokį dvasinį persimainymą – kas gi belieka iš klasių teorijos?

(p. 61). Visai neseniai jie vyko Severodvinsko, Tverės, Riazanės tribunoluose; Saratove, Kazanėje, Ufoje, Solvyčegodske, Cariovokokšaiske. Buvo teisiami *Spalio revoliucijos išvaduo*tos Bažnyčios dvasininkai, djačiokai, aktyvūs parapijiečiai.

Skaitytojas čia tikriausiai pastebės prieštaravimą: kodėl gi daugelis tų procesų vyko anksčiau už maskviškį pavyzdį? Bet čia tik mūsų pasakojimo trūkumas. Išvaduotoji Bažnyčia per teismus ir be teismų pradėta persekioti dar 1918 metais ir, sprendžiant iš Zvenigorodo bylos, jau tada tas persekiojimas buvo nuožmus. 1918 metų spalį patriarchas Tichonas Liaudies komisarų tarybai rašė, kad neleidžiama laisvai skelbti tikėjimą, kad „daugelis drąsių dvasininkų už tikėjimo skelbimą jau sumokėjo kankinių krauju... Jūs pakėlėte ranką prieš Bažnyčios turtą, kurį sukaupė tikinčių žmonių kartos, ir nesusimąstydami pažeidėte pomirtinę jų valią". (Liaudies komisarai, žinoma, laiško neskaitė, o reikalų valdytojai turėjo gardaus juoko: rado mat ką prikaišioti – pomirtinę valią! Nusiš... mums į mūsų protėvius! – mes tik palikuonims dirbam.) „Šaudo vyskupus, šventikus, vienuolius ir vienuoles, niekuo nenusikaltusius, o tik pagal bendrą kaltinimą kažkokiu neapibrėžtu ir nekonkrečiu kontrrevoliucingumu". Teisybė, artinantis Denikinui ir Kolčiakui, šaudyti liautasi, kad stačiatikiai labiau gintų revoliuciją. Bet vos tik pilietinis karas ėmė slūgti – vėl imta spausti Bažnyčią, ir štai jau nusirito banga per tribunolus, o 1920 metais smogtas smūgis ir Švč. Trejybės-Sergijaus lavrai, prisigauta iki to šovinisto Sergijaus Radonežskio palaikų, perbildinti jie į Maskvos muziejų.

Patriarchas cituoja Kliučevskį: „Šventojo lavros vartai užsidarys ir lempelės viršum jo antkapio užges tik tada, kai mes suvis išeikvosim visus dvasinių ir moralinių jėgų išteklius, paveldėtus iš didžiųjų Rusijos žemių kūrėjų, kaip kad Šventojo Sergijaus". Kliučevskis nė nenujautė, kad tas paveldas bus išeikvotas beveik dar prie jo gyvos galvos.

Patriarchas prašėsi priimamas Liaudies komisarų tarybos Pirmininko, norėdamas jį perkalbėti, kad lavros ir palaikų neliestų, – juk Bažnyčia esanti atskirta nuo valstybės! Jam atsakyta, kad Pirmininkas draugas Leninas užsiėmęs – svarsto svarbius reikalus – ir pasimatymas artimiausiomis dienomis įvykti negalės.

Negalės – ir vėliau.

O 1920 metų rugpjūčio 25 dieną Teisingumo liaudies komisariatas išleido cirkuliarą, pagal kurį apskritai visokios relikvijos turėjo būti likviduotos, nes kaip tik jos apsunkinančios spinduliuojantį mūsų žengimą į naująją teisingą visuomenę.

Toliau sekdami Krylenkos minčių vingius, apžvelgsim ir Aukščiausiajame tribunole (tarpusavyje šnekėdami jie vartoja mielą trumpinį *Verchtribas*, o mums, žemės vabalėliams, kad riktelės: stot! teismas eina!) nagrinėtą

„Taktinio centro" bylą (1920 metų rugpjūčio 16–20 dienomis), kurioje buvo 28 kaltinamieji ir dar kažkiek kaltinamų už akių, nes jų pristatyti į teismą nepavyko.

Karštos kalbos pradžioje dar nespėjęs užkimti, visas pagautas klasinės analizės įkvėpimo, vyriausiasis kaltintojas mums pareiškia, kad, be dvasininkų ir kapitalistų, „egzistavo ir tebeegzistuoja dar vienas visuomenės sluoksnis, apie kurio socialinę būtį *seniai mąsto* revoliucinio socializmo atstovai. Šis sluoksnis – *vadinamoji inteligentija*... Šiame istoriniame procese bus teisiama rusų inteligentijos veikla", šiame teisme Rusijos inteligentiją teis revoliucija (p. 34).

Mūsų studijos apimtis neleidžia plačiau apžvelgti, ką gi konkrečiai *mąstė* revoliucinio socializmo atstovai apie vadinamosios inteligentijos likimą ir ką gi konkrečiai jie tai inteligentijai sumąstė. Tačiau mus guodžia tas faktas, kad tie apmąstymai paskelbti, visiems prieinami ir gali būti surinkti ligi menkiausių smulkmenų. Tad norėdami, kad skaitytojas aiškiau suvoktų tuometinę Respublikos situaciją, čia priminsim tik Liaudies komisarų tarybos Pirmininko nuomonę, pareikštą tais metais, kai vyko visi tie tribunolo posėdžiai.

1919 metų rugsėjo 15 dienos laiške M. Gorkiui (mes jį jau citavom) Vladimiras Iljičius, atsakydamas į Gorkio susirūpinimą dėl inteligentų areštų ir daugumos tuometinių rusų inteligentų („artimų kadetams") likimo, rašė: „Iš tiesų tai ne nacijos protas, o mėšlas"[1].

[1] V. I. Lenin, *Polnoe sobranije sočinenij*, t. 51, p.48.

Kitą kartą jis Gorkiui sakė: „Jei mes sukulsim pernelyg daug puodų, tai bus jos [inteligentijos] kaltė... Jei ji ieško teisingumo, kodėl neina pas mus?.. Man nuo inteligentijos ir kliuvo kulka“[1] (tai yra nuo F. Kaplan).

Inteligentiją jis koneveikė tokiais žodžiais: supuvusi liberalinė; „dievobaiminga“; „ištižimas, toks įprastas „apsišvietusiems“ žmonėms“; buvo įsitikinęs, kad ji visuomet niekaip neapsigalvoja, kad ji „išdavė darbininkų reikalą“. (Bet būtent darbininkų reikalui – kada gi ji prisiekė?)

Šį tyčiojimąsi iš inteligentijos, šią panieką jai paskui nesvyruodami perėmė ir trečiojo dešimtmečio publicistai, ir trečiojo dešimtmečio laikraščiai, ir kasdieninis gyvenimas, pagaliau ir patys inteligentai, prakeikę amžiną savo neapsigalvojimą, amžiną dvilypumą, amžiną minkštakūniškumą, beviltišką *atsilikimą nuo epochos*.

Ir teisingai! Štai po Aukščiausiojo tribunolo skliautais gaudžia Kaltinamosios valdžios balsas, grąžindamas mus ant kaltinamųjų suolo: „Šis visuomenės sluoksnis... pastaraisiais metais iš pagrindų pervertintas“. Taip, taip, pervertintas, kaip tuomet buvo dažnai sakoma. Ir ką tas pervertinimas parodė? Ogi štai ką: „Rusų inteligentija, įžengusi į Revoliucijos žaizdrą su liaudies valdžios šūkiais, išėjo iš jo kaip juodųjų... (net ne baltųjų!) generolų sąjungininkė, kaip samdoma ir paklusni Europos imperializmo agentė. Inteligentija pamynė po kojų savo vėliavas ir apdrabstė jas purvu“ (N. Krylenka, p. 54).

Ir tik todėl „nėra reikalo pribaiginėti atskirų jos atstovų“, kad „ši socialinė grupė atgyveno savo amžių“.

XX amžiaus apyaušriu! Koksai įžvalgumas! O, mokslingieji revoliucionieriai! (Tačiau *pribaiginėti* reikėjo. Dar per visą trečiąjį dešimtmetį pribaiginėjo ir pribaiginėjo.)

Priešiškai nužvelgiam tuos dvidešimt aštuonis juodųjų generolų sąjungininkus, Europos imperializmo samdinius. Ypač bado akis mums tas *Centras* – čia ir Taktinis centras, čia ir Nacionalinis centras, čia ir Dešinysis centras (o iš dviejų dešimtmečių procesų į atmintį

[1] V. I. Lenin i A. M. Gorkij: Pisma, vospominanija, dokumenty, 1961, p. 263.

braunasi Centrai, Centrai, Centrai, čia inžinierių, čia menševikų, čia trockininkų-zinovjevininkų, čia dešiniųjų-bucharininkų, ir visi sutriuškinti, ir visi sutriuškinti, ir tik todėl mes su jumis dar gyvi). Jau kur Centras, ten, žinoma, imperializmo ranka.

Teisybė, širdis truputėlį atlėgsta, kai toliau išgirstam, kad dabar teisiamas Taktinis centras *nebuvo organizacija*, kad jis neturėjo: l) įstatų, 2) programos, 3) nario mokesčio. O ką gi jie veikė? Štai ką: jie *susitikinėjo*! (Visas kūnas pagaugais eina). O susitikę *kits kitam dėstydavo savo pažiūras*! (Kūną surakina ledinis šaltis.)

Kaltinimai labai sunkūs ir paremti įkalčiais: 28 kaltinamiesiems – 2(du) įkalčiai (p. 38). O tie įkalčiai – tai du laiškai, kurių autorių – Miakotino ir Fiodorovo – čia nėra (jie užsienyje). Tie du nesantys iki Spalio priklausė tiems patiems įvairiems Komitetams, kaip ir čia esantys, ir šitai duoda mums teisę nesančius ir esančius sutapatinti. O laiškai štai apie ką: apie *nesutarimus* su Denikinu dėl tokių menkniekių kaip valstiečių klausimas (mums nesakoma, bet vis tiek aišku: pataria Denikinui atiduoti žemę valstiečiams), žydų klausimas, federacinis-nacionalinis klausimas, administracinio valdymo klausimas (demokratija, o ne diktatūra) ir t. t. Ir kokia gi iš įkalčių išvada? Labai paprasta: šitai įrodo, kad čia esantys susirašinėjo *ir buvo vieningi su Denikinu*! (Br-r-r... am am!)

Tačiau esantiesiems yra ir tiesioginių kaltinimų: kad jie keitėsi informacija su savo pažįstamais, gyvenusiais periferijoje (pavyzdžiui, Kijeve), nepavaldžioje centrinei sovietų valdžiai! Tai yra, tarkim, seniau tai buvo Rusija, bet paskui pasaulinės revoliucijos interesais mes tą pakraštį užleidom Vokietijai, o žmonės lyg niekur nieko toliau siuntinėja laiškučius: kaip jūs ten, Ivanai Ivanyčiau, begyvenate?.. o mes va kaip... Ir N. Kiškinas (kadetų CK narys) net iš kaltinamųjų suolo įžūliai teisinasi: „Žmogus nenori būti aklas ir stengiasi sužinoti visa, kas kur dedasi".

Sužinoti *visa*, kas *kur* dedasi??. Nenori būti aklas??. Vadinasi, ne be reikalo kaltintojas jų veiksmus kvalifikuoja kaip išdavystę! *Kaip sovietų valdžios išdavimą!*

Tačiau baisiausi jų veiksmai va kokie: pilietinio karo įkarštyje jie... rašė veikalus, užrašus, sudarinėjo projektus. Taip, būdami „valstybės teisės, finansų, ekonominių santykių, teisminės teisės ir liaudies švietimo žinovai", jie *rašė veikalus*! (Ir, kaip nesunku numanyti, juose nė kiek nesirėmė ankstesniais Lenino, Trockio ir Bucharino veikalais...) Profesorius S. Kotliarevskis – apie federacinę Rusijos sandarą, V. Stempkovskis – agrariniu klausimu (ir, žinoma, ignoruodamas kolektyvizaciją...), V. Muralevičius – apie liaudies švietimą būsimojoje Rusijoje, profesorius Kartašiovas – religijų įstatymo projektą. O (didysis) biologas N. Kolcovas (iš tėvynės nesusilaukęs nieko daugiau, tik persekiojimų ir mirties bausmės) leido šitiems buržuazijos banginiams rinktis savo institute ir ten rengti pašnekesius. (Čia įkliuvo ir N. Kondratjevas, kuris 1931 metais galutinai nuteistas Valstiečių darbo partijos procese.)

Kaltinti linkusi mūsų širdis nekantriai šokinėja krūtinėje, pralenkdama nuosprendį. Na, kokią, kokią gaus bausmę tie generolų parankiniai? Vienintelė jiems bausmė – s u š a u d y t i! Tai ne kaltintojo reikalavimas – tai jau tribunolo nuosprendis! (Deja, vėliau jis sušvelnintas: koncentracijos lageris iki pilietinio karo pabaigos.)

Kaip tik tuo teisiamieji ir nusikalto, kad nesėdėjo sutūpę savo kampuose, čiulpdami ketvirtuką duonos, o „svarstė ir tarėsi, kokia turi būti valstybės santvarka sužlugus sovietų valdžiai".

Dabartine moksline kalba šitai būtų taip vadinama: jie svarstė alternatyvinę galimybę.

Griaudžia kaltintojo balsas, bet jau lyg ir pakimęs, tarytum akys šmirinėtų į katedrą, gal dar ieško popierėlio? citatos? Palūkėkite! Tučtuojau! Iš kito proceso? Nesvarbu! Ar ne šitą, Nikolajau Vasiljevičiau, prašom:

„Mums... į *kankinimo* sąvoką įeina jau pats tas faktas, kad politiniai kaliniai laikomi kalėjime..."

Štai kaip! Politinių kalinių laikymas kalėjime – jau kankinimas! Ir šitaip sako kaltintojas! Koks platus požiūris! Mezgasi nauja jurisdikcija! Toliau!

„...Kovoti su carine vyriausybe buvo jų [politinių] antroji prigimtis, ir *nekovoti* su carizmu jie *negalėjo*!" (p. 17).

Kaip negalėjo ir nesvarstyti alternatyvinių galimybių?.. O gal mąstyti – pirmutinė inteligento prigimtis?

Ak, per neapsižiūrėjimą pakišom ne tą citatą, ne iš to proceso. Koks konfūzas!.. Tačiau Nikolajus Vasiljevičius jau varo savo tiradą:

„Ir net jeigu kaltinamieji čia, Maskvoje, nebūtų nė piršto pajudinę (o panašu, kad taip ir buvo...), vis vien... tokiu momentu net kalbos prie puodelio arbatos, kokia santvarka turėtų pakeisti neva žlungančią sovietų valdžią, yra kontrrevoliucinis aktas... Pilietinio karo metu nusikaltimas yra ne tik veikti [prieš sovietų valdžią], *...nusikaltimas yra ir nieko neveikti*" (p. 39).

Na va, dabar viskas aišku. Juos nuteis sušaudyti – už nieko neveikimą. Už puodelį arbatos.

Pavyzdžiui, Petrogrado inteligentai nutarė: jei įžengtų Judeničius, „pirmiausia pasirūpinti, kad būtų sušaukta demokratinė miesto dūma" (tai yra apginti ją nuo generolo diktatūros).

Krylenka: Norėčiau jiems sušukti: „Jūs privalėjote pirmiausia galvoti – kaip galvas paguldyti, bet neįsileisti Judeničiaus!!"

O jie – nepaguldė.

(Beje, ir pats Nikolajus Vasiljevičius nepaguldė.)

O dar yra ir tokių teisiamųjų, kurie *žinojo* (!) – *ir tylėjo*. (Mūsiškai tariant, „žinojo-nepasakė".)

O štai jau ne neveikimas, štai jau aktyvus nusikalstamas veikimas: per L. Chruščiovą, politinio Raudonojo Kryžiaus narę (ir ji čia, kaltinamųjų suole), kiti teisiamieji *Butyrkų kalinius šelpė* pinigais (galima įsivaizduoti, koks kapitalų srautas plūdo į kalėjimo kioskelį!) ir daiktais (ko gero, žiūrėk, net vilnoniais?)

Nėra ribų jų piktadarybėms! Tenebūnie ribų ir proletarinei bausmei!

Tarytum nufilmuoti krintančia kino kamera, lyg sudarkytame, neaiškiame filme priešais mus sušmėžuoja dvidešimt aštuoni prie revoliucijos nepritapusių vyrų ir moterų veidai. Nepastebėjom jų išraiškos! – gal jie persigandę? pilni paniekos? išdidūs?

Juk nėra jų atsakymų! juk nėra jų paskutinių žodžių! – dėl techninių priežasčių... Atitaisydamas tą trūkumą, kaltintojas mums suokia: „Tai buvo ištisa saviplaka ir apgailestavimas dėl padarytų klaidų. Politinis inteligentijos nenuoseklumas ir tarpinė jos prigimtis... (taip, taip, tarpinė prigimtis!)... šiuo atveju visiškai patvirtino marksistinį inteligentijos įvertinimą, kurį visuomet kartojo bolševikai" (p. 8).

O kokia ten šmėstelėjo jauna moteris?

Ogi Tolstojaus duktė, Aleksandra Lvovna. Krylenka paklausė: ką ji veikė per tuos pašnekesius? Atsakė: „Virdulį kaičiau!" – Treji metai konclagerio!

Iš užsienyje leidžiamo žurnalo „Na čiužoj storone"[1] galima nustatyti, kaip iš tikrųjų buvo.

Dar 1917 metų vasarą prie Laikinosios vyriausybės susikūrė Visuomenės veikėjų sąjunga, užsibrėžusi uždavinį padėti vyriausybei laimėti karą ir priešintis socialistinėms srovėms, ypač eserams. Po Spalio perversmo daugelis žymesniųjų narių išvyko, kiti pasiliko, bet jau nebuvo galima šaukti suvažiavimų, plėtoti organizacinės veiklos. Tačiau inteligentai buvo papratę galvoti, vertinti įvykius, keistis mintimis, tad jiems buvo sunku šio papročio atsisakyti. Būdami artimi akademiniams sluoksniams, savo susitikimams jie suteikė mokslinių konferencijų formą. O tuomet buvo daug kas svarstytina: Bresto (Lietuvos Brastos) taika, pasitraukimas iš karo didelių teritorinių nuostolių kaina, nauji santykiai su buvusiais sąjungininkais ir buvusiais priešais, kai Europoje toliau vyko karas. Vieni – laisvės ir demokratijos, taip pat sąjungininkų pareigos dėlei – manė, kad reikia toliau padėti sąjungininkams, kad Bresto taiką yra sudarę žmonės, neturėję šalies įgaliojimų. Kurie ne kurie tikėjosi, kad kai tik Raudonoji armija sustiprės, sovietų valdžia nutrauks santykius su vokiečiais. Kiti, priešingai, dėjo viltis į vokiečius, manydami, kad jie, pagal sutartį tapę pusės Rusijos šeimininkais, dabar pašalins bolševikus. (O vokiečiai pagrįstai manė, kad dirbti kadetų labui reikštų dirbti anglų labui ir kad kiekviena kita vyriausybė, išskyrus sovietinę, atnaujintų karą su Vokietija.)

Šitų nesutarimų pagrindu 1918 metų vasarą iš Visuomenės veikėjų sąjungos išsiskyrė Nacionalinis centras – o iš esmės būrelis, aiškiai linkęs remti sąjunginius įsipareigojimus, susidedantis iš kadetų, bet kaip ugnies bijantis atnaujintos partinės formos, kurią buvo griežtai uždraudę bolševikai. Nieko kito šis būrelis

[1] *Na čiužoj storone*, Istoriko-literaturnyje sborniki pod red. S. P. Melgunova, Berlynas-Praha.
S. P. Melgunov, „Sud istoriji nad inteligencijej", 3-iasis leid., 1923.
S. A. Kotliarevskij, „Nacionalnyj centr" v Moskve v 1918", 8-asis leid., 1924.

neveikė, tik profesoriaus Kolcovo institute rengė užmaskuotus susirinkimus. Kartais siųsdavo savo narius apsidairyti į Kubanę, bet tie ten pradingdavo ir tarsi pamiršdavo Maskvos kolegas. (Beje, Savanorių armija labai menkai tesidomėjo ir sąjungininkai.) Tačiau daugiausia Nacionalinis centras rūpinosi taikiu įstatymų projektų būsimajai Rusijai rengimu.

Vienu metu su Nacionaliniu centru ir kairiau nuo jo susikūrė Atgimimo sąjunga (iš esmės eseriška – nepatogu buvo jungtis su kadetais, vėl ėmė reikštis įprastinės partinės kryptys ir pažiūros), užsibrėžusi uždavinį kovoti ir prieš vokiečius, ir prieš bolševikus. Tačiau ir tokia kova jiems pasirodė esanti neįmanoma bolševikų teritorijoje, tad tenkintasi žmonių siuntimu į Pietus. Tačiau dėl savo reakcingumo jiems nebuvo patrauklūs ir Savanorių armijos rajonai.

Dusdamos karinio komunizmo vakuume, 1919 metų pavasarį visos trys organizacijos – Visuomenės veikėjų sąjungos taryba, Nacionalinis centras ir Atgimimo sąjunga – nusprendė sistemingai koordinuoti veiklą ir tam paskyrė po du žmones. Sudarytasis šešetas 1919 metais kartais susirinkdavo, paskui liovėsi veikęs ir galiausiai iširo. O jų areštai prasidėjo tik 1920-aisiais – ir būtent tada, tardymo metu, tas šešetas buvo skambiai pavadintas „Taktiniu centru".

Šešetą įskundė vienas iš blankių Nacionalinio centro dalyvių – N. Vinogradskis. Jis taip pat sėdėjo Ypatingojo skyriaus kameroje ir toliau sėkmingai šnipinėjo suimtus Nacionalinio centro dalyvius, o tie per anuometinį krylovišką naivumą atvirai pasakojo kameroje tai, ką norėjo nuslėpti nuo tardytojo.

Žymus rusų istorikas S. Melgunovas, taip pat pakliuvęs į teisiamųjų, ir svarbiausių (šešeto narys), tarpą, apie tą procesą emigracijoje parašė atsiminimus – gal ir nebūtų jų rašęs, jeigu kaip tik nebūtų išspausdinta mūsų jau minėtoji N. Krylenkos knyga su tąja griausminga kalba. Melgunovas, gieždamas apmaudą ant savęs ir ant bylos bendrininkų, piešia tokį sovietiniam tardymui būdingą paveikslą: tardytojai neturėjo jokių įkalčių, „byloje nebuvo nė vieno dokumento. Visa kaltinamoji medžiaga paimta iš pačių kaltinamųjų parodymų... Visi būsimieji proceso dalyviai parengtinio tardymo metu nesilaikė tylėjimo taktikos... Atrodė, kad nusistatęs visai nekalbėti aš be reikalo apsunkinsiu savo ir, galimas daiktas, kitų likimą... Kai gali būti sušaudytas, ne visuomet galvoji apie istoriją".

„VČK Raudonojoje knygoje" (t. II, Maskva, 1922) pažodžiui pateikta daug tardomųjų parodymų, ir, deja, reikia pasakyti, kad jie gana negražūs.

Melgunovas ne juokais priekaištauja tardytojui Jakovui Agranovui (kuris visus juos ir susėmė), kad tas jį ir kitus tardomuosius *apgavęs*, taip mikliai apmulkinęs, kad, anot jo, „didesnio pasityčiojimo iš manęs negalėjo būti", tai, girdi, buvę blogiau už fizinį poveikį. Ir Melgunovas, taip įžvalgiai vėliau aprašęs nemažai Rusijos revoliucijos veikėjų, čia pats lengvai pakliūva į spąstus: patvirtina Atgimimo sąjungoje dalyvavus tuos asmenis, kurie lyg ir išaiškėjo iš jau pateiktų raštiškų parodymų. Ir apskritai „ėmė duoti daugiau ar mažiau rišlius parodymus" – lyg ir

įsileido į pasakojimą, neįterpdamas tardytojo klausimų. (Šie parodymai stulbino ir slėgė bylos bendrininkus, kuriems savo ruožtu jie buvo parodomi: tarytum jis būtų viską pasakojęs pagautas nesuvaldomo noro.)

Visus juos Agranovas „papirko" sakydamas, kad visa tai jau „praeities dalykas", kad visi tie centrai *jau seniai neposėdžiauja*, taigi ir jokio pavojaus tardomiesiems nėra, kad ČK visa tai aiškinasi tik istorijos dėlei. Jakovas Agranovas daugelį sužavėjo maloniu elgesiu. Kitiems kategoriškai teigė, kad sovietų valdžia ir Rusija neišskiriamos, vadinasi, nusikalstama kovoti su pirmąja, jeigu myli antrąją. Ir šitaip iš kurių ne kurių jis išgavo tikrai nuolankių ir įtaigių parodymų. (Pavyzdžiui, Kotliarevskio straipsnis, nurodytas išnašoje, buvo areštanto tyrinėjimas pagal Agranovo užduotį.)

O kaip buvo teisme? Melgunovas: „Revoliucinė [inteligentijos] tradicija reikalavo tam tikro heroizmo, o širdyje nebuvo tokiam heroizmui reikalingo patoso. Paversti teismą protesto demonstracija reikštų sąmoningai pabloginti ne tik savo, bet ir kitų padėtį".

Štai kaip lengvai ant čekistų kabliuko kibo, pasidavė ir žuvo rusų inteligentija, taip mylėjusi laisvę, tokia nesitaikstanti ir tokia nepalenkiama valdant carui – kai jos niekas nė negriebė už pakarpos.

Bet dar ryškesnė ir baisesnė buvo kita Agranovo sėkmė – 1921 metų „Tagancevo byla" (nors ji lyg ir nepriklausytų šiam skyriui, nes *teismo* nebuvo). Profesorius Tagancevas 45 tardymo dienas didvyriškai tylėjo. O paskui Agranovas privertė jį pasirašyti tokį susitarimą:

„Aš, Tagancevas, sąmoningai pradedu duoti parodymus apie mūsų organizaciją, nieko nenuslėpdamas... Nenuslėpsiu nė vieno mūsų grupei priklausiusio asmens. Visa tai darau norėdamas palengvinti mūsų proceso dalyvių likimą.

Aš, VČK įgaliotinis Jakovas Agranovas, piliečio Tagancevo padedamas, įsipareigoju greitai užbaigti tardymo bylą ir užbaigęs perduoti ją *viešam teismui*... Pasižadu, kad niekam iš kaltinamųjų nebus taikoma griežčiausioji bausmė".

O pagal Tagancevo bylą – ČK sušaudė 87 žmones.

Šitaip tekėjo mūsų laisvės saulė. Toks rubuilis išdykėlis augo mūsų spaliukas Įstatymas.

Dabar mes šito visai neprisimenam.

Devintas skyrius

ĮSTATYMAS BRĘSTA

Mūsų apžvalga jau užsitęsė. O juk dar kaip reikiant nė nepradėjom. Visi svarbiausi, visi garsiausi teismo procesai dar prieš akis. Bet svarbiausios gairės jau nubrėžtos.

Pasekim mūsų įstatymą, dar neišėjusį iš pionieriško amžiaus.

Prisiminkim seniai pamirštą ir netgi ne politinį

Vyriausiosios kuro valdybos procesą (1921 metų gegužė) prieš inžinierius, arba, kaip tuomet sakyta, *specus*.

Buvo praėjusi pati žiauriausia iš keturių pilietinio karo žiemų, kai jau suvis nebeliko kuo kūrenti ir traukiniai nebepritempdavo ligi stočių, ir sostinėse siautė šaltis ir badas, ir per gamyklas nusirito streikai (dabar išbraukti iš istorijos). Išgarsintas klausimas: kas kaltas?

Na, žinoma, tik ne Bendroji Vadovybė. Bet ir ne Vietinė! – štai kas svarbu. Jeigu „draugai, dažnai atėję iš šalies" (vadovai komunistai), dalyko neišmanė, tai jiems „nurodyti teisingą klausimo sprendimą" turėjo specai![1] Tai yra „ne vadovai kalti... – kalti tie, kurie skaičiavo, perskaičiavo ir sudarė planą" (kaip pamaitinti ir apkūrenti). Kaltas ne tas, kas *vertė*, o tas, kas *sudarė*! Planai pasirodė esą išpūsti – tad specai ir kalti. Kad skaitmenys nesutapo – „kalti specai, o ne Darbo ir gynybos taryba", netgi „ne atsakingieji Vyriausiosios kuro valdybos vadovai". Nėra nei anglių, nei malkų, nei naftos – tai specai „sudarė tokią painią, chaotišką padėtį". Ir dar jie kalti, kad nesipriešino skubioms Rykovo telefonogramoms – ir dalijo, ir tiekė kažkam ne pagal planą.

Visa kuo kalti specai! Tačiau proletarinis teismas jiems nėra negailestingas, nuosprendžiai švelnūs. Žinoma, proletariato krūtinėje kunkuliuoja neapykanta tiems prakeiktiesiems specams, bet be jų

[1] N. V. Krylenko, *Za piat let (1918–1922)*, p. 381.

neapsieisi, o viskas griūva. Ir Tribunolas jų nepjudo, Krylenka net sako, kad nuo 1920 metų „apie sabotažą nėra nė kalbos". Specai kalti, taip, bet jie šitiek pripainiojo ne iš blogos valios, o tik per apsileidimą, geriau nemoka, neišmoko dirbti dar kapitalizmo laikais, arba jie stačiai egoistai ir kyšininkai.

Šitaip atkuriamojo laikotarpio pradžioje nuostabiai prigijo pakanti pažiūra į inžinierius.

Daug viešų teismo procesų buvo 1922 metais – pirmaisiais taikos metais, tiek daug, kad beveik visas šis mūsų knygos skyrius ir atiteks tiems metams. (Gal kas nusistebės: karas baigėsi – ir taip pagausėjo teismų? Bet juk ir 1945, ir 1948 metais Drakonas siautėjo iš peties. Ar tik čia nėra paprasčiausio dėsningumo?)

Nors 1921 metų gruodį Sovietų IX suvažiavimas nutarė „susiaurinti VČK kompetenciją"[1] ir pagal tą sumanymą toji žinyba buvo mažinama ir pavadinta GPU, bet jau 1922 metų spalį GPU vėl išplėsta, o gruodį F. Dzeržinskis „Pravdos" (1922, gruodžio 17) korespondentui sakė: „Dabar mums reikia ypač akylai stebėti antisovietines sroves ir grupuotes. GPU sumažino savo aparatą, bet sustiprino jo kokybę".

Ir tų metų pradžioje nepaliksim nepaminėję

Inžinieriaus Oldenborgerio savižudybės bylos (Aukščiausiasis tribunolas, 1922 metų vasaris) – jau niekieno neprisimenamo, nežymaus ir visai nebūdingo proceso. Nebūdingo todėl, kad jo apimtis – vienintelė žmogaus gyvybė, ir ta pati nutrūkusi. O jeigu ji būtų nenutrūkusi, tai būtent tas inžinierius, o su juo dar kokie dešimt žmonių, sudarantys *centrą*, būtų kaip gražučiai stoję prieš Aukščiausiąjį tribunolą ir jau tada procesas būtų buvęs visai būdingas. O dabar kaltinamųjų suole – žymus partinis draugas Sedelnikovas, dar du Darbininkų ir valstiečių inspekcijos darbuotojai, dar du profsąjungininkai.

---

1 Sobranije uzakonenij RSFSR,1922, Nr. 4, p. 42.

Tačiau kaip Čechovui maudė širdį dėl kažkur toli nutrūkusios stygos, taip maudžia širdį ir dėl šio proceso – ankstyvojo Šachtų ir „Pramonės partijos" bylų pirmtako.

V. Oldenborgeris trisdešimt metų išdirbo Maskvos vandentiekyje ir buvo vyriausiasis jo inžinierius, matyt, dar nuo amžiaus pradžios. Praėjo meno Sidabro amžius, keturios Valstybės dūmos, trys karai, trys revoliucijos – o visa Maskva gėrė Oldenborgerio vandenį. Akmeistai ir futuristai, reakcionieriai ir revoliucionieriai, junkeriai ir raudongvardiečiai, Liaudies komisarų taryba, Ypatingoji komisija (ČK) ir Darbininkų ir valstiečių inspekcija – gėrė gryną šaltą Oldenborgerio vandenį. Jis nebuvo vedęs, neturėjo vaikų, visas jo gyvenimas – tas vienas vandentiekis. 1905 metais jis neįsileido į vandentiekį apsaugos kareivių, „nes kareiviai galėjo per neapdairumą sugadinti vamzdžius arba mašinas". (O streikuoti vandentiekiui niekas tada nesutrukdė, 1905 metais paliko Maskvą be vandens – gal Oldenborgeris ir išjungė?) Antrąją Vasario revoliucijos dieną jis savo darbininkams pasakė, kad revoliucija baigėsi, gana, visi į vietas, turi eiti vanduo. Maskvoje užvirus Spalio mūšiams, jam rūpėjo viena: išsaugoti vandentiekį. Atsakydami į bolševikų perversmą, jo bendradarbiai sustreikavo, pakvietė ir jį prisidėti. Jis atsakė: „Iš techninės pusės aš, atleiskite, nestreikuoju. O dėl kitko... dėl kitko aš, na taip... Iš streikų komisijos jis priėmė streikininkams skirtus pinigus, išdavė pakvitavimą, bet pats nulėkė ieškoti movos prakiurusiam vamzdžiui.

Ir vis vien jis priešas! Štai ką jis pasakęs darbininkui: „Sovietų valdžia neišsilaikys nė dviejų savaičių". Yra nauja, priešnepinė kryptis, ir Krylenka leidžia sau atviriau kalbėti su Aukščiausiuoju tribunolu: „Tuomet šitaip manė ne tik specai – *šitaip ne kartą pamanėm ir mes*" (p. 439, kursyvas mūsų. – *A. S.*). Ir vis vien jis priešas! Draugo Lenino pasakyta: buržuaziniams specialistams stebėti mums reikalingas sarginis šuo – RKI[1].

Du tokie sarginiai šunys pristatyti prie Oldenborgerio. (Vienas jų – buvęs vandentiekio kontoros tarnautojas sukčius Makarovas-

[1] RKI (Raboče-krestjanskaja inspekcija) – Darbininkų ir valstiečių inspekcija. (*Vert. past.*)

Zemlianskis, atleistas „už nepadorų elgesį", įsitaisė dirbti RKI, „nes ten daugiau moka", pakilo į Centrinį liaudies komisariatą, nes „ten atlyginimas dar didesnis", ir dabar atvažiavo kontroliuoti buvusio savo viršininko, iš visos širdies keršyti savo skriaudėjui.) Na, nesnaudė, žinoma, ir vietos komitetas – tas geriausias darbininkų interesų gynėjas. Na, ir ėmė vandentiekiui vadovauti komunistai. „Tik darbininkai turi pas mus vadovauti, tik komunistai privalo turėti visišką valdžią, – šios pozicijos teisingumą patvirtino ir minimasis procesas" (p. 433). Na, vandentiekio neišleido iš akių ir Maskvos partinė organizacija. (O už jos pečių – dar ir ČK). „Vadovaudamiesi *sveiku klasinio priešiškumo jausmu*, mes kūrėm savo armiją; tuo pačiu jausmu vadovaudamiesi, nė vieno atsakingo posto mes nepatikim ne mūsų lagerio žmonėms nepriskyrę prie jų... komisaro" (p. 434). Išsyk visi puolė vyriausiąjį inžinierių mokyti, protinti, niukinti, be jo žinios kilnoti techninį personalą („išardė visą verteivų lizdą").

Ir vis vien vandentiekio neišgelbėjo! Reikalai ėmė eiti ne geryn, o blogyn! – taip išsigudrino inžinierių gauja slaptomis įgyvendinti piktas savo užmačias. Negana to: peržengdamas tarpinę inteligentišką savo prigimtį, Oldenborgeris išdrįso naujojo vandentiekio viršininko Zeniuko (pasak Krylenkos, „vidine savo struktūra labai simpatiškos figūros") veiksmus pavadinti tironija!

Štai tada ir išaiškėjo, kad „inžinierius Oldenborgeris sąmoningai išduoda darbininkų interesus ir yra tiesioginis ir atviras darbininkų klasės diktatūros priešas". Imta siuntinėti į vandentiekį tikrinimo komisijas – tačiau komisijos teigė, kad viskas gerai ir vanduo eina normaliai. Darbininkų ir valstiečių inspekcijos darbuotojai neatstojo, užvertė skundais savo vadovybę. Oldenborgeris stačiai norėjęs „sugriauti, sugadinti vandentiekį politiniais tikslais", bet neįstengęs to padaryti. Na, kiek pajėgę, jie jam trukdę, neleidę pinigų švaistyti katilų remontui arba medinių bakų pakeisti betoniniais. Darbininkų vadai vandentiekio darbuotojų susirinkimuose ėmė viešai sakyti, kad jų vyriausiasis inžinierius – „organizuoto techninio sabotažo įkvėpėjas", reikia juo netikėti ir visur kur jam priešintis.

Ir vis tiek darbas ne pagerėjo, o pablogėjo!..

Inspekcijos darbuotojų ir profsąjungininkų „paveldėtą proletarinę psichologiją" ypač skaudino tai, kad dauguma vandens siurblių darbininkų, „užsikrėtusių smulkiaburžuazine psichologija", palaikė Oldenborgerį ir nematė jo sabotažo. O čia dar pradėta ruoštis rinkimams į Maskvos sovietą, ir vandentiekio darbininkai iškėlė Oldenborgerio kandidatūrą, kuriai partinė kuopelė, žinoma, nepritarė. Ji iškėlė savo kandidatūrą, bet darbininkai jos nepriėmė, klaidingai įtikėję vyriausiojo inžinieriaus autoritetu. Tuomet partinė kuopelė pasiuntė į rajkomą, į visas kitas instancijas ir paskelbė bendrame susirinkime savo rezoliuciją: „Oldenborgeris – sabotažo centras ir įkvėpėjas, Maskvos soviete jis bus politinis mūsų priešas!" Darbininkai protestuodami ėmė triukšmauti ir šaukti „netiesa!", „meluojat!" Ir tuomet partijos komiteto sekretorius draugas Sedelnikovas tūkstantiniam proletariatui tiesiai į akis rėžė: „Su tokiais juodašimčiais aš nenoriu nė kalbėti!", pasikalbėsim, girdi, kitoj vietoj.

Partinė organizacija griebėsi tokių priemonių: vyriausiąjį inžinierių pašalino iš... vandentiekio valdymo kolegijos, ėmė jį nuolat sekti, tolydžio kvietė į įvairias komisijas ir pakomises, kamantinėjo ir skyrė terminuotas užduotis. Kiekvienas jo neatvykimas būdavo įrašomas į protokolą „būsimam teismo procesui". Per Darbo ir gynybos tarybą (pirmininkas – draugas Leninas) išsirūpino, kad vandentiekiui kontroliuoti būtų paskirtas „Nepaprastasis Trejetas" (Darbininkų ir valstiečių inspekcija, Profsąjungų taryba ir draugas Kuibyševas).

O vanduo jau ketvirtus metus vamzdžiais bėgo, maskviečiai gėrė ir nieko nepastebėjo...

Tuomet draugas Sedelnikovas į laikraštį „Ekonomičeskaja žizn" parašė straipsnį: „Turėdamas omenyje viešąją nuomonę jaudinančius gandus apie katastrofišką vandentiekio būklę", jis pranešė daug naujų, nerimą keliančių gandų ir netgi šitokį faktą: vandentiekis pumpuoja vandenį po žeme ir „sąmoningai paplauna visos Maskvos pamatus" (padėtus dar Ivano Kalitos). Iškviesta Maskvos sovieto komisija. Ji nustatė: „Vandentiekio būklė patenkinama, techninis

vadovavimas racionalus". Oldenborgeris nuneigė visus kaltinimus. Tuomet Sedelnikovas geraširdiškai pareiškė: „Mano užduotis buvo *sukelti triukšmą* dėl šito klausimo, o jį išnagrinėti – specų reikalas".

Ir kas beliko darbininkų vadams? Kokia paskutinė, bet patikima priemonė? Pasiskųsti VČK! Sedelnikovas taip ir padarė! Jis, girdi, mato, kad „Oldenborgeris vandentiekį sąmoningai griauna", jis neabejoja, kad „vandentiekyje, pačioje Raudonosios Maskvos širdyje, veikia kontrrevoliucinė organizacija". Ir dar štai kas: katastrofiška Rubliovo bokšto būklė!

Tačiau dabar Oldenborgeris padarė netaktišką klaidą, minkštakūnišką ir inteligentišką tarpinį išpuolį: jam valdžia „užblokavo" naujų užsieninių katilų užsakymą (o pataisyti senus Rusijoje tuomet buvo neįmanoma) – ir jis nusižudė. (Pernelyg daug vieniems pečiams, juolab kad žmonės dar neištreniruoti.)

Bet proga nepraleista, kontrrevoliucinę organizaciją galima surasti ir be jo, darbininkų ir valstiečių „inspektoriai" imasi visą ją išaiškinti. Du mėnesius vyksta kažkokie slapti manevrai. Tačiau prasidedančio nepo dvasia tokia, kad „reikia pamokyti ir vienus, ir kitus". Ir štai – Aukščiausiojo tribunolo procesas. Krylenka saikingai rūstus. Krylenka saikingai nepermaldaujamas. Jis supranta: „Rusų darbininkas, žinoma, buvo teisus kiekvieną *ne saviškį* laikydamas veikiau priešu nei draugu", bet: „toliau keičiantis praktinei ir bendrajai mūsų politikai, mes, galimas daiktas, gausim daryti dar didesnių nuolaidų, trauktis ir laviruoti; galimas daiktas, partija bus priversta pasirinkti taktinę liniją, kuriai ims prieštarauti dorų, atsidavusių kovotojų logika"(p. 458).

Teisybė, darbininkus, liudijančius prieš draugą Sedelnikovą ir darbininkų ir valstiečių inspektorius, tribunolas „lengvai tretiravo". Į kaltintojo grasinimus kaltinamasis Sedelnikovas atsakinėjo kuo ramiausiai: „Drauge Krylenka! Aš žinau tuos straipsnius, bet juk *čia teisiami ne klasiniai priešai*, o šie straipsniai liečia klasės priešus".

Tačiau ir Krylenka smarkiai sūdo. Aiškiai melagingi skundai valstybinėms įstaigoms... kaltę didinančiomis aplinkybėmis (asmeninis pyktis, asmeninių sąskaitų suvedinėjimas)... pasinaudojimas

tarnybine padėtimi... politinis neatsakingumas... piktnaudžiavimas sovietinių darbuotojų ir RKP(b) valdžia ir autoritetu... vandentiekio darbo dezorganizavimas... O nuostolis – Maskvos sovietui ir Sovietų Rusijai, nes nedaug yra tokių specialistų... pakeisti neįmanoma... *„Jau nekalbant apie individualų, asmeninį nuostolį...* Mūsų laikais, kai kova sudaro svarbiausią mūsų gyvenimo turinį, mes kažkaip pripratom menkai skaitytis su tokiais nepataisomais nuostoliais... (p. 458). Aukščiausiasis revoliucinis tribunolas turi tarti svarų žodį. Turi būti paskirta kuo rūsčiausia bausmė!.. Mes čia susirinkom ne juokų krėsti!.."

Dievulėliau, kas dabar jiems bus? Nejaugi?.. Mano skaitytojas jau apsiprato ir sufleruoja: v i s u s j u o s...

Tikrai. Visus juos – prajuokins: kadangi teisiamieji nuoširdžiai atgailauja, nubausti juos... viešu papeikimu!

Dvi tiesos...

O Sedelnikovą lyg ir nuteisę metus kalėti.

Leiskite nepatikėti.

O, trečiojo dešimtmečio bardai, vaizduojantys anuos metus kaip šviesaus džiaugsmo kunkuliavimą! Kas bent trupučiuką, bent vaikystėje kliudė tą dešimtmetį – juk niekada jo nebepamirš. Tos marmūzės, tie snukiai, pjudę inžinierius, – juk kaip tik jie trečiajame dešimtmetyje ir atsiganė.

Tačiau dabar matom, kad jau nuo 1918-ųjų...

* * *

Per kitus du procesus turėsim progą šiek tiek atsikvėpti – bent jau mūsų nevargins garbus vyriausiasis kaltintojas: jis rengiasi dideliam eserų procesui. (Eserų procesų provincijoje buvo ir anksčiau, pavyzdžiui, 1919 metais Saratove.) Šis didžiulis procesas iš anksto sukėlė Europoje didelį nerimą, ir Teisingumo liaudies komisariatas susizgribo: jau ketverius metus teisiam, o Baudžiamojo kodekso neturim – nei seno, nei naujo. Galimas daiktas, susirūpinimas kodeksu neaplenkė ir Krylenkos: reikėjo iš anksto viską suderinti.

O netrukus prasidėsiantys bažnytiniai teismo procesai buvo *vidiniai*, pažangiosios Europos jie nedomino, taigi buvo galima juos prastumti ir be kodekso.

Kaip jau matėm, Bažnyčios atskyrimą nuo valstybės pati valstybė suprato taip, kad pačios šventyklos ir visa, kas jose sukabinėta, sustatyta ir nutapyta, atitenka valstybei, o Bažnyčiai lieka tik Kančia – Šventajame Rašte aprašytas *Nukryžiuotasis*. Ir 1918 metais, kai politinė pergalė atrodė jau laimėta, greičiau ir lengviau, nei tikėtasi, pradėta konfiskuoti bažnytinį turtą. Tačiau šis antpuolis sukėlė pernelyg didelį žmonių pasipiktinimą. Žiebiantis pilietiniam karui, neprotinga buvo sukurti dar vidaus frontą prieš tikinčiuosius. Komunistų ir krikščionių dialogą kol kas teko atidėti.

O pilietinio karo pabaigoje, kaip natūralus jo padarinys, Pavolgyje kilo neregėtas badas. Kadangi jis ne per labiausiai puošia šio karo laimėtojų vainiką, apie jį pas mus ir prasitariama ne daugiau kaip dviem eilutėm. Buvo toks badas, kad plito kanibalizmas, kad tėvai valgė savo vaikus, toks badas, kokio Rusia nepatyrė nė sunkymečiu (tada, metraštininkų liudijimu, po kelerius metus laukuose po sniegu ir ledu kūpsodavo nesudorotos javų stirtos). Vienas filmas apie tuos metus gal naujai nušviestų visa, ką esam matę, ir visa, ką žinom apie revoliuciją ir pilietinį karą. Bet nėra nei filmų, nei romanų, nei statistinių tyrimų – šitai stengiamasi pamiršti, šitai nepuošia. Be to, kaltę dėl bado mes papratę suversti *buožėms*, nors visuotinio bado metais kas gi buvo tie buožės? V. Korolenka „Laiškuose Lunačiarskiui"[1] (šis žadėjo juos paskelbti, bet mūsų šalyje jie niekada nebuvo išleisti) visuotinį mūsų šalies badmiriavimą ir nuskurdimą aiškina šitaip: juos sukėlė visiškas darbo našumo smukimas (užuot dirbusios, darbo rankos laiko ginklą) ir tai, kad valstiečiai neteko pasitikėjimo ir vilties pasilikti bent mažą derliaus dalelę sau. O kada nors kas nors apskaičiuos ir tuos daugelį mėnesių trukusius maisto tiekimus pagal Bresto taikos sutartį – iš Rusijos, netekusios

[1] *Zadruga*, Paryžius, 1922, ir Samizdat, 1967.
(SSRS „Laiškai Lunačiarskiui pirmąkart išspausdinti žurnale „Novyj mir", 1988, Nr. 10. – *Rus. leid. red. past.*)

protesto balso, ir netgi iš būsimo bado sričių riedėjo vagonai į kaizerinę Vokietiją, dar kariaujančią Vakaruose.

Trumpas ir aiškus priežastinis ryšys: Pavolgio žmonės valgė savo vaikus todėl, kad bolševikai jėga užgrobė valdžią ir sukėlė pilietinį karą.

Tačiau politiko genialumas pasireiškia tuo, kad jis moka išgauti naudos ir iš žmonių nelaimės. Topteli išganinga mintis – vienu šūviu nudėti tris zuikius: *tegu dabar popai ir pamaitina Pavolgį*! Juk jie – krikščionys, jie – geručiai!

1) Atsisakys – visą kaltę už badą suversim jiems ir Bažnyčią sutriuškinsim;
2) sutiks – išsluosim šventyklas;
3) ir visais atvejais papildysim valiutos atsargas.

Bet galimas daiktas, kad tokį sumanymą inspiravo pačios Bažnyčios veiksmai. Kaip teigia patriarchas Tichonas, dar 1921 metų rugpjūtį, prasidėjus badui, Bažnyčia sudarė vyskupijų ir visos Rusijos komitetus gelbėti badaujantiesiems, ėmė rinkti pinigus. Tačiau leisti, kad Bažnyčia tiesiogiai maitintų badaujančiuosius, būtų reiškę pakenkti proletariato diktatūrai. Todėl komitetai buvo uždrausti, o pinigai atimti ir perduoti valstybės iždui. Patriarchas kreipėsi pagalbos ir į Romos popiežių, ir į Kenterberio arkivyskupą, – bet ir čia jam buvo užkirstas kelias paaiškinus, kad vesti derybas su užsieniečiais galinti tik sovietų valdžia. O ir nesą ko kelti panikos: laikraščiai rašė, kad pati valdžia puikiausiai pajėgs susidoroti su badu.

O Pavolgyje žmonės valgė žolę, puspadžius ir graužė durų staktas. Ir pagaliau 1921 metų gruodį Pomgolas (Valstybinis pagalbos badaujantiesiems komitetas) Bažnyčiai pasiūlė: paaukoti badaujantiesiems bažnytines brangenybes – ne visas, ne, o tik tas, kurios nevartojamos per kanonines pamaldas. Patriarchas sutiko, Pomgolas sudarė instrukciją: visos aukos – tik savanoriškai! 1922 metų vasario 19 dieną Patriarchas paskelbė laišką: parapijų taryboms leidžiama aukoti reikmenis, neturinčius ritualinės reikšmės.

Taigi viskas galėjo vėl virsti kompromisu, gaubiančiu proletariato valią.

Mintis – žaibo smūgis! Mintis – dekretas! VCIK'o (Rusijos Centro vykdomojo komiteto) vasario 26 dienos dekretas: atimti iš šventyklų *visas* brangenybes – badaujantiesiems!

Patriarchas parašė Kalininui – tas neatsakė. Tuomet vasario 28 dieną Patriarchas paskelbė naują, lemtingą laišką: Bažnyčios požiūriu toks aktas – šventvagystė, ir mes negalim pritarti konfiskavimui.

Praėjus pusei šimtmečio, dabar lengva priekaištauti Patriarchui. Galbūt krikščionių Bažnyčios vadovams nereikėjo leistis į samprotavimus: ar neturi sovietų valdžia kitų resursų, kas sukėlė Pavolgyje badą; gal nereikėjo ginti tų brangenybių, visai ne joms buvo lemta (jeigu išvis buvo lemta) išlaikyti tikėjimo tvirtybę. Tačiau įsivaizduokim, kokioje padėtyje buvo atsidūręs tas nelaimingasis Patriarchas, išrinktas jau po Spalio revoliucijos, tik taip trumpai vadovavęs engiamai, persekiojamai ir šaudomai Bažnyčiai, kurią jam buvo patikėta išsaugoti.

Ir tuojau pat laikraščiuose pradėta beatodairiškai pjudyti Patriarchą ir aukštuosius dvasininkus, kaulėta bado ranka smaugiančius Pavolgį! Ir kuo atkakliau spyrėsi Patriarchas, tuo silpnesnė darėsi jo padėtis. Kovo mėnesį kilo ir dvasininkų sąjūdis – atiduoti brangenybes, nusileisti valdžiai. Dar likusius būgštavimus išdėstė Kalininui vyskupas Antoninas Granovskis, Pomgolo CK narys: „Tikintieji būgštauja, kad bažnytinės brangenybės gali būti panaudotos *kitiems*, siauriems ir jų širdims svetimiems tikslams". (Žinodamas bendruosius Priešakinės Teorijos principus, nuovokus skaitytojas sutiks, kad tie būgštavimai nebuvo laužti iš piršto. Juk Kominterno ir išsivaduojančių Rytų reikmės buvo nė kiek ne mažiau svarbios negu Pavolgio negandos.)

Ir Petrogrado metropolitas Venjaminas kategoriškai teigė: „Tokia jau Dievo valia, ir mes viską atiduosim patys". Tačiau nereikia konfiskuoti, tegu tai būna savanoriška auka. Jis taip pat norėjo, kad dvasininkai ir tikintieji kontroliuotų – lydėtų bažnytines brangenybes ligi to momento, kol jos virs duona badaujantiesiems. Jis sielojosi, kad nebūtų nusižengta ir tai smerkiančio Patriarcho valiai.

Petrograde viskas klostėsi lyg ir taikiai. Petrogrado Pomgolo posėdyje 1922 metų kovo 5 dieną, anot liudytojo pasakojimo, susidarė net optimistiška perspektyva. Venjaminas paskelbė: „Stačiatikių Bažnyčia pasiryžusi viską atiduoti kaip pagalbą badaujantiesiems" ir tik mananti, kad šventvagystė būtų prievartinis konfiskavimas. Bet juk tuomet konfiskavimo nė nebūtų prireikę! Petrogrado Pomgolo pirmininkas Kanatčikovas garantavo, kad šitai sužadins palankų sovietų valdžios požiūrį į Bažnyčią. (Kur jau ten!) Gerai nusiteikę visi atsistojo. Metropolitas pasakė: „Didžiausia sunkenybė – nesandora ir priešiškumas. Bet ateis laikas – rusai susitaikys. Aš pats tikinčiųjų akivaizdoje nuimsiu aptaisus nuo Kazanės Dievo Motinos, graudžiomis ašaromis juos apverksiu ir atiduosiu". Jis palaimino Pomgolo narius bolševikus, ir tie be kepurių palydėjo jį iki durų. Kovo 8, 9 ir 10 dienomis laikraštis „Petrogradskaja pravda"[1] patvirtina taikią ir sėkmingą derybų baigtį, palankiai rašo apie metropolitą. „Smolnyje susitarta, kad cerkvių taurės ir ikonų aptaisai tikinčiųjų akivaizdoje bus perlydyti į luitus".

Ir vėl kurpiamas kažkoks kompromisas! Nuodingieji krikščionybės garai nuodija revoliucinę valią. *Tokios* vienybės ir *tokio* brangenybių atidavimo Pavolgio badaujantiesiems nereikia! Pakeičiama minkštakūnė Petrogrado Pomgolo sudėtis, laikraščiai koneveikia „nedorėlius ganytojus" ir „bažnyčios kunigaikščius", o Bažnyčios atstovams aiškinama: jokių jūsų aukų mums nereikia! ir jokių derybų nereikia! *viskas priklauso valdžiai* – ko jai reikės, tą ji ir pasiims.

Petrograde, kaip ir kitur, prasidėjo priverstinis konfiskavimas ir susidūrimai su tikinčiaisiais.

Dabar jau radosi teisėtas pagrindas pradėti bažnytinius procesus[2].

Maskvos bažnytininkų procesas (1922 m. balandžio 26 – gegužės 7d.). Politechnikos muziejuje, Maskvos revoliucinis tribunolas, pirmininkas Bekas, prokurorai Luninas ir Longinovas. Septyniolika

[1] Straipsniai „Bažnyčia ir badas", „Kaip bus konfiskuojamos bažnytinės brangenybės".

[2] Mūsų naudoti duomenų šaltiniai: Anatolij Levitin-Krasnov, V. Šavrov, *Očerki po istoriji cerkovnoj smuty*, d. 1, Samizdat, 1962; *Zapisi doprosa patriarcha Tichona*, Teismo bylų t. 5. (Žr. Akty Sviatejševo Patriarcha Tichona..., Moskva, 1994, p. 197–203. – *Rus. leid. red. past.*)

kaltinamųjų, archijerejų ir pasauliečių, kaltinamų Patriarcho atsišaukimo platinimu. Šis kaltinimas – svarbiau už patį brangenybių atidavimą ar neatidavimą. Archijerejus A. Zaozerskis atidavė visas savo šventyklos brangenybes, bet iš principo gina Patriarcho atsišaukimą, laikydamas prievartinį konfiskavimą šventvagyste. Jis tapo svarbiausia proceso figūra ir netrukus bus s u š a u d y t a s. (Štai ir įrodo: svarbu ne badaujančius pamaitinti, o nutaikius patogų laiką palaužti Bažnyčią.)

Gegužės 5 dieną į Tribunolą liudytoju iššaukiamas Patriarchas Tichonas. Nors publika salėje – jau parinkta, susodinta (tais 1922 metais ji ne per labiausiai skyrėsi nuo 1937-ųjų ir 1968-ųjų publikos), bet dar taip įsigėręs Rusios raugas ir dar toks silpnas Sovietų raugas, kad Patriarchui įžengus priimti palaiminimo atsistoja daugiau kaip pusė dalyvių.

Tichonas prisiima visą kaltę už atsišaukimo parašymą ir platinimą. Pirmininkas mėgina iškvosti: negali būti! nejaugi savo ranka – ir visas eilutes? jūs tikriausiai tik pasirašėt, o *kas rašė*? o *kas patarinėjo*? Ir paskui: kam atsišaukime užsimenate, kad laikraščiai jus koneveikia? (Juk koneveikia jus, tad kam šito klausytis mums?..) Ką norėjote pasakyti?

Patriarchas: Šito reikia paklausti tuos, kurie koneveikė. Kam koneveikė?

Pirmininkas: Bet juk šitai neturi nieko bendro su religija!

Patriarchas: Tai turi istorinę reikšmę.

Pirmininkas: Jūs prasitarėt, kad kol vedėte su Pomgolu derybas, „už nugaros" buvo išleistas dekretas?

Patriarchas: Taip.

Pirmininkas: Vadinasi, jūs manote, kad sovietų valdžia pasielgė neteisingai!

Triuškinantis argumentas! Dar milijonus kartų, jis bus mums kartojamas naktimis tardytojų kabinetuose! Ir mes niekada nedrįsime taip paprastai atsakyti kaip

Patriarchas: Taip.

Pirmininkas: Kaip jūs manote, ar valstybėje galiojantys įstatymai jums privalomi, ar ne?

Patriarchas: Taip, aš juos pripažįstu, *jei jie neprieštarauja religijos taisyklėms*.

(Kad visi šitaip būtų atsakinėję! Kitokią turėtume istoriją!)

Kalba pakrypsta į kanoniką. Patriarchas aiškina: jei Bažnyčia pati atiduoda brangenybes – tai ne šventvagystė, o jei brangenybės atimamos prieš jos valią – šventvagystė. Atsišaukime nepasakyta, kad brangenybių apskritai negalima atiduoti, o tik smerkiamas jų atidavimas prieš Bažnyčios valią.

Pirmininkas draugas Bekas nusistebi: Kas gi jums galų gale svarbiau – bažnytiniai kanonai ar sovietinės vyriausybės požiūris?

(Laukiama atsakymo: sovietinės vyriausybės požiūris.)

– Gerai, tegu bus pagal kanonus šventvagystė, – sušunka *kaltintojas*, – bet *gailestingumo* požiūriu!!

(Pirmą ir per 50 metų paskutinį kartą tribunole prisimenamas tas vargšas gailestingumas...)

Atliekama ir filologinė analizė. „Šventvagystė" – iš „švento" ir „vogti".

Kaltintojas: Vadinasi, mes, sovietų valdžios atstovai, – šventų daiktų vagys?

(Ilgai netylantis šurmulys salėje. Pertrauka. Darbuojasi komendanto padėjėjai.)

Kaltintojas: Taigi VCIK'o, sovietų valdžios atstovus jūs vadinate vagimis?

Patriarchas: Aš aiškinu tik kanonus.

Toliau nagrinėjamas terminas „išniekinimas". Vasilijaus Kesarijiečio cerkvėje konfiskuojant brangenybes, vienos ikonos aptaisai, netilpę dėžėje, buvę numesti žemėn ir trypiami kojomis. Bet ar pats Patriarchas ten buvo?

Kaltintojas: O iš kur jūs žinote? *Pasakykite pavardę* to šventiko, kuris jums šitai papasakojo! (=mes jį kaipmat pasodinsim!)

Patriarchas nepasako.

Vadinasi – melas!

Kaltintojas triumfuodamas spiria: Na, *kas* tą šlykštų šmeižtą paskleidė?

Pirmininkas: Suminėkite pavardes tų, kurie tuos aptaisus trypė! – (Lyg jie būtų palikę vizitines korteles.) – Kitaip Tribunolas negali jumis patikėti!

Patriarchas negali suminėti.

Pirmininkas: Vadinasi, jūs tvirtinate neturėdamas įrodymų!

Dar reikėjo įrodyti, kad Patriarchas norėjo nuversti sovietų valdžią. Štai kaip šitai įrodyta: „Agitacija yra mėginimas sukurstyti tam tikrą *nusiteikimą*, kad ateityje būtų galima sukurstyti ir *nuvertimą*".

Tribunolas nutaria iškelti Patriarchui baudžiamąją bylą.

Gegužės 7 dieną paskelbiamas nuosprendis: iš septyniolikos teisiamųjų – vienuolika sušaudyti. (Sušaudomi penki.)

Pasak Krylenkos, mes atėjom ne juokų krėsti.

Dar po savaitės Patriarchas pašalintas iš pareigų ir areštuotas. (Bet tai dar ne pabaiga. Jį kol kas nuveža į Doniečio vienuolyną ir ten laiko griežtai izoliuotą, kol tikintieji apsipras su jo nebuvimu. Prisimenate, ne per seniausiai Krylenka stebėjosi: o koks pavojus gali grėsti Patriarchui?.. Tikrai, dabar, kai gresia pavojus, jau nepadėsi nei varpais, nei telefonu.)

Dar po dviejų savaičių Petrograde areštuojamas ir metropolitas Venjaminas. Jis nebuvo aukštas Bažnyčios hierarchas, net nebuvo paskirtas kaip kiti metropolitai. 1917 metų pavasarį – pirmą kartą nuo senovės Novgorodo laikų – metropolitas *buvo išrinktas* Maskvoje (Tichonas) ir Petrograde (Venjaminas). Visiems prieinamas, švelnus, dažnas svečias gamyklose ir fabrikuose, populiarus tarp žmonių ir žemesniosios dvasininkijos, Venjaminas jų ir buvo išrinktas. Nesuvokdamas gyvenamojo meto, jis užsibrėžė Bažnyčią padaryti

laisvą nuo politikos, „nes praeityje ji daug nuo politikos nukentėjo". Dėl viso to metropolitas ir pakliuvo į

Petrogrado bažnytininkų procesą (1922 m. birželio 9–liepos 5 d.). Teisiama buvo (už priešinimąsi bažnytinių brangenybių atidavimui) kelios dešimtys žmonių – teologijos ir bažnytinės teisės profesorių, archimandritų, šventikų ir pasauliečių. Tribunolo pirmininkas Jakovčenka – dar neturintis trisdešimties (buvęs studentas). Vyriausiasis kaltintojas – Teisingumo liaudies komisariato kolegijos narys P. Krasikovas – Lenino vienmetis ir senas bičiulis, artimai su juo bendravęs dar Krasnojarske, o paskui emigracijoje, kur Vladimiras Iljičius labai mėgęs klausytis P. Krasikovą griežiant smuiku.

Jau Nevskio prospekte ir posūkyje iš Nevskio prospekto kasdien susirinkdavo gausybė žmonių, o pro šalį vežant metropolitą daugelis puldavo ant kelių ir giedodavo „Sergėk, Viešpatie, savo žmones!" (Žinoma, čia pat, gatvėje, kaip ir teismo salėje, pernelyg uolūs tikintieji būdavo areštuojami.) Salėje didelė dalis publikos – raudonarmiečiai, bet ir tie, išvydę įžengiančio metropolito aukštą baltą kepurę, kas kartą atsistodavo. O kaltintojas ir tribunolo nariai jį vadino *liaudies priešu* (šis žodis jau buvo, įsidėmėkim).

Su kiekvienu procesu sunkėjo advokatų padėtis, tai buvo labai jaučiama. Krylenka mums čia jau nieko nepapasakojo, bet šį tą sužinom iš žmogaus, kuris turėjo progą pats procesą matyti. Tribunolas rūsčiai pagrasino *pasodinti patį* gynėjų vadovą Bobriščevą-Puškiną – ir tais laikais šitai buvo jau taip įprasta, taip realu, kad Bobriščevas-Puškinas skubiai padavė advokatui Gurovičiui auksinį savo laikrodį ir piniginę... O liudytoją profesorių Jegorovą tribunolas čia pat įsakė suimti už parodymus metropolito naudai. Bet paaiškėjo, kad Jegorovas tam pasirengęs: turėjo pasiėmęs storą portfelį – su maistu, baltiniais ir net antklode.

Skaitytojas pastebi, kaip teismas pamažu įgauna mums pažįstamas formas.

Metropolitas Venjaminas kaltinamas piktaviliškai susitaręs su... sovietų valdžia ir išsirūpinęs, kad būtų sušvelnintas dekretas dėl

brangenybių konfiskavimo. Savo kreipimąsi į Pomgolą piktaviliškai platinęs (Samizdatas!). Ir veikęs sutartinai su pasauline buržuazija.

Šventikas Krasnickis, vienas didžiausių dvasininkų prisitaikėlių ir GPU bendradarbis, liudijo, kad šventikai susimokę pasinaudodami badu sukurstyti sukilimą prieš sovietų valdžią.

Buvo išklausyti tik kaltinimo liudytojai, o gynybos liudytojams duoti parodymų neleista. (Kaip panašu!.. Vis labiau ir labiau...)

Kaltintojas Smirnovas reikalavo „šešiolikos galvų". Kaltintojas Krasikovas šaukė: „Visa stačiatikių Bažnyčia – kontrrevoliucinė organizacija. Teisybę sakant, *reikėtų pasodinti į kalėjimą visą Bažnyčią!*"

(Tokia programa buvo labai reali, netrukus ji beveik įgyvendinta. Gera bazė komunistų ir krikščionių dialogui.)

Naudojamės reta proga pacituoti kelias išlikusias frazes iš kalbos, kurią pasakė metropolito gynėjas advokatas J. Gurovičius:

„Kaltumo įrodymų nėra, faktų nėra, nėra ir kaltinimo... Ką pasakys istorija? – (Ak, išgąsdino! Ogi užmirš ir nieko nepasakys!) – Petrograde cerkvių brangenybės konfiskuotos be menkiausio pasipriešinimo, bet Petrogrado dvasininkija – kaltinamųjų suole ir kažkieno rankos stumia ją į mirtį. Jūsų pabrėžiamas pagrindinis principas – sovietų valdžios nauda. Tačiau nepamirškite, kad ant kankinių kraujo Bažnyčia auga. – (O pas mus neišaugs!) – Daugiau nėra ką sakyti, bet sunku ir nutilti. Kol tęsiasi debatai – kaltinamieji gyvi. Baigsis debatai – baigsis gyvenimas..."

Tribunolas pasmerkė mirti dešimtį. Šios mirties jie laukė daugiau kaip mėnesį, iki eserų proceso pabaigos (lyg būtų ketinama juos šaudyti drauge su eserais). Paskui Rusijos Centro vykdomasis komitetas šešių pasigailėjo, o keturi (metropolitas Venjaminas, buvęs Valstybės dūmos narys archimandritas Sergijus, teisės profesorius J. Novickis ir prisiekusis advokatas Kovšarovas) naktį iš rugpjūčio 12-osios į 13-ąją buvo sušaudyti.

Labai prašom skaitytoją nepamiršti principo, kad centre vykstančiais procesais buvo sekama provincijoje. Jeigu žinom buvus du bažnytininkų procesus, galim neabejoti, kad jų buvo bent dvidešimt du.

* * *

Iki eserų proceso buvo labai skubama parengti Baudžiamąjį kodeksą: laikas padėti Įstatymui granito pamatus! Kaip ir numatyta, gegužės 12 dieną prasidėjo VCIK'o sesija, o kodekso projektas vis dar nebuvo užbaigtas – jis ką tik buvo nugabentas į Gorkus, kad peržiūrėtų Vladimiras Iljičius. Šešiuose kodekso straipsniuose maksimali bausmė buvo sušaudymas, bet Lenino tai nepatenkino. Gegužės 15 dieną projekto paraštėse Iljičius pažymėjo dar šešis straipsnius, pagal kuriuos taip pat turėtų būti sušaudoma (be kita ko, pagal 69-ąjį straipsnį: propaganda ir agitacija... konkrečiai – raginimas pasyviai priešintis vyriausybei, masiškai nevykdyti karo arba mokesčių prievolės[1]). Ir dar štai už ką reikia sušaudyti: už grįžimą iš užsienio be leidimo (o kaip iki revoliucijos visi socialistai be perstojo zujo į užsienį ir atgal). Ir dar viena bausmė, tolygi sušaudymui: ištremti į užsienį. (Numatė Vladimiras Iljičius tą netolimą laiką, kai nebus galima apsiginti nuo besiveržiančių į mūsų šalį iš Europos, bet išvažiuoti iš mūsų šalies į Vakarus nebus galima nieko priversti laisva valia.) Teisingumo liaudies komisarui svarbiausią savo išvadą Vladimiras Iljičius paaiškino šitaip:

> „Drauge Kurski! Mano manymu, reikia plačiau taikyti sušaudymą... (jį galima pakeisti ištrėmimu į užsienį) visoms menševikų, eserų ir t. t. veiklos rūšims; rasti formuluotę, kuri šiuos veiksmus *susietų su* t a r p t a u t i n e b u r ž u a z i j a"[2] (pakursyvuota ir išretinta V. Lenino).

Plačiau taikyti sušaudymą! – kas čia nesuprantama? (Ar daug ką trėmė į užsienį? *Teroras – tai juk įtikinimo priemonė*[3], argi neaišku!

Bet Kurskis vis dėlto ne viską suprato. Tikriausiai jis negalėjo suprasti, kokią čia rasti formuluotę, kad ta sąsaja susimegztų. Tad rytojaus dieną nuvažiavo pas Liaudies komisarų tarybos pirminin-

[1] Prieš revoliuciją toks buvo, pavyzdžiui, Vyborgo atsišaukimas, už kurį carinė vyriausybė kaltinamuosius nuteisė po tris mėnesius kalėti.

[2] V. I. Lenin, *Sobranije sočinenij*, 5-asis leid., t. 45, p. 189.

[3] *Ibid.*, t. 39, p. 404–405.

ką išsiaiškinti. Ką juodu kalbėjo, mums nežinoma. Tačiau įkandin, gegužės 17 dieną, Leninas iš Gorkų pasiuntė antrą laišką:

„Drg. Kurski! Papildydamas mūsų pasikalbėjimą, siunčiu jums Baudžiamojo kodekso papildomo paragrafo metmenis... Svarbiausia mintis, tikiuosi, aiški, nepaisant visų juodraščio trūkumų: atvirai iškelti principinį ir politiškai teisingą (o ne tik juridiškai siaurą) teiginį, motyvuojantį *teroro esmę ir pateisinimą*, jo būtinumą, jo ribas.

Teismas neturi pašalinti teroro; šitai žadėti būtų apsigaudinėjamas arba apgaudinėjimas, o reikia terorą pagrįsti ir įteisinti principingai, aiškiai, be apgaulės ir be pagražinimų. Formuluoti reikia kaip galima plačiau, nes tik revoliucinė teisinė sąmonė ir revoliucinė sąžinė nustatys sąlygas, kuriomis terorą taikyti plačiau ar siauriau.

Su komunistiniu sveikinimu

Leninas“[1].

Komentuoti šio svarbaus dokumento nesiimam. Prie jo verta susikaupti ir susimąstyti.

Dokumentas ypač svarbus todėl, kad jis yra vienas paskutinių dar ligos nepakirsto Lenino nurodymų, svarbi jo politinio testamento dalis. Praėjus devynioms dienoms po šito laiško, Leniną ištinka pirmoji apopleksija, nuo kurios jis tik iš dalies ir tik neilgam atsigavo 1922 metų rudenį. Galimas daiktas, abu šie laiškai Kurskiui parašyti tame pačiame šviesiame balto marmuro buduare-kabinetėlyje, antrojo aukšto korpuse, kur jau stovėjo ir laukė būsimasis vado mirties guolis.

O toliau pridedamas tas pats *juodraštis*, du variantai to papildomo paragrafo, iš kurio po kelerių metų išaugs ir 58-4 punktas, ir visas mūsų tėvužėlis 58-asis Straipsnis. Skaitai ir gėriesi: štai ką reiškia *formuluoti kaip galima plačiau*! Štai ką reiškia *plačiau taikyti*! Skaitai ir prisimeni, kaip plačiai šlavė tėvužėlis...

[1] *Ibid.*, t. 45, p. 190.

„...Propaganda arba agitacija, arba dalyvavimas organizuojant, arba pagalba (objektyviai padedanti arba *galinti padėti*)... organizacijoms arba asmenims, kurių veikla turi... pobūdį."

Taigi duokite šen Augustiną Palaimintąjį, vienu gaistu prikirpčiau jam šitą straipsnį!

Viskas buvo kaip dera įtraukta, perspausdinta, sušaudymas išplėstas – VCIK'o sesija gegužės trečioje dekadoje Baudžiamąjį kodeksą priėmė ir nutarė paskelbti galiojančiu nuo 1922 metų birželio 1 dienos.

Ir dabar jau visai teisėtai prasidėjo du mėnesius trukęs

Eserų procesas (1922 m. birželio 8–rugpjūčio 7 d). Aukščiausiasis tribunolas. Įprastinis pirmininkas draugas Karklinas (gera pavardė teisėjui!) šiame atsakingame procese pakeistas vingriuoju Georgijum Piatakovu.

Jeigu mudu su skaitytoju nebūtume jau kaip reikiant pasikaustę, kad kiekviename teismo procese svarbiausia ne vadinamoji *kaltė*, o tikslingumas, galimas daiktas, ne išsyk šį procesą sutiktume atvira širdimi. Tačiau *tikslingumas* sklandžiai suveikia: dar buvo manoma, kad eserai, skirtingai negu menševikai, tebėra pavojingi, neišsklaidyti, nepribaigti – ir naujai sukurtos diktatūros (proletariato) tvirtumo dėlei tikslinga juos pribaigti.

O nežinotum šio principo – galėtum visą procesą klaidingai suprasti kaip partinį kerštą.

Apmąstydamas šiame teisme išsakytus kaltinimus, nejučiomis perkeli juos į ilgą, nepaliaujamą ir vis dar besitęsiančią valstybių istoriją. Be nedaugelio parlamentinių demokratijų, gyvuojančių nedaugelį dešimtmečių, visa valstybių istorija yra perversmų ir valdžios užgrobimų istorija. Ir tas, kas spėja mikliau ir tvirčiau padaryti perversmą, tą pačią akimirką apsigaubia šviesiais Justicijos apdarais, ir kiekvienas ankstesnis ir paskesnis jo žingsnis – teisėtas, vertas odžių, o kiekvienas ankstesnis ir paskesnis nevykėlių jo priešų žingsnis – nusikalstamas, vertas teismo ir teisėtos bausmės.

Dar tik prieš savaitę priimtas Baudžiamasis kodeksas – bet štai jau į jį trombuojama penkiametė porevoliucinė istorija. Ir prieš dvidešimt, ir prieš dešimt, ir prieš penkerius metus eserai buvo pati artimiausia bolševikams revoliucinė partija, taip pat siekusi nuversti carizmą, prisiėmusi (grįsdama savo taktiką teroru) didžiausią katorgos naštą, beveik nekliuvusią bolševikams.

O dabar štai koks pirmasis jiems keliamas kaltinimas: eserai – pilietinio karo iniciatoriai! Taip, šį karą pradėję jie! Jie kaltinami tuo, kad Spalio perversmo dienomis ginklu jam priešinęsi. Kai Laikinąją vyriausybę, jų remtą ir iš dalies jų sudarytą, teisėtai nušlavusi jūreivių kulkosvaidžių ugnis, eserai visai neteisėtai mėginę tą vyriausybę apginti. (Kas kita, kad labai silpnai mėgino, kartu ir svyravo, kartu ir traukėsi. Bet dėl to jų kaltė ne mažesnė.) Ir net į šūvius atsakę šūviais, ir net sukėlę junkerius, ėjusius karinę tarnybą tos verčiamos vyriausybės žinioje.

Sumušti ginkluotoje kovoje, jie nesiliovę priešintis politiškai. Jie nepuolę ant kelių prieš Liaudies komisarų tarybą, kuri pasiskelbė vyriausybe. Jie toliau atkakliai teigę, kad vienintelė teisėta buvusi ankstesnioji vyriausybė. Jie nepripažinę dvidešimtmetės politinės savo linijos kracho (o krachas, žinoma, tikrai ištiko, nors tai paaiškėjo ne išsyk), neprašę, kad jų būtų pasigailėta, kad jie būtų išformuoti, nebelaikomi partija. (Tuo pačiu remiantis esančios neteisėtos ir visos vietinės ir periferinės vyriausybės – Archangelsko, Samaros, Ufos arba Omsko, Ukrainos, Dono, Kubanės, Uralo arba Užkaukazės, nes jos pasiskelbė vyriausybėmis jau po to, kai buvo pasiskelbusi Liaudies komisarų taryba.)

O štai ir antrasis kaltinimas: jie dar labiau pastūmėję šalį į pilietinį karą, 1918 metų sausio 5 ir 6 dienomis surengę demonstraciją ir šitaip maištaudami prieš teisėtą Darbininkų ir valstiečių vyriausybę: jie rėmę savo neteisėtą (išrinktą per visuotinius, laisvus, slaptus ir tiesioginius rinkimus) Steigiamąjį susirinkimą, stoję prieš jūreivius, ir raudongvardiečius, teisėtai vaikiusius ir tą Susirinkimą, ir demonstrantus. Pilietinis karas kaip tik todėl ir prasidėjęs, kad ne

visi gyventojai laiku ir nuolankiai paklusę teisėtiems Liaudies komisarų tarybos dekretams.

Trečiasis kaltinimas: eserai nepripažinę Bresto taikos – tos teisėtos ir išganingos Bresto taikos, kuri nenukirto Rusijai galvos, o tik dalį liemens. Taigi, kaip sakoma kaltinamojoje išvadoje, akivaizdžiai matyti „visi požymiai, rodantys *valstybės išdavimą* ir nusikalstamus veiksmus, kuriais siekta įtraukti šalį į karą".

Valstybės išdavimas! – jis taip pat kūlverstukas, nelygu kaip jį pastatysi...

Iš čia išplaukia ir sunkus ketvirtasis kaltinimas: 1918 metų vasarą ir rudenį, kada kaizerinė Vokietija paskutinius mėnesius ir savaites kariavo su sąjungininkais, o sovietinė vyriausybė, ištikima Bresto sutarčiai, šioje sunkioje kovoje rėmė Vokietiją ištisais maisto traukiniais ir kas mėnesį tiekiamomis aukso duoklėmis, eserai išdavikiškai rengęsi (netgi ne rengęsi, o savo papratimu daugiau *svarstę*: o kas, jeigu...) priešais vieną tokį traukinį išsprogdinti geležinkelį ir sulaikyti auksą tėvynėje – tai yra jie „rengėsi nusikalstamai sugriauti mūsų liaudies turtą – geležinkelius". (Tuomet valdžia dar nesigėdijo ir neslėpė, kad – taip, Rusijos auksas išvežamas į būsimąją Hitlerio imperiją, ir Krylenka, baigęs du fakultetus – istorijos ir teisės, nė negalvojo ir nė vienas jo padėjėjas nekuštelėjo, kad jeigu plieniniai bėgiai – liaudies turtas, tai gal ir aukso luitai?..)

Iš ketvirtojo kaltinimo nepermaldaujamai išpešamas ir penktasis: techninius reikmenis tokiam sprogdinimui eserai ketinę įsigyti už pinigus, gautus iš sąjungininkų atstovų (kad auksas nebūtų atiduodamas Vilhelmui, jie norėję paimti pinigų iš Antantės), – o tai jau kraštutinė išdavimo riba! (Krylenka dėl visa ko burbtelėjo, kad ir su Liudendorfo štabu eserai turėję ryšių, bet akmuo kritęs ne į tą daržą, ir todėl pasitraukę.)

Iš čia jau pirštu prikišamas ir šeštasis kaltinimas: 1918 metais eserai buvę Antantės *šnipai*! Vakar revoliucionieriai – šiandien šnipai! – tuomet tai veikiausiai trenkė kaip sprogimas. Nuo to laiko per daugelį teismo procesų šitai įgriso ligi šleikštulio.

Na, ir septintas, ir dešimtas kaltinimas – bendradarbiavimas su Savinkovu, su Filonenka, su kadetais, su „Atgimimo sąjunga" ir net su studentais aristokratais ir baltagvardiečiais.

Štai tokią kaltinimų grandinę prokuroras gerai užnėrė. (Prokuroro vardas jam grąžintas prieš pat procesą.) Ar ilgai sėdėdamas kabinete, ar staiga pagautas įkvėpimo katedroje, jis čia suranda tą nuoširdžiai užjaučiamą, draugiškai kaltinamą gaidą, kurią vėlesniuosiuose procesuose trauks vis garsiau ir sodriau ir kuri 1937 metais suskambės stulbinamai sėkmingai. Ši gaida – rasti vienybę tarp teisiančiųjų ir teisiamųjų, ir prieš visą kitą pasaulį. Ši melodija grojama mėgstamiausia teisiamojo styga. Iš kaltintojo katedros eserams sakoma: *juk mes ir jūs – revoliucionieriai*! (Jūs ir mes – tai mes!) Kaip jūs galėjote taip smukti, kad susidėjote su kadetais (tikriausiai jums širdis plyšta!), su karininkais? Mokyti studentus aristokratus jūsų ištobulintos konspiracijos technikos? (Šitai – ypatingas Spalio perversmo pobūdis: paskelbti karą visoms partijoms išsyk ir kartu uždrausti vienytis: „tavęs nekliudo – nesiskėtriok".)

Vienam kitam teisiamajam tikriausiai ėmė mausti širdį: na kaip mes galėjom taip žemai smukti? Juk toji prokuroro užuojauta šviesioje salėje – ji smelkte persmelkia kalinį, atvežtą iš tamsios kameros.

O Krylenka dar suranda tokį logišką takelį (jis labai pravers Vyšinskiui prieš Kamenevą ir Buchariną): bendradarbiaudami su buržuazija, jūs gaudavote iš jos piniginę paramą. Pradžioje tuos pinigus ėmėte *veiklai*, jokiu būdu ne partiniais tikslais, – bet kurgi riba? kas gali ją nustatyti? Juk veikla – irgi partijos tikslas? Tai va ligi ko nusiritote: jus, socialistų revoliucionierių partiją, išlaiko buržuazija?! Bet kurgi jūsų revoliucinė savigarba?

Kaltinimų susikaupė pilnas saikas ir dar su kaupu – ir tribunolas jau galėjo eiti pasitarti, kiekvienam rėžti po pelnytą bausmę, – bet kad nesueina galas su galu:

- Visa, kuo čia kaltinama eserų partija, liečia 1917 ir 1918 metus.
- 1919 metų vasarį eserų partijos taryba nutarė nutraukti kovą prieš bolševikų valdžią (ar pavargę kovodami, pajutę socialistinės sąžinės graužimą). 1919 metų vasario 27 dieną bolševikų

vyriausybė paskelbė eserams amnestiją už visą praeitį. Partija buvo legalizuota, išėjo iš pogrindžio – o po dviejų savaičių prasidėjo masiniai areštai, susėmė ir visą viršūnėlę (va čia tai jau mūsiškai!).

– Nuo to laiko eserai jau nekovojo laisvėje, o juo labiau nekovojo sėdėdami kalėjime (Centro komitetas sėdėjo Butyrkose ir kažkodėl iš ten nebėgo, kaip įprasta caro laikais), – taip jie po amnestijos iki pat 1922 metų nieko ir nenuveikė.

Tad kaipgi išsisukti iš padėties?

Maža to, kad jie nekovoja, – jie pripažįsta sovietų valdžią! (Tai yra atsižada ir buvusios savo Laikinosios vyriausybės, ir Steigiamojo susirinkimo.) Tik prašo, kad tie sovietai būtų perrinkti suteikus partijoms agitacijos laisvę. (Netgi čia, per procesą, teisiamasis Gendelmanas, CK narys, pasakė: „Leiskite mums naudotis visa gama vadinamųjų pilietinių teisių, ir mes nepažeidinėsime įstatymų". Oho, leiskite jiems naudotis, ir dar „visa gama"!)

Girdite? Štai kur jis, štai kur išlindo tas priešiškas buržuazinis žvėries snukis! Negi taip galima? Juk čia *rimtas momentas*! Juk esam *apsupti priešų*! (Ir po dvidešimties, ir po penkiasdešimties, ir po šimto metų vis bus taip pat.) O jūs dar reikalaujat – duokite partijoms agitacijos laisvę, šunsnukiai?!

Pasak Krylenkos, politiškai blaivūs žmonės čia būtų galėję tik nusikvatoti, tik pečiais patraukti. Teisingai buvo nutarta: „Tučtuojau visomis valstybinių represijų priemonėmis užkirsti kelią šioms grupėms agituoti prieš valdžią" (p. 183). Šit ir visas eserų CK (ką sučiupo) sukištas už grotų!

Tačiau – kuo dabar juos apkaltinti? „Teisminis tardymas šio laikotarpio nėra pakankamai ištyręs", – apgailestauja mūsų prokuroras.

Beje, vienas kaltinimas vis dėlto buvo pagrįstas: tą patį 1919 metų vasarį eserai priėmė rezoliuciją (nors ji nebuvo įgyvendinama, bet pagal naują Baudžiamąjį kodeksą šitai kaltės nė kiek nemažino): Raudonojoje armijoje varyti slaptą agitaciją, kad raudonarmiečiai *atsisakytų dalyvauti baudžiamosiose ekspedicijose* prieš valstiečius.

Atkalbinėti nuo baudžiamųjų ekspedicijų – kokia niekinga, klastinga revoliucijos išdavystė!

Dar buvo galima eserus apkaltinti visu tuo, ką sakė, rašė ir darė (daugiau sakė ir rašė) vadinamoji eserų „CK užsienio delegacija" – tie žymiausieji eserai, kurie buvo spėję išmauti į Europą.

Tačiau viso to buvo mažoka. Ir štai kas sumanyta: „Daugelis iš čia sėdinčių teisiamųjų nebūtų kaltinami šiame procese, jeigu ne kaltinimas teroristinių aktų organizavimu!.." Girdi, kai buvusi skelbiama 1919 metų amnestija, „niekam iš sovietinės teisės veikėjų neatėjo į galvą", kad eserai organizavo dar ir terorą prieš sovietų valstybės veikėjus! (Na, iš tiesų, kam galėjo ateiti į galvą, kad eserai – ir staiga teroras! O jei būtų atėję į galvą, būtų tekę kartu ir amnestuoti! Tiesiog laimė, kad tuomet neatėjo į galvą. Tik kai prireikė – tuomet atėjo.) O dabar *tas* kaltinimas *neamnestuotas* (juk amnestuota tik *kova*) – ir štai Krylenka jį pateikia!

Pirmiausia: ką eserų vadai *pasakė* (o ko tik tie plepiai per gyvenimą nėra pasakę!..) dar pirmosiomis dienomis po Spalio perversmo? Dabartinis teisiamųjų lyderis, o ir visos partijos lyderis Abramas Gocas tuomet pasakė: „Jeigu Smolnio autokratai pasikėsins ir į Steigiamąjį susirinkimą... socialistų revoliucionierių partija prisimins seną išbandytą savo taktiką".

Iš nesutramdomų eserų – tik šito ir galima tikėtis. Ir teisybė, sunku patikėti, kad jie atsisakytų teroro.

„Šioje tyrimo srityje", – apgailestauja Krylenka, – dėl konspiracijos „liudytojų parodymų... bus mažai. Šitai nepaprastai apsunkina mano užduotį... Šioje srityje kai kuriais momentais tenka klaidžioti patamsyje" (p. 236, – tai bent kalba!).

Krylenkos užduotį apsunkina tai, kad 1918 metais eserų CK teroras prieš sovietų valdžią buvo tris kartus svarstytas ir *tris kartus atmestas* (nors Steigiamasis susirinkimas ir išvaikytas). Ir dabar, po kelerių metų, reikia įrodyti, kad eserai vis dėlto vykdė terorą.

Eserai tuomet nutarė: ne anksčiau, negu bolševikai ims skirti mirties bausmes socialistams. O 1920 metais: jeigu bolševikai pasikėsins

į įkaitų eserų gyvybę, partija griebsis ginklo. (O kitus įkaitus gali ir pribaigti...)

Taigi: kodėl su išlygomis? Kodėl neatsisakė absoliučiai? „Kodėl nebuvo absoliučiai neigiamų pasisakymų?"

Kad eserų partija apskritai nevykdė jokio teroro, aiškiai matyti net iš Krylenkos kaltinamosios kalbos. Tačiau pritempiami tokie faktai: vienas teisiamasis mintyse puoselėjęs projektą, kaip susprogdinti į Maskvą važiuojantį Liaudies komisarų tarybos traukinį, – vadinasi, eserų CK kaltas teroru. O vykdytoja Ivanova vieną naktį su vienu piroksilino sprogalu budėjusi netoli stoties – vadinasi, kėsintasi į Trockio traukinį, vadinasi, eserų CK kaltas teroru. Arba: eserų CK narys Donskojus perspėjęs F. Kaplan, kad ji bus pašalinta iš partijos, jeigu šaus į Leniną. Bet šito – per mažai! Kodėl – ne kategoriškai uždraudę? (Arba: kodėl jos neįdavę ČK žinybai?) Vis dėlto prie Kaplan prikimba: buvo eserė.

Krylenka tik tiek ir tepešė nuo negyvo gaidžio, kad eserai nedėję pastangų užkirsti kelią individualiems teroristiniams aktams, kuriuos neva vykdė likę be darbo ir nuobodžiaujantys buvę teroristai. (O ir tie teroristai mažai ką nuveikė. Semionovas nukreipė Sergejevo ranką, kai šis nužudė Volodarskį, – bet CK liko švarus nuošalyje, netgi viešai atsiribojo. O vėliau tas pats Semionovas ir jo draugužė Konopliova rodydami įtartiną paslaugumą savanoriškais parodymais apšvietė GPU ir dar tribunolą, ir dabar šitie patys baisiausi teroristai laikomi sovietiniame teisme be sargybos ir per posėdžių pertraukas eina miegoti į namus.)

Apie vieną liudytoją Krylenka taip sako: „Jeigu žmogus norėtų ką nors prasimanyti, vargu ar tas žmogus prasimanytų tai, kas atsitiktinai pataikytų kaip tik į reikiamą tašką" (p. 251). (Stipriai pasakyta! Šitaip galima pasakyti apie kiekvieną falsifikuotą parodymą.) Apie Konopliovą atvirkščiai: jos parodymai įtikinami kaip tik todėl, kad ji *ne viską* paliudija, ko reikia kaltinimui. (Bet jos parodymų visai pakanka, kad teisiamieji būtų sušaudyti.) „Jeigu taip kelsim klausimą, kad Konopliova visa tai prasimano... tuomet aišku: jeigu

jau prasimanyti, tai prasimanyti" (jis žino!) – o jinai mat ne iki galo. Arba ir šitaip: „Ar galėjo tas susitikimas įvykti? Tokia galimybė visai įmanoma". Visai įmanoma? – vadinasi, buvo! Vyniok, nesustok!

Paskui – „diversinė grupė". Ilgai apie ją šnekama, ir staiga: „išformuota už neveiklumą". Bet kad ausys kruta! Iš kelių sovietinių įstaigų eksproprijuoti pinigai (kaip kitaip verstis eserams, butus nuomoti, važinėti iš miesto į miestą?). Bet seniau tai būdavo grakštūs ir kilnūs *eksai*, kaip juos vadindavo visi revoliucionieriai. O dabar, sovietiniam teismui? – „plėšikavimas ir vogtų daiktų slėpimas".

Blausus geltonas nemirksintis įstatymo žibintas kaltinamojoje proceso medžiagoje nušviečia visą porevoliucinį istorijos etapą, kurį nuėjo patetiškai kalbanti, bet iš esmės sutrikusi, bejėgė ir netgi neveikli partija, nesugebėjusi atsispirti bolševikams. Ir kiekvienas jos nutarimas arba nesutarimas, ir kiekvienas jos blaškymasis, polėkis arba atsitraukimas dabar jai inkriminuojamas ir virsta jos kalte, kalte, kalte.

Ir jeigu 1921 metų rugsėjį, dešimt mėnesių iki proceso, jau sėdėdamas Butyrkose, areštuotasis eserų CK naujai išrinktajam CK rašė, kad jis sutinka *ne su bet kokiu* bolševikų diktatūros nuvertimu, o tik – per darbo žmonių masių sutelkimą ir agitacinį darbą (tai yra ir kalėjime sėdėdamas nesutinka išsivaduoti nei teroru, nei sąmokslu, nei ginkluotu sukilimu!), tai ir šitai jiems įtraukiama į svarbiausią kaltę: aha, vadinasi, nuversti valdžią jūs *sutinkate*!

Na, o jei valdžios vis dėlto nevertėte, teroro beveik neorganizavote, ekspropriacijos beveik nevykdėte, o už visa kita jums seniai atleista? Mūsų mielas prokuroras išsitraukia iš užančio mėgstamą atsarginį kaltinimą: „Blogiausiu atveju *nepranešimas* įeina į nusikaltimo sudėtį ir privaloma jį inkriminuoti visiems be išimties teisiamiesiems" (p. 305).

Eserų partija nusikalto jau vien tuo, kad *savęs neįskundė*! Štai čia tiesiai į taikinį! Tatai – teisinės minties atradimas naujajame kodekse, tatai – platus vieškelis, kuriuo į Sibirą bus genami dėkingieji palikuonys.

Ir apskritai pykčio pagautas Krylenka išdrožia: „Žiaurūs amžini priešai" – štai kas yra teisiamieji! O jeigu taip, tuomet ir be proceso aišku, ką su jais daryti.

Kodeksas dar toks naujas, kad Krylenka nespėjo įsiminti net svarbiausių kontrrevoliucinių straipsnių numerių – bet kaip jis kapoja tais numeriais! Kaip giliamintiškai juos cituoja ir aiškina! Tarytum ištisus dešimtmečius kaip tik pagal tuos straipsnius giljotinos peilis būtų kirtęs galvas. Ir štai kas ypač nauja ir svarbu: *metodų* ir *priemonių* diferenciacijos, praktikuotos pagal senąjį carinį kodeksą, sovietiniame kodekse nėra! Nei kaltinimo kvalifikacijai, nei baudžiamajai sankcijai jie įtakos neturi! Mums ketinimas ar veiksmas – tas pat! Štai buvo priimta rezoliucija – už ją ir teisiam. O tai, „ar ji buvo, ar nebuvo vykdoma, didelės reikšmės neturi" (p. 185). Ar žmonai lovoje pašnabždėjai, kad būtų gerai nuvertus sovietų valdžią, ar agitavai per rinkimus, ar bombas mėtei – nėra jokio skirtumo! *Bausmė – vienoda*!!!

Kaip įžvalgus dailininkas keliais anglies brūkštelėjimais atkuria norimą portretą, taip ir mes iš 1922 metų eskizų susikuriam visą 1937, 1945 ir 1949 metų panoramą.

Čia – pirmas bandymas surengti teismo procesą, viešą, visos Europos akivaizdoje, ir pirmas bandymas parodyti „masių pasipiktinimą". O masių pasipiktinimas ypač nusisekė.

O buvo va kaip. Du socialistų Internacionalai – Antrasis ir Antrasis su puse (Vienos susivienijimas), ketverius metus gal ir nesižavėdami, bet visai ramiai stebėjo, kaip bolševikai socializmo garbei skerdžia, degina, trypia, šaudo ir uja savo šalį, visa tai buvo suvokiama kaip grandiozinis socialinis eksperimentas. Tačiau 1922 metų pavasarį Maskva paskelbė, kad 47 eserai atiduodami Aukščiausiojo tribunolo teismui – ir žymiausieji Europos socialistai susirūpino ir sunerimo.

1922 metų balandžio pradžioje Berlyne įvyko trijų Internacionalų pasitarimas (nuo Kominterno dalyvavo Bucharinas, Radekas užsibrėžęs sudaryti „vieningą frontą" prieš buržuaziją. Socialistai pareikalavo, kad bolševikai šio teismo atsisakytų, „Vieningas frontas"

buvo labai reikalingas pasaulinės revoliucijos sumetimais, ir Kominterno delegacija savavališkai pažadėjo, kad procesas bus viešas, kad visų Internacionalų atstovai galės teisme dalyvauti ir procesą stenografuoti, kad bus leista dalyvauti teisiamųjų pageidaujamiems gynėjams. Ir svarbiausia, užbėgant už akių teismo kompetencijai (komunistams buvo į ją nusispjauti, bet su tuo sutiko ir socialistai), pažadėta, kad šiame procese nebus priimta mirties nuosprendžių.

Žymieji socialistai džiaugėsi: jie nusprendė patys vykti į teismą ir ginti teisiamuosius. O Leninas (jis gyveno paskutines savaites prieš pirmąjį paralyžių, bet šito nežinojo) rūsčiai atsiliepė „Pravdoje": „Mes užmokėjom pernelyg brangiai". Kaipgi buvo galima pažadėti, kad nebus mirties nuosprendžių, ir sociališdavikus įsileisti į savo teismą? Vėliau matysim, kad ir Trockis jam visai pritarė, ir Bucharinas netrukus atgailavo. Vokietijos komunistų laikraštis „Rote Fahne" rašė, kad bolševikai būtų idiotai, jeigu laikytųsi duotų pažadų: mat Vokietijoje „Vieningas frontas" sužlugo, taigi veltui buvę duoti ir visi tie pažadai. Tačiau komunistai jau tuomet ėmė suprasti begalinę savo istorinių metodų jėgą. Artėjant procesui, gegužės mėnesį, „Pravda" parašė: „Mes tiksliai įvykdysim įsipareigojimą. Bet už teismo proceso ribų tie ponai turi pakliūti į tokias sąlygas, kad mūsų šalis būtų apsaugota nuo tų niekšų kurstomosios taktikos". Ir skambant tokiam akompanimentui gegužės pabaigoje žymūs socialistai Vanderveldė, Rozenfeldas ir Teodoras Lybknechtas (nužudytojo Karlo brolis) išvyko į Maskvą.

Jau nuo pasienio stočių ir visose kitose stotyse socialistų vagoną šturmavo įtūžusios darbo žmonių demonstracijos, reikalaudamos, kad jie išklotų kontrrevoliucinius savo ketinimus, o Vanderveldė – kad pasiaiškintų, kodėl pasirašė grobikišką Versalio sutartį. Vienur kitur demonstrantai daužė vagonų langus ir grasino socialistus apkulti. Tačiau pompastiškiausiai socialistai sutikti Maskvoje, Vindavos geležinkelio stotyje: aikštė pilna demonstrantų su vėliavomis, trenkia orkestrai, skamba dainos. Iškelti didžiuliai plakatai: „Pone karališkasis ministre Vandervelde! Kada jūs stosite prieš Revoliucinio

Tribunolo teismą?" „Kainai, Kainai, kur tavo brolis Karlas?" Užsieniečiams lipant iš vagonų demonstrantai šaukė, švilpė, kaukė, grasino, o choras dainavo:

Atvažiavo Vanderveldė –
Chamų chamas įžymus.
Įsileisim į namus,
Bet su nuoskauda didžia,
Kad pakarti nevalia.

(Ir čia ištiko nemaloni staigmena: Rozenfeldas pastebėjo minioje Buchariną, susikišusį į burną pirštus ir smagiai švilpiantį.) Kitomis dienomis po Maskvą išpuoštais sunkvežimiais važinėjo marionečių (Petruškų) balaganai, estradoje netoli Puškino paminklo be perstojo buvo vaidinamas spektaklis, vaizduojantis eserų ir jų gynėjų išdavikiškumą. O Trockis ir kiti oratoriai važinėjo po gamyklas ir rėžė karštas kalbas reikalaudami, kad eserai būtų nuteisti mirties bausme. Po tų liepsningų kalbų partiniai ir nepartiniai darbininkai balsavo. (Jau tada buvo žinoma daug galimybių: nesutinkančiuosius atleisti iš gamyklos dėl nedarbo, išbraukti darbininką iš prekių skirstymo sąrašų, – jau nekalbant apie ČK priemones.) Balsavo. Paskui gamyklose buvo platinamos peticijos, reikalaujančios mirties bausmės, laikraščiuose gausiai spausdinamos šios peticijos ir parašų skaičiai. (Teisybė, nesutinkančiųjų dar buvo, vienas kitas net brovėsi į tribūną – tad kuriuos ne kuriuos teko ir areštuoti.)

Birželio 8 dieną prasidėjo teismas. Teisė 32 žmones, iš jų 22 kalinamus Butyrkose ir 10 atlikusių atgailą, jau nesaugomų sargybos. Pastaruosius gynė pats Bucharinas ir keli kominterninkai. (Toje pačioje tribunoliškoje komedijoje linksminosi ir Bucharinas, ir Piatakovas, nenujausdami toliaregio likimo ironijos. Tačiau likimas dar duoda laiko ir pagalvoti – jiem abiem, o ir Krylenkai, dar lemta po 15 metų pagyventi.) Piatakovas elgėsi įžūliai, trukdė teisiamiesiems kalbėti. Kaltinimą palaikė Lunačiarskis, Pokrovskis, Klara Cetkin. (Kaltinamąjį aktą pasirašė ir Krylenkos žmona, vedusi tardymą, – vieningos šeimyninės pastangos.)

Salėje buvo nemažai žmonių – 1200, bet tarp jų tik 22 teisiamųjų 22 giminaičiai, o visi kiti – komunistai, persirengę čekistai, specialiai parinkta publika. Šūksniai iš publikos dažnai pertraukdavo ir teisiamuosius, ir gynėjus. Vertėjai iškreipdavo gynėjams proceso prasmę, procesui – gynėjų žodžius, gynėjų prašymus tribunolas tyčiodamasis atmesdavo, gynybos liudytojų neįsileista, o stenogramos rašomos taip, kad negalėjai atpažinti savo paties kalbos.

Pačiame pirmajame posėdyje Piatakovas pareiškė, jog teismas iš anksto atsisako šališko bylos nagrinėjimo ir ketina vadovautis tik sovietų valdžios interesais.

Po savaitės užsieniečiai gynėjai netaktiškai pateikė teismui skundą, kad lyg ir pažeidžiamas Berlyne priimtas susitarimas. Tribunolas į skundą išdidžiai atsakė, kad jis yra teismas ir todėl negali būti jokių susitarimų varžomas.

Gynėjai socialistai prarado paskutinę viltį, jų dalyvavimas šioje salėje tik sudarė normalaus teismo proceso iliuziją, jie atsisakė būti gynėjais ir dabar tenorėjo tik vieno – grįžti į Europą, bet jų neišleido. Žymiesiems svečiams teko *skelbti bado streiką*! – tik tada, birželio 19 dieną, jiems leido išvažiuoti. Gaila, nes jiems neteko pamatyti paties įspūdingiausio reginio – birželio 20-osios, Volodarskio nužudymo metinių.

Buvo sudarytos gamyklų kolonos (vienose gamyklose užrakino vartus, kad darbininkai neišsibėgiotų, kitose atiminėjo kontrolines korteles, kitur, atvirkščiai, vaišino pietumis), transparantuose ir plakatuose – „Mirtis teisiamiesiems!“ Savaime aišku, ir kareivių kolonos. Raudonojoje aikštėje prasidėjo mitingas. Kalbėjo Piatakovas, žadėdamas rūstų nuosprendį, kalbėjo Krylenka, Kamenevas, Bucharinas, Radekas, visas komunistų oratorių žiedas. Paskui manifestantai patraukė prie teismo pastato, o grįžęs Piatakovas įsakė teisiamuosius vesti prie atvirų langų, po kuriais šėlo minia. Lyg kruša pasipylė įžeidinėjimai ir patyčios, į Gocą pataikė lenta su užrašu „Mirtis socialistams revoliucionieriams!“. Visa tai truko penkias valandas po darbo, jau temo (šviesi Maskvos naktis) – ir Piatakovas salėje paskelbė, kad mitingo delegacija prašosi įleidžiama. Krylenka paaiškino, kad nors

įstatymuose tai nenumatyta, bet pagal sovietų valdžios dvasią visai galima. Delegacija įsiveržė į salę ir čia dvi valandas rėžė plūstamas rūsčias kalbas, reikalavo mirties bausmės, o teisėjai klausėsi, spaudė rankas, dėkojo ir žadėjo būti negailestingi. Tvyrojo tokia įtampa, kad teisiamieji ir jų giminaičiai būgštavo, jog čia pat prasidės linčas. (Gocas, turtingo arbatos pirklio, taip pat prijaučiančio revoliucijai, anūkas, caro laikais buvęs toks vikrus teroristas, dalyvavęs pasikėsinimuose ir Durnovo, Mino, Rimano, Akimovo, Šuvalovo, Račkovskio nužudymuose, – per visą kovingą savo karjerą dar nebuvo pakliuvęs į tokią padėtį!) Bet liaudies rūstybės kampanija čia ir išsikvėpė, nors teismas vyko dar pusantro mėnesio. Po dienos iš teismo pasitraukė ir sovietiniai gynėjai (ir jiems grėsė areštas ir tremtis).

Čia galima pastebėti daugelį pažįstamų būsimųjų teismo procesų bruožų, bet teisiamieji dar toli gražu neatrodė palaužti, jie dar nebuvo priversti šmeižti patys savęs. Juos dar palaikė ir tradicinė apgaulinga kairiųjų partijų samprata, kad jos – darbo žmonių interesų gynėjos. Po prarastų susitaikymo ir kapituliavimo metų jie vėl parodė tvirtybės. Teisiamasis Bergas kaltino bolševikus sušaudžius demonstrantus, gynusius Steigiamąjį susirinkimą; teisiamasis Liberovas sakė: „Aš prisipažįstu kaltas tuo, kad 1918 metais nepakankamai dėjau pastangų bolševikų valdžiai nuversti“ (p. 103). Tą patį sakė ir Jevgenija Ratner, ir vėl Bergas: „Jaučiuosi nusikaltęs Rusijos darbininkams, kad neįstengiau visomis jėgomis kovoti su vadinamąja darbininkų ir valstiečių valdžia, bet aš tikiuosi, kad mano laikas dar nepraėjo“. (Praėjo, balandėli, praėjo.) Čia esama ir senojo pomėgio vartoti skambias frazes, bet jau esama ir tvirtybės!

Prokuroras argumentuoja: kaltinamieji pavojingi Sovietų Rusijai, nes *mano, kad visa, ką darė, buvo gerai*. „Galimas daiktas, kai kurie teisiamieji guodžiasi tuo, jog kada nors metraštininkas apie juos arba apie jų elgesį teisme tars pagiriamąjį žodį“.

Teisiamasis Gendelmanas perskaitė deklaraciją; „Mes nepripažįstame jūsų teismo!..“ Jis, kaip teisininkas, pasižymėjo ginčais su Krylenka dėl liudytojų parodymų iškraipymo, dėl „liudytojams

prieš procesą taikomų ypatingų tardymo metodų" – tai yra dėl neabejotino jų apdorojimo GPU kabinetuose. (Taigi viskas jau yra! Nedaug beliko išspausti iki idealo.) Išaiškėjo: parengtinis tardymas vyko stebint prokurorui (tam pačiam Krylenkai) ir tardant sąmoningai buvo užglaistomi kai kurie parodymų prieštaravimai.

Na ką gi, esama nelygumų. Na, esama neišbaigtumų. Tačiau galų gale „mums reikia visai aiškiai ir šaltakraujiškai pasakyti... kad mums rūpi ne tai, kaip istorijos teismas vertins mūsų darbą" (p. 325).

O kol kas Krylenka – turbūt pirmą ir paskutinį kartą sovietinėje jurisprudencijoje – išsisukinėdamas užsimena apie *kvotą*! apie pirminę kvotą, dar prieš tardymą! Ir štai kaip mikliai jis iškloja: tai, kas buvo daroma be prokuroro priežiūros ir ką jūs laikėte tardymu, – visa tai kvota. O tai, ką jūs laikote papildomu tardymu stebint prokurorui, kai sumezgami galai ir prisukami varžtai, – taigi čia ir yra tardymas! Chaotiška „kvotos organų medžiaga, *nepatikrinta* tardymo, turi kur kas mažesnę teisminę įrodomąją vertę negu tardymo medžiaga" (p. 238), parengta kvalifikuotai vadovaujant.

Gudrus, ne iš kelmo spirtas.

Teisybę sakant, pakyrėjo Krylenkai pusmetį šiam procesui rengtis, du mėnesius jame vambryti, kokias penkiolika valandų ištempti kaltinamąją kalbą, kai, žinojo, visi šie teisiamieji „ne kartą ir ne du jau buvo ypatingųjų organų rankose tokiais momentais, kada tie organai turėjo ypatingus įgaliojimus; bet vienokiomis arba kitokiomis aplinkybėmis *teisiamiesiems pavykdavo išnešti sveiką kailį*" (p. 322) – ir štai dabar Krylenkai tenka plūktis, kad jie būtų teisėtai sušaudyti.

Žinoma, „nuosprendis turi būti vienas – visutėlius sušaudyti!" Tačiau Krylenka kilniadvasiškai priduria, kadangi byla nagrinėjama pasaulio akivaizdoje: prokuroro kalbos „nėra teismui nurodymas", kurį tas „privalo tiesiogiai sankcionuoti arba vykdyti" (p. 319).

Nieko sau teismas, kuriam reikia tokius dalykus aiškinti!..

Prokurorui pareikalavus visiems skirti mirties bausmę – sušaudyti, teisiamiesiems pasiūlyta paduoti pareiškimus, kad jie pripažįsta savo kaltę ir atsižada savo partijos. Šį pasiūlymą visi atmetė.

O tribunolas įžūliai ryžtasi paskelbti tokį nuosprendį: jis iš tiesų pasmerkia sušaudyti ne „visutėlius", o tik dvylika žmonių. Kitiems – kalėjimai, lageriai, o dar šimtui žmonių papildomai iškeliamos bylos.

Ir prisiminkite, prisiminkite, skaitytojau: į Aukščiausiąjį tribunolą „žiūri visi kiti Respublikos teismai, [jis] duoda jiems direktyvas" (p. 407), Aukščiausiojo tribunolo nuosprendžiu naudojamasi „kaip pamokomąja direktyva" (p. 409). Tad kiek dar žmonių nuganiūbins provincijoje – spręskite jau patys.

Ko gero, visam tam procesui prilygsta VCIK'o Prezidiumo kasacija. Pradžioje tribunolo nuosprendis atsidūrė RKP(b) konferencijoje. Ten pasiūlyta sušaudymą pakeisti ištrėmimu į užsienį. Bet Trockis, Stalinas ir Bucharinas (koks trejetas, ir visi kaip vienas!) pasiūlė: duoti 24 valandas atsižadėti ir tuomet penkeriems metams ištremti, o jei neatsižadės – tučtuojau sušaudyti. Priimtas Kamenevo pasiūlymas, kuris ir tapo VCIK'o nutarimu: mirties bausmę patvirtinti, bet atidėti. Tad tolesnis nuteistųjų likimas jau priklausys nuo to, kaip elgsis laisvėje likusieji eserai (matyt, ir emigravusieji į užsienį). Jeigu jie toliau pogrindyje rengs sąmokslus, o juo labiau nenutrauks ginkluotos kovos, – šitie dvylika eserų bus sušaudyti.

Šitaip jie buvo kankinami mirties grėsme: kiekvieną dieną juos galėjo sušaudyti. Iš labiau prieinamų Butyrkų jie perkelti į Lubianką, jiems uždrausti pasimatymai, laiškai ir siuntiniai – beje, kai kurių nuteistųjų žmonos tuoj pat areštuotos ir ištremtos iš Maskvos.

Rusijos laukuose jau buvo dorojamas antrasis taikos metų derlius. Niekur, be ČK kiemų, nebebuvo šaudoma (tik Jaroslavlyje sušaudytas Perchurovas, Petrograde – metropolitas Venjaminas; ir taip toliau, ir taip toliau). Po žydra padange mėlynomis bangomis į užsienį plaukė pirmieji mūsų diplomatai ir žurnalistai. Darbininkų ir valstiečių deputatų Centro vykdomasis komitetas pasiliko užantyje amžinuosius įkaitus.

Valdančiosios partijos nariai tuomet perskaitė šešiasdešimt „Pravdos" numerių apie procesą (visi jie laikraščius skaitė) – ir visi sakė: taip, taip, taip. Niekas neištarė – ne.

Tad ko jie paskui stebėjosi 1937-aisiais? Kuo skundėsi?.. Argi nebuvo padėti visi pamatai susidorojimui be teismo – iš pradžių ČK vykdomi neteisminiai susidorojimai, paskui štai šie ankstyvieji procesai ir šis jaunasis Kodeksas? Argi 1937-ieji nebuvo taip pat *tikslingi* (atitinkantys Stalino, o gal ir Istorijos tikslus)?

Kaip pranašiškai išsprūdo Krylenkai, kad jie teisia ne praeitį, o ateitį.

Gera pradžia – pusė darbo.

* * *

Maždaug 1924 metų rugpjūčio 20 dieną sovietų sieną perėjo Borisas Savinkovas. Jis tuojau pat buvo suimtas ir nugabentas į Lubianką.

Apie tą grįžimą spėliota ir šiaip, ir taip. Bet neseniai ir sovietinis žurnalas „Neva" (1967, Nr. 11) patvirtino aiškinimą, kurį 1933 metais buvo davęs Burcevas („Byloe", Paryžius, Nauja serija – II, „Iliustrirovannaja Rossija" biblioteka, kn. 47): vienus Savinkovo agentus smurtu palenkusi į išdavystę, o kitus apmulkinusi, GPU per juos užmetė patikimą kabliuką – esą čia, Rusijoje, kamuojasi didelė pogrindinė organizacija, bet nėra tinkamo vadovo! Patikimesnio kabliuko nesugalvotum! O vėtytas ir mėtytas Savinkovas buvo ne toks žmogus, kad ramiai nubaigtų amželį Nicoje.

Visas tardymas buvo vienintelė apklausa – tik savanoriški parodymai ir veiklos įvertinimas. Rugpjūčio 23 dieną jau įteikta kaltinamoji išvada. (Žaibo greitumu, bet tai padarė efektą. Kažkas apdairiai numatė: jei iš Savinkovo būtų smurtu spaudžiami apgailėtini melagingi parodymai, – šitai tik sugriautų patikimumo įspūdį.)

Toje kaltinamojoje išvadoje, pilnoje jau įsigalėjusių negatyvių terminų, kuo tik Savinkovas nebuvo kaltinamas: jis ir „nuosekliausias vargingiausiųjų valstiečių priešas"; ir „padėjo Rusijos buržuazijai įgyvendinti imperialistinius siekius" (tai yra 1918 metais ragino toliau kariauti su Vokietija); ir „užmezgė ryšius su sąjungininkų karinės vadovybės atstovais" (būdamas Karo ministerijos valdytojas!); ir „provokaciniais tikslais priklausė kareivių komitetams" (tai yra ne kartą buvo išrinktas kareivių deputatu); ir jau tikrai gryni

juokai – „simpatizavo monarchijai". Bet čia seni popieriai. O buvo ir naujų – amžini visų būsimųjų procesų kaltinimai: iš imperialistų gaudavęs pinigų, šnipinėjęs Lenkijai (Japoniją praleido!..) ir – kalio cianidu norėjęs išnuodyti Raudonąją armiją (bet nė vieno raudonarmiečio nenunuodijo).

Procesas prasidėjo rugpjūčio 26 dieną. Pirmininkavo Ulrichas (su juo susiduriam pirmą kartą); nei kaltintojo, nei gynybos nebuvo. Savinkovas mažai ir vangiai gynėsi, dėl įkalčių beveik nesiginčijo. Ir čia, regis, labai pritiko, teisiamąjį glumino toji giesmelė: *juk mes visi – rusai*!.. Jūs ir mes – tai *mes*. Jūs mylite Rusiją, be abejonės, mes gerbiame jūsų meilę, – bet negi meš jos nemylime? Negi mes dabar nesam Rusijos stiprybė ir šlovė? O jūs norėjote su mumis kovoti? Atgailaukite!..

Bet užvis keisčiausia buvo nuosprendis: „Taikyti griežčiausią bausmę revoliucinės teisėtvarkos interesai nereikalauja, o kadangi proletariato masių teisinė sąmonė negali vadovautis kerštо motyvais", mirties bausmė pakeičiama dešimčia metų laisvės atėmimo.

Tai buvo sensacija, tuomet sudrumstusi daugelį protų. Kas tai? Valdžia sušvelnėjo? pasikeitė? Ulrichas „Pravdoje" aiškinosi ir atsiprašinėjo, kodėl Savinkovo pasigailėta. Na, bet juk per septynerius metus kaip sustiprėjo sovietų valdžia! – negi ji bijos kažkokio Savinkovo! (Va tik dvidešimtaisiais gyvavimo metais susilpnės, tuomet jau, atleiskite, šaudysim šimtus tūkstančių.)

Taigi po pirmosios – grįžimo mįslės antrąja mįsle virto tas faktas, kad Savinkovas nebuvo nuteistas mirties bausme. (Burcevas šitai aiškina tuo, jog Savinkovas iš dalies buvęs apgautas, esą GPU žinyboje vykstančios kažkokios opozicinės kombinacijos, esą ten linkstama užmegzti ryšius su socialistais, tad ir jis dar būsiąs paleistas ir įtrauktas į veiklą – atseit Savinkovas susimokęs su tardytojais.) Po teismo Savinkovui leista... pasiųsti atvirų laiškų į užsienį, tarp jų ir Burcevui. Tuose laiškuose Savinkovas įtikinėjo emigrantus revoliucionierius, kad bolševikų valdžią remia liaudis ir todėl neleistina prieš ją kovoti.

O 1925 metų gegužę ankstesniąsias dvi mįsles užgožė trečioji: apimtas slogios nuotaikos, Savinkovas pro atlapą langą iššoko į Lubiankos vidaus kiemą, ir GPU angelai sargai stačiai nesuspėjo jo sugriebti ir išgelbėti. Tačiau Savinkovas dėl viso pikto (kad nepridarytų tarnybinių nemalonumų) jiems paliko pateisinamąjį dokumentą, kuriame protingai ir sklandžiai paaiškino, kodėl nusižudęs. Laiškas buvo taip autentiškai, taip įtaigiai Savinkovo dvasia ir stiliumi parašytas, kad visi patikėjo: niekas kitas negalėjo parašyti šito laiško, tik pats Savinkovas, jis nusižudė suvokęs politinį savo bankrotą. (Tad vėtytas ir mėtytas Burcevas tą atsitikimą susiejo su Savinkovo renegatiškumu, nesuabejojo nei jo laiškų autentiškumu, nei savižudybe. Taigi ir įžvalgiausias protas turi ribas.)

O mes, kvaileliai, vėlesnieji Lubiankos kaliniai, patikliai kaip papūgos kartojom, kad Lubiankos laiptinių angos apkaltos geležiniais tinklais nuo to laiko, kai čia iššoko Savinkovas. Taip susižavim gražia legenda, kad pamirštam: juk kalėjimo darbuotojų patyrimas tarptautinis! Juk ir Amerikos kalėjimuose langai buvo apkalti geležiniais tinklais dar amžiaus pradžioje – negi sovietinė technika atsiliks?

1937 metais, mirdamas Kolymos lageryje, buvęs čekistas Arturas Šriubelis kažkam iš aplinkinių papasakojo, kad jis buvęs vienas iš ketverto, kurie *išmetė* Savinkovą pro penktojo aukšto langą į Lubiankos kiemą! (Ir šitai neprieštarauja dabartiniam pasakojimui žurnale „Neva“: yra tokia žema palangė, beveik kaip prie balkono durų, – apdairiai parinktas kambarys! Tik pasak sovietinio rašytojo – angelai sargai užsižiopsoję, o pasak Šriubelio – kibę sutartinai.)

Taigi antrąją mįslę – neįprastai maloningą nuosprendį – įmena žiauri trečioji mįslė.

Šie gandai migloti, bet mane jie pasiekė, o aš 1967 metais juos papasakojau M. Jakubovičiui, ir tas dar jaunatviškai, guviai, švytinčiomis akimis sušuko: „Tikiu! Galai sueina! O aš Bliumkinu netikėjau, maniau, kad giriasi“. Paaiškėjo štai kas: trečiojo dešimtmečio pabaigoje Bliumkinas kaip didžiausią paslaptį Jakubovičiui papasakojo, kad tai jis GPU pavedimu parašęs vadinamąjį priešmirtinį Savinkovo laišką. Pasirodo, Savinkovui sėdint kalėjime, Bliumkinui buvo leista kameroje jį lankyti – kad vakarais „prablaškytų“. (Ar pajuto Savinkovas, kad pas jį ėmė lankytis mirtis – pasalūniška, draugiška mirtis, iš kurios niekų gyvu nesužinosi, kaip žūsi?) Šitai ir padėjo Bliumkinui perprasti Savinkovo kalbėsenos manierą, paskutinių jo minčių ratą.

Gali kas paklausti: o kodėl pro langą? Ar ne paprasčiau būtų buvę nunuodyti? Gal kam nors duodavo apžiūrėt palaikus arba tikėjosi duoti.

Kur kitur, jei ne šičia, tinka iki galo papasakoti, koks likimas ištiko Bliumkiną, kurio čekistinei visagalybei kadaise be baimės davė atkirtį Mandelštamas. Apie Bliumkiną buvo pradėjęs rašyti Erenburgas, bet staiga susidrovėjo ir liovėsi. O papasakoti yra ką. 1918 metais sutriuškinus kairiuosius eserus, Mirbacho žudikas ne tik nebuvo nubaustas, ne tik nesusilaukė visų kairiųjų eserų likimo, bet buvo Dzeržinskio patausotas (kaip jis norėjo patausoti ir Kosyrevą), visų akyse neva atverstas į bolševizmą. Matyt, buvo laikomas svarbiems nešvariems darbams atlikti. Kartą, trečiojo dešimtmečio pabaigoje ar ketvirtojo pradžioje, jis važiavo į užsienį įvykdyti slaptos žmogžudystės. Tačiau avantiūrizmo dvasia arba susižavėjimas Trockiu nuviliojo Bliumkiną į Princų salas: paklausti Mokytoją, ar nereikia ko nors atlikti Sovietų Sąjungoje? Trockis įdavė Radekui adresuotą paketą. Bliumkinas jį parvežė, įteikė, ir visa jo išvyka pas Trockį būtų likusi paslaptimi, jei visas švytintis Radekas jau tuomet nebūtų buvęs užverbuotas agentas. Radekas *įdavė* Bliumkiną, ir tas pakliuvo į nasrus pabaisai, kurią pats savo rankomis girdė pirmuoju kruvinu pieneliu.

O visi svarbiausieji ir garsiausieji teismo procesai – dar prieš akis...

Dešimtas skyrius

ĮSTATYMAS SUBRENDO

Bet kurgi tos minios, kurios pasiutiškai brautųsi iš Vakarų per mūsų pasienio spygliuotąją vielą, o mes jas šaudytume pagal Baudžiamojo kodekso 71-ąjį straipsnį už savavališką grįžimą į RSFSR? Mokslinės įžvalgos nepasitvirtino – tų minių nebuvo, ir niekais nuėjo straipsnis, padiktuotas Lenino. Visoje Rusijoje radosi vienintelis toks keistuolis Savinkovas, bet ir jis išvengė to straipsnio. Užtat tučtuojau gausiai išbandyta priešinga bausmė – trėmimas į užsienį, praktikuotas vietoj sušaudymo.

Tomis pačiomis dienomis, kai buvo kuriamas kodeksas, Vladimiras Iljičius, įsijautęs į ką tik kilusį sumanymą, 1922 metų gegužės 19 dieną rašė:

> „Drg. Dzeržinski! Dėl kontrrevoliucijai padedančių rašytojų ir profesorių trėmimo į užsienį. Reikia tam rūpestingiau pasirengti. Nepasirengę pridarytume kvailysčių... Šią akciją reikia taip suorganizuoti, kad tie „kariniai šnipai" būtų išgaudyti, nuolat ir sistemingai gaudomi ir tremiami į užsienį. Prašom šitai slapta, nepadauginus, parodyti Politbiuro nariams"[1].

Šiuo atveju natūralaus slaptumo reikėjo dėl to, kad numanoma akcija buvo svarbi ir pamokoma. Visai ryškų klasinių jėgų išsidėstymą Sovietų Rusijoje trikdė tik toji pasklida, beformė dėmė – senoji *buržuazinė* inteligentija, kuri ideologijos srityje po teisybei atliko *karinių šnipų* vaidmenį – ir nebuvo įmanoma sugalvoti nieko geresnio, kaip tą surambėjusios minties šaknį greičiau išrauti ir išmesti į užsienį.

Pats draugas Leninas pasiligojęs atgulė, bet Politbiuro nariai sumanymui, matyt, pritarė, ir draugas Dzeržinskis ėmėsi inteligentus

[1] V. I. Lenin, *Polnoje sobranije sočinenij*, 5-asis leid., t. 54, p. 265, 266.

gaudyti. 1922 metų pabaigoje apie tris šimtus žymiausių rusų humanitarų buvo susodinta į... baržą? ne, į garlaivį ir išsiųst į Europos sąvartyną. (Iš mokslininkų, ten įsikūrusių ir pagarsėjusių, buvo filosofai N. Losskis, S. Bulgakovas, N. Berdiajevas, F. Stepunas, B. Vyšeslavcevas, L. Karsavinas, I. Iljinas; istorikai S. Melgunovas, V. Miakotinas, A. Kizevetteris, I. Lapšinas; literatai ir publicistai J. Aichenvaldas, A. Izgojevas, M. Osorginas, A. Pešechonovas. Mažos grupės dar buvo tremiamos ir 1923 metų pradžioje, pavyzdžiui, Levo Tolstojaus sekretorius V. Bulgakovas. Dėl blogų pažinčių ten pakliuvo ir matematikai – pavyzdžiui, D. Selivanovas.)

Tačiau *nuolat ir sistemingai gaudyti* – nepavyko. Gal dėl emigrantų staugimo, kad tai jiems „dovana", paaiškėjo, kad ir ši akcija – ne pati geriausia, kad veltui buvo išleidžiama iš rankų šaudyti tinkama medžiaga, o tame sąvartyne galėjo suvešėti nuodingos gėlės. Ir – tos akcijos atsisakyta. Visas tolesnis valymas buvo toks: arba *kulka į pakaušį*, arba Archipelagas.

1926 metais patvirtintas (ligi pat Chruščiovo laikų galiojęs) pagerintas Baudžiamasis kodeksas sumezgė visas ankstesnes politinių straipsnių virves į tvirtą 58-ojo straipsnio tinklą, labai tinkamą toms gaudynėms. Netrukus pradėta gaudyti ir inžinerinė techninė inteligentija, juo labiau pavojinga, nes turėjo užėmusi tvirtą padėtį ūkyje ir buvo sunku ją kontroliuoti vien pagal Priešakinę Teoriją. Dabar paaiškėjo, kad klaida buvo teismo procesas, gynęs Oldenborgerį (o ten mezgėsi visai neblogas Centras!), ir pernelyg skubotas buvo atlaidus Krylenkos pareiškimas: „1920–1921 metais jau nebuvo kalbos apie inžinierių sabotažą"[1]. Jei ne sabotažas, tai dar blogiau – *kenkimas* (ši žodį paleido, regis, eilinis Šachtų tardytojas).

Vos tik suprasta, ko reikia ieškoti, – kenkimo, tuojau pat, nors ši sąvoka žmonijos istorijoje buvo negirdėtas daiktas, lengvai jo surasta visose pramonės šakose ir įvairiose gamyklose. Tačiau šiuose smulkiuose radiniuose pasigesta vientiso sumanymo, pasigesta to-

[1] N. V. Krylenko, Za pjat let (1918–1922), Moskva-Petrograd: GIZ, 1923, p. 437.

bulo vykdymo, o Stalino prigimtis ir visa ieškančioji mūsų justicijos dalis aiškiai viso to siekė. Bet pagaliau mūsų Įstatymas subrendo ir galėjo pasauliui parodyti tikrą tobulybę! – vientisą, didžiulį, gerai suderintą teismo procesą. Šį kartą į kaltinamųjų suolą pasodinami inžinieriai. Iškelta

Šachtų byla (1928 m. gegužės 18–liepos 15 dienomis). SSRS Aukščiausiojo teismo nepaprastoji sesija, pirmininkas A. Vyšinskis (dar Maskvos I universiteto rektorius), vyriausiasis kaltintojas N. Krylenka (reikšmingas susitikimas! tartum juridinės estafetės perdavimas)[1], 53 teisiamieji, 56 liudytojai. Grandioziška!!!

Deja, grandioziškumas kartu buvo ir šio proceso silpnybė: jeigu kiekvienas teisiamasis būtų tampomas tik trimis siūleliais, tai jų būtų buvę jau 159, o Krylenka teturėjo dešimt pirštų ir Vyšinskis dešimt. Žinoma, „teisiamieji stengėsi atskleisti visuomenei sunkius savo nusikaltimus", bet – ne visi, tik šešiolika. O trylika „išsisukinėjo". Dvidešimt keturi apskritai neprisipažino nusikaltę[2]. Šitai sukėlė neleistinų nesklandumų, masės apskritai negalėjo šito suprasti. Greta privalomų (beje, pasiektų jau ankstesniuose procesuose) – teisiamųjų ir gynėjų bejėgiškumo, jų nesugebėjimo atmesti arba nustumti į šalį nuosprendžio luitą, – akis badė naujojo proceso trūkumai, ir kam kam, bet jau įgudusiam Krylenkai tatai buvo nedovanotina.

Ant neklasinės visuomenės slenksčio mes pagaliau būtume pajėgę įgyvendinti ir *nekonfliktišką teismo procesą* (atspindintį vidinį mūsų santvarkos nekonfliktiškumą), kur vieno tikslo būtų sutartinai siekę ir teismas, ir prokuroras, ir gynyba, ir teisiamieji.

Epochos neatitiko ir Šachtų bylos mastas – vien tik anglių pramonė ir vien tik Donbasas.

Tikriausiai jau tuomet, pasibaigus Šachtų bylai, Krylenka tą pačią dieną ėmė kasti naują gilią duobę (į ją įgriuvo net du jo kolegos,

[1] O teismo nariai buvo seni revoliucionieriai Vasiljevas-Južinas ir Antonovas-Saratovskis. Palankiai nuteikė jau pačios prasčiokiškai skambančios jų pavardės. Įsimenamos. Staiga 1962 m. skaitai „Izvestijose" represijų aukų nekrologus – ir kas gi juos pasirašė? Ilgaamžis Antonovas-Saratovskis! Gal ir pats paragavo? Bet anų nemini.

[2] „Delo ob ekonomičeskoj kontrrevoliuciji v Donbasse", *Pravda*, 1928, gegužės 24, p. 3.

drauge nagrinėję Šachtų bylą: visuomeniniai kaltintojai Osadčis ir Šeinas). Nėra ko nė sakyti, kaip mielai ir sumaniai jam padėjo visa OGPU[1], jau pereinanti į tvirtas Jagodos rankas. Reikėjo sukurti ir atskleisti inžinierių organizaciją, veikiančią visoje šalyje. Tos organizacijos vadovai turėjo būti kelios tvirtos kenkėjų figūros. Kas iš inžinierių nepažinojo tokios tvirtos, tokios išdidžios figūros kaip Piotras Palčinskis? Dar šimtmečio pradžioje garsėjęs kaip žymus kalnakasybos inžinierius, Pirmojo pasaulinio karo metais jis jau buvo Karo pramonės komiteto pirmininko pavaduotojas, tai yra vadovavo visai privačiai Rusijos pramonei. Po Vasario revoliucijos jis tapo prekybos ir pramonės viceministru. Už revoliucinę veiklą caro laikais buvo persekiojamas, po Spalio revoliucijos tris kartus (1917, 1918, 1922) kalinamas, nuo 1920 metų – Kalnakasybos instituto profesorius ir Valstybės plano komiteto konsultantas, (Smulkiau apie jį – trečiojoje dalyje, dešimtame skyriuje.)

Palčinskį ir numatyta padaryti svarbiausiu teisiamuoju naujajame didžiuliame procese. Tačiau lengvabūdis Krylenka, žengdamas į jam visai naują inžinerijos sferą, ne tik neišmanė apie medžiagų atsparumą, bet netgi nieko nenutuokė apie galimą dvasinį pasipriešinimą, nors jau dešimt metų garsėjo kaip prokuroras. Pasirinkdamas Palčinskį, Krylenka apsiriko. Palčinskis atlaikė visas priemones, kokias tik žinojo OGPU, ir nepasidavė – nepasirašęs jokio absurdo mirė. Drauge su juo pakėlė sunkius išbandymus ir, matyt, taip pat nepasidavė N. fon Mekkas ir A. Velička. Ar jie žuvo nukankinti, ar buvo sušaudyti – šito kol kas nežinom, bet jie įrodė, kad g a l i m a priešintis ir g a l i m a atsilaikyti. Nepalūžę dvasia, jie paliko skaudų priekaištą visiems vėlesniems įžymiems kaltinamiesiems.

Slėpdamas savo nesėkmę, Jagoda 1929 metų gegužės 24 dieną paskelbė trumpą OGPU pranešimą, kad šie trys asmenys sušaudyti už didžiulį kenkimą ir kad nuteista dar daug kitų nesuminėtų asmenų[2].

[1] OGPU (Objedinionnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) – Jungtinė valstybinė politinė valdyba. (*Vert. past*)

[2] *Izvestija*, 1929 gegužės 24, p. 1.

O kiek tuščiai sugaišta laiko! – beveik ištisi metai! O kiek tardymo naktų! O kiek tardytojų fantazijos! Ir viskas perniek. Teko Krylenkai viską pradėti iš naujo, ieškoti ir garsios, ir tvirtos, ir kartu visai silpnos figūros, lengvai palenkiamos. Tačiau jis taip menkai tepažinojo šitą prakeiktą inžinierių veislę, kad dar metus sugaišo nesėkmingiems mėginimams. Nuo 1929 metų jis tąsėsi su Chrennikovu, bet ir tas mirė nesutikęs imtis niekšingo vaidmens. Suraitė senąjį Fedotovą, bet tekstilininkas – nereikšminga šaka. Ir dar metai – šuniui ant uodegos! Šalis laukė visuotinio kenkėjų proceso, laukė draugas Stalinas, – o Krylenkai nieko neišėjo. Ir tik 1930 metų vasarą kažkas iškapstė, pasiūlė Šiluminės technikos instituto direktorių Ramziną! Areštavo, ir per tris mėnesius buvo parengtas ir suvaidintas didingas spektaklis, tikra mūsų teisės tobulybė ir neprilygstamas pavyzdys pasaulinei teisei –

„Pramonės partijos" procesas (1930 m. lapkričio 25–gruodžio 7 d.). Aukščiausiojo teismo nepaprastoji sesija, tas pats Vyšinskis, tas pats Antonovas-Saratovskis, tas pat mūsų numylėtinis Krylenka.

Dabar jau nėra „techninių priežasčių", trukdančių skaitytojui pasiūlyti visą proceso stenogramą – štai jinai[1], arba įsileisti į procesą užsienio korespondentų.

Sumanymo užmojis: teisiamųjų suole – visa šalies pramonė, visos jos šakos ir planavimo žinybos. (Tik organizatoriaus akis mato plyšius, kur prasmego kalnakasybos pramonė ir geležinkelių transportas.) Ir kartu – šykščiai pasinaudota medžiaga: kaltinamųjų tik aštuoni (atsižvelgta į Šachtų proceso klaidas).

Jūs sušuksite: argi aštuoni žmonės gali atstovauti visai pramonei? Bet kad mums netgi daugoka! Trys iš aštuonių – vien iš tekstilės pramonės, kaip svarbiausios gynybinės šakos. Bet tuomet gal aibė liudytojų? Septyni žmonės, tokie pat kenkėjai, taip pat areštuotieji. Tai gal šūsnys kaltinamųjų dokumentų? brėžinių? projektų? direktyvų? suvestinių? samprotavimų? skundų? privačių užrašų? Nė vieno! Tai yra – *nė vieno popierėlio*! Bet kaipgi čia GPU pražiopsojo!

[1] *Process Prompartiji*, Moskva: Sovetskoje zakonodatelstvo, 1931.

Šitiek areštavo ir nepačiupo nė vieno popierėlio? „Daug buvo", bet „viskas sunaikinta". Ogi štai kodėl: „Kur laikyti archyvą?" Procese pateikiami tik keli atviri laikraščių straipsneliai – iš emigrantų ir iš mūsų spaudos. Tai kuo gi grįsti kaltinimą?!. Bet juk čia – Nikolajus Krylenka. Juk čia jam ne naujiena. „Visomis aplinkybėmis geriausias įkaltis vis dėlto yra teisiamųjų prisipažinimas"[1].

Tačiau koks prisipažinimas! Ne priverstinis, o dvasinis, kai atgaila plėšia iš krūtinės ištisus monologus ir norisi kalbėti, kalbėti, kaltinti, smerkti! Senukui Fedotovui siūloma sėstis, girdi, gana, – ne, jis prisispyręs dar kažką aiškina, samprotauja! Vyksta iš eilės penki teismo posėdžiai, tačiau neprireikia uždavinėti klausimų: teisiamieji kalba, kalba, aiškina ir dar paskui prašo žodžio, norėdami pridurti ką praleidę. Jie net neklausinėjami deduktyviai kloja visa, kas reikalinga kaltinimui. Ramzinas po plačių aiškinimų dar pateikia aiškumo dėlei trumpą reziumė, tarytum nenuovokiems studentams. Teisiamieji labiausiai bijo, kad kas nors gali likti neišaiškinta, kas nors nedemaskuotas, kieno nors pavardė nepaminėta, kieno nors ketinimai kenkti – neiškelti aikštėn. Ir kaip dergia patys save! „Aš – klasinis priešas", „aš – papirktas", „mūsų buržuazinė ideologija". Prokuroras: „Tai buvo jūsų klaida?" Čiarnovskis: „Ir nusikaltimas!" Krylenkai tiesiog nėra kas veikti, jis per penkis posėdžius geria arbatą su sausainiais arba ką ten jam atneša.

Tačiau kaip kaltinamieji ištveria tokį emocijų antplūdį? Magnetofoninio įrašo nėra, bet gynėjas Ocepas apibūdina: „Dalykiškai skambėjo kaltinamųjų žodžiai, šaltai, profesionaliai ir ramiai". Še tau kad nori! Tokia karšta išpažintis – ir dalykiškai? šaltai? Negana to, persmelktą atgailos ir labai sklandų tekstą jie, matyt, taip vangiai murmlena, kad Vyšinskis dažnai prašo juos kalbėti garsiau, aiškiau, nes esą nieko negirdėti.

Proceso harmonijos nė kiek nedrumsčia ir gynyba: ji sutinka su visais prokuroro pasiūlymais, prokuroro kaltinamąją kalbą vadina istorine, o savo argumentus – siaurais ir pasakytais prieš širdies bal-

[1] *Ibid.*, p. 453.

są, nes „sovietinis gynėjas – pirmiausia sovietinis pilietis" ir „drauge su visais darbo žmonėmis piktinasi" ginamųjų nusikaltimais (p. 488). Per teisminį tardymą gynyba duoda baugščius, kuklius klausimus ir tučtuojau juos atsiima, jei nutraukia Vyšinskis. Be to, advokatai gina tik du ramius tekstilininkus, neginčija nei nusikaltimo sudėties, nei veiksmų kvalifikacijos, o tik klausia: ar negalėtų ginamasis išvengti sušaudymo? Kas, draugai teisėjai, naudingiau – „jo lavonas ar jo darbas"?

Ir kuo gi taip pasibaisėtinai nusikalto tie buržuaziniai inžinieriai? Ogi štai kuo. Planavo mažesnius augimo tempus (pavyzdžiui, metinis produkcijos prieaugis *viso labo* 20–22%, o darbo žmonės pasiryžę duoti 40 ir 50%). Sulėtėjo vietinio kuro gavybos tempai. Nepakankamai sparčiai plėtojo Kuzbasą. Įsileido į teorinius ekonominius ginčus (ar tiekti Donbasui elektrą iš Dniepro hidroelektrinės? ar tiesti Maskvos-Donbaso supermagistralę?), kad sutrukdytų spręsti svarbias problemas. (Girdi, inžinieriai ginčijasi, o darbas stovi!) Delsė nagrinėti inžinerinius projektus (netvirtino akimoju). Paskaitose apie *medžiagų atsparumą* propagavo *antisovietinę liniją*. Montavo pasenusius įrengimus. Įšaldė kapitalus (investavo juos į brangias ir ilgametes statybas). Darė nereikalingus (!) remontus. Nevykusiai naudojo metalą (menkas geležies asortimentas). Sudarė disproporcijas tarp cechų, tarp žaliavos ir pajėgumo ją apdoroti (šitai ypač buvo ryšku tekstilės šakoje, kur pastatyta vienu ar dviem fabrikais daugiau, negu nuimta medvilnės derliaus). Paskui buvo daromi šuoliai nuo minimalistinių ligi maksimalistinių planų. Ir pradėta aiškiai kenkėjiškai *spartinti* nelemtos tekstilės pramonės raidą. O svarbiausia: buvo planuotos (tik nė karto niekur neįvykdytos) diversijos energetikoje. Tad buvo kenkiama ne laužant ir gadinant, o planinėmis ir operatyvinėmis priemonėmis, ir tokiu kenkimu siekta 1930 metais sukelti visuotinę krizę ir net ekonominį paralyžių! O jei nesukėlė – tai tik dėl to, kad liaudies masės pasipriešino atsakomaisiais pramonės finansiniais planais (dvigubino skaitmenis!).

– Kur jau ten... – suabejoja skeptiškas skaitytojas.

Kaip? Jums šito negana! Bet juk teisme kiekvieną punktą pakartotume ir sugromuliuotume po penketą aštuonetą kartų, tai gal jau būtų gana?

– Kur jau ten, – kartoja septintojo dešimtmečio skaitytojas. – O ar negalėjo visa tai atsitikti kaip tik dėl atsakomųjų pramonės finansinių planų? Kaip nebus disproporcijos, jeigu kiekvienas profsąjungos

susirinkimas, neatsiklausęs Valstybinio plano komiteto, gali kaip tinkamas iškraipyti visas proporcijas?

O, karti prokuroro duona! Juk kiekvieną žodį nutarta publikuoti! Vadinasi, inžinieriai taip pat skaitys. Peršokai per šunį, peršok ir per uodegą! Ir Krylenka narsiai puola samprotauti ir klausinėti apie inžinerines smulkmenas! Didžiulių laikraščių atverstiniai ir priedai prisipildo petito, prikimšto techninių detalių. Tikimasi, kad skaitytojas nuo to apkvais, kad jam neužteks nei vakarų, nei poilsio dienų viskam perskaityti, taigi jis visko nė neskaitys, o tik pastebės kas kelintoje pastraipoje kartojamą refreną: kenkėjai! kenkėjai! kenkėjai!

O jeigu vis dėlto skaitys? Ir dar kiekvieną eilutę?

Tuomet skaitytojas pamatys, kad už savęs apkalbinėjimo, sukurpto visai negudriai ir negrabiai, slypi visai kas kita, kad Lubiankos smauglys ėmėsi visai ne savo darbo. Kad iš šiurkščios kilpos plasteli plačiasparnė XX amžiaus mintis. Areštantai – štai jie, priremti, klusnūs, sugniužę, o mintis – plasta! Net įbauginti ir nuvarginti teisiamieji spėja mums viską suminėti ir pasakyti.

Štai kokiomis sąlygomis jie dirbo. Kalinikovas: „Juk pas mus įsigalėjęs techninis nepasitikėjimas". Laričevas: „Norėjom ar nenorėjom, bet tuos 42 milijonus tonų naftos privalėjom išgauti (tai yra įsakymas iš viršaus)... nes vis tiek tų 42 milijonų tonų naftos išgauti nieku gyvu neįmanoma" (p. 325).

Tarp tokių dviejų negalimumų ir buvo įsprausta visa nelaimingoji mūsų inžinierių karta. Technologijos institutas didžiuojasi svarbiausiu savo atradimu – žymiai padidintu kuro naudojimo koeficientu; tuo remiantis perspektyviniame plane sumažintos kuro gavybos reikmės. *Vadinasi,* institutas *kenkė* mažindamas kuro balansą! Transporto plane buvo numatyta visiems vagonams įrengti automatines sankabas – *vadinasi, kenkė* įšaldydami kapitalą! (Juk automatinės sankabos būtų įrengtos ir atsipirktų tik per ilgesnį laiką, o mums trūks plyš duok rytoj pat!) Kad būtų galima geriau išnaudoti vienvėžius geležinkelius, nuspręsta didinti garvežius ir vagonus. Kas čia – modernizavimas? *Ne, kenkimas*! – juk tektų eikvoti lėšas tvirtinant viršutines tiltų dalis ir kelią! Remdamasis nuodugnia ekonomine analize, rodančia, kad Amerikoje pigus kapitalas ir brangios darbo rankos, o pas mus – atvirkščiai, ir todėl mums negalima beždžioniauti, Fedotovas padarė išvadą: mums neverta dabar pirkti brangių konvejerinių amerikietiškų mašinų, per artimiausius 10 metų mums naudingiau pirkti ne tokias modernias ir pigesnes anglų mašinas ir pastatyti prie jų daugiau darbininkų,

o po 10 metų vis vien neišvengiamai reikės jas keisti, kad ir kokios jos butų, tai tada ir nusipirksim brangesnių. Taigi čia *kenkimas*! Dangstydamasis ekonominiais sumetimais, jis nenori, kad sovietinėje pramonėje būtų moderniausios mašinos! Naujuosius fabrikus ėmė statyti jau ne iš pigesnio betono, o iš gelžbetonio, aiškindami, kad po šimto metų jie pasiteisins, – juk tai *kenkimas*! kapitalų įšaldymas! deficitinės armatūros švaistymas! (Bene dantims ją laikyti?)

Kaltinamųjų suole Fedotovas noromis nusileidžia:

– Žinoma, jei šiandien reikia skaičiuoti kiekvieną kapeiką, tuomet laikykite kenkimu. Anglai sako: aš ne toks turtingas, kad pirkčiau pigius daiktus...

Kietakakčiui prokurorui jis mėgina švelniai išaiškinti:

– Įvairios teorinės koncepcijos nustato tam tikras normas, kurios galų gale taps (bus palaikytos!) kenkimu... (p. 365).

Na kaip dar aiškiau gali pasakyti įbaugintas teisiamasis?.. Tai, kas mums yra teorija, jums yra kenkimas! Juk jums reikia griebti šiandien, nė kiek negalvojant apie rytdieną...

Senasis Fedotovas mėgina paaiškinti, kur žūva šimtai tūkstančių, milijonai rublių per nežmonišką penkmečio skubą: medvilnė vietose nerūšiuojama, kad kiekvienas fabrikas gautų tą rūšį, kuri atitinka jo paskirtį, o siunčiama bet kaip, sumišai. Bet prokuroras neklauso! Jis, bukagalvis ir bejausmis, dešimt kartų per procesą atkakliai grįžta, grįžta ir grįžta prie akivaizdesnio, iš kubelių sudėlioto klausimo: kodėl ėmėte statyti „fabrikų rūmus" – su erdviais aukštais, plačiais koridoriais ir pernelyg gera ventiliacija? Argi čia ne akivaizdus *kenkimas*? Juk šitai – kapitalo įšaldymas, negrįžtamas!! Buržuaziniai kenkėjai jam aiškina, kad Darbo liaudies komisariatas norėjo proletariato šalyje statyti darbininkams erdvius ir gerai vėdinamus fabrikus (vadinasi, tame komisariate taip pat *kenkėjai*, užrašykite!), gydytojai norėjo, kad cechai būtų 9 metrų aukščio, Fedotovas sumažino iki 6 metrų – tai kodėl ne iki penkių?? Štai kur *kenkimas*! (O jei būtų sumažinęs iki keturių su puse – jau būtų buvęs įžūlus kenkimas: būtų norėjęs laisviems sovietų darbininkams sudaryti siaubingas kapitalistinio fabriko sąlygas.) Teisiamieji aiškina Krylenkai, kad čia turima galvoje trys procentai bendros sumos, kurią sudaro viso fabriko su įrengimais vertė, – ne, prokuroras ir vėl, ir vėl, ir vėl apie tą cechų aukštį! Ir: kaip drįsote montuoti tokius galingus ventiliatorius? Jie apskaičiuoti karščiausioms vasaros dienoms... O kodėl karščiausioms dienoms? Karščiausiomis dienomis darbininkai gali trupučiuką ir paprakaituoti!

O tuo tarpu: „Disproporcijos buvo įgimtos... Neišmanėliška organizacija šitai sujaukė dar iki „Inžinierių centro" (p. 204). „Jokių kenkėjiškų veiksmų nė nereikia... Užtenka *atitinkamų* veiksmų, ir tuomet viskas atsitiks savaime" (p. 202). Aiškiau pasakyti Čiarnovskis negali! Juk jis kalba po daugelio Lubiankoje praleistų mėnesių ir iš kaltinamųjų suolo. Užtenka *reikiamų* veiksmų (tai

yra aukščiau sėdinčių neišmanėlių nurodymų) – ir neįmanomas planas pats save sugriaus. Štai jų kenkimas: „Mes galėjom pagaminti, tarkim, 1000 tonų, o turėjom pagaminti (tai yra pagal kvailių planą) – 3000 tonų, ir mes nesiėmėm priemonių šitiek pagaminti".

Kadangi skaitom oficialią tų metų stenogramą, peržiūrėtą ir kupiūruotą, – sutikime, kad joje pasakyta ne taip jau mažai.

Krylenka daug kartų įvaro savo artistus į desperaciją, taip atkakliai versdamas juos taukšti tas pačias nesąmones, jog tie ima bjaurėtis dramaturgu, bet turi vaidinti, kad laimėtų bent gabalėlį gyvenimo.

Krylenka: Jūs sutinkate?

Fedotovas: Aš sutinku... nors apskritai nemanau... (p. 425).

Krylenka: Jūs patvirtinate?

Fedotovas: Teisybę sakant... kai kuriais atžvilgiais... apskritai lyg ir... taip (p. 356).

Kitiems inžinieriams (tiems, kurie dar laisvėje, dar nepasodinti, kurie dar turės guviai dirbti, kai teisme jau iškoneveiktas visas luomas) išeities nėra. Viskas – blogai. Blogai *ir taip*, *ir taip*. Blogai pirmyn ir blogai atgal. Paskubi – kenkėjiškas skubotumas, neskubi – kenkėjiškas tempų lėtinimas. Atsargiai plėtoji pramonės šaką – sąmoningas delsimas, sabotažas; paklūsti įgeidžio šuoliams – kenkėjiška disproporcija. Remontas, pagerinimas, kapitalinis pasirengimas – kapitalų įšaldymas; darbas iki mašinoms susidėvint – diversija! (Visa tai tardytojai iš jų pačių sužinos šitaip: nemiga – karceris – o dabar patys duokite įtikinamų pavyzdžių, kur galėjote pakenkti.)

– Duokite ryškų pavyzdį! Duokite ryškų pavyzdį, kaip kenkėte! – ragina nekantrusis Krylenka.

(Duos, duos jums ryškių pavyzdžių! Juk imsis kažkas netrukus rašyti ir tų metų *technikos istoriją*! Jis duos jums visus pavyzdžius ir ne pavyzdžius. Įvertins visas konvulsijas, krėtusias tą jūsų penkmetį per ketverius metus. Tuomet sužinosime, kiek niekais nuėjo liaudies turto ir jėgų. Sužinosim, kaip visi geriausi projektai buvo palaidoti, o įgyvendinti prasčiausi ir prasčiausiu būdu. Na, jeigu tikriems inži-

nieriams vadovauja chunveibinai – kas iš to gali būti gero? Diletantai entuziastai – štai kas veisė dar bukesnius viršininkus.)

Taip, smulkiau – nenaudinga. Kuo smulkiau, tuo lyg ir mažiau piktadariai nusipelno būti sušaudyti.

Bet luktelėkite, juk dar ne viskas! Svarbiausi, nusikaltimai – dar prieš akis! Štai jie, štai jie, prieinami ir suprantami net beraščiui!! Pramonės partija: 1) rengė intervenciją; 2) ėmė pinigus iš imperialistų; 3) šnipinėjo; 4) skirstė būsimosios vyriausybės portfelius.

Ir viskas! Ir visos burnos užsičiaupė. Ir visi oponentai nunarino galvas. Tik girdėti demonstracijų trypimas ir staugimas už lango: *„Mirties! Mirties! Mirties!"*

O smulkiau ar negalima?.. – O kam jums smulkiau?.. Na gerai, prašom, tik bus dar baisiau. Visa kam vadovavęs Prancūzijos generalinis štabas. Juk Prancūzija neturinti nei savo rūpesčių, nei sunkumų, nei partijų kovos, užtenka sušvilpti – ir divizijos žygiuoja į intervenciją! Iš pradžių buvę numatyta pradėti 1928 metais. Bet nesusitarę, nesusiderinę. Tiek to, atidėję 1930 metams. Vėl nesusitarę. Tiek to, 1931 metams. O po teisybei štai kaip: pati Prancūzija nekariausianti, o tik pasiimsianti (už bendrą organizavimą) dalį Dešiniakrantės Ukrainos. Anglija – juo labiau nekariausianti, bet pabauginimo dėlei žadanti pasiųsti laivyną į Juodąją ir Baltijos jūras (už tai atiteks jai Kaukazo nafta). Svarbiausieji kariautojai būsią štai kas: 100 tūkstančių emigrantų (jie seniai išsilakstę, išsivažinėję, bet sušvilpus išsyk susirinksią). Paskui – Lenkija (jai – pusė Ukrainos). Rumunija (kokiomis pergalėmis ji garsėjusi per Pirmąjį pasaulinį karą, tai baisus priešas). Latvija! Ir Estija! (Šios dvi mažytės šalys mielai numosiančios ranka į jaunų savo valstybių rūpesčius ir visomis jėgomis pulsiančios užkariauti naujų teritorijų.) O baisiausia – pagrindinio smūgio kryptis. Kaip, ir toji kryptis jau žinoma? Taip! Pagrindinis smūgis būsiąs smogtas iš Besarabijos ir toliau, *remiantis* Dniepro dešiniuoju krantu, – *tiesiai* į Maskvą[1]! Ir tuo lemtingu

[1] Šitą strėlę – kas nubrėžė Krylenkai ant papirosų pakelio? Ar ne tas, kuris iki 1941 metų ap galvojo visą mūsų gynybą?..

momentu visuose geležinkeliuose... įvyksią sprogimai?? – ne, *būsią sudaryti kamščiai*! Ir elektrinėse Pramonės partija taip pat išsuksianti kamščius, ir visa Sąjunga paskęsianti tamsoje, ir visos mašinos sustosiančios, tarp jų ir tekstilės fabrikuose! Prasidėsiančios diversijos. (Teisiamieji, dėmesio! Ligi uždaro posėdžio apie diversijų metodus nekalbėti! Gamyklų neminėti! Geografinių punktų neminėti! Pavardžių neminėti – nei užsieniečių, nei mūsiškių!) Pridėkite čia dar mirtiną smūgį tekstilei, kuris ligi to laiko būsiąs suduotas! Pridurkite, kad du trys tekstilės fabrikai esą kenkėjiškai statomi Baltarusijoje, jie būsią *atramos bazė interventams* (p. 356, – čia nė kiek nejuokaujama)! Jau turėdami tekstilės fabrikus, interventai būtinai patrauks į Maskvą! Bet klastingiausias sąmokslas va kur: Pramonės partija norėjusi (bet nesuspėjusi) nusausinti Kubanės atlajas, Polesės pelkes ir pelkę prie Ilmenio ežero (tikslias vietas minėti Vyšinskis uždraudžia, bet vienas liudytojas išsiplepa) – ir tuomet interventams būtų atsivėrę trumpiausi keliai, ir jie nesušlapę kojų ir žirgų kanopų būtų pasiekę Maskvą. (Kodėl taip sunku buvę totoriams? Kodėl Napoleonas Maskvos neradęs? Ogi todėl, kad trukdžiusios Polesės ir Ilmenio pelkės. O jas nusausinus – atviras kelias į baltamūrę!) Ir dar, dar pridurkite, kad, dėdamasi statanti lentpjūves, Pramonės partija iš tiesų pristačiusi (vietų neminėti, paslaptis!) angarų, kad interventų lėktuvai nestovėtų lietuje, o būtų laikomi po stogais. Esą pastatyti (vietų neminėti!) *trobesiai interventams*! (Kur benamiai okupantai apsistodavo per visus ankstesniuosius karus?..) Visas instrukcijas apie tai teisiamieji gaudavę iš paslaptingųjų užsienio ponų **K.** ir **R.** (pavardžių nieku gyvu neminėti! ir valstybių neminėti!) (p. 409). O pastaruoju metu net imtasi „į išdavikiškus veiksmus įtraukti kai kurias Raudonosios armijos dalis" (kariuomenės rūšių neminėti! dalių neminėti! pavardžių neminėti!). Čia, žinoma, nieko realiai nepadarę, bet užtat ketinę (taip pat nepadarę) kažkurioje centrinėje armijos įstaigoje suburti finansininkų – buvusių baltosios armijos karininkų – kuopelę. (Ak, baltosios armijos? Užrašykite, areštuoti!) Ir antisovietiškai nusiteikusių studentų kuopeles... (Studentų? Užrašykite, areštuoti!)

(Beje, lenk, bet neperlenk. Kad tik darbo žmonės nenusimintų, jog dabar viskas prapuolė, jog sovietų valdžia viską pražiopsojo. Taigi nušviečiama ir šita pusė: *daug užsimota, bet maža padaryta! Nė viena pramonės šaka esminių nuostolių nepatyrusi.*)

Bet kodėl intervencija vis dėlto neįvykusi? Dėl įvairių sudėtingų priežasčių. Ir Puankarė Prancūzijoje nebuvęs išrinktas, ir mūsų emigrantai pramonininkai apsižiūrėję, kad bolševikai dar ne visai atstatę jų buvusias įmones – tegu bolševikai dar gerai padirbėja! Ir su Lenkija bei Rumunija nieku gyvu nebuvę galima susitarti.

Gerai, intervencijos nebuvo, bet juk buvo Pramonės partija! Girdite trypimą? Girdite darbo žmonių masių staugimą: *„Mirties! Mirties! Mirties!"* Žengia „tie, kurie kilus karui turės savo gyvybe, nepritekliais ir kančiomis sumokėti už tų asmenų darbą" (p. 437, – iš N. Krylenkos kalbos).

(O juk kaip iš delno skaitė: būtent – gyvybėmis, nepritekliais ir kančiomis šie patiklūs demonstrantai 1941 metais sumokės už *tų asmenų* darbą! Bet kur jūsų pirštas, prokurore? Bet kur rodo jūsų pirštas?)

Taigi, – kodėl „Pramonės *partija*"? Kodėl partija – o ne Inžinierių ir technikų centras? Mes pripratę, kad būtų Centras!

Buvęs ir Centras, taip. Bet nusprendęs persitvarkyti į Partiją. Šitaip solidžiau. Taip būsią lengviau kovoti už portfelius būsimojoje vyriausybėje. Štai „mobilizuoja inžinierių ir technikų mases kovoti už valdžią". O su kuo kovoti? Nagi su kitomis partijomis! Pirma, su Valstiečių darbo partija, juk joje – 200 tūkstančių žmonių! Antra, su menševikų partija! O Centras? Štai tos trys partijos ir turėjusios sudaryti Jungtinį centrą. Bet GPU sutriuškinęs. Ir gerai, kad mus sutriuškino! (Visi teisiamieji džiaugiasi.)

(Stalinui malonu sutriuškinti dar tris Partijas! Bene daug šlovės pridėtų trys „centrai"!)

O jeigu jau partija, tai ir CK, taip, savas CK! Teisybė, jokių konferencijų, jokių rinkimų nė karto nebuvę. Kas norėjęs, tas ir įėjęs. Koks penketas žmonių. Visi kits kitam užleidę vietą. Ir pirmininko vietą

visi kits kitam užleidę. Posėdžių taip pat nedarę – nei CK (niekas jo neprisimena, bet Ramzinas gerai prisimena, jis išvardys!), nei pramonės šakų grupės. Niekur jokių žmonių... Čiarnovskis: „Tai kad formalaus Pramonės partijos įkūrimo *nebuvo*". O kiekgi narių? Laričevas: „Narius suskaičiuoti sunku, tiksli sudėtis nežinoma". O kaip kenkė? Kaip perduodavo direktyvas? Ogi šiaip, kas su kuo susitinka įstaigoje – žodžiu pasako. O toliau kiekvienas kenkia pagal sąmoningumą. (Na, Ramzinas tvirtai sako buvus du tūkstančius narių. O kur du, ten pasodins ir penkis. Juk Sovietų Sąjungoje, teismo duomenimis, iš viso 30–40 tūkstančių inžinierių. Vadinasi, kas septintas sės, kitus šešis įbaugins.) O kokie kontaktai buvę su Valstiečių darbo partija? Ogi susitikdavę Valstybinio plano komitete arba Aukščiausiojoje liaudies ūkio taryboje – ir „planuodavo sistemingus aktus prieš kaimo komunistus..."

Kur šitai jau esame matę? Ogi va kur – operoje „Aida": Radamesas išlydimas į žygį, groja orkestras, aštuoni kariai stovi su šalmais ir ietimis, o du tūkstančiai nupiešti dekoracijoje už nugarų.

Tokia ir Pramonės partija.

Bet nieko, vaidinimas eina, neužkliūva! (Dabar negali net patikėti, kaip rūsčiai ir rimtai tuomet šitai atrodė.) Ir dar įkalama į galvą, vis pakartojama, kiekvienas epizodas suvaidinamas po kelis sykius. Baisūs reginiai dar labiau užplūsta. O dar, kad nebūtų nuobodu, teisiamieji staiga kažką mažumėlę „primiršta", „mėgina išsisukti", – ir čia juos išsyk „priremia kryžminiai parodymai", ir išeina visai gyvai, kaip Maskvos Dailės teatre.

Bet Krylenka perlenkė lazdą. Sumanė jis atskleisti dar vieną Pramonės partijos pusę – parodyti jos socialinę bazę. O jau čia klasių stichija, analizė negali apvilti, ir nukrypo Krylenka nuo Stanislavskio sistemos, nepaskirstė vaidmenų, leidosi į improvizaciją: tegu, girdi, kiekvienas papasakoja savo gyvenimą, kaip jis vertina revoliuciją ir kaip priėjo iki kenkimo.

Ir šis neapgalvotas intarpas – vienas žmonių paveikslas – staiga sugadino visus penkis veiksmus.

Pirma, mes apstulbę sužinom, kad visi aštuoni buržuazinės inteligentijos banginiai – iš neturtingų šeimų. Valstiečio sūnus, daugiavaikio kontoros tarnautojo sūnus, amatininko sūnus, kaimo mokytojo sūnus, „kromelninko" sūnus... Visas aštuonetas mokėsi versdamasis variokais, pats užsidirbdamas lėšų mokslui ir pragyvenimui... Nuo kelių metų? Nuo 12, nuo 13, nuo 14! Vienas duodavo pamokas, kitas dirbo garvežyje. Ir štai kas siaubinga: niekas jiems neužkirto kelio į mokslą! Jie visi normaliai baigė realines mokyklas, paskui aukštąsias technikos mokyklas, tapo žymiais profesoriais. (Kaipgi taip? O mums sakė, kad carizmo laikais... tik dvarininkų ir kapitalistų vaikai... Kalendoriai juk negali meluoti?..)

O štai *dabar*, sovietiniais metais, inžinieriams labai sunku: beveik neįmanoma duoti savo vaikams aukštąjį išsilavinimą (juk inteligentų vaikai – paskutinės rūšies, įsidėmėkim). Teismas nesiginčija. Ir Krylenka nesiginčija. (Teisiamieji patys skuba padaryti išlygą, kad, žinoma, bendrųjų pergalių fone – šitai nesvarbu.)

Pradedam trupučiuką skirti ir teisiamuosius (ligi šiol jie kalbėjo labai panašiai). Skirtingas teisiamųjų amžius nulemia ir skirtingą jų padorumą. Kuriems nebetoli šešiasdešimties ir daugiau, tų aiškinimai sukelia užuojautą. Užtat mitrūs ir be jokios gėdos 43 metų Ramzinas, Laričevas ir 39 metų Očkinas (tas pats, kuris 1921 metais įskundė Vyriausiąją kuro valdybą). Kaip tik jie ir kloja svarbiausius parodymus prieš Pramonės partiją ir daugiausia kalba apie intervenciją. Ramzinas buvo toks (nepaprastai anksti iškilęs), kad visa inžinerija jam rankos nepaduodavusi – bet ištvėręs! O teisme Krylenkos užuominas jis pagauna iš pusės žodžio ir pateikia aiškias formuluotes. Visi kaltinimai ir grindžiami Ramzino atmintimi. Jis toks tvirtas ir energingas, kad iš tiesų būtų įstengęs (žinoma, GPU pavedimu) su visais įgaliojimais Paryžiuje vesti derybas dėl intervencijos. Gerai sekėsi ir Očkinui: 29 metų jis jau „buvo pelnęs begalinį Darbo ir gynybos tarybos ir Liaudies komisarų tarybos pasitikėjimą".

Šito nepasakytum apie 62 metų profesorių Čiarnovskį: anonimai studentai koneveikė jį sienlaikraštyje; jį, jau 23 metus skaitantį

paskaitas, iškvietė į visuotinį studentų susirinkimą „atsiskaityti už savo darbą" (Čiarnovskis nėjo).

O profesorius Kalinikovas 1921 metais vadovavęs atvirai kovai prieš sovietų valdžią – profesorių streikui! Prisiminkime akademinę jų autonomiją (pirmoji dalis, antras skyrius). 1921 metais Maskvos aukštosios technikos mokyklos profesoriai perrinko Kalinikovą rektoriumi naujai kadencijai, o Liaudies komisariatas nesutiko, paskyrė savo rektorių. Streikavo tuomet ir studentai (juk dar nebuvo tikrųjų proletarinių studentų), ir profesoriai, – ir Kalinikovas ištisus metus buvo rektoriumi prieš sovietų valdžios valią. (Jų autonomijai nusuktas sprandas tik 1922-aisiais, jau po gausių areštų.)

Fedotovo amžius – 66 metai, jo inžinerinio darbo stažas 11 metų didesnis negu visos RSDDP. Jis padirbėjo visuose Rusijos audimo ir tekstilės fabrikuose (kaip nekenčiama tokių žmonių, kaip maga greičiau jų nusikratyti!). 1905 metais pasitraukė iš direktoriaus posto Morozovo tekstilės pramonėje, metė didelį atlyginimą – ryžosi verčiau dalyvauti „raudonosiose laidotuvėse", palydėti į kapus kazokų sušaudytus darbininkus. Dabar jis pasiligojęs, silpnai mato, vakarais negali išeiti iš namų, net į teatrą.

Ir jie – rengė intervenciją? ekonominę suirutę?

Čiarnovskis daug metų iš eilės neturėjo laisvų vakarų, buvo atsidėjęs dėstymui ir naujų mokslų puoselėjimui (gamybos organizacijai, moksliniams racionalizacijos pagrindams). Anų metų profesorius inžinierius prisimenu iš vaikystės, tokie jie ir buvo: vakarais juos vargindavo diplomantai, projektuotojai, aspirantai, su šeima jie pasimatydavo tik vienuoliktą valandą vakaro. Juk tik trisdešimt tūkstančių visai šaliai, penkmečio pradžioje – kiekvienam darbo per akis, nors persiplėšk!

Ir – rengė krizę? šnipinėjo už išmaldą?

Ramzinas teisme pasakė vieną sąžiningą frazę: „Kenkimo kelias svetimas inžinierių *vidinei konstrukcijai*".

Per visą procesą Krylenka verčia teisiamuosius lankstytis ir atsiprašinėti, kad jie – „mažaraščiai", „beraščiai" politikos srityje. Juk politika – kur kas sunkiau perprantamas ir aukštesnis dalykas nei

kokia metalotyra ar turbinų gamyba! Čia tau nepadės nei galva, nei išsimokslinimas. Ne, atsakykit – kaip nusiteikę sutikot Spalio revoliuciją! – Skeptiškai. – *Tai yra* išsyk priešiškai? Kodėl? Kodėl? Kodėl?

Krylenka nesiliauja jų kamuoti teoriniais klausimais, ir iš paprastų žodžių, kurių nėra paskirtuose vaidmenyse, mums atsiveria teisybės branduolys – *kaip buvo iš tikrųjų*, iš ko išpūstas visas burbulas.

Inžinieriai pirmiausia pamatė, kad Spalio perversmas – suirutė. (Tikrai suirutė daugeliui metų.) Ir dar pamatė, kad atimtos paprasčiausios teisės. (Tos teisės jau niekada nebuvo grąžintos.) Kaip inžinieriai galėjo ramiai sutikti su *darbininkų diktatūra*, jei tie darbininkai tebuvo jų pagalbininkai pramonėje, menkai kvalifikuoti, neperprantantys nei fizikinių, nei ekonominių gamybos dėsnių, bet štai užėmė svarbiausius postus ir pradėjo inžinieriams vadovauti? Kodėl inžinieriai negali laikyti natūralesne tokios visuomenės struktūros, kuriai vadovautų žmonės, sugebantys protingai vairuoti visuomenės veiklą? (Argi ne ta kryptimi, nesiimdama tik *moralinio* vadovavimo visuomenei, dabar eina visa socialinė kibernetika? Argi profesionalūs politikai – ne šunvotės ant visuomenės sprando, trukdančios jai laisvai sukioti galvą ir judinti rankas?) Ir kodėl inžinieriai negali turėti savo politinių pažiūrų? Juk politika – net ne mokslo šaka, tai empirinė sritis, kurios neįmanoma aprašyti jokiu matematiniu aparatu ir kuri, be kita ko, pajungta žmonių egoizmui ir akloms aistroms (Netgi teisme Čiarnovskis sako: „Vis dėlto politika iki tam tikro laipsnio turi vadovautis technikos išvadomis".)

Nežmoniškas karinio komunizmo spaudimas inžinieriams galėjo kelti tik pasibjaurėjimą, nes beprasmiškame darbe inžinierius negali dalyvauti, – ir štai iki 1920 metų dauguma jų niekur nedirba, nors ir baisiai skursta. Prasidėjo nepas, ir inžinieriai noromis ėmėsi darbo: nepą jie suprato kaip simptomą, kad valdžia atėjo į protą. Deja, sąlygos buvo ne tokios kaip anksčiau: inžinieriai laikomi socialiai įtartinu tarpsluoksniu, net neturinčiu teisės leisti į mokslą savo vaikų; inžinierių atlyginimai kur kas mažesni nei jų indėlis į gamybą; iš inžinieriaus reikalaujama drausmės gamyboje ir gerų

gamybos rezultatų, bet jam neduodama teisės tą drausmę palaikyti. Dabar kiekvienas darbininkas galėjo ne tik nepaisyti inžinieriaus nurodymų, bet ir nebaudžiamas jį įžeisti ir net primušti, – ir, kaip valdančiosios klasės atstovas, darbininkas v i s u o m e t t e i s u s.

Krylenka prieštarauja: Ar prisimenate Oldenborgerio procesą? (Tai yra kaip mes jį, girdi, gynėm.)

Fedotovas: Taip. Norint atkreipti dėmesį į inžinieriaus padėtį reikėjo gyvybę paaukoti.

Krylenka (nepatenkintas): Na, byla buvo ne dėl to.

Fedotovas: Jis mirė, ir *ne jis vienas mirė. Jis mirė savo noru, o daugelis buvo nužudyti.* (Ten pat, p. 228.)

Krylenka tyli. Vadinasi, teisybė. (Dar pavartykite Oldenborgerio proceso medžiagą, įsivaizduokite tą pjudymą. Ir palyginkite su frazės pabaiga: „daugelis buvo nužudyti".)

Taigi inžinierius viskuo kaltas, kai jis dar niekuo nenusikalto! O jei jis kur nors tikrai padarytų klaidą, juk jis žmogus, – tai jį suplėšytų, jeigu kolegos neužsistotų. Negi *jie* įvertins atvirumą?.. Tad kartais inžinieriai būna priversti partinei vyresnybei ir sumeluoti?

Norėdami atkurti savo autoritetą ir prestižą, inžinieriai tikrai turi vienytis ir remti kits kitą – pavojus gresia jiems visiems. Bet tokiam susivienijimui nereikia jokios konferencijos, jokių nario bilietų. Kaip išmintingų, aiškiai mąstančių žmonių tarpusavio supratimui, taip ir tokiai vienybei pasiekti užtenka kelių net atsitiktinai pasakytų žodžių, balsuoti čia visai nereikia. Rezoliucijų ir partinės lazdos reikia tik ribotiems protams. (Štai šito nieku gyvu nepajėgia suprasti nei Stalinas, nei tardytojai, nei visa jų kompanija! Tokių tarpusavio santykių jie nėra patyrę, partijos istorijoje jie šito niekada nėra regėję!) Didelėje neraštingoje šalyje tokia inžinierių vienybė jau seniai gyvuoja, ji jau patikrinta kelių dešimtmečių, bet štai ją pastebėjo naujoji valdžia ir sunerimo.

O čia ateina 1927 metai. Kur išgaravo nepo sveikas protas? Ogi paaiškėja, kad visas nepas buvo tik ciniška apgavystė. Keliami įnorin-

gi nerealūs superindustrinio šuolio projektai, skelbiami neįmanomi planai ir užduotys. Ką tokiomis sąlygomis daryti kolektyviniam inžinierių protui – Valstybinio plano komiteto ir Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos inžinieriams? Paklusti beprotybei? Pasitraukti į šalį? Jiems patiems nieko, popieriuje galima užrašyti bet kokius skaitmenis, bet, girdi, „mūsų draugams, praktiniams darbuotojams, būtų neįmanoma šių užduočių įvykdyti". Vadinasi, reikėjo pasistengti šiuos planus kiek sumažinti, protingai juos sureguliuoti, pernelyg dideles užduotis visai išbraukti. Taigi reikėjo turėti lyg ir savą inžinierių Valstybinio plano komitetą, koreguojantį vadovų kvailystes, – ir juokingiausia, kad tai būtų buvę kaip tik *jų* naudai! Bet tai būtų buvę ir visos pramonės bei žmonių labui, nes nuolat būtų atmetami nuostolingi nutarimai ir rankiojami nuo žemės ištaškyti ir išbarstyti milijonai. Minioms šaukiant apie kiekybę, apie plano vykdymą ir viršijimą, reikėjo ginti „kokybę – technikos dvasią". Šitaip ugdyti ir studentus.

Štai jis, plonytis švelnus teisybės audinys. *Taip buvo.*

Bet tą garsiai pasakyti 1930 metais? Sušaudys!

O įtūžusiai miniai – šito per mažai, nematyti!

Todėl tylų ir visai šaliai išganingą inžinierių susitarimą reikia taip perdažyti, kad jis atrodytų esąs grubus kenkimas ir intervencija.

Šitokią bekūnę – ir bevaisę! – teisybę išvydom įterptiniame vaidinimo veiksme. Pakriko režisieriaus darbas, Fedotovas jau prasitarė apie bemieges naktis (!) 8 mėnesius sėdint kalėjime; apie kažkokį aukštą GPU pareigūną, kuris neseniai *paspaudęs jam ranką* (šitai buvo sandėris? vaidinkite savo vaidmenis – ir GPU tesės savo pažadus?). Štai jau ir liudytojai, nors jų vaidmenys kur kas mažesni, ima painiotis.

Krylenka: Jūs dalyvavote toje grupėje?

Liudytojas *Kirpotenka*: Du tris kartus, kai buvo nagrinėjami intervencijos klausimai.

Kaip tik to ir reikia!

Krylenka (skatinamai): Toliau!

Kirpotenka (pauzė): Daugiau aš nieko nežinau.

Krylenka ragina, primena.

Kirpotenka (dusliai): Be intervencijos, aš nieko daugiau nežinau (p. 354).

O suvestas į akistatą su Kuprijanovu, jis kalba jau apie kitus faktus. Krylenka širsta ir šaukia ant nesupratingų areštantų:

– *Tuomet reikia padaryti, kad atsakymai būtų vienodi!* (p. 358).

Bet va per pertrauką, užkulisyje, viskas vėl pritempta prie standarto. Visi teisiamieji vėl kaip lėlių teatre tampomos marionetės, ir kiekvienas laukia, kada jį timptelės už virvutės. Ir Krylenka timpčioja išsyk visą aštuonetą: štai emigrantai pramonininkai išspausdinę straipsnį, kad jokių derybų su Ramzinu ir Laričevu nebuvę ir jokios „Pramonės partijos" jie nežiną, o teisiamųjų parodymai veikiausiai esą išgauti kankinimais. Tai ką jūs dabar pasakysite?..

Dieve! Kaip pasipiktinę teisiamieji! Nesilaikydami jokios eilės, jie prašo kuo greičiau duoti jiems žodį! Kur dingo kelias dienas trukusi jų ramybė, kai jie nusikamavę žeminosi ir žemino savo kolegas! Dabar jie pratrūksta kunkuliuojančiu pasipiktinimu emigrantais! Jie veržiasi rašyti pareiškimą laikraščiams – kolektyvinį teisiamųjų pareiškimą, *ginantį GPU metodus*! (Na, argi ne papuošalas, argi ne briliantas?)

Ramzinas: Kad mes nebuvom kankinami ir galabijami, pakankamai įrodo tas faktas, jog esame čia!

Taigi ko verti tie kankinimai, kai neįmanoma atvesti į teismą!

Fedotovas: Įkalinimas ne man vienam davė *naudos*... Aš kalėjime jaučiuosi net geriau negu laisvėje.

Očkinas: Ir aš, ir aš geriau!

Jau tik iš kilnumo Krylenka ir Vyšinskis tokio kolektyvinio rašytinio pareiškimo atsisako. O juk parašytų! O juk pasirašytų!

Bet gal dar kas nors kuo abejoja? Tokiems draugas Krylenka švysteli savo logikos: „Jeigu bent akimirką pamanytume, kad šie žmonės sako netiesą, tai *kodėl būtent juos areštavo* ir kodėl jie staiga *ėmė kalbėti*?" (p. 452).

Kokia minties galybė! Tūkstančius metų kaltintojai nesusiprotėjo: kaltumą įrodo pats arešto faktas! Jeigu teisiamieji nekalti, kuriam galui juos būtų areštavę? O jei jau areštavo – vadinasi, kalti!

Ir iš tiesų: kodėl jie ėmė kalbėti?

„Kankinimų klausimą atmesim į šalį!.. Bet klausimą kelsim psichologiškai: kodėl prisipažįsta? Ir aš paklausiu: *o kas jiems beliko daryti?*" (p. 454).

Kaip taikliai! Kaip psichologiškai! Kas esate sėdėję toje įstaigoje, prisiminkite: o kas beliko daryti?

(Ivanovas-Razumnikas rašo[1], kad 1938 metais jis sėdėjęs su Krylenka Butyrkose vienoje kameroje ir Krylenkos vieta buvusi po gultais. Labai gerai šitai įsivaizduoju (pats landžiojau): ten gultai tokie žemi, kad po jais purvinomis asfalto grindimis įmanoma tik šliaužte įšliaužti, bet naujokas iš pradžių niekaip nesusivokia ir ropoja keturpėsčias. Galvą šiaip taip pakiša, bet pakeltas užpakalis nelenda ir lieka atsikišęs. Manau, kad vyriausiajam prokurorui buvo ypač sunku prisitaikyti ir dar nesulysęs jo užpakalis ilgai kyšojo sovietinės justicijos šlovei. Aš, nuodėmingas žmogus, piktdžiugiškai įsivaizduoju tą įstrigusį užpakalį, ir per visą ilgą tą procesų aprašinėjimą jis man teikia savotiškos paguodos.)

Be to, dar rutulioja mintį prokuroras, jeigu visa tai būtų teisybė (apie kankinimus), nesuprantama, kas būtų galėjęs juos visus priversti taip vieningai, be jokių svyravimų ir gincų, stačiai choru prisipažinti?.. *Kurgi* jie galėjo tokiu mastu susimokyti? Juk tardymo laikotarpiu jie neturėjo progos susitikti!?

(*Kur* – po kelių puslapių mums papasakos išlikęs gyvas liudytojas...)

Dabar jau ne aš skaitytojui aiškinsiu, bet tegu skaitytojas man paaiškina, kaip įminti garsiąją „ketvirtojo dešimtmečio Maskvos procesų mįslę"? (Pradžioje buvo stebimasi „Pramonės partija", paskui iškilo partijos vadų procesų mįslė.)

Juk ne du tūkstančiai įsipainiojusių ir ne du trys šimtai stojusių prieš teismą, o tik aštuoni žmonės. Oktetui ne taip jau sunku ir

[1] R. V. Ivanov-Razumnik, *Tiurmy i ssylki*, Niujorkas: Izd-vo im. Čechova, 1953.

diriguoti. O *pasirinkti* Krylenka galėjo iš tūkstančio ir dvejus metus rinkosi. Palčinskio nepavyko palaužti – sušaudytas (ir po mirties paskelbtas „Pramonės partijos" vadovu; tai jis parodymuose ir minimas, nors iš jo parodymų nelikę nė žodelio). Paskui buvo tikimasi reikiamus parodymus išmušti iš Chrennikovo, bet ir šis jiems nepasidavė. Tad liko tik viena išnaša petitu: „Chrennikovas mirė tardymo metu". Kvailiams rašykite petitu, o mes žinom, mes parašysim didžiosiomis raidėmis: NUKANKINTAS TARDYMO METU! (Po mirties ir jis paskelbtas „Pramonės partijos" vadovu. Bet kad bendrame chore būtų likęs iš jo parodymų bent vienas faktelis! – nėra nė vieno. Todėl, kad *nė vieno nepasakė*!) Ir staiga radinys – Ramzinas! Tai bent energija, tai bent nuovoka! Kad liktų gyvas – viską padarys! O kas per talentas! Jį areštavo vasaros pabaigoje, prieš pat procesą – o jis ne tik įsijautė į vaidmenį, bet, ko gero, ir visą pjesę sukurpė, ir įtraukė krūvą šalutinės medžiagos, ir viską pateikia iki siūlo galo, kiekvieną pavardę, kiekvieną faktą. O kartais taip tingiai gražbyliauja: „Pramonės partijos veikla buvo tokia šakota, kad net 11 dienų trunkančiame teisme neįmanoma atskleisti visų smulkmenų" (tai yra: ieškokit! ieškokite toliau!). „Esu tvirtai įsitikinęs, kad inžinierių sferose dar išliko nedidelis antisovietinis sluoksnelis" (uži uži, dar griebkit!). Ir koks talentas: žino, kad tai mįslė, o mįslę reikia meniškai paaiškinti. Ir, pats bejausmis kaip stuobrys, staiga pasijunta turįs „bruožų, būdingų rusiškam nusikaltimui, nuo kurio apsivalyti galima tik vieša atgaila".

Ramzinas nepelnytai išdilo iš rusų atminties. Aš manau, jis visai nusipelnė garbės tapti ciniško ir raiškaus išdaviko tipu. Išdavystės fejerverkas! Ne jis vienas toks buvo anoje epochoje, bet jis – akivaizdžiai pasireiškė.

Vadinasi, Krylenkai ir GPU sunkiausia buvo – nesuklysti pasirenkant asmenis. Bet rizika ne per didžiausia: tardymo broką visuomet galima pakišti po velėna. O kas pereis ir per rėtį, ir per sietą – tuos apgydyk, pašerk ir vesk į procesą!

Tad kokia mįslė? Kaip juos apdoroti? Ogi taip: norit *likti gyvi*? (Kam pačiam gyvenimas nebemielas, tam dar vaikai, anūkai rūpi.)

Patys suprantate, kad jus gali lyg niekur nieko sušaudyti pačiame GPU kieme? (Be abejonės. O kas dar nesuprato, tam dar reikės eiti Lubiankos kankynių kursą.) Bet ir mums, ir jums bus naudingiau, jeigu jūs suvaidinsit tam tikrą spektaklį, kurio tekstą jūs, specialistai, patys ir parašysit, o mes, prokurorai, iškalsim ir pasistengsim įsidėti į galvą technikos terminus. (Teisme Krylenka kartais susipainioja, vagono ašies neskiria nuo garvežio ašies.) Kalbėti jums bus nemalonu, gėdinga, bet reikia iškęsti! Juk svarbiau gyventi! – O kokia garantija, kad paskui jūs mūsų nesušaudysit? – O už ką mes jums keršysim? Jūs – puikūs specialistai ir niekuo nenusikaltę, mes jus vertinam. Tik pažiūrėkit, kiek jau buvo kenkėjų procesų, ir visus, kurie elgėsi padoriai, mes palikom gyvus. (Pasigailėti klusnių ankstesnio proceso teisiamųjų – svarbi būsimojo proceso sėkmės sąlyga. Taip toji viltis grandinėle ir buvo perduodama ligi pat Zinovjevo ir Kamenevo.) Bet tik jau įvykdykit *visas* ligi vienos mūsų sąlygas! Procesas turi būti naudingas socialistinei visuomenei!

Ir teisiamieji vykdo visas sąlygas...

Specifinę intelektualią inžinierių opoziciją jie štai traktuoja kaip šlykštų kenkimą, suprantamą ir paskutiniam beraščiui. (Tačiau dar nėra grūsto stiklo, beriamo į darbo žmonių lėkštes! – šito prokuratūra dar nesugalvojo.)

Paskui – idėjinis motyvas. Kodėl jie pradėjo kenkti? Iš idėjinio priešiškumo. Kodėl dabar visi prisipažįsta? Irgi iš idėjiškumo, pakerėti (kalėjime) penkmečio trečiųjų metų liepsnojančių aukštakrosnių vaizdo! Nors tardami paskutinį žodį jie ir prašo dovanoti jiems gyvybę, bet šitai jiems nėra svarbiausia. (Fedotovas: „Mes neverti pasigailėjimo! Kaltintojas teisus!“) Šiems keistiems teisiamiesiems dabar, ant mirties slenksčio, svarbiausia – įtikinti liaudį ir visą pasaulį, kokia neklystanti ir toliaregė sovietinė vyriausybė. Ramzinas ypač šlovina „revoliucinę proletariato masių sąmonę ir jų vadus“, kurie „mokėjo rasti neišmatuojamai patikimesnius ekonominės politikos kelius“ negu mokslininkai ir kur kas teisingiau numatė liaudies ūkio plėtojimo tempus. Dabar „aš supratau, kad reikia žengti

ryžtingą žingsnį, kad reikia padaryti *šuolį*[1], kad reikia šturmuoti..." (p. 504) ir t. t. Laričevas: „Nugalėti Sovietų Sąjungą karštančiam kapitalistiniam pasauliui neįmanoma". Kalinnikovas: „Proletariato diktatūra yra neišvengiama būtinybė... Liaudies interesai ir sovietų valdžios interesai susilieja į vieningo tikslo siekimą". Beje, ir kaime „partija vykdo teisingą generalinę liniją naikindama buožes". Laukdami mirties bausmės, jie turi laiko apie viską pasamprotauti... Atgailaujantys inteligentai nesibodi netgi tokių pranašysčių: „Su visuomenės raida individualus gyvenimas turės siaurėti... Kolektyvinė valia yra aukščiausioji forma" (p. 510).

Taigi pakinkyto aštuoneto pastangomis pasiekti visi proceso tikslai:

1. Visi šalies trūkumai – ir badas, ir šaltis, ir drabužių stygius, ir suirutė, ir aiškios kvailystės – suversti kenkėjams inžinieriams.
2. Liaudis įbauginta gresiančio intervencijos pavojaus ir pasiryžusi naujoms aukoms.
3. Sugriautas inžinierių solidarumas, visa inteligentija įbauginta ir izoliuota.

Kad neliktų abejonių, šį proceso tikslą dar kartą aiškiai paskelbia Ramzinas:

„Aš norėjau, kad šiame Pramonės partijos procese būtų padarytas galas *tamsiai ir gėdingai visos inteligentijos praeičiai...*" (p. 49).

Jam antrina Laričevas:

„Toji kasta turi būti *sutriuškinta*... Tarp inžinierių nėra ir negali būti lojalumo!.." (p. 508).

Ir Očkinas:

Inteligentija „yra kažkokia makalynė, neturinti, kaip pasakė valstybinis kaltintojas, stuburo, ji, be abejonės, minkštakūnė... Ją neišmatuojamai pranoksta proletariato uoslė" (p. 509). (Ir kažkodėl visuomet svarbiausias proletariato bruožas – *uoslė*... Viskas suvokiama šnervėmis.)

[1] Štai kaip *pas mus* kalbėta 1930 metais, kai Mao dar buvo nesubrendęs vyras.

Ir už ką gi tuos stropuolius šaudyti?.. Mirties bausmė pirmiausia paskelbta svarbiausiems kaltinamiesiems, bet tučtuojau ji pakeista dešimtinėmis. (Ir nubildėjo Ramzinas kurti šiluminės technikos „šaraškos"[1].)

Šitaip ištisus dešimtmečius buvo rašoma mūsų inteligentijos istorija – nuo 1920 metų prakeikimo (skaitytojas prisimena: „ne nacijos smegenys, o mėšlas", „juodųjų generolų sąjungininkė", „samdoma imperializmo agentė") iki 1930 metų prakeikimo.

Ko čia stebėtis, kad žodis „inteligentai" pas mus įsigalėjo kaip keiksmažodis?

Štai kaip daromi viešieji teismo procesai! Nerimstanti Stalino mintis galų gale pasiekė savo idealą. (Čia galėtų tik pavydėti nevykėliai Hitleris ir Gebbelsas, kurie užsitraukė gėdą padegę reichstagą...)

Standartas pasiektas – ir dabar jis gali tverti daug metų, ir būti kartojamas nors ir kiekvieną sezoną – kaip pasakys Vyriausiasis Režisierius. O Vyriausiasis teikėsi kitą spektaklį paskirti jau po trijų mėnesių. Mažai laiko repetuoti, bet nieko. Žiūrėkit ir klausykit! Tik mūsų teatre! Premjera!

Menševikų. sąjunginio biuro procesas (1931 m. kovo 1–9 d.). Aukščiausiojo teismo nepaprastoji sesija, pirmininkas kažkodėl Švernikas, o šiaip visi savo vietose: Antonovas-Saratovskis, Krylenka, jo padėjėjas Roginskis. Režisūra, kupina pasitikėjimo savimi (juk ir medžiaga ne techninė, o partinė – viskas įprasta), išvedė į sceną 14 teisiamųjų.

Ir visa kas klostosi ne šiaip sklandžiai, o sklandžiai iki pakvaišimo.

Tuomet man buvo 12 metų, jau treti metai atidžiai sekiau visą politiką iš didelių „Izvestijų" puslapių. Nuo pirmos iki paskutinės eilutės perskaičiau ir šių dviejų procesų stenogramas. Jau „Pramonės partijos procese" vaiko širdis aiškiai jautė pompastiką, melą, vaidybą, bet tenai bent buvo grandiozinės dekoracijos: visuotinė intervencija! visos pramonės paralyžius! ministrų portfelių dalybos!

[1] *Šaraškina kontora* (*rus.*) – sukčių kompanija. (*Vert. past.*)

O menševikų procese – vėl tos pačios dekoracijos, bet jau išblukusios, ir aktoriai artikuliavo vangiai, ir spektaklis nuobodus, net žiovulys ima, vien nykus nevykęs kartojimas. (Negi Stalinas galėjo šitai pajusti per savąją raganosio odą? Kaip paaiškinti, kad likvidavo Valstiečių darbo partiją ir kelerius metus nerengė procesų?)

Būtų nuobodu vėl pasakoti pagal stenogramą. Bet aš turiu naujų duomenų, kuriuos pateikė vienas svarbiausių to proceso teisiamųjų – Michailas Jakubovičius. Dabar jo pareiškimas, kuriame nurodomos bylos klastotės ir prašoma reabilitacijos, pakliuvo į mūsų išganytoją Samizdatą, ir žmonės jau gali paskaityti, kaip ten viskas buvo[1].

> M. Jakubovičius nebuvo reabilituotas: juk tas procesas įėjo į mūsų istorijos metraščių aukso fondą, nevalia išlupti nė vieno akmens, kad viskas nesugriūtų! M. Jakubovičiui paliktas teistumas, bet paguodos dėlei paskirta *personalinė* pensija už revoliucinę veiklą! Kokių tik absurdų pas mus nebūna.

Jo pasakojimas konkrečiai paaiškina visą ketvirtojo dešimtmečio Maskvos teismo procesų grandinę.

Kaip buvo sukurptas nesamas „Sąjunginis biuras"? GPU turėjo planinę užduotį: įrodyti, kad menševikai mikliai pralindo į sovietines įstaigas ir kontrrevoliuciniais tikslais užgrobė daug svarbių postų. Reali padėtis schemai netiko: tikrieji menševikai jokių postų nebuvo užėmę. Bet tokie į procesą ir nepakliuvo. (V. Ikovas, sakoma, tikrai priklausė nelegaliam, tyliai stumiančiam dienas ir nieko neveikiančiam menševikų Maskvos biurui, bet apie tai procese nė nebuvo žinoma, ir V. Ikovas liko antraeilis teisiamasis, gavo aštuonetą.) GPU schema: kad būtų du nuo Aukščiausiosios liaudies ūkio tarybos, du nuo Prekybos liaudies komisariato, du nuo Valstybės banko, vienas nuo Vartotojų draugijų centro sąjungos, vienas – nuo Valstybinio plano komiteto. (Kaip nuobodu! neišradinga!) Todėl *buvo imami*, kurie tiktų pagal pareigas. O ar jie iš tiesų menševikai – čia jau iš nuogirdų. Pakliuvo ir visai ne menševikų, bet įsakyta jiems

[1] M. Jakubovičiaus laiškas SSRS Generaliniam prokurorui, 1967. (Miunchenas: „Samizdato archyvas, Nr. AC150.)

dėtis menševikais. Tikrosios politinės kaltinamųjų pažiūros GPU žinybai visai nerūpėjo. Ne visi nuteistieji kits kitą ir pažinojo. Ir liudytojų vargais negalais rankiojo, kur kokį menševiką nutvėrę. (Visi liudytojai paskui būtinai įkalinti.)

Vienas iš jų – Kuzma Gvozdevas, sunkaus likimo žmogus, tas pats Gvozdevas, kuris buvo Karo pramonės komiteto darbo grupės pirmininkas, kurį Vasario revoliucija išvadavo iš Krestų ir padarė darbo ministru. Vėliau Gvozdevas tapo vienu iš *ilgamečių* Gulago kankinių. Pirmą kartą čekistai bandė jį sučiupti 1919 metais, bet jis sugebėjo pasprukti (o jo šeima ilgai laikyta namų arešte, vaikams neleista lankyti mokyklos). Paskui Gvozdevo areštas buvo atšauktas, bet 1928 metais jis galutinai suimamas ir nuo to laiko be pertraukos kalėjo iki 1957-ųjų. Tais metais grįžo sunkiai pasiligojęs ir netrukus mirė.

Paslaugiai ir plačiai vėl liudijo Ramzinas. Bet GPU daugiausia tikėjosi iš svarbiausio teisiamojo Vladimiro Gromano (liūdnai pagarsėjusio Valstybės dūmos veikėjo) ir provokatoriaus Petunino.

Dabar susipažinkime su M. Jakubovičiumi. Revoliucionierium jis pasidarė taip anksti, kad net nebaigė gimnazijos. 1917 metų kovo mėnesį jau buvo Smolensko deputatų pirmininkas. Pagautas atkaklaus įsitikinimo (dėl to nuolat kažkur veržėsi), jis buvo geras, įtaigus oratorius. Vakarų fronto suvažiavime neapdairiai išvadino *liaudies priešais* tuos žurnalistus, kurie ragino kariauti toliau. O juk buvo 1917 metų balandis! Jakubovičiaus vos nenušvilpė nuo tribūnos, jis atsiprašė, bet tučtuojau taip pakreipė kalbą ir patraukė auditoriją, kad galop vėl apšaukė tuos žurnalistus liaudies priešais, bet dabar jau susilaukė audringų plojimų – ir buvo išrinktas delegacijos, siunčiamos į Petrogrado sovietą, nariu. Vos ten nuvykęs, be didelių svarstymų buvo kooptuotas į Petrogrado sovieto karinę komisiją, turėjo įtakos skiriant armijos komisarus[1], galų gale ir pats išvyko dirbti armijos komisaru į Pietvakarių frontą, Berdičeve pats suėmė Denikiną (po Kornilovo maišto) ir labai apgailestavo (dar procese), kad iškart jo nesušaudė.

[1] Nereikia painioti su generalinio štabo pulkininku Jakubovičiumi, kuris tuo pačiu metu ir tuose pačiuose posėdžiuose atstovavo Karo ministerijai.

Šviesiaakis, visuomet labai nuoširdus ir visuomet užsidegęs kokia nors realia ar nerealia idėja, jis menševikų partijoje didžiavosi esąs jaunas, o toks ir buvo. Tačiau jaunumas netrukdė jam drąsiai ir karštai siūlyti vadovybei savo projektus, pavyzdžiui: 1917 metų pavasarį suformuoti socialdemokratų vyriausybę arba 1919 metais – menševikams įstoti į Kominterną (Danas ir kiti menševikai visus tuos variantus atmetė.) 1917 metų liepą jis baisiai krimtosi ir laikė lemtinga klaida, kad socialistinis Petrogrado sovietas pritarė Laikinajai vyriausybei, iškvietusiai kariuomenę prieš kitus socialistus, nors tie ir pavartojo ginklą. Kai tik įvyko Spalio perversmas, Jakubovičius pasiūlė savo partijai visokeriopai paremti bolševikus, savo dalyvavimu ir poveikiu pagerinti jų kuriamą valstybinę santvarką. Galų gale Martovas jį prakeikė, o prieš pat 1920 metus jis galutinai pasitraukė iš menševikų tarpo, įsitikinęs, kad nepajėgs jų pakreipti į bolševikų kelią.

Visa tai taip smulkiai pasakoju todėl, kad būtų aišku: per visą revoliuciją Jakubovičius buvo ne menševikas, o bolševikas, kuo nuoširdžiausias ir nesavanaudiškas. O 1920 metais jis buvo dar ir Smolensko gubernijos maisto komisaras (tarp jų – vienintelis ne bolševikas) ir net Maisto liaudies komisariato apdovanotas kaip *geriausiasis*! (Tikina apsiėjęs be baudžiamųjų būrių; nežinau; teisme užsiminė skirdavęs užtvarinius būrius.) Trečiajame dešimtmetyje jis redagavo laikraštį „Torgovaja gazeta", ėjo ir kitas svarbias pareigas. O kai 1930 metais pagal GPU planą reikėjo surankioti būtent tokius „pralindusius" menševikus – jį ir suėmė.

Kaip ir visi kiti, Jakubovičius atiteko tardytojams mėsininkams, ir tie pritaikė jam visą *gamą* – ir palaikė šaltame karceryje, ir pašutino karštame bokse, ir mušė per lyties organus. Taip kankino, kad Jakubovičius ir jo bylos bendrininkas Abramas Ginzburgas iš nevilties persipjovė venas. Atsigaivelėjusių juodviejų jau nekankino ir nemušė, tik dvi savaites neleido miegoti. (Jakubovičius sako: „Kad tik užmigus! Jau nei kokios sąžinės, nei padorumo...") O čia dar ir akistatos su kitais, jau pasidavusiais, taip pat stumia „prisipažinti",

sakyti nesąmones. Pats tardytojas (Aleksejus Nasedkinas) aiškinasi: „Aš žinau, žinau, kad nieko ten nebuvo! Bet – iš mūsų reikalauja!"

Vieną kartą, iškviestas pas tardytoją, Jakubovičius ten užtinka nukamuotą areštantą. Tardytojas šaiposi: „Štai Moisejus Teitelbaumas prašo jus, kad priimtumėte jį į savo antisovietinę organizaciją. Pasikalbėkite vieni du, aš kol kas išeisiu". Išėjo. Teitelbaumas iš tiesų maldauja: „Drauge Jakubovičiau! Prašau jus, priimkite mane į Sąjunginį menševikų biurą! Mane kaltina „kyšiais iš užsienio firmų", grasina sušaudyti. Bet verčiau mirsiu kaip kontra, o ne kaip kriminalinis nusikaltėlis!" (O veikiausiai jam buvo pažadėta, kad kontros pasigailės! Jis neapsiriko: gavo vaikišką bausmę – penkerius metus.) Kaip stigo GPU tardytojams menševikų, jeigu kaltinamuosius rankiojo iš savanorių!.. (O Teitelbaumo laukė svarbus vaidmuo – ryšiai su užsienio menševikais ir su Antruoju internacionalu! Bet pagal susitarimą – penkinė, pažadas ištesėtas.) Tardytojo patartas Jakubovičius *priėmė* Teitelbaumą į Sąjunginį biurą.

„Įkišo" ir kitus, kurie nė nesiprašė, pavyzdžiui, I. Rubiną. Šis, suvestas su Jakubovičium į akistatą, sėkmingai nuneigė priklausąs tam biurui. Paskui jį ilgai purtė, „papildomai tardė" Suzdalės izoliatoriuje. Ten jis atsidūrė vienoje kameroje su Jakubovičium ir Šeru, liudijusiais prieš jį (o kai grįždavo į kamerą iš karcerio, tuodu jam gerindavosi; dalydavosi maisto produktais). Rubinas paklausė Jakubovičių: „Kaip jūs galėjot prasimanyti, kad aš – Sąjunginio biuro narys?" Ir Jakubovičius atsakė (tas atsakymas stulbinantis, jame sutelktas ištisas rusų inteligentijos šimtmetis): „Kenčia visa tauta – ir mes, inteligentai, turim kęsti".

Tačiau Jakubovičių tardant būta ir tokio įkvepiančio momento: jį pasišaukė į tardymą pats Krylenka. Paaiškėjo, kad juodu kits kitą pažįsta, nes tais pačiais „karinio komunizmo" metais (tarp pirmųjų procesų) į tą pačią Smolensko guberniją Krylenka buvo atvažiavęs *stiprinti maisto paruošų darbo*. Ir net viename kambaryje su Jakubovičiumi miegojęs. Ir štai ką dabar Krylenka pasakė:

– Michailai Petrovičiau, sakau jums atvirai: aš laikau jus komunistu! – (Šitai Jakubovičių labai padrąsino ir paguodė.) – Aš jūsų nekaltumu neabejoju. Bet mudviejų partinė pareiga – surengti šitą

procesą. – (Krylenkai įsakė Stalinas, o Jakubovičius dreba iš idėjos – kaip nartus žirgas, pats skubantis kišti galvą į pavalkus.) – Prašau jus visokeriopai padėti, teikti tardymui paramą. O teisme susidarius nenumatytai situacijai, kebliausią akimirką paprašysiu tardytoją, kad jums duotų žodį.

!!!

Ir Jakubovičius pasižadėjo. Pasižadėjo suvokdamas pareigą. Ko gero, tokios atsakingos užduoties sovietų valdžia jam dar nebuvo skyrusi.

Kelios dienos prieš procesą vyresniojo tardytojo Dmitrijaus Dmitrijevo kabinete buvo sušauktas *pirmasis* organizacinis Sąjunginio menševikų biuro posėdis: kad kiekvienas kaltinamasis geriau suprastų savo vaidmenį ir suderintų parodymus. (Va šitaip posėdžiavo ir „Pramonės partijos" CK! Va *kur* kaltinamieji „galėjo susitikti", kuo taip stebėjosi Krylenka.) Bet tiek daug buvo sukurpta melo, kad netilpo galvoje, bylos dalyviai painiojosi, per vieną repeticiją nepajėgė visko iškalti, todėl buvo suvesti į krūvą antrą kartą.

Kaip nusiteikęs Jakubovičius ėjo į procesą? Už visas patirtas kančias, už visą primestą melą – gal sukelti teisme pasaulinį skandalą? Bet juk:

1) tai būtų smūgis į nugarą sovietų valdžiai! Tai paneigtų viso gyvenimo tikslą, kuriam Jakubovičius pasiaukojęs, visą tą kelią, kuriuo jis veržėsi iš klaidingojo menševizmo į teisingąjį bolševizmą;

2) po tokio skandalo neleistų numirti, be niekur nieko nesušaudytų, o vėl kankintų jau keršydami, išvarytų iš proto, o jis jau ir taip leisgyvis nuo kankinimų. Kur rasti moralinę atramą, kuri padėtų ištverti naujas kančias? Kur pasisemti tvirtybės?

(Iš gyvų žodžių užrašiau šiuos jo argumentus – labai reta proga išgirsti lyg ir „pomirtinį" tokio proceso dalyvio pasiaiškinimą. Ir manau, kad lygiai taip pat mįslingą savo klusnumą teisme mums paaiškintų Bucharinas arba Rykovas: jie buvo tokie pat nuoširdūs, taip pat atsidavę partijai, tokie pat silpni žmonės, taip pat neturėjo moralinės atramos priešintis, nes stokojo *individualaus* nusistatymo.)

Ir procese Jakubovičius ne tik paklusniai gromuliavo visą banalų melą, aukščiau kurio nepakilo nei Stalino, nei jo pameistrių, nei iškankintų teisiamųjų fantazija, bet ir įkvėptai atliko savo vaidmenį, kurį buvo pažadėjęs Krylenkai.

Vadinamoji Užsienio menševikų delegacija (iš esmės – visa jų CK viršūnė) leidinyje „Vorwärts" pasiskelbė atsiribojanti nuo teisiamųjų. Jie rašė, kad tai – gėdinga teismo komedija, grindžiama provokatorių ir nelaimingų, terorizuojamų kaltinamųjų parodymais, kad diduma kaltinamųjų jau daugiau kaip prieš dešimt metų yra pasitraukę iš partijos ir niekada į ją negrįžę. Ir kad procese figūruoja juoką keliančios pinigų sumos – tokiais milžiniškais pinigais net visa partija niekada nedisponavusi.

Perskaitęs tą straipsnį, Krylenka paprašė, kad Švernikas suteiktų žodį teisiamiesiems (toks pat visų virvučių tampymas išsyk, kaip ir „Pramonės partijos" procese). Ir visi kaltinamieji kalbėjo. Visi gynė GPU veiksmus prieš menševikų CK...

Ką dabar Jakubovičius prisimena apie tą savo „atsakymą" ir apie paskutinę savo kalbą? Ogi tai, kad jis kalbėjo anaiptol ne tik pagal Krylenkai duotą pažadą, kad jis ne šiaip atsistojo, bet jį kaip skiedrelę pagriebė susierzinimo ir gražbylystės srautas. Susierzinimo – dėl ko? Šitiek kankintas, persipjovęs venas, ne kartą mirtimi vadavęsis, dabar jis nuoširdžiai piktinasi! – ne prokuroru! ne GPU tardytojais! ne! Piktinasi Užsienio delegacija!!! Štai jis, psichologinis priešybių susikeitimas! Kaip galėjo jie, tie nedorėliai ir pasipūtėliai, gyvenantys tenai saugiai ir su komfortu (žinoma, net skurdi emigracija – komfortas palyginti su Lubianka), nepasigailėti šitų vargstančių ir kenčiančių? Kaip galėjo taip įžūliai jų išsižadėti ir palikti nelaiminguosius likimo valiai? (Stiprus buvo atsakymas, ir proceso režisieriai triumfavo.)

Netgi 1967 metais pasakodamas Jakubovičius drebėjo iš pykčio ant Užsienio delegacijos už jų klastą, išsižadėjimą, socialistinės revoliucijos išdavimą, kaip jis priekaištavo menševikams dar 1917 metais.

O proceso stenogramos tada neturėjom. Vėliau ją susiradau ir perskaičiau: juk jis tame procese karštai kalbėjo, kad Užsienio delegacija Antrojo internacionalo pavedimu *davusi jam direktyvas kenkti*! Ir karštai piktinosi. Užsienio menševikai rašė anaiptol ne kaip nedorėliai, ne kaip pasipūtėliai, jie kaip tik gailėjosi nelaimingųjų proceso aukų, bet nurodė, kad teisiamieji jau seniai nėra menševikai. Ir šitai buvo teisybė. Tad ko taip atkakliai tūžo Jakubovičius? Kaipgi emigrantai menševikai galėjo *nepalikti* teisiamųjų likimo valiai?

Mėgstam pykti ant silpnųjų, nuolankiųjų. Žmogui šitai būdinga. Ir savaime dingteli į galvą argumentai, kad mes teisūs.

O Krylenka kaltinamojoje kalboje pasakė, kad Jakubovičius – kontrrevoliucinės idėjos fanatikas ir todėl turįs būti *sušaudytas*!

Ir Jakubovičius ne tik aną dieną pajutęs akyse dėkingumo ašarą, bet ir po šiai dienai, perėjęs daug lagerių ir izoliatorių, tebesąs Krylenkai dėkingas, kad kaltinamųjų suole tas jo nežeminęs, neįžeidinėjęs ir neišjuokęs, o teisingai pavadinęs jį *fanatiku* (nors ir priešingos idėjos) ir pareikalavęs jam paprasto kilnaus sušaudymo, užbaigsiančio visas kančias! Paskutiniame žodyje Jakubovičius ir pats sutiko: nusikaltimai, kuriuos padaręs prisipažinau (jis didelę reikšmę teikė tam vykusiam posakiui *„kuriuos padaręs prisipažinau"* – girdi, supratingas žmogus turėjęs susivokti: o ne *„kuriuos padariau"*!), verti griežčiausios bausmės! Ir neprašau atleidimo! Neprašau dovanoti man gyvybę! (Šalia sėdėjęs Gromanas sunerimo: „Jūs išsikraustėte iš proto! Jūs prieš draugus neturite tokios teisės!")

Na, argi ne radinys prokuratūrai?[1]

Nejaugi dar neaiškūs 1936–1938 metų procesai?

Argi ne per šį procesą Stalinas suprato ir patikėjo, kad jam vieni niekai va šitaip suriesti į ožio ragą ir svarbiausius savo priešus plepius, kad jam vieni niekai dar suorganizuoti tokį pat spektaklį?

---

[1] Ir tas nelemtas likimas – norom nenorom ir nuoširdžiai padėti mūsų kankintojams – atsiliepė Jakubovičiui dar kartą, jau senatvėje, 1974 metais: į invalidų namus prie Karagandos pas jį atvažiavę čekistai surengė pokalbį, išgavo straipsnį ir net nufilmavo jo pasisakymą prieš „Archipelagą". Bet patys susipainiojęs savo pančiuose, čekistai tos medžiagos plačiai nedemonstravo, nes Jakubovičius buvo likęs nepageidaujama figūra. Tačiau dar ir 1978-aisiais jie įvėlė Jakubovičių į melo kampaniją prieš mane. (*1978 metų past.*)

* * *

Teatleidžia man maloningasis skaitytojas! Ligi šiol mano plunksna lengvai raitė žodį po žodžio, sopuliai širdies nevarstė, ir mes be rūpesčių slinkom į priekį, nes visus tuos 15 metų mus patikimai gynė čia teisėtas revoliucingumas, čia revoliucinis teisėtumas. Bet toliau mums bus skaudu: kaip skaitytojas prisimena, kaip dešimtis kartų mums paaiškinta, pradedant Chruščiovu, „maždaug 1934 metais imta pažeidinėti leninines teisėtumo normas".

Kaipgi mums dabar žengti į tą neteisėtumo akivarą? Kaipgi mums dar persigauti per tą nykią sietuvą?

Beje, dėl teisiamųjų vardų garsumo šie, paskesnieji, teismai vyko viso pasaulio akivaizdoje. Jie nebuvo išleidžiami iš akių, apie juos buvo rašoma, jie buvo komentuojami. O mums rūpi tik trupučiuką paliesti jų *mįslę*.

Šį tą aptarsim iš anksto: išleistos stenografinės ataskaitos ne visai sutapo su procese pasakytais žodžiais ir kalbomis. Vienas rašytojas, turėjęs leidimą stebėti procesą iš parinktos publikos eilių, greitosiomis rašė užrašus ir paskui įsitikino, kad tekstai nesutampa. Visi korespondentai pastebėjo ir Krestinskio sutrikimą, kai prireikė pertraukos, kad būtų galima teisiamąjį įstatyti į geidaujamų parodymų vėžes. (Aš taip įsivaizduoju: prieš procesą būdavo sudaromas avarinis žiniaraštis: pirmoji skiltis – teisiamojo pavardė, antroji skiltis – kokio metodo griebtis per pertrauką, jei teisiamasis teisme nukryptų nuo teksto, trečioji skiltis – pavardė to čekisto, kuris atsako už metodus. Ir jeigu Krestinskis staiga nukrypsta, tai jau žinoma, kas ir kaip turi jį imti į nagą.)

Tačiau stenogramų netikslumai nekeičia ir neiškraipo vaizdo. Pasaulis priblokštas stebėjo iš eilės tris procesus, tris ilgus brangius spektaklius, kurių centrinės figūros buvo įžymūs vadai, daugybę metų vadovavę bebaimei komunistų partijai, sukrėtusiai ir apvertusiai aukštyn kojomis visą pasaulį, o dabar šie vadai pasirodė scenoje kaip suvargę paklusnūs ožiai ir mekeno visa, kas įsakyta, ir dergė save, ir vergiškai žeminosi ir žemino savo įsitikinimus, ir prisipažino padarę nusikaltimus, kurių nieku būdu negalėjo padaryti.

Tai buvo negirdėta neregėta atmenamoje istorijoje. Tai buvo ypač ryškus kontrastas nesenam Dimitrovo procesui Leipcige: kaip riaumojantis liūtas atsakinėjo Dimitrovas nacistiniams teisėjams, o čia jo draugai iš tos pačios nepalenkiamos kohortos, prieš kurią drebėjo visas pasaulis, ir dar žymiausieji iš jų, kurie buvo vadinami „Lenino gvardija", – dabar stojo prieš teismą prisišlapinę kelnes.

Ir nors nuo tų laikų daug kas lyg ir išaiškinta (ypač teisingai – Artūro Kestlerio atsiminimuose), pati *mįslė* menama vis dar skirtingai.

Buvo rašoma apie Tibeto žolių antpilą, kuris pakertantis valią, apie hipnozės taikymą. Viso to nieku būdu negalima atmesti: jeigu NKVD tokių priemonių turėjo, būtų visai nesuprantama, kokios moralinės normos būtų galėjusios sutrukdyti jų griebtis. Kodėl gi nesusilpninus ir nepakirtus valios? O yra žinoma, kad trečiajame dešimtmetyje garsūs hipnotizuotojai liaudavosi gastroliavę ir pereidavo tarnauti GPU žinybai. Tikras faktas, kad ketvirtajame dešimtmetyje NKVD žinioje veikė hipnotizuotojų mokykla. Kamenevo žmona prieš pat procesą gavo leidimą pasimatyti su vyru ir rado jį apdujusį, lyg nesavą. (Ji spėjo apie tai papasakoti dar iki savo arešto.)

Bet kodėl nei Tibeto žolelėmis, nei hipnoze nepalaužė Palčinskio ar Chrennikovo?

Ne, be gilesnės psichologinės analizės čia išsiversti neįmanoma.

Ypač stebina, kad visi jie – seni revoliucionieriai, nepalūžę cariniuose kalėjimuose, kad visi jie – užsigrūdinę kovotojai, matę ir šilto, ir šalto. Bet čia – paprasčiausia klaida. Jie buvo ne tie senieji revoliucionieriai, šitą šlovę jie įgijo kaip paveldą, kaip savo kaimynų narodnikų, eserų ir anarchistų palikimą. Anie, bombų mėtytojai ir sąmokslininkai, *skirtą laiką* sėdėjo kalėjimuose, ėjo į katorgą, bet ir anie kaip gyvi nebuvo matę tikro nepermaldaujamo *tardymo* (nes Rusijoje jo apskritai nebuvo). O *šitie* dar nebuvo patyrę nei tardymo, nei kalėjimo. Bolševikams niekada neteko patirti nei kokių ypatingų „kankinimo kamerų", nei Sachalino, nei Jakutijos ypatingos katorgos. Yra žinoma, kad sunkiausia buvo Dzeržinskiui kad jis visą gyvenimą praleido kalėjimuose. O pagal mūsų mastus jis atkalėjo tik normalius

dešimt metų, paprasčiausią *dešimtinę*, kaip kiekvienas mūsų laikų kolchozninkas; teisybė, iš tų dešimties metų trejus atsėdėjo centriniame sunkiųjų darbų kalėjime, bet ir tai nieko čia nepaprasto.

Partijos vadai, kuriuos išvydom 1936–1938 metų procesuose, revoliucinėje savo praeityje buvo trumpai ir ne per sunkiausiai kalėję, neilgam ištremti, o katorgos nė neuostę. Bucharinas daug kartų buvo trumpam sulaikytas, bet be rimtesnių pasekmių; matyt, jis niekur ištisai neatsėdėjo nė metų, šiek tiek pagyveno tremtyje prie Onegos[1]. Kamenevas, daug metų dirbęs agitacinį darbą ir važinėjęs po įvairiausius Rusijos miestus, dvejus metus kalėjo ir pusantrų metų gyveno tremtyje. O pas mus net šešiolikmečiams berniukams išsyk duodavo penkerius. Zinovjevas, net juokas ima, *nesėdėjo nė trijų mėnesių*! Negavo *nė vieno nuosprendžio*! Palyginti su eiliniais mūsų Archipelago gyventojais jie – kūdikėliai, jie nematė tikro kalėjimo. Rykovas ir I. Smirnovas buvo areštuoti po kelis kartus, atsėdėjo po penkerius metus, bet kažkaip lengvai tie metai jiems praeidavo, iš visų tremčių jie nesunkiai pabėgdavo arba būdavo amnestuojami. Kol nepasėdėjo Lubiankoje, jie apskritai neįsivaizdavo nei tikro kalėjimo, nei neteisingo tardymo replių. (Nėra pagrindo manyti, kad į tas reples pakliuvęs Trockis būtų mažiau žeminęsis, būtų buvęs tvirtesnio stuburo: nebuvo iš ko tvirtesniam stuburui susidaryti. Jis taip pat pasėdėjo tik lengvuose kalėjimuose, nepatyrė jokių rimtų tardymų ir dvejus metus buvo ištremtas į Ust Kutą. Revoliucinės karinės tarybos pirmininkui Trockiui jo rūstumas pigiai atsiėjo ir nereiškė tikros tvirtybės: kas yra įsakęs daugelį sušaudyti – dar ir kaip praskysta savo mirties akivaizdoje! Tos dvi tvirtybės viena su kita nesusijusios.) O Radekas – provokatorius (toli gražu ne vienintelis tuose trijuose procesuose!) O Jagoda – užkietėjęs kriminalinis nusikaltėlis.

(Šis žmogžudys milijonierius ligi paskutinės valandos nebuvo praradęs vilties, kad už jį vyresniam žmogžudžiui pagaliau nubus širdyje solidarumo jausmas. Tarytum Stalinas būtų sėdėjęs čia pat, salėje,

[1] Visi čia pateikiami duomenys – iš Enciklopedinio žodyno 41 tomo, kuriame išspausdintos RKP(b) veikėjų autobiografijos arba patikimos biografijos.

Jagoda primygtinai prisispyręs kreipėsi į jį prašydamas pasigailėti: „Aš kreipiuosi į Jus! Aš Jums nutiesiau du didžiuosius kanalus!..“ Ir ten dalyvavęs liudytojas pasakoja, kad tą akimirką už salės antrojo aukšto langelio lyg už muslino prieblandoje žybtelėjo degtukas ir jo šviesoje sušmėžavo pypkės šešėlis. Kas yra buvęs Bachčisarajuje ir prisimena tą Rytų išmonę? Valstybės tarybos posėdžių salėje antrojo aukšto lygyje eina langai, apkalti skardos lakštais su mažytėmis skylutėmis, o už langų – neapšviesta galerija. Būnant salėje niekada neįmanoma nuspėti, ar tenai kas yra, ar nėra. Chanas nematomas, o taryba visuomet posėdžiauja lyg ir jam dalyvaujant. Kadangi Stalino charakteris neabejotinai turėjo rytietiškų bruožų, visiškai tikiu, kad jis stebėdavo Spalio salėje vykstančias komedijas. Negaliu įsivaizduoti, kad jis būtų atsisakę šitokio reginio, šitokio malonumo.)

O juk mes tais procesais stebimės tik todėl, kad esam patikėję tų žmonių nepaprastumu. Juk paprastų piliečių paprasti protokolai mums nekelia mįslės: kodėl ten šitiek prišnekėta apie save ir apie kitus? Mes tai suvokiam kaip savaime suprantamą dalyką: žmogus silpnas, žmogus nusileidžia. O štai Buchariną, Zinovjevą, Kamenevą, Piatakovą, I. Smirnovą iš anksto laikom antžmogiais – ir po teisybei tik dėl to stebimės.

Kas be ko, spektaklio režisieriams parinkti atlikėjus čia lyg ir sunkiau nei ankstesniuose inžinierių procesuose: ten tų, iš kurių renkiesi, devynios galybės, o čia trupė maža, svarbiausius atlikėjus visi pažįsta ir publika pageidauja, kad vaidintų būtinai jie.

Bet vis dėlto atrankos būta! Įžvalgiausi ir ryžtingiausi iš pasmerktųjų – tie nė artyn neprisileido, nusižudė prieš areštą (Skrypnikas, Tomskis, Gamarnikas). Leidosi areštuojami tie, kurie *norėjo gyventi*. O norintį gyventi galima vynioti aplink pirštą!... Kai kurie ir iš jų kažkaip kitaip elgėsi tardomi, atsitokėjo, užsispyrė, žuvo nykiose kamerose, bet nors negėdingai. Juk į viešus procesus kažkodėl neatvedė Šliapnikovo, Rudzutako, Postyševo, Jenukidzės, Čiubariaus, Kosioro, pagaliau ir to paties Krylenkos, nors jų vardai neabejotinai būtų tuos procesus papuošę.

Į procesus vedė sukalbamiausius! Taigi vis dėlto atrinkdavo.

Atrinkdavo iš mažesnio būrio, bet užtat ūsuotasis Režisierius kiekvieną gerai pažinojo. Žinojo, kad jie apskritai skystablauzdžiai ir kuris kokių turi silpnybių. Čia ir pasireiškė niūrūs neeiliniai jo sugebėjimai, svarbiausias psichologinis polinkis ir gyvenimo patyrimas: matyti žmonių silpnybes žemutiniame būties lygmenyje.

Ir N. Buchariną, kuris laiko toliuose iškyla prieš akis kaip brandžiausias ir šviesiausias protas tarp sukompromituotų ir sušaudytų vadų (ir kuriam A. Kestleris aiškiai yra paskyręs savo talentingą studiją), Stalinas taip pat kiaurai matė žemutiniame lygmenyje, kur žmogus susilygina su žeme, ir ilgai laikė jį sugniaužęs kumštyje, kartais kiek atleisdamas ir pažaisdamas. Bucharinas nuo pirmos iki paskutinės eilutės parašė visą mūsų veikiančią (neveikiančią) taip gražiai skambančią konstituciją – ten jis skrajojo padebesiais ir tarėsi Kobai apdūmęs akis pakišdamas jam konstituciją, kuri priverstų jį sušvelninti diktatūrą. O pats jau buvo nasruose.

Bucharinas nemėgo Kamenevo su Zinovjevu, ir dar kai juos teisė pirmą kartą, po Kirovo nužudymo, artimiesiems pasakė: „O ką? Juk jie tokie žmonės. Kas nors gal ir buvo...“ (Klasikinė tuometinio piliečio formulė: „Tikriausiai kas nors buvo... Pas mus tuščiai nesodina“. Šitaip 1935 metais sakė pirmasis partijos teoretikas!) O per antrąjį Kamenevo ir Zinovjevo procesą, 1936 metų vasarą, Bucharinas buvo Tianšanyje, medžiojo, ir nieko nenutuokė. Nusileido nuo kalnų į Frunzę – ir perskaitė, kad abu nuteisti sušaudyti, ir iš laikraščių straipsnių sužinojo, kokius piktus parodymus jie davė prieš jį. Ar jis puolė sulaikyti viso to susidorojimo? Ar kreipėsi į partiją šaukdamas, kad dedasi baisūs dalykai? Ne, tik pasiuntė Kobai telegramą: atidėti Kamenevo ir Zinovjevo sušaudymą, kad... kad jis, Bucharinas, galėtų atvykti į akistatą ir pasiteisinti.

Vėlu! Kobai visai užteko protokolų, kam jam gyvos akistatos?

Tačiau Bucharinas dar ilgai nebuvo areštuotas. Jis neteko „Izvestijų“, buvo nušalintas nuo bet kokios veiklos, išstumtas iš visų partijos postų ir savo bute Kremliuje – Petro Pramogų rūmuose – pusmetį

gyveno kaip kalėjime. (Beje, rudenį važinėdavo į vasarnamį, ir Kremliaus sargybiniai lyg niekur nieko jį sveikindavo.) Pas Bucharinus jau niekas neužeidinėjo, jiems neskambino. Ir visus tuos mėnesius Bucharinas nesiliovė rašęs laiškus: „Brangusis Koba!.. Brangusis Koba!.. Brangusis Koba!..“ Bet nesulaukė jokio atsakymo.

Jis dar tikėjosi širdingo kontakto su Stalinu!

O *brangusis Koba* prisimerkęs jau repetavo... Koba jau daug metų bandė vaidmenų atlikėjus ir žinojo, kad *Bucharčikas* savąjį suvaidins kuo puikiausiai. Juk jis jau atsižadėjo pasodintų savo mokinių ir šalininkų (beje, negausių), jis pakentė jų sutriuškinimą[1]. Jis pakentė, kad triuškinama ir koneveikiama jo minties kryptis, dar galutinai nesusiformavusi ir nesubrandinta. O dabar, dar būdamas vyriausiasis „Izvestijų“ redaktorius, Politbiuro kandidatas, irgi pakentė kaip teisėtą Kamenevo ir Zinovjevo sušaudymą. Jis nepasipiktino nei visu balsu, nei pakuždomis. Taigi visa tai ir buvo bandymai numatytam vaidmeniui!

O dar anksčiau, seniai, kai Stalinas grasino pašalinti jį (ir visus kitus įvairiu laiku!) iš partijos, Bucharinas (jie visi!) išsižadėjo savo pažiūrų, kad tik išliktų partijoje! Tai ir buvo bandymas vaidmeniui! Jeigu jau jie šitaip elgiasi dar būdami laisvėje, dar būdami garbės ir valdžios viršūnėje, tai nepriekaištingai paklus dramos tekstui, kai jų kūnai, valgis ir miegas bus Lubiankos suflerių rankose.

Ko labiausiai bijojo Bucharinas tais mėnesiais prieš areštą? Gerai žinoma: bijojo būti pašalintas iš Partijos! netekti Partijos! likti gyvas, bet ne Partijoje! Štai tuo (jų visų!) bruožu meistriškai ir žaidė brangusis Koba nuo tada, kai pats tapo Partija. Bucharinas (ir jie visi!) neturėjo *individualaus požiūrio*, jie neturėjo tikrai opozicinės ideologijos, kuria vadovaudamiesi būtų galėję atsiriboti, įsitvirtinti. Stalinas paskelbė juos esant opozicija anksčiau, nei jie iš tiesų tapo opozicija, ir šitaip padarė juos bejėgius. Ir jie iš visų jėgų laikėsi įsikibę į Partiją. Ir stengėsi Partijai nepakenkti!

Pernelyg daug būtinybių, kad galėtum būti nepriklausomas!

---

[1] Apgynė vienintelį Jefimą Ceitliną, bet neilgam.

Bucharinui buvo numatytas iš esmės svarbiausias vaidmuo, ir nieko nebuvo galima sugadinti ir pražiopsoti nei Režisieriaus darbe, nei laiko tėkmėje, nieko, kas trukdytų tam svarbiausiam dramos veikėjui įsijausti į savo vaidmenį. Dar praėjusią žiemą Bucharinas buvo pasiųstas į Europą rinkti Markso rankraščių, kad būtų dingstis vėliau jį apkaltinti užmezgus nusikalstamus ryšius, kad nerūpestinga gastrolinio gyvenimo laisvė virstų dar skaudesniu grįžimu į svarbiausią sceną. O dabar – juodų kaltinimų slogulys ir ilgas, nepabaigiamas arešto laukimas, varginanti kankynė namuose, šitai dar labiau silpnino aukos valią negu tiesioginis Lubiankos spaudimas. (Šis taip pat niekur nedings, jis taip pat truks ištisus metus.)

Vieną dieną Buchariną išsikvietė Kaganovičius ir žymių čekistų akivaizdoje surengė jo akistatą su Sokolnikovu. Tas davė parodymus apie „paralelinį Dešinįjį centrą" (tai yra paralelinį trockistiniam), apie pogrindinę Bucharino veiklą. Kaganovičius atkakliai tardė, paskui liepė Sokolnikovą išvesti ir Bucharinui draugiškai pasakė: „Viską meluoja, k...!"

Tačiau laikraščiai toliau skelbė masių pasipiktinimą. Bucharinas skambino į CK. Bucharinas rašė laiškus: „Brangusis Koba!.." – prašė viešai paneigti jam iškeltus kaltinimus. Tuomet buvo išspausdintas miglotas prokuratūros pareiškimas: „Bucharinui apkaltinti objektyvių įrodymų nerasta".

Rudenį jam paskambino Radekas, pasiūlė susitikti. Bucharinas atsikalbinėjo: girdi, mudu abu esam kaltinami, kam užsitraukti naują įtarimą? Tačiau jų, kaip buvusių „Izvestijų" darbuotojų, vasarnamiai buvo gretimai, ir vieną vakarą Radekas užėjo pas Buchariną: „Kad ir ką paskui kalbėčiau, žinok, kad aš niekuo nekaltas. Beje, tu neprapulsi: juk nebuvai susijęs su trockininkais".

Ir Bucharinas tikėjo, kad jis neprapuls, kad nebus pašalintas iš partijos – šitai būtų buvę siaubinga! Trockininkus jis tikrai visuomet vertino neigiamai: štai jie pasitraukė iš partijos – ir va kas atsitiko! Reikia laikytis drauge, o jei jau daryti klaidas – irgi drauge.

Dar turėdamas „Izvestijų" redakcijos leidimą, Bucharinas su žmona nuėjo į lapkričio demonstracijos svečių tribūną (lyg ir atsisveikinti

su Raudonąja aikšte). Staiga prie jų prieina ginkluotas raudonarmietis. Širdis apmirė! – šičia? tokią akimirką?.. Ne, atiduoda pagarbą: „Draugas Stalinas stebisi, kodėl jūs čia? Jis prašo jus užimti savo vietą viršum mauzoliejaus".

Visą pusmetį Bucharinas buvo nardinamas čia į karštą, čia į šaltą vandenį. Gruodžio 5 dieną entuziastingai priimta ir amžiams pavadinta Stalino vardu Bucharino parengtoji konstitucija. Į CK gruodžio plenumą Piatakovas buvo atvestas išmuštais dantimis, jau visai į žmogų nepanašus. Jam už nugaros stovėjo nebylūs čekistai (jagodininkai, juk Jagoda taip pat buvo tikrinamas ir rengiamas vaidmeniui). Piatakovas davė šlykščiausius parodymus prieš Buchariną ir Rykovą, kurie čia pat sėdėjo tarp vadų. Ordžonikidzė prisidėjo prie ausies delną (buvo priekurtis): „Sakykite, ar jūs *savo valia* duodate šiuos parodymus?" (Įsidėmėta! Gaus kulką ir Ordžonikidzė.) „Grynai savo valia", – svirduliavo Piatakovas. Ir atėjus pertraukai Bucharinas Rykovui pasakė: „Va Tomskis turėjo valios – dar rugpjūtį suprato ir nusižudė. O mudu, kvailiai, likom gyventi".

Rūsčiai, prakeiksmus svaidydamas kalbėjo Kaganovičius (jis taip norėjo tikėti Bucharčiko nekaltumu! deja, negalėjo...) ir Molotovas. O Stalinas! – kokia plati širdis! kokia gera valia! „Aš vis dėlto manau, kad Bucharino kaltė neįrodyta. Rykovas gal ir kaltas, bet ne Bucharinas". (Girdi, prieš jo valią kažkas verčiąs kaltę Bucharinui!)

Iš ledo į karštį. Šitaip tirpsta valia. Šitaip įsijaučiamą į prarastojo herojaus vaidmenį.

Dabar Bucharinui į namus be paliovos imta pristatinėti tardymų protokolus: čia buvusių Raudonosios profesūros instituto jaunuolių, čia Radeko, čia visų kitų parodymus, ir visi vienu balsu įrodinėjo, kad Bucharinas – niekšingas išdavikas. Tie protokolai Bucharinui į namus pristatomi ne kaip kaltinamajam, o ne! Kaip CK nariui, tik susipažinti...

Gavęs naują popierių šūsnį, Bucharinas dažniausiai sakydavo 22 metų žmonai, ką tik pavasarį pagimdžiusiai jam sūnų: „Skaityk tu, aš negaliu!" – o pats užsidengdavo galvą pagalve. Turėjo namie du revolverius (Stalinas buvo davęs jam laiko!), bet nenusišovė.

Argi jis neįsijautė į paskirtą vaidmenį?..

Praėjo dar vienas viešas procesas – sušaudė dar vieną būrelį... O Buchariną tausojo, o Bucharino nelietė...

1937 metų vasario pradžioje jis ryžosi paskelbti bado streiką – kad CK išnagrinėtų ir nuneigtų jam keliamus kaltinimus. Streiką paskelbė laiške Brangiajam Kobai – ir tesėjo žodį. Tuomet buvo sušauktas CK plenumas, kurio darbotvarkė: 1. Apie Dešiniojo centro nusikaltimus. 2. Apie antipartinį draugo Bucharino elgesį, pasireiškusį badavimu.

Ir susvyravo Bucharinas: o gal jis iš tiesų kuo nors įžeidė Partiją?.. Į plenumą jis atkiūtino nesiskutęs, sukritęs, iš pažiūros jau tikras areštantas. „Ką tu čia prasimanei?" – širdingai paklausė Brangusis Koba. „Na kaipgi, jeigu tokie kaltinimai? Nori pašalinti iš partijos..." Stalinas nuo tokios nesąmonės net susiraukė: „Niekas tavęs iš partijos nešalins!"

Ir Bucharinas patikėjo, pažvalėjo, plenumo akivaizdoje apgailestavo klydęs, apsiskelbė nutraukiąs badavimą. (Namie: „Nagi atpjauk man dešros! Koba pasakė – manęs nepašalins".) Tačiau vėlesniame plenumo posėdyje Kaganovičius ir Molotovas (va kokie drąsūs! va kaip nesiskaito su pačiu Stalinu!)[1] apšaukė Buchariną fašistų samdiniu ir pareikalavo jį sušaudyti.

Bucharinas vėl nusiminė ir paskutinėmis gyvenimo dienomis ėmė kurti „Laišką būsimajam CK". Tas laiškas, iškaltas atmintinai ir šitaip išsaugotas, neseniai pasidarė žinomas visam pasauliui. Tačiau pasaulio jis nesukrėtė. (Kaip ir „būsimojo CK". O koksai adresatas! – CK, nėra viršesnio moralinio autoriteto.) Ką gi šis šmaikštus ir šaunus teoretikas buvo nusprendęs paskutiniais savo žodžiais pasakyti palikuonims? Ogi dar kartą suklykti, kad palikuonys jį sugrąžintų į partiją (brangia gėda jis sumokėjo už tą atsidavimą!). Ir dar kartą patvirtinti, kad jis „visiškai pritaria" visiems įvykiams ligi pat 1937 metų. Vadinasi, kad pritaria ne tik visiems ankstesniems

[1] Kokių vertingų parodymų nustojom tausodami taurią Molotovo senatvę!

pasityčiojamiems procesams, bet ir visiems dvokiantiems mūsų didžiosios kalėjimų kanalizacijos srautams!

Taigi jis pasirašė pats esąs vertas panerti į tą kanalizaciją...

Pagaliau jis – tas raumeningas vyras, medžiotojas ir imtynininkas! – visai subrendo, kad būtų galima jį atiduoti sufleriams ir jaunesniesiems režisieriams! (Per pramogines imtynes CK narių akivaizdoje kiek sykių jis buvo paguldęs Kobą ant menčių! Tikriausiai ir šito Koba negalėjo jam atleisti.)

Taip parengtas ir taip nualintas, kad jau nebereikėjo jo nė kankinti, ar galėjo jis turėti tvirtesnį nusistatymą nei Jakubovičius 1931 metais? Ar jis nebuvo pavaldus tiems patiems dviem argumentams? Jis buvo net silpnesnis, nes Jakubovičius troško mirties, o Bucharinas jos bijojo.

Ir beliko nesunkus dialogas su Vyšinskiu pagal tokią schemą:

– Ar tikrai kiekviena opozicija Partijai yra kova su Partija? – Apskritai – taip. Faktiškai – taip. – Bet kova su Partija negali neperaugti į karą su Partija? – Logiškai – taip. – Vadinasi, remiantis opozicijos įsitikinimais, juk galėjo būti padarytos Partijai bet kokios niekšybės (nužudymai, šnipinėjimas, Tėvynės išdavimas)? – Bet atleiskite, jos nebuvo padarytos. – *Bet galėjo būti* padarytos? – Na, teoriškai kalbant... (juk teoretikai!..) – Bet juk jums aukščiausi interesai lieka Partijos interesai? – Taip, žinoma, žinoma! – Tad štai liko visai nedidelis skirtumas: reikia realizuoti eventualumą, reikia, kad būtų užkirstas kelias ateityje pasireikšti bet kokiai gėdingai opozicinei idėjai – pripažinti *esant padaryta* tai, kas tik teoriškai *galėjo būti* padaryta. Juk galėjo? – Galėjo... – Tad bereikia galimybę pripažinti tikrove, štai ir viskas. Nedidelė filosofinė metamorfozė. Sutarta?.. Beje, dar šis tas! Na, bet jums aiškinti gal nė nereikia: jei dabar teisme jūs persigalvosit ir sakysit ką nors kitaip – suprantat, kad tik pasitarnausit pasaulinei buržuazijai ir tik pakenksit Partijai. Na žinoma, tuomet ir pats būsite pasmerktas nelengvai mirčiai. O jei viskas praeis sklandžiai, mes, žinoma, paliksim jus gyvą: slapta pasiųsim į Montekristo salą, ir ten galėsite sau gvildenti socializmo ekonomiką. – Bet po ankstes-

niųjų procesų jūs, rodos, šaudėte? – Na ką jūs lyginate – kur *jie*, o kur *jūs*! Ir be to, daugelį mes palikom, toks įspūdis tik iš laikraščių.

Tai gal tokios keblios mįslės ir nėra?

Vis ta pati nesutrinkanti melodija, skambanti jau per tiek procesų, tik truputėlį varijuojanti: *juk mes su jumis – komunistai!* Kaipgi jūs galėjot nukrypti – stoti prieš mus! Atgailaukite! Juk jūs ir mes drauge – tai *mes*!

Lėtai bręsta visuomenėje istorijos samprata. O kai subręsta – tokia paprasta. Nei 1922, nei 1924, nei 1937 metais teisiamieji dar negalėjo turėti tokio tvirto požiūrio, kad, išgirdę šią užkerinčią ir stingdančią melodiją, ryžtųsi iškelta galva sušukti:

– Ne, *su jumis* mes ne revoliucionieriai!.. Ne, *su jumis* mes ne rusai!.. Ne, *su jumis* mes ne komunistai!

O regis, tereikėjo sušukti! – ir būtų subyrėjusios dekoracijos, ir būtų nusilaupęs grimas, ir užpakaliniais laiptais būtų sprukęs Režisierius, ir į žiurkių urvus būtų sulindę sufleriai. Ir išsyk būtų stojęs septintasis dešimtmetis!

* * *

Tačiau net ir geriausiai nusisekę spektakliai buvo per brangūs, reikalaujantys per daug triūso. Ir nusprendė Stalinas atvirų procesų neberengti.

Tikriau sakant, jis buvo užsimojęs 1937 metais surengti aibę atvirų procesų *rajonuose* – kad juodą opozicijos sielą išvystų plačiosios masės. Bet neatsirado gerų režisierių, stigo jėgų taip kruopščiai pasirengti ir patys kaltinamieji buvo ne tokie įdomūs – tad ištiko Staliną konfūzas, tik šitai mažai kas žino. Keli procesai sužlugo – ir buvo įsakyta liautis.

Apie vieną tokį procesą verta čia papasakoti – apie *Kadyjaus bylą*, kurios smulkios ataskaitos net buvo pradėtos spausdinti Ivanovo srities laikraštyje.

1934 metų pabaigoje tolimame Ivanovo srities užkampyje, Kostromos ir Nižnij Novgorodo sričių sandūroje, įsteigtas naujas rajonas, ir

jo centru tapo senovinis ramus Kadyjaus kaimas. Naujieji vadovai, ten paskirti iš įvairių vietų, susipažino jau Kadyjuje. Jie išvydo gūdų, liūdną, skurdų kraštą, kurį buvo nualinusios grūdų paruošos. O tam kraštui, atvirkščiai, verkiant reikėjo pagelbėti pinigais, mašinomis ir išmintingu ūkininkavimu. Taip susiklostė, kad rajkomo pirmasis sekretorius Fiodoras Smirnovas buvo žmogus, turintis tvirtą teisingumo jausmą, rajono paruošų skyriaus vedėjas Stavrovas – čionykštis, iš valstiečių „intensyvininkų", tai yra iš tų rūpestingų ir šviesių valstiečių, kurie trečiajame dešimtmetyje ūkininkavo remdamiesi mokslo rekomendacijomis (tuomet sovietų valdžia juos už tai skatino; tuomet dar nebuvo nuspręsta, kad visus tuos „intensyvininkus" reikės susemti). Kadangi Stavrovas buvo įstojęs į partiją, per išbuožinimo akciją nežuvo (o gal ir pats prisidėjo prie kitų išbuožinimo?). Eidami naująsias pareigas, juodu mėgino šį tą nuveikti valstiečių labui, bet iš viršaus byrėte byrėjo direktyvos, ir kiekviena – prieštaraujanti jųdviejų iniciatyvai: tarytum tenai, viršuje, tyčia buvo prigalvojama visokių nesąmonių, kad tik valstiečiams būtų sunkiau ir blogiau. Taigi vieną kartą kadyjiečiai ėmė ir parašė srities centrui pareiškimą, kad būtinai reikia sumažinti grūdų paruošų planą – rajonas negalįs jo įvykdyti, nes tuomet nuskurs žemiau pavojingos ribos. Reikia prisiminti ketvirtojo dešimtmečio (gal ne tik ketvirtojo?) aplinkybes, kad galėtume įvertinti, kokia tai buvo šventvagystė prieš Planą ir koks maištas prieš valdžią! Tačiau pagal ano meto įpročius iš viršaus nesiimta jokių tiesioginių priemonių – viskas atsidūrė vietinės saviveiklos rankose. Smirnovui atostogaujant jo pavaduotojas Vasilijus Romanovas, antrasis sekretorius, rajkome prastūmė tokią rezoliuciją: „Rajono laimėjimai būtų dar didesni (?), jei ne trockininkas Stavrovas". Pradėta nagrinėti Stavrovo „personalinė byla". (Įdomi maniera: *išskirti*! Pirma užsimota Smirnovą įbauginti, neutralizuoti, atriboti, o tik vėliau ir prie jo prisikasti – tai buvo lygiai tokia pat, tik mažesnio masto taktika, kokios CK laikėsi Stalinas.) Tačiau per audringus partinius susirinkimus paaiškėjo, kad Stavrovas tiek pat trockininkas, kiek Romos jėzuitas. Rajono vartotojų koopera-

tyvo vedėjas Vasilijus Vlasovas, neragavęs sistemingo mokslo, bet turintis savaiminių gabumų, kuriais taip stebina rusai, apsigimęs kooperatininkas, neieškantis žodžio kišenėje, be galo karštai ginantis visa, kas jam atrodo teisinga, įtikinėjo partinį susirinkimą, kad iš partijos už šmeižtą turįs būti pašalintas... Romanovas, rajkomo sekretorius! Davė Romanovui papeikimą! Paskutinis Romanovo žodis labai būdingas tai žmonių veislei, tvirtai pasikliaujančiai bendra situacija: „Nors čia ir įrodinėjo, kad Stavrovas – ne trockininkas, bet aš esu tikras, kad jis trockininkas. *Partija išsiaiškins*, taip pat ir dėl mano papeikimo". Ir Partija išsiaiškino: beveik tučtuojau rajono NKVD areštavo Stavrovą, po mėnesio – rajono vykdomojo komiteto pirmininką estą Univerį, ir jo vietą užėmė Romanovas. Stavrovą nuvežė į srities NKVD, ir ten jis prisipažino, kad jis trockininkas, kad visą gyvenimą blokavosi su eserais, kad savo rajone priklauso pogrindinei *dešiniajai* organizacijai (taigi kalčių puokštė – irgi verta ano meto, trūksta tik tiesioginio ryšio su Antante). Gal jis ir neprisipažino, bet šito niekas niekada nesužinos, nes Ivanovo vidaus kalėjime jis kankinamas mirė. O protokolų lapai buvo surašyti. Netrukus areštavo ir rajkomo sekretorių Smirnovą, spėjamos dešiniosios organizacijos vadovą, taip pat rajono finansų skyriaus vedėją Saburovą ir dar kažką.

Įdomiai susiklostė Vlasovo likimas. Naująjį rajono vykdomojo komiteto pirmininką Romanovą jis neseniai ragino pašalinti iš partijos. Kaip baisiai įžeidė rajono prokurorą Rusovą, mes jau rašėm (ketvirtame skyriuje). O rajono NKVD pirmininką N. Krylovą įžeidė tuo, kad gynė nuo kalėjimo už tariamą kenkimą du apsukrius ir sumanius savo kooperatininkus, turinčius neaiškią socialinę kilmę. (Vlasovas visuomet ėmė į darbą visokius „buvusiuosius" – jie puikiai išmanė darbą ir, be to, stengėsi; o proletariato statytiniai nieko nemokėjo ir, svarbiausia, nenorėjo nieko daryti.) Vis dėlto NKVD dar buvo linkusi su kooperatininkais taikstytis! Rajono NKVD pirmininko pavaduotojas Sorokinas pats atėjo į rajono vartotojų kooperatyvą pas Vlasovą ir pareikalavo: nemokamai („kaip nors paskui nurašysi")

duoti NKVD skyriui manufaktūros už 700 rublių. (Skudurininkai! O Vlasovui tai buvo dviejų mėnesių atlyginimas, jis neteisėtai neėmė nė trupinėlio.) „Neduosit – pasigailėsit". Vlasovas jį išvijo: „Kaip jūs drįstate man, komunistui, siūlyti tokį sandėrį!" Rytojaus dieną į rajono vartotojų kooperatyvą atvyko Krylovas, jau kaip partijos rajkomo atstovas (šis maskaradas ir visi metodai – 1937 metų dvasia!) ir *įsakė* sušaukti partinį susirinkimą, o jame apsvarstyti tokį klausimą: „Smirnovo ir Univerio kenkėjiška veikla vartotojų kooperatyve", pranešėjas – draugas Vlasovas. Čia kiekvienas žingsnis – perliukas! Vlasovo kol kas niekas nekaltina! Tačiau vos tik jis prasižios apie buvusio rajkomo sekretoriaus kenkėjišką veiklą jo, Vlasovo, srityje, NKVD jį nutrauks: „O kurgi buvote jūs? Kodėl laiku neatėjote pas mus?" Tokioje situacijoje daugelis sutrikdavo ir imdavo blaškytis. Bet ne Vlasovas! Jis iškart atšovė: „Aš pranešimo nedarysiu! Tegu pranešėju būna Krylovas – juk jis areštavo Smirnovą ir Univerį ir nagrinėja jų bylą!" Krylovas atsisakė: „Aš su byla nesusipažinęs". Vlasovas: „Jeigu jau *jūs* nesusipažinęs, tai jie areštuoti be pagrindo!" Ir susirinkimas neįvyko. Bet ar dažnai žmonės drįsdavo gintis? (1937 metų vaizdas nebūtų išsamus, jei išleistume iš akių dar buvusius tvirtus žmones ir jų ryžtą, jei nepaminėtume, kad tos pačios dienos vėlyvą vakarą į Vlasovo kabinetą atėjo rajono kooperatyvo vyresnysis buhalteris T. ir jo pavaduotojas N. ir atnešė jam dešimt tūkstančių rublių: „Vasilijau Grigorjevičiau! Šiąnakt bėkite! Tik būtinai šiąnakt, kitaip žūsite!" Bet Vlasovas manė, kad komunistui bėgti nedera.) Rytojaus rytą rajono laikraštyje pasirodė pikta pastaba apie rajono kooperatyvo darbą (juk mūsų spauda visuomet ėjo koja kojon su NKVD), o vakarop Vlasovui pasiūlyta rajkome pateikti darbo ataskaitą (kiekviename žingsnyje – centrinės valdžios manieros!)

Tai buvo 1937-ieji, antrieji *Mikojan-prosperity* metai Maskvoje ir kituose didžiuosiuose miestuose, ir dabar žurnalistai ir rašytojai kartais prisimena, kad jau tada prasidėjęs sotus gyvenimas. Tokie prisiminimai įėjo į istoriją ir rizikuoja ten pasilikti. O iš tiesų 1936 metų lapkritį, praėjus dvejiems metams po bulvių kortelių panaikinimo,

Ivanovo (ir kitoms) sritims buvo išleistas slaptas įsakymas, *draudžiantis pardavinėti miltus*. Tais metais daugelis šeimininkių mažuose miesteliuose, o ypač kaimuose, dar kepė duoną pačios, kepyklų nebuvo. Taigi draudimas prekiauti miltais buvo draudimas valgyti duoną! Rajono centre Kadyjuje susidarė didžiulės, niekad neregėtos eilės prie duonos (beje, ir joms suduotas smūgis: 1937 metų vasarį uždrausta rajonų centruose kepti juodą duoną, leista kepti tik brangią baltą). O Kadyjaus rajone daugiau kepyklų nebuvo, tik toji rajono centre, ir dabar iš kaimų nusipirkti juodos duonos visi traukė į centrą. Vartotojų kooperatyvo sandėliuose miltų buvo, bet dviem įsakymais uždrausta tuos miltus pardavinėti žmonėms!! Tačiau Vlasovas tais metais rado išeitį, kaip, apeinant gudrius valstybės įsakymus, pamaitinti rajoną: jis apvažiavo rajono kolchozus ir aštuoniuose iš jų susitarė, kad jie tuščiose „buožių" trobose įrengs visuomenines kepyklas (tai yra paprasčiausiai atveš malkų ir pastatys moteris prie rusiškų krosnių, tik jau – visuomeninių, o ne asmeninių), o rajono vartotojų kooperatyvas įsipareigoja tiekti joms miltus. Surastas sprendimas visuomet atrodo paprastas! Nestatydamas kepyklų (jis ir lėšų neturėjo), Vlasovas jas pastatė per vieną dieną. Nepardavinėdamas miltų, be paliovos tiekė juos iš sandėlio ir dar reikalavo iš srities centro. Nepardavinėdamas juodos duonos rajono centre, aprūpino juoda duona visą rajoną. Taip, nutarimo raidės jis nepažeidė, bet pažeidė nutarimo dvasią, nes buvo įsakyta miltus taupyti, o žmones marinti, ir todėl turėta už ką rajkome jį *kritikuoti*.

Po šios kritikos jis dar vieną naktį pernakvojo namie, o dieną buvo areštuotas. Jis, stragus gaidukas (būdamas mažo ūgio, visuomet laikėsi kiek išdidžiai, atkraginęs galvą), mėgino neatiduoti partinio bilieto (vakar rajkome nebuvę nutarta jį pašalinti!) ir deputato pažymėjimo (jis esąs žmonių išrinktas ir nesą vykdomojo komiteto nutarimo atimti iš jo deputato neliečiamybę!). Bet milicininkai neišmanė tokių formalumų, supuolę prievarta atėmė ir bilietą, ir pažymėjimą. Iš vartotojų kooperatyvo į NKVD jį vedė Kadyjaus gatve dieną, ir jaunas jo prekių žinovas, komjaunuolis, pro rajkomo langą

pamatė. Tuomet dar ne visi žmonės (ypač naivūs kaimiečiai) buvo išmokę sakyti ne tai, ką galvoja. Prekių žinovas sušuko: „Šunsnukiai! Ir mano šeimininką suėmė!" Tuojau pat, tame pat rajkomo kambaryje jį pašalino ir iš rajkomo, ir iš komjaunimo, ir jis nusirito įprastiniu takeliu į duobę.

Palyginti su kitais tos bylos kaltinamaisiais Vlasovas suimtas vėlai, byla dar be jo buvo beveik užbaigta ir dabar rengiama atviram procesui. Jį nuvežė į Ivanovo vidaus kalėjimą, bet, kaip paskutinis, jis jau nebuvo kankinamas. Atliktos tik dvi trumpos kvotos, neapklaustas nė vienas liudytojas, o tardymo bylos aplankas pridėtas vartotojų kooperatyvo apyskaitų ir rajono laikraščio iškarpų. Vlasovas buvo kaltinamas: 1) eilių prie duonos sudarymu; 2) nepakankamu prekių asortimentu (tarytum kažkur tų prekių būtų buvę ir kažkas būtų jų Kadyjui siūlęs); 3) druskos pertekliumi (o iš tiesų tai buvo privalomoji „mobilizacinė" atsarga – juk nuo senų senovės Rusijoje labiausiai bijomasi kilus karui likti be druskos).

Rugsėjo pabaigoje kaltinamieji nuvežti į Kadyjų, kur turėjo įvykti atviras teismo procesas. Kelias buvo netrumpas (kaip čia neprisiminsi Ypatingųjų pasitarimų ir uždarų teismų pigumo!): nuo Ivanovo iki Kinešmos – „vagonzaku" (kalinių vagonu), nuo Kinešmos iki Kadyjaus – 110 kilometrų automobiliais. Automobilių – daugiau kaip dešimt. Neįprasta virtinė, dardėdama tuščiu senu traktu, kėlė kaimuose nuostabą, baimę ir karo nuojautą. Už nepriekaištingą ir šiurpą varantį viso proceso organizavimą atsakingas buvo Kliuchinas (srities NKVD specialaus slaptojo – kontrrevoliucinių organizacijų – skyriaus viršininkas). Sargyba – 40 žmonių iš raitosios milicijos rezervo, ir nuo rugsėjo 24 iki 27 dienos iš rajono NKVD į nebaigtą įrengti klubą ir atgal toji sargyba su plikais kardais ir atkištais naganais vedžiojo kaltinamuosius per miestelį, kur jie neseniai viršininkavo. Langai klube jau buvo įstatyti, o scena – nebaigta įrengti, elektros nebuvo (jos nebuvo visame Kadyjuje), ir vakarais teismas posėdžiavo šviečiant žibalinėms lempoms. Publika buvo pakaitomis vežiojama iš įvairių kaimų. Rinkosi ir visas Kadyjus.

Žmonės ne tik sėdėjo ant suolų ir palangių, bet ir stovėjo susigrūdę tarpueiliuose, koridoriuose, taigi kaskart jų susirinkdavo bemaž po septynis šimtus. Pirmosios suolų eilės buvo skirtos komunistams, kad teismas visuomet turėtų patikimą paspirtį.

Specialiai išvažiuojamajai srities teismo sesijai pirmininkavo srities teismo pirmininko pavaduotojas Šubinas, teismo nariai buvo Bigė ir Zaoziorovas. Vyriausiasis kaltintojas – Tartu universiteto absolventas srities prokuroras Karasikas (nors visi kaltinamieji gynybos atsisakė, bet jiems buvo primestas valdinis advokatas, kad procesas neliktų be prokuroro). Kaltinamojoje išvadoje, iškilmingoje, grėsmingoje ir ilgoje, buvo teigiama, jog Kadyjaus rajone veikusi pogrindinė dešiniųjų bucharininkų grupė, sukurta iš Ivanovo (taigi lauk areštų ir tenai) ir turėjusi tikslą kenkėjiška veikla nuversti Kadyjaus miestelyje sovietų valdžią (gūdesnio užkampio *dešinieji* negalėjo rasti!).

Prokuroras pasiūlė: nors Stavrovas kalėjime miręs, priešmirtiniai jo parodymai turį būti čia perskaityti ir laikomi teismo duomenimis (o Stavrovo parodymais kaip tik ir buvo grindžiami visi grupės kaltinimai!). Teismas sutinka: įtraukti mirusiojo parodymus, tarytum jis būtų gyvas (mirusiojo parodymų kaltinamieji jau negalėjo nuginčyti).

Tačiau Kadyjaus tamsuoliai tų mokslingųjų vingrybių nesuprato, jie laukia – kas toliau. Perskaitomi ir vėl protokoluojami tardant nužudytojo parodymai. Prasideda kaltinamųjų apklausa ir – koks konfūzas! – *visi jie atsisako* savo prisipažinimų, padarytų tardymo metu!

Nežinia, kaip tokiu atveju būtų pasielgta Sąjungų rūmų Spalio salėje, o čia be jokios gėdos nuspręsta procesą tęsti! Teisėjas priekaištauja: kaip jūs galėjote tardytojui teigti kitaip? Univeris, visai nusilpęs, vos girdimu balsu ištaria: „Aš, kaip komunistas, negaliu atvirame teisme pasakoti apie NKVD tardymo metodus". (Štai ir Bucharino proceso modelis! Štai kas juos varžo: jie labiausiai stengiasi, kad žmonės nepagalvotų ko blogo apie partiją. O jų teisėjai jau seniai nustojo tuo rūpinęsi.)

Prasidėjus pertraukai Kliuchinas apeina kaltinamųjų kameras. Vlasovui: „Girdėjai, kaip susigiedojo Smirnovas su Univeriu,

šunsnukiai? O tu turi prisipažinti esąs kaltas ir papasakoti visą teisybę!" – „Tik teisybę! – mielai sutinka dar nenusilpęs Vlasovas. – Tik teisybę, kad jūs niekuo nesiskiriat nuo Vokietijos fašistų!" Kliuginas niršta: „Žiūrėk, k..., krauju užmokėsi![1] Nuo to laiko Vlasovas procese iš antraeilių vaidmenų perkeltas į svarbiausią vaidmenį – padarytas grupės *idėjiniu įkvėpėju*.

Štai kada viskas aiškėja miniai, susigrūdusiai koridoriuose. Teismas primygtinai kalba apie eiles prie duonos, apie tai, kas čia kiekvieną jaudina (nors, žinoma, prieš procesą duona buvo pardavinėjama neribotais kiekiais, ir šiandien eilių nėra). Klausimas teisiamajam Smirnovui: „Ar žinojote, kad rajone prie duonos stovi eilės?" – „Taip, žinoma, jos nusitęsdavo nuo krautuvės ligi pat rajkomo pastato". – „Ir ko gi jūs ėmėtės?" Nors ir iškankintas, Smirnovas nebuvo praradęs skambaus balso ir ramaus įsitikinimo savo teisumu. Šis plačiapetis, rusvaplaukis, atviraširdis žmogus neskuba, ir salė girdi kiekvieną žodį: „Kadangi jokie kreipimaisi į srities organizacijas nepadėjo, aš pavedžiau Vlasovui parašyti laišką draugui Stalinui". – „Ir kodėl gi jūs jo neparašėt?" (Jie dar nežino!.. Pražiopsojo!) – „Mes parašėm, o aš laišką pasiunčiau lauko paštu tiesiai į CK, ne per sritį. Rajkomo bylose yra nuorašas".

Salė užkanda žadą. Teismas persigandęs, geriau nieko ir nebeklausinėti, bet kažkas vis dėlto klausia:

– Ir ką gi?

Bet juk toks klausimas visai salei ant liežuvio galo: „Ir ką gi?"

Smirnovas nerauda, neaimanuoja dėl žlungančio idealo (štai ko stinga Maskvos procesams!). Jis atsako skambiai, ramiai:

– Nieko. *Atsakymo nesulaukta.*

Iš pavargusio jo balso jaučiama: šito, teisybę sakant, aš ir tikėjausi.

A t s a k y m o n e s u l a u k t a! Iš Tėvo ir Mokytojo atsakymo nesulaukta! Atviras procesas jau pasiekė viršūnę! jau parodė žmonėms juodą Žmogėdros esmę! Teismas jau galėjo ir pasibaigti! Bet ne, čia jiems stinga ir takto, ir proto, jie dar tris dienas trypčios pridergtoje vietoje.

[1] Greitai, greitai bus išlietas tavo paties kraujas! – netrukus Kliuchinas bus suimtas su Ježovo enkavedistų gauja ir lageryje jį užkapos provokatorius Gubaidulinas.

Prokuroras siunta: dviveidžiai! Štai kas jūs! – viena ranka kenkėt, o kita drįsot rašyti draugui Stalinui! Ir dar laukėt jo atsakymo? Tegu teisiamasis Vlasovas atsako, kaip jis sumanė taip siaubingai kenkti – liautis pardavinėti miltus? liautis kepti rajono centre juodą duoną?

Gaiduko Vlasovo nereikia nė klausti, jis pats pašoka ir veriamu balsu rėkia visai salei:

– Sutinku už viską atsakyti teismui, jei pasitrauksite iš kaltintojo tribūnos, prokurore Karasikai, ir atsisėsite šalia manęs!

Nieko nesuprasi. Triukšmas, šūksniai. Nuraminkite salę, kas čia dabar?..

Šitaip gavęs žodį, Vlasovas dabar mielai aiškina:

– Pardavinėti miltus ir kepti duoną uždrausta srities vykdomojo komiteto prezidiumo nutarimu. Nuolatinis prezidiumo narys yra srities prokuroras Karasikas. Jei šitai kenkimas – kodėl gi prokuroras nesudraudė? Vadinasi, jūs – kenkėjas pirma manęs?..

Prokurorui užėmė kvapą – smūgis taiklus ir greitas. Neatsitokėja ir teismas. Veblena:

– Jeigu reikės (?) – teisim ir prokurorą. O šiandien mes teisiam jus.

(Dvi tiesos – nelygu koks rangas!)

– Tad reikalauju jį pašalinti iš prokuroro katedros! – kerta nesutramdomas Vlasovas.

Pertrauka...

Na, kokią auklėjamąją reikšmę žmonėms turi toks procesas?

O jie varo toliau savo. Po kaltinamųjų apklausos prasideda liudytojų apklausa. Stoja buhalteris N.

– Kas jums žinoma apie Vlasovo kenkėjišką veiklą?

– Nieko.

– Kaip tai gali būti?

– Aš buvau liudytojų kambaryje, negirdėjau, kas čia kalbama.

– Ir nereikia girdėti! Per jūsų rankas ėjo daug dokumentų, jus negalėjot nežinoti.

– Visi dokumentai tvarkingi.

– Bet va – šūsnis rajono laikraščių, netgi čia pasakyta apie Vlasovo kenkėjišką veiklą. Ir jūs nieko nežinot?

– Tai ir klauskite tuos, kurie šiuos straipsnius rašė!

Stoja duonos krautuvės vedėja.

– Sakykite, ar daug grūdų turi sovietų valdžia?

(Nagi! Ką atsakyti?.. Kas išdrįs pasakyti: neskaičiavau?)

– Daug...

– O kodėl pas jus tokios eilės?

– Nežinau...

– Nuo ko tai priklauso?

– Nežinau. ..

– Na, kaip jūs galite nežinoti? Kas jums vadovavo?

– Vasilijus Grigorjevičius.

– Koks čia, po velnių, Vasilijus Grigorjevičius! Teisiamasis Vlasovas! Vadinasi, nuo jo ir priklausė.

Liudytoja tyli.

Pirmininkas diktuoja sekretoriui: „Atsakymas. Dėl Vlasovo kenkėjiškos veiklos prie duonos susidarydavo eilės, nors sovietų valdžia turėjo didžiules grūdų atsargas".

Įveikęs savo būgštavimus, prokuroras pasakė rūsčią ilgą kalbą. Gynėjas iš esmės gynė save, pabrėždamas, kad tėvynės interesai jam taip pat brangūs, kaip ir kiekvienam doram piliečiui.

Paskutiniame žodyje Smirnovas nieko neprašė ir dėl nieko neapgailestavo. Kiek dabar galima spręsti, jo būta tvirto ir pernelyg atviraširdžio žmogaus, o toks vargu ar galėjo 1937 metais išnešti sveiką galvą.

Kai Saburovas paprašė palikti jį gyvą – „ne dėl manęs, bet dėl mano mažų vaikų", Vlasovas apmaudžiai timptelėjo jį už skverno: „Kvaily tu!"

Pats Vlasovas nepraleido paskutinės progos drąsiai pareikšti:

– Aš nė nelaikau jūsų teismu, jūs tik artistai, vaidinantys teismo vodevilį pagal parašytus vaidmenis. Jus – šlykščios NKVD pro-

vokacijos atlikėjai. Vis vien nuteisite mane sušaudyti, nesvarbu ką jums pasakyčiau. Tikiu tik vienu: ateis laikas – ir jūs stosite į mūsų vietą!..[1]

Nuo septintos valandos vakaro iki pirmos valandos nakties teismas kurpė nuosprendį, o klubo salėje degė žibalinės lempos, sėdėjo kardų saugomi teisiamieji ir nesiskirstydami ūžė žmonės.

Kaip ilgai rašė, taip ilgai ir skaitė nuosprendį, perkrautą įvairių fantastinių kenkėjiškų veiksmų, ryšių ir kėslų. Smirnovą, Univerį, Saburovą ir Vlasovą nuteisė sušaudyti, du teisiamuosius – po 10 metų, vieną – 8 metus kalėti. Be to, teismo išvadose paminėta, kad Kadyjuje veikianti dar ir komjaunuolių kenkėjų organizacija (ją netrukus ir susodino; jaunąjį prekių žinovą prisimenat?), o Ivanove esąs pogrindinių organizacijų centras, savo ruožtu pavaldus, žinoma, Maskvai (kasama duobė Bucharinui).

Iškilmingai perskaitęs žodį „sušaudyti!", teisėjas stabtelėjo tikėdamasis plojimų, bet salėje tvyrojo tokia niūri įtampa, buvo girdėti tokie svetimų žmonių atodūsiai ir verksmas, giminaičių riksmai ir alpėjimai, kad plojimų nebuvo net dviejose pirmosiose suolų eilėse, kur sėdėjo partijos nariai, o šitai atrodė jau visai nei šis, nei tas. „Dievulėliau, ką gi jūs darote?!" – šaukė teismui iš salės. Nevilties apimta rypavo Univerio žmona. Salės prieblandoje minia subruzdo. Vlasovas riktelėjo pirmiesiems suolams:

– Ko gi jūs, šunsnukiai, neplojate? Komunistai!

Sargybos būrio politrukas prišoko ir ėmė baksnoti jam į veidą revolveriu. Vlasovas čiupo plėšti revolverį. Pribėgo milicininkas ir nubloškė savo politruką, padariusį klaidą. Sargybos viršininkas sukomandavo „Už ginklo!" – ir į kaltinamuosius ir į minią (atrodė, kad ji puls vaduoti nuteistųjų) nusitaikė trisdešimties milicininkų karabinai ir vietinių enkavedistų pistoletai.

Salėje spingsėjo tik kelios žibalinės lempos, ir prietema dar labiau didino bendrą sąmyšį ir baimę. Minia, galutinai priblokšta ir teismo nuosprendžio, ir juo labiau dabar į ją nutaikytų karabinų,

[1] Apibendrintai sakant, čia jis vienintelį kartą apsiriko.

paniškai grūsdamasi puolė laukan ne tik pro duris, bet ir pro langus. Sutraškėjo rėmai, sužvangėjo langai. Vos nesutrypta, be sąmonės pragulėjo iki ryto po suolais Univerio žmona.

Teismas baigėsi be plojimų...

Šią mažytę pastraipą skiriu aštuonmetei mergaitei Zojai Vlasovai. Ji nepaprastai mylėjo tėvą. Ji nebegalėjo lankyti mokyklos (vaikai ją erzino: „tavo tėtis kenkėjas!", ji puldavo muštis: „mano tėtis geras!"). Po teismo ji išgyveno tik vienerius metus (nors ligi tol nesirgo), per tuos metus *nė karto nenusijuokė*, vaikščiojo nuleidusi galvą, ir senės pranašavo: „Į žemę žiūri, greitai mirs". Ji mirė nuo smegenų uždegimo ir mirdama vis šaukė: „Kur mano tėtis? Atiduokite man tėtį!"

Kai skaičiuojame lageriuose žuvusius milijonus, užmirštame padauginti iš dviejų, iš trijų...

O nuteistųjų ne tik nebuvo galima tučtuojau sušaudyti, bet dabar juo labiau reikėjo juos akylai saugoti, nes jiems jau nebebuvo ko prarasti. Tad sargyba turėjo nuteistuosius pristatyti į srities centrą.

Todėl pirmiausia jie naktį buvo varomi gatve į NKVD. Kiekvieną nuteistąjį lydėjo penketas sargybinių. Vienas nešė žibintą. Vienas ėjo priekyje iškėlęs pistoletą. Dviese laikė mirtininką už parankių ir dar pistoletus laisvose rankose. Dar vienas ėjo iš paskos, nusitaikęs pasmerktajam į nugarą.

Kiti milicininkai buvo lygiais tarpais sustatyti palei gatvę, kad atremtų puolančią minią.

Dabar kiekvienas protingas žmogus sutiktų, kad jeigu būtų buvę terliojamasi su atvirais teismais, NKVD žinyba niekada nebūtų įvykdžiusi didžiosios savo užduoties.

Štai kodėl atviri politiniai teismai mūsų šalyje neprigijo.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

GRIEŽČIAUSIOJI BAUSMĖ

Mirties bausmė Rusijoje turi permainingą istoriją. Pagal caro Aleksejaus Michailovičiaus Teisyną, mirties bausmė galėjo būti taikoma už 50 įvairių nusikaltimų, o pagal Petro I Karinį statutą – jau už 200 nusikaltimų. Jelizaveta mirties bausmę reglamentuojančių įstatymų nepanaikino, bet nė karto jais ir nepasinaudojo: sakoma, kad įžengdama į sostą ji davusi įžadą nieko mirtimi nebausti – ir per visus 20 viešpatavimo metų šį įžadą tesėjusi. O juk jai valdant vyko Septynerių metų karas! Ir vis dėlto apsieita be mirties bausmių. Argi šitai ne nuostabu turint galvoje, kad Jelizaveta valdė XVIII amžiaus viduryje – visa pusė šimtmečio prieš tai, kai jakobinai paleido į darbą giljotiną. Teisybė, labai jau mes įsigudrinę visą savo praeitį niekinti, nematyti joje nė vieno gero poelgio, nė vieno gero ketinimo. Šitaip visai galima apjuodinti ir Jelizavetą: mirties bausmę ji pakeitė plakimu rimbais, šnervių plėšimu, įdagais *„vagis“* ir trėmimu iki gyvos galvos į Sibirą. Bet gal imperatorė verta ir užtarimo: argi ji galėjo radikaliau pasielgti, visai nesiskaityti su ano meto visuomenės nuomone? O gal ir dabartinis mirtininkas, kad tik nereikėtų skirtis su šiuo pasauliu, gera valia pasirinktų visą šį bausmių kompleksą, bet mes iš humaniškumo jam nė nesiūlom? O gal šios knygos skaitytojas dar ne kartą pagalvos, kad dvidešimt ar ir dešimt metų kalėti mūsų lageriuose yra kur kas didesnė kankynė negu Jelizavetos bausmės?

Pagal dabartinę mūsų terminiją, Jelizaveta čia laikėsi žmogiško, o Jekaterina II – klasinio (taigi teisingesnio) požiūrio. Visai nieko nebausti mirtimi jai atrodė nejauku, nesaugu. Ir gindama savo sostą ir santvarką, tai yra politiniais atvejais (Mirovičius, Maskvos maro maištas, Pugačiovas), ji laikė mirties bausmę visai priimtina.

O kriminaliniams nusikaltėliams – kodėl gi jiems mirties bausmė negalėtų būti atšaukta?

Valdant Pavlui mirties bausmė panaikinta. (Nors daug kariauta, bet pulkuose tribunolų nebuvo.) Per visą ilgą Aleksandro I viešpatavimo laikotarpį mirties bausmė buvo taikoma tik už karinius nusikaltimus, padarytus žygyje (1812). (Čia mums išsyk kas nors pasakytų: o užplakimas špicrutėmis[1]? Kas be ko, neviešų žudynių, žinoma, būta, bet juk žmogų pribaigti galima ir profsąjungos susirinkime! Tačiau vis dėlto atsisveikinti su gyvenimu nubalsavus teisėjams – dar pusę šimtmečio nuo Pugačiovo iki dekabristų neteko mūsų šalyje net valstybiniams nusikaltėliams.)

Po penkių dekabristų pakorimo mirties bausmė už valstybinius nusikaltimus nebuvo panaikinta, ją patvirtino 1845 ir 1904 metų Teisynai, papildė dar ir baudžiamieji karo ir baudžiamieji jūrų įstatymai, – tačiau ši bausmė netaikyta asmenims, teisiamiems paprastų teismų.

Ir kiekgi žmonių per tą laiką Rusijoje nubausta mirties bausme? Jau esame minėję (aštuntame skyriuje) 1905–1907 metų liberalinių veikėjų skaičiavimus: per 80 metų 894 mirties bausmės, tai yra vidutiniškai 11 žmonių per metus. Čia dar pridursime Rusijos baudžiamosios teisės žinovo N. Tagancevo patikslintus duomenis[2]. Iki 1905 metų mirties bausmė Rusijoje buvo išimtinė priemonė. Per trisdešimt metų – nuo 1876-ųjų iki 1905-ųjų (kai veikė narodovolcai ir buvo vykdomi teroristiniai aktai, o ne komunalinėje virtuvėje prasižiojama apie kokius *ketinimus*; kai vyko masiniai streikai ir valstiečių bruzdėjimai; kai kūrėsi ir tvirtėjo visos būsimosios revoliucijos partijos) mirties bausme nubausti 486 žmonės, tai yra po 17 žmonių visoje šalyje per metus. (Drauge su nubaustaisiais už kriminalinius nusikaltimus!)[3] Pirmosios revoliucijos ir jos malšinimo metais mirties bausmių skaičius pašoko, sukrėtė Rusijos žmones, sukėlė Tolstojui graudulį, Korolenkai ir

[1] N. Tagancev, *Smertnaja kazn*, Sank-Peterburgas, 1913. (Apie „Tagancevo bylą" jau esam kalbėję aštuntame skyriuje.)

[2] Sena bausmė, vartota kariuomenėje ir kalėjimuose: baudžiamąjį varydavo pro rikuotę, ir kiekvienas kareivis turėjo jį plakti rykštėmis. (*Vert. past.*)

[3] Šliselburge nuo 1884 iki 1906 metų mirties bausme nubausta... 13 žmonių.

daugeliui kitų pasipiktinimą: nuo 1905 iki 1908 metų mirties bausme nubausta apie 2200 žmonių (45 žmonės per mėnesį!). Daugiausia už terorą, žmogžudystes, plėšikavimą. Pasak Tagancevo, tai buvo *mirties bausmių epidemija*. (Ji staiga ir nutrūko.)

> Keista sakyti, kad, 1906 metais įvedus karo lauko teismus, viena svarbiausių problemų buvo – kas tas bausmes vykdys? (Reikalauta, kad mirties bausmė būtų įvykdyta per parą nuo nuosprendžio.) Šaudė kareiviai, bet jie šituo dygėjosi. O savanorio budelio dažniausiai neatsirasdavo. Ikikomunistinių laikų galvos nesusiprotėjo, kad daugybę žmonių gali nugalabyti vienas budelis, šaudydamas į pakaušį.

Laikinoji vyriausybė mirties bausmę tuojau pat visai panaikino. 1917 metų liepą mirties bausmę ji vėl įvedė veikiančiojoje armijoje ir fronto srityse – už karinius nusikaltimus, žmogžudystes, prievartavimus, banditizmą ir plėšikavimą (tuose rajonuose tuomet šitai buvo labai paplitę). Tai buvo pačios nepopuliariausios priemonės, pražudžiusios Laikinąją vyriausybę. Į perversmą bolševikai ėjo su šūkiu: „Šalin Kerenskio sugrąžintą mirties bausmę!"

Pasakojama, kad naktį iš spalio 25-osios į 26-ąją Smolnyje kilusi diskusija: gal vienu iš pirmųjų dekretų amžinai panaikinti mirties bausmę? Leninas tuomet išjuokęs savo draugų utopizmą, jis žinojo, kad be mirties bausmės nė žingsnio nežengsi naujosios visuomenės link. Tačiau, sudarydamas koalicinę vyriausybę su kairiaisiais eserais, jis nusileidęs klaidingoms jų pažiūroms, ir nuo 1917 metų spalio 28 dienos mirties bausmė vis dėlto panaikinta. Tokia „gerutė" pozicija, žinoma, negalėjo duoti nieko gero. (O ir kaip panaikinta? 1918-ųjų pradžioje Trockis įsakė teisti Aleksejų Ščiastną, ką tik paskirtą admirolą, už tai, kad tas atsisakė paskandinti Baltijos laivyną. Aukščiausiojo tribunolo pirmininkas Karklinis darkyta rusų kalba greitai perskaitė nuosprendį: „Sušaudyti per 24 valandas". Salė suūžė: mirties bausmė panaikinta! Prokuroras Krylenka paaiškino: „Ko jūs jaudinatės? Panaikinta – mirties bausmė. O Ščiastną mes nusprendėm ne bausti mirties bausme, o sušaudyti". Ir sušaudė.)

Sprendžiant iš oficialių dokumentų, mirties bausmė visai sugrąžinta nuo 1918 metų birželio – ne, ne „sugrąžinta", o įvesta kaip

nauja mirties bausmių era. Net jeigu tartume, kad Lacis[1] statistikos nesušvelnino, o tik neturėjo išsamių duomenų, ir kad revoliuciniai tribunolai dirbo tokį pat teisminį darbą kaip ČK be teismo, turėtume pripažinti, jog dvidešimtyje centrinių Rusijos gubernijų per 16 mėnesių (nuo 1918 metų birželio iki 1919 metų spalio) sušaudyta daugiau kaip 16 tūkstančių žmonių, tai yra *daugiau kaip po tūkstantį per mėnesį*[2]. (Beje, tuo metu sušaudyti ir pirmojo Rusijos (Peterburgo, 1905) deputatų sovietų pirmininkas Chrustaliovas-Nosaris, ir tas dailininkas, kuris sukūrė visam pilietiniam karui bylinų dvasia raudongvardiečio kostiumo eskizą.)

O kur dar revoliuciniai kariniai tribunolai, nuteisdavę sušaudyti tūkstančius žmonių per mėnesį. Ir dar revoliuciniai geležinkelių tribunolai (žr. aštuntą skyrių).

Beje, gal netgi ne šiais nuosprendžių forma paskelbtais arba nepaskelbtais pavieniais sušaudymais, paskui apėmusiais tūkstančius žmonių, Rusiją apstulbino ir apsvaigino 1918 metais prasidėjusi mirties bausmių era.

Mūsų manymu, dar baisesnis buvo kariaujančių pusių, o paskui nugalėtojų įprotis *skandinti baržas*, kiekvieną kartą su nesuskaičiuotais, nesurašytais, net nepatikrintais šimtais žmonių – Suomių įlankoje, Baltijoje, Kaspijos ir Juodojoje jūrose, Baikale. Šitai neįeina į mums rūpimą teismų istoriją, bet šitai – *papročių* istorija, daug ką nulėmusi ateityje. Visais mūsų istorijos amžiais nuo pat pirmojo Riuriko juk nėra buvę tokių kraupių žiaurumų ir masiškų žudynių, kokiomis bolševikai lydėjo ir užbaigė pilietinį karą!

Praleistume būdingą intarpą, jei nepasakytume, kad mirties bausmė panaikinta... 1920 metų sausį. Taip! Dažnas tyrinėtojas gali net sutrikti susidūręs su faktu, kad diktatūra taip patikliai ir neatsargiai paleido iš rankų baudžiamąjį kardą, kai Kubanėje dar buvo Denikinas, Kryme – Vrangelis, o lenkų raiteliai žygiui balnojo žirgus. Ta-

[1] M. J. Lacis, *Dva goda borby na vnutrennem fronte*, p. 75

[2] Jeigu jau įsileidom lyginti, tai palyginkim dar štai ką: per 80 didžiausio inkvizicijos siautėjimo metų (1420–1498) visoje Ispanijoje nuteista sudeginti 10 tūkstančių žmonių, tai yra maždaug 10 žmonių per mėnesį.

čiau, pirma, tas dekretas buvo labai apdairus: jis *neapėmė karinių tribunolų*, o tik neteisminius ČK veiksmus ir užnugario tribunolus. Todėl žmones, numatytus sušaudyti, buvo galima iš anksto nugabenti arčiau šaudymo vietų. Pavyzdžiui, istorijai išliko toks potvarkis:

„Slaptai. Cirkuliaras.
ČK, VČK pirmininkams – ypatingiesiems skyriams.

Ryšium su mirties bausmės panaikinimu siūlome visus asmenis, kurie pagal nustatytus įvairius nusikaltimus turi būti baudžiami griežčiausia bausme, pasiųsti į karo veiksmų ruožą, kaip vietą, kur mirties bausmės panaikinimas neturi galios.

1920 m. balandžio 15 d. Nr. 325/16.756
VČK ypatingojo skyriaus vedėjas
(parašas)
Jagoda"

Antra, *prieš paskelbiant* šį dekretą buvo *išvalyti kalėjimai* (sušaudyta daug kalinių, kuriuos galėjo „apimti dekretas"). Archyvuose yra išlikęs Butyrkų kalinių 1920 metų gegužės 5 dienos pareiškimas:

„Pas mus, Butyrkų kalėjime, jau pasirašius dekretą apie mirties bausmės panaikinimą naktį sušaudyti 72 žmonės. Tai buvo košmariška niekšybė".

Bet trečia, kas teikė didžiausią paguodą, šis dekretas galiojo labai trumpai – tik keturis mėnesius (kol kalėjimai vėl prisipildė). 1920 metų gegužės 28 dienos dekretu VČK organams sugrąžinta teisė suimtuosius šaudyti.

Revoliucija skuba viską pavadinti kitais vardais, į viską pažvelgti naujomis akimis. „Mirties bausmė" buvo pavadinta *„griežčiausiąja* socialinės apsaugos *priemone"* – taigi net ne „bausme", o *„socialine apsauga"*. 1924 metų baudžiamųjų įstatymų pagrindai aiškina, kad ši „aukščiausioji priemonė" įvesta *laikinai, kol ją visai panaikins* VCIK'as.

1927 metais mirties bausmė iš tiesų pradėta *naikinti*: ji palikta *tik* nusikaltimams prieš valstybę ir armiją (58-asis straipsnis ir kariniai

įstatymai), taip pat dar banditizmui (tačiau žinoma, kad „banditizmo" sąvokai tais metais, kaip ir šiandien, buvo teikiama plati politinė reikšmė: nuo „basmačiaus" iki miškų partizano lietuvio kiekvienas ginkluotas nacionalistas, nepaklūstantis centrinei valdžiai, laikomas „banditu". Kaipgi likti be šio straipsnio? Ir lagerio sukilėlis, ir miesto riaušių dalyvis – taip pat „banditas"). O pagal straipsnius, ginančius privačius asmenis, žmogžudžiams, plėšikautojams, prievartautojams Spalio dešimtmečio proga sušaudymas panaikintas.

O artėjant Spalio penkioliktosioms metinėms, mirties bausmė buvo papildomai įvesta pagal rugpjūčio septintosios („aštunto septintosios") įstatymą – tą svarbiausią jau artėjančio socializmo įstatymą, kuris žadėjo valdiniui kulką už kiekvieną pasisavintą valstybės trupinėlį.

Kaip visuomet, šis įstatymas ypač stropiai vykdytas pradžioje, 1932–1933 metais. Tuomet itin uoliai šaudyta. Tais *taikiais* laikais (dar esant gyvam Kirovui...) vien tik Leningrado Krestuose 1932 metų gruodį paskutinės gyvenimo valandos **vienu metu laukė 265 mirtininkai**[1] – o per metus vien Krestuose tas skaičius bus perkopęs per tūkstantinį?

Kas gi tai buvo per piktadariai? Iš kur radosi šitiek sąmokslininkų ir riaušininkų? Nagi ten sėdėjo, pavyzdžiui, šeši kolchozninkai iš Carskoje Selo apylinkių, nusikaltę štai kuo: pasibaigus kolchoze (jų pačių triūsu!) šienapjūtei, jie apie kelmus dar pasipjovė žolės savo karvėms. **Visų tų šešių valstiečių Rusijos Centro vykdomasis komitetas nepasigailėjo, nuosprendis įvykdytas!**

Kokia Saltyčicha, koks niekšingiausias ir bjauriausias dvarininkas būtų galėjęs n u ž u d y t i šešis valstiečius už nelemtą kuokštelį šieno?.. Jei tik jis būtų išpėręs juos rykštėmis, mes jau žinotume ir mokyklose keiktume jo vardą[2]. O dabar – prasmego skradžiai ir lyg niekur nieko. Belieka puoselėti viltį, kad gyvo mano liudytojo

[1] Šitai paliudijo B., anais metais nešiojęs į mirtininkų kameras maistą.

[2] Tik mokyklose nežinoma, kad Saltyčicha teismo (klasinio) nuosprendžiu už savo žiaurybes 11 metų kalėjo Maskvos požeminiame Ivano vienuolyno kalėjime. (A. S. Prugavin, *Monastyrskije tiurmy v borbe s sektanstvom*, Moskva: „Posrednik", 1905, p. 39.)

pasakojimą kada nors patvirtins dokumentai. Jeigu Stalinas ir niekad nieko daugiau nebūtų nužudęs, vien už tą šešetą Carskoje Selo valstiečių laikyčiau jį vertu ketvirčiuoti! Ir dar drįsta kai kas mums spygauti: „Kaip jūs drįstate plėšti jam šlovę?", „neduoti ramybės didžiajam šešėliui?", „Stalinas priklauso pasauliniam komunistiniam judėjimui!" – Taip. Ir dar – baudžiamajam kodeksui.

Beje, Leninas su Trockiu – kuo jie geresni? Viską pradėjo – jie.

Tačiau grįžkim į ramų ir nešališką pasakojimą. Žinoma, VCIK'as būtinai būtų „visiškai panaikinęs" griežčiausiąją bausmę, jeigu jau buvo pažadėta, – visa bėda, 1936 metais Tėvas ir Mokytojas „galutinai" panaikino patį VCIK'ą. O jau *Aukščiausioji Taryba* veikiau primena imperatorės Anos Joanovnos viešpatavimą. Čia ir „griežčiausioji priemonė" virto *mirties bausme*, o ne kažkokia nesuprantama „apsauga". 1937–1938 metų sušaudymai net Stalino ausiai jau nesietini su „apsauga".

Apie tuos sušaudymus – koks teisininkas, koks kriminalistikos istorikas pateiks mums patikimą statistiką? Kur tas *specarchyvas*, į kurį galėtume patekti ir sužinoti tikruosius skaičius? Jų nėra. Jų ir nebus. Tad ryžtamės čia tik pakartoti tuos apytikrius skaičius, kurie dar neseniai, 1939–1940 metais, sklandė po Butyrkų skliautais, minimi žymių ir vidutinių Ježovo bendražygių, perėjusių tas pačias kameras (o jie gerai žinojo!). Ježovininkai sakė, kad per tuos dvejus metus Sovietų Sąjungoje sušaudyta p u s ė m i l i j o n o „politinių" ir 480 tūkstančių kriminalinių (pagal 59-3 straipsnį juos šaudė kaip „Jagodos atramą"; šitaip ir buvęs pakirstas „senasis dorųjų vagių" luomas).

Argi šie skaičiai neįtikėtini? Turėdami galvoje, kad šaudyta ne dvejus, o tik pusantrų metų, galim susumuoti, kad pagal 58-ąjį straipsnį per mėnesį vidutiniškai buvo sušaudoma 28 tūkstančiai žmonių. Visoje Sovietų Sąjungoje. Tačiau kiek tų šaudymo vietų? Labai kukliai skaičiuojant, – pusantro šimto. (Žinoma, iš tikro jų būta daugiau. Vien tik Pskove po daugeliu cerkvių buvusiose vienuolių celėse įrengtos NKVD kankinimo ir šaudymo patalpos. Dar 1953 metais į tas cerkves ekskursantų neleido – negalima, „archyvai". Tenai dešimt metų

niekas nebraukė voratinklių – juk „archyvai". Prieš prasidedant restauravimo darbams iš ten buvo išvežami sunkvežimiai kaulų.) Taigi kiekvienoje tokioje vietoje kasdien būdavo išvedama sušaudyti po 6 žmones. Argi tai fantastiška? Bet juk čia net sumažinti duomenys! Yra liudytojų, kad Krasnodare pagrindiniame GPU pastate Proletariato gatvėje 1937–1938 metais kasnakt būdavo sušaudoma daugiau kaip 200 žmonių! (Pagal kitus šaltinius, iki 1939 metų sausio 1 dienos sušaudyta 1 milijonas 700 tūkstančių žmonių.)

Sovietų ir vikiečių karo metais įvairiais sumetimais mirties bausmės taikytos plačiau (pavyzdžiui, buvo sukarinti geležinkeliai), pasipildė jų būdai (1943 metų balandį išleistas įsakas, įteisinęs korimą).

Visi šie įvykiai kiek sutrukdė visiškai ir galutinai panaikinti mirties bausmę, kaip žadėta, bet neišsenkama kantrybe ir atsidavimu mūsų liaudis vis dėlto šito nusipelnė: 1947 metų gegužę Josifas Visarionovičius priešais veidrodį prisimatavo krakmolytą žabo, šis jam patiko – ir padiktavo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui Įsaką, panaikinantį mirties bausmę taikos metu (mirties bausmė pakeista 25 metais kalėjimo – *dvidešimtpenkine*!)

Tačiau mūsų liaudis nedėkinga, nusikalstanti ir nesugebanti vertinti didžiadvasiškumo. Todėl pakriokavo pakriokavo valdovai pustrečių metų be mirties bausmės, ir 1950-ųjų sausio 12 dieną pasirodė priešingas Įsakas: „Atsižvelgiant į pareiškimus, gautus iš nacionalinių respublikų (Ukrainos?..), iš profesinių sąjungų (kokios mielos tos profsąjungos – visada žino, ko reikia), iš valstiečių organizacijų (čia apsisapnavo – visas valstiečių organizacijas Geradarys sutrypė dar Didžiojo persilaužimo metais), taip pat iš kultūros veikėjų" (o čia jau panašu į teisybę), nutarta grąžinti mirties bausmę jau prisiveisusiems tėvynės išdavikams, šnipams ir kenkėjams diversantams".

Ir jau kaip pradėjo grąžinti mums gerai pažįstamą tą galvų kapojimą, taip ir pasipylė įsakas po įsako: 1954-aisiais mirties bausmė – už tyčinę žmogžudystę; 1961-ųjų gegužę – už valstybinio turto grobstymą, taip pat už pinigų padirbinėjimą, už terorą įkalinimo vietose (tiems, kurie žudo skundeivas ir baugina lagerio

administraciją); 1961-ųjų liepą – už valiutinių operacijų taisyklių pažeidimą; 1962-ųjų vasarį – už kėsinimąsi (jei užsimoja ranka) į milicininkų ir draugovininkų gyvybę, taip pat už išprievartavimą, taip pat už kyšininkavimą.

Bet visa tai *laikinai, numatant ateityje mirties bausmę visai panaikinti*. Ir šiandien taip parašyta.

Taigi be mirties bausmės ilgiausiai išbuvo valdant Jelizavetai Petrovnai.

* * *

Ramiai ir aklai gyvendami, mirtininkus vaizduojamės kaip ypatingo likimo pavienius žmones. Esam instinktyviai įsitikinę, kad kas jau kas, bet *mes* į mirtininkų kamerą niekada nebūtume galėję pakliūti, kad ten pakliūva jeigu ne ypač sunkiai nusikaltę žmonės, tai bent didelės įžymybės. Mums dar daug reikia galvoje perkratyti, kad suvoktume: mirtininkų kameras perėjo devynios galybės visai eilinių žmonių už paprasčiausius poelgius, ir – kaip kam pasiseka – labai dažnai jie susilaukdavo ne malonės, o *mirties bausmės*. Nepakęsdami skambių žodžių ir viską vadindami kaip nors šiurkščiau ir trumpiau, mirties bausmę areštantai vadina ne „aukščiausiąja priemone" (vysšaja mera), o *aukštine* (vyška).

Rajono paruošų skyriaus agronomas 1937 metais nuteistas mirties bausme už klaidingą kolchozų grūdų analizę! (O gal ta analize neįtiko vyresnybei?)

Amatininkų artelės (gaminusios siūlų rites!) pirmininkas Melnikovas 1937 metais nuteistas mirti už tai, kad dirbtuvėje nuo automobilio kibirkšties kilo gaisras! (Teisybė, jo pasigailėta – mirties bausmė pakeista dešimčia metų kalėjimo.)

Tuose pačiuose Krestuose 1932 metais mirties laukė: Feldmanas – už tai, kad pas jį rasta valiutos; Faitelevičius, konverterininkas, – už plunksnoms skirtos plieno juostos pardavimą. Komercija – įgimtas žydo polinkis ir duona – taip pat užsitraukė mirties bausmę!

Tad ko čia stebėtis, kad mirties bausmę gavo Ivanovo kaimo vaikinas Geraska: per Mykolines linksminosi gretimame kaime, drūčiai išgėrė ir užtvojo kuolu per pasturgalį – ne, ne milicininkui, ne! – milicijos arkliui! (Teisybė, tos pačios milicijos pykčiui nuplėšė nuo kaimo sovieto lentą, paskui sovieto telefoną nuo laido ir šaukė: „Mušk velnius!")

Ar pateksim į mirtininkų kamerą, ar nepateksim, lemia visai ne tai, kad mes ką nors padarėm arba ko nors nepadarėm, – šitai lemia didžiojo rato sukimasis, galingų išorinių aplinkybių susiklostymas. Pavyzdžiui, užblokuotas Leningradas. Ką būtų galėjęs pamanyti vyriausiasis jo vadovas draugas Ždanovas, jeigu Leningrado valstybės saugumo bylose tokiais rūsčiais mėnesiais nebūtų buvę mirties bausmių? Kad Organai nieko neveikia, ar ne? Juk turi būti atskleisti didžiuliai pogrindiniai sąmokslai, vadovaujami vokiečių? Kodėl gi Stalino dėka 1919 metais tokie sąmokslai buvo atskleisti, o Ždanovas 1942 metais jų neatskleidė? Pasakyta – padaryta: atskleidžiami keli šakoti sąmokslai! Jūs miegat Leningrade savo nekūrentame kambaryje, o juoda letena aštriais nagais jau pakimba virš jūsų. Ir nuo jūsų čia niekas nepriklauso! Jau nusižiūrėtas toks ir toks, pavyzdžiui, generolas leitenantas Ignatovskis – jo langai išeina į Nevą, ir jis išsitraukia iš kišenės baltą nosinę, norėdamas nusišnypšti nosį... Signalas! O Ignatovskis, inžinierius, dar mėgsta pasišnekėti su jūreiviais apie techniką. Įsidėmėta! Ignatovskis suimtas. Atėjo laikas atsiskaityti! Taigi suminėkite keturiasdešimt jūsų organizacijos narių. Sumini. Jeigu jūs – Aleksandros teatro kapeldineris, šansų būti paminėtas turite ne per daugiausia, o jeigu jūs Technologijos instituto profesorius – jau jūs ir sąraše, – ir kas gi čia nuo jūsų priklausė? O pagal tokį sąrašą – visus sušaudyti.

Ir visus sušaudo. O štai kaip lieka gyvas Konstantinas Strachovičius, žymus rusų hidrodinamikas: kažkokia aukštesnė valstybės saugumo vyresnybė nepatenkinta, kad sąrašas per mažas ir sušaudoma per mažai. Strachovičius nusižiūrimas kaip tinkamas centras naujai organizacijai atskleisti. Jį pasišaukia kapitonas Altšuleris: „Kaip čia dabar? Jūs tyčia kuo greičiau viską prisipažinot ir nu-

sprendėt persikraustyti į aną pasaulį, norėdamas nuslėpti pogrindinę vyriausybę? Kuo jūs ten buvot?" Tad Strachovičius, ir toliau sėdėdamas mirtininkų kameroje, pakliūva į naują tardymo etapą! Jis pasiūlo laikyti jį švietimo ministru (kad greičiau viskas baigtųsi!), bet Altšuleriui šito per maža. Tardymas tęsiasi. Ignatovskio grupė tuo metu sušaudoma. Per vieną apklausą Strachovičių pagauna pyktis – jau ne iš noro gyventi, bet iš nuovargio nuo lėto merdėjimo ir, svarbiausia, iš pasišlykštėjimo melu. Per kryžminę apklausą kažkokio didelio viršininko akivaizdoje jis kumščiu trenkia į stalą: „Tai j u s visus sušaudys! Aš daugiau nemeluosiu! Aš atšaukiu visus savo parodymus!" Ir šis pykčio protrūkis padeda! Strachovičių ne tik liaujasi tardę, bet ir ilgam pamiršta mirtininkų kameroje.

Tikriausiai visuotinio nuolankumo atmosferoje nevilties protrūkis visada padeda.

Ir štai kiek sušaudyta – pradžioje tūkstančiai, paskui šimtai tūkstančių. Mes dalijam, dauginam, dūsaujam, prakeikiam. Ir vis dėlto – tai tik skaičiai. Jie sukrečia protą, vėliau pasimiršta. O jeigu kada nors sušaudytųjų giminės pateiktų vienai leidyklai žuvusiųjų giminaičių fotografijas ir būtų išleistas tų fotografijų albumas – kelių tomų albumas, tai jį vartydami ir paskutinį kartą žvelgdami į užgesusias akis, mes daug pasisemtume visam likusiam gyvenimui. Toks skaitymas, veik be raidžių, amžinai įsirėžtų mūsų širdyse.

Viename man pažįstamame name, kur gyvena nemažai buvusių kalinių, yra toks paprotys: kovo 5 dieną, per Vyriausiojo Žudiko mirties metines, ant stalų sustatomos sušaudytųjų ir mirusiųjų lageriuose fotografijos – keliasdešimt, kiek pavyko surinkti. Ir visą dieną kiekviename bute iškilmingas gedulas – kaip bažnyčioje, kaip muziejuje. Gedulinga muzika. Ateina bičiuliai, žiūri į fotografijas, tyli, klausosi, tyliai kalbasi. Išeina neatsisveikinę.

Kad šitaip būtų visur... Kad tos mirtys paliktų mūsų širdyse nors kokius randelius.

Kad tai būtų – vis dėlto *ne veltui*!..

Kaip *visa tai* atsitinka? Kaip žmonės *laukia*? Ką jie jaučia? Ką galvoja? Kokias padaro išvadas? Ir kaip juos *ima*? Ir ką jie jaučia paskutinėmis akimirkomis? Ir kaip... tada... juos... kaip...?

Natūralu, kad žmonės skausmingai trokšta pažvelgti už uždangos (nors niekas iš *mūsų*, žinoma, niekada ten nepažvelgs). Natūralu ir tai, kad išlikusieji gyvi papasakoja ne apie pačią paskutinę akimirką – juk jie buvo amnestuoti.

Kaip viskas būna toliau, žino tik budeliai. Bet budeliai nepasakos. (Tas garsusis Krestų dėdulė Lioša, kuris užlaužDavo už nugaros rankas, uždėDavo antrankius, o jeigu vedamasis naktį koridoriuje šaukdavo „sudiev, brolyčiai!", tai gumulu užkimšDavo jam burną, – kuriam galui jis mums pasakos? Jis ir dabar tikriausiai lyg niekur nieko vaikšto po Leningradą, gerai apsirengęs. Jeigu sutiksit jį salų aludėje arba per futbolo rungtynes – pasiklauskit!)

Tačiau visko iki galo nežino nė budelis. Burzgiant kokiam nors motorui, paleistam šūvių garsui užtrenkti, jis pyškina iš pistoleto į pakaušius, nė kiek nesusimąstydamas ką daraS. *Iki galo* nė jis nežino! Iki galo žino tik nužudytieji – vadinasi, niekas.

Teisybė, dar žino menininkas – neryškiai ir neaiškiai, bet šį tą žino iki pat kulkos, iki pat kartuvių virvės.

Taigi iš amnestuotųjų ir iš menininkų ir esam susidarę apytikrį mirtininkų kameros vaizdą. Pavyzdžiui, žinom, kad mirtininkai naktį ne miega, o *laukia*. Kad aprimsta tik rytą.

Man regis, ypač gerai mirtininkų kamerą ir pačią sušaudymo sceną pavaizdavo Narokovas (Marčenka) romane „Menamieji dydžiai"[1], nors šiam kūriniui pakenkė autoriaus pastangos viską aprašyti Dostojevskio maniera, jis dar labiau knebinėja detales ir nori sugraudinti negu Dostojevskis. Ką jis aprašo, neįmanoma patikrinti, bet kažkaip įtikima.

Ankstesniųjų rašytojų, pavyzdžiui, Leonido Andrejevo, spėlionės dabar jau norom nenorom primena Krylovo laikus. Betgi koks fantastas būtų galėjęs įsivaizduoti, pavyzdžiui, 1937 metų mirtinin-

[1] Niujorkas: Izdatelstvo im. Čechova, 1952.

kų kameras? Jis neišvengiamai būtų narpliojęs vis tą pačią psichologinę giją: kaip laukia? kaip klausosi?.. Kas būtų galėjęs numatyti ir aprašyti mums tokius netikėtus mirtininkų pojūčius:

1. Mirtininkai kenčia *šaltį*. Miegoti tenka ant cementinių grindų, o prie lango – minus trys laipsniai (Strachovičius). Kol sušaudys, čia sušalsi.

2. Mirtininkai kenčia *ankštumą* ir *tvankumą*. Į vienutę sugrūdami septyni (mažiau nė nebūna), dešimt, penkiolika arba *dvidešimt aštuoni* mirtininkai (Strachovičius, Leningradas, 1942). Ir šitaip susikimšę jie išbūna savaites ir *mėnesius*!

Tai ką ten tavo septynių pakaruoklių košmaras! Jau ne apie mirties akimirką galvoja žmonės, ne sušaudymo bijosi, o rūpi, kaip čia dabar kojas ištiesti? kaip apsiversti? kaip oro kvėptelėti?

1937 metais, kai Ivanovo kalėjimuose – Vidaus, Nr. 1, Nr. 2 ir Kardomojo kalinimo kameroje – vienu metu sėdėjo iki 40 000 žmonių, nors juose vargu ar galėjo sutilpti 3–4 tūkstančiai, – kalėjime Nr. 2 buvo sumišai laikomi: tardomieji, nuteistieji kalėti lageryje, mirtininkai, amnestuotieji mirtininkai ir dar vagys, ir visi jie po *kelias dienas* didelėje kameroje *stovėjo taip sugrūsti*, kad nebuvo įmanoma pakelti arba nuleisti rankų, o prispaustam prie gultų galėjo sulaužyti kelį. Tai buvo žiemą, ir kad neuždustų, kaliniai išmušė langų stiklus. (Toje kameroje laukė savo mirties jau pasmerktas mirti žilutėlis RSDDP narys nuo 1898 metų Alalykinas, pasitraukęs iš bolševikų partijos 1917 metais, po balandžio tezių.)

3. Mirtininkai kenčia *alkį*. Po mirties nuosprendžio jie taip ilgai laukia, kad jau ne tiek bijosi paties sušaudymo, kiek kankinasi nuo alkio: kaip čia pavalgyti? Aleksandras Babičius 1941 metais Krasnojarsko kalėjime išsėdėjo mirtininkų kameroje 75 paras! Jis jau visai buvo susitaikęs su likimu ir laukė sušaudymo kaip vienintelės įmanomos nenusisekusio savo gyvenimo pabaigos. Bet sutino iš bado – ir tuomet jam sušaudymą pakeitė į dešimtį metų kalėjimo, ir jis ėmė keliauti iš lagerio į lagerį. O kas apskritai ilgiausiai yra išbuvęs

mirtininkų kameroje? Kas žino tokį rekordą?.. Vsevolodas Golicynas, mirtininkų kameros seniūnas (!), išsėdėjo joje 140 parų (1938), – bet ar čia rekordas? Mūsų mokslo šlovė akademikas N. Vavilovas laukė sušaudymo kelis mėnesius, jeigu ne ištisus metus; kaip mirtininkas buvo evakuotas į Saratovo kalėjimą, ten sėdėjo rūsyje be lango, ir kai 1942 metų vasarą buvo amnestuotas, perkeltas į bendrą kamerą, jau nepajėgė paeiti, į pasivaikščiojimus kaliniai jį išnešdavo ant rankų.

4. Mirtininkai kenčia *be medicinos pagalbos*. Ochrimenka, ilgai sėdėdamas mirtininkų kameroje (1938), labai pasiligojo. Jo ne tik nepaguldė į ligoninę, bet ir gydytoja ilgai nelankė. Kai ji pasirodė, tai neįėjo į kamerą, o pro groteles, ligonio nežiūrėjusi ir nieko neklausinėjusi, kyštelėjo miltelių. O Strachovičius susirgo kojų vandenlige ir kai šitai pasakė prižiūrėtojui, pas jį atsiuntė... dantų gydytoją.

O jei gydytojas ir ateina, tai ar turi jis gydyti mirtininką, tai yra pailginti jam mirties laukimą? Ar gydytojas čia humaniškiau pasielgtų pasirūpinęs, kad mirtininkas būtų greičiau sušaudytas? O štai vėl Strachovičiaus papasakota scenelė: įeina į kamerą gydytojas ir, kalbėdamasis su budėtoju, baksnoja pirštu į mirtininkus: „Lavonas!.. Lavonas!.. Lavonas!..“ (Šitaip jis rodo budėtojui distrofikus, primindamas, kad negalima taip ilgai kankinti žmonių, kad laikas juos šaudyti!)

O iš tiesų, kodėl taip ilgai juos laikydavo? Trūko budelių? Reikia priminti, kad daugeliui mirtininkų būdavo siūloma, net *prašoma* pasirašyti malonės prašymą, o kai jie labai jau spirdavosi, nebenorėdavo sandėrių, kalėjimo pareigūnai pasirašydavo jų vardu. Na, o popierėliai visais mašinos kanalais nė negalėdavo pereiti greičiau kaip per kelis mėnesius.

Matyt, gaišatį čia lėmė ne visai darnus dviejų žinybų bendradarbiavimas. Tardymo ir teismų žinyba (kaip esam girdėję iš Karinės kolegijos narių, ši žinyba buvo vieninga) nėrėsi iš kailio, kad būtų sudarytos siaubingos, košmariškos bylos, ir negalėjo neskirti nusikaltėliams deramos bausmės – sušaudymo. Bet kai tik sušaudymo

bausmės būdavo paskelbiamos, įrašomos į tardymo ar teismo aktyvą – pačios tos kaliausės, vadinamos nuteistaisiais, jų jau nebedomindavo: iš tikrųjų jokio sąmokslo nebuvo, ir valstybės gyvenime niekas negalėjo pasikeisti nuo to, ar pasmerktieji liks gyvi, ar atsidurs po velėna. Taigi jie būdavo paliekami grynai kalėjimų žinybos nuožiūrai. O kalėjimų žinyba, glaudžiai susijusi su Gulagu, jau vertino kalinius ūkiniu požiūriu, jai labiau rūpėjo kiti skaičiai – ne daugiau sušaudyti, o daugiau darbo jėgos pasiųsti į Archipelagą.

Šitaip Didžiojo Namo vidaus kalėjimo viršininkas Sokolovas pasižiūrėjo ir į Strachovičių, kuris pagaliau ėmė mirtininkų kameroje nuobodžiauti ir paprašė popieriaus ir pieštuko, kad galėtų imtis mokslinio darbo. Pradžioje jis rašė sąsiuvinį „Apie skysčio sąveiką su jame judančiu kietu kūnu", „Balistų, lingių ir amortizatorių skaičiavimas", paskui – „Tvarumo teorijos pagrindai". Vyresnybė jį jau perkėlė į atskirą „mokslinę" kamerą, ėmė geriau maitinti, pristatė spręsti iš Leningrado fronto gaunamų užsakymų, jis atsidėjo „Sutankinto lėktuvų apšaudymo" teorijai. Pagaliau Ždanovas mirties bausmę jam pakeitė 15 metų kalėjimo (lėtai ėjo paštas iš Didžiosios Žemės: netrukus iš Maskvos atkeliavo *malonės dokumentas*, dosnesnis už ždanoviškąjį: viso labo dešimtinė).

Visus kalėjimo sąsiuvinius Strachovičius išsaugojo iki šios dienos. O jo „mokslinė karjera" už grotų buvo tik pirmieji žingsniai. Vėliau jis vadovavo vieno iš pirmųjų Sovietų Sąjungoje turboreaktyvinio variklio projekto kūrimui.

O mirtininkų kameroje sėdinčios docentės matematikės Natalijos Postojevos kvalifikacija nusprendė pasinaudoti savo asmeniniais tikslais tardytojas Kružkovas (taip, taip, tas pats, vagišius) – mat jo būta studento neakivaizdininko! Ir štai jis iškvietė Postojevą iš mirtininkų kameros ir davė išspręsti savo (o veikiausiai ne savo!) kontrolinių darbų užduotis iš kompleksinio kintamojo dydžio funkcijų teorijos.

Tad ką pasaulinė literatūra nutuokė apie priešmirtines kančias?..

Pagaliau mirtininkų kamera (Čiavdarovo pasakojimas) gali būti panaudota kaip *tardymo elementas*, kaip poveikio priemonė. Du

neprisipažįstančiuosius (Krasnojarskas) netikėtai iškvietė į „teismą", „nuteisė" mirti ir perkėlė į mirtininkų kamerą. (Čiavdarovas prasitarė: „Jiems buvo inscenizuotas teismas". Tokiomis aplinkybėmis, kai kiekvienas teismas – inscenizacija, kokiu žodžiu būtų galima pavadinti dar šį tariamąjį teismą? Scena scenoje, spektaklis spektaklyje.) Čia jiems davė kaip reikiant išgyventi mirtininkų būseną. Paskui į jų kamerą įtupdė keletą šnipelių (nasedkų) – mirtininkais apsimetusių provokatorių. Ir tie staiga ėmė apgailestauti, kad per tardymą buvę pernelyg užsispyrę ir paprašė prižiūrėtoją pranešti tardytojui, kad jie pasiryžę viską pasirašyti. Jiems davė pasirašyti pareiškimus, o paskui išvedė iš kameros dieną – vadinasi, ne sušaudyti.

O toje kameroje sėdėję tikrieji mirtininkai, dėl kurių tardytojai buvo inscenizavę tą vaidinimą, – jie taip pat ką nors jautė, kai pamatė – štai žmonės „atgailavo" ir buvo amnestuoti? Na bet čia jau režisūros triukai.

Pasakojama, kad Konstantinas Rokossovskis, būsimasis maršalas, 1939 metais du kartus buvęs naktį vežamas į mišką neva sušaudyti, statomas priešais nutaikytus šautuvus, o paskui vėl parvežamas į kalėjimą. Šitai – irgi „aukščiausioji priemonė", panaudota kaip tardymo metodas. Ir ką gi, lyg nieko nebūta, gyvas sveikas, visai nepyksta.

O žmogus beveik visada klusniai leidžiasi nužudomas. Kodėl taip hipnotizuoja mirties nuosprendis? Amnestuotieji dažniausiai neprisimena, kad mirtininkų kameroje kas nors būtų priešinęsis. Tačiau pasitaiko ir tokių atvejų. Leningrado Krestuose 1932 metais mirtininkai atėmė iš prižiūrėtojų revolverius ir ėmė šaudyti. Po to imtasi tokios technikos: nusižiūrėję pro akutę, kurį kalinį reikia griebti, į kamerą išsyk puldavo penketas neginkluotų prižiūrėtojų ir čiupdavo vieną. Kameroje mirtininkų būdavo kokie aštuoni ar dešimt, bet juk kiekvienas – pasiuntęs apeliaciją Kalininui, kiekvienas tikėjosi malonės, ir todėl: „Tu mirk šiandien, o aš rytoj". Jie pra-

siskirdavo ir abejingai žiūrėdavo, kaip pasmerktąjį raito, kaip jis šaukiasi pagalbos, o jam į burną grūdamas vaikiškas sviedinukas. (Žiūrėdamas į vaikišką sviedinuką – bene gali susiprotėti, kokiais įvairiausiais būdais jį galima panaudoti?.. Koks geras pavyzdys dialektinio metodo lektoriui!)

O viltie! Ar tu sustiprini, ar susilpnini? Jeigu kiekvienoje kameroje mirtininkai sutartinai pultų smaugti ateinančių budelių – ar ne didesnė tikimybė būtų išvengti mirties bausmės, nei laukti malonės iš VCIK'o? Jau stovint ant kapo duobės krašto – kodėl nepasipriešinti?

Argi areštuojant nebuvo apėmęs toks pat pasmerktumo jausmas? Bet visi areštuotieji klupo ant kelių ir lyg nupjautomis kojomis šliaužė guosdamiesi viltimi.

* * *

Vasilijus Vlasovas prisimena, kad naktį po nuosprendžio, vedamas per tamsų Kadyjų ir iš keturių pusių baksnojamas pistoletais, galvojo tik viena: kad tik nenušautų dabar, provokuojamai, neva jis bandęs pabėgti. Vadinasi, dar nebuvo patikėjęs mirties nuosprendžiu! Dar vylėsi gyventi...

Dabar jį laikė milicijos kambaryje. Paguldė ant rašomojo stalo, o du trys milicininkai žibalinės lempos šviesoje budėjo neatsitraukdami. Jie tarpusavyje kalbėjosi: „Keturias dienas klausiaũ klausiaũ, bet taip ir nesupratau: už ką gi juos nuteisė?" – „Et, ne mums visa tai suprasti!"

Šiame kambaryje Vlasovas išbuvo penkias paras: reikėjo laukti, kol bus patvirtintas nuosprendis, kad būtų galima sušaudyti pačiame Kadyjuje, nes toliau gabenti mirtininkus buvo didelis vargas. Kažkas jo vardu išsiuntė telegramą su malonės prašymu: „Nusikaltęs neprisipažįstu, prašau palikti mane gyvą". Atsakymo nebuvo. Visas tas dienas Vlasovui taip drebėjo rankos, kad jis negalėjo nulaikyti šaukšto ir srėbė tiesiai iš lėkštės. Apsilankė pasityčioti Kliuchinas. (Netrukus po Kadyjaus bylos jis buvo perkeltas iš Ivanovo į Maskvą. Tais metais šitos raudonosios žvaigždės Gulago padangėje stalgu

patekėdavo ir taip pat staiga nusileisdavo. Artėjo laikas ir joms kristi į tą pačią duobę, bet jos šito nežinojo.)

Nesulaukus nei patvirtinimo, nei malonės, vis dėlto teko keturis nuteistuosius vežti į Kinešmą. Vežė juos keturiais sunkvežimiukais – kiekviename po vieną nuteistąjį ir septynis milicininkus.

Kinešmoje – vienuolyno rūsys (vienuolyno architektūra, netekusi vienuoliškos ideologijos, mums labai pritiko). Ten mirtininkų būrelį dar papildė ir kalinių vagonu visus išdangino į Ivanovą.

Ivanovo prekių stotyje tris mirtininkus – Saburovą, Vlasovą ir vieną iš svetimos grupės – atskyrė, o kitus išsyk nusivarė – vadinasi, sušaudyti, nes kalėjime ir taip buvo ankšta. Šitaip Vlasovas ir atsisveikino su Smirnovu.

Tris likusius mirtininkus darganotą spalio dieną susodino kalėjimo Nr. 1 kieme ir laikė ten kokias keturias valandas, kol iš kalėjimo ir į kalėjimą vedžiojo ir kratė kitus etapus. Teisybę sakant, dar nebuvo aišku, ar jų šiandien pat nesušaudys. Tas keturias valandas reikėjo išsėdėti ant žemės prislėgtam sunkios nežinomybės! Buvo momentas, kai Saburovas pamanė, kad veda sušaudyti (o vedė į kamerą). Jis nesuriko, bet taip įsikibo į ranką šalia einančiam mirtininkui, kad tas sušuko iš skausmo. Sargybiniai ėmė Saburovą vilkte vilkti ir baksnoti durtuvais.

Tame kalėjime buvo keturios mirtininkų kameros – viename koridoriuje su vaikų ir ligonių kameromis! Mirtininkų kameros buvo dvigubomis durimis: paprastomis medinėmis su vilkeliu ir geležinėmis grotuotomis, o kiekvienose duryse – po du užraktus (vieną raktą turėjo prižiūrėtojas, o antrą – korpuso budėtojas, kad durų vienas be kito negalėtų atrakinti). Už 43-osios kameros sienos buvo tardytojo kabinetas, ir naktimis, laukdami sušaudymo, mirtininkai dar turėjo klausytis kankinamų žmonių riksmų.

Vlasovas pakliuvo į 61 kamerą. Tai buvo vienutė: kokių penkių metrų ilgio ir kiek daugiau kaip vieno metro pločio. Dvi geležinės lovos tvirtai prikaustytos prie grindų, abiejose lovose gulėjo po du mirtininkus. Ir dar keturiolika sugriuvę skersai kameros ant cementinių grindų.

Laukti mirties kiekvienam buvo skirta mažiau kaip po kvadratinį aršiną! Nors seniai žinoma, kad net numirėlis turi teisę į *tris aršinus* žemės. O Čechovui atrodė, kad ir šitiek per mažai...

Vlasovas paklausė, ar išsyk sušaudo. „Va mes seniai sėdim, bet vis dar gyvi..."

Ir prasidėjo laukimas – toks, koks yra žinomas: kiaurą naktį visi nemiega, sugniužę laukia, kada ves sušaudyti, klausosi menkiausio krebždesio koridoriuje (dar ir per tą ilgą laukimą žmogus nustoja gebėjimo priešintis). Ypač neramios tos naktys, kai dieną kas nors būna sulaukęs amnestijos: jis išeina iš kameros aikčiodamas iš džiaugsmo, o likusius joje apima dar didesnė baimė – juk drauge su amnestija kažkam šiandien atėjo iš aukštybių ir neigiamas atsakymas, taigi naktį kažką išves...

Kartais naktį sužvanga užraktai, visiems apmiršta širdis – mane? ne mane!! O prižiūrėtojas atidaro medines duris dėl kokio nors niekniekio: „Nuimkite daiktus nuo palangės!" Nuo šito atrakinimo, galimas daiktas, visi keturiolika metais priartėja prie būsimosios savo mirties? galimas daiktas, pusšimtį kartų šitaip atrakintum – ir jau nebereikėtų eikvoti kulkų! Tačiau kaip jam visi dėkingi, kad viskas baigėsi laimingai: „Tuojau nuimsim, pilieti viršininke!"

Po rytinio išvedimo į išvietę baimė atlėgdavo, jie užmigdavo. Paskui prižiūrėtojas atnešdavo bakelį pliurzos ir sakydavo: „Labas rytas!" Pagal kalėjimo nuostatus antrąsias, grotuotas, kameros duris buvo galima atidaryti tik dalyvaujant kalėjimo budėtojui. Tačiau, kaip žinoma, patys žmonės geresni ir tingesni už savo nuostatus bei instrukcijas, – taigi prižiūrėtojas rytais įeidavo į kamerą be budėtojo ir visai žmoniškai, ne, dar jaukiau negu žmoniškai! – kreipdavosi: „Labas rytas!"

Kam gi dar žemėje tas rytas buvo labesnis nei jiems! Dėkingi už to balso ir už to srėbalo šilumą, dabar jie užmigdavo ligi vidudienio. (Tik rytais ir tevalgydavo! Dieną pabudę daugelis valgyti jau nebegalėdavo. Kas nors gaudavo siuntinuką – giminaičiai galėjo žinoti, bet galėjo ir nežinoti apie mirties nuosprendį, ir šie siuntinukai kameroje tapdavo bendra nuosavybe, bet gulėdavo ir pūdavo troškioje drėgmėje.)

IŠ SUŠAUDYTŲJŲ

Viktoras Pokrovskis
(† Maskva, 1918)

Vasilijus Aničkovas
(† Maskva, 1927)

Aleksandras Štrobinderis
(† Petrogradas, 1918)

Michailas Reformatskis
(† Oriolas, 1938)

Aleksandras Svečikas,
Generalinio štabo akademijos profesorius
(† Maskva, 1938)

Jelizaveta Aničkova
(† lageris prie Jenisiejaus, 1940)

Dieną kamera dar šiek tiek sukrusdavo. Ateidavo korpuso viršininkas – arba niūrusis Tarakanovas, arba malonusis Makarovas, siūlydavo popieriaus pareiškimams, teiraudavosi, ar kas nenorėtų, jei turi pinigų, užsisakyti kioske rūkalų. Tokie klausimai atrodydavo arba pernelyg nejaukūs, arba nepaprastai žmoniški: apsimetama, kad kalbama visai ne su mirtininkais?

Nuteistieji išplėšdavo degtukų dėžučių dugnus, sužymėdavo juose domino ženklus ir lošdavo. Vlasovas atsipalaiduodavo pasakodamas kam nors apie vartotojų kooperaciją, o šitai jam visuomet įgaudavo komišką atspalvį. (Jo pasakojimai apie kooperaciją tikrai verti dėmesio ir atskiro aptarimo.) Jakovas Kolpakovas, Sudogdos rajono vykdomojo komiteto pirmininkas, bolševikas nuo 1917 metų pavasario, nuo fronto, sėdėdavo dešimtis dienų nekeisdamas pozos, rankomis suspaudęs galvą, alkūnėmis įsirėmęs į kelius, ir amžinai įsmeigęs akis į vieną tašką sienoje. (Koks linksmas ir smagus jo atsiminimuose turėjo būti 1917 metų pavasaris!.. O kažkas (karininkai) ir tada buvo žudoma.) Vlasovo plepumas jį erzindavo: „Kaip tu gali?" – „O tu į rojų ruošiesi? – atšaudavo Vlasovas, okuodamas net greitakalbe tariamuose žodžiuose. – Aš tik viena esu nusprendęs – budeliui pasakysiu: tu vienas! ne teisėjai, ne prokurorai – tu vienas kaltas dėl mano mirties, šitai žinok, kol gyvas! Jei nebūtų jūsų, savanorių budelių, nebūtų nė mirties nuosprendžių! Ir tegu žudo, bjaurybė!"

Kolpakovas buvo sušaudytas. Sušaudytas ir Konstantinas Arkadjevas, buvęs Aleksandrovsko (Vladimiro srities) rajono paruošų skyriaus vedėjas. Kažkodėl atsisveikinimas su juo buvo ypač sunkus. Vidurnaktį jo išsivesti atsitrenkė šešetas sargybinių, labai skubino, o jis, švelnaus būdo, išsiauklėjęs, ilgai sukiojo ir maigė rankose kepurę vilkindamas išėjimą – atsiskyrimą su paskutiniais šios žemės žmonėmis. Ir kai sakė paskutinį „sudie", balso beveik visai nebuvo girdėti.

Pirmą akimirką, kai sargybiniai prieina prie aukos, kitiems atlėgsta širdis („ne aš!"), bet vos tik ją išveda, likusiems pasidaro

vargu ar lengviau nei tam, kurį išvedė. Visą rytojaus dieną likusieji tyli ir nevalgo.

Beje, Geraska, triuškinęs kaimo sovietą, daug valgė ir daug miegojo, valstietiškai apsipratęs ir čia. Jis lyg ir negalėjo patikėti, kad jį sušaudys. (Jo ir nesušaudė: mirties bausmę jam pakeitė dešimtine.)

Kai kurie nuteistieji kameros draugų akyse per tris keturias dienas pražildavo.

Taip ilgai laukiant mirties atauga plaukai, ir kamera vedama kirptis, vedama praustis. Kalėjimo buitis eina savo vaga, nepaisydama nuosprendžių.

Vienas kitas pasmerktasis praranda rišlią kalbą ir rišlią nuovoką, bet vis tiek lieka kameroje laukti savo dalios. Kas mirtininkų kameroje išeina iš proto, tas išprotėjęs ir sušaudomas.

Amnestuojama buvo nemaža mirtininkų. Tą 1937 metų rudenį pirmą kartą po revoliucijos kaip tik įvesti penkiolikos ir dvidešimt penkerių metų terminai ir jais pakeista daug mirties nuosprendžių. Mirties bausmės būdavo pakeičiamos ir dešimtinėmis. Pakeičiamos net ir *penkinėmis* – stebuklų šalyje įmanomi ir tokie stebuklai: vakar naktį laukei mirties bausmės, šiandien rytą – tau vaikiška bausmė, tu lengvas nusikaltėlis, lageryje turėsi šansą vaikščioti be sargybos.

Kameroje sėdėjo V. Chomenka, šešiasdešimtmetis kubanietis, buvęs esaūlas, „kameros siela“, jeigu mirtininkų kameroje iš viso gali būti kokia siela: juokaudavo, šypsodavosi pro ūsus, neišsiduodavo, kad kremtasi. Dar po karo su japonais jis tapo netinkamas rikiuotei ir įgijo arklininkystės specialybę, tarnavo gubernijos zemstvos valdyboje, o prieš ketvirtąjį dešimtmetį Ivanovo srities žemės valdyboje pradėjo dirbti „Darbininkų ir valstiečių Raudonosios armijos arklių fondo inspektoriumi“, tai yra lyg ir stebėtoju, prižiūrinčiu, kad geriausi žirgai atitektų armijai. Jis buvo suimtas ir nuteistas sušaudyti už tai, kad kenkėjiškai rekomendavo kastruoti eržiliukus iki trejų metų, „pakirsdamas Raudonosios armijos kovinę galią“. Chomenka padavė kasacinį skundą. Po 55 dienų atėjo korpuso viršininkas ir pasakė, kad skundą jis adresavęs ne tai instancijai. Čia pat, ant sienos,

korpuso viršininko pieštuku Chomenka nubraukė vienos įstaigos pavadinimą, vietoj jo įrašė kitą, tarytum pareiškimas būtų dėl pakelio papirosų. Su šia keverziška pataisa skundas klaidžiojo dar 60 dienų, taigi Chomenka laukė mirties jau keturis mėnesius. (Ogi palūkėti metus kitus – taigi juk visi jos metų metus laukiam, Giltinės! Argi visas mūsų pasaulis – ne mirtininkų kamera?..) Ir atėjo jam – *visiška reabilitacija*! (Per tą laiką Vorošilovas taip ir nusprendė: kastruoti iki trejų metų.) Kam Dievas davė, tam ir dribtelėjo.

Amnestijų buvo nemažai, daugelis vis tikėjosi pranešimo. Tačiau Vlasovas, lygindamas savo bylą su kitų bylomis ir, svarbiausia, savo elgesį teisme, buvo įsitikinęs, kad jo popieriai prastesni. Juk kažką reikia sušaudyti? Bent jau pusę mirtininkų – tikriausiai reikia? Ir jis tikėjo, kad jį sušaudys. Tik dar norėjosi nenulenkti galvos. Pašėlusi drąsa, būdinga jo charakteriui, palaikė jo tvirtybę, ir jis nusiteikė būti atžarus ligi galo.

Pasitaikė ir proga. Apeidamas kalėjimą, kažkodėl (veikiausiai norėdamas pakutenti nervus) įsakė atidaryti jų kameros duris ir atsistojo ant slenksčio Čiangulis – Ivanovo srities saugumo tardymo skyriaus viršininkas. Dar kažką pasakęs, jis paklausė:

– O kas čia pagal Kadyjaus bylą?

Jis vilkėjo marškiniais su trumpomis rankovėmis, kurie tuomet ką tik buvo atsiradę ir dar atrodė moteriški. Ar jis pats, ar tie jo marškiniai buvo taip iškvepinti, kad kameroje išsyk padvelkė salsvais kvepalais.

Vlasovas mikliai užšoko ant lovos ir skardžiai suriko:

– Kas čia per kolonijinis karininkas?! Nešdinkis lauk, žmogžudy!! – ir smarkiai, tirštai iš viršaus spjovė Čianguliui į veidą.

Ir – pataikė!

O tas apsišluostė ir išėjo. Nes įeiti į šią kamerą turėjo teisę tik su šešiais sargybiniais, bet ir tai dar nežinia, ar iš viso turėjo tokią teisę.

Protingas triušiukas neturi šitaip elgtis. O kas, jeigu kaip tik ant šito Čiangulio stalo dabar guli tavo byla ir kaip tik nuo jo priklauso

amnestijos viza? Juk ne veltui paklausė: „Kas čia pagal Kadyjaus bylą?“ Tikriausiai dėl to ir atėjo.

Tačiau prieini ribą, kai jau nebesinori, kai tau jau bjauru būti protingu triušiuku. Kai triušio galvą apšviečia bendra samprata, kad visi triušiai skirti tik mėsai ir kailiukams, kad gali tikėtis tik mirties atidėjimo, o ne gyvenimo. Kai norisi sušukti: „Būkit jūs visi prakeikti, tik greičiau šaudykit!“

Keturiasdešimt vieną dieną laukdamas sušaudymo, Vlasovas jautė vis didėjantį įtūžį. Ivanovo kalėjimo valdžia du kartus jam siūlė rašyti malonės prašymą – ir jis abu kartus atsisakė.

Tačiau 42-ąją dieną jį iškvietė į boksą ir pranešė, kad SSRS Centro vykdomojo komiteto prezidiumas griežčiausiąją bausmę jam pakeičia dvidešimčia metų kalėjimo pataisos darbų lageriuose ir penkeriais metais teisių atėmimo.

Išblyškęs Vlasovas kreivai nusišypsojo ir netgi čia sumojo ką pasakyti:

– Keista. Mane nuteisė už tai, kad netikiu socializmo pergale vienoje šalyje. Bet negi Kalininas – tiki, jeigu mano, kad dar ir po dvidešimties metų mūsų šaliai reikės lagerių?..

Tuomet šitai atrodė neįtikėtina – po dvidešimties metų!

Keista, bet lagerių tebereikia ir po keturiasdešimties metų.

Dvyliktas skyrius

KALINIMAS

Ak, koks raiškus, koks prasmingas rūsų kalbos žodis *ostrog*[1]! Ir kaip surėstas! Regis, toks pat tvirtas kaip tos sienos, iš kurių neištrūksi. Ir visa kas čia sudėta į tuos šešis garsus – ir griežtumas, ir žeberklo smaigai (ostrogá), ir jų aštrybė (aštrūs ežio dygliai, skaudžiai badantys veidą, kai pūga uždrebia akis, aštrūs priezonio kuolai ir spygliuota viela), ir podraug užguito kalinio atsargumas... O *ragas*? Ogi ragas tiesiog kyšo, smygso! Tiesiai į mus ir atkištas!

O jeigu peržvelgtum visą tą rusų ostrogų paprotį, tą reiškinį, ne, visą tą būvį paskutinių, tarkim, devyniasdešimties metų laikotarpiu, tai pamatytum, kad čia jau nebe ragas, o du ragai: narodovolcai pradėjo nuo rago smaigalio – ten, kur jis labiausiai bado, kur jį sunku atlaikyti net krūtinkauliu, ir pamažėle visa tai buko, apvalėjo, dilo iki kamblio ir lyg darėsi jau visai ne ragas – virto gauruota atvira aikštele (XX amžiaus pradžia), bet paskui (po 1917 metų) iš antrojo kamblio prasikalė nauji gūbreliai, ir jau čia, tolydžio skambant „neturite teisės!", jie ėmė augti, smailėti, ragėti, o 1938 metais smigo žmogui štai į tą antraktikaulinę duobutę kaklo apačioje: *tiurzak*![2] Ir tik nelyginant naktį tolumoje kartą per metus suskamba sargybos varpas: Ton-n-n![3]

Tokios parabolės plotmėje pasižiūrėjus į kokį šliselburgietį (Veros Figner „Įsimintas darbas"), iš pradžių net baisoka: kalinys pažymėtas

---

[1] *Ostrog* – tvirtovė, aptverta dantyta smailiaviršūnių stulpų siena. XIV–XVII a. tokių tvirtovių daugiausia buvo palei pietinę Rusios sieną, o XVII a. jos ėmė plisti Sibire. XVIII–XIX a. šitaip buvo vadinami kalėjimai, aptverti nusmailintais stulpais. Toliau plėtojamoje parabolėje žodis „ostrog" semantiškai siejamas su žodžiais „strogij" (griežtas), „ostryj" (aštrus), „ostorožnyj" (atsargus) ir „rog"(ragas). (*Vert. past.*)

[2] *Tiurzak* (tiuremnoje zakliučenije) – įkalinimas.

[3] TON (tiurma osobovo naznačenija) – ypatingosios paskirties kalėjimas.

numeriu, ir niekas jo nevadina pavarde; žandarai – tarytum išėję mokslą Lubiankoje: nuo savęs – nė žodžio. Prasitari „mes...“ – „Kalbėkite tik apie save!“ Kapų tyla. Kamera amžinai pustamsė, stiklai blausūs, grindys asfaltuotos. Langelis praveriamas keturiasdešimčiai minučių per dieną. Maitina neužkultais kopūstais ir koše. Iš bibliotekos neduoda mokslinių knygų. Dvejus metus nematai žmogaus. Tik po trejų metų – sunumeruoti popieriaus lapai.

O paskui pamažėle gniaužtai atsileidžia, šiek tiek atsikvepi: jau ir baltos duonos, jau ir arbatos su cukrum į rankas; turi pinigų – prisidurk; ir rūkyti nedraudžiama; įstatomi skaidrūs stiklai, langelis atdaras nuolatos, šviesiau perdažomos sienos; žiūrėk, pagal abonementą gauni ir knygų iš Sankt Peterburgo bibliotekos; tarp daržų – grotos, galima kalbėtis ir net paskaitas kits kitam skaityti. Ir jau kaliniai spiria kalėjimą: dar mums žemės, dar! Štai jau apželdinti du dideli kalėjimo kiemai. O gėlių ir daržovių – jau 450 rūšių! Štai jau – mokslinės kolekcijos, stalių dirbtuvė, kalvė, pinigo užsikalam, knygų perkamės, net politinių[1], o iš užsienio išsirašom žurnalų. Ir su artimaisiais susirašinėjam. Pasivaikščioti? Nors kiaurą dieną.

Figner prisimena, kad po kiek laiko „jau ne kalėjimo viršininkas šaukė ant mūsų, o mes šaukėm ant jo“. O 1902 metais jis atsisakė išsiųsti jos skundą, ir ji už tai *nuplėšė viršininkui antpečius*! Pasekmės buvo tokios: atvažiavo karinis tardytojas ir ją visaip atsiprašinėjo už tokį nenaudėlio viršininko poelgį!

Kodėl gi tas ragas apdilo ir atbuko? Pasak Figner, šis tas pasikeitė dėl kurių ne kurių komendantų humaniškumo, šis tas – dėl to, kad „žandarai susigyveno su kaliniais“, apsiprato. Nemaža pasikeitė dėl kalinių atsparumo, dėl orumo ir sumanaus elgesio. Ir vis dėlto aš manau: laiko dvasia, tas gaivus ir grynas oras, aplenkiantis audros debesį, tas dvelktelėjęs laisvės vėjelis, – va kas šitai nulėmė! Jei ne tas vėjelis, būtų reikėję pirmadieniais su žandarais studijuoti Trumpąjį kursą (bet tada nemokėjo), nertis iš kailio, galuotis. Ir vietoj

[1] P. Krasikovas (tas pats, kuris vėliau myriop pasmerkė metropolitą Venjaminą) Petropavlovsko tvirtovėje skaitė „Kapitalą“ (tik vienerius metus, nes buvo paleistas į laisvę).

„įsiminto darbo" Vera Figner už antpečių nuplėšimą būtų gavusi rūsyje *devynis gramus*.

Carinė kalėjimų sistema iro ir silpnėjo, žinoma, ne pati savaime, o todėl, kad visa visuomenė podraug su revoliucionieriais kaip įmanydama ją ardė ir išjuokė. Carizmas prakišo ne per susišaudymus gatvėse vasario mėnesį, o dar prieš keletą dešimtmečių: kai pasiturinčių šeimų jaunuoliai ėmė laikyti garbe pasėdėti kalėjime, o armijos (net gvardijos) karininkai paspausti ranką žandarui – negarbe. Ir kuo labiau silpnėjo kalėjimų sistema, tuo labiau ryškėjo pergalinga „politinių kalinių etika", tuo stipriau revoliucinių partijų nariai jautė savo jėgą ir savo, o ne valstybės, įstatymų galią.

Tokiomis aplinkybėmis į Rusiją atėjo Septynioliktieji metai, o ant jų pečių – ir Aštuonioliktieji. Kodėl mes išsyk peršokam į 1918 metus? Ogi todėl, kad mūsų nagrinėjamas objektas neleidžia mums sustoti prie 1917 metų – nuo kovo mėnesio visi politiniai (o ir kriminalinių nusikaltėlių) kalėjimai, areštinės ir visos katorgos ištuštėjo, ir galima tik stebėtis, kaip tais metais išsilaikė kalėjimų ir katorgų prižiūrėtojai – matyt, šiaip taip vertėsi daržais, bulvėmis. (Nuo 1918 metų jiems ėmė klotis kur kas geriau, o Špalernajos gatvėje jie dar ir 1928 metais lyg niekur nieko tarnavo naujajam režimui.)

Jau nuo 1917 metų paskutinio mėnesio ėmė aiškėti, kad be kalėjimų nieku gyvu neišsiversi, kad kai kurių žmonių nėra kur kitur laikyti, tik už grotų (žr. antrą skyrių) – na, tiesiog todėl, kad naujoje visuomenėje jiems nėra vietos. Taip apgraibom pereita aikštelė tarp ragų ir užčiuoptas antrasis ragas.

Suprantama, išsyk paskelbta, kad carinių kalėjimų baisenybės nebepasikartos, kad negali būti jokių „kamuojančių pataisos darbų", jokio draudimo kalbėtis, jokių vienučių, izoliuotų pasivaikščiojimų ir monotoniško pėdinimo virtine, ir net rakinamų kamerų![1] Susitikinėkite, mielieji sveteliai, šnekėkitės sau kiek norit, skųskitės kits kitam bolševikais. O naujoji kalėjimų vadovybė rūpinosi daugiausia išorine apsauga ir carinių kalėjimų fondo perėmimu (juk čia

[1] *Ot tiurem...*, p. 207, 229, 234.

buvo kaip tik *ne ta* valstybės mašinos dalis, kurią reikėjo laužyti ir kurti iš naujo). Laimė, paaiškėjo, kad pilietinis karas nė kiek neapgriovė svarbiausių centrinių kalėjimų ir ostrogų. Tik vertėjo kaip nors atsikratyti tų bjaurių senų žodžių. Dabar kalėjimai buvo pavadinti sudurtiniu žodžiu – *politizoliatoriais*. Šitaip buvusių revoliucinių partijų nariai priskirti prie politinių priešininkų ir drauge pabrėžta, kad jų sodinimas už grotų – ne bausmė, o tik būtinybė šiuos senamadiškus revoliucionierius izoliuoti (matyt, laikinai) nuo naujosios visuomenės žingsniavimo į šviesią ateitį. Tad po senųjų centrinių kalėjimų skliautais (Suzdalėje, regis, jau nuo pilietinio karo) vėl atsidūrė eserai, anarchistai ir socialdemokratai.

Visi jie čia sugrįžo žinodami kalinių teises ir turėdami seną patikrintą tradiciją – kaip tas teises ginti. Jie buvo įpratę naudotis teisėtomis (iš caro iškovotomis ir revoliucijos patvirtintomis) lengvatomis: specialiais *politinių kalinių maisto daviniais* (įskaitant ir pusę pakelio papirosų per dieną); pirkiniais iš turgaus (varškė, pienas); laisvais pasivaikščiojimais po daug valandų per dieną; prižiūrėtojų priederme kreiptis į juos „jūs" (o patys įėjus kalėjimo pareigūnams neatsistodavo); vyro ir žmonos laikymu vienoje kameroje; teise turėti kameroje laikraščius, žurnalus, knygas, rašymo reikmenis, skustuvą ir žirkles; tris kartus per mėnesį – pasiųsti ir gauti laiškus; kartą per mėnesį – pasimatyti su artimaisiais; laisvai dairytis pro langus (tuomet langų „antsnukiai" buvo neregėtas negirdėtas daiktas); netrukdomi lankytis kitose kamerose; leisti laiką žaliuose kiemeliuose tarp alyvų; laisvai pasirinkti pasivaikščiojimo partnerius ir permesti laiškų maišelį iš vieno kiemelio į kitą. O nėščios kalinės du mėnesiai prieš gimdymą iš kalėjimo buvo paleidžiamos į laisvą tremtį[1].

Bet visa tai – tik *politinių kalinių režimas*. O trečiojo dešimtmečio politiniai kaliniai dar gerai prisiminė ir aukštesnę teisę – savivaldą, kuri seniau jiems padėdavo jaustis kalėjime visumos dalimi, bendruomenės grandimi. Savivalda (laisvai renkami seniūnai, ginantys nuo administracijos savivalės visų kalinių visus interesus) silpnindavo

[1] Nuo 1918 m. nesidrovėta sodinti į kalėjimą ir nėščių eserių.

kalėjimo spaudimą žmogui, išsyk atremdama jį bendromis kalinių jėgomis, ir stiprindavo kiekvieną protestą, sutartinai reikšdama viso kolektyvo valią.

Ir dabar jie griebėsi visa tai ginti! O kalėjimų vadovybė griebėsi visa tai atiminėti! Ir prasidėjo tyli kova, kurioje nesproginėjo artilerijos sviediniai, tik retkarčiais pokšėjo šūviai, o dūžtančių langų garso juk negirdėti toliau kaip už pusės varsto. Vyko tyli kova už laisvės likučius, už atimamą teisę reikšti savo nuomonę, vyko tyli kova beveik dvidešimt metų – bet apie ją neišleisti foliantai su iliustracijomis. Ir visi tos kovos niuansai, pergalių ir pralaimėjimų sąrašai dabar mums beveik neprieinami, nes juk Archipelage ir raštijos nėra, o žodinius pasakojimus žmonės nusineša į kapus. Tik kartais mus pasiekia atsitiktinės tos kovos šukės, vos įžiūrimos silpnoje, blausioje mėnesienoje.

O ir mes nuo to laiko labai jau išpuikom! – juk mes žinom apie tankų mūšius, atominių bombų sprogimus! Kokia čia kova, jeigu kameros užrakinamos spynomis, o kaliniai, realizuodami savo teisę susižinoti, atvirai susistuksena, susišaukia pro langus, siūlais nuleidinėja laiškelius iš vieno aukšto į kitą ir primygtinai reikalauja, kad bent partinių frakcijų seniūnai galėtų laisvai apeiti visas kameras? Kokia čia kova, jeigu Lubiankos kalėjimo viršininkas įžengia į kamerą, o anarchistė Ana Garasiova (1926) arba eserė Katia Olickaja (1931) nesutinka jam įėjus atsistoti? (Ir šis laukinis sugalvoja tokią bausmę: uždrausti ją išleisti iš kameros... į išvietę.) Kokia čia kova, jei dvi merginos, Šura ir Vera (1925), protestuodamos prieš asmenybę slegiantį Liubiankos įsakymą kalbėtis tik pašnabždomis, kameroje garsiai uždainuoja (tik apie alyvas ir pavasarį), ir tuomet kalėjimo viršininkas latvis Dukis griebia jas už plaukų ir nutempia koridoriumi į išvietę? Arba jeigu (1924) studentai, vežami kalinių vagonu iš Leningrado, dainuoja revoliucines dainas, o sargybiniai už tai nustoja davę jiems atsigerti? Studentai šaukia: „Cariniai sargybiniai šitaip nedarytų!" – o sargybiniai juos muša? Arba eseras Kozlovas, vežamas į Kemį, garsiai išvadina sargybinius budeliais ir už tai vilkte išvelkamas ir sumušamas?

Juk mes pratę narsumu laikyti tik narsumą kare (na, arba tą, kuris skrenda į kosmosą), tik tą narsumą, kuris žvangina ordinus. Mes pamiršę kitokį narsumą – pilietinį, o kaip tik jo! kaip tik jo! kaip tik jo! tik jo ir tereikia mūsų visuomenei! Bet tik jo mes ir neturim...

1923 metais Viatkos kalėjime eseras Stružinskis su draugais (kiek jų buvo? kuo jie vardu? prieš ką protestavo?) užsibarikadavo kameroje, apipylė čiužinius žibalu ir susidegino, visai pagal Šliselburgo tradiciją (nesileidžiant į tolesnius palyginimus). Bet kiek *anuomet* buvo triukšmo, kaip jaudinosi visa Rusijos visuomenė! O dabar nežinojo nei Viatka, nei Maskva, nei istorija. O juk taip pat spirgėjo ugnyje žmonių mėsa!

Čia ir kilo pradinė Solovkų idėja – štai kur gera vietelė, iš kur pusmetį nėra ryšio su išoriniu pasauliu. Iš čia – nieko neprisišauksi, čia gali kad ir susideginti. 1923 metais įkalintus socialistus čionai pervežė iš Pertominsko (Onegos pusiasalio) – ir paskirstė į tris nuošalius skitus.

Štai Savatijaus skitas – du korpusai maldininkams pastatytų svečių namų, į zoną įeina dalis ežero. Pirmaisiais mėnesiais viskas klostosi lyg ir normaliai: ir politinių kalinių režimas galioja, ir kai kurie giminaičiai atvyksta pasimatyti, ir su kalėjimo vyresnybe visais klausimais derasi trys seniūnai nuo trijų partijų. O skito zona – laisvės zona, čia kaliniai gali nevaržomai ir kalbėtis, ir galvoti, ir šiaip ką veikti.

Bet jau tuomet, Archipelago apyaušriu, dar nepavadinti „parašomis"[1], sklando slogūs atkaklūs gandai: politinių kalinių režimas likviduojamas... likviduojamas...

Ir tikrai, sulaukęs gruodžio vidurio, kai nutrūksta navigacija ir bet koks ryšys su pasauliu, Solovkų lagerio viršininkas Eichmansas[2] paskelbė: taip, gauta nauja instrukcija dėl režimo. Ne viską, žinoma, atima, o ne! Apribos susirašinėjimą, dar šį bei tą, o konkrečiausia šiandien: nuo 1923 metų gruodžio 20 dienos uždraudžiama išeiti iš

[1] *Paraša* – kalėjimų ir lagerių žargonybė, turinti trejopą reikšmę: naktikubilis, šiaip koks nešvarus indas, gandas. (*Vert. past.*)

[2] Kaip panašu į nacistą Eichmaną, ar ne?..

korpusų bet kuriuo paros laiku, galima tik dieną iki šeštos valandos vakaro.

Frakcijos nutaria protestuoti, iš eserų, ir anarchistų telkiami savanoriai: pačią pirmą draudimo dieną išeiti pasivaikščioti būtent nuo šeštos valandos vakaro. Tačiau lagerio viršininkui Nogtevui taip nieżti delnai ant šautuvo buožės, kad dar *prieš* nustatytą šeštą valandą vakaro (o gal netiksliai ėjo laikrodžiai? pagal radiją jie tuomet nebuvo tikrinami) sargybiniai su šautuvais įeina į zoną ir paleidžia ugnį į teisėtai vaikščiojančius kalinius. Trys salvės. Šeši nušauti, trys sunkiai sužeisti.

Rytojaus dieną atvažiavo Eichmansas: čia liūdnas nesusipratimas, Nogtevas bus atleistas (iš tiesų – perkeltas ir paaukštintas). Nužudytųjų laidotuvės. Solovkų gūdumoje choras gieda:

Jūs galvas paguldėt lemtingoj kovoj...

(Ar ne paskutinį kartą dar leista ši pratisa melodija prie žuvusiųjų kapo?) Ant jų kapo užvertė didelį lauko akmenį ir jame iškalė nužudytųjų pavardes[1].

Negalima sakyti, kad spauda būtų tą įvykį nutylėjusi. „Pravdoje" buvo petitu išspausdinta žinutė: kaliniai *užpuolė* sargybą, ir šeši žmonės žuvo. Padorusis laikraštis „Rote Fahne" parašė, kad Solovkuose kilęs *maištas*.

Tarp Savatijaus skito eserų buvo Jurijus Podbelskis. Apie sušaudymą Solovkuose jis buvo surinkęs medicininius dokumentus – tikėjosi kada nors juos paskelbti. Tačiau po metų Sverdlovsko etapiniame kalėjime per kratą jo lagamine aptiktas dvigubas dugnas, ir ten paslėpti dokumentai pražuvo. Šitaip klupinėja rusų Istorija...

Ir vis dėlto režimas tąsyk buvo apgintas! Ištisus metus niekas nekalbėjo apie jo pakeitimą.

Taip, ištisus 1924 metus. O jų pabaigoje vėl ėmė sklisti atkaklūs gandai, kad gruodžio mėnesį ketinama įvesti naują režimą. Drakonas jau buvo išalkęs, jis troško naujų aukų.

[1] 1925 metais akmuo taip apverstas, kad nesimatytų įrašo. Jeigu kaip turistai apžiūrinėsite Solovkus – paieškokit, pasižiūrėkit!

Ir štai trys socialistų skitai – Savatijaus, Trejybės ir Muksalmos, esantys net skirtingose salose, sugebėjo konspiratyviai susitarti, ir visų trijų skitų visos partinės frakcijos tą pačią dieną įteikė ultimatyvius pareiškimus Maskvai ir Solovkų administracijai: arba iki navigacijos pabaigos visus juos iš čia išvežti, arba palikti senąjį režimą. Ultimatumo terminas – dvi savaitės, kitaip visi skitai paskelbs bado streiką.

Tokios vienybės nebuvo galima praleisti negirdomis. Likus dienai iki ultimatumo termino Eichmansas aplankė visus vienuolynus ir paskelbė: Maskva pareiškimą atmetė. Skirtą dieną visuose trijuose skituose (dabar jau prarandančiuose ir ryšius) kaliniai pradėjo badauti (ne sausai – vandens gėrė). Savatijuje badavo apie du šimtus žmonių. Patys atleido nuo badavimo ligonius. Gydytojas iš pačių kalinių kasdien aplankydavo badaujančius. Kolektyviai badauti visuomet sunkiau negu pavieniui: visiems tenka lygiuotis į pačius silpniausius, o ne stipriausius. Badavimas turi prasmę tik tuomet, kai šiam žingsniui visi tvirtai pasiryžta, kai kiekvienas gerai pažįsta visus kitus ir jais pasitiki. O kai čia įvairios partinės frakcijos, keli šimtai žmonių, neišvengiamai kyla nesusipratimų, moralinių kančių dėl kitų. Po penkiolikos parų Savatijuje teko slapta balsuoti (po kambarius buvo nešiojama urna): badauti toliau ar badavimą nutraukti?

O Maskva ir Eichmansas lūkuriavo: jie buvo sotūs, sostinės laikraščiai neplyšojo apie badavimą, studentai prie Kazanės soboro nemitingavo. Nebylus slaptumas jau patikimai formavo mūsų istoriją.

Skitai badauti liovėsi. Badautojai užsibrėžto tikslo nepasiekė. Tačiau, kaip atrodė, badavimo akcija nenuėjo visai perniek: žiemai paliktas ankstesnysis režimas, tik dar įsakyta miške prisikirsti malkų. Bet čia buvo ir logikos. O 1925 metų pavasarį kaliniams pasirodė atvirkščiai – kad badavimu užsibrėžtą tikslą vis dėlto pasiekė: visų trijų badavusių skitų kaliniai iš Solovkų išvežti! Į žemyną! Jau nebus poliarinės nakties ir pusmetį nutrūkstančio ryšio!

Tačiau buvo labai žiauri (pagal anuos laikus) lydinčioji sargyba ir menkas kelionės maisto davinys. O netrukus kaliniai pasijuto klastingai apgauti: ta dingstimi, kad seniūnams būsią patogiau gyventi

„štabo" vagone, kur gabenamas bendras turtas, kaliniai palikti be vadovybės: vagonai su seniūnais Viatkoje atkabinti ir pasiųsti į Tobolsko izoliatorių. Tik dabar paaiškėjo, kad praėjusio rudens badavimas nieko gero nedavė: stipri ir įtakinga seniūnų taryba buvo izoliuota, kad be jos likusiems kaliniams būtų galima sugriežtinti režimą. Buvę Solovkų kaliniai buvo apgyvendinti sename, bet ligi tol tuščiame Verchneuralsko kalėjime. Šiai operacijai vadovavo pats Jagoda ir Katanianas. Šitaip 1925 metų pavasarį jų iniciatyva „atidarytas" Verchneuralsko izoliatorius (viršininkas Dupporė), virtęs baisiausiu baubu, daug dešimtmečių kėlusiu žmonėms šiurpą.

Naujojoje vietoje buvusiems Solovkų kaliniams išsyk uždrausta laisvai vaikščioti: kameros buvo užrakintos. Išsirinkti seniūnus vis dėlto pavyko, bet jie neturėjo teisės lankytis kitose kamerose. Uždrausta iš kameros į kamerą kaip anksčiau nevaržomai perdavinėti pinigus, daiktus ir knygas. Kaliniai bandė susišaukti pro langus – tuomet sargybinis iš bokštelio šovė į kamerą. Po šio šūvio kaliniai ėmė daužyti langų stiklus, laužyti kalėjimo inventorių. (Bet juk mūsų kalėjimuose dar neprošal ir pagalvoti – ar verta daužyti stiklus? Ims ir neįdės, liksi žiemą be stiklų, ko čia stebėtis. Tik caro laikais tekinom atlėkdavo stiklius.) Kaliniai ir toliau kovojo, bet jau nepalankiomis sąlygomis ir beviltiškai.

1928 metais (pagal Piotro Rubino pasakojimą) dėl kažkokios priežasties Verchneuralsko izoliatoriuje kilo naujas visuotinis bado streikas. Tačiau dabar jau nebebuvo nei tokio pakilaus ryžtingo nusiteikimo, nei sutartinio palaikymo, nei savo gydytojo. Kažkurią badavimo dieną kalėjimo prižiūrėtojai pulkais įgriuvo į kameras ir įniko mušti nusilpusius žmones lazdomis, spardyti batais. Sumušė – ir badavimas nutrūko.

* * *

Naivaus tikėjimo bado streikų paveikumu esam įgavę iš praeities patyrimo ir praeities literatūros. O juk badavimas – grynai moralinis ginklas, jis gali būti paveikus tik tuomet, jei kalėjimo pareigūnai

dar nėra visai praradę sąžinės. Arba jei kalėjimo pareigūnai bijo viešosios nuomonės. Tik tuomet jis gali būti sėkmingas.

Carinių kalėjimų pareigūnai dar buvo geltonsnapiai: jeigu jų kalinys badaudavo, jie jaudindavosi, aikčiodavo, slaugydavo, guldydavo į ligoninę. Pavyzdžių begalė, bet ne jiems skirta ši knyga. Net juokas ima pagalvojus, kad Valentinovui užteko pabadauti 12 dienų – ir tardytojai jam suteikė ne šiaip kokią režimo lengvatą, o *visai paleido* jį į laisvę (paleistas jis išvažiavo į Šveicariją pas Leniną). Net Oriolo centriniame sunkiųjų darbų kalėjime badautojai nuolat pasiekdavo savo. 1912 metais jie išreikalavo švelnesnio režimo, 1913 metais režimas buvo dar labiau sušvelnintas, be kita ko, leista visiems politiniams kaliniams drauge vaikščioti. Matyt, tie pasivaikščiojimai buvo tokie nevaržomi, kad kaliniai galėjo parašyti ir perduoti į laisvę kreipimąsi „Rusų tautai" (centrinio kalėjimo katorgininkų kreipimąsi!), kuris ir buvo išspausdintas (negalí patikėti savo akimis! kam iš mūsų pasimaišė protas?) 1914 metais „Katorgos ir tremties žinyno" pirmame numeryje[1] (o ką reiškia pats „Žinynas"! gal pamėginkim leisti ir mes?). 1914 metais Dzeržinskis ir keturi jo draugai, pabadavę viso labo *penkias* paras (teisybė, negerdami nė vandens), pasiekė, kad būtų patenkinti visi gausūs (buitiniai) jų poreikiai[2].

Anuomet badaujantis kalinys, be alkio kančių, jokių kitokių pavojų nei sunkumų nepatirdavo. Negalima buvo už badavimą jo mušti, antrą kartą teisti, padidinti jam įkalinimo terminą arba jį sušaudyti, arba išsiųsti į kitą kalėjimą. (Visa tai radosi vėliau.)

Per 1905 metų revoliuciją ir po jos kaliniai pasijuto tokie kalėjimo šeimininkai, kad nė nemanė badauti, jie arba naikindavo valdinį turtą (obstrukcija), arba skelbdavo *streiką*, nors kaliniams šitai, atrodytų, neturėjo jokios prasmės. Antai Nikolajevo mieste 1906 metais 197 vietos kalėjimo kaliniai paskelbė „streiką", žinoma, suderintą su *laisvėje likusiais* savo *šalininkais*. Tie šalininkai ėmė leisti atsišau-

[1] M. N. Gernet, *Istorija carskoj tiurmy*, Moskva, 1963, t. 5, sk. 8.

[2] *Ibid.*

kimus apie streiką ir kasdien rengti prie kalėjimo mitingus. Mitingai (o kaliniai – savaime suprantama, pro langus be „antsnukių") vertė administraciją patenkinti „streikuojančių" kalinių reikalavimus. Po mitingų vieni gatvėje, kiti pro langų grotas sutartinai dainuodavo revoliucines dainas. Šitai truko (nekliudomai! juk tai buvo porevoliucinės reakcijos metai) aštuonias paras! O devintą dieną visi kalinių reikalavimai buvo patenkinti! Panašūs streikai tuomet vyko ir Odesoje, ir Chersone, ir Jelizavetgrade. Štai kaip lengva tuomet būdavo pasiekti pergalės.

Įdomu būtų palyginti, kaip badauta Laikinosios vyriausybės laikotarpiu, bet tie keli bolševikai, kurie sėdėjo nuo liepos iki Kornilovo (Kamenevas, Trockis, kiek vėliau Raskolnikovas), matyt, neturėjo dėl ko badauti, anoks ten režimas.

Trečiajame dešimtmetyje apyšviesis badavimų vaizdas apsiniaukia (nelygu kieno akimis žiūrėsi...). Šį plačiai žinomą ir, regis, taip gražiai pasiteisinusį kovos būdą perima, žinoma, ne tik pripažintieji „politiniais", bet ir tokiais nepripažintieji kaliniai – „kaerai" (kontrrevoliucionieriai, įkalinti pagal 58-ąjį straipsnį) ir įvairi atsitiktinė publika. Bet tos strėlės, seniau buvusios tokios aštrios, lyg ir atbuko arba jas dar lekiančias sugauna geležinė ranka. Teisybė, dar priimami pareiškimai raštu apie badavimą ir kol kas niekas jų nelaiko kokia smerktina ardomąja veikla. Tačiau paskelbiamos nemalonios naujos taisyklės: badautojas turi būti izoliuotas specialioje vienutėje (Butyrkose – Pugačiovo bokšte); apie badavimą turi nežinoti ne tik mitinguotojai už kalėjimo sienų, ne tik gretimos kameros, bet ir ta kamera, kurioje badautojas ligi šiol sėdėjo, – juk ten taip pat visuomenė, reikia ir nuo jos atskirti. Esą administracija turinti būti tikra, kad badaujama sąžiningai – kad kameros draugai slapta nekyšteli badautojui kokio kąsnio. (O kaip būdavo tikrinama seniau? Pagal „garbės žodį"?..)

Ir vis dėlto tais metais badavimu buvo įmanoma pasiekti, kad būtų patenkinti nors šiokie tokie asmeniniai reikalavimai.

Nuo ketvirtojo dešimtmečio valstybės požiūris į badavimus dar labiau pasikeičia. Net tokių nugeibusių, izoliuotų, vos kojas

pavelkančių žmonių badavimai – kuriam galui, teisybę sakant, jie valstybei reikalingi? Ar ne idealiau būtų, kad kaliniai išvis neturėtų savo valios ir savo sprendimų – tegu už juos galvoja ir sprendžia administracija! Ko gero, naujojoje visuomenėje tik tokie kaliniai ir galėtų būti. Ir štai nuo ketvirtojo dešimtmečio liautasi iš kalinių priiminėti įteisintus pareiškimus dėl badavimo. „Badavimas kaip kovos būdas *nebeegzistuoja*!" – pareikšta 1932 metais Jekaterinai Olickajai ir daugeliui kitų kalinių. Valdžia panaikino jūsų badavimus! – ir baigtas kriukis. Tačiau Olickaja nepaklausė ir ėmė badauti. Jai leido vienutėje pabadauti penkiolika parų. Paskui perkėlė į ligoninę, pagundai pastatė po akių stiklinę pieno su džiūvėsiais. Tačiau ji ištvėrė ir devynioliktą dieną pasiekė užsibrėžtą tikslą: jai prailgintas pasivaikščiojimo laikas, leista gauti laikraščių ir siuntinių iš politinio Raudonojo Kryžiaus (štai kaip reikėjo pasigaluoti, kad gautum tuos teisėtus siuntinukus!). O apskritai pergalė – menkutė, pernelyg brangiai atsiėjusi. Olickaja prisimena, kad šitaip paikai badavę ir kiti: reikalaujant, kad būtų perduodami siuntiniai arba pakeisti pasivaikščiojimo draugai, buvę badaujama po 20 dienų. Ar vertėjo tai daryti? Juk Naujojo Tipo Kalėjime išeikvotų jėgų nebeatgausi. Sektantas Koloskovas šitaip badavo – ir 25 parą pasimirė. Ar apskritai Naujojo Tipo Kalėjime galima ryžtis badauti? Juk naujiesiems kalėjimų pareigūnams, dirbantiems uždarai ir slaptai, žlugdyti badavimo akcijas padeda tokios galingos priemonės:

1. Administracijos kantrybė. (Jos prisižiūrėjom iš aukščiau pateiktųjų pavyzdžių.)

2. Apgavystė. Čia irgi padeda uždarumas. Kai kiekvieną žingsnį išskalambija korespondentai, nelabai apgausi. O mūsų kalėjimuose – kodėl gi neapgauti? 1933 metais Chabarovsko kalėjime 17 parų badavo S. Čebotariovas, reikalaudamas pranešti šeimai, kur jis atsidūrė (visa šeima atvažiavo į Chabarovską nuo Rytų Kinijos geležinkelio, ir staiga jis „dingo", tad dabar rūpinosi, kaip duoti žinią žmonai). Septynioliktą badavimo parą pas jį atėjo krašto OGPU viršininko pavaduotojas Zapadnas ir Chabarovsko krašto prokuroras

(iš rango matyti, kad tokie ilgi badavimai nebuvo labai dažni), parodė jam telegramos kvitą (va, žmonai pranešėm!) ir šitaip įkalbėjo badaujantį išgerti sultinio. O kvitas buvo suklastotas! (Kodėl vis dėlto aukštieji pareigūnai susirūpino? Juk ne dėl Čebotariovo gyvybės. Matyt, ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje dar būta kažkokios asmeninės administratoriaus atsakomybės už pernelyg ilgai trunkantį badavimą.)

3. Prievartinis dirbtinis maitinimas. Šis būdas, be abejonės, nusižiūrėtas žvėryne. Ir jis įmanomas tik tuomet, kai visi badaujantieji izoliuoti. 1937 metais dirbtinis maitinimas, matyt, buvo jau labai paplitęs. Pavyzdžiui, Jaroslavlio centriniame kalėjime penkioliktą badavimo dieną dirbtinis maitinimas taikytas išsyk visai badaujančių socialistų grupei.

Šis veiksmas labai panašus į smurtą – tai smurtas ir yra: ketvertas žaliūkų užgula silpną padarą ir trūks plyš sulaužo žmogelio duotą įžadą, tik vieną kartą sulaužo, o kas toliau – jiems nesvarbu. Šitaip prievartaujant palaužiama valia: bus ne taip, kaip tu nori, o kaip norim mes, gulėk ir nesipriešink. Į burną įkiša plokštelę, pražiodo, įgrūda guminę žarną: „Ryk!" O jei neryji, kiša žarną giliau, ir tyrelė kliūsteli tiesiai į stemplę. Paskui dar masažuoja pilvą, kad kalinys neimtų vemti. Badaujantysis pajunta bjaurų moralinį pažeminimą, saldų skonį burnoje ir maloniai nuo tyrelės sąlantį skrandį.

Mokslas nestovėjo vietoje, buvo išrasti ir kiti prievartinio maitinimo būdai: klizma pro išeinamąją angą, lašai pro nosį.

4. Naujas požiūris į badavimus: badavimai esą kontrrevoliucinės veiklos tęsinys kalėjime, ir už tai turįs būti padidintas įkalinimo laikas. Šis aspektas žadėjo labai suvešėti Naujojo Tipo Kalėjimo praktikoje, bet liko daugiausia kaip grasinimas. Ir, žinoma, ne dėl humoro jausmo, o veikiau iš paprasto tingulio: kam tas vargas, jei turi kantrybės? Kantrybės, sotaus žmogaus kantrybės prieš alkaną.

Maždaug 1937 metų viduryje gauta direktyva: kalėjimo administracija ateityje *už mirusius nuo badavimo visai neatsako*! Išnyko paskutinė asmeninė kalėjimo pareigūnų atsakomybė! (Dabar pas

Čebotariovą krašto prokuroras jau nebebūtų atėjęs.) Maža to: kad ir tardytojas nesijaudintų, pasiūlyta tardomo areštanto badavimo dienas išbraukti iš tardymo laiko, tai yra badavimą ignoruoti, sakytum tas dienas tardomasis būtų praleidęs laisvėje! Tegu kalinys badaudamas visai nieko nepasiekia, o tik nusialina!

Šitai reiškė: norite dvėsti? Dvėskite!!

Arnoldas Rappoportas Archangelsko vidaus kalėjime neapdairiai paskelbė bado streiką kaip tik tuo metu, kai gauta ši direktyva. Jo badavimas buvo labai sunkus ir, regis, turėjo būti reikšmingas – „sausai" trylika parų (palyginkite tokį pat penkias paras trukusį Dzeržinskio badavimą, tik vargu ar atskiroje kameroje ir pasibaigusį visiška pergale). Per tas trylika parų į vienutę, kur Rappoportas gulėjo, kartais dirstelėdavo felčeris, bet neužsuko nei gydytojas, nei kas nors iš administracijos bent pasidomėti: ko gi badaujantis kalinys reikalauja? Taip ir nepaklausė... Kalėjimo prižiūrėtojai nepamiršo tik vieno – kruopščiai iškratyti vienutę, atimti paslėptą machorką ir keletą degtukų. O Rappoportas norėjo išsireikalauti, kad tardytojas nustotų iš jo tyčiojęsis. Badauti ruošėsi moksliškai: prieš tai gavęs siuntinį, valgė tik sviestą ir riestainius, savaitę iki badavimo liovėsi valgęs juodą duoną. Jis taip nusibadavo, kad delnai pasidarė permatomi. Prisimena: buvusi labai lengva savijauta ir šviesi galva. Geraširdė linksma prižiūrėtoja Marusia kartą užėjusi į jo vienutę ir pakuždėjusi: „Meskit badauti, nepadės, taip ir numirsit! Reikėjo badauti prieš savaitę..." Jis paklausęs, nustojęs badauti taip ničnieko ir nepasiekęs. Vis dėlto jam davė karšto raudonojo vyno su bandele, o paskui prižiūrėtojai jį nešte nunešė į bendrą kamerą. Po kelių dienų vėl prasidėjo tardymai. (Tačiau jo badavimas nenuėjo visai perniek: tardytojas suprato, kad Rappoportas tvirtos valios ir nesibijo mirties, ir ėmė jį tardyti nebe taip šiurkščiai. „O tu, kaip matyt, vilkas!" – pasakė jam tardytojas. „Vilkas, – pritarė Rappoportas. – Ir jums šunimi niekad nebūsiu".)

Dar vieną bado streiką Rapoportas paskelbė Kotlaso etapiniame kalėjime, bet tas streikas baigėsi komiškai. Jis pasiskelbė reikalaująs

naujo tardymo ir į etapą neisiąs. Trečią dieną atėjo prižiūrėtojas: „Ruoškis į etapą!" – „Neturite teisės! Aš – badauju". Tuomet keturi pečiūkai jį griebė, nusitempė ir įstūmė į pirtį. Po pirties taip pat nešte nunešė į kalinių būrį, renkamą varyti į etapą. Nieko nepadarysi, atsistojo Rapoportas ir nutursino paskui kalinių koloną – juk iš paskos jau šunys ir durtuvai.

Va kaip Naujojo Tipo Kalėjimas priveikė buržuazinius bado streikus.

Net ir tvirtam žmogui nebebuvo kaip priešintis kalėjimo mašinai, nebent nusižudyti. Bet savižudybė – argi tai kova? Nepaklusimas?

Eserė J. Olickaja mano, kad bado streiką kaip kovos būdą labai sukompromitavo trockininkai ir po jų sodinami į kalėjimus komunistai: jie pernelyg lengvai jį paskelbdavo ir pernelyg lengvai nutraukdavo. Ji pasakojo, kad net I. Smirnovas, jų vadas, pabadavęs prieš Maskvos procesą keturias paras, greitai pasidavė ir liovėsi. Sakoma, kad iki 1936 metų trockininkai iš principo neigę bet kokį bado streiką *prieš sovietų valdžią* ir niekada nepalaikę badaujančių eserų ir socialdemokratų.

Atvirkščiai, kaip tik trockininkai visuomet reikalaudavo, kad eserai ir socialdemokratai juos remtų. 1936 metais Karagandos-Kolymos etape trockininkai „išdavikais ir provokatoriais" vadino tuos, kurie atsisakė pasirašyti Kalininui adresuotą jų telegramą. Joje buvo protestuojama „prieš *revoliucijos avangardo* (tai yra trockininkų) trėmimą į Kolymą". (Makotinskio pasakojimas.)

Ar šis priekaištas pagrįstas, ar nepagrįstas, tegu sprendžia istorija. Tačiau viena aišku, kad niekas tiek nenukentėjo už badavimą kaip trockininkai (apie jų badavimus ir streikus dar papasakosim trečiojoje dalyje).

Lengvai skelbti bado streikus ir juos nutraukti tikriausiai būdinga impulsyvios prigimties žmonėms, staigiai reiškiantiems savo jausmus. Bet juk tokių žmonių buvo ir tarp senųjų rusų revoliucionierių, buvo, tarkim, ir Italijoje, ir Prancūzijoje, bet niekur – nei Rusijoje, nei Italijoje, nei Prancūzijoje – nebuvo taip lengvai atgrasinama nuo badavimo kaip Sovietų Sąjungoje. Turbūt antrajame mūsų amžiaus

ketvirtyje badautojai parodė nė kiek ne mažiau fizinės ir dvasinės ištvermės nei pirmajame. Tačiau šalyje nebuvo viešosios nuomonės! – štai kodėl įsitvirtino Naujojo Tipo Kalėjimas ir kaliniai, užuot lengvai pasiekę pergales, patirdavo skaudžius pralaimėjimus.

Ėjo dešimtmečiai – ir laikas darė savo. Bado streikas – pirmoji ir natūraliausia kalinio teisė – patiems kaliniams pasidarė svetimas ir nesuprantamas, norinčių pasinaudoti šia teise rasdavosi vis mažiau. O kalėjimo pareigūnai badavimą ėmė laikyti ir piktybiniu prasižengimu.

Kai 1960 metais Genadijus Smelovas, buitininkas, Leningrado kalėjime paskelbė ilgą bado streiką, į jo kamerą vis dėlto užėjo prokuroras (o gal tai buvo eilinė vizitacija) ir paklausė: „Kam jūs kankinatės?" Smelovas atsakė:

– Tiesa man brangesnė už gyvybę!

Prokurorui ši frazė pasirodė tokia absurdiška, kad rytojaus dieną Smelovas buvo nugabentas į kaliniams skirtą specialią ligoninę (beprotnamį). Gydytoja jam pasakė:

– Jūs įtariamas šizofrenija.

* * *

Pačiu rago smaigaliu dabar virto buvę centriniai kalėjimai, 1937 metų pradžioje pavadinti specizoliatoriais. Ten buvo galutinai prisukami paskutiniai varžtai, naikinami paskutiniai oro ir šviesos likučiai. Praretėję ir nusilpę socialistai bene paskutinį kartą dar bandė surengti bado streiką 1937 metų pradžioje Jaroslavlio baudžiamajame izoliatoriuje.

Jie dar reikalavo viso to, kaip ir seniau, – ir seniūnų, ir laisvo kamerų bendravimo, reikalavo, bet jau vargu ar patys ko nors tikėjosi. Penkiolika dienų trukusiu badavimu, nors ir pasibaigusiu priverstiniu maitinimu pro žarną, jie lyg ir apgynė kai kuriuos režimo punktus: teisę kasdien po valandą pasivaikščioti, gauti srities laikraštį ir sąsiuvinį užrašams. Šitai jie apgynė, bet tučtuojau iš jų pradėta atiminėti asmeninius daiktus, prievarta juos perrenginėti

unifikuotais specizoliatoriaus kalinių drabužiais. Ir visai netrukus perpus sumažinta pasivaikščiojimo trukmė. O paskui ji sumažinta jau iki penkiolikos minučių.

Tai buvo vis tie patys žmonės, varinėjami iš kalėjimo į kalėjimą ir iš tremties į tremtį pagal Didžiojo Pasianso taisykles. Vieni dešimt, o kiti jau ir penkiolika metų buvo išplėšti iš įprastinio žmonių gyvenimo ir tenkinosi šykščiu kalinio maisto daviniu arba badavo. Dar buvo išmirę ne visi, iki revoliucijos papratę įveikti kalėjimo administraciją. Tačiau anuomet jie ėjo išvien su Laiku prieš silpstantį priešą. O dabar prieš juos ėjo ir Laikas, ir stiprėjantis priešas. Buvo tarp jų ir jaunų – tų, kurie apsisprendė būti eserais, esdekais ir anarchistais jau po to, kai pačios tos partijos buvo sutriuškintos, nebeegzistavo – ir jauniesiems jų sekėjams beliko sėdėti kalėjimuose.

Kalėjimuose kovojantys socialistai kasmet vis labiau jautė, kad jų vienatvė tolydžio virsta beviltišku vakuumu. Jau nebebuvo kaip caro laikais, kai socialistus, vos tik išėjusius pro kalėjimo vartus, žmonės apiberdavo gėlėmis. Dabar socialistai vartė laikraščius ir matė, kaip jie keikiami, ant jų pilamos pamazgos (juk būtent socialistai Stalinui atrodė pavojingiausi jo socializmui), – o žmonės tylėjo, ir vargu ar buvo galima manyti, kad jie užjaučia kalinius. Pagaliau ir laikraščiai liovėsi keikę – jau tokie nepavojingi, nereikšmingi, net neegzistuojantys atrodė rusų socialistai. Jau ir laisvėje apie juos būdavo užsimenama tik kalbant apie praeitį ir seniai praėjusius laikus, o jaunimui nė į galvą neateidavo, kad kažkur dar yra gyvų eserų ir gyvų menševikų. Ir Čimkento, ir Čerdynės lageriuose, Verchneuralsko ir Vladimiro izoliatoriuose – kaip buvo galima nekrūptelėti tamsioje vienutėje, jau be „antsnukio" ant lango, pagalvojus, kad galbūt klaidinga ir jų programa, ir jų vadų taktika bei praktika? Ir visi veiksmai dabar ėmė jiems atrodyti tuščios pastangos. Ir gyvenimas, atiduotas vien tik kančioms, – lemtinga klaida.

Vienatvės šešėlis ant jų krito iš dalies todėl, kad pačiais pirmaisiais porevoliuciniais metais, visai natūraliai priėmę iš GPU pelnytą *politinių kalinių* vardą, jie taip pat natūraliai sutiko su GPU, kad visi

„į dešinę" nuo jų[1], pradedant kadetais, yra ne politiniai kaliniai, o *kaerai, kontros*, tai yra kontrrevoliucionieriai, istorijos mėšlas. Kenčiantys už Kristaus tikėjimą – irgi kontrrevoliucionieriai. Kas nežino nei „dešinės", nei „kairės" (o tokie ateityje būsim mes, visi mes!) – irgi kontrrevoliucionieriai. Šitaip iš dalies savo valia, iš dalies ne savo valia, izoliuodamiesi ir užsisklęsdami, jie pašventino būsimą Penkiasdešimt Aštuntąjį, į kurio griovį ateityje įsmuko ir patys.

Daiktai ir veiksmai visai kitaip atrodo, kai į juos pasižiūri iš kitos pusės. Šiame skyriuje aprašėm socialistų elgesį kalėjime *jų pačių* požiūriu – tad čia tas elgesys nušviestas tragiško skaidraus spindulio. Tačiau kontrrevoliucionieriai, nuo kurių *politiniai* Solovkuose su panieka šalinosi, – tie kontrrevoliucionieriai prisimena: „Politiniai kaliniai? Jie buvo kažkokie atgrasūs: visus niekino, užsisklendę savo būrelyje, amžinai reikalavo pagerintų davinių ir lengvatų. Ir tarpusavyje be perstojo riejosi". Kaip nepajusi, kad čia – irgi teisybė? Ir tie bergždi nepabaigiami ir jau juokingi disputai. Ir tas pagerintų maisto davinių reikalavimas alkanos ir nuskurdusios minios akivaizdoje? Sovietiniais metais garbingas politinių kalinių vardas virto apnuodyta malone. Staiga iškyla dar toks priekaištas: o kodėl socialistai, taip nerūpestingai *bėgę* iš kalėjimų caro laikais, dabar, sovietiniuose kalėjimuose, šitaip ištižo? Kur jų pabėgimai? Apskritai iš kalėjimų buvo pabėgama neretai, bet ar kas prisimena, kad iš kalėjimo būtų bėgęs koks socialistas?

O kaliniai, dar „kairesni" už socialistus – trockininkai ir komunistai, – savo ruožtu šalinosi socialistų kaip tokių pat kontrrevoliucionierių ir iš visų pusių atsiribojo neperžengiamu grioviu.

Trockininkai ir komunistai, laikę savo pakraipas grynesnėmis ir pranašesnėmis už kitas, socialistus niekino ir netgi nekentė jų (ir kits kito), sėdinčių už to paties pastato grotų, vaikščiojančių tuose pačiuose kalėjimo kiemuose. J. Olickaja prisimena, kaip 1937 metais Vanino įlankoje etapinio kalėjimo vyrų ir moterų zonų socialistai šaukė per tvorą vieni kitiems ieškodami saviškių ir pranešdami

[1] Nemėgstu aš tų pasakymų „kairė" ir „dešinė": jie reliatyvūs, painūs ir neatskleidžia esmės.

naujienas, o komunistės Liza Kotik ir Marija Krutikova tuo piktinosi sakydamos, kad tokiu neatsakingu elgesiu socialistai galį visiems užtraukti administracijos rūstybę. Jos sakė: „Visos mūsų bėdos – per tuos bjaurybes socialistus. – (Koks išsamus ir koks dialektiškas paaiškinimas!) – Išsmaugti tokius!" O 1925 metais Liubiankoje tos dvi merginos tik todėl dainavo apie alyvas, kad viena iš jų buvo eserė, o antra – opozicionierė ir jiedvi negalėjo dainuoti kokios bendros politinės dainos, ir apskritai opozicionierei nederėjo drauge su esere reikšti bendro protesto.

Cariniame kalėjime partijos dažnai jungdavosi į bendrą kovą (prisiminkim pabėgimą iš Sevastopolio centrinio kalėjimo), o sovietiniame kalėjime kiekviena srovė tarėsi išsaugosianti nesuteptą savo vėliavą tik tada, jei neveiks išvien su kitomis srovėmis. Trockininkai kovojo skyrium nuo socialistų ir komunistų, komunistai apskritai nekovojo, nes kaipgi kovos prieš savo valdžią ir kalėjimą?

Todėl atsitiko taip, kad komunistai izoliatoriuose ir terminuotuose kalėjimuose buvo suvaržyti anksčiau ir griežčiau už kitus kalinius. Komunistė Nadežda Surovceva 1928 metais Jaroslavlio centriniame kalėjime galėjo pasivaikščioti tik pratėgiui kinkuojančioje virtinėje ir neturėjo teisės ką nors prakalbinti, o socialistai dar vaikščiojo būreliais klegėdami. Jai nebebuvo leidžiama prižiūrėti kiemelyje gėlių – jas buvo palikę ankstesnieji, administracijai priešinęsi kaliniai. Jau tada jai uždrausta gauti ir laikraščių. (Užtat GPU Slaptasis politinis skyrius leido jai kameroje turėti pilnus Markso ir Engelso, Lenino ir Hėgelio raštus.) Su motina jai valdžia leido pasimatyti patamsyje, ir susikrimtusi motina netrukus pasimirė (ką ji galėjo pagalvoti apie režimą, kuris taikomas jos dukrai?).

Skirtingas kalinių elgesys išsilaikė daug metų, ir tai turėjo įtakos nevienodoms bausmėms: juk 1937–1938 metais socialistai taip pat sėdėjo ir gaudavo savo dešimtinę. Bet paprastai jų neversdavo prisiimti nebūtos kaltės: juk jie savo pažiūrų neslėpė, tad jų pasisakymų visai pakako skirti bausmei! O komunistas niekada neturi *savo* pažiūrų tad už ką jį teisi, jei nepriversi, kad jis prisiimtų nebūtą kaltę?

* * *

Nors jau buvo susidaręs didžiulis Archipelagas, bet netuštėjo ir kalėjimai. Be paliovos buvo puoselėjama senoji ostrogų tradicija. Visa, ką nauja ir vertinga Archipelagas davė masių auklėjimui, dar nesudarė siekiamos pilnatvės. Pilnatvė pasiekta į Archipelago sistemą įjungus ypatingosios paskirties kalėjimus ir apskritai kalėjimus, skirtus terminuotam kalinimui.

Ne kiekvienas, pakliuvęs į didžiąją Mašiną, turėjo būti sumaišomas su Archipelago senbuviais. Nei žymūs užsieniečiai, nei labai garsūs asmenys ir slapti kaliniai, nei saviškiai – degraduoti čekistai – negalėjo būti atvirai parodyti lageriuose: karučio stumdymas nieku gyvu nebūtų atpirkęs paslapties paviešinimo ir *moralinių politinių* nuostolių[1]. Ir socialistai, nuolat kovojantys už savo teises, negalėjo būti sumaišyti su kitais kaliniais – tačiau lengvatomis ir teisėmis prisidengus jie laikyti ir nutroškinti skyrium. Kur kas vėliau, šeštajame dešimtmetyje, kaip dar sužinosim, ypatingosios paskirties kalėjimai pasitarnaus ir lagerių maištininkams izoliuoti. Paskutiniais savo gyvenimo metais, nusivylęs vagių „perauklėjimu", Stalinas įsakys ir įvairius *pachanus* (vagių vadeivas) sodinti į kalėjimus, o ne į lagerius. Pagaliau valstybė turėjo dovanai išlaikyti dar ir nusilpusius kalinius, kurie, lageryje išsyk mirdami, būtų išsisukę nuo bausmės. Arba dar ir tokius, kurie nieku būdu netiko panaudoti lagerių darbams – pavyzdžiui, aklą Kopeikiną, septyniasdešimtmetį senį, nuolat sėdėjusį Jurjeveco (Volžsko) miesto turgavietėje. Už daineles ir šmaikščius žodelius pagal raidinį straipsnį KRD (kontrrevoliucinė veikla) jam įsūdė 10 metų lagerio, bet lagerį teko pakeisti kalėjimu.

Atsižvelgiant į kylančius uždavinius, buvo saugomas, atnaujinamas, stiprinamas ir tobulinamas senasis kalėjimų fondas, paveldėtas iš Romanovų dinastijos (nepamirškim ir vienuolynų). Kai kurie centriniai kalėjimai, pavyzdžiui, Jaroslavlio, buvo taip patikimai ir patogiai įrengti (durys apkaltos geležimi, kiekvienoje kameroje prie grindų prikniedytas stalas, taburetė ir lova), kad reikėjo tik pritvirtinti ant

[1] Yra toks posakis!.. Žydri pelkių maurai.

langų „antsnukius" ir pasivaikščiojimo kiemus tvoromis sutvarstyti į kameros dydžio gardus (iki 1937 metų kalėjimų kiemuose buvo nupjauti visi medžiai, išrausyti visi daržai ir vejos, visas plotas išasfaltuotas). Kitur, pavyzdžiui, Suzdalėje, į kalėjimą reikėjo pertvarkyti vienuolyno patalpas, bet juk pats žmogaus užsisklendimas vienuolyne ir jo uždarymas kalėjime pagal valstybės įstatymą siekia fiziškai panašių uždavinių, tad tuos pastatus visuomet lengva pertvarkyti. Į terminuotą kalėjimą pertvarkytas ir vienas iš Suchanovo vienuolyno korpusų – juk reikėjo papildyti ir fondo nuostolius: Petropavlovsko tvirtovė ir Šliselburgas atiduoti ekskursantams. Rekonstruotas ir išplėstas buvo Vladimiro centrinis kalėjimas (Ježovo laikais ten pastatytas naujas korpusas), per kurį tais dešimtmečiais perėjo aibių aibės kalinių. Jau minėjom, kad veikė Tobolsko centrinis kalėjimas, o 1925 metais pradėjo darbą didelis Verchneuralsko izoliatorius. (Kai rašomos šios eilutės, visi tie izoliatoriai mūsų nelaimei tebėra ir *tebeveikia*.) Iš Tvardovskio poemos „Tolių toliai" matyti, kad Stalino laikais nestovėjo tuščiai ir Aleksandrovo centrinis kalėjimas. Mažiau ką žinom apie Oriolo kalėjimą: veikiausiai Tėvynės karo metais jis smarkiai nukentėjo. Užtat kaimynystėje jį visuomet pavaduoja gerai įrengtas Dmitrovsko (Oriolo srityje) kalėjimas.

Trečiajame dešimtmetyje politizoliatoriuose (dar vadinamuose *politcypėmis*) kaliniai buvo maitinami labai padoriai: pietums visuomet duodavo mėsos, valgį ruošė iš šviežių daržovių, kioske buvo galima nusipirkti pieno. Maitinimas labai pablogėjo 1931–1933 metais, bet neką geriau tuomet buvo ir laisvėje. Tada kaliniai neretai sirgdavo skorbutu, nuo alkio jiems dažnai svaigdavo galva. Vėliau maistas pagerėjo, bet tik truputėlį. 1947 metais Vladimiro ypatingosios paskirties kalėjime I. Kornejevas nuolat jautė alkį: 450 gramų duonos, 2 gabaliukai cukraus, 2 dubenėliai karšto, bet nesotaus viralo – ir tik virinto vandens „kiek lenda". (Kas nors vėl gali sakyti, kad tai nebūdingi metai, kad žmonės tuomet badavo ir laisvėje. Užtat tais metais buvo didžiadvasiškai leidžiama iš laisvės perdavinėti kaliniams maistą: siuntiniai nebuvo ribojami.) Šviesa kamerose

visada buvo blausi – ir ketvirtajame, ir penktajame dešimtmetyje: langus gožė „antsnukiai" ir armatūrinis stiklas, todėl kameros nuolat skendėjo prieblandoje (patamsis – svarbus dvasios slopinimo veiksnys). O „antsnukiai" dažnai būdavo aptraukiami vielos tinklu, žiemą jį apklodavo sniegas, ir šviesai nebelikdavo paskutinio plyšelio. Skaitant tik silpo ir gedo akys. Vladimiro ypatingosios paskirties kalėjime tą šviesos stygių lyg ir kompensuodavo naktį: kiaurą naktį plieksdavo ryški elektros šviesa ir trukdė miegoti. O Dmitrovsko kalėjime (N. Kozyrevas) 1938 metais vakarais ir naktimis palubyje ant lentynėlės blėsčiodavo spingsulė, išdeginanti paskutinius oro likučius; 1939 metais atsirado pusinio raudonojo įkaičio lempučių. O r a s taip pat buvo normuojamas, orlaidės rakinamos. Buvusieji Dmitrovsko ir Jaroslavlio kaliniai prisimena, kad orlaidės būdavo atrakinamos ir praveriamos tik labai trumpam, kol kaliniai suvaikščiodavo į išvietę. (J. Ginzburg pasakoja, kad duona nuo ryto ligi pietų spėdavo apsitraukti pelėsiais, patalynė būdavo drėgna, sienos žaliavo.) O Vladimiro kalėjime 1948 metais kamerų vėdinti nedrausta, viršulangis nuolat būdavo atdaras. P a s i v a i k š č i o j i m a s įvairiuose kalėjimuose ir įvairiais metais svyravo nuo 15 iki 45 minučių. Kiemuose nė žymės nebuvo likę iš Šliselburge ir Solovkuose vešėjusių žalumynų. Čia visa augmenija išnaikinta, ištrypta, kiemas išbetonuotas arba išasfaltuotas. Pasivaikščiojant buvo uždrausta net pakelti akis: „Žiūrėti tik po kojomis!" – prisimena Kozyrevas ir Adamova (Kazanės kalėjimas). P a s i m a t y m a i su giminaičiais uždrausti 1937 metais, ir draudimas nebuvo atšauktas. L a i š k u s artimiems giminaičiams beveik visais metais leista rašyti ir iš jų gauti po du kartus per mėnesį (tik Kazanėje perskaityti laiškai per parą turėjo būti grąžinami prižiūrėtojui). Už atsiųstus pinigus buvo galima šio to nusipirkti kalėjimo k i o s k e. Gana svarbi režimo dalis – b a l d a i. Adamova vaizdžiai rašo, kaip ji džiaugėsi po nuleidžiamųjų gultų ir prikniedintų prie grindų taburečių pamačiusi ir pačiupinėjusi kameroje (Suzdalė) paprastą medinę lovą su šieno prikimštu čiužiniu ir paprastą medinį stalą. Vladimiro ypatingosios

paskirties kalėjime I. Kornejevas patyrė du skirtingus r e ž i m u s: ir tokį (1947–1948), kai iš kameros neatimdavo asmeninių daiktų, kai būdavo galima dieną gulėti ir prižiūrėtojas retai kada dirstelėdavo pro akutę, ir tokį (1949–1953), kai kamera būdavo rakinama dviem užraktais (vieną raktą turėdavo prižiūrėtojas, antrą budėtojas), kai būdavo draudžiama gulėti, draudžiama garsiai kalbėtis (Kazanėje – tik pašnabždomis!), atimami visi daiktai, kai reikėjo vilkėti kalinio drabužiais, pasiūtais iš dryžuoto čiužinių audeklo, susirašinėti leidžiama dukart per metus ir tik tomis dienomis, kurias netikėtai skirdavo kalėjimo viršininkas (tą dieną praleidus rašyti jau negalima), ir tik lapelyje, dvigubai mažesniame už laiškinį popieriaus lapą. Padažnėjo žiaurių k r a t ų – staiga, visus išvedant iš kameros ir nuogai išrengiant. Ryšiai tarp kamerų būdavo taip persekiojami, kad po kiekvieno apsilankymo išvietėje prižiūrėtojai ten landžiodavo su nešiojamąja lempa ir pasišviesdami apžiūrinėdavo kiekvieną skylę. Už įrašą sienoje visa kamera būdavo grūdama į k a r c e r į. Karceriai buvo visų ypatingosios paskirties kalėjimų rykštė. Į karcerį galėjai pakliūti už kosulį („užsidenkit galvą antklode, tuomet kosėkit!"); už vaikščiojimą po kamerą (Kozyrevas: štai reiškė, kad kalinys „siautėja"); už kaukšėjimą batais (Kazanės kalėjime moterims duodavo vyriškus 44 dydžio pusbačius). Beje, Ginzburg yra padariusi pagrįstą išvadą, kad karcerio duodavo ne už nusižengimus, o pagal grafiką: visi iš eilės turėjo ten pabūti ir žinoti, kas tai per daiktas. O taisyklėse buvo dar toks plataus profilio punktas: „Už nedrausmingą elgesį karceryje kalėjimo viršininkas turi teisę karcerio laiką prailginti iki dvidešimties parų". O koks tas „nedrausmingas elgesys"?.. Štai ką patyrė Kozyrevas (karcerį ir daugelį režimo detalių visi buvusieji kaliniai apibūdina taip vienodai, kad jauti unifikuotą režimą). Už vaikščiojimą po kamerą jam paskirta penkios paros karcerio. Ruduo, karceris nešildomas, labai šalta. Prižiūrėtojas išrengia ligi baltinių, nuauna batus. Grindys – žemė, dulkės (kartais šlapias purvas, Kazanės kalėjime – vanduo). Kozyrevo karceryje buvo taburetė (Ginzburg kameroje jos nebuvo). Jis išsyk sumetė galą gausiąs, sušalsiąs. Tačiau

pamažėle ėmė justi kažkokią vidinę paslaptingą šilumą, ir ji išgelbėjo. Išmoko miegoti sėdėdamas ant taburetės. Tris kartus per dieną gaudavo po puodelį karšto vandens, nuo kurio ėmė svaigulys. Vienas prižiūrėtojas į 300 gramų duonos davinį slapta įspaudė gabaliuką cukraus. Pagal duonos davinius ir šviesą, blėsčiojančią pro kažkokį labirinto langelį, Kozyrevas skaičiavo laiką. Baigėsi penkios paros, bet jo nepaleido. Ištempęs ausis išgirdo koridoriuje šnabždesį – lyg „šeštą parą", lyg „šešias paras". Čia ir buvo provokacija: laukė, kad jis pareikštų, esą penkios paros jau baigėsi, laikas paleisti – ir už nedrausmingą elgesį būtų jam pridėję dar karcerio. Tačiau jis tyliai nuolankiai išsėdėjo dar parą – ir tuomet jį paleido lyg niekur nieko. (Galimas daiktas, kalėjimo viršininkas šitaip iš eilės bandė visų kalinių nuolankumą? Karceris tiems, kurie dar ne visai pakluso.) Po karcerio kamera pasirodė kaip rūmų menė. Kozyrevas pusei metų apkurto, gerklė jam ėmė pūliuoti. O Kozyrevo kameros draugas nuo dažno karcerio išprotėjo, ir daugiau kaip metus Kozyrevas sėdėjo vienas su bepročiu. (Daug išprotėjusių žmonių politizoliatoriuose prisimena Nadežda Surovceva – ji viena suskaičiavo jų ne mažiau kaip Novorusskis pagal Šliselburgo dvidešimt dvejų metų metraštį.)

Ar dabar skaitytojui neatrodo, kad mes pamažėle užsikorėm ant antrojo rago smaigalio – ir, ko gero, jis aukštesnis už pirmąjį? ir, ko gero, aštresnis?

Tačiau nuomonės skiriasi. Senieji lagerininkai šeštojo dešimtmečio Vladimiro ypatingosios paskirties kalėjimą sutartinai vadina *kurortu*. Šitaip pasirodė Vladimirui Zeldovičiui, tenai atsiųstam iš Abezės stoties, ir Anai Skripnikovai, ten patekusiai (1956) iš Kemerovo lagerių. Skripnikova negalėjo atsistebėti, kad čia leidžiama reguliariai, kas dešimt dienų, siųsti pareiškimus (ji ėmė rašyti... Jungtinėms Tautoms) ir naudotis puikia biblioteka, net skaityti literatūrą užsienio kalbomis: į kamerą atnešamas katalogas ir sudaroma paraiška ištisiems metams.

O dar nepamirškite ir mūsų Įstatymo lankstumo: tūkstančius moterų („žmonų") nuteisė kalėti. Staiga sušvilpė – visoms kalėjimą

pakeisti lageriais (Kolymoje per mažai išplaunama aukso)! Ir pakeitė. Be jokio teismo.

Tai ar dar y r a kalėjimas? Ar tai tik lagerių prieangis?

Ir tik čia – tiktai šičia! – turėjo prasidėti šis mūsų knygos skyrius. Jame reikėjo atskleisti tą blikčiojančią šviesą, kuri ilgainiui kaip šventojo nimbas suspindi iš vienišo kalinio sielos. Suvisam atitrūkęs nuo gyvenimo šurmulio ir kiekvieną nesugrąžinamą akimirką intymiai bendraudamas su Visata, vienišas kalinys nusikrato ankstesnio gyvenimo tuštybių, kurios ligi tol drumstė jam sielą ir neleido drumzlėms visai nusistoti. Kaip tauriai jis pirštais rausia ir purena daržo žemę (tai, beje, asfaltas!..). Kaip jo galva pati atsilošia į Amžinąjį Dangų (tai, beje, uždrausta!..), Kaip meiliai jis žiūri į strypčiojantį ant palangės paukštelį (tai, beje, „antsnukis", tinklas ir užrakinta orlaidė...). Ir kokias aiškias mintis, kokias nuostabias išvadas kartais užrašo gautame popieriaus lape (beje, jei gauna jį nusipirkti kalėjimo kioske, o juk prirašytą lapą kalinys privalo visam laikui atiduoti į kalėjimo raštinę...).

Bet tos mūsų įtarpstomos išlygos lyg ir išmuša mus iš vėžių. Braška ir griūva šio knygos skyriaus planas, ir jau patys nebežinom: ar Naujojo Tipo, Ypatingosios (o kokios?) Paskirties Kalėjime žmogaus siela apsivalo, ar galutinai pražūsta?

Jei kas rytą pirmiausia pamatai išprotėjusio kameros draugo akis, kas tave patį išgelbės ateinančią dieną? Nikolajų Kozyrevą, kurį areštas atitraukė nuo sėkmingų astronomijos studijų, kalėjime gelbėjo tik mintys apie amžinybę ir begalybę: apie pasaulio sandarą ir Aukščiausiąją jo dvasią; apie žvaigždes; apie jų vidinę sandarą ir apie tai, kas gi yra tas Laikas ir Laiko tėkmė.

Šitaip jam pamažėle atsivėrė nauja fizikos sritis. Tik šitai jam ir padėjo išlikti gyvam Dmitrovsko kalėjime. Bet jo samprotavimai įstrigo prie užmirštų skaičių. Toliau plėtoti minties jis nebeįstengė – jam reikėjo daugelio skaičių. Tik iš kur juos paimsi šioje vienutėje,

kur naktį blėsčioja spingsulė, kur net paukštelis negali įskristi? Ir mokslininkas ėmė melstis. Viešpatie! Padariau visa, ką galėjau. Bet padėk man! Padėk man žengti toliau.

Tuo metu jam buvo leidžiama gauti tik po vieną knygą kas 10 dienų (jis kameroje sėdėjo jau vienas). Nedidelėje kalėjimo bibliotekoje buvo keli Demjano Bedno „Raudonojo koncerto" egzemplioriai, tad jie nuolat pakliūdavo ir pakliūdavo į kamerą. Praslinko pusvalandis po jo maldos – atėjo bibliotekininkė pakeisti jam knygos ir, kaip visuomet nepasiklaususi, sviedė... „Astrofizikos kursą"! Iš kur toji knyga atsirado? Neįmanoma buvo nė įsivaizduoti, kad tokia yra bibliotekoje! Žinodamas neilgai knygą turėsiąs, Kozyrevas ją užgulė ir visa, visa dėjosi į galvą, ko reikėjo šiandien ir galėjo prireikti vėliau. Praėjo viso labo dvi dienos, knygą jis galėjo laikyti dar aštuonias dienas – ir pašmakšt kalėjimo viršininko vizitacija. Šis išsyk knygą pastebėjo. „Bet juk jūsų specialybė astronomija?" – "Taip". – „Atimti šitą knygą!" Tačiau mistiškas šios knygos patekimas į kamerą atvėrė kelią darbui, kuris buvo tęsiamas Norilsko lageryje.

Taigi dabar mes turim pradėti skyrių apie dvasios priešinimąsi grotoms.

Bet kas čia?.. Įžūliai džerška duryse prižiūrėtojo raktas. Rūškanas korpuso viršininkas su ilgu sąrašu: „Pavardė? Vardas tėvavardis? Gimimo metai? Straipsnis? Terminas? Kada terminas baigsis?.. Susiruošti *su daiktais*! Greičiau!"

Na, brolyčiai, etapas! Etapas!.. Kažkur važiuojam! Viešpatie, būk maloningas! Ar besurinksim kaulelius?..

Pažiūrėsim: jei gyvi būsim, baigsim pasakoti kitą kartą. Ketvirtoje dalyje. Jei gyvi būsim...

ANTROJI DALIS

AMŽINAS JUDĖJIMAS

Sukasi ratai be galo,
Be galo...
Girnos dudena ir mala,
Ir mala...

V. Miulleris

Pirmas skyrius

ARCHIPELAGO LAIVAI

Nuo Beringo veik iki Bosforo sąsiaurio išsimėtę tūkstančiai užkeikto Archipelago salų. Jos nematomos, bet jos – yra, ir iš salos į salą reikia taip pat nematomai, bet nuolatos gabenti nematomus vergus, turinčius kūną, tūrį ir svorį.

Per kur juos gabenti? Ir kuo?

Tam yra didelių uostų – etapinių kalėjimų – ir mažesnių uostų – etapinių lagerių ir jų punktų. Tam yra plieninių uždarų laivų – *vagonzakų* (kalinių vagonų). O reiduose juos pasitinka ne valtys ir kateriai, o tokie pat plieniniai uždari judrūs *juodvarniai*. Vagonzakai kursuoja pagal tvarkaraštį. O prireikus iš uosto į uostą įstrižai Archipelago traukia dar ilgi karavanai – raudonų gyvulinių vagonų ešelonai.

Tai ištisa apgalvota sistema! Ją kūrė žmonės dešimtis metų – ir ne paskubomis. Ją kūrė sotūs, gerai apsirengę, neskubrūs žmonės. Kinešmos sargybos komanda neporinėmis dienomis 17.00 valandą Maskvos Šiaurės geležinkelio stotyje priima etapus iš Butyrkų, Presnios ir Tagankos kalėjimų „juodvarnių". Ivanovo sargybos komanda porinėmis dienomis šeštą valandą ryto privalo atvykti į stotį, priimti ir į Ivanovą gabenti kalinius, etapu siunčiamus į Nerechtą, Bežecką, Bologoję.

Visa tai – šalimais, čia pat, jūsų pašonėje, bet jūs nematote (o galite ir užsimerkti). Didelėse geležinkelių stotyse tie pajuodėliai suvaromi į vagonus ir iš jų išvaromi toli nuo keleivių perono, šitai mato tik ieškininkai ir kelio apeiviai. Mažesnėse stotyse taip pat mėgstama kalinius perkraustyti nuošaliame skersgatvyje tarp dviejų pakhauzų, kur „juodvarnis" privažiuoja atbulas ligi pat vagonzako. Kalinys nespėja užmesti akies į stotį, pasižiūrėti į jus ir palei traukinį, jam reikia pataikyti koją ant laiptelio (kartais apatinis aukščiau juosmens, ir

užsikeberioti neturi jėgų), o sargybiniai, apspitę siaurą ruoželį nuo „juodvarnio" iki vagono, urzgia, ragina: „Greičiau! Greičiau!.. Marš! Marš!..", kartais dar ir durtuvais bakina.

Ir jums, pustekine skuodžiantiems per peroną su vaikais, lagaminais ir ryšuliais, nėr kada dairytis: kokiam galui prie traukinio prikabino dar antrą bagažo vagoną? Nieko ant jo neparašyta ir jis labai panašus į bagažinį – langeliai grotuoti ir už jų tamsu. Tačiau juo kažkodėl važiuoja kareiviai, tėvynės gynėjai, ir stotelėse du iš jų švilpiniuodami vaikščioja iš abiejų pusių ir dirsčioja po vagonu.

Traukinys pajuda – ir šimto ankštai sugrūstų kalinių likimai, iškankintos širdys ima lėkti tais pačiais vingiuotais bėgiais, paskui tą patį dūmą, pro tuos pačius laukus, stulpus ir šieno kauges, ir net keliom sekundėm pirma jūsų, – bet už jūsų vagono langų nuo praskriejusios širdgėlos ore pasilieka dar mažesnė žymė nei pirštais pabraukus per vandenį. Ir gerai pažįstamoje, visuomet vienodoje traukinio buityje, kai praplėšiamas patalynės paketas, kai stiklinėse su įdėtėmis atnešama arbata, argi jūs galite įsijausti į tai, kad trim sekundėm pirma jūsų per tą pačią Euklido erdvę praskriejo toks juodas šiurpus siaubas? Jūs nepatenkinti, kad kupė važiuoja ketvertas keleivių ir todėl taip ankšta, – tai argi galėtumėt patikėti, argi patikėsite skaitydami šias eilutes, kad tokioje pat kupė pirma jūsų ką tik praskriejo – keturiolika žmonių? O jeigu – dvidešimt penki? O jeigu – trisdešimt?..

„Vagonzakas" (vagon-zak) – kokia šlykšti santrumpa! Beje, kaip ir visos kitos budelių padarytos santrumpos. Norima pasakyti, kad tai kaliniams skirtas vagonas (vagon dlia zakliučionnych). Tačiau niekur kitur, kaip tik kalėjimo popieriuose, šis žodis neprigijo. Kaliniai tokį vagoną vadino „Stolypino vagonu" arba tiesiog „stolypinu".

Plečiantis mūsų tėvynėje geležinkelių tinklui, keitėsi ir kalinių etapų pobūdis. Dar XIX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje į Sibirą etapai ėjo pėsčiomis arba važiavo arkliais. Jau Leninas 1896 metais į Sibiro tremtį važiavo paprastu trečios klasės vagonu (su laisvais žmonėmis) ir aprėkė traukinio brigadą, kad nepakenčiamai

ankšta. Garsiame N. Jarošenkos paveiksle „Visur gyvenimas" pavaizduotas ketvirtos klasės vagonas, labai naiviai pritaikytas vežioti kaliniams: visa palikta kaip buvę, kaliniai važiuoja kaip visi žmonės, tik ant langų įtaisytos abipusės grotos. Tokie vagonai dar ilgai važinėjo Rusijos geležinkeliais, kai kurie kaliniai prisimena, kaip juos ir 1927 metais dar vežė tokiais, tik vyrus ir moteris skyrium. O eseras Trušinas tvirtina, kad ir caro laikais jau jį vežė „stolypinu", tik jų važiavo, irgi kaip Krylovo laikais, vienoje kupė šeši žmonės.

Vagono istorija štai kokia. Toks vagonas iš tiesų pirmą kartą paleistas bėgiais Stolypino laikais. Jis sukonstruotas 1908 metais, bet skirtas *persikėlėliams*, važiuojantiems į rytines šalies sritis, kai smarkiai pagausėjo persikėlėlių srautas ir pristigo geležinkelio riedmenų. Šio tipo vagonai buvo prastesni už keleivinius, bet kur kas geresni už prekinius. Juose buvo pagalbiniai skyriai ūkio padargams arba paukščiams (dabartinės „pusinės" kupė – karceriai), bet juose, suprantama, nebuvo *jokių grotų* – nei viduje, nei ant langų. Grotas įtaisė išradingos galvos, ir aš manyčiau, kad bolševikai. Vagonams prigijo „stolypinų" vardas... Ministras, už posakį „Stolypino kaklaraištis" iššaukęs deputatą į dvikovą, šiam pomirtiniam šmeižtui jau negalėjo užkirsti kelio.

Bet Gulago vadovybės neapkaltinsi vartojus „stolypino" terminą – ne, tokį vagoną ji visuomet vadino „vagonzaku". Tokį vagoną „stolypinu" vadinom mes, zekai, priešindamiesi valdiškam žodžiui, linkę viską vadinti savaip ir šiurkščiau, tad perėmę pavadinimą, kurį mums pakišo ankstesniųjų kartų kaliniai – trečiojo dešimtmečio areštantai. Kas gi galėjo jį sugalvoti? Žinoma, ne „kontros" – jiems negalėjo kilti tokia asociacija: caro vyriausybės premjeras – ir čekistai. Tą galėjo sugalvoti tik „revoliucionieriai", netikėtai pakliuvę į čekistų mėsmalę: arba eserai, arba anarchistai (jeigu pavadinimas atsirado trečiojo dešimtmečio pradžioje), arba trockininkai (jeigu trečiojo dešimtmečio pabaigoje). Kadaise klastingai nužudę Stolypiną – tą didį Rusijos veikėją, dar ir po jo mirties jie klastingai suteršė jo atminimą.

Bet kadangi toks vagonas pamėgtas tik trečiajame dešimtmetyje, o plačiai ir specialiais tikslais įsigalėjo ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, kai mūsų gyvenime viskas buvo unifikuota (tikriausiai kaip tik tuomet ir prigamino tokių vagonų), teisingiau būtų jį vadinti ne „stolypinu", o „stalinu".

Vagonzakas – tai paprastas kupėjinis vagonas, tik iš devynių kupė penkios skirtos kaliniams (ir čia, kaip visur Archipelage, pusė tenka prižiūrėtojams), kupė atskirtos nuo koridoriaus ne ištisine pertvara, o grotomis, kad kiekviena būtų kaip ant delno. Tos grotos – įžambūs sukryžiuoti virbai kaip stočių sodeliuose. Grotos eina ligi pat vagono lubų, todėl prie kupė viršum koridoriaus nėra podėlio pasidėti bagažui. Koridoriaus pusėje langai paprasti, bet su tokiomis pat įžambiomis grotomis iš lauko. O kalinių kupė lango nėra – tik mažytis, irgi grotuotas langelis antrųjų lentynų lygyje (kadangi be langų, tai mums ir atrodo, kad tai bagažo vagonas). Kupė durys – stumdomosios: geležinis rėmas, irgi grotuotas.

Visa tai iš koridoriaus labai panašu į žvėryną: už ištisinių grotų tūno ant grindų ir lentynų kažkokie apgailėtini padarai, panašūs į žmones, ir gailiai į jus žiūri, prašo gerti ir valgyti. Bet žvėryne taip ankštai niekas žvėrių nelaiko.

Laisvųjų inžinierių skaičiavimais, „stalino" kupė šešetas žmonių gali sėdėti apačioje, trejetas – gulėti ant vidurinės lentynos (ji sujungta kaip ištisiniai gultai, tik prie durų palikta anga užlipti ir nulipti) ir dvejetas – gulėti viršuje ant bagažo lentynų. Prie šitų vienuolikos įstūmus dar vienuolika (uždarydami duris, paskutinius kalinius prižiūrėtojai grūste įgrūda kojomis), jau galima sakyti, kad „stalino" kupė visai normaliai užpildyta. Po du pusiausėda susiriečia ant viršutinių bagažinių, penketas sugula ant ištisinės vidurinės lentynos (šitie – laimingiausi, dėl tų vietų grumtynės, o jei kupė yra kriminalinių, jie jas ir užgrobia), o apačioj dar lieka trylika žmonių: po penketą susėda ant dviejų lentynų, trejetas – ant grindų jiems tarp kojų. Kažkur ten, tarp žmonių, ant žmonių ir po žmonėmis, – jų daiktai. Šitaip suspaustom ir pariestom kojom žmonės išsėdi kiauras paras.

Ne, šitaip daroma visai ne tyčia, kad žmonės kankintųsi! Nuteistasis – tai socializmo darbo kareivis, tad kam jį kankinti, jis dar gaus padirbėti statybose. Bet sutikite, juk ne pas uošvę į svečius jis važiuoja, nejaugi jį taip įkurdinsi, kad laisvieji pavydėtų. Mūsų transportas šlubuoja: kaip nors nuvažiuos, nepadvės.

Nuo šeštojo dešimtmečio, kai tvarkaraščiai daugmaž nusistovėjo, kaliniams šitaip važiuoti tekdavo neilgai – na, pusantros, na, dvi paras. Per karą ir po karo buvo blogiau: nuo Petropavlovsko (Kazachijos) iki Karagandos vagonzakas galėjo eiti *septynias* paras (ir dvidešimt penki žmonės vienoje kupė!), nuo Karagandos iki Sverdlovsko – *aštuonias* paras (ir kupė po dvidešimt šešis); Net nuo Kuibyševo iki Čeliabinsko 1945 metų rugpjūtį Suzis važiavo „stalino" vagonu kelias paras – ir vienoje kupė buvo *trisdešimt penki* žmonės, gulėjo stačiai ant kits kito, kebernojosi ir grumdėsi[1]. O 1946 metų rudenį. N. Timofejevas-Resovskis iš Petropavlovsko į Maskvą važiavo kupė, kur buvo *trisdešimt šeši* žmonės! Kelias paras jis *kabojo* kupė tarp žmonių, nesiekdamas kojom grindų. Paskui žmonės ėmė mirti – juos traukė iš po kojų (teisybė, ne išsyk, o tik antrą parą) – ir pasidarė laisviau. Visa jo kelionė iki Maskvos truko *tris savaites*. (O Maskvoje pagal stebuklų šalies dėsnius Timofejevą-Resovskį *karininkai* išnešė iš traukinio ant rankų ir nuvežė lengvuoju automobiliu: jis važiavo stumti mokslo į priekį!)

Ar trisdešimt šeši– jau riba? Neturim liudijimų, kad būtų buvę trisdešimt septyni, bet, laikydamiesi vienintelio mokslinio metodo ir prisiklausę šūkių, kaip svarbu kovoti su „ribotojais", turim atsakyti: ne, ne! Ne riba! Gal kur kitur ir riba, tik ne pas mus! Kol kur nors po lentynomis, kur nors tarp pečių, kojų ir galvų dar yra nors keli kubiniai decimetrai oro – į kupė dar galima įgrūsti vieną kitą kalinį! Taigi reliatyvia riba galima laikyti skaičių, tolygų nuo kupė grindų ligi lubų sausakimšai sukrautų lavonų sumai.

V. Kornejeva važiavo iš Maskvos kupė, kur buvo *trisdešimt moterų*, ir dauguma jų – iškaršusios senutės, tremiamos už tikėjimą

[1] Čia noriu apmalšinti tuos, kurie stebisi ir priekaištauja: kodėl kaliniai nekovojo?

(nuvežtos į paskyrimo vietą, visos tos moterys, išskyrus dvi, buvo paguldytos į ligoninę). Kelionėje nė viena nemirė, nes tarp jų buvo kelios jaunos, tvirtos ir dailios merginos, pasodintos „už užsieniečius". Tos merginos ėmė sargybinius gėdinti: „Kaip jums ne sarmata jas šitaip vežti? Juk čia jūsų motinos!" Tikriausiai ne tiek merginų moraliniai argumentai, kiek patraukli jų išvaizda sargybinius paveikė – ir keletą senučių jie perkėlė... į karcerį. O vagonzake karceris – ne bausmė, bet palaima. Iš penkių kaliniams skirtų kupė tik keturios naudojamos kaip bendros kameros, o penktoji padalyta perpus – į dvi siauras puses su viena apatine ir viena viršutine lentyna, kaip būna įsikūrę traukinių palydovai. Tie karceriai skirti kaliniams izoliuoti. Važiuoti ten dviese ir net keturiese – patogu ir erdvu.

Ne, ne todėl, kad tyčia kankintų troškuliu, valdžia šitaip sugrūstus ir iškankintus kalinius visą ilgą kelionę maitina ne kokiu viralu, o tik silkėmis arba džiovintomis voblomis (šitaip buvo *visais* metais, ketvirtajame ir šeštajame dešimtmetyje, žiemą ir vasarą, Sibire ir Ukrainoje, pavyzdžių nereikia nė ieškoti). Ne, ne todėl, kad tyčia kankintų troškuliu. Pasakokit, kad gudrūs, – kuo tuos driskius kelionėje šerti? Vagone duoti jiems karšto viralo – nėra tokio nurodymo (beje, vienoje vagonzako kupė važiuoja virtuvė, bet ji – tik sargybai), sausų kruopų jiems neduosi, žalių menkių neduosi, mėsos konservų – ko gero, tik apsirytų. Geriau nesugalvosi, silkių, dar duonos kriaukšlelę – ko gi daugiau?

Tu imk, imk savo pusę silkės, kol duoda, ir džiaukis! Jei turi proto – tos silkės nevalgyk, pakentėk, įsikišk ją į kišenę, sulapnosi etapiniame lageryje, ten galėsi užsigerti vandeniu. Prasčiau, kai duoda šlapių Azovo ančiuvių, apibarstytų stambia druska, į kišenę jų neįsidėsi, išsyk imk tas žuvis į bušlato skverną, į nosinę, delną – ir valgyk. Ančiuviai dalijami ant kurio nors kalinio bušlato, o džiovintas voblas sargybinis paženia tiesiai ant kupė grindų, ir jos dalijamos ant suolų, ant kelių.

P. Jakubovičius „Paniekintųjų pasaulyje" („V mire otverženných", Maskva; Leningradas, 1964, t. 1) rašo, kad praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtme-

tyje, tais baisiais laikais, Sibiro etapuose būdavo duodama vienam žmogui per parą po 10 kapeikų maistpinigių, kai kvietinės duonos kepalas – trys kilogramai? – kainavo 5 kapeikas, o puodynė pieno – du litrai? – 3 kapeikas. „Kaliniai klesti", – rašo jis. O štai Irkutsko gubernijoje kainos didesnės, svaras mėsos 10 kapeikų, ir „kaliniai stačiai skursta". Bet juk svaras mėsos žmogui per dieną – tai ne pusė silkės?..

Bet jeigu jau tau davė žuvies, tai ir duonos nepamirš, o gal dar ir cukraus pabers. Blogiau, kai sargybinis ateina ir pareiškia: šiandien nemaitinsim, jums *neišduota*. Ką gi, gali pasitaikyti, kad tikrai neišduota: kokioje nors kalėjimo buhalterijoje ne ten skaitmenį įrašė. O gali būti ir taip, kad išduota, bet pačiai sargybai striukas davinys (ir jie ne taip jau labai persisotinę), tad nusprendė duonelę *nugvelbti*, o jei kyštelės vien po pusę silkės – atrodys įtartina.

Ir, žinoma, visai ne todėl, kad kalinys kankintųsi, po silkės jam neduodama nei virinto (šitaip dar nėra buvę), nei žalio vandens. Reikia suprasti: sargybos etatai riboti. Vieni stovi poste koridoriuje, budi tambūre, stotyse landžioja po vagonu, ant stogo: žiūri, ar kur skylė neišlaužta. Kiti valo ginklus, o dar kada nors reikia ir politinio lavinimo užduotis atlikti, ir drausmės statutą pasikartoti. O trečioji pamaina miega, aštuonias valandas ji piršto nepajudins – karas juk baigėsi. Ir dar: nešioti vandenį kibirais – toli, o ir apmaudu nešioti: kodėl sovietų karys turi vilkti vandenį kaip koks asilas, ir dar liaudies priešams? Kartais, traukinių sąstatus rūšiuojant arba perkabinėjant, vagonzakas pusei paros taip nuvaromas nuo stoties (toliau nuo žmonių akių), kad ir savai, raudonarmietiškai virtuvei vandens neparsineši. Na, teisybę sakant, yra išeitis: zekai gali pasisemti vandens iš garvežio tenderio – geltono, drumsto, tepaluoto, jie noromis geria ir tokį, nieko, jiems kupė prietėmyje nelabai ir matyti – šičia lango nėra, lemputės nėra, šviesos tik tiek, kiek iš koridoriaus. Ir dar štai kas: tą vandenį dalyti labai prailgsta, nes savų puodukų kaliniai neturi, kas ir turėjo, iš tų atėmė, – vadinasi, girdyk juos dviem valdiškais, o kol atsigers, stovėk čia, samstyk, samstyk ir padavinėk. (O tie dar susiries: girdi, pirma tegu sveikieji geria, o jau paskui džiovininkai, o po jų sifilitikai! Tarytum gretimoje kupė vėl ne tas pat: pirma sveikieji...)

Na, bet visa tai dar ištvertų, tampytų vandenį ir girdytų, jeigu tie kiaulės, vandens prisipampę, paskui nesiprašytų į išvietę. Ogi visai aišku: parą neduodi jiems vandens – ir į išvietę nesiprašo, o vieną kartą pagirdai – vieną kartą ir į išvietę; pasigaili, du kartus pagirdai – du kartus išleisk į išvietę. Vis dėlto geriausia – negirdyti.

Ir ne todėl gaila kalinius išleist nusilengvinti, kad būtų gaila išvietės, o todėl, kad šitai atsakinga ir net karinė operacija: reikia ilgam pasitelkti jefreitorių ir du kareivius. Pastatomi du postai: vienas prie išvietės durų, antras kitame koridoriaus gale (kad kaliniai neiššoktų), jefreitorius čia atidaro, čia uždaro kupė duris, pirma įleisdamas sugrįžusį, paskui išleisdamas kitą. Statutas reikalauja išleisti tik po vieną, kad kaliniai neužpultų sargybos, nesukeltų maišto. Taigi tas išleistasis tampa kliuviniu trisdešimčiai tos pačios kupė kalinių, šimtui dvidešimčiai viso vagono kalinių ir sargybinių būriui! Tad „Marš! Marš!.. Greičiau! Greičiau!" – ragina jį jefreitorius ir kareivis, ir kalinys skuba, klumpa, lyg vogtų iš valstybės tą išvietės angą. 1949 metais „stalino" vagone Maskva-Kuibyševas vienakojis vokietis Šulcas, jau suprantantis rusiškus raginimus, šokavo viena koja į išvietę ir atgal, o sargybinis kvatojo ir reikalavo, kad jis šokuotų greičiau. Vieną kartą tambūre prie išvietės sargybinis Šulcą pastūmė, ir tas pargriuvo. Sargybinis įtūžęs ėmė jį mušti – ir Šulcas, neįstengdamas viena koja atsistoti, šliaužte įšliaužė į pridergtą išvietę. Sargybiniai leipo juokais[1].

Kad išvietėn įleistas kalinys per tas kelias sekundes nepabėgtų ir greičiau atliktų gamtos reikalą, išvietės durys neuždaromos, ir sargybinis, stebėdamas tupintį kalinį, iš tambūro ragina: „Greičiau, greičiau!.. Na, gana tau, gana!" Kartais komanda pačioje pradžioje: „Tik nusišlapinti!" – ir jau tuomet iš tambūro tau neleidžiama pritūpti. Na ir rankų, žinoma, niekas neplauna: neužteks bakelyje vandens, o ir laiko nėra. Jeigu tik kalinys paliečia praustuvo strypelį, sargybinis iš tambūro riaumoja: „Neliesk, nešdinkis!" (Jei kas maišelyje turi muilo arba rankšluostį, neišsiims vien iš gėdos: tai būtų

[1] Šitai, regis, pavadinta „Stalino asmenybės kultu"?

pernelyg *frajeriška.*) Išvietė pridergta. Greičiau, greičiau! Ir kalinys, išsimaknojęs srutose batus, spraudžiasi į kupė, per kažkieno rankas ir pečius keberiojasi viršun, paskui liūgini jo batai nuo trečios lentynos nukąra ant antrosios ir nuo jų laša.

Kai tuštinasi moterys, sargybos statutas ir sveikas protas reikalauja taip pat neuždaryti išvietės durų, bet ne kiekvienas sargybinis spiria duris palikti atdaras, kai kurie nusileidžia: tiek to, užsidarykite. (Juk paskui vienai moteriai reikia tą išvietę ir plauti, ir vėl prie jos stovėk, kad nepabėgtų.)

Netgi taip sparčiai sukdamiesi, šimtas dvidešimt žmonių į išvietę sulaksto tik per dvi valandas su viršum – daugiau kaip per ketvirtį trijų sargybinių pamainos! Ir vis tiek neįtinki! – vis tiek koks nors kiaurbira senis po pusvalandžio vėl inkščia ir prašosi į išvietę; žinoma, jo neišleidžia, jis pridirba kupė, o jefreitoriui vėl rūpestis: priversti jį rankomis iškuopti ir išnešti.

Taigi: kuo mažiau lakstymo į išvietę! Vadinasi, kuo mažiau vandens. Ir maisto kuo mažiau – nei viduriavimu nesiskųs, nei oro negadins, o juk dabar – vagone nors kirvį kabink!

Kuo mažiau vandens! O silkę privalu išduoti. Neduoti vandens – protingas poelgis, neduoti silkės – tarnybinis nusikaltimas.

Niekas, niekas neturi tikslo mūsų kankinti! Sargybos veiksmai visai pagrįsti! Tačiau nelyginant senovės krikščionys mes sėdim narve, o mums ant žaizdotų liežuvių barstoma druska.

Etapų sargyba taip pat visai neturi tikslo (o kartais ir turi) vienoje kupė sumaišyti Penkiasdešimt Aštuntojo su kriminaliniais ir buitininkais, bet ką čia padarysi: kalinių labai daug, vagonų ir kupė mažai, laiko striuka – kada tu juos rūšiuosi? Viena iš keturių kupė skiriama moterims, kitose trijose jeigu jau ir rūšiuojama, tai pagal paskyrimo stotis, kad būtų patogiau išlaipinti.

Negi todėl Kristus buvo nukryžiuotas tarp galvažudžių, kad Pilotas norėjo jį pažeminti? Stačiai tokia jau buvo diena – reikia nukryžiuoti, o Golgota viena ir laiko mažai. *Ir priskyrė jį prie piktadarių.*

* * *

Bijau net pagalvoti, ką būčiau turėjęs patirti atsidūręs tokioje pat padėtyje kaip dauguma kalinių... Sargyba ir etapo karininkai elgėsi su manim pabrėžtinai mandagiai... Aš, politinis kalinys, važiavau į katorgą palyginti ištaigingai – etapuose nakvodavau patalpoje, atskiroje nuo kriminalinių kalinių, turėjau atskirą vežimą ir jame vežiausi pūdą bagažo...

...Šioje pastraipoje praleidau kabutes, kad skaitytojas giliau pajustų. Be kabučių pastraipa skamba keistokai, ar ne?

Šitaip P. Jakubovičius rašo apie praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigą. Knyga dabar pakartotinai išleista, kad skaitytojai įsitikintų, kokie niūrūs tai buvo laikai. Sužinom, kad ir baržoje politiniai kaliniai turėjo atskirą kambarį, o denyje – atskirą skyrių pasivaikščioti. (Tas pat – ir L. Tolstojaus „Prisikėlime": prašalaitis kunigaikštis Nechliudovas gali ateiti pas politinius kalinius pasišnekėti.) Ir tik todėl, kad sąraše prie Jakubovičiaus pavardės buvo „praleistas *magiškas žodis – politinis*" (šitaip jis rašo), Ust Kare „katorgos inspektorius jį pasitiko... kaip paprastą kriminalinį nusikaltėlį – šiurkščiai, atžariai, akiplėšiškai". Beje, dėl sąraše įsivėlusios klaidos bemat sėkmingai išsiaiškinta.

Kokių fantastiškų būta laikų! – politinius kalinius laikyti drauge su kriminaliniais atrodė kone nusikaltimas! Kriminaliniai kaliniai į geležinkelio stotis buvo varomi grindiniu gėdingomis virtinėmis, o politiniai galėjo važiuoti karietomis (bolševikas Olminskis, 1899). Politiniai kaliniai valgydavo ne iš bendro katilo, o gaudavo maistpinigius ir už juos užsisakydavo patiekalus restoranėliuose. Bolševikas Olminskis atsisakė priimti net ligoninės davinį – šis jam pasirodė per prastas[1]. Butyrkų korpuso viršininkas atsiprašė už prižiūrėtoją, kad tas kreipėsi į Olminskį „tu": girdi, pas mus retai būna politinių, prižiūrėtojas nežinojo...

[1] Kaip tik todėl padugnės (kriminaliniai) profesionalius revoliucionierius vadino „nusususiais šunbajoriais" (P. Jakubovičius).

Butyrkose *retai būna politinių*!.. Kas per sapnas? O kurgi jie būna? Juk Lubiankos ir Lefortovo tada dar nebuvo!..

Radiščevą išvežė į etapą surakintą grandinėmis ir, kadangi buvo šaltas oras, apklojo „bjauria neaptraukta skranda", paimta iš sargo. Tačiau Jekaterina tučtuojau įsakė: grandines nuimti ir viskuo kelyje aprūpinti. O Ana Skripnikova 1927 metų lapkritį iš Butyrkų į Solovkus etapu išsiųsta su šiaudine skrybėlaite ir vasarine suknele (nes šitaip apsirengusi ji buvo suimta vasarą, o nuo to laiko jos kambarys tebebuvo užantspauduotas ir niekas nenorėjo jai leisti iš ten pasiimti žieminių drabužių).

Skirti politinius nuo kriminalinių, vadinasi, gerbti juos kaip lygius varžovus, vadinasi, pripažinti, kad žmonės gali turėti *savo pažiūras*. Šitaip net areštuotas politinis jaučia politinę laisvę!

Bet nuo to laiko, kai visi mes – „kaerai" (kontrrevoliucionieriai), o socialistai neįstengė apginti politinių kalinių statuso, – nuo to laiko tavo reikalavimas, kad tavęs, politinio, nemaišytų su kriminaliniais, gali tik prajuokinti kalinius ir nustebinti prižiūrėtoją. „Pas mus – visi kriminaliniai", – nuoširdžiai sakė prižiūrėtojai.

Tas sumaišymas, tas pirmasis priblokiantis susitikimas įvyksta arba „juodvarnyje", arba vagonzake. Ligi šiol, kad ir kaip tardytojų engiamas, kamuojamas ir kankinamas, visų nelaimių kaltininku tu laikei melsvakepurius, netapatinai jų su žmonėmis, jie tebuvo įžūli tarnyba. Bet užtat tavo kameros draugai, nors ir turintys visai kitokį išsilavinimą ir visai kitokią gyvenimo patirtį nei tu, nors tu su jais ginčijaisi, nors jie tave ir *įdavinėjo*, – visi jie buvo iš tos pačios įprastinės, nuodėmingos ir pažįstamos aplinkos, kurioje ligi šiol gyvenai.

Įstumtas į „stalino" kupė, tu ir čia manai rasti tik nelaimės draugus. Visi tavo priešai ir engėjai liko anapus grotų, šiapus tu nesitiki su jais susidurti. Ir staiga pakeli akis į kvadratinę angą vidurinėje lentynoje, į tą vienintelę padangę viršum tavęs, ir pamatai ten tris keturis – ne, ne veidus! ne, ne bjaurų vaizdą! bjaurus vaizdas turi buti nors kiek panašus į vaizdą! ne, ne beždžionių snukius, beždžionių snukiai turi kur kas daugiau gerumo ir mąslumo! – tu matai žiaurias šlykščias marmūzes, vamplas, perkreiptas godulio ir pašaipos. Tie

šlykštynės ryja tave akimis kaip vorai, pakibę virš musės. Jų voratinklis – šios grotos, ir tu niekur nedingsi! Jie šiepiasi, tarytum jiems knietėtų tau įkąsti į šoną, šnekėdami jie šnypščia, šiuo šnypštimu mėgaudamiesi labiau nei kalbos balsiais ir priebalsiais, ir pats jų bliaunijimas tik veiksmažodžių ir daiktavardžių galūnėmis primena rusų kalbą, o šiaip – kažkoks jovalas.

Šie keisti goriloidai veikiausiai vilki sportinukais – juk vagone tvanku, jų gysloti tamsiai raudoni kaklai, išsišovę apvalūs pečiai, tatuiruotos įrudusios krūtinės kalėjimuose nesunyko. Kas jie? Iš kur? Staiga nuo vieno tokio kaklo nukąra... kryželis! Taip, virvute parištas aliumininis kryželis. Šitai tave pribloškia ir kiek apramina: tarp jų yra tikinčių, kokia paguoda. Taigi nieko baisaus neatsitiks. Bet kaip tik šis „tikintysis" siunčia velniop kryžių ir tikėjimą (keikiasi jie pusiau rusiškai) ir kyšteli tau prie pat akių du išskėstus pirštus – ne grasindamas, o rodydamas, kad tuoj durs. Šitas mostas „akis išdursiu, gaišena!" – visa jų filosofija ir tikėjimas! Jeigu jau akį jie gali tau sutrėkšti kaip šliužą – tai kaipgi neatims iš tavęs apdaro ar daikto? Kadaruoja kryželis, dar neišdurtom akim tu spoksai į šitą klaikų maskaradą ir netenki nuovokos: kas iš mūsų jau išprotėjo? Kas dar išprotės?

Akimoju subyra ir sužlunga visi žmonių bendravimo įpročiai, kurių gyvenime laikeisi. Visame savo ankstesniame gyvenime – ypač iki arešto, bet ir po arešto, o iš dalies ir tardomas – tu sakei kitiems žmonėms *žodžius*, ir jie tau atsakinėjo *žodžiais*, ir tie žodžiai reiškė veiksmus, galima buvo arba įtikinti, arba prieštarauti, arba sutikti. Prisimeni įvairius žmonių santykius – prašymą, paliepimą, padėką, – bet tai, kas užklumpa tave šičia, visai kas kita nei tie žodžiai ir tie santykiai. Apačion nulipa tų marmūzių pasiuntinys, dažniausiai koks nupiepęs vaikigalis, kurio nesivaržymas ir akiplėšiškumas trigubai šlykštesnis, tas velniūkštis atriša tavo maišelį ir iškrausto kišenes – ne šiaip smalsaudamas, o glemždamas visa kaip savo labą! Nuo tada visa, kas buvo tavo, jau nebe tavo, ir pats tu – tik gutaperčinė figūrėlė, aptūlota nereikalingais skudurais, kuriuos galima nutraukti. Nei tam mažam piktam šeškui, nei toms iš viršaus

spoksančioms marmūzėms neįmanoma nieko žodžiais paaiškinti – nei paprieštarauti, nei uždrausti, nei perkalbėti! Jie – ne žmonės, šitai paaiškėja tau per akimirką. Galima tik viena – mušti! Nedelsiant, tuščiai nemalant liežuviu – mušti! Arba šį vaikigalį, arba tuos greveldas viršuje.

Bet kaip tu iš apačios tam trejetui viršuje užtvosi? O vaikėzo, nors jis ir bjaurus šeškas, taip pat lyg ir nedera mušti? Nebent stumtelėti? Bet pamėgink stumtelėti – tuoj tau nukąs nosį arba tie iš viršaus praskels galvą (jie turi ir peilių, tik neišsitraukia, jiems neverta su tavim terliotis).

Tu žiūri į kaimynus, į draugus – nagi pasipriešinkim arba protestuokim! – bet visi tavo draugai, tavo Penkiasdešimt Aštuntasis, pavieniui apiplėšti dar prieš tau ateinant, sėdi nuolankiai, susigūžę, ir žiūri, dar gerai, jei ne į tave, o veikiausiai jie žiūri į tave, žiūri taip paprastai, lyg čia būtų ne koks smurtas, ne plėšikavimas, o natūralus gamtos reiškinys: žolė auga, lietutis lyja.

O todėl, kad šaukštai jau popiet, ponai, draugai ir broliai! Susizgribti, kas esate, reikėjo dar tuomet, kai Stružinskis susidegino Viatkos kameroje, ir dar seniau, kai jus apšaukė „kaerais".

Taigi tau lyg niekur nieko nuvelka paltą, švarke užčiuopia ir su medžiaga išplėšia užsiūtą dvidešimtpenkrublinę, tavo maišelį pamėtėja aukštyn, patikrina, ir visa, ką sentimentalioji tavo žmona suruošė tau po nuosprendžio į ilgą kelionę, liko ten, viršuje, o tau maišelyje atlekia dantų šepetėlis...

Nors ketvirtajame ir penktajame dešimtmetyje šitaip paklusdavo ne kiekvienas, bet mažų mažiausiai devyniasdešimt devyni iš šimto. (Esu girdėjęs pasakojant vieną kitą atsitikimą, kai trejetas jaunų sveikų vyrų vieningai priešinosi kriminaliniams, bet gindami ne bendrą teisingumą, ne visus, plėšiamus šalimais, o tik save, ginkluotą savo neutralitetą.) Kaip šitai galėjo būti? Vyrai! Karininkai! Kareiviai! Frontininkai!

Kad žmogus galėtų drąsiai grumtis, jis turi būti toms grumtynėms pasirengęs, laukti jų, suvokti jų tikslą. O čia visų tų sąlygų nėra: niekada seniau nesusidūręs su kriminalistais, žmogus nesitiki

tokių grumtynių, o svarbiausia – visai nesupranta, kad grumtis neišvengiama, nes ligi šiol manė (neteisingai), kad jo priešai – tik melsvakepuriai. Jam dar reikės daug košės suvalgyti, kol supras, kad tatuiruotos krūtinės – tai melsvakepurių užpakaliai, kad čia slaptas principas, kurio uniformuotieji garsiai nesako: „Tu mirk šiandien, o aš rytoj!" Naujokas areštantas dar tariasi esąs politinis kalinys, tai yra: jis – už liaudį, o prieš anuos – valstybė. O čia netikėtai iš už nugaros ir iš šono puola kažkokie miklūs bjaurybės, ir visos ribos susimaišo, ir aiškumas subyra į šipulius. (Dar negreitai kalinys suvoks ir susigaudys, kad, vadinasi, tie bjaurybės – išvien su kalėjimo pareigūnais.)

Kad žmogus galėtų drąsiai grumtis, jam reikia justi saugų užnugarį, paramą iš šonų, žemę po kojomis. Visų tų sąlygų Penkiasdešimt Aštuntasis neturi. Varomas per politinio tardymo mėsmalę, palūžta žmogaus kūnas: jis badavo, nemiegojo, šalo karceriuose, tysojo sumuštas. O, kad tiktai kūnas! Palūžta ir žmogaus dvasia. Jam įkalta į galvą ir įrodyta, kad ir jo pažiūros, ir gyvenimas, ir santykiai su žmonėmis – viskas buvo neteisinga, nes privedė jį prie liepto galo. Tame kamuolėlyje, kurį teismo mašinų skyrius išmeta į etapą, tėra likęs tik troškimas gyventi, bet nebėra jokios nuovokos. Galutinai sugniuždyti ir galutinai suskaldyti – štai ko siekiama tardant pagal 58-ąjį straipsnį. Nuteistieji turi suprasti, kad didžiausia jų kaltė laisvėje buvo mėginimas kaip nors susižinoti ir susitelkti be partorgo, be proforgo ir administracijos. Kalėjime šitai virsta bet kokių *kolektyvinių veiksmų* baime: bijomasi tą patį skundą išsakyti dviem balsais arba tą patį pareiškimą pasirašyti dviese. Ilgam atgrasinti nuo visokio vienijimosi, pseudopolitiniai kaliniai dabar nesiryžta vienytis ir prieš kriminalistus. Neateina jiems į galvą ir mintis, kad vagone arba etapiniame lageryje reikėtų turėti ginklą – peilį arba blakštą. Pirma – kam jis? prieš ką? Antra, jeigu tą ginklą pavartotum tu, nuteistas pagal tą nelemtą 58-ąjį straipsnį, galėtum būti vėl teisiamas ir dabar gauti jau mirties bausmę. Trečia, dar anksčiau, per kratą, tave už peilį ne taip nubaustų kaip kriminalinį: jam peilis – valiūkavimas, tradicija, nesąmoningumas, o tau – teroras.

Ir pagaliau diduma kalinių, nuteistų pagal 58-ąjį straipsnį, – taikingi žmonės (o dažnai ir seni, ir ligoti), visą gyvenimą išsivertę žodžiais, be kumščių, tad nelinkę ir dabar jais švaistytis.

O kriminaliniai kaliniai tokio tardymo nėra patyrę. Visas jų tardymas – dvi apklausos, lengvas teismas, lengva bausmė, ir net šitos lengvos bausmės laiko jie neatsėdi, išeina į laisvę anksčiau: arba amnestuojami, arba pabėga[1]. Niekas nedraudžia kriminalistui perdavinėti siuntinių ir tardymo laikotarpiu – gausių siuntinių, kurie jam priklauso kaip laisvėje likusių draugužių vagių dalininkui. Nė vienos dienos jis nealksta ir nesilpsta – ir štai kelionėje prisiduria maisto iš *frajerių*[2]. Vagių ir banditų straipsniai kriminalisto ne tik neslegia, jis tais straipsniais net didžiuojasi – ir tą jo didžiavimąsi palaiko visi viršininkai su melsvais antpečiais arba melsvais apvadais: „Nieko, nors tu banditas ir žmogžudys, bet ne tėvynės išdavikas, tu juk *mūsų* žmogus, tu pasitaisysi". Vagių straipsniuose nėra Vienuolikto punkto – apie organizaciją. Kriminaliniams kaliniams organizuotis nedraudžiama – kuriam galui drausti? Tegu organizuotumas ugdo kolektyvizmo jausmus, taip reikalingus mūsų visuomenės žmogui. Ir ginklo atėmimas iš jų – tai žaidimas, už ginklą jie nebaudžiami – gerbiamas jų *įstatymas* („jie kitaip negali"). Ir nauja žmogžudystė kameroje neprailgina žmogžudžiui bausmės laiko, o tik papuošia jį laurais.

(Visa tai turi labai gilias šaknis. Marksas liumpenproletariatą smerkė nebent už tam tikrą nesantūrumą, nenuoseklumą. O Stalinas visuomet buvo palankus kriminalistams – kas gi jam apiplėšdavo bankus? Dar 1901 metais partijos ir kalėjimo draugai apkaltino jį naudojantis kriminalistų parama kovoje su politiniais priešininkais. Trečiajame dešimtmetyje pradėtas vartoti ir parankus terminas: *socialiai artimi*. Tokios pažiūros laikėsi ir Makarenka: *šituos* galima

[1] V. Ivanovas (dabar Uchtoje), devynis kartus teistas pagal 162-ąjį straipsnį (vagystė), penkis kartus pagal 82-ąjį straipsnį (pabėgimas), iš viso nuteistas 37 metus kalėti, visas bausmes „atbuvo" per penkerius šešerius metus.

[2] *Frajeris* – ne vagis, tai yra ne „Žmogus" (didžiąja raide). Kitaip sakant, frajeriai – visi kiti žmonės, nepriklausantys vagių luomui.

perauklėti. Pasak Makarenkos, nusikaltimų šaltinis – tik „kontrrevoliucionierių pogrindis". Neįmanoma perauklėti *anųjų* – inžinierių, dvasininkų, eserų, menševikų.)

Kodėl gi nevogti, jei niekas nesudraudžia? Trejetas ketvertas sutariančių akiplėšų kriminalistų šokdina keliasdešimt įbaugintų ir užguitų pseudopolitinių kalinių.

Vadovybei pritariant. Pagal Priešakinę Teoriją.

Bet jeigu aukos nesipriešina kumščiais, tai kodėl nesiskundžia? Juk koridoriuje girdėti kiekvienas garsas, ir anava jis, sargybos kareivis, lėtai vaikšto už grotų.

Taip, čia klausimas. Kiekvienas garsas ir aimana girdėti, o sargybinis vis vaikšto – kodėl gi jis nesikiša? Per metrą nuo jo, tamsiame kupė urve, plėšia žmogų – kodėl gi valstybinės apsaugos karys neužsistoja?

Nagi dėl tos pačios priežasties. Jam taip pat įteigta. Be to, kai tiek metų nuolaidžiaujama, ir pati sargyba ėmė simpatizuoti vagims. Sargyba *pati virto vagimi.*

Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio iki penktojo dešimtmečio vidurio, tuo didžiausio kriminalistų siautėjimo ir niekšiškiausio politinių kalinių engimo dešimtmečiu, niekas neprisimena atsitikimo, kad sargyba būtų sutrukdžiusi politinį kalinį apiplėšti kameroje, vagone, „juodvarnyje". Bet buvę kaliniai papasakotų daugybę atsitikimų, kai sargyba iš vagių imdavo prisiplėštų daiktų ir už tai duodavo jiems degtinės, valgių (gardesnių už davinį), rūkalų. Šie pavyzdžiai jau chrestomatiniai.

Juk sargybos seržantas irgi nieko daugiau neturi, tik ginklą, susuktą milinę, katiliuką, kareivišką davinį. Žiauru būtų reikalauti, kad jis sergėtų liaudies priešą, vilkintį brangiais kailiniais arba avintį chromo batais, arba prisikrovusį į *kešerį* (maišą) miestietiškų brangių daiktų – ir apsikęstų su tokia nelygybe. Juk atimti tuos prabangius daiktus – irgi klasinės kovos forma? O kokių dar čia esama normų?

1945–946 metais, kai kaliniai plūdo ne iš kur nors kitur, o iš Europos, buvo apsirengę europietiškais drabužiais ir maišuose vežėsi

europietiškų daiktų, neištverdavo nė sargybos karininkai. Tarnyba, likimo lėmimu apgynusi juos nuo fronto, karo pabaigoje „apgynė" ir nuo trofėjų rinkimo, – argi šitai buvo teisinga?

Taigi jau ne atsitiktinai, ne per skubėjimą, ne dėl vietų stygiaus, o iš savanaudiškumo kiekvienoje vagonzako kupė sargybiniai tyčia maišydavo politinius kalinius su kriminaliniais. Ir kriminalistai neapvildavo: daiktai, atimti iš *bebrų*[1], atsidurdavo sargybinių lagaminuose.

Bet ką daryti, jeigu „bebrai" į vagoną jau sulaipinti, traukinys važiuoja, o vagių – nėra ir nėra, na, stačiai nė vienoje stotyje jų neįsodina! Yra buvę ir tokių atsitikimų.

1947 metais iš Maskvos į Vladimirą atlikti bausmės tenykščiame centriniame kalėjime vežė grupę užsieniečių. Jie turėjo vertingų daiktų – šitai patvirtino pirmas atidarytas lagaminas. Tuomet sargyba *pati* pradėjo vagone atiminėti daiktus. Kad kaliniai ko nenuslėptų, jie buvo *nuogai* išrenginėjami ir susodinami ant vagono grindų prie išvietės, o sargybiniai tuo metu peržiūrinėjo ir atiminėjo daiktus. Bet sargyba išleido iš akių, kad tie kaliniai vežami ne į kokį lagerį, o į rimtą kalėjimą. Ten nuvykus kalinys I. Kornejevas parašė skundą, kuriame viską smulkiai išdėstė. Tą sargybą surado, visus iškratė. Dalį daiktų dar pavyko rasti ir grąžinti savininkams, už nerastus daiktus išmokėta kompensacija. Buvo kalbama, kad tie sargybiniai gavę nuo 10 iki 15 metų kalėjimo. Beje, šito patikrinti neįmanoma, be to, gobšuoliai buvo teisiami pagal vagių straipsnį, todėl, reikia manyti, ne per ilgiausiai ir sėdėjo.

Tačiau šis atsitikimas išimtinis, ir jeigu sargybos viršininkas būtų laiku sutramdęs savo gobšumą, būtų supratęs, kad čia geriau nagų nekišti. O štai paprastesnis atsitikimas, skatinantis manyti šitaip buvus ne vienintelį kartą. Vagonzake Maskva-Novosibirskas 1945 metų rugpjūtį (jame etapu buvo vežamas A. Suzis) taip pat nepasitaikė vagių. O kelionė buvo ilga, traukiniai tuomet riedėjo iš lėto. Sargybos viršininkas neskubėdamas patogiu laiku pradėjo kratą – kratė po vieną kalinį, iššauktą su daiktais į koridorių. Kratomi kaliniai pagal

[1] *Bebrai* – turtingi zekai, turintys mantos ir *bacilų*, tai yra riebalų.

kalėjimų taisykles buvo nuogai išrengiami, bet kratos tikslas buvo ne tas, nes iškratytieji grįždavo į tą pačią sausakimšą kupė, todėl galėjo iš rankų į rankas perduoti peilį ar draudžiamą daiktą. Tikrasis kratos tikslas buvo peržiūrėti visus kalinių daiktus – drabužius ir maišus. Čia, prie maišų, per visą ilgą kratą nenuobodžiaudami kantriai stovėjo pasipūtęs sargybos viršininkas karininkas ir jo padėjėjas seržantas. Vos pajėgdamas nuslėpti godų smalsumą, karininkas dėjosi esąs abejingas. Jis jautėsi panašiai kaip senas paleistuvis, kuris negali atitraukti akių nuo merginų, bet varžosi pašalinių žmonių ir pačių merginų ir nesumeta, kaip prisigretinti. Kaip viršininkui reikėjo keleto vagių! Bet vagių etape nebuvo.

Etape nebuvo tikrųjų vagių, bet užtat buvo kalinių, jau nieko prieš prisiderinti prie kalėjime įsišaknijusių vogimo papročių. Sunku nesusivilioti ir nepasekti vagių pavyzdžiu: jis rodo, kad įmanoma lengvai gyventi ir kalėjime. Taigi vienoje kupė važiavo du neseniai buvę karininkai – Saninas (jūrininkas) ir Merežkovas. Abudu buvo teisti pagal 58-ąjį straipsnį, bet jau ieškojo lengvesnės duonos. Merežkovo palaikomas Saninas pasiskelbė kupė seniūnu ir per sargybinį pasiprašė, kad viršininkas jį priimtų pasikalbėti (sumojo, kad pasipūtėliui viršininkui verkiant reikia tarpininko!). Neregėta negirdėta, bet viršininkas Saniną pasišaukė, ir juodu kažkur pasikalbėjo. Pasekdamas Saninu, kažkas pasiprašė ir iš kitos kupė. Ir tas buvo pašauktas pasikalbėti.

O rytą kaliniai gavo jau ne po 550 gramų duonos, kaip tuomet buvo nustatyta, bet po 250 gramų.

Davinius išdalijus žmonės ėmė tyliai murmėti. Tik murmėti, nes garsiau protestuoti politiniai kaliniai nesiryžo, bijodami „kolektyvinių veiksmų". Atsirado tik vienas, kuris duonos dalintoją garsiai paklausė:

– Pilieti viršininke! O kiek šitas davinys sveria?

– Kiek nustatyta! – atsakė tas.

– Reikalauju pasverti, kitaip neimsiu! – garsiai pareiškė smarkuolis.

Visas vagonas nuščiuvo. Daugelis davinių nelietė tikėdamiesi, kad sargybinis pasvers ir jų duoną. Ir čia lyg niekuo dėtas pasirodė karininkas. Visi tylėjo, ir juo sunkiau, juo skaudžiau prislėgė jo žodžiai:

– Kas čia burnojo prieš sovietų valdžią?

Širdys apmirė. (Gal kas pasakytų, kad tokie žodžiai įprasti, kad ir laisvėje kiekvienas viršininkas manosi esąs sovietų valdžia ir pamėgink su juo pasiginčyti. Tačiau įbaugintiems žmonėms, ką tik nuteistiems už antisovietinę veiklą, – baisiau.)

– Kas čia kelia *maištą* dėl davinio? – spyrėsi karininkas.

– Pilieti leitenante, aš tik norėjau... – jau teisinosi nemalonę užsitraukęs maištininkas.

– Ak tai tu, šunsnuki? Tai tau nepatinka sovietų valdžia?

(Ir kam maištauti? Kam ginčytis? Argi ne lengviau lyg niekur nieko suvalgyti tą mažytį davinį, nukęsti, patylėti?.. O va dabar įkliuvo...)

– ...Sušvinkusi stipena! Kontra! Tokį tik pakarti, o jam, matai, davinį pasverk?! Tave, niekše, sovietų valdžia girdo šeria, o tu dar nepatenkintas? Žinai, kas už tai bus?..

Komanda sargybai: „Išvesti jį!" Žvanga užraktas. „Išeik, rankas už nugaros!" Nelaimingąjį nusiveda.

– Kas dar nepatenkintas? Kam dar pasverti?

(Tarytum būtų galima ką nors įrodyti! Tarytum kam nors pasiskųsi, kad buvo 250, ir tavim patikės, o leitenantu nepatikės, kad buvo lygiai 550.

Muštam šuniui tik parodyk lazdą. Visi kiti kaliniai pasakė esą patenkinti, ir *visas dienas*, kol truko ta ilga kelionė, jau buvo duodamas sumažintas, vadinamasis baudos davinys. Ir cukraus jau visai nebedavė – jį pasiimdavo sargyba.

(Šitai buvo tą vasarą, kai pasiektos dvi didžiosios pergalės – prieš Vokietiją ir prieš Japoniją, pergalės, kurios išaukštino mūsų Tėvynės istoriją ir kurias dar ilgai studijuos mūsų vaikaičiai ir provaikaičiai.)

Pabadavo jie dieną, pabadavo dvi, truputėlį atėjo į protą, ir Saninas savo kupė kaliniams pasakė: „Štai ką, vyručiai, šitaip prapulsim. Taigi kas turit kokių geresnių daiktų, duokit šen – išmainysiu, parnešiu jums ėdalo". Jis labai autoritetingai vienus daiktus ėmė, kitus stūmė į šalį (ne visi sutiko ir duoti, bet niekas juk nevertė!). Paskui drauge su Merežkovu pasiprašė iš kupė išleidžiami, ir keista – sargyba juos išleido. Daiktais nešini jie nuėjo link sargybos kupė ir iš ten parnešė suraikytų duonos kepaliukų ir machorkos. Tai buvo tie patys kepaliukai – iš tų septynių kilogramų, kurie nuo kupė kalinių buvo nusukti per dieną, tik dabar toji duona atiteko ne visiems po lygiai, o tik tiems, kurie davė daiktų.

Ir tai buvo visai teisinga: juk visi pripažino esą patenkinti ir sumažintu daviniu. Teisinga buvo ir todėl, kad daiktai kažko verti, reikia už juos atsilyginti. Teisinga ir žiūrint į tolimą perspektyvą: juk tie daiktai lageriui per geri, vis tiek juos tenai arba atims, arba pavogs.

O machorka buvo sargybos. Kareiviai dalijosi su kaliniais savąja gyvybiškai brangia machorka – bet ir tai buvo teisinga, nes jie taip pat valgė kalinių duoną ir jų cukrų, per gerą priešams. Pagaliau teisinga buvo tai, kad Saninas ir Merežkovas, nedavę jokių daiktų, sau pasiėmė daugiau, negu teko daiktų savininkams, – nes be jų nė nebūtų buvę visų tų mainų.

Taigi kaliniai sėdėjo patamsyje susispaudę, ir vieni kramsnojo duonos kriaukšles, priklausančias kaimynams, o tie žiūrėjo į juos ir varvino seilę. Rūkyti sargyba leido ne kada kas panorės, o visam vagonui kas dvi valandos – ir jis taip prirūkdavo, lyg kas degtų. Tie, kurie pradžioje savo daiktelius laikė suspaudę, dabar gailėjosi nedavę jų Saninui ir prašė juos imti, bet Saninas pasakė – vėliau.

Ši operacija nebūtų vykusi taip sklandžiai ir iki galo, jei kaliniai būtų buvę vežami ne taip dažnai stoviniuojančiais pokario traukiniais, kai vagonzakai dažnai buvo perkabinėjami ir laikomi stotyse, – jei nebūtų buvę po karo, ir daikčiukų tų nebūtų buvę, kuriais taip gundytasi. Iki Kuibyševo važiavo savaitę – ir visą tą savaitę kaliniai gaudavo iš valstybės tik po 250 gramų duonos per parą (beje,

tai dviguba blokadinė norma), džiovintų voblų ir vandens. Visą kitą duoną reikėjo išpirkti daiktais. Netrukus pasiūla viršijo paklausą, ir sargyba jau labai nenoromis beėmė daiktus, rinkdavosi.

Kuibyševe kalinius išlaipino, nuvežė į tenykštį kalėjimą, suvarė į pirtį, paskui tas pačias grupes sugrąžino į tą patį vagoną. Sargyba jau buvo nauja, bet, matyt, estafete jai buvo perduota, kaip gauti laimikį, ir kaliniai tokiu pat būdu pirko savo pačių davinį ligi Novosibirsko. (Nesunku įsivaizduoti, kaip ši užkrečianti patirtis pliste plito sargybos divizionuose.)

Kai Novosibirske kalinius išlaipino iš traukinio tarp geležinkelio bėgių ir atėjęs naujas karininkas paklausė: „Ar yra nusiskundimų sargyba?" – visi suglumo ir niekas nieko neatsakė.

Teisingai buvo numatęs tas pirmasis sargybos viršininkas.

* * *

Vagonzako keleiviai nuo kitų vagonų keleivių dar skiriasi tuo, kad nežino, kur traukinys važiuoja ir kokioje stotyje jie išlips: juk bilietų neturi ir maršruto lentelių ant vagonų nemato. Maskvoje kartais juos susodina į vagonzaką taip toli nuo perono, kad net maskviečiai nesusivokia: kuri gi čia iš aštuonių stočių. Kelias valandas kaliniai sėdi ankštame pridvokusiame vagone ir laukia manevrinio garvežio. Štai jis privažiuoja ir nustumia kalinių vagoną prie jau suformuoto sąstato. Jeigu būna vasara, girdėti stoties garsiakalbiai: „Maskva-Ufa išvažiuoja iš trečiojo kelio... Pirmojoje platformoje keleiviai sodinami į traukinį Maskva-Taškentas..." Vadinasi, Kazanės stotis, tad Archipelago geografijos ir geležinkelio bėgių žinovai draugams aiškina: Vorkuta, Pečiora atkrinta, į ten traukiniai eina iš Jaroslavlio stoties; atkrinta ir Kirovo, ir Gorkio lageriai.

Šitaip į šlovės derlių pakliūva raugių. Bet ar tai raugės? Juk nėra Puškino, Gogolio, Tolstojaus lagerių, o Gorkio yra, ir dar koks! O dar atskirai – Maksimo Gorkio katorgos kasykla (40 kilometrų nuo Elgeno)! Taip, Aleksejau Maksimyčiau... „jūsų, drauge, širdies ir vardo" katorga... Jeigu priešas nepasiduoda... Leptelėsi piktą žodelį – ir žiūrėk, tavęs jau literatūroje nebėr...

Į Baltarusiją, į Ukrainą, į Kaukazą iš Maskvos niekada nė neveža, ten ir savų nėra kur dėti. Klausom toliau. Traukinys į Ufą išvažiavo, o mūsiškis nejuda. Taškento traukinys irgi – o mes stovim. „Iki traukinio Maskva-Novosibirskas išvykimo... Prašom lydinčiuosius... keleivių bilietus..." Pajudėjo. Mūsų! O ką tai įrodo? Kol kas nieko. Ir Vidurinis Pavolgis mūsų, ir Pietų Uralas mūsų. Mūsų ir Kazachstanas su Džezkazgano vario rūdynais. Mūsų ir Taišetas su pabėgių impregnavimo gamykla (kurioje, sako, kreozotas prasismelkia kiaurai, pro odą, į kaulus, jo garų prisigeria plaučiai – o šitai jau mirtis). Dar mūsų visas Sibiras iki Sovetskaja Gavanės. Mūsų ir Kolyma. Norilskas – taip pat mūsų.

O jei žiema – vagonas sandariai uždarytas, garsiakalbių negirdėti. Jei sargyba tiksliai laikosi statuto, irgi neprasitars, koks maršrutas. Taip ir leidžiamės kelionėn sugrūsti į krūvą, bilsčiojant ratams, nesužinoję – ar miškus, ar stepes rytoj išvysim pro langą. Pro tą langą, kuris koridoriuje. Nuo vidurinės lentynos pro grotas, per koridorių, du stiklus ir dar vienas grotas vis dėlto matyti stočių keliai ir lopinėlis erdvės, bėgančios prošal traukinio. Jeigu stiklai neapšalę, kartais gali įžiūrėti ir stočių pavadinimus – kokį Avsiutiną ar Undolą. Kur tokios stotys yra?.. Kupė niekas nežino. Kartais galima orientuotis pagal saulę, ar jus veža į šiaurę, ar į rytus. Arba kokiame nors Tufanove įgrūda į jūsų kupė nudryžusį buitininką, ir tas papasakoja, kad jį veža teisti į Danilovą ir jam baisu, kad gali gauti porą metelių. Taigi jūs sužinot, kad naktį pravažiavot Jaroslavlį, vadinasi, pirmas jūsų etapas – Vologda. Ir kupė būtinai atsiras žinovų, kurie niūriai pasimėgaus garsiuoju posakiu: „Vologdos konvojus juokauti nemėgsta!"

Bet ir sužinojęs kryptį – nieko jūs dar nesužinojot: jums prieš akis dar etapų etapai, iš kiekvienos kryžkelės jus gali pasukti į šalį. Nei į Uchtą, nei į Intą, nei į Vorkutą tavęs nieku gyvu netraukia. O manai, kad 501-oji statyba geriau – geležinkelis per tundrą, per Šiaurės Sibirą? Tas pats galas.

Praėjus kokiems penkeriems metams po karo, kai kalinių srautai vis dėlto įėjo į vėžes (o gal MVD išplėtė etatus?), kai ministerija

šiaip taip aptvarkė milijonines bylų šūsnis, įkandin kiekvieno nuteistojo imta siųsti kalinio bylą, užantspauduotą specialiame voke, kurio prakarpoje sargybai buvo įrašomas maršrutas (manyta, kad, be maršruto, daugiau jai žinoti nenaudinga, nes bylų turinys galįs demoralizuoti). Štai tuomet, jeigu jūs gulite ant vidurinės lentynos, o seržantas atsistoja kaip tik prie jūsų, ir jeigu mokate skaityti aukštyn kojom, – galbūt ir įstengsite perskaityti, kad kažkuris šios kupė kalinys vežamas į Kniaž Pogostą, o jūs – į Kargopolio lagerį.

Na, dabar dar daugiau jaudulio! Koks tas Kargopolio lageris? Kas apie jį yra girdėjęs?.. Kokie ten *bendrieji* darbai? (Būna bendrųjų darbų mirtinų, o būna ir lengvesnių.) Gyva papjūtis, ar ne?

Kaipgi, kaipgi buvot toks neapdairus ir per skubėjimą nepranešėt giminėms, kad jus išveža, ir jie vis dar mano jus esant Stalinogorsko lageryje netoli Tulos? Jeigu labai nerimstate ir esate labai išradingas, galbūt jums dar pavyks rasti išeitį: gal iš ko nors gausit galiuką pieštuko šerdelės, gal kas duos skiautelę sutrinto popieriaus. Saugodamasis, kad iš koridoriaus nepastebėtų sargybinis (o kojom į koridoriaus pusę gulti negalima, tik galva), susirietęs ir nusigręžęs tarp vagono trinksnių rašote giminėms, kad jus netikėtai paėmė iš senosios vietos ir dabar jau veža, kad iš naujosios vietos bus galima siųsti tik vieną laišką per metus, tegu jie pasirengia. Trikampiu sulankstytą laišką reikia įsikišti į užantį ir pasiprašyti į išvietę: gal nusišypsos tokia laimė, kad jus tenai išleis traukiniui artėjant prie stoties arba iš jos išvažiuojant, kad sargybinis tambūre užsižiopsos, – tada greičiau spauskit pedalą, atsidarykit klozeto angą ir, atgręžęs sargybiniui nugarą, meskit į tą angą laišką! Jis sušlaps, susiterš, bet gal neįstrigs ir nukris tarp bėgių. O gal prasmuks sausas, vėjo gūsis jį nublokš ant bėgių, o gal ir ant geležinkelio pylimo šlaito. Gal jis ten ir gulės, kol permerks lietus, kol nudrengs sniegas, kol visai sutiš, o gal koks žmogus jį aptiks ir paims. Jei žmogus pasitaikys ne iš anų – *idėjinių*, tai pataisys adresą, paryškins raides ar įdės trikampį į voką, ir laiškas, ko gero, pasieks adresatą. Tokie laiškai kartais adresatą pasiekia – be pašto ženklo, nučiurę, permirkę, sulamdyti, bet persmelkti širdgėlos...

* * *

O dar geriau, jei greičiau liausitės būti *frajeriu* – juokingu naujoku, laimikiu ir auka. Į laišką daug vilčių nedėkit – devyniasdešimt penki iš šimto, kad jis giminių nepasieks. Bet jei ir pasieks, namiškių nenudžiugins. Ir neskaičiuokit laiko valandomis ir paromis, jei įžengėt į epo šalį! Nuo įžengimo iki išėjimo čia praeina dešimtmečiai, ketvirtis šimtmečio. Jūs niekada nebesugrįšite į buvusį pasaulį! Kuo greičiau atprasite nuo savo artimųjų, o artimieji atpras nuo jūsų – tuo geriau. Ir tuo lengviau.

Ir kuo mažiau turėkite daiktų, kad nereikėtų dėl jų drebėti! Neturėkite lagamino, kad sargybiniai jo nesulaužytų jums lipant į vagoną (o kai vienoje kupė – dvidešimt penki žmonės, vargu ar jūs pats jais dėtas sugalvotumėte ką kita?). Neturėkite naujų batų, neturėkite madingų pusbačių, neturėkite vilnonio kostiumo: ar vagonzake, ar „juodvarnyje", ar etapinio kalėjimo priimamajame – vis tiek pavogs, atims, nugvelbs, apmainys. Jei atiduosit nesipriešindamas – ilgai grauš širdį pažeminimas. Jei pasipriešinsit – už savo gera liksit kruvinai sugurintu veidu. Šlykštūs jums tie įžūlūs snukiai, tos amžinos patyčios, tie dvikojai atmatos, – bet, turėdamas kokią nuosavybę ir dėl jos drebėdamas, ar tik neprarandate retos galimybės visa tai stebėti ir suprasti? O gal manote, kad visi tie Kiplingo ir Gumiliovo gražiai pavaizduoti flibustjerai, piratai, didieji kapitonai buvo ne tokie pat kriminaliniai nusikaltėliai? Tokio pat plauko ir buvo... Knygose tokie žavūs romantiniai paveikslai – kodėl gi čia jie jums tokie atgrasūs?

Supraskite ir juos. Jiems kalėjimas – *gimtieji namai*. Kad ir kaip valdžia juos popina, kad ir kaip švelnina jiems bausmes, kad ir kiek juos amnestuoja – vidinė lemtis juos vėl čionai sugrąžina... Tad ar ne jiems Archipelago įstatymų leidyboje ir priklauso pirmasis žodis? Pas mus ir laisvėje nuosavybės teisė kurį laiką taip sėkmingai naikinta (paskui jos naikintojams patiems patiko *turėti*), tai kodėl ji turėtų būti pakenčiama kalėjime? Užsižiopsojai, laiku nesuvalgei turėto lašinių bryzelio, nepasidalijai su bičiuliais cukrum ir tabaku – dabar

kriminalistai rausia tavo *sidorą* (maišelį), atitaisydami moralinę tavo klaidą. Už dailius aulinius batus *mainais* atkišę tau baisiai nuklypusius pusbačius, už megztinį – suskretusią palaidinę, jie ir patys tais daiktais ilgai nesinaudos: tavo batai bus penkis kartus pralošti ir vėl išlošti kortom, o megztinis rytoj *prastumtas* už litrą degtinės ir rietę dešros. Po paros jie lygiai taip pat nieko neturės kaip ir tu. Tai antrasis termodinamikos dėsnis: lygmenys turi suvienodėti...

Neturėkite! Nieko neturėkite! – mokė mus Buda ir Kristus, stoikai, kinikai. Kodėl gi mes, gobšai, nieku gyvu nepaklausom šio paprasto mokymo? Nesuprantam, kad turtas žudo mūsų sielą!

Na, nebent silkė tegu šyla tavo kišenėje iki etapinio kalėjimo, kad čia tau nereikėtų prašinėti vandens. O duoną ir cukrų išduoda dviem dienom išsyk – tuoj pat ir suvalgyk. Tada niekas nepavogs. Ir nereikės rūpintis. Ir būk kaip dangaus paukštis!

Turėk tai, ko niekas negalės iš tavęs atimti: mokykis kalbų, pažink šalis, pažink žmones. Tegu tavo kelionės krepšys būna tavo atmintis. Įsidėmėk! Įsidėmėk! Gal tik šitos karčios sėklos kada nors sudygs.

Apsidairyk – aplink tave žmonės. Gal vieną iš jų paskui visą gyvenimą prisiminsi ir grauši pirštus, kad neišklausinėjai. Ir mažiau kalbėk – daugiau išgirsi. Nuo vienos Archipelago salos į kitą tiesiasi plonos žmonių gyvenimo gijos. Jos vyniojasi, susiliečia vieną naktį štai tokiame bildančiame tamsiame vagone, paskui vėl amžinai išsiskiria – o tu ištempęs ausis įsiklausyk į tylų jų šnaresį ir lygų bilsčiojimą po vagonu. Juk tenai bilsčioja – gyvenimo versmė.

Kokių tik keistų istorijų čia neprisiklausysi, iš ko tik neprisijuoksi!

Antai tas nepasėda prancūziukas prie grotų – ko jis nenustygsta vietoje? kuo stebisi? ko ligi šiol nesupranta? Reikia jam paaiškinti! O kartu ir paklausti: kaip pakliuvo? Atsiranda vienas, besigraibantis prancūziškai, ir mes sužinome: Maksas Santeras, prancūzų kareivis. Toks pat judrus ir smalsus jis buvęs ir laisvėje, savo *douce France*. Gerai jam žmonės sakę – nelandžiok, o jisai vis sukiojęsis apie persiuntimo punktą repatrijuojamiems rusams. Tuomet rusai jį taip nugirdę, kad jis praradęs sąmonę. Atsipeikėjęs jau lėktuve, ant grindų. Žiūri – aprengtas raudonarmiečio palaidine ir kelnėmis,

o viršum jo – sargybinio batai. Dabar jam įsūdę dešimt metų lagerių, bet čia, žinoma, pikta išdaiga, viskas išaiškės?.. O taip, išaiškės, brolyti, lauk! (Jis dar gaus papildomą bausmę lageryje – 25 metus ir iš Oziorlago bus paleistas tik 1957-aisiais.) Taip, tokiais atsitikimais 1945–1946 metais nieko nenustebinsi.

Čia buvo prancūziškai rusiškas siužetas, o štai – rusiškai prancūziškas. Bet ne, veikiau grynai rusiškas, nes kas kitas gali prikrėsti tokių eibių, jei ne rusas? Visais laikais pas mus buvo žmonių, kurie kaip Menšikovas V. Surikovo paveiksle *netilpo* Beriozovo pirkioje. Va Ivanas Koverčenka – ir perkaręs, ir vidutinio ūgio, o vis tiek netelpa. Ogi todėl, kad vaikinas buvo – pienas ir kraujas, tik velnias dar kliūstelėjo baltakės. Jis mielai pasakoja apie save ir kvatojasi. Tokie pasakojimai – lobis, tik klausykis. Teisybė, ilgai negali nuspėti: už ką jį areštavo ir kodėl jis – politinis. Bet iš „politinio" nereikia darytis lakuoto festivalinio ženklelio. Ar ne vis vien, kokiu grėbliu užgrėbė?

Kaip visi gerai žino, pradėti cheminį karą rengėsi vokiečiai, o ne mes. Todėl traukiantis iš Kubanės buvo labai nemalonu, kad per kažkokių vėplų kaltę viename aerodrome mes palikom rietuves cheminių bombų – ir vokiečiai iš to fakto galėjo sukelti tarptautinį skandalą. Kaip tik tada vyresniajam leitenantui Koverčenkai, kilusiam iš Krasnodaro, valdžia davė dvidešimt parašiutininkų ir juos nuleido į vokiečių užnugarį, kad visas tas kenksmingas bombas užkastų. (Klausytojai jau susivokė ir žiovauja: tikriausiai jis pakliuvo į nelaisvę, o dabar – tėvynės išdavikas. Nė velnio!) Koverčenka puikiausiai atliko užduotį, su visais dvidešimčia puikiausiai perėjo frontą ir buvo pristatytas Sovietų Sąjungos Didvyrio vardui gauti.

Bet juk pristatymo popieriai eina mėnesį ir du, – o jeigu tu į to Didvyrio kailį taip pat netelpi? „Didvyris" paprastai duodamas ramiems berniukams, karinio ir politinio parengimo pirmūnams. O jeigu tau širdis kunkuliuoja, jei nori trūks plyš išgerti, o nėra? Jeigu tu visos Sąjungos Didvyris – ko gi jie, šunsnukiai, gaili tau litrą degtinės pridėti? Taigi Ivanas Koverčenka šoko ant arklio ir, po teisybei nieko nežinodamas apie Kaligulą, užjojo raitas į antrą aukštą pas

miesto karinį komisarą ar komendantą: girdi, išrašyk man degtinės! (Jis manė, kad šitaip atrodys įspūdingiau, lyg ir panašiau į Didvyrį, ir atsakyt bus sunkiau.) Už tai ir pasodino? – Ne, ką jūs! Už tai buvo pažemintas nuo Didvyrio iki Raudonosios Vėliavos ordino.

Koverčenka labai norėdavo išgerti, o ne visada gaudavo, todėl turėdavo kombinuoti. Lenkijoje jis sutrukdė vokiečiams išsprogdinti vieną tiltą, pasijuto lyg ir šio tilto savininku ir, kol atvyks mūsų komendantūra, ėmė reikalauti, kad einantys ir važiuojantys per tiltą lenkai jam mokėtų tam tikrą mokestį: girdi, bjaurybės, jei ne aš, šitas jūsų tiltas būtų išlėkęs į orą! Visą parą jis rinko šitą mokestį (degtinei), pakyrėjo, kiek čia dabar gali stypsoti, – ir kapitonas Koverčenka pasiūlė aplinkiniams lenkams teisingą sprendimą: šitą tiltą iš jo *pirkti*. (Už tai ir sėdo? – Ne-e.) Nekiek jis ir užsiprašė, bet lenkai pašykštėjo, nesusimetė. Paliko ponas kapitonas tiltą, velniai jūsų nematę, vaikščiokite už dyka.

1949 metais jis buvo Polocke dislokuoto parašiutininkų pulko štabo viršininkas. Majoro Koverčenkos labai nemėgo politinis skyrius – už tai, kad *spjaudavo* į politinio lavinimo pratybas. Kartą, sumanęs stoti į Akademiją, jis pasiprašė charakteristikos, bet ją gavęs tik žvilgtelėjo ir sviedė jiems ant stalo: „Su tokia charakteristika man ne į Akademiją, o pas banderininkus!" (Už tai?.. – Už tai visai galėjo dešimtinę įkrėsti, bet šito neatsitiko.) Dar pridursime, kad jis vieną kareivį neteisėtai išleido atostogų. Ir kad pats įkaušęs vairavo sunkvežimį ir jį sudaužė. Ir davė jam dešimt... parų *gubos* (areštinės). Beje, areštinėje jį saugojo savi kareiviai. Koverčenka buvo jų numylėtinis, tad jie paleisdavo jį iš „gubos" į kaimą paūžti. Taigi būtų jis su „guba" apsikentęs, bet politinis skyrius dar ėmė jam grasinti teismu! Va šitas grasinimas Koverčenką sukrėtė ir įžeidė: vadinasi, bombas užkasinėti – Ivanai, lėk! O už išklerusį sunkvežimuką – į cypę? Naktį jis išlindo pro langą, nuėjo iki Dvinos, ten susirado bičiulio paslėptą motorinę valtį ir nuplaukė.

Jo būta ne tokio jau beviltiško girtuoklio, kad nieko neprisimintų. Dabar už visas nuoskaudas, patirtas iš politinio skyriaus, jis norėjo

atsikeršyti: Lietuvoje metė valtį ir ėmė lietuvius prašyti: „Brolyčiai, suveskit mane su partizanais! Priimkit, nepasigailėsit, mes jiems gerai įkrėsim!" Tačiau lietuviai nusprendė, kad jis provokatorius.

Turėjo Ivanas užsisiuvęs akredityvą. Nusipirko bilietą į Kubanę, bet artėdamas prie Maskvos restorane gerai nusilesė. Išėjęs iš geležinkelio stoties, prisimerkęs pasižiūrėjo į Maskvą ir taksi šoferiui paliepė: „Nagi, vežk mane į ambasadą!" – „Į kurią ambasadą?" – „Velniai nematę, į bet kurią". Ir šoferis nuvežė. „Kieno šitoji?" – „Prancūzijos". – „Gerai".

Gal jam protas pasimaišė, gal važiuodamas į ambasadą manė vienaip, o dabar persigalvojo kitaip, bet miklumo ir tvirtumo neprarado. Prie vartų Koverčenka nekibo į atlapus budinčiam milicininkui, paėjėjo už kampo į skersgatvį ir vienu gaistu užšoko ant lygaus ir dvigubai už jį aukštesnio užtvaro. Ambasados kieme sekėsi lengviau: niekas jo nepastebėjo ir nesulaikė; įėjo jis vidun, perėjo vieną kambarį, kitą ir mato padengtą stalą. Daug ko buvo ant stalo, bet jo akis labiausiai patraukė kriaušės, seniai buvo jų ragavęs, tad dabar prisikrovė pilnas kitelio ir kelnių kišenes. Ir čia kaip tik atėjo šeimininkai vakarieniauti. „Ei jūs, prancūzai! – išsyk ėmė juos remti prie sienos Koverčenka. Jam šovė į galvą, kad Prancūzija per pastarąjį šimtmetį nieko gero nenuveikė. – Kodėl gi jūs nedarot revoliucijų? Kodėl de Golį į valdžią traukiat? Manot, kad jums Kubanės kviečius tieksim? Iš-grau-šit!!" – „Kas jūs toks? Iš kur?" – apstulbo prancūzai. Išsyk susizgribęs, Koverčenka grėsmingai rėžė: „MGB majoras". Prancūzai sunerimo: „Bet vis tiek neturite teisės brautis. Jūs – kokiu reikalu?" – „O man ant jūsų nusiš...!!" – jau tiesiai, iš širdies tėškė Koverčenka. Ir dar trupučiuką davė jiems pylos, bet pastebėjo, kad iš gretimo kambario jau kalbama apie jį telefonu. Dar turėjo tiek blaivaus proto, kad pats laikas nešdintis, bet iš kišenių pabiro nelemtosios kriaušės! – ir jį nulydėjo gėdingas juokas...

Beje, jam pavyko ne tik sveikam išmauti iš ambasados, bet ir nusibelsti kažkur toliau. Rytojaus rytą atsibudo Kijevo stotyje (ar tik ne į Vakarų Ukrainą ketino važiuoti?) – ir čia jau įkliuvo.

Tardomą Koverčenką mušė pats Abakumovas, ant nugaros išvirto rumbai kaip dešros. Ministras, žinoma, mušė jį ne už kriaušes ir juo labiau ne už teisingą priekaištą prancūzams, o reikalavo prisipažinti: kas ir kada jį užverbavo. Ir įsūdė jam, žinoma, dvidešimt penkerius metus kalėjimo.

Tokių pasakojimų netrūksta, bet, kaip ir kiekvienas kitas vagonas, naktį vagonzakas nutyla. Naktį nebus nei žuvies, nei vandens, nei vedžiojimo į išvietę.

Ir tuomet, kaip kiekvienas kitas vagonas, jis prisipildo lygaus ratų bildesio, nė kiek netrikdančio tylos. Ir tuomet, jei dar ir sargybinis išeina iš koridoriaus, galima iš trečiosios vyrų kupė tyliai pasišnekėti su ketvirtosios kupė moterimis.

Pasišnekėjimas kalėjime su moterimi – labai savotiškas. Iš jo sklinda kažkoks taurumas, net jeigu šneki apie kodekso straipsnius ir bausmės laiką.

Vienas toks pasišnekėjimas truko kiaurą naktį, ir štai kokiomis aplinkybėmis. Tai buvo 1950 metų liepos mėnesį. Moterų kupė buvo kone tuščia, važiavo tik viena jauna mergina, Maskvos gydytojo duktė, nuteista pagal 58-10 straipsnį. O vyrų kupė kilo triukšmas – zekus iš trijų kupė sargyba ėmė grūsti į dvi (po kiek ten sukemša – nė neklausk). Ir įvedė tenai kažkokį nusikaltėlį, visai nepanašų į kalinį. Pirmiausia krito į akis, kad jis neapkirptas – didelę dailią galvą puošė banguoti gelsvi plaukai, tikros garbanos. Vyriškis buvo jaunas, gražaus stoto, vilkėjo kariniu angliškų kostiumu. Jį atvedė koridorium gana pagarbiai (pati sargyba suglumo perskaičiusi instrukciją, parašytą ant jo bylos voko) – ir mergina spėjo visa tai pastebėti. O jisai jos nematė (ir kaip paskui gailėjosi!).

Iš triukšmo ir sąmyšio mergina suprato, kad vyriškiui atituštinta atskira kupė – šalia jos. Buvo aišku, kad jis su niekuo neturi bendrauti. Tad jai juo labiau parūpo su tuo vyriškiu pasišnekėti. Iš vienos kupė pamatyti kitos kupė kalinį vagonzake neįmanoma, o

tyloje išgirsti galima. Vėlai vakare, kai bruzdesys vagone ėmė tilti, mergina atsisėdo ant suolo prie pat grotų ir tyliai pašaukė jį (o gal pirma tyliai padainavo. Sargybiniai privalėjo ją už tai nubausti, bet jie lindėjo savo kupė, koridoriuje nieko nebuvo). Nepažįstamasis merginos balsą išgirdo ir, jos pamokytas, taip pat atsisėdo prie pat grotų. Dabar juodu sėdėjo nugaromis į kits kitą, atsirėmę į tą pačią trijų centimetrų storio lentą, o šnekėjosi pro grotas, patyliukais, per tos lentos atstumą. Jų galvos ir lūpos buvo taip suartėjusios, lyg juodų būtų bučiavęsi, o iš tiesų negalėjo kits kito ne tik paliesti, bet ir pamatyti.

Erikas Arvidas Andersenas jau visai neblogai suprato rusiškai, kalbėjo su klaidomis, bet mintį šiaip taip išsakydavo. Jis papasakojo merginai nuostabią savo istoriją (mes dar išgirsim ją etapiniame kalėjime), o mergina jam – paprastą istoriją, kaip ji, Maskvos studentė, gavo 58-10 straipsnį. Bet Arvidą merginos istorija labai sudomino, jis prisispyręs klausinėjo ją apie sovietinį jaunimą, apie sovietinį gyvenimą – ir sužinojo visai ne tai, ką anksčiau buvo skaitęs kairiuosiuose Vakarų laikraščiuose ir patyręs per oficialų vizitą mūsų šalyje.

Juodu prašnekėjo kiaurą naktį – ir viskas Arvidui tą naktį susidėjo į krūvą: ir neįprastas kalinių vagonas svetimoje šalyje; ir melodingas traukinio ratų bildesys, visuomet jaudinantis mūsų širdį; ir malonus merginos balsas, kuždesys, kvėpavimas prie ausies, o jis negalėjo į ją nė žvilgtelėti! (Ir moters balso jis jau pusantrų metų išvis nebuvo girdėjęs.)

Ši nematoma (ir tikriausiai, ir neabejotinai nuostabi) mergina pirmoji jį pažindino su Rusija, ir Rusijos balsas visą naktį jam pasakojo teisybę. Galima ir šitaip pirmą kartą pažinti šalį... (Išaušus rytui jis dar pamatys pro langą tamsius šiaudinius šios šalies stogus ir klausysis, ką apie juos liūdnai šnabždės neregimoji ekskursijos vadovė.)

Juk visa tai Rusija: ir kaliniai ant bėgių, atsisakę skųstis; ir mergina už vagonzako kupė sienos; ir nuėjusi miegoti sargyba; ir iš kišenių pabirusios kriaušės, ir užkastos bombos, ir žirgas, užvarytas į antrąjį aukštą.

* * *

– Žandarai! Žandarai! – nudžiugę šaukė kaliniai. Jie džiaugėsi, kad toliau juos lydės žandarai, o ne sargybos komandos kareiviai.

Vėl užmiršau parašyti kabutes. Šitai pasakoja pats Korolenka[1]. Mes, teisybę sakant, melsvakepuriais nesidžiaugėm. Bet kuo tik neapsidžiaugsi, jei vagonzake pakliuvai po švytuokle.

Paprastam keleiviui tarpinėje stotyje įsėsti sunku, o išlipti vieni niekai – mesk daiktus ir šok! Kas kita kaliniui. Jei vietos kalėjimo sargyba arba milicija neateina pasitikti arba porą minučių pavėluoja, – tiūtiū! – traukinys pajuda ir dabar veža tą prasikaltusį kalinį į kitą etapinį kalėjimą. Gerai, jeigu į artimiausią kalėjimą – ten tau vėl duos valgyti. O gal ir iki vagono maršruto galo, tenai tuščiame vagone palaiko kokias aštuoniolika valandžiukių ir veža atgal su nauju kontingentu, ir vėl, galimas daiktas, niekas neateina tavęs pasiimti – ir vėl užsilieki, vėl sėdi, o visą tą laiką juk *nemaitina*! Juk maistas tau išrašytas iki pirmo perėmimo, buhalterija čia niekuo nedėta, kad kalėjimas pražiopsojo, tu juk prirašytas jau Tulune. Ir sargyba neprivalo tave šerti iš savo davinio. Taigi kai pavežioja tave *šešis kartus* (yra buvę!): Irkutskas-Krasnojarskas, Krasnojarskas-Irkutskas, Irkutskas-Krasnojarskas, tai, pamatęs Tuluno perone melsvakepurį, rodos, iš džiaugsmo pats pultum į glėbį: ačiū, mieliausias, kad išgelbėjai!

Vagonzake per dvi paras taip nusikamuoji, prisidusini, nusigaluoji, kad artėdamas prie didelio miesto pats nežinai: ar verčiau dar pasikankinti, kad greičiau pasiektum savo paskyrimo punktą, ar geriau būtų, jei čia pat išlaipintų ir nuvarytų į etapinį kalėjimą, kad nors kiek atsigaivelėtum.

Tačiau va sargyba sujuda sukrunta. Ateina apsivilkę milines, kaukši šautuvų buožėmis. Vadinasi, laipina lauk visą vagoną.

Pradžioje sargyba apstoja ratu vagono laiptelius, ir vos nuo jų nulipi, nusiriti, nusprūsti, sargybiniai visi kaip vienas iš visų pusių

[1] V. G. Korolenko, „Istorija mojevo sovremennika", *Sobr. soč.*, Masva,1955, t. 7, p. 166.

tau užbaubia (jie taip išmokyti): „Sėsk! Sėsk! Sėsk!" Šitai labai veikia, kai visi jie paleidžia gerklę ir neduoda tau pakelti akių. Tarytum aplinkui sproginėtų artilerijos sviediniai, tu nejučiomis susigūži, skubi (o kur tau skubėti?), prisiploji prie žemės ir sėdiesi, pasiviję tuos, kurie išlipo pirma tavęs.

„Sėsk!" – labai aiški komanda, bet jeigu tu dar naujokas, negali susigaudyti. Tą komandą išgirdęs Ivanovo stoties atsarginiame kelyje, griebiau savo lagaminą į glėbį (jei lagaminas pagamintas ne lageryje, o laisvėje, visuomet pačią kebliausią akimirką nutrūksta jo rankena), puoliau įkandin kitų kalinių, pastačiau lagaminą ant šono ir nepasižiūrėjęs, kaip susėdę kiti, ant jo atsisėdau – negalėjau gi aš, vilkėdamas karininko milinę, dar ne tokią jau nudyžtą, dar su neapipjaustytais skvernais, sėstis tiesiai ant pabėgių, ant mazuto prisigėrusio juodo smėlio! Sargybos viršininkas – raudonskruostis, įsiganęs kaip meška, įsibėgėjo – nespėjau nė suvokti, ko jis užsiuto – ketindamas, matyt, savo batu apšventinti nelabąjį į kuprą, bet ūmai persigalvojo, nublizginto bato galu, spyrė į lagaminą ir pramušė dangtį. „Sėsk!" – paaiškino jis. Tik dabar susizgribau, kad aš kaip koks bokštas stūksau tarp susėdusių zekų, ir dar nespėjęs paklausti: „O kaip reikia sėdėti?", jau supratau, kaip reikia ir nebetausodamas savo milinės atsisėdau kaip visi žmonės, kaip tupi šunys prie vartų, kaip katės prie durų.

(Šitą lagaminą išsaugojau ir dabar kartais perbraukiu pirštais per jame pramuštą skylę. Ji juk neužgyja, kaip užgyja kūnas, net širdis. Daiktai ilgiau atmena nei mes.)

Toks susodinimas – irgi apgalvotas. Kai sėdi ant žemės atstatęs priekin kelius, tavo svorio centras – už nugaros, sunku pasikelti, o pašokti neįmanoma. Ir dar susodina mus kuo glaudžiausiai, kad kits kitam labiau trukdytume. Jei sumanytume visi išsyk pulti sargybą – kol išsijudintume, mus pirma iššaudytų.

Susodino laukti „juodvarnio" (jis vežioja partijomis, visi išsyk nesutelpa) arba varymo pėsčiomis. Sodinti stengiamasi nuošalesnėje vietoje, kad labai nekristume į akis laisviesiems, bet kartais be

atodairos susodina pačiame perone arba atviroje aikštelėje (šitaip daroma Kuibyševe). Čia jau galvosūkis laisviesiems: mes į juos žiūrim jausdamiesi visai teisūs, atviromis akimis, o kaip jiems žiūrėti į mus? Su neapykanta? – sąžinė neleidžia (juk tik sovietiniai rašytojai ir žurnalistai tiki, kad žmonės sėdi „už veiklą"). Su užuojauta? Su gailesčiu? O jei pavardę užsirašys? Ir nuteis, bemat. Taigi išdidūs laisvi mūsų piliečiai („Skaitykit, žiūrėkit, pavydėkit, aš – pilietis") lyg prasikaltę nunarina galvas ir stengiasi visai mūsų nematyti, tarytum čia būtų tuščia vieta. Drąsesnės – senutės: jų jau galas neims, jos ir Dievą tiki, taigi atlaužia forminės duonos kepalėlio žiauberę ir meta mums. Dar nesibijo buvę lagerininkai, žinoma, buitininkai. Lagerininkai žino: „Kas nebuvo – tas dar pabus, kas buvo – tas nepamirš", ir, žiūrėk, meta pakelį papirosų, kad ir jiems kas šitaip pamėtėtų, kai vėl atsidurs už grotų. Senutės atlaužta duonos žiauberė, pamėtėta silpna ranka, nukrinta žemėn už poros žingsnių, pakelis papirosų švysteli ore tarp mūsų gretų, o sargybiniai iškart ima tarškinti šautuvų spynas – pakelia ginklą prieš senutę, prieš gerumą, prieš duoną: „Ei, nešdinkis, bobule!"

Šventa duonos žiauberė lieka gulėti dulkėse, o mus varo toliau.

Apskritai tos valandėlės, kai sėdim stotyje ant žemės, yra vienos geriausių mūsų gyvenimo valandėlių. Prisimenu, Omske mus šitaip susodino ant pabėgių tarp dviejų ilgų prekinių traukinių. Tuo keliu niekas nevažinėjo. (Matyt, į abu galus pasiųsta po kareivį: „Tenai negalima!" O sovietinis žmogus ir laisvėje įpratintas paklusti žmogui su miline.) Temo. Buvo rugpjūtis. Tepaluotas stoties žvirgždas, dar neatvėsęs po dienos saulės, maloniai šildė sėdynes. Stoties nematėm, bet žinojom, kad ji labai arti, už traukinių. Ten grojo radiola, smagios plokštelės, gaudė minia. Ir kažkodėl visai nesijautėm pažeminti, kad mes, purvinas apšepęs būrelis, kažkokiame užkampyje sėdim ant žemės; mums nebuvo užgaulu klausytis svetimo jaunimo šokių, kurių jau niekada nešoksim; vaizduotis, jog kažkas kažką perone dabar sutinka, palydi, gal net su gėlėmis. Tai buvo dvidešimt bemaž laisvės minučių: tirštėjo vakaro sutemos, suspindo pirmosios

žvaigždės, keliuose žibėjo raudoni ir žali žiburiai, skambėjo muzika. Gyvenimas nenutrūksta ir be mūsų – ir jau net neskaudu.

Džiaukis tokiomis akimirkomis – ir lengviau bus kalėjime. Kitaip sprogsi iš pykčio.

Jeigu iki „juodvarnio" varyti zekus pavojinga, nes šalia – keliai ir žmonės, tai va dar gera komanda iš sargybos statuto: „Susikibti už parankių!" Nieko, joks čia pažeminimas – susikibti už parankių! Seniams ir berniūkščiams, mergaitėms ir senutėms, sveikiems ir luošiems. Jei viena ranka neši daiktus – į tą ranką įsikimba kitas, o tu įsikimbi antrąja ranka. Dabar jūs susigrūdat dvigubai glaudžiau nei paprastoj rikiuotėj, jūs išsyk apsunkstat, visi pasidarot šlubi, nes nepatogiai persikreipiat ir nepataikot į koją. Jūs, purvinos, pilkos žmogystos, tikri kerėplos, einat kaip akli, lyg ir švelniai kits kitą ramstydami, – žmonių karikatūra!

O „juodvarnio", galimas daiktas, ir visai nėra. O sargybos viršininkas, galimas daiktas, bailys, jis bijo, kad kuris nors nepaspruktų, – todėl jūs taip sunkiai, svirduliuodami, kliuvinėdami už daiktų, ir velkatės per miestą, ligi pat kalėjimo.

Yra dar viena komanda – jau žąsų karikatūra: „Įsikibti į kulnus!" Ši komanda reiškia: jei tavo rankos laisvos, įsitveri jomis sau už kojų viršum kulkšnių. Ir dabar – „žengte marš!" (Nagi, skaitytojau, padėkite į šalį knygą, pereikite šitaip per kambarį!.. Na ir kaip? Koks greitumas? Ką matėt aplink save? Ar galėtumėt pabėgti?) Ar iš šalies įsivaizduojate tris keturias dešimtis tokių žąsų? (Kijevas, 1940.)

Gali būti ir ne rugpjūtis, gali būti 1946 metų gruodis, o jus ne „juodvarniu" veža, o keturiasdešimties laipsnių šaltyje varo pėsčiomis į Petropavlovsko etapinį kalėjimą. Nesunku numanyti, kad paskutinėmis valandomis prieš atvažiuojant į miestą vagonzako sargyba nepersistengė, nesiteikė jūsų vedžioti į išvietę. Nusilpę nuo tardymo, persmelkti speigo, jūs dabar beveik negalit išlaikyti, ypač moterys. Na ir kas! Tik arkliui reikia sustoti ir išsituštinti, tik šuniui reikia išsukti iš kelio ir prie tvoros pakelti koją. O jūs, žmonės, galit ir eidami – ko mums gėdytis gražiojoje savo tėvynėje? Kalėjime

išdžius... Vera Kornejeva pasilenkė pasitaisyti batelio, atsiliko per žingsnį – sargybinis išsyk užpjudė ją vilkšuniu, ir šis per visus žieminius drabužius įkando jai į sėdynę. Neatsilik! O uzbekas parpuolė – ir jį daužo šautuvų buožėmis ir spardo batais.

Ne bėda, šitai nebus nufotografuota dienraščiui „Daily Express". Ir sargybos viršininko iki žilos senatvės niekas niekada neteis.

* * *

„Juodvarniai" irgi atėjo iš istorijos. Argi Balzako aprašytoji kalėjimo karieta – ne „juodvarnis"? Tik lėčiau važiuoja ir taip sausakimšai neprigrūdama.

Teisybė, trečiajame dešimtmetyje kaliniai dar buvo kolonomis pėsčiom varomi per miestus, net per Leningradą, gatvių sankryžose jie sustabdydavo eismą. („Prisivogėte?" – priekaištavo kaliniams žmonės, sustoję ant šaligatvių. Juk dar niekas nežinojo didžiojo kanalizacijos sumanymo...)

Tačiau Archipelagas, neatsiliekantis nuo technikos pažangos, bemat ėmė naudoti *juodąjį varną*, švelniau tariant, – "juodvarniuką", arba „juodvarnį". Dar akmenimis grįstomis mūsų miestų gatvėmis pirmieji „juodvarniai" ėmė važinėti vienu metu su pirmaisiais sunkvežimiais. Jų buvo prastos lingės, jie labai kratė – bet ir kaliniai darėsi ne krištoliniai. Užtat sandarumas jau tuomet, 1927 metais, buvo tobulas: nei jokio plyšelio, nei elektros lemputės viduje, jau nebuvo galima nei atsikvėpti, nei pasižvalgyti. Ir jau tuomet „juodvarnių" dėžės buvo sausakimšai prigrūdamos stačių areštantų. Visai ne todėl, kad šitaip tyčia sumanyta, o todėl, kad tiesiog trūko ratų.

Daug metų jie buvo pilki, plieno spalvos, atvirai skirti vežioti kaliniams. Tačiau po karo sostinėse susigriebta – imta juos iš lauko dažyti šviesiais tonais ir žymėti užrašais: „Duona" (kaliniai ir buvo statybų duona), „Mėsa" (tiksliau būtų buvę rašyti „kaulai"), o kartais ir „Gerkite sovietinį šampaną!"

„Juodvarnio" vidus gali būti lyg šarvuotas kėbulas – tuščias gardas. Jame pasieniais gali būti suolų. Bet suolai – visai ne patogumas, o dar blogiau: sugrūda tiek pat žmonių, kiek telpa stačių, bet jau vienus ant kitų, kaip bagažą, kaip ryšulį ant ryšulio. „Juodvarnio" paskuigalyje gali būti boksas – siaura plieninė spinta vienam kaliniui. Yra „juodvarnių", ištisai pertvertų į dvi boksų eiles: palei dešinįjį ir kairįjį kėbulo bortą įrengtos mažytės vienutės, jos užrakinamos kaip kameros, o koridorius paliktas raktininkui – vertuchajui.

Tokį sudėtingą įrenginį, nelyginant bičių avilį, sunku ir įsivaizduoti užmetus akį į kvatojančią merginą su bokalu: „Gerkite sovietinį šampaną!"

Į „juodvarnį" sargybiniai jus suvaro iš visų pusių šaukdami: „Lipk! Greičiau! Greičiau!" – kad nespėtumėte apsidairyti ir sumanyti bėgti, jus sukiša ir dar pagrūda, kad su maišu įstrigtumėte siaurame tarpduryje, kad stuktelėtumėte galvą į staktą. Sunkiai užsitrenkia perpildyto kėbulo užpakalinės durelės – ir jau važiuojam!

Žinoma, „juodvarniu" retai kada veža kelias valandas, dažniausiai dvidešimt, trisdešimt minučių. Bet ir pakrato, ir kaulus palaužo, ir šonus aplamdo per tą pusvalandį, ir galva juk palenkta, o jei esate augalotas – norom nenorom prisimenate jaukų Stolypino vagoną.

Be to, „juodvarnis" – tai naujas tąsymas, nauji susitikimai, iš kurių ryškiausi, žinoma, su blatnaisiais (kriminalistais). Gal jums dar nebuvo tekę su jais susidurti vienoje kupė, gal ir etapiniame kalėjime jūs nepakliūsit į vieną kamerą, – bet čia jūs atiduotas jų valiai.

Kartais taip ankšta, kad net urkoms keblu *švarinti*. Jūsų kojos, rankos tarp kaimynų kūnų ir maišų sukaustytos nelyginant šiekštais. Tik „juodvarniui" šokinėjant per duobes, kai visus atsakančiai sukrato, jūsų rankos ir kojos atsiduria jau kitoje padėtyje.

Kartais būna erdviau, ir tuomet urkos per pusvalandį spėja apšvarinti visus maišus, atimti *bacilas* ir geresnes *drapanas*. Iš baimės ir apdairumo tikriausiai nesipriešinat ir nesileidžiat į muštynes su jais

(po kruopelę jau imate prarasti nemirtingą savo sielą, manydamas, kad svarbiausi jūsų priešai ir svarbiausi jūsų veiksmai dar kažkur ateityje, kad dar reikia patausoti jėgas). O gal nesusitvardęs kokį kartą tvojat – ir jums tarp šonkaulių įsminga peilis. (Niekas nesiaiškina, o jei ir aiškinasi – kriminalistai nenukenčia: tik ilgiau užsibūna etapiniame kalėjime, nevažiuoja į tolimą lagerį. Sutikite, kad socialiai artimam grumiantis su socialiai svetimu valstybė negali stoti pastarojo pusėn.)

Atsargos pulkininkas Luninas, OSOAVIACHIM'o[1] pareigūnas, 1946 metais Butyrkų kameroje pasakojo, kaip Maskvos „juodvarnyje" kovo aštuntąją, vežant kalinius iš miesto teismo į Taganką, jo akivaizdoje kriminalistai paeiliui prievartavo merginą (visi kiti kaliniai „juodvarnyje" tylėjo ir nė piršto nepajudino). Ši mergina tos pačios dienos rytą šventadieniais drabužiais atėjo į teismą dar kaip laisvas žmogus (ją teisė už savavališką pasitraukimą iš darbo – teisė niekšiškai įskundus jos viršininkui, kuris jai keršijo už tai, kad atsisakė būti jo meiluže). Pusvalandis prieš laipinimą į „juodvarnį" mergina buvo nuteista penkerius metus kalėti pagal Įsaką, grūste įgrūsta į „juodvarnį" ir štai dabar vidury dienos Maskvos gatvėse („Gerkite sovietinį šampaną!") paversta lagerine prostitute. Ir argi galima sakyti, kad šitai padarė kriminalistai? Gal veikiau kalėjimo pareigūnai? O gal veikiau tas jos viršininkas?

Tokia jau blatnųjų meilė! Išprievartautą merginą jie čia pat ir apiplėšė: nuavė išeiginius batelius, kuriais ji tikėjosi priblokšti teisėjus, nuvilko palaidinukę, viską atidavė sargybiniams, šie sustabdė mašiną, nupirko ir atnešė vagims degtinės. Taigi kriminalistai už merginos drabužius dar ir išgėrė.

Atvežta į Tagankos kalėjimą, mergina galus darėsi, puolė skųstis. Karininkas išklausė, nusižiovavo ir pasakė:

– Valstybė negali jums kiekvienam duoti po atskirą mašiną. Tokių galimybių mes neturime.

---

[1] OSOAVIACHIM (Obščestvo sodejstvija oborone, aviacionnomu i chimičeskomu stroitelstvu) – Gynybos, aviacijos ir chemijos rėmimo draugija. (*Vert. past.*)

Taip, „juodvarniai" – Archipelago „silpnoji vieta". Vagonzakuose neįmanoma politinių kalinių atskirti nuo kriminalinių, o „juodvarniuose" neįmanoma vyrų atskirti nuo moterų. Negi kriminaliniai tarp dviejų kalėjimų nepasinaudos proga pasidžiaugti „gyvenimo pilnatve"?

Na, o jei ne urkos, tai ačiū „juodvarniams" už tuos trumpus susitikimus su moterimis! Kurgi kitur kalėdamas jų pamatytum, išgirstum ir sutiktum, jei ne čia?

Vieną kartą, 1950 metais, iš Butyrkų į geležinkelio stotį mus vežė labai erdviai – „juodvarnyje" su suolais važiavo kokie keturiolika žmonių. Visi susėdo, ir staiga dar įstūmė vieną moterį. Ji atsisėdo prie pat užpakalinių durelių, pradžioje būgštaudama – keturiolika vyrų tamsioje dėžėje, pagalbos juk neprisišauksi. Tačiau po kelių žodžių paaiškėjo, kad visi čia savi, Penkiasdešimt Aštuntasis.

Ji prisistatė: Repina, pulkininko žmona, suimta įkandin vyro. Ir staiga nešnekus kariškis, toks jaunas, liesas, lyg ir leitenantas, paklausė: „Sakykite, ar jūs kartais nesėdėjote su Antonina Ivanova?" – „Kaip? Ar jūs – jos vyras? Olegas?" – „Taip". – „Papulkininkis Ivanovas? Iš Frunzės akademijos??" – "Taip!"

Koks buvo šitas „taip"! Jis kilo iš kimulio gniaužiamos gerklės, ir baimės *sužinoti* jame buvo daugiau negu džiaugsmo. Kariškis atsisėdo šalia jos. Pro dvejas užpakalinių durų groteles į kėbulą krito ir moters ir papulkininkio veidais pamažėle slinko blausūs vasaros vakaro atšvaitai. „Tardymo laikotarpiu sėdėjau su ja keturis mėnesius vienoje kameroje". – „Kur ji dabar?" – „Visą tą laiką ji gyveno tik jumis! Ji būgštavo ne dėl savęs, o dėl jūsų. Pradžioje – kad jūsų neareštuotų. Paskui – kad švelniau jus nuteistų". – „Bet kur ji dabar?" – „Ji jautėsi kalta dėl jūsų arešto. Jai buvo taip sunku!" – „Kur ji dabar?!" – „Tik neišsigąskite. – Repina jau kaip artimam žmogui padėjo jam ant krūtinės rankas. – Tokios įtampos ji neištvėrė. Ją iškėlė iš mūsų kameros. Jai trupučiuką... pasimaišė... Suprantate?"

Ir toji nedidukė ručkė, apmušta plieniniais lakštais, lyg niekur nieko važiuoja šešiajuosčio eismo gatve, stabčioja priešais šviesoforus, signalizuodama posūkius.

Su Olegu Ivanovu ką tik buvau susipažinęs Butyrkose. O susipažinau štai kaip. Suvarė mus į geležinkelio stoties boksą ir iš saugojimo kameros ėmė nešioti daiktus. Prie durų sykiu pašaukė jį ir mane. Už pravirų durų koridoriuje prižiūrėtoja pilku chalatu, rausdamasi po jo lagaminą, netyčia išmetė žemėn auksinį papulkininkio antpetį, nežinia kaip užsilikusį tarp daiktų, ir jo nepastebėjusi užmynė koja ant didelių žvaigždžių.

Ji mindė žvaigždes, tarytum čia būtų buvęs filmuojamas kino kadras.

Aš jam parodžiau: „Atkreipkite dėmesį, drauge papulkininki!"

Ivanovo veidas apsiniaukė. Jis dar nebuvo praradęs nepriekaištingos tarnybos sampratos.

Ir štai dabar – apie žmoną.

Visa tai jam reikėjo ištverti daugmaž per valandą.

Antras skyrius

ARCHIPELAGO UOSTAI

Išskleiskite ant didelio stalo platų mūsų Tėvynės žemėlapį. Pažymėkite ryškiais juodais taškais visus sričių miestus, visus geležinkelių mazgus, visus perkraunamuosius punktus, kur baigiasi geležinkelio bėgiai ir prasideda upė arba upė pasisuka ir prasideda pėsčiųjų takas. Kas čia dabar? Visas žemėlapis apterštas bjaurių musių? Ne, dabar jūs turite didžiulį Archipelago uostų žemėlapį.

Teisybė, čia ne tie fantastiški uostai, į kuriuos mus viliojo Aleksandras Grinas, kur tavernose jūreiviai geria romą ir meilinasi gražuolėms. Nėra čia ir šiltos melsvos jūros (maudytis vandens čia – litras žmogui, o kad būtų patogiau praustis – ketvertui žmonių keturi litrai viename dubenyje, ir prauskitės visi iš karto!). Bet visõs kitõs uostų romantikos – purvo, gyvių, keiksmų, tauškalų, daugiažodžiavimo ir muštynių – su kaupu.

Retas zekas nėra pabuvęs trijuose penkiuose etapiniuose kalėjimuose, daugelis prisimena jų po dešimtį, o Gulago *sūnūs* nesunkiai jų išskaičiuotų ir gerą pusšimtį. Tik atskirti juos sunku, nes visi jie panašūs: beraštė sargyba; pakrikas šaukimas pagal bylas; ilgas laukimas saulėkaitoje arba rudens darganoje; dar ilgesni *šmonai* (kratos) nuogai išrengus; nevalyvas kirpimas; šaltos ir slidžios pirtys; dvokiančios išvietės; priplėkę koridoriai; visada ankštos, tvankios, beveik visada tamsios ir drėgnos kameros; žmogaus kūno šiluma abipus tavęs ant grindų arba ant gultų; iš lentų sukalta galvūgalio pakyla; žalia patižusi duona; buiza, pliurza, lyg virta iš siloso.

O kas turi gerą atmintį ir geba viską iš eilės prisiminti, tam dabar nereikia nė po šalį važinėti, tam visa geografija nuosekliai susidėstė per keliones iš vieno etapinio kalėjimo į kitą. Novosibirskas? Žinau, esu buvęs. Tokie tvirti barakai, surėsti iš storų rąstų. Irkutskas?

Ogi tenai langai kelis kartus plytom užmūryti, dar žymu, kokie jie caro laikais buvo, kiek kartų mūras durstytas, belikusios mažytės orlaidės. Vologda? Taip, senovinis pastatas su bokštais. Išvietės viena viršum kitos, o mediniai perdengimai supuvę ir nuo viršutinių nuolat varva ant apatinių. Usmanė? O kaipgi? Utėlėta, prasmirdusi cypė, pastatas senoviškas, su skliautais. Ir ją taip prigrūda, kad pradėjus kalinius varyti į etapą nesupranti, kaip jų čia tiek galėjo ir sutilpti – uodega per pusę miesto.

Tokio žinovo neužgaukite, nesakykite jam žinąs miestą, kur nėra etapinio kalėjimo. Jis jums įrodys aiškiai kaip ant delno, kad tokių miestų nėra, ir bus teisus. Salskas? Taigi ten tremiamus laiko kardomojo kalinimo kamerose, drauge su tardomaisiais. Ir kiekviename rajono centre – lygiai tas pat, argi ne etapinė cypė? Sol Ilecke? Etapinis kalėjimas yra! Rybinske? O kalėjimas Nr. 2, buvęs vienuolynas? Ak, vienas malonumas, grįsti kiemai tušti, senos plytos apsamanojusios, pirtyje – švarutėlaitės medinės rėčkelės. Čitoje? Kalėjimas Nr. 1. Nauškose? Taip, ten ne kalėjimas, o etapinis lageris, bet vis tiek. Toržoke? Taigi ant kalno, taip pat vienuolyne.

Suprask gi tu, mielas žmogau, negali būti miesto be etapinio kalėjimo! Juk teismai dirba visur! O į lagerį kaip juos veši – bene oru?

Žinoma, kalėjimas kalėjimui nelygu. Bet kuris geresnis, kuris blogesnis – gali ginčytis be galo be krašto. Susirenka trejetas ketvertas zekų, ir kiekvienas giria būtinai „savąjį".

– Nors Ivanovo etapinis ne toks jau garsus, bet pasiklausk, kas ten sėdėjo žiemą iš trisdešimt septintų į trisdešimt aštuntus. Kalėjimo *nekūreno* – ir ne tik nešalom, o dar ant viršutinių gultų gulėjom išsirengę. Iškūlėm visus langų stiklus, kad neuždustume. 21-oje kameroje, skirtoje dvidešimčiai žmonių, sėdėjo *trys šimtai dvidešimt trys*! Po gultais telkšojo vanduo – ten buvo paklotos lentos, ir žmonės ant jų gulėjo. O pro iškultus langus kaip tik žemyn labiausiai traukė šaltis. Be to, po gultais buvo tikra poliarinė naktis: jokios šviesos – ją užstojo ant gultų gulintys ir tarp gultų stovintys kaliniai. Taku tarp gultų prieiti prie parašos buvo neįmanoma, žmonės karstėsi gultų

kraštais. Maisto daviniai buvo dalijami ne individualiai, o dešimčiai žmonių. Jei kuris iš dešimtuko miršta, kiti pakiša mirusįjį po gultais ir ten laiko, kol pradeda dvokti. O per tą laiką ima jo maisto davinį. Ir visa tai dar būtų buvę pusė bėdos, bet kad vertuchajai laksto kaip į uodegas įkirpti ir vis varinėja ir varinėja iš vienos kameros į kitą. Vos šiaip taip įsitarpuoji – „Kelkis! Kraustytis į kitą kamerą!" Ir vėl ieškok vietos. O tokia grūstis ten susidarė todėl, kad tris mėnesius nevedė į pirtį, utėlių prisiveisė, nuo utėlių – opos ant kojų ir šiltinė. Dėl tos šiltinės paskyrė karantiną ir keturis mėnesius nevarė į etapus.

– Čia, vyručiai, Ivanovo kalėjimas niekuo nedėtas – tokie jau metai pasitaikė. Trisdešimt septintais ir trisdešimt aštuntais ne tik zekai, bet ir kalėjimo akmenys dejavo. Irkutsko kalėjimas taip pat nebuvo koks ypatingas, o trisdešimt aštuntais gydytojai nedrįsdavo nė kojos kelti į kamerą, tik koridoriumi pereidavo, o vertuchajus pro duris šaukdavo: „Kurie *be sąmonės – išeikit*!"

– Trisdešimt septintais, vyručiai, visa tai tęsėsi per Sibirą į Kolymą, ligi pat Ochotsko jūros ir Vladivostoko. Į Kolymą garlaiviai nespėdavo nugabenti daugiau kaip trisdešimties tūkstančių per mėnesį, o iš Maskvos be perstojo varė ir varė. Na, susigrūdo koks šimtas tūkstančių, ar supranti?

– O kas skaičiavo?

– Kam reikėjo, tie skaičiavo.

– Jei turi omenyje Vladivostoko tranzitinį kalėjimą, tai trisdešimt septintų vasarį ten buvo ne daugiau kaip keturiasdešimt tūkstančių.

– Ir įstrigdavo ten po kelis mėnesius. Blakės apipuolė gultus – kaip skėriai! Vandens – pusė puoduko per dieną: iš kur imsi, nėra kam vežioti! Buvo ištisa zona korėjiečių – visi išmirė nuo dizenterijos, visi! Iš mūsų zonos kas rytą išnešdavo po šimtą žmonių. Statė morgą – taigi zekai įsikinkė į vežėčias ir šitaip vežė akmenis. Šiandien tu veži, rytoj ten pat veš tave. O rudenį dar užpuolė dėmėtoj šiltinė. Ir pas mus taip buvo: mirusių neatiduodam, kol dar nedvokia – imam jo davinį... Vaistų – jokių. Lendam į zoną – duok vaistų! – o iš bokštelių pyškina. Paskui šiltininkus suguldė atskirame barake.

Ne visus spėdavom ten nunešti, bet ir iš ten retas kuris išeidavo. Gultai ten – dviaukščiai, taigi nuo antro aukšto karščiuojantis šiltininkas negali nulipti – triedžia ant apatinių. Pusantro tūkstančio ten gulėjo. O sanitarai – blatnieji, raudavo mirusiems auksinius dantis. Jie ir gyvųjų neaplenkdavo...

– Ko jūs vis apie tuos savo trisdešimt septintus ir trisdešimt septintus? O apie keturiasdešimt devintus Vanino įlankoj, apie penktąją zoną – nenorit? Trisdešimt penki tūkstančiai! Ir šitaip kelis mėnesius! – irgi nespėdavo gabenti į Kolymą. Kiekvieną naktį kažkodėl gainiojo iš vieno barako į kitą, iš vienos zonos į kitą. Kaip kokie fašistai – tik švilpia, tik šaukia: „Išeiti *be paskutinio*!" Ir vis bėgte! Tik bėgte! Šimtinę varo atnešti duonos – bėgte! Pliurzos – bėgte! Nebuvo jokių indų! Pliurzą imk kuo nori – skvernu, rieškučiom! Vandens atveždavo cisternomis, o nebuvo į ką supilstyti. Taigi iš žarnos paleidžia čiurkšlę, jei spėjai išsižioti – gurkšnelis tavo. Prie cisternos žmonės susistumdė – iš bokštelio ugnis! Na, tikrai, kaip kokie fašistai. Atvažiavo generolas majoras Derevianka, USVITL'o[1] viršininkas, priešais jį išėjo iš minios karo lakūnas, persiplėšė ant krūtinės palaidinę: „Esu apdovanotas septyniais kariniais ordinais! Kas davė teisę šaudyti į zoną?" Derevianka sako: „Šaudėm ir *šaudysim*, kol išmoksite elgtis"[2].

– Ne, vyručiai, visi tie jūsų kalėjimai – argi tai kalėjimai? Tikras etapinis kalėjimas – Kirovo! Imkim ne tokius jau ypatingus metus, pavyzdžiui, keturiasdešimt septintus, – Kirovo kalėjime žmones į kamerą du vertuchajai vos ne vos sugrūsdavo kojomis, tik tada užsidarydavo durys. Ant triaukščių gultų rugsėjį (o juk Viatka – ne prie Juodosios jūros) nuo šutros visi sėdėjo nuogi – todėl *sėdėjo*, kad nebuvo vietos atsigulti: viena eilė sėdėjo galvūgalyje, kita kojūgalyje. Ir tarp gultų ant grindų žmonės sėdėjo dviem eilėm, o kiti tarp jų stovėjo, paskui keitėsi. Krepšius laikė rankose arba ant kelių – nebuvo kur

[1] USVITL (Upravlenije Severo-vostočnych ispravitelno-trudovych lagerej) – Šiaurės rytų, tai yra Kolymos, pataisos darbų lagerių valdyba.

[2] Ei, Bertrano Raselo „Karo nusikaltimų tribunole"! Kodėl gi jūs, kodėl neimate šitos medžiagos?! Ar ji jums netinka?

padėti. Tik blatnieji laisvai gulėjo *teisėtose* savo vietose, ant antrųjų gultų prie lango. Buvo tiek blakių, kad kandžiojo net dieną, byrėjo tiesiai nuo lubų. Ir šitaip žmonės kentėdavo po savaitę ir po mėnesį.

Ir man norisi čia įsiterpti, papasakoti, kaip 1945-ųjų rugpjūtį, Pergalės vasarą, sėdėjau Krasnaja Presnioje, bet droviuosi: mūsų kameroje bent jau naktį galėjai šiaip taip kojas ištiesti, ir blakės per daug nepuolė, bet kiaurą naktį spigino stiprios elektros lemputės, toks karštis, kad gulėjom nuogi ir suplukę, negalėjai atsiginti musių – bet juk tai vieni niekai ir sarmata girtis. Vos pajudėjus sruvo prakaitas, o pavalgius – pilte pylė. Kameroje, neką didesnėje už vidutinį kambarį, buvo sugrūsta šimtas žmonių, taip susispaudę, kad ant grindų nebuvo kur koją pastatyti. Du mažyčiai langeliai, į pietų pusę, apkalti skardiniais „antsnukiais", tad ne tik neleido cirkuliuoti orui, bet ir taip įkaisdavo saulėje, kad nuo jų į kamerą tvoskė baisus karštis.

Šitą etapinį kalėjimą, pavadintą tokiu šlovingu revoliuciniu vardu, maskviečiai menkai težino, ekskursijų tenai niekas nevedžioja, kokios ten ekskursijos, jei jis *veikia*. O pasižiūrėti nebūtų jokio vargo, nereikėtų niekur važiuoti – nuo Novochoroševo plento žiediniu geležinkeliu visai čia pat.

Kadangi etapiniuose kalėjimuose viskas padrika, tai ir pasakojimas apie tuos kalėjimus padrikas, tai ir šis knygos skyrius tikriausiai bus padrikas: nežinai, ko pirmiausia nusitverti, ką pasakoti, ką pirmiausia. Ir kuo daugiau etapiniame kalėjime sukimšta žmonių, tuo viskas padrikiau. Žmogui nepakeliama, Gulagui nenaudinga, o laikomi žmonės mėnesių mėnesius. Ir virsta kalėjimas tikru fabriku: suversti duonos daviniai tampomi statybininkų neštuvais, kuriais paprastai nešiojamos plytos. Ir garuojanti pliurza tampoma šešių kibirų talpos medinėmis rėčkomis, perkišus per ąsas dalbą.

Didele apyvarta ir atvirumu daugelį kitų pranoko Kotlaso etapinis lageris. Didele apyvarta todėl, kad iš jo ėjo keliai į visą europinę Rusijos šiaurės rytų teritoriją, o didesniu atvirumu todėl, kad jis buvo jau Archipelago gilumoje, tad nebereikėjo nieko varžytis.Tiesiog tai buvo didelis žemės sklypas, tvoromis suskirstytas į narvus,

ir visi tie narvai užrakinti. Nors čia jau grūste grūdo valstiečius, tremiamus 1930 metais (reikia manyti, kad tuomet stogų dar nebuvo, tik dabar jau nėra kam papasakoti), bet 1938-aisiais toli gražu ne visi tilpo išklypusiuose vienaaukščiuose barakuose, sukaltuose iš rąstgalių ir dengtuose... brezentu. Per rudens šlapdrabą ir pašalus žmonės čia gyveno, taip sakant, žemę pasikloję, dangum apsikloję. Teisybė, jiems nebuvo leidžiama sustirti nuo šalčio, jie tolydžio buvo skaičiuojami, išjudinami tikrinimais (ten būdavo laikoma po 20 tūkstančių žmonių) arba naktimis netikėtai kratomi. Vėliau tuose narvuose valdžia statė palapines, kai kuriuose rentė palėpes, net dviaukštes, bet kad statyba pigiau atsieitų, tarp aukštų neklojo perdangų, o išsyk kalė šešiaaukščius gultus su vertikaliomis kopėtėlėmis, kuriomis klipatos turėjo kabarotis nelyginant jūreiviai į laivo stiebą (taigi tos kopėtėlės labiau tiko laivui, o ne uostui). 1944–1945 metų žiemą, kai jau visi buvo laikomi po stogu, ten tilpo tiktai septyni su puse tūkstančio, iš jų per dieną mirdavo penkiasdešimt žmonių, ir neštuvai, kuriais mirusieji būdavo nešami į morgą, niekada nebūdavo be darbo. (Gal kas paprieštaraus, kad tai visai pakenčiama – girdi, mirtingumas mažesnis negu vienas procentas per dieną, tad žmogus gali ištempti iki penkių mėnesių. Taip tai taip, bet juk ir didžiausia papjūtis – lagerinis darbas – dar tik laukė. Ogi toks nuostolis – du trečdaliai procento per dieną – sudarė gryną *nuodžiūvį*, kuris net ne kiekviename daržovių sandėlyje pateisinamas.)

Kuo tolyn į Archipelagą, tuo akivaizdžiau betonuotus uostus keičia prieplaukos ant polių.

Karabasą, etapinį lagerį prie Karagandos, kurio vardas yra tapęs bendriniu daiktavardžiu, per kelerius metus perėjo pusė milijono žmonių (Jurijus Karbė 1942 metais ten įregistruotas jau 433-ojo tūkstančio numeriu). Lagerį sudarė žemi krėstiniai barakai su plūktine asla. Praktikuota tokia kasdieninė pramoga: visi kaliniai su daiktais būdavo išvaromi laukan, o dailininkai baltindavo aslą ir net piešdavo ant jos kilimėlius, o vakarais zekai suguldavo ir vėl šonais nutrindavo ir baltinimus, ir kilimėlius.

Karabasą iš visų kitų etapinių kalėjimų ir lagerių labiausiai tiko paversti muziejumi, bet, deja, jo nebėra: toje vietoje pastatyta gelžbetonio konstrukcijų gamykla.

Kniaž Pogosto etapinį punktą (63° šiaurės platumos) sudarė palapinės, pastatytos pelkėje! Karčių karkasas būdavo apklesčiamas suplyšusiu brezentu, nesiekiančiu žemės. Palapinės viduje buvo dvigubi gultai – taip pat iš karčių (menkai apgenėtų), tarp gultų – karčių klojinys. Pro klojinį dieną žliugsėjo skystas purvas, naktį jis užšaldavo. Įvairiose zonos vietose takai irgi ėjo per žliugsinčias lanksčias karteles, ir žmonės, iš nusilpimo vos pavilkdami kojas, čia vienur, čia kitur įgriūdavo į vandenį ir pliurzę. 1938 metais Kniaž Pogoste kaliniai maitinti vienodai: smulkintų kruopų ir žuvų kaulų marmaliene. Šitaip buvo patogu, nes dubenėlių, puodelių ir šaukštų nei etapinis punktas, nei juo labiau kaliniai neturėjo. Juos prižiūrėtojai varė dešimtukais prie katilo ir samčiais krėtė marmalienę į kepures arba drabužių skvernus.

O Vogvozdino etapiniame punkte (keli kilometrai nuo Ust Vymės), kur sėdėdavo po 5 tūkstančius žmonių (kas ligi šios eilutės buvo girdėjęs apie Vogvozdiną? kiek tokių nežinomų etapinių punktų? nagi padauginkite juos iš penkių tūkstančių!) – taigi tame Vogvozdine virė skystai, bet dubenėlių taip pat neturėjo, ir vis dėlto išeitį rado (kokie mes išradingi!) – pliurza būdavo pilstoma į *pirties rėčkas* išsyk dešimčiai žmonių, ir šie srėbdavo lenktyniaudami. (Beje, taip buvo ir Kotlase.)

Teisybė, Vogvozdine ilgiau kaip metus niekas nesėdėjo. (Metus – pasitaikydavo, jei kalinys galutinai nusibaigęs ir visi lageriai jo kratydavosi.)

Literatų fantazija skurdi palyginti su tenykšte Archipelago buitimi. Kai norima apie kalėjimą parašyti kuo priekaištingiausiai, kuo juodžiausiai – visuomet imama prikaišioti *parašą*! Paraša! Šitai tapo literatūroje kalėjimo simboliu, pažeminimo, smarvės simboliu. O, lengvabūdžiai! Negi paraša – kalinio bėda? Juk iš tiesų ji – gailestingiausias kalėjimo pareigūnų išradimas. Didžiausias siaubas būna tada, kai parašos kameroje nėra!

1937 metais kai kuriuose Sibiro kalėjimuose parašų nebuvo, jų neužteko! Iš anksto jų nebuvo tiek prigaminta: Sibiro pramonė atsiliko nuo tokios intensyvios kalėjimų veiklos. Naujosioms kameroms sandėliuose pristigo bakelių. Senos parašos kamerose buvo išlikusios, bet senoviškos, mažos, ir dabar teko jas išnešti, nes naujajam kalinių srautui tokios parašos – kur ten. Pavyzdžiui, Minusinsko kalėjimas iš seno buvo pritaikytas 500 žmonių (Vladimiras Iljičius jame nepabuvo, jis važiavo laisvai), o dabar į jį sugrūdo 10 tūkstančių, – vadinasi, ir kiekviena paraša turėjo padidėti 20 kartų! Bet ji nepadidėjo...

Mūsų, rusų literatų, plunksnos rašo plačiais potėpiais, mes tiek visko išgyvenę, o beveik nieko nesam aprašę ir suminėję. O Vakarų autoriams, žvelgiantiems į būties ląstelę pro didinamąjį stiklą, peršviečiantiems suplaktą kolbą projektoriaus šviesos srautu, šitai juk būtų epopėja, šitai dar dešimčia tomų papildytų „Prarasto laiko beieškant": čia būtų papasakota ir tai, kaip palūžta žmogaus dvasia, kai kamera dvidešimteriopai perpildyta, o parašos nėra, o į išvietę kaliniai vedami vieną kartą per parą! Žinoma, čia yra daug jiems nežinomos faktūros: jie nesusiprotėtų šlapintis į brezentinį kapišoną ir jau visai nesuprastų kaimyno patarimo šlapintis į aulinį batą! O šitoks patarimas pagrįstas ilgametės patirties išmintimi, ir čia visai nesikėsinama batą sugadinti, paversti jį kibiru. Šitai daroma va kaip: reikia batą nusiauti, apversti, jo aulą atraitoti – ir susidaro toks apskritas, toks reikiamas indas! Bet užtat kokiomis psichologinėmis vingrybėmis Vakarų autoriai praturtintų savo literatūrą (visai nerizikuodami banaliai atkartoti išgarsėjusių meistrų), jeigu tik žinotų Minusinsko kalėjimo dienotvarkę: maisto daviniui paimti duodamas vienas dubenėlis keturiems kaliniams, o geriamojo vandens pripilamas vienas puodelis žmogui per dieną (puodelių yra). Ir štai vienas iš to ketverto taip užsimano, kad nebegali iškęsti, privaro į dubenėlį, bet prieš pietus neduoda savo vandens porcijos dubenėliui išplauti. Koks konfliktas! Koks keturių charakterių susidūrimas! Kokie niuansai! (Aš visai nejuokauju. Šitaip ir atsiveria žmogaus

dugnas. Tik rusų literato plunksnai nėr kada šitai aprašinėti, ir ruso akiai nėr kada šitai skaityti. Aš nejuokauju, nes tik gydytojai gali pasakyti, kaip tokioje kameroje praleisti mėnesiai visam gyvenimui suardo žmogaus sveikatą, net jeigu jo nesušaudo Ježovo laikais ir jeigu jį reabilituoja Chruščiovo laikais.)

Na va, o juk mes svajojom uoste pailsėti ir prasimankštinti! Kelias paras susispaudę ir susirietę vagonzako kupė – kaip svajojom apie etapinį punktą! Kad čia pasirąžysim, išsitiesim. Kad čia neskubėdami galėsim vaikščioti į išvietę. Kad čia lig valiai atsigersim virinto ir nevirinto vandens. Kad čia mūsų nevers savo pačių daiktais išpirkti iš sargybos savo maisto davinį. Kad čia gausim pasrėbti karšto viralo. Ir pagaliau – kad nuves į pirtį, kad nusiprausim karštu vandeniu, nustosim kasytis. „Juodvarnyje" mums šonus aplamdė, mėtė nuo borto prie borto ir kaip pasiutę šaukė: „Susiimti už parankių!", „Susiimti už kulnų!", o mes guodėmės: nieko nieko, greitai sulauksim etapo! Va jau tenai...

O jeigu čia kokia mūsų svajonė ir išsipildo, tai vis tiek kas nors ją apdergia.

Kas mūsų laukia pirtyje? Šito niekad nežinai. Staiga moterims pradeda plikai kirpti plaukus (Krasnaja Presnia, 1950, lapkritis.) Arba mus, nuogų vyrų virtinę, ima kirpti vienos kirpėjos. Vologdos vanotuvėje apkūni tetulė Motia šaukia: „Stokitės, vyručiai!" – ir visą eilę iš žarnos pašutina garu. O Irkutsko etapinis kalėjimas ginčijasi: būtų natūraliau, jeigu visi pirtininkai būtų vyrai ir jeigu sanitariniu šepečiu moterims tarpukojį pateptų taip pat vyras. Arba antai Novosibirsko etapiniame kalėjime žiemą šaltoje prausykloje iš čiaupų teka tik šaltas vanduo. Kaliniai ryžtasi reikalauti vyresnybės. Ateina kapitonas, pats pakiša ranką po čiaupu: „O aš sakau, kad vanduo – karštas, ar aišku?" Jau atsibodo pasakoti, kad būna pirčių ir visai be vandens, kad dezinfekavimo kameroje sudega drabužiai, kad po pirties kalinius verčia nuogus basus bėgti

per sniegą pasiimti daiktų (2-ojo Baltarusijos fronto kontržvalgyba Brodnicoje, 1945, pats bėgau).

Vos įkėlęs koją į etapinį kalėjimą pastebi, kad čia tave valdys ne prižiūrėtojai, ne antpečiai ir mundurai, kurie dar šiek tiek laikosi rašytinio įstatymo. Čia jus valdo vadinamieji *pridurkai* – prisiplakėliai lengvadarbiai. Tas surūgęs pirtininkas, kuris pasitinka jūsų etapą: „Nagi, marš praustis, ponai fašistai!" Tas darbų skirstytojas su fanerine lentele, kuris akimis laksto po jūsų rikiuotę ir niukina. Tas gerai nusiskutęs, bet su plaukų kuokšteliu ant pakaušio *auklėtojas*, kuris susuktu laikraščiu plekšnoja sau per koją, o pats skersakiuoja į jūsų maišus. Ir dar kiti kažkokie etapo pridurkai, kurie kiaurai skrodžia veizolais jūsų lagaminus, – kokie jie visi panašūs! Kur jūs juos visus jau matėt trumpame etapo kelyje? Gal ne tokius švaručiukus, ne tokius išsipraususius, bet tokius pat plačiasnukius galvijus negailestingai iššieptais nasrais?

Vaje! Bet juk ir čia kriminaliniai! Juk ir čia Utiosovo apdainuotieji urkos! Ir vėl Ženka Žogolis, Serioga Žvėris ir Dimka Kiškenia (Landūnas), tik čia jie jau ne už grotų, nusiprausę, persirengę valstybės patikėtinių drapanomis ir *su pontu*[1] prižiūri drausmę – jau mūsų drausmę. Geriau įsistebėjęs į tuos snukius, gali net įsivaizduoti, kad jie – mūsiškiai, tos pačios rusų padermės, kad kadaise jie buvo kaimo vaikinai, o jų tėvai vadinosi Klimai, Prochorai, Gurijai, kad jie net į mus panašūs: tokios pat dvi šnervės, dvi akių rainelės, rausvas liežuvis, kad būtų kuo ryti maistą ir ištarti kai kuriuos rusiškus garsus, tik jungiamus į visai naujus žodžius.

Kiekvieno etapinio kalėjimo viršininkas nesunkiai sumeta: už visus etatinius darbus atlyginimą galima mokėti namie sėdintiems giminaičiams arba pasidalyti su kitais kalėjimo pareigūnais. O iš *socialiai artimų* – tik švilptelėk, ir pasisiūlys tiek ir tiek šiam darbui vien už tai, kad galėtų čia *prisišvartuoti*, nevažiuoti į šachtas, į rūdos kasyklas, į taigą. Visi tie darbų skirstytojai, raštininkai, buhalteriai, auklėtojai, pirtininkai, kirpėjai, sandėlininkai, virėjai, indų plovėjai,

[1] *Su pontu* – su labai oria (bet dirbtine) mina.

skalbėjos, baltinių lopytojai – tai amžini etapininkai, jie gauna kalėjimo davinį ir priskirti tam tikroms kameroms, o gardesnį kąsnį jau be vyresnybės žinios nusikniaukia iš bendro katilo arba iš zekų *sidorų*. Visi tie etapinių kalėjimų pridurkai yra įsitikinę, kad jokiame lageryje jie geriau neras. Mes ateinam čia dar ne visai apkraustyti, ir jie mulkina mus išsijuosę. Jie čia mus ir apkrato vietoj prižiūrėtojų, ir prieš kratą pasisiūlo pinigus pasaugoti, ir rimtai rašo kažkokį sąrašą – tiek mes sąrašą ir pinigėlius ir bematom! „Mes pinigus atidavėm!" – „Kam?" – stebisi atėjęs karininkas. „Ogi va buvo čia kažkoks!" – „Kas toks?" Pridurkai nematę... „Kodėl gi jūs atidavėt?" – „Mes manėm..." – „Ir kalakutas manė! Mažiau reikia manyti!" Ir viskas. Jie siūlo mums palikti daiktus priepirtyje: „Niekas jų neims! Kam jie reikalingi?" Mes paliekam, juk į pirtį ir nepasiimsi. Grįžtam: megztinių nėra, kailinių pirštinių nėra. „O koks buvo megztinis?" – „Pilkas..." – „Na, vadinasi, nuėjo praustis!" Jie daiktus iš mūsų ima ir *sąžiningai*: už tai, kad lagaminą sandėliuke pasaugo; už tai, kad mus įtaisys į kamerą, kur nėra vagių; už tai, kad mus greičiau išsiųstų į etapą; už tai, kad ilgiau neišsiųstų. Jie tik atvirai mūsų neplėšia.

„Kadgi čia visai ne blatnieji! – aiškina mūsiškiai žinovai. – Čia *sukos*, administracijos pakalikai. Jie – *dorųjų vagių* priešai. O dorieji vagys – tie kamerose sėdi". Bet triušiškas mūsų protas šito kažkodėl nesuvokia. Tokios pat manieros, tokios pat tatuiruotės. Gal jie ir yra anų priešai, bet juk ir mums ne draugai, štai kas...

O tuo tarpu susodina mus kieme po pat kamerų langais. Ant langų „antsnukiai", į vidų nepasižiūrėsi, bet iš ten prikimę balsai mums geranoriškai pataria: „Vyručiai! Čia tokia tvarka: per kratą atima visus biralus – arbatą, tabaką. Kas turit – mestelkit čionai pro langą, mes paskui atiduosim". Ką mes žinom? Juk mes frajeriai ir triušiai. O gal tikrai arbatą ir tabaką atima? Juk esam skaitę didžiojoje literatūroje, kad kaliniai labai solidarūs, kad kalinys kalinio niekad neapgauna! Kreipiasi maloniai – „vyručiai!" Ir mes *mestelim* jiems kapšiukus su tabaku. Grynaveisliai vagys gaudo – ir tyčiojasi iš mūsų: „Et, žiopliai, fašistai!"

Štai kokiais lozungais, nors ir nekabančiais ant sienų, pasitinka mus etapinis kalėjimas: „Teisybės čia neieškok!", „Visa, ką turi, teks atiduoti!" Viską teks atiduoti! – kartoja tau ir prižiūrėtojai, ir sargybiniai, ir blatnieji. Tave slegia nepakeliamas bausmės laikas, tu galvoji, kaip čia atsigauti, o visi aplinkui galvoja, kaip tave apmauti. Viskas taip susiklosto, kad politinis būtų kiečiau suimtas į nagą, nors jis jau ir šiaip prislėgtas ir apleistas. „Viską teks atiduoti..." – beviltiškai linguoja galvą prižiūrėtojas Gorkio etapiniame kalėjime, ir Ansas Bernšteinas pajunta palengvėjimą atiduodamas jam karininko milinę – ne šiaip sau, o už dvi svogūnų galvutes. Ko gi tau skųstis kriminaliniais, jei visus prižiūrėtojus Krasnaja Presnioje matai avinčius chrominiais auliniais batais, kurių jiems valdžia nedavė? Visa tai *gvelbė* kamerose kriminaliniai, o paskui *bruko* prižiūrėtojams. Tačiau kaip tu pasiskųsi kriminaliniais, jeigu KVČ[1] „auklėtojas" – taip pat kriminalinis, jeigu būtent jis rašo politinių kalinių charakteristikas (Kemerovo etapinis punktas)? Kaip Rostovo etapiniame kalėjime ieškosi teisybės prieš kriminalinius, jeigu čia nuo senų senovės jų gimtieji namai?

Pasakojama, kad 1942 metais Gorkio etapiniame kalėjime kaliniai karininkai (Gavrilovas, karo technikas Ščebetinas ir kiti) vis dėlto sukilo, primušė vagis ir sutramdė. Bet tokie pasakojimai visuomet skamba kaip legendos: ar vienoje kameroje sutramdė? ar ilgam sutramdė? o ko žiūrėjo melsvakepuriai, kai svetimi mušė artimus? O kai pasakojama, kad Kotlaso etapiniame kalėjime 1940 metais kriminalistai eilėje prie kiosko plėšė politiniams iš rankų pinigus ir tie įniko juos taip mušti, kad nebuvo galima sustabdyti, ir tuomet blatnųjų ginti į zoną įžengė sargyba su kulkosvaidžiais, – šituo jau nesuabejoji, šitai esi ne kartą patyręs savo kailiu!

Kokie paiki tie giminės! Jie tenai laisvėje blaškosi, skolinasi pinigų (nes tiek pinigų namie nėra), siuntinėja tau kažkokius daiktus, siuntinėja produktus, deja, toji paskutinė našlės parama – apnuodyta

[1] KVČ (kulturno-vospitatelnaja čiast) – kultūros ir auklėjimo skyrius, lagerio administracijos skyrius.

dovana, nes iš alkano, bet užtat laisvo žmogaus ji daro tave neramų ir baikštų, ji užtemdo tau blikstelinčią prošvaistę, atima iš tavęs stingstančią tvirtybę, kurios tau tik ir reikia grimztant į prapultį. O, kokia išmintinga alegorija apie kupranugarį ir adatos skylutę! Šie daiktai išsilaisvinusiai tavo sielai neleidžia patekti į dangaus karalystę. Ir kitus, su kuriais tave veža „juodvarnis", tu matai turint tokius pat maišelius. „Krūva šunsnukių", – jau „juodvarnyje" urzgia ant mūsų blatnieji, bet jų dvejetas, o mūsų pusšimtis, tad jie kol kas nesikabina. O dabar mus antrą parą laiko Krasnaja Presnios *vokzale*, ant purvinų grindų, ankštai sugrūstus, pariestomis kojomis, bet nė vienas iš mūsų nestebi gyvenimo, o visi rūpinasi, kaip atiduoti į saugojimo kamerą lagaminus. Nors atiduoti lagaminus saugoti yra mūsų teisė, bet darbų skirstytojai juos priima tik todėl, kad kalėjimas – Maskvoje ir mes dar ne visi praradę maskviečių išvaizdą.

Tuoj lengviau ant širdies – daiktai atiduoti! (Vadinasi, mes juos *suvisam atiduosim* ne šiame etape, o vėliau.) Tik ryšulėliai su nelemtaisiais maisto produktais dar tabaluoja mūsų rankose. Mūsiškių, *bebrų*, susirinko labai jau daug. Mus pradeda skirstyti į kameras. Su tuo pačiu Valentinu, su kuriuo tą pačią dieną pasirašiau Ypatingojo pasitarimo nuosprendį ir kuris susigraudinęs siūlė lageryje pradėti naują gyvenimą, – mudu įstumia į vieną kamerą. Ji dar ne sausakimša: tuščias tarpas tarp gultų ir po gultais tuščia. Kaip jau nusistovėję, antruosius gultus užėmę kriminaliniai: vyresnieji – prie pat langų, jaunesnieji – toliau. Ant apatinių gultų – neutrali pilka masė. Mūsų niekas nepuola. Neapsidairę, neapsiskaičiavę, neįgudę, asfaltuotomis grindimis lendam po gultais – tenai mums turėtų būti net jauku. Gultai žemi, ir stambiems vyrams tenka šliaužte šliaužti prisiplojus prie grindų. Sulendam. Štai čia tyliai gulėsim ir tyliai šnekėsimės. Kur tau! Žemai patamsyje, tyliai čežėdami, keturpėsčia kaip stambios žiurkės į mus iš visų pusių sėlina *mažamečiai* – visai dar berniūkščiai, yra net dvylikamečių, bet kodeksas priima ir tokius, jie jau ragavę vagių mokslų ir čia dabar tobulina savo profesiją nusižiūrėję į prityrusius vagis. Juos užsiundo ant mūsų! Jie patyliukais mus apspinta ir koks tuzinas ran-

kų traukia ir plėšia nuo mūsų ir iš po mūsų visą mūsų labą. Šitai jie daro visai tylomis, tik piktai šnarpšdami! Mes – spąstuose: negalim atsistoti, negalim pajudėti. Netrunka nė minutė, kai jie jau išplėšia maišelį su lašiniais, cukrum ir duona, – ir jų jau nebėr, o mes kaip kokie kvailiai gulim. Nesipriešindami atidavėm maistą ir dabar galim sau ramiai gulėti, bet šitai jau visai neįmanoma. Juokingai brūžuodami kojomis, atatupsti išsirangom iš po gultų.

Ar aš bailus? Man rodės, kad ne. Esu lindęs į bombarduojamą plotą atviroje stepėje. Ryžęsis važiuoti vieškeliu gerai žinodamas, kad jis užminuotas prieštankinėmis minomis. Visai šaltakraujiškai išvedęs bateriją iš apsupties ir dar kartą ten grįžęs parsivaryti pamušto „gaziuko". Kodėl gi dabar negriebiu už pakarpos vieno iš tų žmogžiurkių ir nepamurdau rausvo jo snukio į juodą asfaltą? Jis mažas? – tai kibk prie vyresnių. Ne... Fronte mus stiprina kažkoks papildomas suvokimas (gal ir klaidingas): kareiviška vienybė? mano reikalingumas? pareiga? O čia nėra jokios užduoties, nėra statuto ir turi viską atrasti apčiuopomis.

Atsistojęs ant kojų, atsigręžiu į jų vyriausiąjį – į *pachaną*. Ant antrųjų gultų prie pat lango visi atimtieji produktai guli priešais jį: mažamečiai žiurkės nė trupinėlio neįsideda į burną, jie laikosi drausmės. Priekinę pachano galvos pusę, kuri paprastai vadinama dvikojų padarų veidu, gamta nulipdžiusi pasibjaurėtinai atgrasią, o gal ji tokia pasidarė nuo grobuoniško gyvenimo – kreiva, atkragusi, su žema kakta, grubiu randu ir šiuolaikinėmis plieninėmis karūnėlėmis ant priekinių dantų. Akutės lygiai tokio didumo, kad būtų galima matyti įprastus daiktus ir nereikėtų stebėtis pasaulio grožybėmis, jis žiūri į mane kaip šernas į elnią, žinodamas, kad bet kada gali mane partrenkti žemėn.

Jis laukia. O ką gi darau aš? Gal pašoku aukštyn, kad bent kartelį trinktelėčiau kumščiu tam bjaurybei per snukį ir parblokščiau jį ant grindų tarp gultų? Deja, ne.

Ar aš niekšas? Ligi šiol man rodės, kad ne. Tačiau man apmaudu apiplėštam, pažemintam vėl pilvu šliaužti po gultais. Ir aš

pasipiktinęs sakau pachanui, kad, atėmęs produktus, jis galėtų bent skirti mums vietos ant gultų.(Na, miestiečiui, karininkui – argi ne natūralus skundas?)

Ir ką gi? Pachanas sutinka. Juk tokiu būdu ir atiduodu lašinius, ir pripažįstu jo viršenybę, ir pasielgiu visai pagal jo sampratą – jis taip pat vytų šalin silpnesniuosius. Jis liepia dviem pilkiems neutraliems žmogeliams nešdintis nuo apatinių gultų prie lango ir užleisti vietas mums. Tuodu klusniai pasitraukia. Mudu gulamės geresnėse vietose. Kurį laiką dar kremtamės dėl patirtų nuostolių (mano galifė kelnių kriminaliniai nesigviešia, čia ne jų fasonas, bet vienas iš vagių jau čiupinėja vilnones Valentino kelnes, jam patinka). Ir tik pavakare nugirstam kaimynus priekaištingai kuždantis: kaip mes galėjom prašytis kriminalinių malonės ir du *saviškius* vietoj savęs nugrūsti po gultais? Tik dabar man topteli, kaip niekingai pasielgiau, ir iš gėdos paraustu (dar ilgai šitai prisimindamas rausiu). Pilkieji kaliniai ant apatinių gultų – juk jie mano broliai, 58-1b straipsnis, belaisviai. Ar seniai prisiekdinėjau prisiimsiąs jų likimą? Ir va jau stumiu po gultais? Teisybė, ir jie mūsų neužstojo nuo kriminalinių – bet kuriam galui jiems dabar muštis dėl mūsų lašinių, jei mes patys nesimušam? Kiek žiaurių muštynių dar nelaisvėje pakirto jų tikėjimą taurumu. Ir vis dėlto jie man nieko blogo nepadarė, o aš jiems padariau.

Štai taip daužomės, daužomės šonais ir kaktom, kad nors su amžiumi taptume žmonėmis. Kad taptume žmonėmis...

* * *

Tačiau net naujokėliui, kurį etapinis kalėjimas aižo ir apiplėšinėja, jis, tas kalėjimas, reikalingas, reikalingas! Kalėjimas padeda pasmerktajam pereiti į lagerį pamažėle. Staigaus perėjimo žmogaus širdis neatlaikytų. Tokioje tamsybėje taip iškart jo sąmonė nesusivoktų. Reikia palengva.

Be to, etapinis kalėjimas sukuria nuteistajam iliuziją, kad dar nenutrūkę jo ryšiai su namais. Iš čia jis rašo pirmą teisėtą savo laišką:

kartais – kad dar nesušaudytas, kartais – kurion pusėn keliauja etapas, tai visada pirmi nepaprasti žodžiai, kuriuos į namus rašo tardymo sumankytas žmogus. Tenai, namie, artimieji jį dar prisimena tokį, koks buvo iki arešto, bet jis jau niekada toks nebus – ir staiga štai prasimuša kurioje nors keverziškoje laiško eilutėje. Keverziškoje, nes nors rašyti laiškus iš etapinio kalėjimo ir leidžiama, nors kieme kabo pašto dėžutė, bet nei popieriaus, nei pieštukų gauti neįmanoma, juo labiau nėra kuo jų ir pasidrožti. Beje, šiaip taip atsiranda išlygintas popiergalis nuo machorkos pakelio ar cukraus maišelio, kameroje kas nors ištraukia paslėptą pieštuko galelį – ir štai šitaip kraigliojamos eilutės, kurios paskui nulems šeimos santarvę arba nesantarvę.

Gavusios tokį laišką, kai kurios moterys galvotrūkčiom važiuoja dar pasimatyti su vyru etapiniame kalėjime, nors pasimatyti jiems niekas niekad neleidžia ir tik galima suspėti jį apkrauti daiktais. Viena tokia moteris davė, mano manymu, siužetą žmonų paminklui – ir net nurodė jam vietą.

Tai buvo 1950 metais Kuibyševo etapiniame kalėjime. Kalėjimas stūksojo žemumoje (bet ten matyti Volgos Žigulių vartai), kurios rytinę dalį juosė aukšta ilga žalia kalva. Ji buvo už zonos ir aukštesnė už zoną, o kaip prie jos prieiti – mums iš apačios nebuvo matyti. Ant jos retai kas ir pasirodydavo, kartais ganydavosi ožkos, lakstydavo vaikai. Ir štai vieną rūškanotą vasaros dieną ant šlaito išvydom miestietiškai apsirengusią moterį. Prisidėjusi plaštaką prie kaktos ir kiek sukiodama galvą, ji ėmė iš viršaus žvalgytis į mūsų zoną. Trijuose kalėjimo kiemuose tuo metu vaikščiojo trijų didelių kamerų kaliniai – ir tame trijų šimtų žmonių skruzdėlyne ji tikėjosi kaip nors įžiūrėti savąjį! Gal vylėsi, kad pasakys širdis? Tikriausiai valdžia jai nedavė pasimatymo – ir štai ji užkopė ant tos kalvos. Iš kiemų visi ją pastebėjo ir visi į ją sužiuro. Čia, dauboje, buvo užuovėja, o ten, aukštai, pūtė stiprokas vėjas. Jis plaikstė, kilsnojo ilgą jos suknelę, švarką, draikė plaukus, išryškindamas visą tą meilę ir nerimą, kurie telkėsi jos širdyje.

Man regis, tokios moters statula, būtent tenai, ant kalvos, prie etapinio kalėjimo, į Žigulių vartus atgręžtu veidu, kaip ji kad stovėjo, galėtų bent kai ką paaiškinti mūsų vaikaičiams[1].

Kažkodėl ilgai niekas jos nevijo šalin – matyt, sargyba tingėjo kartis į kalną. Paskui kareivis užlipo, ėmė šaukti, mosuoti – ir nuvijo.

Ir dar etapinis kalėjimas praplečia kalinio akiratį. Kaip sakoma, nėra to blogo, kad neišeitų į gera. Čionykštis nepaliaujamas judėjimas, dešimtys ir šimtai besikeičiančių veidų, begalė atvirų pasakojimų ir pašnekesių (lageryje taip atvirai nekalbama, ten visur baisu užminti ant operatyvininko čiuptuvo) padeda prasiblaškyti, pažvalėti, susivokti ir geriau suprasti, kas darosi tau, tautai, net pasauliui. Koks nors vienas keistuolis tau kameroje pripasakoja tokių dalykų, apie kuriuos niekad nieko nesužinotum iš jokio rašinio.

Staiga į kamerą prižiūrėtojas atveda kažkokią stebuklingą būtybę – aukštą jauną kariškį, romėniško profilio, nenukirptais garbanotais gelsvais plaukais, vilkintį angliškų munduru, – lyg tiesiai iš Normandijos pakrantės, invazijos armijos karininką. Jis taip išdidžiai įžengia, tarytum tikėdamasis, kad visi priešais jį atsistos. O paaiškėja, kad jis stačiai nesitikėjo dabar atsidurti tarp draugų: sėdi jau dvejus metus, bet dar nėra buvęs nė vienoje kameroje ir čionai, iki pat etapinio kalėjimo, buvo slapta vežamas atskiroje vagono kupė – o štai čia netikėtai įleistas į bendrą mūsų arklidę. Jis apeina kamerą, pamato vermachto karininką vokišku munduru, ima su juo

---

[1] Juk kada nors ir paminklai vaizduos tokią slaptą, tokią beveik jau pamirštą mūsų Archipelago istoriją! Man, pavyzdžiui, visuomet kyla prieš akis dar vienas paminklas: kažkur Kolymoje, ant kalno, didžiulis Stalinas, tokio didumo, kokį jis pats svajojo save matyti, su kelių metrų ūsais, išsišiepusiu lagerio komendanto veidu, viena ranka tempia vadžias, antrąja užsimojęs rimbu čaižyti kinkinį – šimtą žmonių, sukinkytų po penkis gretoje ir velkančių jungą. Toks paminklas įspūdingai atrodytų ir Čiukotkos pakraštyje, prie Beringo sąsiaurio. (Šitai jau buvo parašyta, kai aš perskaičiau Aldan-Semionovo „Bareljefą ant uolos", net cenzūruotoj lagerio apysakoj yra panašus vaizdas. Žmonės pasakoja, kad ant Žigulių Mogutovo kalno, prie Volgos, per kilometrą nuo lagerio, aliejiniais dažais ant uolos taip pat buvo garlaiviams nupieštas didžiulis Stalinas.)

vokiškai kalbėtis, ir jau juodu taip įnirtingai ginčijasi, kad, regis, jei turėtų, griebtųsi ginklų. Po karo praėjo jau penkeri metai, mums be perstojo kalama į galvą, kad Vakaruose buvę kariaujama tik dėl akių, ir dabar mums keista matyti abipusį jų įniršį: kiek jau tas vokietis tarp mūsų gulėjo, bet mes, rusai, su juo nesikirtom.

Niekas nebūtų nė patikėjęs Eriko Arvido Anderseno pasakojimu, jeigu ne paliktos nenukirptos jo garbanos – stebuklas visam Gulagui; jeigu ne mūsų žmonėms neįprasta jo laikysena; jeigu ne laisvas jo kalbėjimas anglų ir vokiečių kalbomis. Jis pasisakė esąs švedų milijardieriaus (na, tarkim, pasigyrė, gal milijonieriaus) sūnus, iš motinos pusės – anglų generolo Robertsono, anglų okupacinės Vokietijos zonos vado, sūnėnas. Nors ir Švedijos pilietis, karo metais savanoriu tarnavo anglų kariuomenėje, pagaliau išsilaipino Normandijoje, po karo tapo kadriniu Švedijos kariškiu. Tačiau nesiliovė domėjęsis socialinėmis problemomis, labiau nei tėvo kapitalai jį traukė socializmo idėjos. Jis labai pritarė sovietiniam socializmui ir akivaizdžiai įsitikino jo klestėjimu atvykęs į Maskvą su Švedijos karine delegacija. Čia jiems buvo rengiami banketai, jie vežiojami į vilas, ten galėjo nevaržomai bendrauti su paprastais sovietiniais piliečiais – pavyzdžiui, su dailiomis aktorėmis, kurios neskubėjo į jokį darbą ir mielai leido laiką su jais, net akis į akį. Galutinai įsitikinęs mūsų santvarkos triumfu, Erikas, grįžęs į Vakarus, spaudoje gynė ir šlovino sovietinį socializmą. Va čia jis perlenkė lazdą ir užsitraukė didelę bėdą. Kaip tik tais metais, 1947–1948-aisiais, sovietų valdžia visais kanalais stengėsi patraukti savo pusėn pažangiai mąstantį Vakarų jaunimą, pasiryžusį viešai išsižadėti Vakarų (tarytum tereikėjo tokių surasti kokias dvi dešimtis, ir Vakarai būtų išklibę ir sugriuvę). Iš laikraštyje paskelbto Eriko straipsnio nuspręsta, kad autorius šitam būreliui tinkamas. Tuomet tarnaudamas Vakarų Berlyne, o žmoną palikęs Švedijoje, Erikas dėl atleistinos vyriškos silpnybės Rytų Berlyne lankėsi pas netekėjusią vokietaitę. Čia vieną naktį jį ir čiupo. (Ar ne apie tai patarlė – „pas kūmutę ėjo, cypėje atsitokėjo"? Turbūt nuo seno šitaip, ne jam pirmam.) Jį atvežė į Maskvą,

kur Gromyka, kadaise pietavęs jo tėvo namuose Stokholme ir pažįstamas su sūnumi, dabar atsakomojo svetingumo teisėmis pasiūlė jaunajam vyriškiui viešai prakeikti ir visą kapitalizmą, ir savo tėvą, o už tai sūnui tučtuojau pažadėtas puikus kapitalistinis aprūpinimas iki gyvos galvos. Tačiau nors materialiai Erikas nieko nebūtų nustojęs, jis, didžiam Gromykos nustebimui, pasipiktino ir prikalbėjo daug užgaulių žodžių. Nepatikėję Eriko tvirtumu, jį uždarė Pamaskvio viloje, valgydino kaip pasakos princą (kartais „siaubingai represuodavę": liaudavęsi priiminėti užsakymus rytdienos valgiaraščiui ir vietoj pageidaujamo viščiuko netikėtai atnešdavę antrekotą), apkrovė Markso-Engelso-Lenino-Stalino raštais ir metus laukė, kada jis persiauklės. Nuostabiausia, kad šitaip neatsitiko. Tuomet prie jo pasodino buvusį generolą leitenantą, jau atkalėjusį dvejus metus Norilske. Turbūt tikėtasi, kad generolas leitenantas pasakojimais apie lagerių baisybes privers Eriką nusileisti. Bet generolas tą užduotį atliko prastai arba nenorėjo jos atlikti. Maždaug dešimt mėnesių drauge sėdėdamas, generolas tik pramokė Eriką kalbėti darkyta rusų kalba ir palaikė jam kilusį pasibjaurėjimą melsvakepuriais. 1950 metų vasarą Erikas dar kartą buvo iškviestas pas Vyšinskį, bet dar kartą atsisakė (visai ne pagal taisykles sąmone pamindamas buitį!). Tuomet pats Abakumovas perskaitė Erikui nuosprendį: 20 metų kalėjimo (už ką?). Jie jau patys gailėjosi prasidėję su tuo nebrendila, bet juk nebebuvo galima jo išleisti į Vakarus. Tada ir išvežė jį atskiroje vagono kupė, tada per sienelę jis ir klausėsi maskvietės merginos pasakojimo, o rytą išvydo pro langą lūšnas supuvusiais šiaudiniais stogais – Riazanės Rusią.

Šie dveji metai labai sustiprino jo ištikimybę Vakarams. Jis aklai tikėjo Vakarais, nenorėjo pripažinti jų silpnybių, laikė Vakarų armijas nenugalimomis, jų politikus – neklystančiais. Jis netikėjo mūsų pasakojimu, kad jam sėdint kalėjime Stalinas ryžosi blokuoti Berlyną ir kad toji blokada jam visiškai pasisekė. Baltas Eriko sprandas ir gelsvi skruostai rausdavo nuo pasipiktinimo, kai mes imdavom tyčiotis iš Čerčilio ir Ruzvelto. Lygiai taip pat jis buvo įsitikinęs, kad

Vakarai nepakęs jo, Eriko, kalinimo, kad štai dabar iš Kuibyševo etapinio kalėjimo žvalgyba sužinos, jog Erikas nepaskendo Šprė upėje, o kali Sąjungoje – tad jį arba išpirks, arba išmainys. (Tuo tikėjimu, kad jo likimas ypatingas tarp kitų kalinių likimų, jis panėšėjo į lojaliuosius mūsų ortodoksus.) Nors ne kartą buvom karštai susiginčiję, jis kvietė mudu su Paninu pirma pasitaikiusia proga apsilankyti Stokholme jo namuose („Mus visi pažįsta, – prislėgtas, bet šypsodamas sakė jis, – mano tėvas beveik vienas išlaiko Švedijos karaliaus dvarą"). O kol kas milijardieriaus sūnus neturėjo kuo nusišluostyti veido, ir aš jam padovanojau atliekamą palaikį rankšluostį. Netrukus jį išsiuntė į etapą[1].

Tuo tarpu kalinius vis varinėja ir varinėja! Vienus atveda, kitus išveda, čia po vieną, čia būreliais, kažkur gena etapus. Iš pažiūros toks rimtas, toks tikslingas judėjimas, net nepatikėtum, koks jis absurdiškas.

1949 metais steigiami Specialieji lageriai – ir štai pagal kažkokios aukščiausiosios valdžios nutarimą pulkai moterų iš europinės Šiaurės ir Užvolgio – per Sverdlovsko etapinį kalėjimą – varomos į Sibirą, į Taišetą, į Oziorlagą. Bet jau 1950 metais Kažkam pasirodė parankiau moteris telkti ne Oziorlage, o Dubrovlage – Temnikuose, Mordovijoje. Ir štai tos pačios moterys, patirdamos visus Gulago kelionių patogumus, traukia per tą patį Sverdlovsko etapinį kalėjimą, tik dabar jau į vakarus. 1951 metais steigiami nauji Specialieji lageriai Kemerovo srityje (Kamyšlagas) – štai kur besančios reikalingos moterų

[1] Vėliau atsitiktinius pažįstamus švedus arba vykstančius į Švediją žmones klausinėdavau: kaip rasti tokią šeimą? ar jie girdėjo apie tokį dingusį žmogų? Atsakydami žmonės tik šypsodavosi: Andersenas Švedijoje – tas pat kas Ivanovas Rusijoje, o tokio milijardieriaus nėra. Ir tik dabar, po 22 metų, iš naujo skaitydamas šią knygą, staiga sumečiau: juk pasisakyti tikrą vardą ir pavardę jam tikriausiai buvo uždrausta! Abakumovas jį tikriausiai buvo perspėjęs, kad jeigu nelaikys liežuvio už dantų, jam bus galas! Taigi keliavo jis per etapinius kalėjimus kaip švedų Ivanovas. Ir atsitiktinai sutiktiems žmonėms iš pražudyto jo gyvenimo išliko atmintyje tik kai kurios neuždraustos, antraeilės detalės. Teisybę sakant, jis dar vis tikėjosi išsigelbėti, kaip milijonai šios knygos triušiukų nepametė vilties: kol kas pasėdėsim, bet pasipiktinę Vakarai netruks mane išvaduoti. Jis nesuprato Rytų žiaurumo. Ir nesuprato, kad *tokio* liudytojo, parodžiusio tokią tvirtybę, neregėtą ištižusiuose Vakaruose, Rytai niekada nepaleis iš nagų. O gal jis dar ir šiandien gyvas. (1972 m. past..)

rankos! Ir nelaimingosios moterys dabar grūdamos į Kemerovo srities lagerius per tą patį lyg užkeiktą Sverdlovsko etapinį kalėjimą. Ateina metas paleisti – bet juk ne visus! Ir tos moterys, kurios liko kalėti per visuotinį chruščiovinį atlydį, vėl genamos iš Sibiro per Sverdlovsko etapinį kalėjimą – į Mordoviją: patogiau bus sutelkus jas į vieną krūvą.

Na, bet čia jau mūsų ūkio vidaus reikalai, visos Archipelago salelės savos, o tokie atstumai rusui visai nebaisūs.

Pasitaikė po tas platybes pasitrankyti ir ne vienam vargšui zekui. Šendrikas – linksmas, stambus, paprasto veido vaikinas, kaip sakoma, sąžiningai dirbo viename Kuibyševo srities lageryje ir nenujautė jokios bėdos. Bet ji užgriuvo. Atėjo į lagerį skubus įsakymas – ir ne šiaip kieno, paties vidaus reikalų ministro! (iš kur tas ministras ir sužinojo, kad yra toksai Šendrikas?) – tučtuojau pristatyti Šendriką į Maskvą, į kalėjimą Nr. 18. Čiupo jį, nutempė į Kuibyševo etapinį kalėjimą, iš ten netrukus – į Maskvą, bet ne į kažkokį kalėjimą Nr. 18, o drauge su visais į plačiai žinomą Krasnaja Presnią. (Pats Šendrikas apie jokį kalėjimą Nr. 18 nebuvo girdėjęs, niekas jam nesakė.) Bet jo bėda nesnaudė: nepraėjo nė dvi paros, o jį vėl *ištempė* į etapą ir dabar bogino prie Pečioros. Pro langą buvo matyti vis skurdesnė ir atšiauresnė gamta. Vaikiną pagavo baimė: jis žinojo, kad vežamas ministro įsakymu, bet jei jau grūda taip toli į šiaurę, vadinasi, ministras turi prieš Šendriką kažkokios baisios *medžiagos*. O dar iš Šendriko, jau ir taip kelionėje nusikamavusio, kažkas pavogė trijų dienų duonos davinį. Tad prie Pečioros jis nuvažiavo vos pastovėdamas ant kojų. Pečiora pasitiko jį neprielankiai: alkaną, neatsigavusį po kelionės, per šlapdribą išvarė į darbą. Per dvi dienas jis dar nebuvo nė karto išsidžiovinęs marškinių, dar nei čiužinio nebuvo prisikimšęs eglišakių, o va jau liepia atiduoti visą valdinę mantą, vėl griebia ir veža dar toliau – į Vorkutą. Iš visa ko buvo matyti, kad ministras nusprendė Šendriką supūdyti, na, teisybė, ne jį vieną, o visą etapą. Vorkutoje niekas Šendriko visą mėnesį nelietė. Jis vaikščiojo į bendruosius darbus, nuo kelionių dar nebuvo atsigavęs, bet su savo li-

kimu Užpoliarėje jau buvo beapsiprantąs. Ir staiga dieną jį iššaukia iš šachtos, sargybiniai uždusę gena į lagerį, kad jis grąžintų valdinę mantą, ir po valandos išdangina į pietus. Čia jau buvo panašu į asmeninį susidorojimą! Atvežė į Maskvą, į kalėjimą Nr. 18. Laikė kameroje mėnesį. Paskui kažkoks pulkininkas pasišaukė ir paklausė: „Kurgi jūs vis prapuolat? Jūs tikrai mašinų gamybos technikas?" Šendrikas prisipažino. Ir tuomet jį nubogino... į Rojaus salas! (Taip, ir tokių esama Archipelage!)

Tas žmonių šmėžavimas, tie likimai ir pasakojimai etapinius kalėjimus labai puošia. Ir senieji lagerininkai tikina: gulėk ir nesimuistyk! Maitina čia tik garantinuke[1], bet užtat kupros neužsidirbsi. O kai nelabai ankšta, tai ligi valiai gali ir pamiegoti. Išsitiesk kaip ilgas ir pūsk į akį nuo pliurzos ligi pliurzos. Niekas blauzdos nelaužia. Tik tas, kas ragavęs lagerio bendrųjų, supranta, kad etapinis kalėjimas – poilsio namai, laimė mūsų kelyje. Ir dar nauda: kai dieną miegi – greičiau eina bausmės laikas. Kaip nors prastumk dieną, o naktis pati praeis.

Teisybė, nepamiršdami, kad žmogų sukūrė darbas ir tik darbas pataiso nusikaltėlį, o kartais turėdami pagalbinių darbų arba sumanę prisidurti iš šalies, etapinių kalėjimų šeimininkai varo į darbą ir šią užsigulėjusią kalėjimo darbo jėgą.

Tame pačiame Kotlaso etapiniame lageryje prieš karą dirbta nė kiek ne lengviau nei pataisos darbų lageriuose. Vieną žiemos dieną šeši septyni nusilpę kaliniai, juostomis įkinkyti į traktorines (!) roges, turėjo Dvinos upe *dvylika* kilometrų jas tempti iki Vyčegdos žiočių. Jie klimpo sniege, griuvinėjo, ir rogės strigo. Rodės, neįmanoma sugalvoti labiau varginančio darbo! Bet čia dar buvo ne darbas, o tik pramankšta. Tenai, Vyčegdos žiotyse, reikėjo sukrauti ant rogių *dešimt* kubinių metrų malkų – ir tiems patiems kaliniams, tais pačiais pakinktais (Repino nėra, o naujiesiems dailininkams čia jau ne siužetas, o primityvus natūros kopijavimas) partempti roges į

[1] Maisto davinys, Gulago garantuojamas nesant darbo.

lagerį! Va tau ir lageris! – dar jo nepriėjęs kojas pakratysi. (Šių darbų brigadininkas buvo Kolupajevas, o arkliukai – inžinierius elektrikas Dmitrijevas, intendantūros papulkininkis Beliajevas, jums jau pažįstamas Vasilijus Vlasovas – visų dabar nė nesuminėsi.)

Arzamaso etapinis kalėjimas karo metais penėjo savo kalinius runkelių lapais, užtat turėjo suorganizavęs nuolatinį darbą. Jame buvo siuvykla, veltinių cechas (karštame vandenyje su rūgštimis buvo veliami vilnoniai ruošiniai).

1945 metų vasarą iš pridvisusių Krasnaja Presnios kamerų eidavom į darbą savo noru: už teisę kiaurą dieną kvėpuoti grynu oru; už teisę nevaržomai ir neskubomis pasėdėti tylioje lentinėje išvietėje (štai kokia paskatinimo priemonė dažnai pamirštama!), įšilusioje nuo rugpjūčio saulės (tai buvo Potsdamo ir Hirošimos dienos), tyliai dūzgiant vienišai bitei; pagaliau už teisę vakare gauti papildomą šimtą gramų duonos. Vedžiodavo mus į Maskvos upės prieplauką, kur būdavo iškraunama mediena. Turėdavom ridenti rąstus nuo vienų rietuvių, nešioti ir ridenti juos į kitas rietuves. Už išeikvotas jėgas gaudavom pernelyg menką kompensaciją. Ir vis dėlto tenai eidavom mielai.

Prisiminęs jaunas dienas, dažnai raustu (o ten ir ėjo mano jaunos dienosi). Bet kas liūdina, tas ir mokina. Ogi tuomet paaiškėjo, kad nuo karininko antpečių, viso labo dvejus metelius švylavusių, tvaskėjusių man ant uniformos pečių, širdies gilumoj dar likę įsiėdusių auksinių nuodingų dulkių. Toje upės prieplaukoje – irgi lageriuke, irgi apsuptame zonos su sargybos bokšteliais, – mes buvom ateinantieji, laikini darbininkai, ir nebuvo nei kalbų, nei gandų, kad galim tame lageriuke užsibūti ilgesnį laiką. Bet kai mus ten pirmą kartą išrikiavo ir darbų skirstytojas, eidamas palei rikiuotę, akimis rinkosi laikinus brigadininkus, niekinga mano širdis veržte veržėsi iš po vilnonės palaidinės: mane! mane! mane paskirk!

Manęs nepaskyrė. Tačiau kuriam galui aš to norėjau? Tik dar būčiau pridaręs gėdingų klaidų.

O, kaip sunku tolti nuo valdžios!.. Šitai reikia suprasti.

* * *

Vienu metu Krasnaja Presnia buvo kone Gulago sostinė – ta prasme, kad kur tik važiuotum, jos negalėjai aplenkti, kaip ir Maskvos. Kaip Sąjungoje iš Taškento į Sočį ir iš Černigovo į Minską patogiausia buvo važiuoti per Maskvą, taip ir kalinius iš visur ir į visur bogino per Presnią. Kaip tik tuo metu aš ten ir atsidūriau. Presnia duste duso perpildyta. Buvo statomas naujas korpusas. Tik tranzitiniai gyvulinių vagonų ešelonai, pilni kontržvalgybos nuteistųjų, važiavo pro Maskvą aplinkiniu keliu, kaip tik šalia Presnios, galbūt saliutuodami jai švilpukais.

Tačiau atvažiavę į Maskvą persėsti, žmonės vis dėlto turi bilietą ir tikisi anksčiau ar vėliau išvažiuoti kur nori. O Presnioje karo pabaigoje ir vėliau ne tik atvežtieji, bet ir jų viršininkai, net Gulago vadovai, negalėjo iš anksto pasakyti, kas kur dabar važiuos. Kalėjimų tvarka tuomet dar nebuvo taip nusistovėjusi kaip šeštajame dešimtmetyje, niekam nebuvo įrašyta jokių maršrutų nei paskirties punktų, nebent tarnybinės pažymos: „griežta sargyba!", „panaudoti tik bendriesiems darbams!". Kalėjimo bylų – nučiurusių aplankų pluoštus, vienur kitur perrištus špagatu arba virvagaliu, sargybos komandos seržantai nešdavo į atskirą medinę kalėjimo raštinės patalpą ir mesdavo ant lentynų, ant stalų, po stalais, po kėdėmis arba stačiai laisvame plote ant grindų (kaip jų prototipai gulėjo kamerose). Tie pluoštai dažnai atsirišdavo, išdrikdavo ir susimaišydavo. Vienas, antras, trečias kambarys būdavo priverčiamas tų susimaišiusių bylų. Kalėjimo raštinės sekretorės, įsipenėjusios, tingios laisvosios moterys margomis suknelėmis, prakaituodavo nuo šutros, vėduodavosi ir flirtuodavo su kalėjimo ir sargybos komandų karininkais. Niekas iš jų nenorėjo ir neturėjo jėgų kapstytis tame chaose. O ešelonus reikėjo komplektuoti – kelis kartus per savaitę po raudoną ešeloną! Ir kiekvieną dieną po kokį šimtą žmonių išsiųsti automašinomis – į artimesnius lagerius. Kiekvieno zeko *bylą* reikėjo siųsti drauge su juo. Kas galėjo knistis po tuos popierius? Kas galėjo rūšiuoti tas bylas ir komplektuoti etapus?

Šitai buvo patikima keliems darbų skirstytojams, dažniausiai *sukoms* arba *mišrūnams*[1] – etapinio kalėjimo pridurkams. Jie laisvai vaikštinėjo kalėjimo koridoriais, landžiojo į raštinės pastatą, savo nuožiūra galėjo tavo bylą įbrukti į blogą etapą arba ilgai knistis, ieškoti ir įkišti ją į gerą etapą. (Kad yra lagerių visai beviltiškų, pražūtingų, naujokai neklydo, bet kad yra kažkokių gerų – šitai buvo tik muilo burbulas. „Geras" gali būti ne lageris, o laimingai tame lageryje ištrauktas burtas, bet šitai suveikiama jau vietoje.) Kad visa kalinių ateitis priklausė nuo kito tokio pat kalinio, su kuriuo galbūt reikėjo rasti progą pasišnekėti (kad ir per pirtininką), kuriam galbūt reikėjo *duoti pakyšį* (kad ir per sandėlininką), – tai buvo blogiau nei spręsti jų likimus aklai mėtant kubelius. Ši neregima praleidžiama galimybė – už odinę striukę važiuoti į Nalčiką užuot važiavus į Norilską, už kilogramą lašinių – į Serebrianyj Borą užuot važiavus į Taišetą (o gali veltui netekti ir odinės striukės, ir lašinių) – tik žeidė ir jaukė išvargusias sielas. Gal kas šitaip ir susitvarkė, gal kas šitaip ir gerai įsitaisė, bet laimingesni buvo tie, kurie neturėjo ko duoti arba šiaip išvengė to blaškymosi.

Pasidavęs likimui, laisva valia visiškai atsiribojęs nuo savo gyvenimo eigos, pripažinęs, kad neįmanoma iš anksto numatyti nei gero, nei blogo, bet lengva žengti žingsnį, už kurį paskui sau prikaišiosi, – kalinys atsipalaiduoja nuo kai kurių pančių, darosi ramesnis ir netgi tauresnis.

Taigi kaliniai gulėjo suvirtę kamerose, o jų likimai – nepajudinamose bylų krūvose, suverstose kalėjimo raštinės kambariuose, o darbų skirstytojai ėmė aplankus iš to kampo, kur buvo lengviau prisisiekti. Ir vieniems zekams tekdavo šitoje prakeiktoje Presnioje vargti po du ir po tris mėnesius, o kiti ją pralėkdavo kaip meteorai. Per tą bylų sąvartą, skubą ir netvarką Presnioje (kaip ir kituose etapiniuose kalėjimuose) kartais būdavo *susikeičiama bausmės terminais*. Penkiasdešimt Aštuntajam šitai negrėsė, nes jų bausmės

[1] Mišrūnas (polucvetnoj) – vagims artimas, pagal jų įpročius gyvenantis, bet tikru vagimi dar nepripažintas asmuo.

terminai, Gorkio žodžiais tariant, buvo Terminai didžiąja raide, iš anksto sumanyti tik dideli, o kai jie kartais lyg ir eidavo į pabaigą – vis tiek nesibaigdavo. Tačiau stambiems vagims, žmogžudžiams buvo naudinga pasikeisti bausmės terminu su kokiu nors pusgalviu buitininku. Tad jie patys arba jų parankiniai prie tokio kvaišos prisigretindavo ir su užuojauta imdavo jį klausinėti, o tas, nežinodamas, kad mažabausmiui etapiniame kalėjime nevalia nieko apie save pasakoti, atvirai išklodavo esąs, tarkim, Vasilijus Parfionyčius Jevraškinas, gimęs 1913 metais, gyvenąs Semidubėje, tenai ir gimęs. O bausmės laikas – vieneri metai, pagal 109-ąjį, aplaidumas. Paskui tas Jevraškinas miegojo, o gal ir nemiegojo, bet kameroje toks kliedesys, o prie atsidariusio durų langelio tokia spūstis, kad nei prasibrausi, nei išgirsi, kaip koridoriuje korpuso viršininkas greitomis murmlena į etapą atrinktų kalinių pavardžių sąrašą. Kažkokias pavardes kaliniai paskui šūkčiojo nuo durų visai kamerai, bet Jevraškino nepaminėjo, nes vos šitą pavardę ištarus koridoriuje, vienas kriminalistas įteikliai (urkos moka, kai reikia) kyštelėjo tenai snukutį ir paskubom tyliai atsakė: „Vasilijus Parfionyčius, 1913 metų, Semidubės kaimas, 109-asis straipsnis, vieneri metai" – ir nukūrė prie savo daiktų. Tikrasis Jevraškinas nusižiovavo, išsitiesė ant gultų ir ėmė kantriai laukti tikėdamasis, kad jį pašauks rytoj, po savaitės, po mėnesio, o paskui įsidrąsinęs pasiteiravo korpuso viršininką: kodėl gi jo neima į etapą? (O kažkokį Zviagą kasdien šaukia visose kamerose.) Ir kai dar po mėnesio ar po pusmečio kalėjimo administracija prisirengia visus patikrinti pagal bylas, galiausiai lieka tik viena neatsišaukusio kalinio byla – Zviaga, recidyvistas, dvi žmogžudystės ir krautuvės apiplėšimas, 10 metų – ir dar vienas baikštus kalinys, dedąsis esąs Jevraškinas, bet iš fotografijos nieko nesuprasi, o po teisybei tikriausiai ir bus tas Zviaga ir reikia jį nukišti į baudžiamąjį Ivdellagą, nes kitaip reikėtų prisipažinti, kad etapinis kalėjimas padarė klaidą. (O kur tas Jevraškinas, kurį išsiuntė į etapą, dabar jau nesužinosi – sąrašų nelikę. Ogi jis, nuteistas vieneriems metams, veikiausiai pakliuvo į žemės ūkio darbus, sargybos nebesaugomas,

už vieną bausmės dieną jam įskaitomos trys dienos, arba pabėgo ir jau seniai namie, arba greičiausiai vėl nuteistas ir vėl sėdi kalėjime.) Pasitaikydavo ir tokių keistuolių, kurie mažus savo bausmės terminus *parduodavo* už du tris kilogramus lašinių. Tikėjosi, kad kalėjimo administracija paskui vis tiek išsiaiškins ir nustatys jų asmenybę. Dažnai šitaip ir būdavo[1].

Tais metais, kai kalinių bylose nebuvo žymima galutinė paskyrimo vieta, etapiniai kalėjimai virto vergų turgumis. Etapinių kalėjimų pageidaujamais svečiais pasidarė *pirkėjai*, šis žodis be jokios ironijos vis dažniau buvo kartojamas koridoriuose ir kamerose. Kaip visoje pramonėje niekas kantriai nebelaukė, kada ką iš centro atsiųs aukštieji skirstytojai, o siuntinėjo į centrą savo agentus ir įgaliotinius, taip ir Gulage: čionykščiai salose masiškai krito; nors jie nebuvo verti nė grašio, bet apskaitose figūravo, tad reikėjo patiems pasirūpinti jų atsivežti, kad nesumažėtų planas. Pirkėjai turėjo būti nuovokūs, akyli, gerai žiūrėti, ką ima, ir neleisti, kad į bendrą galvų skaičių būtų įbrukama daug klipatų ir invalidų. Prasti buvo tie pirkėjai, kurie etapą rinkdavosi pagal bylų aplankus. Išmaningesni pirkliai reikalaudavo, kad prekė jiems būtų parodyta gyva ir nuoga. Šitaip ne kiek nejuokaujant ir būdavo sakoma – *prekė*. „Na, kokią prekę atvežėt?" – paklausė pirkėjas Butyrkų vokzale, išvydęs ir nuo kojų ligi galvos apžiūrinėdamas septyniolikmetę Irą Kaliną.

Jeigu žmogaus prigimtis ir keičiasi, tai neką greičiau nei geologinė Žemės sandara. Tą patį smalsumo, pasimėgavimo ir nusižiūrėjimo jausmą, kurį prieš dvidešimt penkis šimtmečius išgyvendavo vergų pirkliai vergių turguje, žinoma, patyrė ir Gulago valdininkai 1947 metais Usmanės kalėjime, kai jie, kokie dvidešimt vyrų MVD uniformomis, susėdo už kelių stalų, apdengtų paklodėmis (šitai buvo daroma orumo dėlei, kitaip vis dėlto būtų buvę nepatogu), o visos kalinės nusirenginėju gretimame bokse ir nuogos, basos turėjo prie jų prieiti, pasisukioti, sustoti, atsakinėti į klausimus. „Nuleisk

[1] Beje, P. Jakubovičius rašo, kad maži bausmės terminai buvo pardavinėjami ir praėjusiame šimtmetyje, senas kalėjimų triukas.

rankas!" – įsakinėjo valdininkai toms, kurios stovėjo prisidengusios nelyginant antikinės statulos (juk karininkai rimtai rinkosi sugulo-ves sau ir savo sėbrams).

Šitaip grėsmingas laukiančių lagerinių grumtynių šešėlis įvairiomis apraiškomis aptemdo naujokui kaliniui etapinio kalėjimo nekaltus dvasinius džiaugsmus.

Į mūsų kamerą Presnios kalėjime dviem naktim įstūmė *specpaskyrininką*, ir jis atsigulė šalia manęs. Jis važiavo pagal specialią paskyrą, tai yra Centrinėje valdyboje jo vardu buvo parašytas ir siuntinėjamas iš lagerio į lagerį lydraštis, kuriame pažymėta, kad jis yra statybos technikas ir tik tokiam darbui turi būti skiriamas naujoje vietoje. Specpaskyrininkas važiuoja bendruose vagonzakuose, sėdi bendrose etapinių kalėjimų kamerose, bet širdis jam netirta: jį saugo lydraštis, jo niekas nevaro kirsti miško.

Geriau įsižiūrėjus į šitą lagerininką, jau atsėdėjusį didžiąją dalį bausmės laiko, į akis ypač krito žiauri ir ryžtinga veido išraiška. (Dar nežinojau, kad lygiai tokia pat išraiška ilgainiui atsiras visų mūsų veiduose, kad tai nacionalinis Gulago salų gyventojų bruožas. Asmenys, kurių veidai švelnūs ir nuolaidūs, salose greitai miršta.) Į pradinę mūsų nerimastį jis žiūrėjo su pašaipėle, kaip žiūrima į dviejų savaičių šunyčius.

Kas mūsų laukia lageryje? Gailėdamasis mūsų jis mokė:

– Nuo pat pirmojo žingsnio lageryje kiekvienas stengsis jus apgauti ir apvogti. Nepasitikėkit niekuo kitu, tik savimi! Gerai apsidairykit, ar kas netyko jums įkąsti. Prieš aštuonerius metus aš toks pat naivus atvažiavau į Kargopolio lagerį. Mus išlaipino iš ešelono, sargyba pasirengė mus vesti: iki lagerio dešimt kilometrų, purus gilus sniegas. Privažiuoja trejos rogės. Kažkoks drūtas dėdulė, kuriam sargyba netrukdo, apskelbia: „Brolyčiai, dėkit daiktus, nuvešim!" Mes prisimenam: esam skaitę literatūroje, kad kalinių daiktus veža. Manom: ne toks jau tas lageris žiaurus, rūpinasi. Sukrovėm daiktus. Rogės nurūko. Viskas. Tiek jas ir tematėm. Neatgavom nė tuščios taros.

– Bet argi taip gali būti? Ką, ten nėra įstatymo?

– Neuždavinėkite kvailų klausimų. Įstatymas yra. Įstatymas – taiga. O t e i s y b ė s Gulage niekada nebuvo ir nebus. Šitas Kargopolio nuotykis – stačiai Gulago simbolis. Ir dar štai kas – pripraskite: lageryje niekas nieko nedaro už dyka, niekas nieko – iš geros širdies. Už viską reikia mokėti. Jeigu jums kas nors ką nors siūlo lyg ir nesavanaudiškai – žinokit, kad tai klasta, provokacija. Svarbiausia: venkite bendrųjų darbų! Venkite jų nuo pat pirmos dienos! Pirmą dieną pakliūsi į bendruosius – ir prapuolei, jau visam laikui.

– *Bendrųjų* darbų?..

– Bendrieji darbai – tai svarbiausi, pagrindiniai to lagerio darbai. Juos dirba aštuoniasdešimt procentų kalinių. Ir visi jie nusibaigia. Visi. Atveža naują pamainą – vėl į bendruosius. Ten jūs padėsit paskutinę sveikatą. Ir visuomet būsite alkani. Ir visuomet šlapi. Ir be batų. Ir apsverti. Ir apmatuoti. Ir prasčiausiuose barakuose. Ir jūsų negydys. Lageryje *gyvena* tik tie, kurie į bendruosius *neina*. Stenkitės bet kokia kaina nepakliūti į bendruosius! Nuo pirmos dienos.

Bet kokia kaina!

Bet kokia kaina?..

Krasnaja Presnioje perpratau ir įsidėjau į galvą tuos – nė kiek neperdėtus – žiauriojo specpaskyrininko patarimus, tik nesumojau paklausti: o kurgi kainos saikas? kurgi jos riba?

Trečias skyrius

VERGŲ KARAVANAI

Privargsti važiuodamas vagonzaku, prisikankini „juodvarnyje", greitai nusikamuoji ir etapiniame kalėjime, jau geriau būtų visus juos aplenkti ir raudonaisiais vagonais – tiesiai į lagerį.

Valstybės interesai ir asmens interesai kaip visuomet ir čia sutampa. Valstybei taip pat naudinga vežti nuteistuosius į lagerį tiesiu maršrutu, neapkraunant miesto magistralių, autotransporto ir etapinių kalėjimų personalo. Gulagas šitą seniai suprato ir viską suderino: vienur rieda karavanai *raudonųjų* (raudonų gyvulinių vagonų), kitur plaukia karavanai baržų, o jau kur nėra nei bėgių, nei vandens – ten traukia karavanai pėsčiųjų (arklių ir kupranugarių kaliniams niekas neduoda?.

Raudonieji ešelonai visuomet naudingi, kai kažkur greitai dirba teismai arba kažkur etapinis kalėjimas perpildytas – ir štai galima išsyk išgabenti gausybę kalinių. 1929–1931 metais šitaip vežė milijonus valstiečių. Šitaip Leningradą trėmė iš Leningrado. Ketvirtajame dešimtmetyje šitaip apgyvendinta Kolyma: kasdien iš mūsų Tėvynės sostinės Maskvos toks ešelonas išvažiuodavo į Sovetskaja Gavanę, į Vanino uostą. Kiekvienas srities centras irgi siuntė raudonuosius ešelonus, tik ne kasdien. 1941 metais Pavolgio Vokiečių Respublika šitaip ištremta į Kazachstaną, o po to šitaip ištremtos ir kitos tautos. 1945 metais tokiais ešelonais buvo vežami paklydėliai rusų sūnūs ir dukterys – iš Vokietijos, iš Čekoslovakijos, iš Austrijos ir šiaip nuo vakarinių sienų, kurie ten patys buvo nusigavę. 1949 metais Penkiasdešimt Aštuntasis šitaip koncentruojamas Specialiuosiuose lageriuose.

Vagonzakai važiuoja pagal banalų geležinkelio tvarkaraštį, raudonieji vagonai – pagal svarbią paskyrą, pasirašytą žymaus Gulago generolo. Vagonzakas negali važiuoti į tuščią vietą, jo paskyrimo

punkte visuomet yra stotis ir bent šioks toks miestelis, ir kardomojo kalinimo kamera po stogu. Tačiau raudonasis ešelonas gali važiuoti ir į tuštumą: kur jis atvažiuoja, ten šalimais iš jūros, stepės arba taigos tučtuojau iškyla nauja Archipelago sala.

Ne kiekvienas raudonasis vagonas ir ne išsyk gali vežti kalinius – pirma jis turi būti parengtas. Bet parengtas ne ta prasme, kaip gali pamanyti skaitytojas: kad jį reikia iššluoti, iškuopti anglis ir kalkes, kurios jame vežtos prieš žmones, – šitai daroma ne visuomet. Ir parengtas ne ta prasme, kad žiemą reikia jį užkamšyti ir pastatyti krosnelę. (Kai buvo nutiestas geležinkelio ruožas nuo Kniaž Pogosto iki Ropčio, dar neįtrauktas į bendrą geležinkelių tinklą, juo tučtuojau imta vežioti kalinius – vagonais, kuriuose nebuvo nei krosnelių, nei gultų. Zekai žiemą gulėdavo ant įšalusių snieguotų grindų ir, be to, negaudavo karšto maisto, nes traukinys tą ruožą visuomet nuvažiuodavo greičiau negu per parą. Kas gali mintyse tenai išgulėti, išgyventi tas 18–20 valandų – tegu išgyvena!) Vagonai parengiami štai kaip: patikrinama, ar neprakiurusios ir tvirtos jų grindys, sienos ir lubos; patikimai apkalami grotomis mažyčiai jų langeliai; grindyse prapjaunama skylė išmatoms, anga ypač tvirtai apkalama skarda; per visą ešeloną lygiais tarpais paskirstomos reikiamo aukščio vagonų pakylos (jose išstatomi sargybos postai su kulkosvaidžiais), o jei pakylų per mažai, įrengiama papildomai; pritaisomi laipteliai užlipti ant stogų; parenkamos vietos pastatyti prožektoriams ir gerai sutvarkomas elektros tiekimas; pagaminami ilgakočiai mediniai plaktukai; prikabinamas keleivinis štabo vagonas, o jeigu jo nėra – gerai įrengtas kūrenamas vagonas sargybos viršininkui, operatyviniam įgaliotiniui ir sargybai; įrengiamos virtuvės – sargybai ir kaliniams. Tik tada galima eiti palei vagonus ir kreida įžambiai rašinėti: „Specįrengimai" arba „Greitai gendantys". (Jevgenijos Ginzburg „Septintajame vagone" kelionė raudonaisiais vagonais aprašyta labai raiškiai, tad mums nebereikia čia leistis į detales.)

Ešelonas jau parengtas, dabar lieka sudėtinga karinė operacija – sulaipinti kalinius į vagonus. Čia negalima pamiršti dviejų svarbių

privalomų tikslų: nuslėpti laipinimą nuo pašalinių žmonių akių ir terorizuoti kalinius.

Nuslėpti laipinimą nuo gyventojų reikia todėl, kad į ešeloną išsyk susodinama apie tūkstantį žmonių (mažų mažiausia dvidešimt penki vagonai). Čia ne kokia maža grupelė iš vagonzako, kurią galima vesti ir žmonėms matant. Suprantama, visi žino, kad areštai vyksta kas dieną ir kas valandą, bet niekas neturi pasibaisėti išvydęs, kad jų šitokia *gausybė*. Oriole 1938 metais nenuslėpsi, kad mieste nėra namo, iš kurio kas nors nebūtų areštuotas, o ir valstiečių vežimai su verkiančiomis moterimis užtvenkia aikštę priešais Oriolo kalėjimą kaip V. Surikovo paveiksle „Šaulių bausmės rytas". (Ak, kas dar šitai kada nors nutapys! Nė nesitikėk: nemadinga, nemadinga...) Tačiau nereikia mūsų sovietiniams žmonėms rodyti, kad per parą susidaro visas ešelonas (Oriole anais metais susidarydavo). Ir jaunimas neturi šito matyti, jaunimas – mūsų ateitis. Todėl tik naktį – kasnakt, kas naktį, ir šitaip kelis mėnesius – iš kalėjimo į geležinkelio stotį pėsčiomis varo juodą etapo koloną („juodvarniai" užsiėmę naujais areštais). Teisybė, moterys susiprotėja, moterys kažkaip sužino – ir štai jos iš viso miesto naktimis braunasi į geležinkelio stotį ir tyko ten sąstato atsarginiame kelyje, jos bėga palei vagonus, klupdamos ant pabėgių ir bėgių, ir prie kiekvieno vagono šaukia: ar tokio ir tokio čia nėra?.. tokio ir tokio, tokio ir tokio nėra?.. Puola prie kito vagono, o prie šio atbėga naujos: ar tokio ir tokio nėra? Staiga iš užantspauduoto vagono atsiliepia balsas: „Aš! Aš čia!" Arba: „Ieškokit! Jis kitame vagone!" Arba: „Moterys! Klausykit! Mano žmona čia pat, prie stoties, pabėgėkit, pasakykit jai!"

Tokios neleistinos mūsų gyvenimo scenos tiktai rodo, kaip dar nemokama organizuoti kalinių laipinimo į ešelonus. Klaidos įsidėmimos, ir vieną naktį ešeloną jau plačiai apsupa urzgiančių ir lojančių vilkšunių kordonas.

Ir Maskvoje, iš senojo Sretenkos etapinio kalėjimo (dabar jo nė kaliniai nebeprisimena) arba iš Krasnaja Presnios, į raudonuosius ešelonus kaliniai laipinami jau tik naktimis, ne kitaip.

Tačiau, slapstydamasi nuo dienos šviesos, sargyba naudojasi nakties šviestuvais – prožektoriais. Juos patogu nutaikyti į reikiamą vietą – tenai, kur įbaugintų kalinių būrelis sėdi ant žemės laukdamas komandos: „Dar penketas – stot! Į vagoną – bėgte marš!" (Tik – bėgte! Kad kalinys nesidairytų, neapsigalvotų, kad bėgtų kaip šunų vejamas, kad bijotų tik vieno – suklupti.) Prožektorių patogu nutaikyti ir į tą nelygų taką, kur jie bėga, ir į tuos laiptelius, kuriais jie kariasi. Priešiškas, vaiduokliškas prožektorių spindulys ne tik nušviečia: jis – svarbi teatrališka kalinių bauginimo dalis, kaip ir šaižūs riksmai, pikti grasinimai, buožių smūgiai atsiliekantiesiems; kaip ir komanda „Sėst ant žemės!" (o kartais, kaip to paties Oriolo geležinkelio stoties aikštėje: „Klauptis! – ir tūkstančiai lyg kokie maldininkai puola ant kelių); kaip ir visai nereikalingas, bet daug baimės įvarantis bėgimas į vagoną; kaip ir įnirtingas vilkšunių lojimas; kaip ir atkišti vamzdžiai (šautuvų arba automatų, nelygu koks dešimtmetis). Svarbiausia – sukelti sąmyšį, palaužti valią, kad kaliniams nė mintis netoptelėtų bėgti, kad jie dar ilgai nesusivoktų perėję į naują būvį – iš kalėjimo mūrų į trapų lentinį vagoną.

Kad būtų galima naktį taip sklandžiai susodinti į vagonus tūkstantį žmonių, reikia vakarykščiai iš pat ryto juos surankioti iš kamerų ir parengti etapui, o lydinčioji sargybos komanda visą dieną turi kalėjime juos griežtai priiminėti ir priimtuosius valandų valandas laikyti jau ne kamerose, o kieme, ant žemės, kad jie nesusimaišytų su liekančiaisiais kalėjime. Taigi naktį susėdę į vagonus, kaliniai lyg ir lengviau atsidūsta po kiaurą dieną trukusios kankynės.

Į etapą rengiami kaliniai daugybę kartų tikrinami, kerpami, varomi praustis ir išsikaitinti drabužių, bet svarbiausia jų rengimo dalis – šmonas (generalinė krata). Juos krato ne kalėjimo prižiūrėtojai, o priimančioji sargybos komanda. Pagal instrukciją dėl kalinių gabenimo raudonaisiais vagonais ir pagal savo operatyvinę nuovoką sargyba taip krato kalinius, kad jie kur nepasikištų kokio daikčiuko, padėsiančio jiems pabėgti: atima visa, kuo galima durti arba pjauti; atima visus biralus (dantų miltelius, cukrų, druską, tabaką, arbatą),

kad negalėtų jais apakinti sargybinių; atima špagatą ir šiaip virvagalius, visokius diržus, nes jie gali praversti pabėgant (vadinasi, atima ir dirželius! taigi nupjausto ir dirželius, kuriais prisegamas vienakojo žmogaus protezas, invalidas užsideda protezą ant peties ir, kaimynų paramstomas, šokčioja viena koja). Visi kiti daiktai – vertingi, taip pat lagaminai – pagal instrukciją turi būti sukraunami į atskirą bagažo vagoną, o etapo gale grąžinami savininkui.

Silpna, nepaveiki Maskvos instrukcijos galia Vologdos arba Kuibyševo sargybos komandai, bet reali fizinė sargybos galia kaliniams. Ir šitai nulemia trečią kalinių laipinimo operacijos tikslą: atimti gerus daiktus iš liaudies priešų, kad jie atitektų liaudies sūnums. „Sėst ant žemės!", „klauptis!", „nuogai išsirengti!" – šiose statutinėse sargybos komandose slypi esminė galia, su kuria nepasigičysi. Juk nuogas žmogus praranda pasitikėjimą savimi, negali išdidžiai atsitiesti ir kalbėtis su apsirengusiu kaip lygus su lygiu. Prasideda krata (Kuibyševas, 1949 metų vasara). Nuogi kaliniai prieina nešini daiktais ir nusivilktais drabužiais, o aplinkui – daugybė akis išpūtusių ginkluotų kareivių. Situacija tokia, tarytum žmogus vedamas ne į etapą, o tučtuojau bus sušaudytas arba sudegintas dujų kamerose, – nuotaika, kai žmogui nebe daiktai rūpi. Sargybos komanda viską daro tyčia atšiauriai, šiurkščiai, ne žodžio neištars paprastu žmogaus balsu, juk užduotis – išgąsdinti ir priblokšti. Lagaminai išverčiami (daiktai žemėn) ir sumetami į atskirą krūvą. Portsigarai, piniginės ir visos kitos varganos kalinių „vertybės" atimamos ir be jokio ženklo sumetamos į čia pat stovinčią statinę. (O būtent tai, kad čia – ne seifas, ne skrynia, ne dėžė, o paprasčiausia statinė, nuogus kalinius kažkodėl ypač slegia ir tarytum įtikina, kad protestuoti beprasmiška. Nuogam rūpi tik spėti rankioti nuo žemės iškratytus savo skudurus ir kimšti juos į ryšulį arba surišti antklode. Veltiniai? Gali atiduoti, mesk va čia, pasirašyk žiniaraštyje! (Ne tau duoda pakvitavimą, o tu pasirašai, kad numetei į krūvą!) Jau temstant išvažiuodami iš kalėjimo kiemo paskutiniu sunkvežimiu, kaliniai mato, kaip sargybiniai puola grobti iš krūvos geriausių odinių lagaminų ir

rinktis iš statinės geriausių portsigarų. Paskui likučius atsirankioja prižiūrėtojai, po jų – ir etapinio kalėjimo prisiplakėliai – *pridurkai*.

Štai kaip per parą prisigaunat iki gyvulinio vagono! Na, pagaliau įlipat ir lengviau atsidūstat, užvirstat ant šeberkštėtų lentinių gultų. Bet ar čia lengviau, ar vagonas kūrenamas?! Vėl kalinys suspaustas tarp replių: šalčio ir alkio, troškulio ir baimės, kriminalistų ir sargybos.

Jeigu vagone yra kriminalistų (ir raudonuosiuose ešelonuose jų niekas neatskiria), jie užima tradicines geriausias vietas ant viršutinių gultų prie lango. Vasarą. O kurgi jų vietos žiemą? Na, žinoma, prie krosnelės, – jie glaudžiai susispiečia aplink krosnelę. Buvęs vagis Minajevas prisimena[1], kad per pačius žiemos speigus „šildomam" jų vagonui visai kelionei nuo Voronežo iki Kotlaso (taigi kelioms paroms) 1949 metais buvo išduoti viso labo *trys kibirai* anglių! Čia jau kriminaliniai ne tik užėmė visas vietas apie krosnelę, ne tik atėmė iš *frajerių* ir patys apsivilko visus šiltus drabužius, bet ir nepasibodėjo ištraukti autų iš jų batų ir apsivynioti jais kojas. Tu dvėsk šiandien, o aš rytoj! Dar blogiau būdavo su valgiu – blatnieji priimdavo visus atneštus maisto davinius ir sau pasiimdavo geriausius arba kiek jiems reikėdavo. Loščilinas prisimena 1937 metų etapą Maskva-Pereborai, trukusį tris paras. Nesiteikdama dėl trijų parų kelionės terliotis su kokiu karštimu, sargyba maitino kalinius sausu daviniu. Vagys pasiimdavo visą karamelę, o duoną ir silkes leisdavo dalyti – vadinasi, nebuvo alkani. Kai davinys karštas, o vagys užtektinai *prisidūrę*, jie leidžia dalyti ir pliurzą (trijų savaičių etapas Kišiniovas-Pečiora, 1945). Be to, blatnieji kelionėje nesibodi ir plėšti: kartą, pastebėję esto auksinius dantis, pasiguldė jį ant grindų ir išdaužė jam dantis žarstekliu.

Raudonųjų ešelonų pranašumu zekai laiko karštą maistą: atkampiose stotyse (irgi kur nemato pašaliniai) ešelonai sustoja, ir po vagonus išnešiojama pliurza ir košė. Bet ir karštimą sargyba moka taip

[1] Man rašytas jo laiškas (Literaturnaja gazeta, 1962, lapkričio 29).

paduoti, kad per šonus išeitų. Arba (kaip tame pačiame Kišiniovo ešelone) supila pliurzą į tuos pačius kibirus, kaip ir anglis. Išplauti nėra kuo, nes ir geriamasis vanduo ešelone seikėjamas, jo duodama dar mažiau nei pliurzos. Taip ir srebi pliurzą su anglių trupiniais. Arba atneša į vagoną pliurzos ir košės, bet dubenėlių duoda ne visiems – ne keturiasdešimt, o dvidešimt penkis, ir išsyk komanduoja: „Greičiau, greičiau! Dar ir kitus vagonus reikia pašerti, ne tik jūsų!" Kaip čia dabar valgyti? Kaip pasidalyti? Vienodai supilstyti į dubenėlius negalima, vadinasi, reikia pilti iš akies ir mažiau, kad dar liktų tiems, kurie dubenėlių negavo. (Pirmieji šaukia: „Nagi tu maišyk, maišyk!", o antrieji tyli: tegu dugne lieka daugiau tirščių.) Vieni valgo, kiti laukia – kad tik greičiau, nes ir alkani, ir pliurza bakelyje aušta, o iš koridoriaus jau ragina: „Na, ar jau? Ar greitai?" Dabar reikia pripilti antriesiems – ir ne daugiau, ir ne mažiau, ir ne tirščiau, ir ne skysčiau kaip pirmiesiems. Dabar reikia daugmaž vienodai padalyti likutį, supilstyti bent jau taip, kad dviem zekams tektų vienas dubenėlis. Visą tą laiką keturiasdešimt žmonių ne tiek valgo, kiek seka dalybas ir kankinasi.

Nepakūrena, nuo blatnųjų neapsaugo, nepagirdo, nepavalgydina. Bet ir išsimiegot neleidžia. Dieną sargybiniai gerai mato visą traukinį ir nuvažiuotą kelią, tad gali būti tikri, kad niekas nenušoko ant pylimo šlaito ar neišlindo į tarpubėgį, o naktį jiems neduoda ramybės budrumas. Ilgakočiu mediniu plaktuku (Gulago standartas) jie naktimis kiekvienoje stotelėje skardžiai stuksena kiekvieną vagono lentą: o gal ji jau išpjauta? Čia vienoj, čia kitoj stotelėj atsidaro vagono durys. Žibintų šviesa arba net prožektoriaus spindulys: „Patikrinimas!" Vadinasi, šok ant kojų ir lauk, kur sargyba parodys bėgti – į kairę ar į dešinę. Įpuola vidun sargybiniai su plaktukais (o kiti su automatais puslankiu apstoję duris) ir parodo: į kairę! Vadinasi, kairieji lieka vietose, o dešinieji ten šoka kaip blusos, per kits kitą, kur pakliuvo. Kas nevikrus, kas užsižiopso, tam plaktuku per šonus, per nugarą – vikrinkis! Štai sargybinių batai jau trypia elgetišką jūsų guolį, išspardo jūsų skarmalus, šviečia ir beldžia plaktukais – ar kur

neperpjauta lenta. Ne. Tuomet sargybiniai sustoja vidury vagono ir skaičiuodami po vieną praleidžia jus iš kairės į dešinę: „Pirmas!.. Antras!.. Trečias!..“ Lyg ir užtektų paprastai skaičiuoti, paprastai pirštu pamoti, bet juk šitaip neįvarysi baimės, kur kas patikimiau, tiksliau, smagiau ir greičiau – tuo pačiu plaktuku atbelsti skaičių į jų šonus, pečius, galvas, nesvarbu kur. Suskaičiuoja, keturiasdešimt. Dabar dar lieka išspardyti, apšviesti ir išbelsti kairę pusę. Viskas, išėjo, vagonas užrakintas. Ligi kitos stotelės galit miegoti. (Nepasakysi, kad sargyba nerimauja visai be reikalo – iš raudonųjų vagonų zekai pabėga, išradingi. Štai beldžia lentą, ogi ji jau įpjauta. Arba staiga rytą sargybinis, dalydamas pliurzą, mato – tarp neskustų veidų keli skusti. Su automatais apsupa vagonus: „Atiduot peilius!“ Vis per tą vagių ir jų sėbrų dabitiškumą: mat „pakyrėjo“ jiems būti nesiskutusiems, ir dabar nori nenori atiduok *gramžtą* – skustuvą.

Nuo kitų tolimais maršrutais važiuojančių traukinių raudonasis ešelonas skiriasi tuo, kad į jį įsėdęs zekas dar nežino, ar išlips. Kai Solikamske iš ešelono buvo laipinami lauk Leningrado kalėjimų zekai (1942), visas geležinkelio pylimas buvo nukrautas lavonais, tik nedaugelis paskyrimo vietą pasiekė gyvi. 1944–1945 ir 1945–1946 metų žiemomis į Železnodorožno (Kniaž Pogostas) gyvenvietę, kaip ir į kitus svarbiausius Šiaurės geležinkelių mazgus nuo Ižmos iki Vorkutos, atvažiuodavo kalinių ešelonai iš išvaduotų teritorijų – čia iš Pabaltijo, čia iš Lenkijos, čia iš Vokietijos, čia mūsiškiai iš Europos, jie buvo nekūrenami ir vienas arba du vagonai būdavo prikrauti lavonų. Vadinasi, kelyje lavonai iš traukinio būdavo tvarkingai surenkami ir sukraunami atskiruose vagonuose. Šitaip būdavo ne visada. Suchobezvodnajos stotyje (Unžos lageris) ne kartą tik atvažiavus traukiniui ir atidarius vagonų duris sužinota, kas gyvas, kas miręs: jei neišlipa, vadinasi, miręs.

Baisu ir pražūtinga važiuoti žiemą, nes sargyba, visą dėmesį skirdama budrumui, jau nepajėgia tampyti anglių dvidešimt penkioms krosnelėms. Bet ne taip jau malonu važiuoti ir per kaitrą: iš keturių mažų langelių du aklinai užkalti, vagono stogas įkaitęs.

Argi nori, kad sargyba patrūktų tampydama vandenį tūkstančiui žmonių, jeigu ji neįstengdavo pagirdyti vienintelio vagonzako. Taigi geriausiais etapų mėnesiais kaliniai laiko balandį ir rugsėjį. Bet ir geriausio sezono neužteks, jeigu ešelonas važiuoja *tris mėnesius* (Leningradas-Vladivostokas, 1935). O jeigu jau ešelonas leidžiasi į tokią ilgą kelionę, tai jame numatyta ir sargybos karių politinis auklėjimas, ir kalinių dvasinė priežiūra: tokiame ešelone atskirame vagone važiuoja kūmas – operatyvinis įgaliotinis. Jis iš anksto rengiasi etapui dar kalėjime, ir žmonės paskirstomi į vagonus ne bet kaip, o pagal jo vizuotus sąrašus. Jis tvirtina kiekvieno vagono seniūną ir kiekvienam vagonui apmoko ir įsodina stukačių (skundeivą). Stotelėse, kur ešelonas ilgiau stovi, jis suranda dingstį pasikviesti iš vagono ir vieną, ir kitą, išklausinėja, ką ten vagone kaliniai šneka. Tokiam įgaliotiniui gėda baigti kelionę be jokių rezultatų, ir štai dar kelionėje jis pradeda kurio nors kalinio tardymą – žiūrėk, iki paskyrimo vietos įsūdo ir naują bausmės laiką.

Na jau ne – tegu jis prasmenga skradžiai žemę, tas raudonasis gyvulinis ešelonas, nors ir važiuojantis tiesiausiu maršrutu! Kas juo yra važiavęs, kol gyvas nepamirš. Verčiau jau lageris! Kad tik greičiau nuvažiuotum.

Kiekvienas žmogus kažko viliasi ir kažko nekantrauja. Lyg tikėtųsi, kad lageryje bus žmoniškesnis operatyvinis įgaliotinis ir padoresni skundeivos! O juk atvirkščiai! Lyg tikėtųsi, kad nuvažiavus mūsų jau nebaugins grasinimais, nesiundys šunimis ir neblokš ant žemės: „Sėsk!" Lyg tikėtųsi, kad jeigu jau į vagoną pripusto sniego, tai ant žemės jo sluoksnis bus ne storesnis. Lyg tikėtųsi, kad jeigu jau tuojau išlaipins, tai ir būsim užbaigę tą ilgą kelionę, mūsų nebeveš siauruoju geležinkeliu atviromis platformomis. (O kaip atviromis platformomis vežti, kaip sergėti – tai jau sargybos komandos uždavinys. Va kaip: sargyba mums liepia sugulti, susispausti ir visus apkloja vienu dideliu brezentu, kaip „Potiomkino" jūreivius prieš sušaudant. Ir dar ačiū už brezentą! Oleniovui su draugais spalio mėnesį Šiaurėje atvirose platformose teko išsėdėti kiaurą dieną:

jie buvo susodinti, o garvežys ilgai nesirodė. Pirma palijo, paskui ėmė šalti, zekų skudurai sustiro.) Traukinukas mėtys iš šono į šoną, platformos bortai ims braškėti ir lūžti, vienas kitas zekas nusiris po ratais. O galvosūkis štai koks: spiginant poliariniam šalčiui, atvirose platformose nuo Dudinkos siauruku reikia važiuoti 100 kilometrų – tad kurgi susės kriminalistai? Atsakymas: vidury kiekvienos platformos, kad iš visų pusių juos šildytų galvijų banda ir kad jie patys nenusiristų ant bėgių. Visai suprantama. Ir dar klausimas: o ką gi zekai pamatys galiniame to siauruko punkte (1939)? Ar ten bus kokių pastatų? Ne, nė vieno. Žeminių? Taip, bet jos jau pilnos, ne jiems. Vadinasi, jie išsyk turės kastis žemines? Ne, kaipgi jas kasi poliarinę žiemą? Užuot kasę žemines, jie eis kasti geležies rūdos. – O kur gyventi? – Gyventi?.. Ak taip, gyventi... Gyventi – palapinėse.

Bet juk ne visada tenka važiuoti ir siauruku?.. Žinoma, ne. Štai kaip buvo atvažiuojama tiesiai į vietą – į Jercevo stotį – 1938 metų vasarį. Vagonus sargyba atidarė naktį. Palei traukinį dega laužai, jų šviesoje kaliniai išlaipinami ant sniego, skaičiuojami, rikiuojami, vėl skaičiuojami. Speigas – minus trisdešimt du laipsniai. Etapas – iš Donbaso, visi areštuoti dar vasarą, todėl avi pusbačiais, bateliais, sandalais. Mėgina apšilti prie laužų – juos nuveja šalin: laužai dega ne šildytis, o apšviesti. Iškart grumba pirštai. Sniego prilenda į lengvą avalynę ir jis net netirpsta. Jokio pasigailėjimo, komanda: „Stok! Rikiuokis!.. Žingsnis į dešinę... žingsnis į kairę... be perspėjimo... Marš!" Nuo savo mėgstamos komandos, nuo tos įspūdingos akimirkos sukaukia už pasaitų laikomi šunys. Pajuda kailinukais vilkintys sargybiniai, ir pasmerktieji vasariniais drabužiais pradeda klampoti per gilų sniegą, visai nepramintu keliu, kažkur į tamsią taigą. Prieš akis – nė žiburėlio. Žėri šiaurės pašvaistė – mūsų pirmoji ir turbūt paskutinė... Nuo speigo traška eglės. Pusbasiai žmonės stingstančiomis pėdomis ir blauzdomis kėblina ir mina sniegą.

Arba štai koks atvykimas prie Pečioros 1945 metų sausį („Mūsų kariuomenė paėmė Varšuvą!.. Mūsų kariuomenė atkirto Rytų Prūsiją!") Tuščias snieguotas laukas. Iš vagonų išgrūstus kalinius sargyba

susodina ant sniego po šešetą ir ilgai skaičiuoja, vis apsirinka, skaičiuoja iš naujo. Liepia stotis, varo šešis kilometrus per nepramintą sniegą. Etapas irgi iš pietų (iš Moldavijos), visi – odiniu apavu. Vilkšuniai užleisti lipti ant kulnų ir jie paskutinei zekų gretai baksnoja letenomis į nugaras, urgzdami šnopuoja į pakaušius (toje gretoje du šventikai: senas žilas – tėvas Fiodoras Floria ir jį prilaikantis jaunas – tėvas Viktoras Šipovalnikovas). Kaip vilkšuniai panaudojami? Ne, kaip vilkšuniai susitvardo! Juk taip smagu būtų krimstelėti!

Pagaliau kelio galas. Lagerio priimamojo pirtis: nusirengti viename namelyje, nuogiems bėgti per kiemą, praustis kitoje patalpoje. Bet dabar jau viską galima ištverti, pats sunkumas iškentėtas. Pagaliau – atvažiavom! Sutemsta. Ir staiga paaiškėja: lageryje nėra vietų, priimti etapą lageris nepasirengęs. Ir po pirties etapininkai vėl rikiuojami, skaičiuojami, apsupami su šunimis – ir vėl, vilkdami savo mantą, tuos pačius šešis kilometrus, tik jau tamsoje, klampoja per sniegą atgal į savo ešeloną. O vagono durys visas tas valandas buvo atdaros, vagonai iššalę, nelikę nė tos pirmykštės menkos šilumos, į kelionės pabaigą ir anglys visos sukūrentos ir dabar nėra iš kur jų paimti. Kaliniai pernakt kalena dantimis, o rytą gauna pagraužti džiovintų raudonakių (kas nori gerti – tegu ryja sniegą) ir vėl tuo pačiu keliu turi klypinti į lagerį.

Bet čia dar palyginti laimingas atvejis! Juk lageris vis dėlto yra, jei nepriima šiandien – priims rytoj. O apskritai raudonieji ešelonai atvažiuoja į tuštumą, etapo pabaiga dažnai tampa naujo lagerio atidarymo diena, taigi žėrint šiaurės pašvaistei ešeloną gali tiesiog sustabdyti taigoje ir prie eglės prikalti lentelę: „Pirmasis OLP'as" (lagerio punktas). Ten kaliniai ir savaitę graužia voblas ir maišo miltus su sniegu.

O jeigu lageris įsikūręs bent prieš dvi savaites – čia jau komfortas, jau išverdama karštimo, ir nors nėra dubenėlių, bet pirmuosius ir antruosius patiekalus šešetui žmonių sargyba suverčia į pirties praustuvą, šešetukas sustoja ratu (stalų ir suolų taip pat nėra), dvejetas kairiomis rankomis laiko pirties praustuvą už rankenų,

o dešiniosiomis paeiliui valgo. Pasikartoja? Vogvozdinas? Ne, čia Pereborai, 1937 metais, Loščilino pasakojimas. Tą patį kartoju ne aš, tą patį kartoja Gulagas.

...O vėliau naujokams iš senųjų lagerininkų paskiriami brigadininkai, kurie greitai juos *išmoko gyventi*, vikriau suktis ir apgaudinėti. Ir jau patį pirmąjį rytą jie eina į darbą, nes Epochos laikrodis tiksi, nelaukia. Čia tau ne caro laikų Akatujaus katorga, kur naujai atvykusiems būdavo leidžiama tris dienas pailsėti[1].

* * *

Archipelago ūkis pamažėle suklesti, nutiesiamos naujos geležinkelio atšakos, ir kaliniai vežami traukiniais jau į daugelį tokių vietų, kur visai neseniai tik vandeniu plaukė. Bet dar yra gyvų tenykščių gyventojų, kurie pasakoja, kaip jie plaukė Ižmos upe tikromis senovinėmis rusiškomis valtimis – ladjomis – po šimtą žmonių vienoje valtyje ir patys yrė. Kaip Pečioros ir Usos upėmis yrėsi į savo lagerius žvejų valtimis – šniagomis. Ir į Vorkutą plukdė zekus baržomis: iki Adzvavomų – didelėmis, o jau ten buvo Vorkutos lagerių paskirstymo punktas, tad iš jo dešimt dienų mažesne sekliavandene barža. Tokioje baržoje knibždėte knibžda utėlių, ir sargybinis išleidžia po vieną kalinį į denį nusipurtyti parazitų į vandenį. Upėmis etapai tiesiogiai nepasiekdavo paskyrimo punktų – kaliniai ne kartą turėdavo persėsti, įveikti pervalkas, didelius tarpus eiti pėsčiomis.

Buvo ten savi etapiniai punktai – iš karčių suręsti gardai, palapinės, kaip Ust Usa, Pomozdinas, Ščelja Juras. Tenai buvo sava tvarka. Ir saviškos kalinių saugojimo taisyklės, ir saviškos ypatingos komandos, ir saviškos sargybinių gudrybės, ir, žinoma, ypatingi sunkumai zekams. Bet, matyt, aprašyti tą egzotiką vargu ar įstengtume, taigi nėra ko nė pradėti.

Šiaurės Dvina, Obė ir Jenisiejus žino, kada imta kalinius gabenti baržomis, – ogi prasidėjus išbuožinimo kampanijai. Šios upės tekėjo tiesiai į Šiaurę, o baržos plačios, talpios – tad tik šitaip buvo įmanoma

[1] P. F. Jakubovič, *V mire otveržennych*, Masva; Leningradas, 1964.

visą tą pilką masę iš gyvosios Rusijos nuboginti į negyvąją Šiaurę. Barža būdavo kaupina prigrūdama žmonių, jie ten gulėdavo suvirtę ant kits kito ir knibždėdavo kaip vėžiai pintinėje. O aukštai ant bortų kaip ant uolų stovėdavo sargybiniai. Kartais toji žmonių masė būdavo vežama atvira, kartais uždengta brezentu – ar kad nebūtų matyti, ar kad būtų lengviau saugoti, tik ne nuo lietaus. Pats plaukimas tokia barža jau buvo ne etapas, o atidėta mirtis. Be to, baržoje kaliniai būdavo beveik nemaitinami, o paskui, išmesti į tundrą, – jau visai nemaitinami. Jie būdavo vienut vieni paliekami mirti atšiaurios gamtos glėbyje.

Šiaurės Dvinos (ir Vyčegdos) upe kaliniai plukdyti baržomis ligi pat 1940 metų, o tais metais netgi dar gausiau: baržomis gabenti *išvaduotieji* vakarinių sričių ukrainiečiai ir baltarusiai. Kaliniai triume *stovėdavo* susispaudę – ir ne vieną parą. Šlapindavosi į stiklainius, perdavinėdavo iš rankų į rankas ir pildavo pro iliuminatorius, o ką rimčiau prispirdavo – darydavo į kelnes.

Jenisiejaus upe kaliniai plukdyti baržomis ištisus dešimtmečius. Krasnojarske ketvirtajame dešimtmetyje ant kranto pastatytos pašiūrės, ir po jomis šaltais Sibiro pavasariais po parą ir po dvi žvarbdavo baržų laukiantys kaliniai[1]. Jenisiejaus etapinės baržos specialiai pritaikytos kaliniams gabenti – jų triumai triaukščiai, tamsūs. Tik pro angą, kur įtaisytas trapas, krinta blausi šviesa. Sargyba gyvena namuke ant denio. Sargybiniai saugo išėjimus iš triumo ir stebi vandenį, ar kas neišnirs. Į triumą sargyba nenulipa, kad ir kaip kaliniai ten dejuotų ar klyktų. Ir niekada neišleidžia kalinių į denį pasivaikščioti. 1937–1938 ir 1944–1945 metų (suprantama, kad ir tarp tų metų) etapuose žemai, triume, nebūdavo teikiama jokia medicinos pagalba. Kaliniai „aukštuose" gulėdavo suvirtę per du žmogaus ūgius: viena eilė galvomis į bortus, antra – kojomis į pirmąją eilę. Prie parašos turėdavai brautis per žmones. Parašas (statines išmatų – stačiais trapais į viršų!) ne visuomet būdavo leidžiama išnešti laiku, jos persipildydavo, srutos tekėdavo aukšto lentomis ir

[1] V. Leninas 1897 m. čia sėdo į „Šventąjį Nikolajų" keleivių uoste kaip laisvas žmogus.

liedavosi į apatinius aukštus. O žmonės gulėdavo. Po aukštus būdavo nešiojama statinė su pliurza. Amžinoje tamsoje (dabar gal jau yra elektra), pasišviesdami spingsulėmis, pliurzą dalydavo pagalbininkai iš tų pačių kalinių. Toks etapas iki Dudinkos plaukdavo visą mėnesį. (Dabar, žinoma, užtenka ir savaitės.) Dėl seklumų ir kitų vandens kliūčių kelionė, būdavo, užtrunka, maisto produktai išsibaigia, ir tuomet kelias paras išvis nemaitina (žinoma, už „senas dienas" paskui niekas neatiduoda).

Nuovokus skaitytojas dabar jau ir be autoriaus gali pridurti: baržoje blatnieji įsitaiso viršutiniame aukšte, arčiau prie angos – arčiau prie oro ir šviesos. Jie pasiima tiek duonos davinių, kiek nori, o jei etapas sunkus, nesivaržydami *susišluoja visą „šventąjį ramentą"* (atima duonos davinius iš pilkųjų gyvulėlių). Ilgas kelionės dienas vagys leidžia lošdami kortomis: kortas pasidaro patys, o lošia iš daiktų, kuriuos surenka gerai iškratydami frajerius, gulinčius įvairiuose baržos sektoriuose. Atimti daiktai kurį laiką pralošinėjami ir atsilošinėjami tarp vagių, o paskui iškišami aukštyn, sargybai. Taip, skaitytojas jau atspėjo: sargyba lengvai kimba vagims *ant kabliuko*, vogtus daiktus pasilieka arba parduoda prieplaukose, o vagims mainais atneša šio to pavalgyti.

O nesipriešindavo? Kartais ir pasipriešindavo, bet labai retai. Žinomas toks atsitikimas, 1950 metais panašioje ir panašiai įrengtoje baržoje, tik didesnėje – jūrinėje, vežami etapu iš Vladivostoko į Sachaliną septyni beginkliai vyrai, nuteisti pagal Penkiasdešimt Aštuntąjį, pasipriešino blatniesiems (*sukoms*), kurių buvo apie aštuoniasdešimt (ir kaip visuomet su peiliais). Šie sukos dar Vladivostoko etapiniame punkte „Trys-dešimt" iškratė visą etapą, o krato jie labai kruopščiai, nė kiek ne prasčiau už kalėjimo prižiūrėtojus, žino visas slaptynes, bet juk per jokią kratą visko nesurandama. Šitai žinodami, jie jau triume apgaulingai paskelbė: „Kas turit pinigų, galit nusipirkti machorkos". Miša Gračiovas išsitraukė tris rublius, kuriuos buvo paslėpęs vatinuke. Suka Volodka Tatarinas jam riktelėjo: „Ko tu, dvėsena, *mokesčių nemoki*?" Ir prišoko atimti. Bet armijos viršila Pavlas (pavardė,

deja, neišliko) jį atstūmė. Volodka Tatarinas išskėstais pirštais *dūrė* į akis, Pavlas partrenkė jį žemėn. Pripuolė išsyk 20–30 sukų, o prie Gračiovo ir Pavlo stojo Volodia Špakovas, buvęs armijos kapitonas; Serioža Potapovas; buvę armijos viršilos Volodia Reunovas ir Volodia Tretiuchinas; Vasia Kravcovas. Ir ką gi? Viskas baigėsi tik keliais abipusiais smūgiais. Ar pasireiškė įgimtas kriminalistų bailumas (visuomet dangstomas dirbtiniu atkaklumu ir priekabumu), ar sutrukdė tai, kad netoliese stovėjo sargybinis (šitai buvo prie pat angos), o jie tausojo save svarbesnei bendrai užduočiai – plaukė paveržti iš *doručių vagių* Aleksandrovsko etapinį kalėjimą (tą patį, kurį aprašė Čechovas) ir Sachalino statybas (žinoma, paveržti visai ne todėl, kad būtų troškę patys statyti), – bet, šiaip ar taip, jie pasitraukė, tik pagrasino: „Žemėj šiukšlės būsit!" (Susirėmimas vis dėlto neįvyko, ir vyrų niekas „šiukšlėmis" nepavertė. Aleksandrovsko etapiniame kalėjime sukų laukė nemalonumas: kalėjimą jau buvo užgrobę „dorieji vagys".)

Garlaiviuose, plaukiančiuose į Kolymą, viskas būdavo įrengiama panašiai kaip ir baržose, tik didesniu mastu. Sunku atsistebėti, kad dar ir dabar yra gyvų buvusių kalinių, kurie 1938 metų pavasarį su garsiąja ledlaužio „Krasinas" misija tenai buvo etapu gabenami keliais senais suklypusiais garlaiviais – „Džurma", „Kulu", „Nevostrojumi" ir „Dnieprostrojumi". „Krasinas" jiems skynė kelią per pavasario ledus. Šaltuose ir purvinuose tų garlaivių triumuose taip pat buvo įrengti trys aukštai, bet kiekviename aukšte – dar ir dviaukščiai karčių gultai. Ne visur buvo tamsu: šen ten blėsavo spingsulės ir žibintai. Sektoriai būdavo paeiliui išleidžiami į denį pasivaikščioti. Kiekviename garlaivyje buvo gabenama po tris keturis tūkstančius žmonių. Visas reisas truko daugiau kaip savaitę, per tą laiką supelijo Vladivostoke paimta duona, tad etapo norma nuo 600 gramų sumažinta iki 400 gramų. Maitino žuvimis, o geriamojo vandens... Na taip, nėra ko piktdžiugiauti, su geriamuoju vandeniu buvo laikinų sunkumų. Prie upiniams etapams būdingų sunkumų čia dar prisidėjo štormai, jūrligė, nusilpę ir išsekę žmonės vėmė ir neturėjo jėgų pasikelti, grindys buvo ištisai apvemtos ir baisiai dvokė.

Kelionėje pasitaikė toks politinis epizodas. Laivai turėjo perplaukti La Perūzo sąsiaurį – prie pat Japonijos salų. Ir staiga nuo laivų bokštelių dingo kulkosvaidžiai, sargybiniai persirengė civiliškai, triumus uždarė, išeiti į denį uždraudė. O laivų dokumentuose dar Vladivostoke buvo apdairiai įrašyta, kad vežami, gink Dieve, ne kaliniai, o į Kolymą suverbuoti darbininkai. Aibė japonų laivelių ir valčių zujo apie garlaivius nieko neįtardami. (O kitą kartą, 1939 metais, „Džurmoje" buvo toks nuotykis: blatnieji iš triumo prisigavo prie sandėliuko, jį apiplėšė, o tada padegė. Šitai atsitiko kaip tik prie Japonijos. Iš „Džurmos" ėmė rūkti dūmai, japonai pasisiūlė padėti, bet kapitonas atsisakė ir net n e a t i d a r ė l i u k ų! Garlaiviui nuplaukus toliau nuo japonų, dūmuose užtroškusių kalinių lavonai buvo mėtomi į jūrą, o apdegę ir apgedę maisto produktai nugabenti į lagerius kaliniams sušerti.)

Nuo to laiko praėjo keli dešimtmečiai, bet pasaulio vandenynuose dar dažnai mūsų laivus ištinka avarijos, ir, regis, vežiojami jau ne zekai, o sovietiniai piliečiai, ir jie žūsta, nes per tą patį slaptumą, laikomą nacionaliniu išdidumu, atsisakoma užsieniečių pagalbos! Verčiau tegu mus rykliai ryja, bet jūsų tiesiamos rankos nepriimsim! Slaptumas ir yra mūsų vėžys.

Netoli Magadano karavanas įstrigo leduose, nepadėjo nė „Krasinas" (navigacijai buvo per ankstyvas laikas, bet reikėjo skubiai pristatyti darbo jėgą). Gegužės antrąją, garlaiviams nepriplaukus kranto, kaliniai buvo išlaipinti ant ledo. Atvežtiesiems atsivėrė nelinksmas tuometinio Magadano vaizdas: negyvos sopkos, nei medžių, nei krūmų, nei paukščių, tik keli mediniai nameliai ir dviaukštis Tolimųjų Rytų statybos valdybos pastatas. O tačiau tenykštė administracija kalinius pasitiko su orkestru, mėgindama sudaryti įspūdį, kad atvežtieji – anaiptol ne barškantys kaulai, kuriais bus nuklota auksingoji Kolyma, o tik laikinai izoliuoti sovietiniai piliečiai, kuriuos numatoma *pataisos darbais perauklėti*. Orkestras grojo maršus ir valsus, o iškankinti leisgyviai žmonės vilkosi per ledą pilka virtine, tempdami iš Maskvos atsigabentą mantą (šis didžiulis vien politinių kalinių etapas dar beveik visai nebuvo susidūręs su kriminalistais) ir nešdami ant pečių kitus leisgyvius – reumatikus ir bekojus (bekojai taip pat buvo nuteisiami).

Bet va jaučiu, kad dabar gausiu kartoti tą patį, kad bus nuobodu rašyti ir nuobodu skaityti, nes skaitytojas jau viską žino iš anksto: dabar juos veš sunkvežimiais šimtus kilometrų, o paskui dar dešimtis kilometrų varys pėsčiomis. Ten jie įsteigs naujus lagerio punktus ir vos tik atvykę turės eiti į darbą, o valgys žuvis ir miltus užsikąsdami sniegu. Miegos palapinėse.

Va kaip. O kol kas, pirmomis dienomis, juos laikys čia, Magadane, taip pat užpoliarinėse palapinėse, čia juos *komisuos*, tai yra apžiūrės nuogus ir iš sėdynės spręs, ar jie tinkami dirbti (visi bus tinkami). Ir dar, žinoma, juos nuves į pirtį ir priepirtyje lieps palikti odinius paltus, romanoviškuosius kailinukus, vilnonius megztinius, plono audeklo kostiumus, burkas, aulinius batus, veltinius (juk čia atvyko ne kokie tamsūs valstiečiai, o partijos viršūnėlė – laikraščių redaktoriai, trestų ir gamyklų direktoriai, sričių komitetų darbuotojai, politinės ekonomijos profesoriai, jau jie visi ketvirtojo dešimtmečio pradžioje neblogai išmanė, koks daiktas ko vertas). „O kas daiktus saugos?" – suabejos naujokėliai. „Kam tie jūsų daiktai reikalingi? – įsižeis tarnautojai. – Eikit ir ramiai prauskitės". Ir jie eis. O išeiti turės pro kitas duris ir tenai gaus juodas medvilnines kelnes ir palaidines, lagerinius vatinukus be kišenių, kiaulės odos pusbačius. (O, štai ne smulkmena! Štai išsiskyrimas su ankstesniuoju gyvenimu – ir su titulais, ir su pareigomis, ir su orumu.) „O kur mūsų daiktai?!" – suspigs jie. „*Jūsų* daiktai – namie pasiliko! – užriks ant jų koks viršininkėlis. – Lageryje nebus nieko *jūsų*! Mūsų lageryje – komunizmas ! Priekinis, marš!"

Jeigu jau „komunizmas", tai kaip jie gali prieštarauti? Juk kaip tik komunizmui tie žmonės ir buvo paskyrę gyvenimą...

* * *

Būna dar ir tokių etapų – vežimais ir tiesiog pėsčiomis. Gal prisimenate, Levo Tolstojaus „Prisikėlime" saulėtą dieną kalinius varė iš kalėjimo į geležinkelio stotį. O 194... metais Minusinske, ištisus metus neišleidžiami net pasivaikščioti, žmonės išvis atprato vaikščioti, kvėpuoti, matyti šviesą – ir štai vieną dieną juos išvedė į kiemą,

surikiavo ir *dvidešimt penkis kilometrus* varė iki Abakano. Kokie dešimt žmonių kelyje mirė. Didelio romano, net vieno jo skyriaus, nebus kam parašyti: kapinėse gyvendamas visų neapraudosi.

Pėsčiųjų etapas – ir vagonzakų, ir raudonųjų ešelonų senelis. Mūsų laikais jisai vis rečiau praktikuojamas – tik ten, kur dar neįmanomas mechaninis transportas. Šitaip iš užblokuoto Leningrado Ladogos ruože nuteistieji buvo varomi iki raudonųjų vagonų. (Moteris vedė drauge su belaisviais vokiečiais, o mūsų vyrus ginė nuo moterų durtuvais, kad tie neatiminėtų iš jų duonos. Parpuolusius tuoj pat nuaudavo ir mesdavo į sunkvežimį – ir gyvus, ir mirusius.) Ketvirtajame dešimtmetyje iš Kotlaso etapinio lagerio kasdien po šimtą žmonių buvo išvaroma pėsčiomis į Ust Vymę (apie 300 kilometrų), o kartais ir į Čibju (daugiau kaip 500 kilometrų). 1938 metais šitaip kartą buvo varomas ir moterų etapas. Tokie etapai per dieną nueidavo po 25 kilometrus. Sargyba vedėsi vieną ar du vilkšunius, atsiliekančius daužė buožėmis. Teisybė, iš paskos vežimais buvo vežama kalinių manta, katilas ir maisto produktai, ir tuo tas etapas panėšėjo į klasikinius praėjusio šimtmečio etapus. Etapų maršrutuose pasitaikydavo ir trobų – išbuožintųjų valstiečių pirkių, suklypusių, išmuštais langais, nuplėštomis durimis. Kotlaso lagerio buhalterija išduodavo etapui maisto produktų teoriškai apskaičiuotam laikui – tiek, kiek turėtų pakakti, jei kelionė vyktų visai sklandžiai, ir neskirdavo nė menkiausios papildomos atsargos (toks jau kiekvienos mūsų buhalterijos bendras principas). O jei kelionė trukdavo ilgiau, maisto daviniai būdavo mažinami, kaliniai gaudavo pasrėbti ruginių miltų pliurzos be druskos, o kartais ir visai nieko. Čia jau būdavo šiek tiek nukrypstama nuo klasikos.

1940 metais etapas, atplukdytas baržomis, buvo pėsčiomis varomas per taigą iš Kniaž Pogosto į Čibju ir kalinių visai nemaitino. Jie gėrė pelkių vandenį, greitai išplito dizenterija. Nusilpę parpuldavo – šunys draskė jų drabužius. Ižmoje žvejojo kelnėmis ir valgė gyvas žuvis. (Ir kažkokioje laukymėje jiems apskelbė: čia jūs tiesite geležinkelį Kotlasas-Vorkuta!)

Ir kitose mūsų europinės Šiaurės vietose tol buvo varomi pėsčiųjų etapai, kol tais pačiais maršrutais, bet jau pirmųjų kalinių supiltais pylimais, ėmė smagiai riedėti raudonieji vagonai, kuriais buvo vežamos jau antrosios kalinių partijos.

Pėsčiųjų etapuose praktikuojama savita technika, ypač kai tie etapai dažni ir gausūs. Kai taigos taku etapas varomas iš Kniaž Pogosto į Veslianą ir staiga koks kalinys parpuola ir nebegali toliau eiti, ką su juo daryti? Gerai pagalvokite – ką? Negi sulaikysi visą etapą? Negi prie kiekvieno parpuolusio ir atsilikusio paliksi po sargybinį? – sargybinių mažai, o kalinių daug. Vadinasi?.. Sargybinis trupučiuką prie jo pasilieka, paskui greitai etapą prisiveja, bet jau vienas.

Ilgą laiką pėsčiųjų etapai buvo varomi iš Karabaso į Spaską. Tenai viso labo 35–40 kilometrų, bet tą nuotolį reikėdavo nueiti per dieną, o būdavo varoma išsyk po tūkstantį žmonių, ir tarp jų daug nusilpusių. Čia gal kas pamanys, kad tuose etapuose daugelis žmonių tikriausiai parkrisdavo ir atsilikdavo taip pasidavę priešmirtinei nevilčiai ir abejingumui, kad nors šaudyk vietoje, o toliau neis, ir gana. Taip, mirties jie nebebijodavo, bet lazdos? nepailstančios lazdos, nuolat tvojančios kur pakliūva? – lazdos jie bijodavo ir eidavo! Čia ne iš piršto laužta, taip buvo. Ir štai etapo koloną ne tik apsupa automatininkai, einantys nuo jos per penkiasdešimt metrų, bet dar kaliniams lipa ant kulnų neginkluoti kareiviai, mosikuojantys lazdomis. Atsiliekančiuosius muša (kaip, beje, ne kartą buvo išpranašavęs ir draugas Stalinas), muša ir muša, jie visai nebepavelka kojų, bet eina, ir daug jų per stebuklą nueina! Jie nežino, kad čia yra *patikrinimas lazdomis*, kad tie, kurie jau ir lazdomis tvatinami guli ir neina – tie sumetami į važiuojančias iš paskos vežėčias. Kokia organizacinė patirtis! (Kam nors gali kilti klausimas: kodėl išsyk visi nesusodinami į vežėčias?.. O iš kur jų paimsi, ir dar su arkliais? Juk mes pamėgę traktorius. Ir po kiek dabar avižos?..) Tokių etapų daug varyta 1948–1950 metais.

O trečiajame dešimtmetyje pėsčiųjų etapai buvo bene labiausiai paplitę. Buvau dar berniukas, bet gerai prisimenu, kaip juos varė

Rostovo prie Dono gatvėmis, nė kiek nesivaržydami. Beje, garsioji komanda „...šaudyti neperspėjus!" tuomet skambėjo kitaip, nes kitokia buvo ir technika – sargyba dažnai turėdavo tik kardus. Tad būdavo taip komanduojama: „Žingsnis į šalį – sargyba, šaudyk, kapok!" Stipriai skambėjo – „šaudyk, kapok!" Taip ir įsivaizdavai, kad tau tuoj iš užpakalio nukirs galvą.

Netgi 1936 metų vasarį per Nižnij Novgorodą varė pėsčius ilgabarzdžius Užvolgio senius, vilkinčius nudyžusiomis sermėgomis, kojas apsivyniojusius autais ir įsiavusius į vyžas, – tikrą „Nueinančiąja Rusią"... Ir staiga priešais – trys automobiliai su Rusijos Centro vykdomojo komiteto pirmininku Kalininu. Etapą sustabdė. Kalininas pravažiavo, nepasidomėjo.

Užsimerkite, skaitytojau. Ar girdite ratų bildesį? Tai važiuoja vagonzakai. Tai važiuoja raudonieji ešelonai. Kiekvieną paros akimirką. Kiekvieną metų dieną. O štai pliukši vanduo – čia plaukia kalinių baržos. O štai burzgia „juodvarnių" motorai. Be perstojo ką nors išlaipina, įsodina, persodina. O šitas gausmas – perpildytos etapinių kalėjimų kameros. O šitas klyksmas – apvogtųjų, išprievartautųjų, sumuštųjų skundai.

Peržvelgėm visus kalinių gabenimo būdus ir įsitikinom, kad visi jie – vienas blogesnis už kitą. Apžvelgėm etapinius kalėjimus, bet gerų neradom. Ir net paskutinė žmogaus viltis, kad bus geriau, kad lageryje bus geriau, – apgaulinga vlltis.

Lageryje bus – dar blogiau.

Ketvirtas skyrius

IŠ SALOS Į SALĄ

Kada ne kada iš vienos Archipelago salos į kitą zekai gabenami ir pavieniui – lyg ir atskirais laiveliais. Šitai vadinama *speckonvojumi.* Tai mažiausiai varginanti kelionė, ji beveik nesiskiria nuo laisvo važiavimo. Šitaip važiuoti pasitaiko nedaugeliui kalinių. Man per visą kalinimo laiką teko tris kartus.

Speckonvojų skiria aukštos personos. Jo nereikia painioti su *specpaskyra,* kurią pasirašo taip pat Gulago aparatas. Pagal specpaskyrą siunčiamas kalinys dažniausiai važiuoja su bendraisiais etapais, nors ir jam kai kuriuose kelio ruožuose tenka patirti didelių, net stulbinančių staigmenų. Pavyzdžiui, latvis Ansas Bernšteinas pagal specpaskyrą važiuoja iš Šiaurės į Volgos žemupį – į žemės ūkio komandiruotę. Ilgai malęsis sausakimšuose vagonuose, kentęs skaudžius pažeminimus, prisižiūrėjęs atkištų durtuvų, prisiklausęs vilkšunių lojimo ir sargybinių riksmų „žingsnis į dešinę, žingsnis į kairę...", staiga jis išlaipinamas mažytėje Zanzevatkos stotelėje, ir tenai jį pasitinka vienišas, ramus, visai neginkluotas prižiūrėtojas. „Tiek to, pernakvosi pas mane, iki rytdienos gali kol kas pasivaikščioti. O rytoj nuvešiu tave į lagerį". Ir Ansas vaikščioja! Bet ar suprantate, ką reiškia *vaikščioti* žmogui, kuris nuteistas dešimt metų kalėti, kuris jau ne kartą atsisveikino su gyvenimu, kuris dar šį rytą važiavo vagonzaku, o rytoj važiuos į lagerį, –dabar jis sau vaikšto ir žiūri, kaip vištos kapstosi stoties sodelyje, kaip moterys, nepardavusios traukiniui sviesto ir melionų, jau eis namo. Jis žengia į šalį tris, keturis, penkis žingsnius, ir niekas jam nešaukia „stok!", jis netikinčiais pirštais paliečia akacijų lapus ir vos neverkia.

O speckonvojus – ištisai stebuklas, nuo pradžios iki galo. Bendrųjų etapų tu čia akyse nematai, čia nereikia už nugaros susidėti

rankų, nuogai išsirengti, sėstis ant žemės, čia tavęs niekas net nekrato. Konvojininkas prieina prie tavęs draugiškai ir kreipiasi į tave „jūs". Apskritai, perspėja jis, jeigu kas mėgina bėgti, mes taip pat šaudom. Mūsų pistoletai užtaisyti, jie kišenėse. Tačiau važiuosim *paprastai*, laikykitės laisvai, neišsiduokit, kad jūs – kalinys. (Labai prašyčiau įsidėmėti, kad ir čia kaip visuomet atskiro žmogaus interesai ir valstybės interesai visiškai sutampa!)

Mano lagerinis gyvenimas persimainė vieną dieną, kai sukembusiais pirštais (neatsitiesiančiais nuo dienų dienas spaudžiamo obliaus) stoviniavau dailidžių brigados būryje laukdamas, kada mus varys į darbą. Staiga darbų vykdytojas mane pasivedėjo į šalį ir su netikėta pagarba pasakė: „Tu žinai, vidaus reikalų ministro įsakymu..."

Apmiriau. Brigada išėjo, zonoje mane apstojo pridurkai. Vieni sakė: „krės naują bausmę", kiti sakė: „paleis". Tačiau visi sutarė, kad neišsisuksiu nesusidūręs su ministru Kruglovu. Ir mane apėmė dvejonės – čia baimė gauti naują bausmę, čia viltis būti paleistam į laisvę. Man visai buvo iš galvos išdulkėję, kad prieš pusmetį į mūsų lagerį atvažiavęs kažkoks tipelis davė užpildyti Gulago įskaitos korteles (po karo toks darbas pradėtas artimiausiuose lageriuose, bet vargu ar jis užbaigtas). Svarbiausia skiltis toje kortelėje – „specialybė". Norėdami pakelti savo vertę, zekai žymėjosi auksines Gulago specialybes: „kirpėjas", „siuvėjas", „sandėlininkas", „kepėjas". O aš prisimerkiau ir įrašiau: „branduolinė fizika". Branduolinės fizikos kaip gyvas nebuvau studijavęs, tik prieš karą šį tą buvau apie ją girdėjęs universitete, žinojau atomo dalelių pavadinimus ir parametrus – taigi ir ryžausi taip įrašyti. Buvo 1946 metai, verkiant reikėjo atominės bombos. Pats į tą kortelę pažiūrėjau pro pirštus ir netrukus ją pamiršau.

Čia viename, čia kitame lageryje tolydžio atgyja miglota, visai neįtikima, nepatikrinta legenda, kad tame pačiame Archipelage kažkur esą mažutėlių Rojaus salų. Niekas jų nėra matęs, niekas ten nėra buvęs, o kas buvęs – tyli, neprasitaria. Sako, tose salose – gal tik dangiškų migdolų trūksta, bet šiaip maitina ne prasčiau kaip grietine

ir kiaušiniais, visur švaru, visuomet šilta, darbas – protinis ir labai įslaptintas.

Kaip tik tokiose Rojaus salose (kalinių vadinamose *šaraškomis*) aš ir atpyliau pusę bausmės laiko. Kaip tik joms ir esu dėkingas, kad išlikau gyvas – lageriuose viso bausmės laiko nieku būdu nebūčiau ištempęs. Joms esu dėkingas, kad galiu rašyti šitą veikalą, nors joms pačioms čia ir nenumatau skirti vietos (apie jas jau parašytas romanas). Iš tokių salų – iš vienos į antrą, iš antros į trečią – mane ir vežiojo speckonvojus: du prižiūrėtojai.

Jeigu mirusiųjų sielos kartais pralekia tarp mūsų, mato mus, lengvai skaito menkiausius mūsų norus, o mes jų, bekūnių, nematom ir nenujaučiam, tai visai tokia pat yra ir kelionė su speckonvojumi.

Tu pasineri į *laisvės* šurmulį, stumdaisi stoties salėje. Išsiblaškęs skaitai skelbimus, kurie niekaip su tavim nesusiję. Sėdi ant senoviško keleivių suolo ir klausaisi keistų nereikšmingų šnekų: kad kažkoks vyras muša žmoną arba ją metė; o anyta kažkodėl nesutaria su marčia; o komunalinio buto kaimynai be reikalo žibina koridoriuje elektrą ir nesivalo kojų; o kažkas kažkam tarnyboje krečia kiaulystes; o kažkam kažkur siūloma gera vieta, bet jis nesiryžta ten keltis – kaip čia dabar viską mesi, bene taip lengva? Klausaisi viso to – ir staiga tave visą supurto atsižadėjimo jausmas: tu taip aiškiai regi tikrąjį daiktų mastą Visatoje! Visų silpnybių ir aistrų mastą! O šitiems nusidėjėliams visa tai išvysti nelemta. Tikrai gyvas, iš tiesų gyvas vien tu, bekūnė būtybė, o visi šie žmogeliai tik per klaidą tariasi esą gyvi.

Ir – tarp jūsų žioji neperžengiama praraja! Nei tu jiems sušuksi, nei dėl jų pravirksi, nei supurtysi juos už peties: juk tu – vėlė, tu – šmėkla, o jie – materialios būtybės.

Tad kaipgi į juos prabilti, kad jiems atsivertų akys, kad jie praregėtų, kad bent susapnuotų? Broliai! Žmonės! Kam jums duota gyvybė?! Gūdų vidurnaktį atsidaro mirtininkų kamerų durys – ir didžios dvasios žmones sargyba velka šaudyti. Visuose šalies geležinkeliuose šią akimirką, dabar, žmonės nuo silkės apkartusiais

liežuviais laižosi sausas lūpas, svajoja apie laimę ištiesti nutirpusias kojas, ramiai išsituštinti. Kolymoje tik vasarą per metrą atšyla žemė – ir tik tuomet joje užkasami per žiemą mirusiųjų kaulai. O viršum jūsų – žydra padangė ir kaitri saulė, jūs turite teisę spręsti savo likimą, eiti ir atsigerti gaivaus vandens, kur norėdami važiuoti be sargybos – tad kuo čia dėta elektra koridoriuje? Kuo čia dėta anyta? Ogi štai kas svarbiausia gyvenime, štai kur jo mįslių mįslė – norite, tučtuojau jums pasakysiu? Svarbiausia – nesivaikykite iliuzijų, tai yra turto ir titulų: šitai užgyvenama nervais per dešimtmečius, o konfiskuojama per vieną naktį. Gyvenkite žiūrėdami į gyvenimą tarytum iš aukšto – per daug nesibijokite bėdos ir per daug nesivarginkite dėl laimės, nes juk vis tiek: ir kartybė neamžina, ir saldybės niekad negana. Būkite patenkinti tuo, kad nestingstate nuo šalčio, kad jums vidurių nedrasko nagais troškulys ir alkis, kad jums nesulaužytas stuburas, vaikšto abi kojos, lankstosi abi rankos, mato abi akys ir girdi abi ausys – kurių galų jums dar kam nors pavydėti? Pavydas labiausiai sugraužia mus pačius. Prasikrapštykite akis, nusimazgokite širdį – ir labiausiai vertinkite tuos, kurie jus myli ir kurie jums palankūs. Neužgauliokite jų, nekeikite, nė su vienu neišsiskirkite susivaidiję: juk nežinot, gal tai paskutinis jūsų poelgis prieš areštą, taigi toks ir pasiliksite jų atmintyje!..

Bet sargybiniai čiupinėja kišenėse juodas pistoletų rankenas. Ir mes sėdim trise, negeriantys vyrai, ramūs bičiuliai.

Pasitrinu kaktą, užsimerkiu, atsimerkiu – ir vėl tas pats sapnas: jokių sargybinių nesaugomas žmonių tuntas. Gerai prisimenu, kad dar šiandien nakvojau kameroje ir rytoj vėl nakvosiu kameroje. O čia kažkokie kontrolieriai su žnybtukais: „Prašom bilietą!" – „Antai, pas draugą".

Vagonai pilni (taip, „pilni" laisvųjų supratimu – po suolais niekas neguli, tarp suolų ant grindų nesėdi). Man pasakyta – laikytis paprastai, aš ir laikausi kuo paprasčiau: gretimoje kupė pamačiau laisvą šoninę vietą prie lango ir persėdau. O sargybiniams toje kupė laisvos vietos nebuvo. Jie sėdi tose pačiose vietose ir įsimylėjėlių

akimis mane stebi. Pereboruose vieta priešais mane, už staliuko, atsilaisvina, bet pirma mano sargybinio tą vietą spėja užimti plačiaveidis vyrukas, vilkintis kailinukais, užsimaukšlinęs kailinę kepurę, nešinas paprastu, bet tvirtu mediniu lagaminu. Tą lagaminą atpažinau: pagamintas lageryje – *made in Archipelag*.

„U-u-uch!" – atsipučia vyrukas. Vagone tamsoka, bet matau: išraudęs, į vagoną bus įsibrovęs jėga. Išsitraukia gertuvę: „Gal alučio patrauksim, drauguži?" Žinau, kad mano sargybinis gretimoje kupė širsta: negalima man gerti jokio alkoholio, draudžiama! Tačiau – elgtis reikia paprastai. Tad lyg niekur nieko sakau: „Labai ačiū, įpilk". (Alus?? Alus!! Trejus metus nesu jo nė gurkšnelio ragavęs! Rytoj kameroje girsiuos: alaus gėriau!) Vyrukas įpila, aš godžiai išgeriu. Jau tamsu. Elektros vagone nėra, pokario suirutė. Prie durų sename žibinte spingsi vienas žvakigalis, išsyk keturioms kupė: dviem į vieną pusę ir dviem į kitą. Mudu su tuo vyruku draugiškai šnekučiuojamės kits kito beveik nematydami. Kad ir kaip persisveria mano sargybinis, per vagono bildesį nieko negirdi. Mano kišenėje – atvirlaiškis namiškiams. Tuojau paaiškinsiu atlapaširdžiam savo pašnekovui, kas esu, ir paprašysiu įmesti į pašto dėžutę. Sprendžiant iš lagamino, irgi sėdėjęs. Bet jis mane pralenkia: „Žinai, vos atostogų išsiprašiau. Dvejus metus neleido, tokia jau šuniška tarnyba". – „Kokia gi? – „Bet tu nežinai. Aš – *asmodėjas*, melsvakepuris, niekad nesi matęs?" Tfu, kad jis prasmegtų, kaip aš išsyk nesusiprotėjau: Pereborai – Volgolago centras, o lagaminą jis iš zekų iškaulijo, jam dykai sumeistravo. Na ir pilna mūsų gyvenime tų melsvakepurių: dviem kupė dviejų kipšų jau per mažai! Dar trečias įsėdo. O gal ir ketvirtas kur tūno? Gal jų yra kiekvienoje kupė?.. Gal dar kas iš mūsiškių važiuoja su speckonvojumi?..

Mano vyrukas vis niurzgia, skundžiasi likimu. Tuomet jam mįslingai prieštarauju: „O kuriuos tu saugai, kurie už niekus gavo po dešimt metų, bene tiems lengviau?" Jis išsyk užsičiaupia ir ligi ryto pratyli: patamsyje ir pirma neaiškiai matė, kad aš apsirengęs pusiau kariškai – milinė, palaidinė. Manė – šiaip koks kariškis, o dabar –

velniai žino kas: gal operatyvininkas? gal bėglius gaudau? Kodėl šitame vagone? O jis man lagerius keikė...

Žvakigalis žibinte apgargėjęs, bet vis dar spingsi. Ant trečios bagažo lentynos kažkoks jaunuolis maloniu balsu pasakoja apie karą – apie tikrą, knygose neaprašomą. Jis, buvęs pionierius, pasakoja daug tikrų, nepagražintų atsitikimų. Taip malonu, kad ir tikra teisybė vis dar pasiekia žmonių ausis.

Galėčiau ir aš papasakoti... Net norėčiau papasakoti!.. Ne, ko gero, jau nebenoriu. Ketveri mano karo metai lyg prasmego kiaurai žemę. Jau netikiu, kad taip buvo, ir nenoriu nė prisiminti. Dveji metai *šičia*, Archipelage, užgožė fronto kelius, viską užgožė. Pleištas pleištą varo.

Vos kelias valandas praleidęs tarp laisvųjų pajuntu, kad mano lūpos nebylios, man nėra ko tarp jų veikti, jie mane varžo. Noriu – laisvos šnekos! noriu – į tėvynę! noriu – grįžti į Archipelagą!

Rytą *lyg pamiršęs palieku* atvirlaiškį ant viršutinės vagono lentynos: juk konduktorė kuops vagoną ir jeigu bus žmogus, įmes atvirlaiškį į pašto dėžutę...

Išeinam į aikštę iš Jaroslavlio stoties. Mano prižiūrėtojai vėl naujokai, Maskvoje nesusigaudo. Už juos nusprendžiu – važiuosim B tramvajumi. Vidury aikštės prie tramvajaus stotelės – spūstis, žmonės skuba į darbą. Prižiūrėtojas palypėja prie tramvajaus vairuotojo, parodo jam MVD knygelę. Visą kelią lyg Maskvos sovieto deputatai oriai stovim priekinėje aikštelėje ir neimam bilietų. Senuko neįleidžia: ne invalidas, lipk pro užpakalines!

Privažiuojam Novoslobodskają, išlipam – ir aš pirmą kartą pamatau Butyrkų kalėjimą iš lauko, nors mane čia atveža jau ketvirtą kartą ir jau be vargo galėčiau nubraižyti kalėjimo vidaus planą. Vaje, kokia grasi aukšta siena per du kvartalus! Maskviečiai, išvydę atsiveriant plieninius šių vartų nasrus, iš siaubo krūpteli. Tačiau aš nesigailėdamas palieku Maskvos šaligatvius, lyg namo einu per skliautuotą sargybos bokštelį, šypsausi pirmajame kieme, atpažįstu raižytines medines pagrindines duris – ir man vieni niekai, kad

mane tuojau pastatys –jau pastatė – veidu į sieną ir paklaus: „Pavardė? Vardas tėvavardis? Gimimo metai?..

Pavardė!.. Aš – Žvaigždžių Klajūnas! Jie suvystė mano kūną, bet siela – jiems nepavaldi.

Žinau: kelias valandas mano kūnas turės kęsti neišvengiamas procedūras – boksą, kratą, kvitų išdavimą, įėjimo kortelės užpildymą, drabužių kaitinimą ir pirtį, o jau tada būsiu įvestas į kamerą su dviem kupolais, su skliautine arka viduryje (visos kameros tokios), su dviem dideliais langais, vienu ilgu stalu-spinta ir sutiksiu ten nepažįstamų, bet būtinai protingų, įdomių, draugiškų žmonių, ir ims jie pasakoti, ir aš pasakosiu, ir vakare ne išsyk galėsiu užmigti.

O dubenėliai bus paženklinti kaltinėmis raidėmis (kad kas jų neišgabentų į etapą): „BuTiur" (Butyrkų kalėjimas). Butiuro sanatorija, kaip juokavom čia aną kartą. Sanatorija, menkai žinoma aptukusiems didikams, norintiems suliesėti. Jie velka pilvus į Kislovodską, tenai ištisą mėnesį plumpsi maršrutiniais takais, tūpčioja, prakaituoja, kad numestų bent du tris kilogramus svorio. O Butiuro sanatorijoje, visai šalimais, kiekvienas jų per savaitę be jokių pratimų numestų mažiausiai pusę pūdo.

Šitai – patikrinta. Išimčių nėra pasitaikę.

* * *

Be kita ko, kalėjimas tave įtikina, kad pasaulis ankštas, labai jau ankštas. Teisybė, Gulago Archipelage, nusidriekusiame per visą Sovietų Sąjungos teritoriją, gyventojų yra kur kas mažiau negu visoje toje teritorijoje. Kiek jų Archipelage, mums nustatyti nepavyko. Galima tarti, kad lageriuose vienu metu nekalėdavo daugiau kaip dvylika milijonų žmonių (vieni nuėjo po velėna, Mašina pritempė naujų). Ir ne daugiau kaip pusė jų buvo politiniai. Šeši milijonai? Ką gi, čia jau būtų lyg ir kokia maža šalis, Švedija arba Graikija, kur daugelis kits kitą pažįsta. Taigi nenuostabu, kad, atsidūręs bet kurio etapinio kalėjimo bet kurioje kameroje, pasiklausęs kalbų, pasišnekėjęs, būtinai rasi su kameros draugais bendrų pažįstamų. (Ką

čia ir kalbėti, jeigu Dolganas, metus išsėdėjęs tik vienutėse, ištvėręs Suchanovką, Riumino mušimus, pagulėjęs ligoninėse, atvarytas į Lubiankos kamerą pasisako pavardę, o mitrusis F. išsyk jam „A-a, taigi aš jus pažįstu!" – „Iš kur? – nustemba Dolganas. – Jūs apsirinkat". – „Nė kiek. Juk jūs tas pats amerikietis Aleksandras Dolganas, apie kurį buržuazinė spauda melavo, kad jus pagrobė, o TASS'as šitai paneigė. Aš dar laisvėj būdamas skaičiau".)

Mėgstu tą momentą, kai į kamerą atvaro naują, bet jau apsikūlusį kalinį (ne naujokėlį – tas įeina prislėgtas, sutrikęs). Ir pats mėgstu įžengti į naują kamerą (beje, gink Dieve, kad daugiau nebeįžengčiau) – nerūpestinga šypsena, platus mostas: „Sveiki, brolyčiai! – Metu savo maišelį ant gultų. – Na, kas nauja šiais metais Butyrkose?"

Imam pažindintis. Kažkoks vaikinas, Suvorovas, 58-asis straipsnis. Iš pirmo žvilgsnio nieko įdomaus, bet pala, pala: Krasnojarsko etapiniame kalėjime su juo vienoj kameroj sėdėjęs kažkoks Machotkinas...

– Sakykit, ar ne poliarinis lakūnas?

– Taip, taip, jo vardu pavadinta...

– ...sala Taimyro įlankoje. O jis sėdi pagal 58-10. Vadinasi, jį išleido į Dudinką?

– Iš kur žinote? Taip.

Puiku. Štai dar vienas epizodas iš man visai nepažįstamo Machotkino biografijos. Niekada nebuvau jo sutikęs, gal niekada nė nesutiksiu, bet smalsi atmintis išsaugojo visa, ką buvau apie jį girdėjęs: Machotkinas gavo *dešimtinę*, o salos pavadinimo nebegalima pakeisti, nes jis pažymėtas viso pasaulio žemėlapiuose (juk čia – ne Gulago sala). Machotkiną perkėlė į Bolševą – į aviacijos šarašką, jis tenai, lakūnas tarp inžinierių, kankinosi – skraidyti juk neleis. Tą šarašką valdžia padalijo perpus, Machotkinas pakliuvo į Taganrogo pusę, ir, regis, visi ryšiai su juo nutrūko. Kitoje pusėje, Rybinske, kaliniai man papasakojo, kad lakūnas prašęsis skraidyti į Tolimąją Šiaurę. Ir štai dabar sužinau, kad skraidyti jam leista. Man šitai – tarp kita ko, bet aš viską įsidėmėjau. O po dešimties dienų viename Butyrkų pirties

bokse (yra Butyrkose tokių mielų boksų su čiaupais ir rėčkele, kad nereikėtų užimti didžiosios pirties) sutikau dar tokį R. To R. taip pat nepažinojau, bet paaiškėjo, kad jis pusmetį išgulėjęs Butyrkų ligoninėje, o dabar važiuoja į Rybinsko šarašką. Dar po trijų dienų, jau Rybinske, uždaroje dėžėje, kur zekai neturi jokių ryšių su išoriniu pasauliu, pasklis žinia – ir kad Machotkinas Dudinkoje, ir kur perkeltas aš. Tai ir yra kalinių telegrafas: dėmesys, atmintis ir susitikimai.

O kaip tas simpatiškas vyras su raginiais akiniais? Žingsniuoja po kamerą ir maloniu baritonu niūniuoja Šubertą:

Jaunystė man – sunki našta,
Į kapą kelias ilgas...

– Carapkinas, Sergejus Romanovičius.

– Palaukit, taigi aš jus gerai pažįstu. Biologas? Nesugrįžėlis? Iš Berlyno?

– Iš kur žinot?

– Na kaipgi, pasaulis ankštas! Keturiasdešimt šeštais metais su Nikolajum Timofejevu-Resovskiu...

Ak, kokia buvo toji kamera! Ar ne labiausiai įsimintina iš visų, kuriose man yra tekę sėdėti?.. Šitai buvo liepos mėnesį. Iš lagerio į Butyrkas mane atvežė vykdydami mįslingą „vidaus reikalų ministro įsakymą". Atvežė po pietų, bet kalėjimas buvo taip prigrūstas, kad vienuolika valandų vyko priėmimo procedūros ir tik trečią valandą nakties mane, nukamuotą boksuose, įleido į 75-ąją kamerą. Iš po dviejų kupolų nušviesta dviejų stiprių elektros lempučių, sausakimša kamera miegojo, per miegus blaškydamasi nuo tvankumo: pro „antsnukių" gožiamus langus karštas liepos oras kameros nė kiek nevėdino. Zyzė musės, tūpė ant miegančiųjų, tie muistėsi. Vienas kitas buvo nosine užsidengęs akis nuo žilpinamos šviesos. Šutroje baisiai dvokė paraša – per tokius karščius juo labiau. Kameroje, skirtoje 25 žmonėms, buvo prigrūsta tik aštuoniasdešimt. Kairėje ir dešinėje kaliniai gulėjo susispaudę ant gultų ir papildomų

skydų, paklotų ant tako, visur iš po gultų kyšojo kojos, o tradicinis Butyrkų stalas-spinta buvo nustumtas prie parašos. Šičia dar radęs plotelį laisvų grindų, ir aš atsiguliau. Einantys prie parašos ligi ryto žargstė per mane.

Prižiūrėtojui pro durų langelį surikus komandą „keltis!", kamera sukruto: kaliniai dėjo į šalį skersinius skydus, stūmė prie lango stalą. Keli priėjo prie manęs pasiteirauti – ar aš naujokas, ar lagerininkas. Paaiškėjo, kad kameroje susiduria du srautai: įprastinis ką tik nuteistųjų srautas, einantis į lagerius, ir priešpriešinis srautas, tai yra lagerininkai, ištisai specialistai – fizikai, chemikai, matematikai, inžinieriai konstruktoriai, siunčiami į kažkokius klestinčius mokslinio tyrimo institutus, (Dabar aš apsiraminau, supratau, kad ministras man *neprikirps* papildomos bausmės.) Prie manęs priėjo dar nesenas plačiapetis (tik labai sulysęs) žmogus kiek lenkta, vanagiška nosimi:

– Profesorius Timofejevas-Resovskis, 75-osios kameros mokslinės techninės draugijos prezidentas. Mūsų draugija kasdien po rytinio davinio renkasi prie kairiojo lango. Ar negalėtumėte mums padaryti kokį mokslinį pranešimą? Kokia tema?

Netikėtai užkluptas, stovėjau priešais jį ilga nudryžusia miline, su žiemine kepure ant galvos (žiemą suimtieji pasmerkti ir vasarą vilkėti žieminius drabužius). Pūslėti mano pirštai iš ryto tebebuvo sukembę. Kokį galėjau padaryti mokslinį pranešimą? Staiga prisiminiau neseniai lageryje dvi naktis turėjęs iš laisvės atneštą Smito knygą – JAV gynybos ministerijos oficialią ataskaitą apie pirmąją atominę bombą. Knyga išleista šį pavasarį. Turbūt kameroje jos dar niekas nėra matęs? Tuščias klausimas – žinoma, kad nėra matę. Taip jau laimingai susiklostė, kad man pasitaikė proga šiek tiek susipažinti su atomine fizika, kuri Gulago popieriuose buvo įrašyta kaip mano specialybė.

Po rytinio maisto davinio prie kairiojo lango susirinko mokslinė techninė draugija – kokie dešimt žmonių, aš padariau pranešimą ir buvau priimtas į draugiją. Vienus dalykus buvau primiršęs, kitus

nelabai supratau, ir Timofejevas-Resovskis, nors jau metus sėdi kalėjime ir, rodos, negalėtų nieko žinoti apie atominę bombą, tolydžio kamšė mano pasakojimo spragas. Mano rašomoji lenta buvo tuščias papirosų pakelis, ant jo rašiau nuslėptu pieštuko galeliu. Visa tai iš manęs atėmęs, Nikolajus Vladimirovičius kai kurias schemas braižė pats ir taip įtaigiai jas aiškino saviškiams, tarytum būtų buvęs fizikas iš pačios Los Alamoso grupės.

Timofejevas-Resovskis iš tiesų dirbo su vienu pirmųjų Europoje ciklotronų – švitino museles drozofilas. Jis buvo biologas, vienas žymiausių dabarties genetikų. Nikolajus Vladimirovičius jau sėdėjo kalėjime, kai Žebrakas, šito nežinodamas (o gal ir žinodamas), išdrįso Kanados žurnalui parašyti: „Rusų biologija neatsako už Lysenką, rusų biologija – tai Timofejevas-Resovskis" (1948 metais triuškinant biologiją, Žebrakui šitai priminta). Šrėdingeris brošiūroje „Kas yra gyvybė" dukart pacitavo Timofejevą-Resovskį, jau seniai sėdintį kalėjime.

O jis va stovėjo priešais mus ir laisvai operavo įvairiausių mokslų žiniomis. Jis buvo eruditas, turintis tokį platų mokslinį akiratį, kokio nė nemėgino išsiugdyti vėlesniųjų kartų mokslininkai (arba sumažėjo galimybės viską aprėpti?). Nors dabar tardymo jis buvo taip išvargintas, kad šios pratybos jam darėsi nelengvos. Motinos linija jis kilęs iš nusigyvenusių Kalugos bajorų, nuo Resos upės, o tėvo linija – šalutinis Stepano Razino palikuonis, ir šią kazokišką galybę galėjai jausti iš visos jo natūros – įspūdingo stoto, tvirtos valios, nenuolankumo tardytojui, bet užtat ir iš alkio, kuris jį kamavo labiau negu mus.

O visa ta istorija prasidėjo štai kaip. 1922 metais vokiečių mokslininkas Fogtas, įsteigęs Maskvoje Smegenų institutą, paprašė nuolatiniam darbui į Vokietiją jam atsiųsti du gabius studentus absolventus. Šitaip Timofejevas-Resovskis ir jo bičiulis Carapkinas buvo pasiųsti į neterminuotą komandiruotę. Nors ten juodu ir neturėjo ideologinės vadovybės, moksle darė didelę pažangą, ir kai 1937 (!) metais jiems buvo įsakyta grįžti į tėvynę, tai inertiškai pasidarė neįmanoma: jie negalėjo mesti nei savo darbų logikos, nei prietaisų, nei

mokinių. Ko gero, tam įsakymui jie negalėjo paklusti dar ir todėl, kad tėvynėje dabar būtų reikėję viešai apipilti pamazgomis visa, ką Vokietijoje buvo per penkiolika metų nuveikę, ir tik šitai jiems būtų davę teisę egzistuoti (dar nežinia, ar tikrai būtų davę?). Taigi jie tapo nesugrįžėliais, nors ir liko patriotais.

1945 metais sovietų kariuomenė įžengė į Buchą (Berlyno šiaurės rytų priemiestį), Timofejevas-Resovskis ją pasitiko džiaugsmingai. Viskas klostėsi kuo puikiausiai: institutas išliko sveikutėlis, ir dabar nebereikėjo su juo skirtis! Atvažiavo atstovai, viską apžiūrėjo, pasakė: „Hmm, kraukite viską į dėžes, vešim į Maskvą". – „Tai neįmanoma! – paprieštaravo Timofejevas. – Viskas pražus! Įrenginiai sumontuoti ir suderinti per metų metus!" – „Hmm..." – nusistebėjo vyresnybė. Netrukus Timofejevą ir Carapkiną areštavo ir išvežė į Maskvą. Jie naiviai manė, kad be jų institutas neveiks. Bet juk svarbu ne darbas, o generalinės linijos triumfas! Didžiojoje Lubiankoje areštantams buvo lengvai įrodyta, kad jie tėvynės išdavikai (išdavę ar išduoti?). Abu mokslininkai gavo po dešimtį metų kalėjimo, ir dabar 75-osios kameros mokslinės techninės draugijos prezidentas guodėsi niekur nepadaręs klaidos.

Butyrkų kamerose gultų atramos labai žemos: net kalėjimo administracija nenutuokė, kad po jomis miegos kaliniai. Tad tenka pirma pabrukti kaimynui milinę, kad tas ją paklotų, o jau tada keturpėsčia gultis ant grindų ir šliaužti po gultais. Tarp gultų kaliniai vaikščioja, grindys po gultais pašluojamos ne dažniau kaip kartą per mėnesį, rankų nusiplauti pripuoli tik vakare išleistas į išvietę, ir tai be muilo, – tad negali sakyti, kad jaustumeisi skaistus ir tyras kaip altoriaus taurė. Bet aš buvau laimingas! Tenai, ant asfaltuotų grindų po gultais, susirangęs kaip šuo, kur nuo gultų mums į akis žiro dulkės ir trupiniai, aš buvau absoliučiai, be jokių išlygų laimingas. Teisingai yra sakęs Epikūras: po įvairių išgyventų nemalonumų gali būti maloni ir įvairovės stoka. Po lagerio, rodės, jau niekad nepasibaigsiančio, po dešimties valandų darbo dienos, po šalčio, po begalinio mirkimo lietuje, nugaros gėlimo – o, kokia laimė kiauras

dienas gulėti, miegoti ir vis dėlto kasdien gauti po 650 gramų duonos ir du dubenėlius viralo – iš kombinuotųjų pašarų, iš delfinų mėsos. Vienas žodis – BuTiuro sanatorija.

Miegoti! Šitai labai svarbu. Ant pilvo gulti, nugara užsikloti ir pūsti į akį! Miegodamas tu neeikvoji jėgų ir nevargini širdies – o bausmės laikas eina, o bausmės laikas eina! Kai mūsų gyvenimas verda kunkuliuoja, mes keikiam būtinybę aštuonias valandas tuščiai miegoti. O kai prarandam laisvę ir viltį, mums keturiolika valandų miegoti – tikra palaima!

Toje kameroje mane laikė du mėnesius, atsimiegojau ir už praėjusius, ir už ateinančius metus, per tą laiką po gultais pasislinkau iki lango ir vėl grįžau prie parašos, bet jau ant gultų, ir gultais prisislinkau iki arkos. Jau mažai miegojau – siurbčiojau gyvenimo gėrimą ir mėgavausi. Iš ryto mokslinė techninė draugija, paskui šachmatai, knygos (jų, protingų, – trys keturios aštuoniasdešimčiai žmonių, tad reikia sulaukti savo eilės), dvidešimt minučių pasivaikščiojimo – mažorinis akordas! Pasivaikščiojimo neatsisakom net jeigu žliaugia lietus. O svarbiausia – žmonės, žmonės, žmonės! Nikolajus Semionovas, vienas iš Dniepro hidroelektrinės kūrėjų. Jo nelaisvės dienų bičiulis inžinierius Fiodoras Karpovas. Kandus ir išradingas Viktoras Kaganas, fizikas. Volodia Klempneris – iš konservatorijos, kompozitorius. Viatkos miškų medkirtys ir medžiotojas, paslaptingas kaip miško ežeras. Stačiatikių tikėjimo skelbėjas iš Europos Jevgenijus Divničius. Jis neapsiriboja teologija, koneveikia marksizmą, teigia, kad Europoje ši doktrina jau seniai nelaikoma rimtu mokslu – ir aš bandau marksizmą ginti, juk esu marksistas. Dar prieš metus būčiau tvirtai rėmęs jį prie sienos citatomis, būčiau iš jo išsityčiojęs. Bet šie pirmieji nelaisvės metai mano sąmonėje įrėžė – kada šitai atsitiko? kaip aš nepastebėjau? – tiek naujų įvykių, vaizdų ir reikšmių, kad jau negaliu sakyti: jų nėra! tai buržuazijos melas! Dabar jau turiu pripažinti: taip, jie yra. Ir čia jau tirpte tirpsta visi mano argumentai, ir Jevgenijus Divničius visai lengvai guldo mane ant menčių.

Ir vėl eina belaisviai, belaisviai, belaisviai – jau antrus metus nesiliauja srautas iš Europos. Ir vėl rusų emigrantai – iš Europos ir iš Mandžiūrijos. Tarp emigrantų ieškoma pažįstamų šitaip: iš kokios jūs šalies? o tokį ir tokį ar pažįstat? Žinoma, kad pažįsta. (Čia aš sužinau, kad pulkininkas Jasevičius sušaudytas.)

Ir senasis vokietis – tas apkūnus vokietis, dabar sulysęs ir pasiligojęs, kurį Rytų Prūsijoje kadaise (prieš du šimtus metų?) vercčiau nešti mano lagaminą. O, koks ankštas pasaulis!.. Ir pasitaikė gi mums susitikti! Senukas man šypsosi. Jis taip pat mane pažino ir lyg ir džiaugiasi susitikęs. Jis man atleido. Jis nuteistas dešimčiai metų, bet gyventi jam likę kur kas mažiau... Ir dar vienas vokietis – ilgšis, jaunas, bet amžinai tylintis, gal kad rusiškai nė žodžio nemoka. Ne išsyk ir suprastum, kad jis vokietis: drabužius jam nuvilko kriminaliniai, davė mainais išblukusią sovietinę palaidinę. Jis – garsus vokiečių asas. Pirmoji jo kampanija buvo Bolivijos karas su Paragvajumi, antroji – Ispanija, trečioji – Lenkija, ketvirtoji – Anglija, penktoji – Kipras, šeštoji – Sovietų Sąjunga. Kadangi jis asas, tad negalėjo gi iš oro nešaudyti moterų ir vaikų! Taigi karo nusikaltėlis, 10 metų kalėjimo ir 5 metai tremties. Žinoma, yra kameroje ir vienas susipratėlis (toks pat kaip prokuroras Kretovas): „Teisingai visus jus pasodino, šunsnukiai, kontrrevoliucionieriai! Istorija sumals jūsų kaulus, žemę patręšit!" – „Ir tu, šunie, patręši!" – šaukia jam. „Ne, mano bylą peržiūrės, aš nekaltai nuteistas!" Kamera ūžia, šaukia. Žilaplaukis rusų kalbos mokytojas basas atsistoja ant gultų ir kaip pasirodęs Kristus ištiesia rankas: „Vaikai mano, susitaikykim!.. Vaikai mano!" Ir jam šaukia: „Briansko girioj tavo vaikai! Mes jau niekieno vaikai!" Tik Gulago sūnūs...

Po vakarienės ir išvietės už langų „antsnukių" sutemo naktis, kameros palubyje įsižiebė varginančios lempos. Diena kalinius išskiria, naktis suartina. Vakarais ginčų nekildavo, būdavo paskaitos arba koncertai. Čia vėl ypač sužibėdavo Timofejevas-Resovskis: ištisus vakarus pasakodavo apie Italiją, Daniją, Norvegiją, Švediją. Emigrantai pasakodavo apie Balkanus, apie Prancūziją. Vienas

skaitė paskaitą apie Korbiuzjė, antras – apie bites, trečias – apie Gogolį. Čia būdavo ir pasiutiškai rūkoma! Pilna kamera prismilkdavo dūmų, jie tvyrodavo kaip migla, pro „antsnukio" užgožtą langą – jokios traukos. Prie stalo prieidavo Kostia Kiula, mano vienmetis, apskritaveidis, mėlynakis, net juokingai nerangus, ir skaitydavo kalėjime sukurtus eilėraščius. Iš susijaudinimo jo balsas trūkinėdavo. Prisimenu jo eilėraščius: „Pirmasis siuntinėlis", „Žmonai", „Sūnui". Kai kalėjime klausaisi eilėraščių, parašytų tame pačiame kalėjime, visai negalvoji, ar autorius kur prasižengė silabotoninei eilėdarai, ar eilutės surimuotos asonansiniais, ar tiksliaisiais rimais. Tie eilėraščiai – tavo širdies kraujas, tavo žmonos ašaros. Kameroj verkdavo[1].

Toje kameroje ir aš pradėjau rašyti eilėraščius apie kalėjimą. Tenai pat garsiai skaičiau Jesenino poeziją, kuri iki karo buvo beveik draudžiama. Jaunasis Bubnovas – iš belaisvių, rodos, buvęs studentas – į skaitovus žiūrėjo pamaldžiai, jo veidas švytėdavo. Jis nebuvo specialistas, važiavo ne iš lagerio, o į lagerį ir tenai veikiausiai žuvo, nes tokio tyro ir atviro būdo žmonės lageryje neišgyvena. Tad jam ir kitiems kaliniams, lyg ir stabtelėjusiems kelyje į mirtį, tie 75-osios kameros vakarai buvo nelyginant langas, netikėtai atsivėręs į nuostabiai gražų pasaulį, kuris yra ir bus, bet kuriame piktas likimas nedavė jiems pagyventi nė metų, nė vienų jaunų metelių.

Trinktelėdavo durų langelis, ir vertuchajaus marmūzė mums suriaumodavo: „Gul-ti!" Ne, net prieš karą, studijuodamas išsyk dviejose aukštosiose mokyklose, dar uždarbiaudamas privačiomis pamokomis ir bandydamas *rašinėti*, – rodos, ir tuomet neišgyvenau tokių turtingų, tokių turiningų, širdį plėšiančių dienų kaip aną vasarą 75-ojoje kameroje...

... – Atleiskite, – sakau Carapkinui, – bet tais metais iš berniuko Deulio, kuris būdamas šešiolikos metų gavo *penketą* (tik ne mokykloje) už „antisovietinę agitaciją"...

[1] Neatsiliepia, dingo Kostia Kiula. Bijau, kad nebėra gyvo.

– Kaip, ir jūs jį pažįstat?.. Berniukas su mūsų etapu važiavo į Karagandą...

– ...aš girdėjau, kad jūs įsitaisėt dirbti medicinos analizių laborantu, o Nikolajus Vladimirovičius visą laiką buvo varomas į bendruosius...

– Ir jis labai nusilpo. Iš vagono į Butyrkas jį atvežė leisgyvį. Dabar jis guli ligoninėje, ir Ketvirtojo specskyriaus[1] nurodymu jam duodama sviesto, net vyno, bet ar atsigaus – sunku pasakyti.

– Ar Ketvirtasis specskyrius jus buvo pasikvietęs?

– Taip. Pasikvietė ir paklausė, ar mes, šešis mėnesius atbuvę Karagandoje, negalėtume tėvynėje atnaujinti mūsų instituto darbo.

– Ir jūs entuziastingai sutikote?

– Kurgi ne! Juk dabar mes supratom savo klaidas. Be to, visi įrenginiai, demontuoti ir sukrauti į dėžes, buvo atgabenti ir be mūsų.

– Kaip MVD rūpinasi mokslu! Labai jus prašau, dar truputėlį padainuokite Šubertą!

Ir Carapkinas tyliai dainuoja, liūdnai žiūrėdamas į langus (jo akiniuose atsispindi tamsūs langų „antsnukiai" ir šviesūs krašteliai):

Vom Abendrot zum Morgenlicht
War mancher Kopf zum Greise.
Wer glaubt es? meiner ward es nicht
Auf dieser ganzen Reise[2].

* * *

Tolstojaus svajonė išsipildė: kaliniai nebeverčiami dalyvauti ydingose pamaldose. Kalėjimų cerkvės uždarytos. Teisybė, išliko cerkvių pastatai, bet jie sėkmingai padėjo išplėsti pačius kalėjimus. Per tai Butyrkų cerkvėje papildomai sutalpinama du tūkstančiai ka-

[1] MVD Ketvirtasis specskyrius nagrinėjo mokslo problemas kalinių jėgomis.

[2] Vertimas:
Nuo vakaro lig paryčių
Žmogus pražilti gali.
Nepražilau – lyg be kančių
Nugyvenau amželį.

linių, taigi per metus prisideda dar penkiasdešimt tūkstančių, jeigu kiekvienai kalinių partijai skiriama po dvi savaites.

Atsidūręs Butyrkose ketvirtą ar penktą kartą, per kalėjimo korpusų apsuptą kiemą taip skuosdamas į nurodytą kamerą, kad prižiūrėtojas vos suspėdavo iš paskos (šitaip arklys be botago ir vadžių skuba namo, kur jo laukia avižos), aš kartais net pamiršdavau žvilgtelėti į keturkampę cerkvę su aštuoniasieniu prieangiu. Ji stovi vidury kvadratinio kiemo. Jos langų „antsnukiai" – ne armuoto stiklo kaip pagrindiniuose kalėjimo korpusuose, o pilkų papuvusių lentų, kurios byloja apie antraeilę pastato reikšmę. Taigi cerkvė paversta lyg ir Butyrkų vidaus kalėjimu ką tik nuteistiesiems.

O kadaise, 1945 metais, šitai išgyvenau kaip didelį ir svarbų žingsnį: po Ypatingojo pasitarimo (OSO) nuosprendžio mus įvedė į cerkvę (pačiu laiku! neprošal būtų buvę ir pasimelsti!), užvarė į antrą aukštą (ten buvo atitvertas dar ir trečias aukštas) ir iš aštuoniasienio vestibiulio sugrūdo į įvairias kameras. Mane įleido į pietrytinę.

Tai buvo erdvi kvadratinė kamera, kurioje tuomet kalėjo du šimtai žmonių. Kaip ir visur, kaliniai ten miegojo ant gultų (vienaeilių), po gultais ir stačiai tarp gultų, ant plytelėm išklotų grindų. Čia ne tik buvo papuvę langų „antsnukiai", bet ir šiaip viskas tvarkoma atmestinai, ne kaip Butyrkų sūnums, o kaip posūniams: šitai knibždančiai masei neduodavo nei knygų, nei šachmatų ir šaškių, o aliumininius dubenėlius ir suskilusius grublėtus medinius šaukštus po valgio atimdavo, kad kaliniai jų neišsivežtų į etapus. Posūniams gailėjo net puodelių: išsrėbę pliurzą, iš tų pačių dubenėlių, vos praskalautų, kaliniai šlerpdavo ir arbatos marmalą. Neturint savo indų kameroje ypač keblu būdavo tiems, kuriems tekdavo laimė nelaimė gauti iš giminių siuntinį (o tomis dienomis prieš tolimą etapą giminės iš paskutiniųjų stengdavosi būtinai ką nors perduoti). Patys giminaičiai kalėjimo mokslų nebuvo uostę, o kalėjimo priimamajame niekas nesiteikdavo jiems nieko žmoniškai paaiškinti. Tad jie nežinojo, kad kaliniui leidžiama laikyti tik plastmasinius indus, ir visus valgius siuntė stikliniuose arba skardiniuose. Taigi visi tie produktai – medus,

uogienė, kondensuotas pienas – pro kameros durų langelį būdavo negailestingai pilami iš stiklainių ir krečiami iš konservų dėžučių į visa, ką kalinys sumodavo pakišti, o kadangi cerkvės kameroje kaliniai neturėdavo jokių indų, vadinasi, stačiai į rieškučias, į burną, į nosinę, į drabužio skverną. Gulage šitai buvo įprastas dalykas, bet Maskvos centre? O prižiūrėtojas dar ragindavo „greičiau, greičiau!", lyg vėluodamas į traukinį (ragindavo todėl, kad ir jam pačiam atrodydavo neprošal išlaižyti atimamus stiklainius). Cerkvės kamerose viskas buvo laikina, kaliniai čia neturėjo nė tos pastovumo iliuzijos, kuria galėjo guostis sėdėdami tardomųjų ir teismo laukiančiųjų kamerose. Kalinius – sumaltą mėsą, Gulagui paruoštus pusfabrikačius – čia laikydavo tiek dienų, kol Krasnaja Presnioje jiems rasdavosi šiek tiek vietos. Čia buvo vienintelė lengvata – triskart per dieną patiems atsinešti pliurzos (nė karto per dieną neduodavo košės, bet užtat pliurzos – tris kartus, o šitai buvo didelė malonė, nes dažniau, karščiau ir sočiau). Toji lengvata buvo duota todėl, kad cerkvėje nebuvo liftų kaip pagrindiniame kalėjime ir prižiūrėtojai nenorėjo užsikrauti vargo. Sunkius bakus reikėdavo atsinešti iš toli, per visą kiemą, o paskui tempti stačiais laiptais. Tai buvo labai sunku, nes kaliniai vos kojas pavelka, bet atsinešti pliurzą jie eidavo mielai, kad tik dar kartą išlįstų į žalią kiemą ir išgirstų paukštelių čiulbesį.

Cerkvės kamerose tvyrojo savotiška atmosfera – jau šiek tiek traukė būsimųjų etapų skersvėjai, jau šiureno tolimų poliarinių lagerių vėjai. Cerkvės kamerose buvo apsiprantama: su tuo, kad nuosprendis – ne sapnas, o rūsti realybė, su tuo, kad protas noromis nenoromis turi tą realybę pripažinti. Su tuo apsiprasti buvo nelengva.

Tardomųjų kamerose, ilgiau sėdėdami drauge, žmonės spėdavo susipažinti, susigyventi, o čia kalinių sudėtis nuolat keisdavosi. Dieną naktį kaliniai po vieną ir po dešimtį būdavo atvedami ir išvedami, žmonės ant grindų ir gultų turėdavo vis pasislinkti, tad retai kada su tuo pačiu kaimynu šalimais pagulėdavo ilgiau kaip dvi paras. Sutikęs įdomesnį žmogų, turėdavai jį išklausinėti kuo greičiausiai, nes kitaip jį pražiopsotum visam gyvenimui.

Šitaip pražiopsojau autošaltkalvį Medvedevą. Pradėjęs su juo kalbėtis prisiminiau, kad jo pavardę minėjo imperatorius Michailas. Taip, Medvedevas buvo teisiamas pagal tą pačią bylą, jis vienas pirmųjų skaitė „Atsišaukimą į rusų tautą" ir imperatoriaus neįskundė. Medvedevui valdžia davė neatleistinai, gėdingai mažai – viso labo trejus metus, nors jis buvo teisiamas pagal 58-ąjį straipsnį, pagal kurį ir penkeri metai būtų vaikiška bausmė. Matyt, imperatorius buvo pripažintas bepročiu, o kitų pasigailėta klasiniais sumetimais. Vos tik ketinau pasiteirauti, kaip Medvedevas į tai žiūri, o jau jį išvedė „su daiktais". Iš kurių ne kurių aplinkybių galėjai spręsti, kad jį išvedė paleisti į laisvę. Šitai lyg ir patvirtino pirmuosius tą vasarą mus pasiekusius gandus, kad esanti paskelbta stalininė amnestija – *amnestija niekam*, amnestija, po kurios nepasidarė erdviau net po gultais.

Išvarė į etapą mano kaimyną – seną šucbundininką[1] (visiems tiems šucbundininkams, dūstantiems konservatyvioje Austrijoje, čia, pasaulinio proletariato tėvynėje, 1937 metais buvo *įkrėsta* po dešimtinę, ir visi jie Archipelage paguldė galvas). Prie manęs prisislinko tamsaus gymio žmogelis, juodaplaukis, moteriškomis – lyg tamsios vyšnios – akimis, bet pernelyg stambia nosimi, kuri visą veidą darė karikatūrišką. Su tuo žmogumi gulėjom tylėdami, o antrą parą jis staiga paklausė: „Kuo jūs mane laikote?" Rusiškai kalbėjo laisvai, taisyklingai, bet su akcentu. Sudvejojau: juočkis turėjo lyg ir kaukaziečio bruožų. Jis nusišypsojo: „Aš lengvai dėjausi esąs gruzinas. Mane vadino Jaša. Visi iš manęs juokėsi. Rinkau profsąjungos mokesčius". Įsižiūrėjau į jį. Iš tiesų komiška figūra: neūžauga, veidas neproporcingas, geraširdiška šypsena. Staiga juočkis įsitempė, veido bruožai paaštrėjo, akys prisimerkė, ir jis lyg juodu kardu man kirto:

– O aš – Rumunijos generalinio štabo žvalgas! Lukotenantas Vladimiresku!

[1] *Šucbundininkai* – Austrijos socialdemokratų partijos ginkluotos organizacijos (Šucbundo) nariai. 1934 m. drauge su komunistais bandė Austrijoje užgrobti valdžią. Pučui sužlugus, daugelis šucbundininkų įstojo į komunistų partiją. (*Vert. past.*)

Ir Vladimiresku papasakojo ilgą istoriją, kaip karo metais „dirbęs" mūsų užnugaryje. Ar tai buvo teisybė, ar ne, bet pasakojo jis labai vaizdingai.

Visame šiame ilgame kalėjimų ir lagerių metraštyje tikro šnipo nebesutiksim. Per vienuolika metų, praleistų kalėjimuose, lageriuose ir tremtyje, su tokiu susidūriau tą vienintelį kartą, kiti kaliniai tokio nė akyse nebuvo matę. O daugiatiražiai mūsų komiksai mulkina jaunimą, kad Organai tik tokius žmones ir gaudo.

Užteko apsidairyti toje cerkvės kameroje, kad suprastum, jog kaip tik jaunimą Organai pirmiausia ir gaudo. Artėjo karo pabaiga, buvo galima leisti sau prabangą suiminėti visus, kuriuos esi nužiūrėjęs: jau nebereikės jų imti į kareivius. Buvo kalbama, kad 1944–1945 metais per Mažąją (srities) Lubianką perėjo „demokratų partija". Jai priklausę pusšimtis berniukų, ji turėjusi įstatus, nario bilietus. Amžiumi vyriausias – Maskvos mokyklos dešimtos klasės mokinys – buvęs tos partijos „generalinis sekretorius". Paskutiniais karo metais kalėjimuose šmėsčiojo ir studentų, šen bei ten teko jų sutikti ir man. Regis, ir aš nebuvau senas, bet jie – jaunesni...

Kaip nepastebimai šitai atsėlino! Kol mes – aš, mano bylos bendrininkas, mano amžininkai – ketverius metus kariavome fronte, čia augo dar viena karta! Ar seniai čia brūžinom universitetų koridorių parketą, manydami esą patys jauniausi ir patys protingiausi visoje šalyje ir visame pasaulyje?! Ir staiga kalėjimo kamerų betoninėmis grindimis prie mūsų prieina orūs išblyškę jaunuoliai, ir mes apstulbę sužinom, kad patys jauniausi ir protingiausi – jau nebe mes, o jie! Tačiau manęs šitai nežeidė, jau tuomet buvau jiems palankus ir užleidau deramą vietą. Man buvo pažįstama jų aistra, skatinanti su visais ginčytis, viską žinoti. Man buvo suprantamas jų išdidumas, kad štai jie pasirinko sunkų likimą ir nesigaili. Apie išdidžias ir protingas jauniklių galveles spindėjo kalėjimo kankinių aureolės.

Mėnesį prieš tai su vienu tokiu jaunuoliu susidūriau kitoje Butyrkų kameroje – lyg ir ligoninės palatoje. Buvau ką tik įžengęs į kamerą, dar nesusiradęs vietos ant gultų, kai prie manęs, aiškiai no-

rėdamas, net maldaudamas pasikalbėti ir pasiginčyti, priėjo gelsvai nublyškusio, žydiškai švelnaus veido jaunuolis. Nors buvo vasara, jis gobstėsi palaike skylėta kareiviška miline: jį krėtė drebulys. Tas jaunuolis buvo Borisas Gammerovas. Jis ėmė mane klausinėti, įsišnekom iš dalies apie savo gyvenimą, iš dalies apie politiką. Aš, jau neprisimenu kodėl, užsiminiau apie tuomet jau mirusio prezidento Ruzvelto vieną maldą, išspausdintą mūsų laikraščiuose, ir įvertinau ją kaip savaime aiškų dalyką:

– Na, čia aiški veidmainystė.

Pageltę jaunuolio antakiai staiga trūktelėjo, blyškios lūpos įsitempė, jis lyg atsitiesė ir paklausė:

– Kodėl? Kodėl jūs įsitikinęs, kad valstybės veikėjas negali nuoširdžiai tikėti Dievą?

Tik tiek ir pasakė! Jau koks ten tas Ruzveltas, bet iš kokios pusės jį užsipuoliau! Ir kokius žodžius išgirdau iš 1923 metais gimusio jaunuolio!.. Galėjau jam atsakyti labai kategoriškai, bet kategoriškos mano pažiūros kalėjimuose jau buvo susvyravusios, o svarbiausia – mūsų viduje skyrium nuo įsitikinimų slypi kažkoks tyras jausmas ir jis man pakuždėjo, kad dabar išreiškiau ne savo įsitikinimą, o tai, kas man primesta iš šalies. Taigi jam prieštarauti nesiryžau. Tik paklausiau:

– O jūs ar tikite Dievą?

– Žinoma, – ramiai atsakė jis.

Žinoma? Žinoma... Taip, komjaunuoliška jaunystė jau meta lapus, meta visur kur. Ir pirmiausia šitai pastebėjo NKGB.

Dar visai jaunas Borisas Gammerovas, prieštankinio būrio seržantas, ligi valiai prisikariavo 45-ojo kalibro pabūklais „sudie, Tėvyne!", buvo sužeistas į plaučius, žaizda negijo, nuo jos prisimetė tuberkuliozė. Gammerovas, paleistas iš armijos kaip invalidas, įstojo į Maskvos universiteto biologijos fakultetą. Šitaip jis sujungė du pradmenis: vieną – kareivišką, parsineštą iš fronto, kitą – iš visai nekvailo ir visai neapmirusio studentų gyvenimo paskutiniais karo metais. Universitete susispietė mąstančių ir apie ateitį samprotaujančių

studentų būrelis (nors mąstyti jų niekas nebuvo įgaliojęs). Žvitri Organų akis trejetą iš tų studentų nusižiūrėjo ir griebė. Gammerovo tėvas 1937 metais buvo užmuštas kalėjime ar sušaudytas, į tą patį kelią veržėsi ir jo sūnus. Tardomas jis raiškiai padeklamavo tardytojui kelis savo eilėraščius (gailiuosi, kad nė vieno jų neįsiminiau ir dabar negaliu niekur rasti, o labai norėčiau juos čia pacituoti).

Per kelis mėnesius man teko susidurti su visais trimis tos bylos bendrininkais. Kitoje Butyrkų kameroje pamačiau Viačeslavą Dobrovolskį. Paskui Butyrkų cerkvėje mane pasivijo ir Georgijus Ingalas, iš jų pats vyriausias. Jis, nors dar visai jaunas, jau buvo Rašytojų sąjungos kandidatas. Ingalas turėjo labai lengvą plunksną, rašė kontrastingu stiliumi, politinis prisitaikymas jam būtų lengvai atvėręs efektyvią literatūrinę karjerą. Jis buvo jau bebaigiąs romaną apie Debiusi. Tačiau ankstyva sėkmė jo neapsvaigino: kalbėdamas prie savo mokytojo Jurijaus Tynianovo kapo duobės jis pasakė, kad rašytojas mirė užuitas, ir šiais žodžiais užsitraukė 8 metus kalėjimo.

Čia mus pasivijo ir Gammerovas. Taigi, laukdamas perkėlimo į Krasnaja Presnią, susidūriau su savita tų jaunuolių pasaulėžiūra. Tas susidūrimas man buvo nelengvas. Tuomet dar gerokai laikiausi pasaulio sampratos, kuri neleidžia nei pripažinti naujo fakto, nei įvertinti naujos nuomonės be išankstinės šabloniškos etiketės: ar čia svyruojančios smulkiosios buržuazijos dvilypumas, ar deklasuotos inteligentijos karingasis nihilizmas. Neprisimenu, kad Ingalas ir Gammerovas man girdint būtų užsipuldinėję Marksą, bet prisimenu, kaip užsipuldinėjo Levą Tolstojų – ir dar iš kokios pusės! Tolstojus nepripažino Bažnyčios? Bet jis išleido iš akių mistinį ir organizacinį jos vaidmenį! Jis nepripažino Biblijos mokymo? Tačiau naujausias mokslas Biblijoje neranda jokių prieštaravimų, net pirmosiose jos eilutėse apie pasaulio sukūrimą. Jis nepripažino valstybės? Tačiau be jos būtų chaosas! Jis propagavo idėją, kad kiekvienas žmogus dirbtų kartu ir protinį, ir fizinį darbą? Tačiau šitai būtų beprasmiškas sugebėjimų niveliavimas! Ir pagaliau, kaip kad matom iš Stalino smurto, istorinė asmenybė gali būti visagalė, o Tolstojus iš to šaipėsi!

Ir prieš areštą, ir kalėdamas aš taip pat ilgai maniau, kad sovietinį valstybingumą pražūtinga linkme pakreipė Stalinas. Bet štai Stalinas tyliai pasimirė – ir bene taip jau labai pasikeitė laivo kursas? Tad kokių ypatingų bruožų įvykiams suteikė jis pats? Slogaus bukaprotiškumo, despotizmo, savo asmenybės garbinimo. O šiaip visur kur jis tiksliai sekė Lenino pramintomis pėdomis ir laikėsi Trockio patarimų.

Berniukai deklamavo man savo eilėraščius ir prisispyrę prašė, kad ir aš padeklamuočiau savo eilių, bet aš dar nebuvau jų parašęs. Ypač jie deklamavo ir liaupsino Pasternaką. Kadaise buvau skaitęs jo rinkinį „Sesuo mano – gyvenimas", bet tie eilėraščiai manęs nesužavėjo, jie man pasirodė manieringi, įmantrūs, atitrūkę nuo kasdienio žmonių gyvenimo. Tačiau iš jų man įstrigo paskutinė Šmidto kalba laive, ji mane sujaudino, labai atitiko mūsų būseną:

Daug metų nuo gimimo
Tėvynė man – brangiausia,
Ir jūsų atleidimo
Nelauksiu, nemaldausiu...

Atleidimo – nemaldausiu! Gammerovas ir Ingalas kaip tik šitaip tauriai ir buvo nusiteikę: nereikia mums jūsų malonės! Mes nesigraužiam *pakliuvę į kalėjimą*, o tuo didžiuojamės! (Nors kas gi gali iš tiesų nesigraužti? Jauna Ingalo žmona po kelių mėnesių jo atsižadėjo. O Gammerovas, atsidėjęs revoliuciniams ieškojimams, savo išrinktosios dar neturėjo.) Ar ne čia, kalėjimo kamerose, kaip tik ir prasiskleidžia didžioji tiesa? Ankšta kamera, bet ar ne dar ankštesnė *laisvė*? Ar ne mūsų tauta, iškankinta ir apgauta, guli šalia mūsų po gultais ir tarp gultų?

Sunkiau man būtų buvę
Tėvynės neparemti.
Nesikremtu pražuvęs,
Ramiai sutiksiu lemtį.

Jaunuoliai, sėdintys kalėjimų kamerose pagal politinį straipsnį, niekada nėra vidutiniai šalies jaunuoliai, jie visuomet gerokai pranokę savo amžininkus. Tais metais daugumai jaunuolių dar buvo

lemta pirma nueiti ilgą kelią – „pakrikti", nusivilti, į viską numoti ranka, mestis į saldų gyvenimą, o tik paskui, gal po kokių dvidešimties metų, iš tos patogios daubos skausmingai kopti į naują viršūnę. Bet jaunučiai 1945 metų kaliniai, nuteisti pagal 58-10 straipsnį, visą tą būsimą abejingumo prarają peršoko vienu šuoliu ir drąsiai, aukštai iškėlę galvas, ėjo... po kirviu.

Jau nuteisti, nuo laisvės atskirti ir pasmerkti, Maskvos studentai Butyrkų cerkvėje sukūrė dainą ir pavakariop dar nesutvirtėjusiais balsais dainuodavo:

...Velkam putrą tris kartus per dieną,
Pasiguodžiam vakarais dainom
Ir krepšius, užlindę kur po vieną,
Siuvame kelionėn paslapčiom.

Nesiskųsim, nieko nesakysim:
Pasirašėm – tebūnie, kas bus!
Tik kažin – iš lagerių ar grįšim?
Ar kada pareisim į namus?

Dieve mano, nejaugi mes viską pražiopsojom? Kol mynėm placdarmų molį, lindėjom artilerijos sviedinių išmuštose duobėse, pro stereoskopinius žiūronus žvalgėmės iš krūmų, čia išaugo ir sujudo žengti dar viena jaunimo karta! Bet ar ne *tenai* ji žengia? Ar ne tenai, kur mes nė nebūtume drįsę? – ne taip buvom išauklėti.

Mūsų karta sugrįš atidavusi ginklus ir žvangindama ordinais, išdidžiai pasakodama karo išgyvenimus, – o jaunesnieji mūsų broliai tik kreivai šyptelės: ak jūs, nebrendilos!..

Skyrių turinys

PIRMOJI DALIS
KALĖJIMŲ PRAMONĖ

Pirmas skyrius. AREŠTAS

Kaip patenkama į Archipelagą. – Arešto jausmas. – „Už ką?" – Tradicinis areštas. – Kaip daroma krata. – Naktinių areštų pranašumai. – Areštų klasifikacija. – Kratos mokslas. – Išradingi areštai. – Nepasirengimas priešintis. – Andrejaus Pavlo pabėgimas. – Areštų epidemijų mechanika. – „Išsiaiškins – paleis", visuotinis neveiklumas. – O kaip būtų galima priešintis! – Arešto detalės. – Kas galvojama. – Palengvėjimas nuo arešto. – Šaukti? – Kodėl tylėjau aš.

Mano areštas. – Brigados vadas Travkinas. – Armijos kontržvalgyba. – Trys tankistai. – Gyvas šnipas. – Išdaigos „tualete".

Antras skyrius. MŪSŲ KANALIZACIJOS ISTORIJA

Didžiausieji srautai: išbuožinimas, po karo ir 1937 metais. –Organai mankštinosi nuolatos.

Areštai išsyk po Spalio. – Lenino lozungas „apsivalyti nuo vabzdžių". – „Vabzdžių" apibrėžimas. – VČK unikalumas. – Liaudies sukilimai ginant cerkves. – Provincijos „sąmokslai". – Įkaitų sistema. – Raudonojo teroro esmė. – Socialistų srautai. – Sugrįžusiųjų į tėvynę srautai. – „Kadetams artima" inteligentija. – Kas priešinosi maisto produktų nusavinimo būriams. – Baltagvardiečių pribaigimas. Baržų skandinimas. – Revoliucinė teisės samprata. – Kriminalinių srautai savo ruožtu. – Koncentracijos lageriai Tambovo gubernijoje. – Kronštato jūreiviai. – Represijų sustiprėjimas 1921 metais. – Pagalbos badaujantiesiems komitetas. – Studentų areštai, Maskvos Aukštosios technikos mokyklos streikas. – Socialistų Didysis Pasiansas. – ČK ir dvasininkai prisitaikėliai. – Šventikų, teologų ir tikinčiųjų srautai. – „Vienuolės". – Prostitutės. – Pirmieji nacionaliniai srautai. – Studentų srautai. – Karininkų persekiojimas. – Jų šeimų likimas. – Lemnoso kazokai. – Buvusieji valdininkai. – „Už socialinės kilmės slėpimą". – Kam pasisekdavo sugrįžti. – Politinio Raudonojo Kryžiaus likučiai. – Voikoviškasis sėmimas. – *Socialinė profilaktika.* – Varencovas, muzikos vakarai. – Licėjininkai ir teisininkai. – Inžinieriai kenkėjai. – „Ribotojai". – Kas

atsisakė įskundinėti. – Pirmieji vieši teismo procesai. – Panaudoti liaudį kaip susidorojimo bendrininkę. – Vieniši protestai. – „Šešios sąlygos", požiūrio į inžinierius pasikeitimas. – „Menševikų sąjunginio biuro" procesas. – Neįvykęs „Valstiečių darbo partijos" procesas. Kondratjevo-Čiajanovo grupė. – Nuolatiniai srautai (tikintieji, socialistai, tautybės). – Istorikų grupė, 1929 metai. – „Darbininkų opozicija". – Trockininkai. – Nepmanai. – „Auksinis"srautas. – Srautas įvedant pasų sistemą. – Išbuožintų srautas, jo ypatybės. – Terminai „buožė" ir „buožių pakalikas". – Žemės ūkio „kenkėjų" (neįvykdžiusių grūdų pristatymo prievolių) srautas, „varpų skabytojų" srautas. – 1932 m. rugpjūčio 7 d. įstatymas. – Kirovo srautas. – Smulkūs ir šalutiniai srautai". – Dešimtasis Punktas.

BK 58-ojo straipsnio apžvalga ir išplėstinis jo punktų aiškinimas.

1937–1938 metų srautas. – Smūgis vadovaujantiesiems sluoksniams. – Begaliniai plojimai. – Viršininkų ir eilinių procentas. – Skaitmeninės užduotys. – Daliniai srautai: sovietinių šnipų grąžinimas; Rytų Kinijos geležinkelio tarnautojai (kavežedininkai); korėjiečiai; latviai. – Didžiojo Pasianso pabaiga. – Inteligentija. – Sverdlovsko mokytojų byla. – Inžinieriai. – Šeimos nariai. – Perdėti ir absurdiški kaltinimai mieste ir kaime. – „Kaltės" sąvoka – dešinysis oportunizmas.

1939 metų atgalinis srautas. – 1939 metų srautai: čekai, lenkai, vakarinių sričių ukrainiečiai ir baltarusiai, moldavai. – Karo su Suomija belaisviai. – Areštai ir sušaudymai karo pradžioje vakarinėse srityse ir Pabaltijyje. – „Gandų ir panikos skleidėjai". – Už radijo detales. – Vokiečių srautas. – Apsuptųjų srautas. – Kariuomenės areštai Tolimuosiuose Rytuose. – Generolų srautas. – Nepabėgusių maskviečių srautas. – Kariškių srautas pagal įsakymą Nr. 227. – Srautas iš okupuotų teritorijų (58-1a), buvusių belaisvių srautas (58-1b). – Už ką iš tikro visus juos teisė. – „Afrikiečiai". – Kadenkos grupė. – Tautų trėmimas 1943–1944 metais. – „Karo nusikaltėliai" vokiečiai ir japonai. – Rusų emigrantų srautas. – Vlasovininkai. – Civiliai pabėgėliai nuo sovietų valdžios. – Kaip Vakarai nuslėpė jų atidavimą. – Armija Krajova. – Banderininkai. – „Užsieniečių merginos". – Ispanų vaikai. – Dvasininkų atgalinis srautas.

Kriminalistų ir buitininkų srautų sistema. – Įsakų pulsacija. – Birželio ketvirtosios įstatymas. – Dvidešimt penkerių metų bausmė. – Buitinis neįskundinėjimas. – 1948–1949 metų pakartotinai nuteistieji. – „Vaikai keršytojai". – 1948–1950 metų srautai. – Valstybinių paslapčių išdavėjai. – Banderininkai ir Vakarų Ukrainos gyventojai. – *Socialinė profilaktika* Pabaltijyje. – Kaukazo graikai. – Žydai, gydytojų byla.

Kalėjimai tušti nebuvo.

TREČIAS SKYRIUS. TARDYMAS

Ar buvo tikimasi kankinimų XX amžiuje? – Nereikia prisiminti.

Tardymas – tempimas pro vamzdį. – „Išpūstos" bylos pirmaisiais sovietiniais metais. – Nesamų kalčių ieškojimas. – Ne kaltė, o kuriai klasei priklauso. – Iš ten negrįžtama. – Kvota? – Naganas ant stalo. – Naktiniai tardymai. – Karštosios kameros. – Kankinama buvo visuomet. – Kankinamų areštantų kategorijos. – Romualdo Skyriaus grupė. – Vyšinskio teorija – prisipažinimas vietoj įkalčių. – Kaip buvo įvedama kankinimų praktika. – Lengvųjų metodų pranašumai. – Psichiniai metodai. – Fiziniai metodai. –Jų derinimas. – Nemiga. – Tardytojų konvejeris. – Blakių boksas. – Karceriai. – Alkis. – Mušimas. Žabojimas.

Nepasirengimas tardymui. – Inteligentų nesusigaudymas. – Baudžiamasis (BK) ir Baudžiamojo proceso (BPK) kodeksai, nežinomi jų straipsniai. – Kaip pasinaudojama tardomojo vienatve. – Tardymo kamerų perpildymas (1918, 1931, 1937, 1945) ir jo poveikis. – Kai kurie kankinimai. – Riumino lazda. – Už barzdos ir ūsų. – Kas baisiausia. – Įkalbinėjimai kameroje pasiduoti. – Ortodoksų argumentai. – Ko verti patys ortodoksai. – Kas visko atsižadėjo. – Berdiajevas 1922 metais. – Tikinti senutė. – Kaip tardomi laikėsi ankstesnieji rusų revoliucionieriai. – Carinio ir sovietinio tardymo palyginimas.

Mano tardymas. – Lubiankos kaminų suodžiai.

Organai įrodymų neieško. – Kaip tardytojai vilkina tardymą. – Apklausa pas prokurorą. – 206-asis straipsnis. – Pasižadėjimas tylėti.

KETVIRTAS SKYRIUS. MELSVIEJI APVADAI

Nematom savo tardytojų. – Kaip juos suprasti? – Divničius lygina Gestapą su MGB. – Tardytojai formuluoja savo principus. – Jų motyvai. – Jauno gebisto svaigimas nuo valdžios. – Ištikimybė Organams! – Smagios pramogos. – Netramdyti įsiūčio. – Seksualinis smalsumas. – Galimybės pasipelnyti. – Prokuroro kerštas. – Tardytojų gobšumas. – Siautėjimas. – Areštuoti gebistai. – Pačių gebistų srautai. – Abakumovas ir Riuminas kalėjime.

O kuo būtų tapęs kiekvienas iš mūsų? – Kodėl buvo išsisukinėjama nuo NKVD mokyklų? – Ką daro iš žmogaus antpečiai. – Mano pirmasis etapas. – Karininko lagaminas. – Gurguolės neapykanta. – Aš karininkas! – Gėrio ir blogio riba. – Gerieji gebistai. – Leitenantas Ovsiannikovas. – Veros Kornejevos paskaita gebistų raštinėje. – D. Terechovas, vyriausiasis teisėjas. – Didžiojo

Namo vedžiotoja. – Ne visa gera, kas atrodo gera. – Padangės spalva. – Jagoda ir ikonos. – Piktadarystės prigimtis. – Ideologijos vaidmuo. – Piktadarystės slenkstis.

Piktadarių pasmerkimas Vakarų Vokietijoje ir jų pasigailėjimas pas mus. – Kaipgi Rusijai apsivalyti?

PENKTAS SKYRIUS. PIRMOJI KAMERA – PIRMOJI MEILĖ

Didysis Namas Leningrado blokados metais. – Pirmoji tardymo kamera! – Suchanovka. – Suchanovkos tardymo vienutė. – Mes, žmonės!

Kaip įžengiau į pirmąją kamerą. – Pažinimo relė. – Kalėjimas – ne pragaištis. – Jaukus gyvenimas.

Ankstesniosios kartos. – Pirmykštės Lubiankos buitis. – Anatolijus Fastenka. – 1905 m. spalio 17 d. amnestija. – Tų metų pabėgimai. – Potiomkinietis iš Kanados. – Ne viską išgirsta mūsų ausys.

Sovietinės formacijos inžinierius. – „Jeigu bus lemta žūti".

Lubiankos dienotvarkė. – Numatyta ar savaime? – Arnoldas Suzis. – Rytinis davinys. – Kalėjimo gydytojas. – Mūsų teisės. – 53-ioji kamera. – Pasivaikščiojimas ant Lubiankos stogo. – Iš Estijos istorijos. – Lubiankos biblioteka.

Jurijus Jevtuchovičius, jo istorija. – „Vlasovininkų" terminas.

Lubiankos diena baigiasi. – Ikirevoliucinė labdara kaliniams. – Kalėjimo sutartiniai ženklai.

„Imperatorius Michailas".

Karo pabaiga kalėjime.

ŠEŠTAS SKYRIUS. TASAI PAVASARIS

Rusai belaisviai, Spalio bendraamžiai. – Kaip jie grįždavo. – Ką išgyveno. – Tėvynė išdavė juos tris kartus. – Kaip mes pasiduodam įkaltai nuomonei. – Iš kur tiek išdavikų? – Nelaisvės nepripažinimas. – Karo belaisvio išeitys. – Šnipai vienai valandai. – Bausmė ištikimiausiems. – Tikrinimo-filtravimo lageriai. – „Ak, kad būčiau žinojęs!"

Generolo A. Vlasovo biografija. – Antisovietiniai savanorių daliniai pirmaisiais karo metais. – Hitlerio baimė sudaryti rusų ginkluotąsias pajėgas. – Agitacinės Vlasovo išvykos. – Vlasovininkų viltys, dedamos į sąjungininkus. – Vlasovininkų kariavimo epizodai. – Raitelis gena belaisvį. – Briansko Lokočio brigados likimas. – Sutikimas formuoti rusų divizijas 1944 metų rudenį. – Ru-

sijos tautų išvadavimo komitetas, Prahos manifestas. – 1-osios ir 2-osios rusų divizijų pirmi ir paskutiniai veiksmai. – Vakarų nesusigaudymas. – Bergždžia kapituliacija. – Likučių likimas. – Anglija išduoda kazokus. – Ruzveltas ir Čerčilis?.. – Anglų konclageriai. – Apskritai apie vlasovininkus.

Rusų emigrantų likimai. – Kaip juos priėmė tėvynė. – Baudžiamojo kodekso iškraipymai kaltinant emigrantus. – Pulkininkas Jasevičius. – Igoris Tronko, manoji karta emigracijoje.

Kalėjimo legenda apie Altajų. – Tikėjimasis amnestijos tą pavasarį. – Nuosprendžiai Butyrkų „vokzale".

Septintas skyrius. MAŠINŲ SKYRIUJE

Kaip nuosprendžius skelbė Ypatingasis pasitarimas (OSO).

Administraciniai nuosprendžiai iki revoliucijos. – GPU Trejetas. – Trejetai. – Jų performavimas ir santykis su OSO. – Raidiniai straipsniai. – Ypatingojo pasitarimo pranašumai prieš teismą. – Nuosprendžiai pridurmu.

Politinių teismų uždarumas. – Palyginimas su ankstesne Rusija. – Kaltinantys advokatai. – Išankstiniai nuosprendžiai. – Išplėstiniai kodekso aiškinimai. – Slaptosios instrukcijos. – Ar turi prasmės išteisinamasis nuosprendis? – Pavelo Čiulpeniovo byla. – Tribunolų įvairenybės. – Susitinku su Aukščiausiuoju teismu.

Aštuntas skyrius. ĮSTATYMO VAIKYSTĖ

Mes viską pamirštam... – ČK „neteisminis susidorojimas". – ČK duomenų apie sušaudytųjų skaičių palyginimas su ikirevoliucinės Rusijos duomenimis. – Teismai po Spalio. – Liaudies teismų ir revoliucinių tribunolų panašumas. – Geležinkelių tribunolai, Vidaus apsaugos kariuomenės tribunolai. – Revoliucinių karinių tribunolų įsteigimas ir jų veiklos principai. – Kiek sušaudyta 1920 metais. – Tribunolai kaip kovos būriai. – Kada netenka prasmės apeliacijos teisė. – Konkrečios tų metų vietovės. – Valstiečių sukilimai. – Riazanės tribunolas teisia tolstojininką. – Krylenkos kalbų knyga. – Bendrieji sovietinio teismo uždaviniai. – Laikraščio „Russkije vedomosti" byla. – Maskvos revoliucinio tribunolo trijų tardytojų byla. – Kosyrevo byla. – ČK nemalonumai 1919 metų vasarį. – Bažnyčios veikėjų (Samarino ir kt.) procesas. – Zvenigorodo aliarmas. – Dvasininkų procesai provincijoje, smūgis šventykloms ir vienuolynams. – 1920 metų cirkuliaras apie šventųjų relikvijų likvidavimą. – Bolševikų požiūris į inteligentiją. – „Taktinio centro" procesas. – Tikroji jo istorija. – „Tagancevo byla".

DEVINTAS SKYRIUS. ĮSTATYMAS BRĘSTA

Vyriausiosios kuro valdybos procesas. – Susidorojimo stiprėjimas po pilietinio karo. – Inžinieriaus Oldenborgerio byla.

Badas Pavolgyje ir bažnytinių brangenybių konfiskavimas. – 1922 metų Maskvos bažnytininkų procesas. – Petrogrado bažnytininkų procesas. – Eserų procesas. – Liaudies masių pasipiktinimo repeticija. – Kankinimas mirtimi.

Savinkovo byla. – Jo mirtis.

DEŠIMTAS SKYRIUS. ĮSTATYMAS SUBRENDO

Nauja Lenino idėja – 1922 metais ištremti inteligentus į užsienį. – „Kenkimo" sąvokos atsiradimas. – Šachtų byla. – Nesėkmė su Palčinskiu, fon Mekku, Velička. – „Pramonės partijos" procesas. – Ar mįslingi Maskvos parodomieji procesai? – „Menševikų sąjunginio biuro" procesas ir kaip jis buvo inscenizuotas. – M. Jakubovičius.

1937–1938 metų procesai. – Mįslė? – Ar tokie jau jie buvo revoliucionieriai? – Kandidatų atranka vaidmeniui. – Nuslėpta paskutinių Bucharino mėnesių istorija.

Kadyjaus byla, rajono teismo procesas. – Kodėl šalyje nebuvo viešų procesų.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS. GRIEŽČIAUSIOJI BAUSMĖ

Mirties bausmės panaikinimas valdant Jelizavetai. – Jos įpėdinių nuosaikumas. – Tagancevo duomenys apie XIX a. pabaigos – XX a. pradžios mirties bausmes. – Mirties bausmės istorija užgrobus valdžią bolševikams. Tariamas jos panaikinimas, apgaulės ir triukai. – Ketvirtojo dešimtmečio mirties bausmės, šeši Carskoje Selo valstiečiai. – Sušaudymai 1937–1938 metais. – Paskutinių Stalino metų zigzagai.

Pavyzdžiai, už ką būdavo sušaudoma. – Generolo leitenanto Ignatovskio grupė. – Išganingasis K. Strachovičiaus įniršis. – Žvelgiant į jų fotografijas... – Savijauta paskutinėmis akimirkomis. – Buitinės mirtininkų kančios perpildytuose kalėjimuose. – Kodėl taip ilgai laikyta po mirties nuosprendžio? – Mirtininkų ir tardytojų mokslinis bendradarbiavimas. – Mirtininkų kamera kaip tardymo metodas. – Nesipriešinimo psichologija. – V. Vlasovas po mirties nuosprendžio. – Kinešmos kalėjimo mirtininkų kameros. – Paros ritmas. – Esaūlas Chomenka. – Budelio įžeidimas. – Kaip Vlasovas sutiko mirties bausmės atšaukimą.

DVYLIKTAS SKYRIUS. KALINIMAS

Rusijos kalėjimų režimo palengvėjimas XX a. pradžioje. – Kalėjimų režimo pasunkėjimas 1918 metais, susikūrus sovietų valdžiai. – Politinių kalinių režimas. – Kalinių savigyna sovietiniuose kalėjimuose. – Eserai Solovkų skituose (1922–1925). – Verchneuralsko izoliatorius nuo 1925 metų.

Badavimų reikšmė? – Caro laikais. – Badavimų uždraudimas trečiajame dešimtmetyje. – Nuslopinimas ketvirtajame dešimtmetyje. – Prievartinis maitinimas. – Badavimas kaip kontrrevoliucinis veiksmas. – Kaip Naujojo Tipo Kalėjimas įveikė badavimus. – Nėra viešosios nuomonės!

Socialistų Didžiojo Pasianso pabaiga. – Jų atsiribojimas nuo „kaerų" (kontrrevoliucionierių). – „Politiniai kaliniai" žiūrint „kaerų" akimis. – Trockininkų ir komunistų izoliavimasis.

Kas įkalinami. – Centrinių kalėjimų stiprinimas ir išplėtimas sovietų valdžios metais. – Politizoliatorių režimas. – Kaip jį ištveria kalinys. – N. Kozyrevas, astrofizikos stebuklas.

ANTROJI DALIS
AMŽINAS JUDĖJIMAS

PIRMAS SKYRIUS. ARCHIPELAGO LAIVAI

Darni sistema. – Kaip laipinama į vagonzaką. – Kaip šitai įsivaizduojama iš gretimo traukinio? – Termino „Stolypino vagonas" kilmė. – Kaip tas vagonas įrengtas. – Kiek kalinių galima jame sutalpinti. – Silkė ir be vandens, kodėl. – Vagonzako išvietė. – Politinių kalinių sumaišymas su kriminaliniais.

Politinių kalinių lengvatos cariniame kalėjime. – Pirmasis susitikimas su blatnaisiais. – Įprastinių sąvokų griuvimas. – Penkiasdešimt Aštuntojo pakrikimas ir bejėgiškumas. – Blatnųjų nebaudžiamumas. Kaip šitai grindžiama Baudžiamuoju kodeksu ir marksizmu. – Sargybos dalyvavimas kriminalistų plėšikavimuose. – Tiesioginis sargybos plėšikavimas, jo metodai.

Kaip kaliniai sužino savo maršrutą. – Kaip iš vagonzako pasiųsti laišką.

Nieko neturėti! – Žiūrėti, dėtis į galvą. – Makso Santero istorija. – Ivano Koverčenkos istorija. – Erikas Andersenas klausosi rusaitės kalbos.

Vagonzako „švytuoklė". – Išlaipinimas. – Kaip reikia sėstis ant žemės. – Laisvųjų išmalda. – Brangink tokias akimirkas! – Susiimti už rankų! – Susiimti už kulnų! – Užsiundyti vilkšunius ant atsiliekančiųjų.

Trečiojo dešimtmečio „juodvarniai". – Jų dekoravimas po karo. – „Juodvarnio" vidus. – Kaip ten savavaliauja kriminaliniai. – Papulkininkio Ivanovo susitikimas.

ANTRAS SKYRIUS. ARCHIPELAGO UOSTAI

Kaip sudaryti jų žemėlapį. – Bendrieji jų bruožai. – Įvairių etapinių kalėjimų ir lagerių palyginimas įvairiais metais. – Šiaurės etapiniai lageriai. – Kalėjimai be parašų, kaip verstis? – Etapinių kalėjimų ir lagerių pirtys. – Etapinių kalėjimų pridurkai (prisiplakėliai lengvadarbiai). – Sukos (administracijos pakalikai). – Kriminalinių gudrybės. – Retas politinių kalinių pasipriešinimas. – Mano nusižeminimas Krasnaja Presnioje.

Pirmas laiškas po arešto. – Moteris prie Kuibyševo etapinio kalėjimo. – Būsimieji Archipelago paminklai? – Akiratis etapiniame kalėjime. – Erikas Arvidas Andersenas ir jo istorija. – Beprasmiški masiniai kilnojimai. – Individualūs kilnojimai. – Etapinis kalėjimas kaip poilsis. – Alinantys darbai etapiniame kalėjime. – Kaip sunku tolti nuo valdžios.

Krasnaja Presnia 1945 metais. – Maršrutas už kyšį. – Sielos atsipalaidavimas atitrūkus nuo šurmulio. – Keitimasis bausmių terminais. – „Pirkėjai" etapiniuose kalėjimuose ir lageriuose. – Vergių rinka. – Specpaskyrimo pamokymai. – Bet kokia kaina?

TREČIAS SKYRIUS. VERGŲ KARAVANAI

„Raudonųjų ešelonų" pranašumas valstybei. – Prekinio vagono parengimas. Ešelono parengimas. – Slėpimas nuo gyventojų. – Išsiuntimas iš Oriolo 1938 metais. – Laipinimo technika. – Kratos metodai. – Sargybos komanda pelnosi. – Blatnieji raudonajame vagone. – Maitinimo pakrikimas. – Naktiniai tikrinimai plaktukais. – Mirtis nuo šalčio. – Ilgi ešelonai ir operatyvinis įgaliotinis. – Ant siauruko platformų. – Ešelono priėmimas paskyrimo vietoje spiginant šalčiui. – Kai nėra jokio lagerio.

Baržų etapai į Šiaurę. – Blatnieji šičia. – Pasipriešinimo atvejis. – Garlaiviai į Kolymą. – Gaisras „Džurmoje" 1939 metais. – Tolimesni etapai Kolymoje. – Apiplėšimas priimant Magadane.

Pėsčiųjų etapai Šiaurėje. – Maitinimas. – Nušovimas kelyje. – Varymas lazdomis. – Pėsčiųjų etapai miestuose trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose. – Visi būdai blogesni, o prieš akis – dar blogiau.

KETVIRTAS SKYRIUS. IŠ SALOS Į SALĄ

Laimingas specpaskyrininko nuotykis. – Speckonvojus. – Kaip mane paėmė iš lagerio. – Legenda apie „šaraškas". – Kelionės tarp laisvųjų įspūdžiai. – Palengvėjimo jausmas sugrįžus į Archipelagą.

Pasaulis ankštas! – Kalinių telegrafas. – Mokslinė techninė draugija kameroje. – Timofejevas-Resovskis. – Kalinio miego palaima. – Butyrkų 75-oji kamera, žmonės. – Vakarinės paskaitos. – Belaisviai.

Butyrkų cerkvė, kalinių buitis joje. – Rumunų šnipas Vladimiresku. – Pokario jaunimas Butyrkose. – Gamerovas. – Ingalas. – Didžiavimasis įkalinimu. – Studentų daina. – Naujoji karta – kur ji žengia?..

TURINYS

ARCHIPELAGO LIUDYTOJAI,
KURIŲ PASAKOJIMAI, LAIŠKAI, ATSIMINIMAI
IR PATAISYMAI PANAUDOTI RAŠANT ŠIĄ KNYGĄ / 13

PIRMOJI DALIS
KALĖJIMŲ PRAMONĖ

PIRMAS SKYRIUS
Areštas / 23
ANTRAS SKYRIUS
Mūsų kanalizacijos istorija / 42
TREČIAS SKYRIUS
Tardymas / 107
KETVIRTAS SKYRIUS
Melsvieji apvadai / 152
PENKTAS SKYRIUS
Pirmoji kamera – pirmoji meilė / 183
ŠEŠTAS SKYRIUS
Tasai pavasaris / 235
SEPTINTAS SKYRIUS
Mašinų skyriuje / 278
AŠTUNTAS SKYRIUS
Įstatymo vaikystė / 299
DEVINTAS SKYRIUS
Įstatymas bręsta / 336
DEŠIMTAS SKYRIUS
Įstatymas subrendo / 373
VIENUOLIKTAS SKYRIUS
Griežčiausioji bausmė / 427
DVYLIKTAS SKYRIUS
Kalinimas / 451

ANTROJI DALIS
AMŽINAS JUDĖJIMAS

Pirmas skyrius
Archipelago laivai / 479
Antras skyrius
Archipelago uostai / 518
Trečias skyrius
Vergų karavanai / 547
Ketvirtas skyrius
Iš salos į salą / 567
Skyrių turinys / 591

Солженицын, Александр Исаевич
So-68 Solženicyn, Aleksandr Isajevič
Gulago archipelagas: 1918–1956: literatūrinė studija. Pirmas tomas /
Iš rusų k. vert. Viktoras Beržinis. – Vilnius : Žara, 2009. – 604 p.
ISBN 978-9986-34-204-5
ISBN 978-9986-34-206-9 (bendras)

Aleksandras Solženicynas (1918–2008), daugelį metų praleidęs kalėjimuose, lageriuose, tremtyje, savo trijų tomų veikale „Gulago archipelagas" nuosekliai ir raiškiai, remdamasis savo patirtimi, autentiškais buvusių kalinių prisiminimais ir kitokia medžiaga, pasakoja apie smurto sistemos plėtojimą Sovietų Sąjungoje, apie masines represijas ir genocido akcijas. Pirmas tomas apima 1918–1956 metus.

UDK 882-3+343.8(47+57)

ALEKSANDR SOLŽENICYN

Gulago archipelagas

1918–1956: literatūrinė studija

PIRMAS TOMAS

Vertė Viktoras Beržinis
Viršelio dailininkas Alfonsas Žvilius
Redaktorė Sigita Papečkienė

Išleido leidykla „Žara", a. d. 2699,
LT-03007 Vilnius. Tel. (8 5) 272 91 17.
El. paštas info@zara.lt
Svetainė internete: www.zara.lt
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys"
Vakarinis aplinkkelis 24, LT-48184 Kaunas
Svetainė internete: www.spindulys.lt

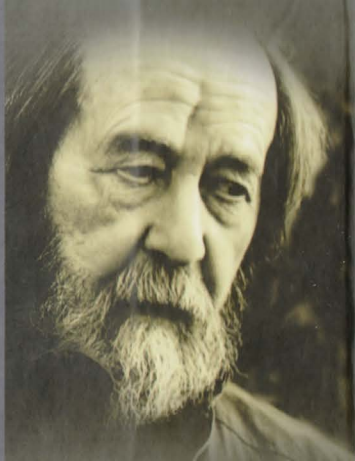

ALEKSANDRAS SOLŽENICYNAS (1918–2008) – žymiausias XX amžiaus rusų rašytojas, publicistas, poetas, istorikas, visuomenės veikėjas, Nobelio literatūros premijos laureatas (1970). Gimė Kislovodske (Rusija), 1941 m. baigė Rostovo universiteto Fizikos-matematikos fakultetą, vėliau studijavo neakivaizdžiai Maskvos Filosofijos, literatūros ir istorijos institute. Politinis kalinys, disidentas, demaskavęs sovietinę santvarką bei sovietų valdžią.

„Gulago archipelage“ autorius nuosekliai ir raiškiai, remdamasis savo patirtimi, autentiškais buvusių kalinių prisiminimais ir kitokia medžiaga, pasakoja apie smurto sistemos plėtojimą Sovietų Sąjungoje, apie masines represijas ir genocido akcijas. Pirmas tomas apima 1918–1956 metus.

Šioje knygoje nėra nei prasimanytų veikėjų, nei prasimanytų įvykių. Žmonės ir vietos čia vadinami tikraisiais vardais. Jeigu jie vadinami inicialais, tai tik asmeniniais sumetimais. Jeigu jie neįvardijami, tai tik todėl, kad žmogaus atmintis nepajėgė jų vardų išsaugoti. O visa kita buvo būtent šitaip.

Tas Archipelagas suraižė, išmargino kitą, inkorporuojančiąją šalį, įsirėžė į jos miestus, pakibo viršum jos gatvių – ir vis dėlto dažnas žmogus ničnieko apie tai nenumanė, daugelis žmonių tik šį bei tą apie jį buvo girdėję, o viską apie Archipelagą žinojo tik jame pabuvusieji.
Tačiau šie laikė liežuvį už dantų, lyg virtę tame Archipelage nebyliais.